

26.

საქართველოს

გატონეფობის

ფაქტიური

მასალები

ქუმილვლა რიმიტრ ქსნელი უჭიურ იუნე ჰეტრი...
 გიარტი ტბერ ეს ათხნი ძეგლი შამშენს ყმათ ზმ შს...
 ულია ტმშენზე სწილბითაო ტრეკენსაჲ ხანს უჯნ მკვი...
 მყილიან ტქსნზე გომუნან ვუჩმსუჯნს შაჲა ჩყნს შუჟს...
 ოკუნდსთან ბიჩიგლია ტრირბინს უნთონ შსსუჯმა ბათ...
 თხვებია შჲ ჯმ სანატრელა შაჲა ჩყნი შუჟი თუნიბუჩაშ...
 ყნიბრა ჯმ შაშმანიტულა იბყობ შსსუჯა ყაბილია ტ...
 მთუნის ხანს შსსუჯბის შიზნით. უნთოუსჲე უბებინაი ვუ...
 ბობულს შუჟს შამჩყნს ჩეგან ქსანი ეჭიჩა შაბუნენებ...
 ონი ტბეჭნსა უნთოუს უბებინი, უბიჯღმშამს სვიმან შა...
 ყამბილს აუყბია ტმშუბსიჭიბია ტბლია უნბმსბრშს სჲბი...
 ონი ვასნიო ჩეგან შიბა ჩყნს ბეჭნის ბვილს შიბიანს ჲ...
 სეთბი ბირბაყუჲ ტრეხთბუჯი. მსსუჯე ტრეგობია შამბეჟი...
 იყუ მძინს შიზნით ონი უჭიურებია ჩეგან ჩყნი ყმათი იუ...
 ვნენ ჩყნსა უნთოუს ბვიბებინ ყაბიჯაჲმს უმინებელია...
 იჭია სხვჭ შუჭიბუჩამს თუჲს ოჯმს - 6. ბუნსა...

1802 სქიბინს შუჟი ტ.

თბილისი

1925

4-5-6 ტომი

საქართველო

გატონულობის

ფაქტიური

მასალები

ქუთაისში აღიარებულია ქსნის უაღრესი იყენებო...
 გიორგი კბეჯის და აღნიშნული მამულის ერთი და ერთი...
 უნდა გამოვლენოთ სწავლითა და სწავლებით სანაწარმო...
 მუხრანის ქსნის გარეშე ვუჩინებენ მანა ჩვენს მუხრან...
 დასავლეთით ბიძგის ქსნის მხარეში უნდა მოხდეს...
 ინტერესის და და სანაწარმო მანა ჩვენი მთელი თემი...
 უნდა და გამოვლენოთ იმეორე მხარეზე უაღრესი და...
 მთავრის ხანა დასავლეთით მინებით. უნდა ვუჩინოთ და...
 აღიარებენ მთელ მანა ჩვენს სანაწარმო და მოსწავლე...
 ინიტაციონალს უნდა ვუჩინოთ, რომელიმე მხარე და...
 ყოველს აუცილებელი დასავლეთით უნდა მოხდეს სწავლე...
 ის ვადასავლეთით მანა ჩვენს მუხრანს უნდა მოხდეს...
 სეთში დაგმოყვით დასავლეთით დასავლეთით დასავლეთით...
 აუცილებელი მინებით ის უაღრესი მანა ჩვენი ყოველი...
 ვინ ჩვენს უნდა ვუჩინოთ უაღრესი დასავლეთით...
 დასავლეთით დასავლეთით დასავლეთით დასავლეთით...

რედაქციისაგან

რომ თავის დროზე გამოცემულიყო „საქართველოს ბატონყმობის ფაქტიური მასალები“, ჩვენ უფრო პრაქტიკულათ დაეინახეთ შეგვეერთებია განზრახული 4-5-6 ტომები და ისინი ერთს წიგნში მოგვეთავსებია, მით უმეტეს, ამით მკითხველს არავითარი დაბრკოლება არ მიეცემა და წიგნის საქმეც ოდნავათაც კი არ წააგებს, რადგან დაგროვილი მასალები, ქვემდებარე წიგნში უკლებლივ შევიდა; მართალია, რომ თვითეული ტომი ცალ-ცალკე გამოსულიყო, მკითხველისათვის უფრო ადვილი შესაძენი იქნებოდა, სამაგიეროთ ერთი ტომის მეორესა და მესამეზე დაშორებით და ასეთის გამოცემის დაგვიანებით, მკითხველი გაცილებით წააგებდა.

ამის გარეშე იყო კიდევ სხვა მიზეზებიც, რომლებმაც აიძულა რედაქცია ეს გზა აერჩია, რომელსაც როგორც უარყოფითი ისე დადებითი მხარეებიც აქვს და ჩვენ გვინდა ვსთხოვოთ პატივცემულ მკითხველთ, ის სადავო საგნათ არ გახადონ.

საქართველოს გაბთენებების უკუბიუსრი გასალები

1. მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში
სამაზრო და საგუბერნიო არხივებიდან ამო-
ღებული,
2. მომსწრე და თვით მნახველ პირთა ნაამბობი,
3. ხალხში ნაპოვნი საბუთებით აღნუსხული

ზაქარია ჭიჭინაძის და სხვათა მიერ.

4 ტომი.

საქართველოს საგამომცემლო კოოპერატივი „მწიგნობარი“-ს გამოცემა
მირ. ხუხუნაიშვილის რედაქტორობით.

ტფილისი — 1925

პატივცემულ მკითხველთა საპუბლიკოდ.

„საქართველოს ბატონყმობის ფაქტიური მასალები“—დანაწილებული გვაქვს ექვს ტომათ.

თვითნებულ ტომში გამოყოფილია ცალკე განყოფილებებით: ქართლი, კახეთი, გურია, სამეგრელო, იმერეთი და აჭარა.

სპეციალური განყოფილებები აქვს მიკუთვნილი: ა) ყმებით ვაჭრობას და ბ) საერთო მნიშვნელობის ამბებს.

რედაქცია ცდილობს ისტორიული ცნობები არ გადაამახინჯოს და შეუნარჩუნოს მათ დედანის მართლწერა და კილო...

...თუ ვინცობაა ამ მხრივ იმედები სავსებით არ გაგვიმართლდეს, რედაქცია სთხოვს პატივცემულ მკითხველთ ნუ დაგვემდურებიან.

რ ე დ ა ქ ც ი ა .

სტამბა გაზეთ „ზარია ვოსტოკა“-სი, საზა წულუკიძის ქუჩა, № 4.
შეკვ. № 920. გლავლ. № 65. ტირაჟი 5000.

„საქართველოს ბატონყმობის ფაქტიური მასალები“-ს
გამოცემის გამო.

ვ. მახარაძე

პირველი პოლიტიკური მოღვაწე საქართველოში, რომლის მადლიანმა კალამმა, ჯერ კიდევ შკატრი რეაქციისა და თვითმპყრობელობის დროს, მოუხრიდებლათ ამხილა ბატონყმური ეპოქის ველური სახე.

მისა ცხაკაია

რომლის ავტორიტეტული ჩარევით და მეთაურობით იქმნა გამოცემული „საქართველოს ბატონყმობის ფაქტიური მასალები“.

მ. ხუხუნიანი

რომლის რედაქტორობით გამოიცა საქართველოს ბატონყმობის ფაქტიური მასალები“.

ზ. ჯინიაძე

რომელიც 30-40 წლის განმავლობაში ჰკრეფდა ბატონყმობის ფაქტიურ მასალებს თვითმნახველ და მომსწრე გლეხთა თუ მათ გულშემატკივართა ნაამბობებით და პარალელურად სამაზრო და საგუბერნიო არხივებიდან საგულისხმეო საბუთების ამოწერით.

შესავლის გახიარ

დღემდე ბატონყმობის მასალების შესახებ პრესის აზრი არ მოგვისმენია.

ჯერ-ჯერობით ეს უდროულიც იქნებოდა.

დღეის შემდეგ, საზოგადოების ფართე მასას, სრული საშუალება ეძლევა შეაფასოს ეს შრომა.

ზედმეტია ლაპარაკი, რომ ამ შრომას ნაკლი არ მოეპოვებოდეს.

ყოველ შემთხვევაში, ერთი ფრიად სიმპატიური შედეგი მაინც მოიტანა მან, ეს არის ფარდის ახლა იმ ველურ ეპოქის სინამდვილესთვის, რომელსაც ჩვენში ბატონყმობა ერქვა.

ამ სფეროში ჩვენ თითქმის არაფერი არ გავგაჩნდა და ამ შრომით ეს ნაკლი ოდნავ მაინც შეივსება; მე ვფიქრობ, ეს იქნება ის უდიდესი ჯილდო, რომელსაც ავტორი მოელის თავის ათეულ წლობის ნამოღვაწარიდან.

მე ერთხელ კიდევ ვბედავ მივმართო პატივცემულ მკითხველთა გულწრფელის თხოვნით: გულდასმით გაეცნონ ამ მასალებს, გულწრფელად გადაათვათონ ის და მით მკაცრი პასუხი გასცენ იმ კუდაბზიკა „ინტელიგენტებს“, რომლებიც დღემდე ურცხვად ბუტბუტებენ, რომ ეს ჭორებია; რომ სინამდვილეში ასეთ ურთიერთობას ადგილი არ ჰქონია და რომ ქართველი მუშა და გლეხი თავის ბატონების წინაშე ყელამდე დავალებულია „პატრონყმობით“-აო.

მირ. ხუხუნაიშვილი.

რედაქციისაგან

აქედან ჩვენ ვათავსებთ ჩვენი საყვარელის ბელადის და საზოგადო მოღვაწის ფ. მახარაძის მიერ 1903 წელს დაწერილს და 1904 წელში გამოცემულს შრომას: „დანიელ ჭონჭაძე და მისი დრო“.

ამ შრომამ თავის დროზე გამოიწვია უშვერი სიტყვები და დაუმსახურებელი კიცხვა პატივცემულ ავტორის მიმართ.

რამდენათაც გზა აბნეული და უსუსური იყო ამ ვიგინდარა ხალხის გაწიწმამებული ლანძღვა-გინება, იმდენათ ძლიერი და რკინისებური იმ კლასის ლოლიკა, რომლის წარმომადგენელი გახლდათ, არის და იქნება „დანიელ ჭონჭაძის და მისი დრო“-ს ავტორი.

დღეს ჩვენ განსაკუთრებულის სიხარულით და სიყვარულით ვბეჭდავთ ამ შრომას.

წანიელ ჟინეაჲ

და

მისი ღრუ.

ფილიპე მასარაძისა.

შუთაინი.

სტამბა ი. კილაძისა და ი. ხელაძის.

1904

Дозволено цензурою, г. Тифлисъ 15 марта 1904 г.

არიან ისეთი ბედნიერი ხალხნი, რომელთა მთელი ცხოვრება, ე. ი. სულიერი და ნივთიერი კულტურა, ანუ მთელი წარსული ცხოვრების ნამოქმედარი და ნაანდერძევი და მომავლის იმედი სავსებით და აშკარათ გამოიხატება გენიოს-პირთა სახელოვნო ნაწარმოებებში: ლიტერატურის, მხატვრობის, ქანდაკების თუ მუსიკის. როცა თქვენ აკვირდებით და სწავლობთ ასეთ ნაწარმოებთ, თქვენ ნათლათ ხედავთ, რომ რაც ხალხს მთელი საუკუნოების განმავლობაში ღირსსახსოვარი შეუქმნია და შეუძენია, რაც მის გონებას უმუშავია და ნაყოფი გამოუღია,—ყოველსავე ამას თითქო აქ, ამ სახელოვნო ნაწარმოებში, მოეყაროს თავი და ეპოვნოს თავის გამომეტყველება. ასეთ გენიოსთა რიცხვს ეკუთვნიან, მაგ., ინგლისელების შექსპირი და ბაირონი, გერმანელების გიოტე, შილლერი და ბეტჰოვენი, იტალიელების დანტე, რაფაელი და მიქელ-ანჯელო. მაგრამ ხალხის სულის კვეთება და მისი მისწრაფება—ნაყოფი მთელი მისი წარსული ცხოვრებისა და იმავე დროს მისი მომავალი განვითარების თავდები.—კიდევ უფრო თვალსაჩინო ხდება იმ ბრწყინვალე ისტორიულ ხანებში, რომლებიც შეადგენენ ერთი მხრით დასკვნას მთელი წარსული ცხოვრებისას და მეორე მხრით განახლებული ცხოვრების დასაწყისს. ასეთ ბრწყინვალე დროს ჩვენ ვხედავთ ხალხის სულიერ ძალას, მისი მოქმედების ნიჭს და უნარს, თუ როგორ ნაყოფიერათ უმუშავია მის ტვინს წარსულში და თუ რის შემძლებელია იგი მომავალში. ასეთი ბრწყინვალე მიმენტები ხშირი მოვლენა არაა თვით ბედნიერ ხალხთა ისტორიაშიაც, და ამიტომ ისინი მით უფრო საინტერესოა ჩვენთვის. იმათი საფუძვლიანათ გამოკვლევა და შესწავლა აუცილებლათ თხოულობს ხალხის მთელი წარსული ცხოვრების შესწავლას. უამისოთ სრულებით გაუგებარი ხდება, მაგ., ისეთი დიდი ისტორიული მოვლენა, როგორც არის საფრანგეთის დიდი რევოლიუცია.

მაგრამ ყოველივე ის, რაც ჩვენ ზევით ვთქვით, მხოლოთ ბედნიერ ხალხთა ხვედრია. ამათ გარდა არიან ისეთი ხალხნი, თითქო ისტორიის მიერ დასჯილნი და გაუბედურებულნი, რომლებსაც არ ყოლიათ გენიოსი—მწერლები თუ ხელოვნების წარმომადგენელნი და რომლებსაც თავის ისტორიულ ცხოვრებაში არ გამოუვლიათ არც

ერთი ბრწყინვალე ხანა, როცა ხალხი ამოძრავებულ იქნა რომელიმე მაღალი იდეის სახელით და მისი მოგონება ღირს-სახსოვარი გამბდარიყოს შთამომავლობისათვის. თქმა არ უნდა, რომ ასეთი ხალხის ცხოვრება მეტათ საბრალლოა; მის წარსულ ცხოვრებას არ აცისკროვნებს და აბრწყინებს არც ერთი შეხანიშნავი პირი, რომლის ნაწარმოები ამალეებდეს გრძობა-გონებას და აღვიძებდეს ინტერესს წინსვლისადმი. შესაძლებელია, ასეთ ხალხს მრავალი განსაცდელი გამოეაროს, ბევრი სისხლი დაეღვაროს თავის ისტორიულ ცხოვრებაში თავის ვინაობის დასაცველათ, მაგრამ, მიუხედავათ ამისა, ისტორია მას არ იხსენიებს, ვინაიღვან მის ცხოვრებაში არ მომხდარა ისეთი რამ, რაც მას ამის ღირსათ ხდიდეს. ვინც ჩვენ ისტორიას გაეცნობა, იგი დარწმუნდება, რომ ასეთი ყოფილა ჩვენი ხალხის ცხოვრება წარსულში. აქ თქვენ ხედავთ ხალხის უზომო ჭაპანწყვეტას, შეუწყვეტელ ომებს და სისხლის ღვრას, მაგრამ ვერც ერთ ისტორიულ ფაქტს, რომელშიაც იხატებოდეს ხალხის სულის კვეთება და მისი მისწრაფებანი. მეორე მხრით, ჩვენ აქ ვერ ვხედავთ ისეთ პირებს, რომლებიც თავიანთ ნაწარმოებით გვიხატავდენ ხალხის ნამდვილ ცხოვრებას ან ასაზრდოებდენ მას რაიმე მაღალი იდეით. ჭიმ ხალხის ისტორიის შესწავლა, რომლის წარსული მოკლებულია ასეთ ცხოველ-მყოფელ ელემენტებს, რალაც უაზრო ხდება და თვით მისი ისტორია უფერულია. ამ შემთხვევაში ისტორიკოსმა არ იცის, რას მოკიდოს ხელი, საიღან დაიწყოს, სად ეძიოს თავის თვალთახედვის ისარი, ვინაიღვან სადაც გადაშლით ასეთ ხალხის ისტორიას, ყოველგან ერთი და იგივე გხვდებათ: ყოველგან ომი, სისხლის ღვრა, ღალატი; იცვლებიან მხოლოთ სახელები და წელთა აღრიცხვა. ჩვენ ხშირათ გვესმის საყვედური რომ ქართულ ისტორიას ჯერ არა ყავს გამოჩენილი ისტორიკოსიო, მაგრამ ასეთი საყვედური რამდენათაც მართალია, იმდენათ იგი უსაფუძვლოა. და მართლაც, კარგიც რომ გველოდენ, რას იზამდენ ჩვენში გიზო, ლუი-ბლანი, ტიერი, ბოკლი, ნიბური და სხ.? რომელი მოძრაობა, ან რომელი ისტორიული ცვლილება უნდა გაეხადათ იმათ თავიანთ გამოკვლევათა საგნათ, რაზე უნდა მიეპყრათ თავიანთი ყურადღება? აბა დაასახელებთ ისეთი ღრმა ცვლილება ჩვენ ისტორიაში, რომელსაც ხაზი გაეგლოს ძველსა და ახალს ცხოვრებაში და რომლის მოთავე თვით ხალხი ყოფილიყოს; ან ის დიდებული პირები, რომლების ნაწარმოებნი ხალხის გონების დაუშრეტელ და ცხოველ-მყოფელ წყაროთ გამხდარიყოს და რომლების გავლენით რამოდენიმეთ

მაინც შემსუბუქებულისთვის მაშვრალთა და ტვირთ-მძიმეთა უღელი? ბევრი ჩვენი წარსული ცხოვრების სიტყვით მადიდებელი ვაჟბატონი, რომელსაც ამ ისტორიის არაფერი არ გაეგება, უქველათ დაგვძრახავს ასეთი აზრის გამოთქმისთვის ჩვენი წარსული ცხოვრების შესახებ: როგორ თუ ჩვენმა წარსულმა ცხოვრებამ არ იცის ბრწყინვალე ხანა, როგორ თუ ჩვენ არ გვყოლია დიდებული პირებიო?—დაგვეკითხებიან ჩვენ გაცხებით.—განა დიდებული პირები არ არიან ვახტანგ გორგასლანი, ბაგრატ მესამე, დავით აღმაშენებელი, თამარ მეფე, ერეკლე მეორე და სხ.? განა ბრწყინვალე ხანათ არ ჩაითვლება ჩვენ ისტორიაში თამარ მეფის დრო? თქვენ ამათ დაეკითხებით ასეთი ბრმა თაყვანისცემით და უმეცრებით გატაცებულ ვაჟბატონთ: რით ისახელეს თავი ამ პირებმა? ნუ თუ ამისთვის საკმარისია მხოლოდ აუარებელი სისხლის ღვრა, შეუწყვეტელი ომები, ადაძიანთა ჟღერა? გარდა ამისა კი ჩვენ ვერაფერს ვხედავთ ვერც თამარ მეფის დროს და ვერც ზევით ჩამოთვლილ პირთა მოღვაწეობაში. განსხვავება მხოლოდ იმაშია, რომ სხვებთან შედარებით, იმათ დროს უფრო მეტი ხალხი გაიჟლიტა და უფრო მეტი სისხლი დაიღვარა, მართალია, ჩვენ ძველ მწერლობაში არის ერთათ-ერთი გამოჩენილი პირი—შოთა რუსთაველი თავისი „ვეფხვის-ტყაოსნით“; მაგრამ რუსთაველი არ გადმოგვცემს თავის ნაწარმოებში ხალხის სულის-კვეთებას და მის მისწრაფებათ; „ვეფხვის-ტყაოსანში“ თქვენ ვერ ხედავთ ჩვენი ხალხის ცხოვრებას; ის ზღაპრული პოემამ აღმოსავლეთის კოლოზე, სადაც გაღმერთებულია ქალ-ვაჟის სიყვარული, მონური წეს-წყობილება და მონური ცხოვრება. ამნაირი შინაარსის პოემამ შეიძლება მოიპოვოს მრავალი მკითხველი, რომელიც უსაქმოთ და უღარდელათ ატარებს დროს და სხვისი ნაოფლარით ცხოვრობს, მაგრამ იგი არასოდეს არ შეიძლება გახდეს რომელიმე ნაყოფიერი მოძრაობის ან გავლენის სათავეთ. დარწმუნებული ვართ, რომ ასეთი აზრი ზოგიერთ ვაჟბატონს არ მოეწონება და მის გამომთქმელს სასტიკათ გაკიცხავენ, მაგრამ სულ ერთია, ამით სინამდვილე როდი შეიცვლება.

ასე იყო თუ ისე, ხალხი მაინც ცხოვრობდა, რისთვისაც საჭირო იყო განსაზღვრული ნივთიერი პირობები, რომლების ნიადაგზე აღმოცენდა და განვითარდა განსაზღვრული საზოგადოებრივი ურთიერთობა—სახელმწიფო და იურიდიული წესწყობილება, გონებრივი და სარწმუნოებრივი მხარეები. თუმცა ქართველ ხალხის საზოგადოებრივი ცხოვრება თავის წარსულში არც ერთხელ არ შეწყვეულა ისე

ღრმათ და მძლავრათ, რომ მით ერთბაშათ და ძირეულათ შეცვლი-
ლიყოს მისი საზოგადოებრივი წესწყობილება, როგორც ეს ხდებოდა
განვითარებულ და დაწინაურებულ ხალხთა ისტორიაში, მაგრამ ყო-
ველ შემთხვევაში, ჩვენი ხალხის ცხოვრება ნელ-ნელა მაინც იცვლე-
ბოდა, მის გულში მაინც ხდებოდა ერთნაირი ევოლიუცია. რომ დი-
დხანს არ მოგჭიხდეს ამ საინტერესო საგანზე გაჩერება, ვიტყვი აქ,
რომ მთელი ეს ცვლილება უმთავრესათ ბატონ-ყმურ წესწყობილების
შექმნაში და ზრდა-განვითარებაში მდგომარეობდა. ერთი მხრით თა-
ვისუფალი მიწის მუშა—გლეხი თან-და-თან ხდება ბატონის ყურ-მო-
ჭრილ ყმათ, მონათ და მეორე მხრით მთელი მიწა-ადგილი, რომლი-
თაც წინეთ ყველა სარგებლობდა, თან-და-თან გადადის ფეოდალური
თავად-აზნაურობის და ეკლესიის ხელში. ეს პროცესი გრძელდება
მრავალ საუკუნოების განმავლობაში: იგი იწყება ჩვენში თითქმის
VII—VIII საუკუნოებში ქრისტეს შემდეგ; მაგრამ უფრო მკაფიოთ
ბატონ-ყმობის ზრდის ჩვენ ვამჩნევთ მეთექვსმეტე საუკუნიდან. უკიდურეს
საფეხურს ბატონ-ყმობა აღწევს ჩვენში მეთვრამეტე საუკუნეში, ხო-
ლო მეცხრამეტე საუკუნის პირველ ნახევარში იგი ღებულობს ყვე-
ლაზე უფრო საძაგელ და აღმაშფოთებელ სახეს, ალბათ იმიტომ,
რომ იმის დღეები უკვე დათვლილი იყო. მთელი ჩვენი წარსული
ცხოვრება მოუნდა ამ ბატონ-ყმური წესწყობილების შექმნას და გა-
ძლიერებას. შესანიშნავი აქ მხოლოდ ის გარემოებაა, რომ ეს პრო-
ცესი გაგრძელდა დიდხანს. ბატონ-ყმური ხანა გამოიარა თითქმის
ევროპის ყველა დაწინაურებულმა ხალხმა, მაგრამ არსად ამ წესწყო-
ბილებას არ უცოცხლია ისე ხანგრძლივით, როგორც ჩვენში. ვინ
იცის, კიდევ როდემდის იცოცხლებდა ჩვენში ბატონ-ყმობა, რომ
მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისს, ჩვენი ხალხის პოლიტიკური მდგო-
მარეობა ძირეულათ არ შეცვლილიყო. ბატონ-ყმობის განვითარება
და იმავე დროს მისი გაქარწყლება ყოველგან დააჩქარა ვაჭრობისა
და მრეწველობის აღორძინებამ და ეგრეთ წოდებული მესამე წოდე-
ბის შექმნამ და განვითარებამ. სამწუხაროთ, ჩვენში ვერ განვითარდა
ვაჭრობა-მრეწველობა, და, მაშასადამე, ვერც მესამე წოდება. მართა-
ლია, უუძველეს დროში, ისტორია გადმოგვცემს, რომ ძველ კოლხი-
დელებს საკმარისათ განვითარებული აღებ-მიცემობითი დამოკიდე-
ბულება ჰქონდათ უცხო ქვეყნებთან და ერებთან, როგორც, მაგ.
ფინიკიელებთან, ეგვიპტელებთან და ინდოეთთან, მაგრამ შემდეგ ხა-
ნებში ეს საქმე თან-და-თან სუსტდება და თითქმის სრულებით ქრე-

ბა. აქედან აღვიღათ აიხსნება ის გარემოება, რომ ჩვენი ხალხის წარსულმა ცხოვრებამ არ იცის არაერთი პოლიტიკური გინდ წმინდა გონებრივი ხასიათის მოძრაობა, ასე რომ ქართველი ხალხის მთელი შინაური ცხოვრება წარსულში მხოლოდ ბატონ-ყმური წესწყობილების გარშემო ტრიალებს, ყოველივეს მისი დალი ასვია, ყოველიფერი იმით არის გაყენთილი და შექურვილი. სამწუხაროთ, ბატონ-ყმობის ისტორია ჩვენში ჯერ არ დაწერილა, და ვინ იცის როდის დაიწერება. გარდა პრაქტიკული მნიშვნელობისა, ასეთი. ისტორია მეტათ საინტერესოა მეცნიერულათაც. ამ წიგნაკში ჩვენ გვსურს გავაცნოთ მკითხველს ერთი მწერალი, რომელმაც ჩვენში პირველათ ამოიღო ხმა ბატონ-ყმური წესწყობილების წინააღმდეგ, რომელმაც პირველათ დაგმო იგი და საზოგადოებას გადაუშალა მისი შემადრწუნებელი და აუტანელი მხარეები. ამ მწერალის სახელი **დანელ ჭონქაძეა**. მისი ერთად-ერთი მოთხრობა — „სურამის ციხე“ — ერთ და იმავე დროს აშკარა პროტესტიც არის ამ საზარელი და ადამიანის ღირსების შეშარცხენელი წესწყობილების წინააღმდეგ და მისი ზოგიერთ მხარეების ცოცხალი და ნამდვილი სურათიც, თუ როგორი იყო და რას წარმოადგენდა იგი მეცხრამეტე საუკუნის პირველ ნახევარში. დანიელ ჭონქაძის მოთხრობა შესანიშნავია არა მარტო, როგორც სახელოვნო ნაწარმოები არამედ კიდევ უფრო, როგორც ისტორიული დოკუმენტი. მისი გარჩევა და დაწერილებით განხილვა გადაგვიშლის რამოდენიმეთ იმ სურათის ერთ კუთხეს, რომელსაც ბატონ-ყმობა ეწოდება და რომელიც ჯერ ჩვენთვის სქელი ბურუსით არის გარემოცული. მაგრამ სანამ ამას შეუდგებოდეთ, ვეცდებით მკითხველს გავაცნოთ თვით ამ მოთხრობის ავტორის ცხოვრება; ამას მით უფრო სიამოვნებით ვასრულებთ, რომ დღემდის ჩვენ მწერლობაში ამ შესანიშნავი პირის შესახებ თითქმის არაფერი ცნობა არ მოიპოვება*).

*) დ. ჭონქაძის და მისი „სურამის ციხის“ შესახებ ქართულ მწერლობაში გარდა ქერელი ბექასი (ტსევედონიშია ანტ. ფურცელაძისა) და გ. თუმანოვის წერილისა, დღემდის თითქმის არაერთი ცნობა არ არსებობს. პირველი ავტორის წერილი დაბეჭდილია ჟურნალ „ცისკარში“ 1863 წ.; ამ წერილში გარჩეული და დაფასებულა „სურამის ციხე“, როგორც მოთხრობა. ბ-ნ გ. თუმანოვის წერილში (გაზ. „დროება“ 1875 წ., №№ 117—119), სხვათა შორის, მოყვანილია ზოგიერთი ცნობა დ. ჭონქაძის ცხოვრების შესახებ, მაგრამ, სამწუხაროთ, სრულებით სიმართლეს მოკლებულია, როგორც ჩვენ ამას თავის დროზე დავინახავთ. ამ ცნობების თანახმათ შედგენილია ბ-ნ ა. ხახანაშვილის წერილი დ. ჭონქაძის შესახებ რუსულ ჟურნალ „Русская мысль“-ში (1902 წ., № 8).

დანიელ ჭონქაძის ცხოვრება

(1830—1860 წწ.)

დანიელ ჭონქაძე დაიბადა 1830 წელს¹⁾ სოფ. ყვავილში; რომელიც დუშეთის მაზრაშია (თფილისის გუბ.²⁾). ჩამომავლობით დანიელი გლეხი იყო, და თუმცა იგი სასულიერო წოდებაში ირიცხებოდა, მაგრამ მას მაინც გლეხათ მიაჩნდა თავი, რაც დაამტკიცა მით, რომ 1856 წელს 31 იანვარს უწმიდესი სინოდის დადგენილებით თავისივე თხოვნით იგი გამორიცხულ იქმნა სასულიერო წოდებისაგან. მეორე მხრით

1) ერთი თფიციური საბუთი, რომელიც დანიელის სამსახურის აღწერას შეიცავს, გვეუბნება, რომ ვითომც 1839 წელს დანიელი, როცა იგი სასწავლებელში შეიყვანეს, ყოფილიყო 14 წლის. თუ ამ წყაროს დაუჯერეთ, მაშინ გამოვა, რომ დანიელი უნდა დაბადებულიყო 1825 წელს; მაგრამ რადგანაც ამას ეწინააღმდეგება ყველა დანარჩენი წყაროები, ამიტომ ჩვენ ამაზე არ ვეყარებით. შემდეგ ჩვენ გავიგებთ, თუ საიდან წარმოდგა ეს წინააღმდეგობა.

2) დანიელ ჭონქაძის ცხოვრების შესახებ ცნობები ჩვენ შევკრიბეთ უმეტესწილად მის-ნათესავთა და ნაცნობთა შორის 1897—98 წლებში თფილისში. აქ განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია ერთი მხრით დან. ჭონქაძის დის, ქ-ნ ეკატერინეს, და მეორეს მხრით დანიელის მახლობელი მეგობრის, ბ-ნ იოსებ ინდუშვილის, ნაამბობი. ორივე ეს პირები ცნობების გამოკითხვის დროს ღრმა მოხუცებულები იყვნენ, მაგრამ დანიელის ხსენება ისე ცოცხლათ და ნათლათ ჰქონდათ თავის მეხსიერებაში დაკული, რომ ასე გეგონებოდათ, ყოველივე ეს თითქო გუშინდელი ამბავია, მიუხედავად იმისა, რომ დანიელის სიკვდილის შემდეგ თითქმის 30 წელიწადი იყო გასული. გარდა ამისა ზოგიერთი საინტერესო ცნობები თფილისის სემინარიის და საქართველოს სინოდალური კანტორის არხივიდან გვაქვს ამოღებული. დასასრულ, მადლობის ღირსია აგრეთვე ბ-ნ ზ. კიკინაძე, რომელმაც ამ მიზნისთვის გვათხოვა თავისი ორი ხელ-ნაწერი: ერთი ბატონყმობის შესახებ და მეორეც თვით დ. ჭონქაძე. საჭიროთ ვთვლით აქვე აღვნიშნოთ ის გარემოება, რომ, სამწუხაროთ, ჩვენ ვერ ჩავიგდეთ ხელში ვერც ერთი ხელნაწერი, რომელიც დანიელის ხელით ყოფილიყო დაწერილი. თქმა არ უნდა, რომ ეს დიდი დანაკლისია მისი ბიოგრაფიის სახეებით შესადგენათ. დანიელის ერთათ-ერთმა შვილმა გიორგიმ, რომელსაც ჩვენ ამის შესახებ მიემართეთ, შეგვატყობინა, რომ მამისგან არავითარი ხელნაწერი არ დარჩენილა, გარდა თვით დანიელის სურათისა, რომელიც დაუხატავს დანიელის სიცოცხლეშივე სემინარიის მხატვრობის მასწავლებელს, ფორტუნატოვს. ეს სურათი მან მაშინვე გამოუგზავნა წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას გადასადებათ.

უადგილო არ იქნება შევნიშნოთ აქვე, რომ დაბალი სამღვდლოება, რომელსაც დ. ჭონქაძე დაბადებით ეკუთვნოდა, თავისი საზოგადოებრივი მდგომარეობით ბევრით არაფრით განირჩეოდა გლეხკაცობისაგან, რომელიც იმ დროს ბატონ-ყმობის მძიმე ულლის ქვეშ იზნიქებოდა; ეს უღელი დაბალ სამღვდლოებასაც აწვა თავზე და ასე თუ ისე ჩაგრაგდა მას. ცნობილია, რომ საქართველოში თავადებს თავის ყმებათ ყავდათ სასულიერო პირები, და თუმც 1808 წელს რუსეთის მთავრობამ ეს უკანასკნელნი გაანთავისუფლა ყმობიდან, მაგრამ ბატონ-ყმური დამოკიდებულება სასულიერო პირებსა და თავად-აზნაურობას შორის ფაქტიურათ დაცულ იქნა თვით ბატონ-ყმობის გაუქმებამდის. გარდა ამისა სასულიერო წოდება თავის თავათ წარმოადგენდა თავისებურ კიბეს, რომლის მაღალი საფეხურები, ე. ი. ეპისკოპოსობა, მიტროპოლიტობა და კათალიკოზობა, — ექირათ განსაკუთრებით გამოჩენილ გვარების პირთ¹⁾, და დაბალი წოდების პირნი იქ ძლიერ იშვიათად შესკუბდებოდნენ. ამ ნაირათ დ. ჭონქაძე თავისი საზოგადოებრივი მდგომარეობით და ცხოვრების პირობებით მკიდროთ შეკავშირებული იყო გლეხ-კაცობასთან. ამ გარემოებაზე ჩვენ განგებ შევაჩერეთ მკითხველის ყურადღება, რადგანაც ამას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა დანიელის ცხოვრებაში.

დ. ჭონქაძის მამას ერქვა გიორგი; მაზე ჩვენ ვიცით მხოლოდ შემდეგი: სწავლა მიუღია ნათლის-მცემლის მონასტერში, რის შემდეგ გაუმწესებიათ შლედლათ. გასული საუკუნის ოცდამეათე და მეორმოცე წლებში იგი მსახურებდა მისიონერათ ოსეთის სასულიერო კომისიაში. ამ სამსახურში მან გამოიჩინა შესანიშნავი მხნეობა და ბოლოს თავიც გადააყოლა. საზოგადოთ წარსული საუკუნის 30—40 წლები დიდი მოუსვენრობის და შფოთის დრო იყო მთიულეთში. ეს ნახევრათ ველური ხალხნი, მაჰმადის წსარწმუნოებით გაჟღენთილნი, უკანასკნელ სისხლის წვეთამდის ეწინააღმდეგებოდნენ რუსეთის მორჩილებას. სხვათა შორის, ქრისტიანობის გავრცელება მიაჩნდათ მათ ასეთი დამორჩილების ერთ იარაღათ. მამა გიორგი შეიქნა იმათი ფანატიკოსობის

¹⁾ 1798 წელს ნიქოზის კათედრა თავისუფალი იყო, ამისთვის იშუამდგომლეს, რომ ეს ეპარქია მისცემოდა დიონისის, თავად ციციშვილთა ნაყმევს. მაგრამ ამაზე გიორგი XIII უარი სთქვა მხოლოდ იმიტომ, რომ ეპისკოპოსათ საჭიროა „გვარით განთქმული კაცი“. იხ. პ. იოსელიანი: „გიორგი მეფის ცხოვრება“, გვ. 198. ავტორი იქვე დასძენს: „საზოგადოთ მეფენი არა ადვილათ უბოჰებდნენ გლეხთა და აზნაურთაგანსა კათედრასა“.

მსხვერპლი: 1845 წელს, სოფ. გიჟარში (ოსეთშია), გზაზე მას თავს დაესხა ფანატიკოსთა ბრბო და სიცოცხლეს გამოასალმა.

შვიდ წლამდის დანიელი „ცხოვრობდა თავის სამშობლო სოფელში—ყვავილში, დედასთან. დანიელის დედა, მელანია, მეტათკეთილი ადამიანი ყოფილა: მას ჩაუნერგავს თავის ერთათ-ერთი ვაჟისათვის—დანიელისთვის ბევრი ისეთი თვისებები, რომლებმაც შემდეგ კეთილი ნაყოფი გამოიღეს. დანიელს პატარაობიდანვე ეტყობოდა შესანიშნავი დაკვირვების ნიჭი და მკვირცხლი გონება. 1837—38 წლამდის დანიელი იზრდებოდა განსაკუთრებით თავისი დედის გავლენის და მზრუნველობის ქვეშ. ამ ხანებში მამა გიორგის თავისი რჯახი გადაუყვანია ვლადიკავკავში, სადაც იგი იმ დროს მსახურობდა. ამით, რასაკვირველია, სრულიად ნორჩი ბავშვი მოშორებია არა მარტო თავის სამშობლო სოფელს და ტოლ-ამხანაგებს, არამედ ყოველსავე იმას რაც შეადგენდა მისი მონათესავე ხალხის მწუხარებას, თუ სიხარულს, ზნე-ჩვეულებას თუ ხასიათს. ამ გარემოებას თავისი კვალი უნდა დაემჩნია ბავშვის აღზრობა განვითარებაზე. ცხოვრებაში კაცს იმდენი მოულოდნელი და უნებლიეთი ნაბიჯის გადადგმა უხდება, რომ ძნელია იმის გადაჭრით თქმა: ეს სასარგებლო იყო და ეს უსარგებლო. ამიტომ ჩვენც არაფერს ვამბობთ: სასარგებლო იყო თუ არა დანიელისთვის სამშობლო ქვეყანასთან დაშორება.

ვლადიკავკავში გადასახლების შემდეგ არაგასულა ნახევარი წელიწადი, რომ პატარა დანიელმა იმდენათ შეითვისა ოსური ენა, რომ ჩქარა დაიწყო მაზე ლაპარა. ამის მიზეზი ის იყო, რომ მის მამასთან, როგორც მისიონერთან, ხშირი მისვლა-მოსვლა და დამოკიდებულება ჰქონდათ ოსებს. აქვე შევნიშნავთ, რომ შემდეგ დანიელმა ისე შეითვისა ოსური ენა, რომ ეს უკანასკნელი გახდა თითქმის მის მეორე სამშობლო ენათ. მაშინდელი დროის მიხედვით, როცა 15—20 წლის ყმაწვილ კაცს აწყებინებდენ სწავლას, დანიელს შედარებით ძლიერ ჩქარა დაებადა სკოლაში შესვლის სურვილი. ქართული წერა-კითხვა მან კიდევ თავის სამშობლო სოფელში ისწავლა დედისაგან. სკოლაში შეყვანას კი მშობლები აგვიანებდენ, რადგანაც რვა-ცხრა წლის ბავშვს სასწავლებელში იმ დროს არ ღებულობდენ. როგორც იქნა 1839 წელს დანიელი შევიდა ვლადიკავკავის სასულიერო სასწავლებელში, როცა იგი მხოლოდ ცხრა წლის იყო. ამიტომ ადვილი შესაძლებელია, რომ წლოვანებას არ დაებრკოლებია, მშობლებმა იგი 14

წლის გამოიყვანეს¹⁾. პატარა დანიელი ისე დაეწაფა სწავლას, როგორც დიდხნის მოწყურებული კაცი დაეწაფება ხოლმე ცივ წყალს. ამიტომ არა თუ ნიშნები, თვით მასწავლებლებიც იძულებული იყვნენ დაეშალათ მისთვის მეტის-მეტი მეცადინეობა. ბუნებით ნიჭიერ და სწავლის მეტათ მოწყურებული, დ. ჭონქაძე საუკეთესო და სამაგალითო მოწაფე იყო მთელ სასწავლებელში. ვლადიკავკავის სასულიერო სასწავლებელში მან სწავლა შეასრულა 1848 წელს და იმავე წელს გადმოვიდა თბილისის სასულიერო სემინარიაში. სემინარიაში სწავლის დროს დანიელის ცხოვრებაში შესანიშნავი არაფერი მომხდარა; იგი ითვლებოდა არა მარტო ნიჭიერ და სამაგალითო შეგირდით, არამედ კიდევ უფრო საუკეთესო ამხანაგადაც. უნდა ვიფიქროთ აგრეთვე, რომ დანიელს სემინარიაში ყოფნის დროს თვითგანვითარებისთვისაც უნდა მოეკიდოს ხელი, რაც იმ დროს ახალი ხილი იყო მოსწავლეთათვის. იმავე დროს იგი უფრო ახლო ეცნობა მაშინდელ ჩვენ ცხოვრებას, რომელსაც იგი დაშორებული იყო მთელი რვა წლის განმავლობაში და რამოდენიმეთ ქართულ მწერლობასაც. მხოლოდ ამით აიხსნები ის ღრმა ინტერესი და ხალისი, რომლითაც შემდეგ, სწავლის დასრულების შემდეგ, დ. ჭონქაძე უკვირდებოდა ჩვენი საზოგადოებრივი ცხოვრების მოთხოვნილებათ და ჭირ-ვარამს და იმავე დროს ცდილობდა მშრომელი ხალხის—გლეხ-კაცობის მონური მდგომარეობიდან დახსნისათვის.

1851 წელს 11 სექტემბერს, სემინარიაში სწავლის შესრულებისთანავე, ადგილობრივი სასულიერო მთავრობის განკარგულებით, დ. ჭონქაძე დაინიშნა ოსური ენის მასწავლებლათ სტავროპოლის სემინარიაში, სადაც იგი დარჩა სამ წელიწად ნახევარს, ე. ი. 1858 წლის 5 აპრილამდის, როცა იგი ხელახლა გადმოიყვანეს იმავე საგნის მასწავლებლათ თბილისის სემინარიაში. თფილისში გადმოყვანა დანიელისათვის უეჭველათ ძლიერ სასიამოვნო მოვლენათ უნდა ჩაითვალოს მთელ მის ცხოვრებაში. ნათესაეებსა და ნაცნობებს გარდა აქ მას სხვა საქმე იზიდავდა, სხვა სამსახური იწვევდა. ეს იყო მოღვაწეობა საზოგადოებრივ ასპარეზზე, რაც მას დიდხანია სწავლდა და რაც ბევრათ უფრო შესაძლებელი იყო თფილისში, სადაც იმ ხანებში ნელ-ნელა ცხოვრება იღვიძებდა. მაგრამ პირველათ აქ მას

1) აქედან აიხსნება ის გარემოება რომ ერთ-ერთ ოფიციალური საბუთის ქაღალდში დანიელი 1839 წელს 14 წლისათ არის გამოყვანილი.

გადმოსვლისათანავე დიდი უბედურება შეემთხვა. არ გასულა მისი გადმოყვ ნის შემდეგ ცხრა თვე, რომ დანიელს მოუკვდა საყვარელი მეუღლე, რომელიც მან სტაეროპოლში შეირთო და რომელიც გარდაიცვალა ძეობიდან განთავისუფლების შემდეგ, დაუტოვა რა თავის ქმარს ერთად ერთი ვაჟი—გიორგი. მართალია, ცოლის დაკარგვამ სანუდამოთ მოუშხამა დანიელს სიცოცხლე, მაგრამ სასოწარკვეთილებას იგი არ მისცემია: იგი შეუდრეკელათ მიდიოდა ერთხელ არჩეული გზით.

უწინარეს ყოვლისა დანიელის საზრუნავ საგანს შეადგენდა მისი ნივთიერი მდგომარეობის გაუმჯობესება. სემინარიაში სამსახურისთვის იგი ღებულობდა წელიწადში სულ 200 მანეთს; ეს მას ვერ დააკმაყოფილებდა, ამიტომ იძულებული შეიქნა გარდა ამისა კიდევ სხვა სამსახური ეშოვნა. აქ მას უშველა ოსური ენის ცოდნამ. სასულიერო მთავრობას იმ დროს ძლიერ ესაჭიროებოდა ოსური ენის მცოდნე, და დ. ჭონქაძე ამ მხრით ყველაზე უფრო გამოსადეგი იყო. დანიელს ჩქარა მისცეს ადგილი სინოდალურ კანტორაში, ჯერ კერძოდ და 1859 წლიდან კი შერიცხულ იქნა შტატში, როგორც სტოლის უფროსი. აქ მეტათ სწყალობდა მას სინოდალური კანტორის პროკურორი ტიურინი, რომელმაც მიანდო დანიელს, სხვათა შორის, საეკლესიო წიგნების თარგმნა ოსურ ენაზე. ტიურინის წინადადებით დ. ჭონქაძემ გადათარგმნა ოსურ ენაზე რამდენიმე საეკლესიო წიგნი, სხვათა შორის, კურთხევანი, რისთვისაც მან მიიღო ჯილდოთ 350 მანეთი. ტიურინ სვე წინადადებით დანიელმა დაიწყო რუსულ-ოსური ენის ლექსიკონას შედგენა, მაგრამ ზვენ არ ვიცით, თუ რა ბედი ეწვია ამ შრომას. ამ ნაირათ, ნივთიერათ დ. ჭონქაძე შედარებით უზრუნველყოფილი შეიქნა, მაგრამ ამას შემდეგ მას ბევრი აღარ უცოცხლია. გამუდმებულმა და მძიმე შრომამ ლუკმა პურის მოპოებისათვის, ცალკე სემინარიაში, ცალკე სინოდალურ კანტორაში და იმავე დროს საეკლესიო წიგნების თარგმნამ ოსურ ენაზე, გაფაცვებით მეცადინეობამ თვითგანვითარებისათვის, და მთელი ღამეების თენებამ „სურამის ციხის“ წერის დროს, რადგანაც სხვა დრო მას არ ჰქონდა, სოულებით გასტეხეს და მოშალეს ახალგაზდა დანიელი, რომელიც ის-ის იყო გამოვიდა საზოგადოებრივი მოღვაწეობის ასპარეზზე. დ. ჭონქაძე გადაიცვალა 1860 წელს 16 ივნისს ქუეჩისაგან, რომლის უტყუარი ნიშნები მას ერთი წლის წინეთ დაეცა. სიკვდილის წინ მთელი ექვსი თვის განმავლობაში ლოგინიდან

აღარ ამდგარა. საკვირველია, რომ როცა დანიელი იწვა და სიკვდილს ებრძოდა, ამ დროს მას თფილისში მოკვლას პირდებოდა მაშინდელი თავად-აზნაურობის ერთი ნაწილი, რომელმაც, როგორც სარკეში ისე დაინახა თავის თავი „სურამის ციხეში“¹.

ძნელი სათქმელია, თუ რით დაბოლოვდებოდა დ. ჭონქაძის წინააღმდეგ აღშფოთება, რომ უღმობელ სენს იგი სამუდამოთ არ წაერთმნია ქართველი ხალხისა და მწერლობისათვის. მაგრამ დ. ჭონქაძემ რომ დიდი უკმაყოფილება და დრტვინვა გამოიწვია „სურამის ციხის“ დაბეჭდვით მაშინდელი საზოგადოების გავლენიან ნაწილში, ეს სხვათა შორის, იქიდანაც მტკიცდება, რომ ჟურნ. „იუსკრის“ რედაქტორს, ი. კერესელიძეს, რომელიც დანიელს დიდს პატივს ცემდა, მისი გარდაცვალების ამბავი ერთი სიტყვითაც არ მოუხსენებია თავის ჟურნალში, რომელიც, ნუ დაივიწყებთ, ერთად ერთი დრო-გამოშვებითი გამოცემა იყო მაშინ ჩვენში. ასეთი გაოგმობა, ჩვენი აზრით, ნხოლოდ მით უნდა აიხსნას, რომ ი. კერესელიძემ ამჯობინა სრული სიჩუმე იმ კაცის გარდაცვალების შესახებ, რომელსაც იგი დიდათ აუფასებდა და ღრმა პატივს სცემდა, ვინემ იგი ცუდათ მოეხსენებია, ვინაიდან, წინააღმდეგ შემთხვევაში დ. ჭონქაძის მტრები მთელ თავიანთ შურისძიებას თვით მასზე გადაიტანდნენ. კერესელიძისთვის ისიც საკმარისი იყო, რომ „სურამის ციხის“ დაბეჭდვის გამო დიდი საყვედური მიიღო, და ზოგიერთებმა ჟურნალის გამოწერაზედაც უარი განაცხადეს, რაც თავის თავად იგულისხმებდა, დიდი დასჯა იყო. აი უმთავრესი ფაქტები „სურამის ციხის“ ავტორის ცხოვრების შესახებ²), რომლებიც ჩვენ შევკრიბეთ. აშკარაა,

¹) იხ. ამის შესახებ წერილი ქერელი ბეჟასი (ფსევდონიმი ანტონ ფურცელაძისა) ჟურ. „ციხეარში“, 1863 წ.

²) დანიელ ჭონქაძე მარხია თფილისში, ვერის სასაფლაოზე, თავის ცოლის ჯგირდით. ეს ორივე საფლავი შემოდობილია რკინის მესერით, დანიელის საფლავს შაღლიდან ადევს საკმარისად სქელი თუჯის ფიციანი შემდეგი ზედწარწერით: „Здѣсь погребенъ Данилъ Георгиевичъ Чонкадзе. Родился въ 1830 году, скончался 16. июля 1860 года“. მისი ცოლის საფლავს ადევს უბრალო ვის ფიციანი ამნაირივე წარწერით. დანიელის სიკვდილის შემდეგ რაც კი რამ მას დარჩენია, მის ნათესავებს და მეგობრებს ყოველივე გაუყიდიან დასაფლავების და ძეგლის გაკეთების ხარჯის დასაფლავათ. ალბათ ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ დანიელს სიკვდილის შემდეგ არავითარი ხელნაწერი არ დარჩენილა, ვინაიდან ზენაივის წარმოუდგენელია, რომ „სურამის ციხის“ ავტორის სიკვდილის შემდეგ არ დატოვებინოს რაიმე ხელნაწერი, თუ დაუმთავრებელი არა, დაწყებული მაინც.

რომ ეს ცხოვრება გარეგანი გამოხატულებით, ფაქტებით, არ ყოფილა მდიდარი, და ეს გარემოება არა თუ ჩრდილავს თვით დ. ჭონქაძის ცხოვრებას, მის სულიერ და ზნეობრივ სახეს, არამედ ის დიდ ფასაქირში აყენებს მის ბიოგრაფსაც, რომელსაც ამის გამო არ შეუძლია გადაუშალოს მკითხველს მისი ცხოვრების მთელი სურათი. ჩაახედოს იგი მის სულის მოძრაობაში, გააცნოს სავსებით მისი განზრახვანი, იდეები და მისწრაფებანი. სამწუხაროთ ეს ასეა, და ამის მიზეზი კი თვით ჩვენი საზოგადოებრივი ცხოვრებაა, რომელიც საზოგადოთ ყოველთვის მეტად ვაწრო ფარგლებში ყოფილა მომწყვდეული და ამიტომ იგი, ე. ი. ცხოვრება, ადამიანის პირად მოქმედებასაც მეტად ვაწრო სარბიელს ანიჭებდა. ჩვენში ყოველთვის შეზღუდული ყოფილა პიროვნების თავისუფალი მოქმედება, მისი ნიჭის სრული გაშლა, მის მისწრაფებათა და იდეათა სავსებით და დაუბრკოლებლათ გამომჟღავნება. დ. ჭონქაძის შესახებ ეს მიზეზი ითქმის, ვინაიდან იგი გარდაიცვალა ისე, რომ მის ლიტერატურულ ნიჭს ვაფურობენ არც კი დასცლია. ყოველ ეჭვს გარეშეა, რომ იმ მწერალს, რომლის პირველი ლიტერატურული ნაწარმოები „სურამის ციხეა“, მომავალში ბევრი რამის შექმნა შეეძლო. და მართლაც, ივ. კერესელიძის გადმოცემით, როცა ცენზორს „სურამის ციხის“ დაბეჭდვაზე ნება დაურთავს, დ. ჭონქაძეს მაშინვე განუზრახავს მეორე მოთხრობის დაწერა, სათაურით „ვისი ბრალია“, რომელშიაც ავტორი ბევრათ უფრო ფართოთ და ვრცლად უნდა შეხებოდა იმავე საგანს, რომელიც შეადგენს მისი პირველი მოთხრობის უპთავრეს შინაარსს, ე. ა. ბატონ-ყნურ ურთიერთობას. მაგრამ რამდენათაც ჩვენ ვიცით, დანიელი ისი გამოესალმა საცოცხლეს, რომ ამ მოთხრობის დაწყებაც ვეღარ მოასწრო.

დ. ჭონქაძის მოვლინება ქართულ მწერლობაში პირველი შეხედვით გასაკვირალია. მისი მონაწილეობა ქართულ მწერლობაში მიემსგავსება ისეთ ვარსკვლავთა გამოჩენას ცის სივრცეში, რომლებიც გაანათებენ თუ არა, ისევ საბუდამოთ ქრებიან. უნდა აღვნიშნოთ მხოლოდ, რომ დ. ჭონქაძემ თავისი „სურამის ციხით“ დატოვა ქართულ მწერლობაში გაუქრობელი სხივი, სანამ ქართული მწერლობის ხსენება არ მოისპობა. მაგრამ დ. ჭონქაძე შესანიშნავია არა მარტო იმით, რომ მან დასწერა „სურამის ციხე“, არამედ კიდევ უფრო თავის პიროვნებით, თავისი ჩამომავლობით და პირადი ღირსებით. იგი შესანიშნავია არა მარტო იმიამ, რომ მან პირველ

ლათ აღძრა ჩვენში ლაპარაკი ძირითად საჭირ-ბოროტო საგანზე, არამედ მით, რომ იგი გამოვიდა ისეთი წრიდან, საიდანაც მაქამდის ჩვენში საზოგადო მოღვაწენი არ გამოდიოდენ, ვინაიდან ამ წრეში მათ ნიადაგი არ ჰქონდათ. დ. ჭონქაძის გამოსვლა საზოგადო მოღვაწეობის ასპარეზზე მოსაწავებდა იმას, რომ ასეთი ნიადაგი უკვე მზადდებოდა ჩვენშიაც. ამ ახალი ხანის, ამ ახალ-წყების მოღვაწეთა წინამორბედათ შეიქნა დ. ჭონქაძე, ე. ი. ის, ვინც ნამდვილი ხალხის შვილი იყო, ხალხის გულიდან გამოსული. როცა თქვენ აკვირდებით და სწავლობთ ჩვენ საზოგადოებრივ ცხოვრებას ამ 50 წლის წინეთ, განსაკუთრებით ჩვენ მაშინდელ მწერლობას, თქვენ შენიშნავთ, რომ დ. ჭონქაძე ჩვენ მწერლობაში დგას სრულიად განმარტოებული. მაშინდელ ჩვენ მწერლობასთან მას საერთო არაფერი არ აქვს. იგი არა გავს მათ არც ჩამომავლობით, არც ზნე-ჩვეულებით და უმთავრესათ არც თავის ნაწარმოების შინაარსით და მიმართულებით. ჩამომავლობით იგი ეკუთვნის დაბალ წოდებას, ე. ი. გლეხ-კაცობას, რომელსაც ბატონ-ყმობის უღელი აწვა კისერზე. მაშინდელი ჩვენი მწერლები უმეტეს ნაწილათ თავად-აზნაურები იყვნენ, და თუ ზოგიერთ შემთხვევაში ისინი სხვა წოდებიდან იყვენ გამოსული, მაინც მაღალ საზოგადოებაში ტრიალებდენ. დ. ჭონქაძე კი ყველა ამებისაგან შორს იდგა და ერთხელაც არ უფიქრია ამ მაღალ საზოგადოებასთან დაახლოვება. იგი მხოლოდ ერთად ერთი ფიქრით, ერთად-ერთი აზრით იყო აღჭურვილი, — დამონებული და დაჩაგრული ხალხის მდგომარეობის გაუმჯობესობით. აქ მას არ ეტყობა რყევა, ორპირობა, ორაზროვნება; მისი განზრახვა, მისი წადილი და მისწრაფება აშკარაა; იგი ესარჩლება შეურაცხყოფილს და შევიწროებული ხალხს. ამ შემთხვევაში მეტათ საგულისხმიეროა ის გარემოება, რომ შეურაცხყოფილი და მიწასთან გასწორებული ხალხის გამოსარჩლება პირველათ იკისრა თვით ამავე ხალხის ნამდვილმა შვილმა, რომელიც თვით ამ შეურაცხყოფილი და ტანჯული ხალხიდან იყო გამოსული. ეს გამოსარჩლება არ ყოფილა გამოწვეული არც საქველმოქმედო მიზნით და არც თავის მოსაწონებლათ, რაც ცარიელ სიტყვების გარდა არაფერში არ იხატებოდა, როგორც იყო გლეხების გამოსარჩლება ზოგიერთ თავად-აზნაურ მწერალთა მხრით. არა, დ. ჭონქაძის გამოსარჩლება ყველა ამ თვალთმაქცობას და ფარისევლობას სრულიათ მოკლებული იყო, იგი იყო თვით გაჭირვებული და ტანჯული ხალხის გულიდან ამონახეთქი ხმა, ამიტომ იგი ხმა რო-

გორც ლახვარი ისე მოხვდა ყველას, ვისაც ტანჯვაში და წვალებაში ბრალი ედვა.

მაგრამ ამისთვის არ კმაროდა მარტო ცხოვრების ცოდნა და დაჩაგრული ხალხისადმი თანაგრძნობა; ამისთვის საჭირო იყო ნათელი გონება და ფხიზელი შეხედულება, ე. ი. საჭირო იყო კაცი, რომლის გონება არ უნდა ყოფილიყო შებოჭვილი ბატონ-ყმური შეხედულებით და თავად-აზნაურული იდეებით. ასეთი კაცი გამოდგა დ. ჭონქაძე, რომელსაც პატარაობიდანვე ჩაბეჭდილი ჰქონდა გულში იმ დროს არსებული ბატონ-ყმური წესწყობილების შემადრწუნებელი მხარეები. რაც დრო გადიოდა და დ. ჭონქაძის განათლება და თვითგანვითარება წინ მიდიოდა, ბატონ-ყმობის აუტანლობა მისთვის სულ უფრო და უ რ ი ა მჟკარა ხდებოდა. ბატონ-ყმობა შეიქნა იმ დროს ისეთი მძიმე უღელი ხალხისთვის, რომ მისი არსებობის გააძელება ხალხს პირდაპირ განადგურებას უქადდა. როცა კაცს რაიმე სიმძიმე აწევს თავზე, იმ დროს აგი მხოლოთ ამ სიმძიმის თავიდან მოშორებაზე ფიქრობს, მისი ფიქრი და გონება მხოლოთ ამ ერთი აზრით არის აღჭურვილი,—და თუ როგორ იქნება მომავალში მისი მდგომარეობა, ეს გარემოება მას იმ დროს სრულებით არ აწუხებს. ასე იყო ამ შემთხვევაშიაც: დ. ჭონქაძე ფიქრობდა როგორმე მხოლოთ ამ ბატონ-ყმობის მოსპობაზე, სხვა რამეზე ფიქრი იმ დროს არ შეიძლებოდა. დიდი გაჭირვება ან უბედურება ავიწყებიებს კაცს პატარა გაჭირვებას ან უბედურებას. „სანამ ჩვენ ბატონის ყმანი ვართ, ჩვენი ბედნიერება არ შეიძლება.“—ო,—ეუბნებოდა დურმიშხანი თავის სატრფოს და იმას პირით აქ ლაპარაკობს თვით ავტორი. ეს ისეთი დრო იყო, როცა ბატონ-ყმობის წინააღმდეგ მოქმედება კი არა ფიქრიც აკრძალული იყო და დანაშაულათ ითვლებოდა. ჩვენში ეს მაინც წარმოუდგენელი იყო. სხვანაირ პირობებში იყო საქმე თვით რუსეთში. იქ ამ საზარელი წესწყობილების წინააღმდეგ დიდი ხნიდან იბრძოდნენ, როგორც დაფარულათ, ისე აშკარათ, როგორც მწერლობის საშვლებით, ისე სიტყვიერათაც. გასული საუკუნის მეორეოც წლების სახელოვან მოღვაწეთა გუნდმა, რომელსაც აშვენებდნენ გერცენი, ბელინსკი, სტანკევიჩი, გრანოვსკი, ტურგენიევი და შემდეგ ურნალ „სოვრემენიკ“-ის გამოჩენილი თანამშრომლები: ჩერნიშევსკი და დობროლიუბოვი, თავის უპირველეს მიზნათ ბატონ-ყმობის მოსპობა დასახეს; ეს იყო მათი მოღვაწეობის პროგრამის პირველი მუხლი. დ. ჭონქაძე ეცნობა იმათ ნაწერებს ჯერ კიდევ სემინარიაში

სწავლის დროს; შემდეგ როცა დანიელი სტავროპოლიდან გადმოიყვანეს და იგი თბილისში დასახლდა, მან შეადგინა ახალგაზდათა წრე, რომელიც იკრიბებოდა დანიშნულ დროს. ამ კრების დროს ეს ახალგაზდები რუსეთის გამოჩენილ მწერლების შესანიშნავ ნაწერებს კითხულობდნენ და იმათი გარჩევის და კრიტიკის დროს არკვევდნენ და მსჯელობდნენ თანამედროვე საქირ-ბოროტო კითხვებზე, განსაკუთრებით ბატონ-ყმობაზე. ჩვენ არ ვიცით ვისგან შედგებოდა ეს წრე, ვიცით მხოლოდ, რომ დანიელს გარდა მაშინდელ ჩვენ მოღვაწეთაგან მხოლოდ ლ. არდაზიანი ლეზულობდა იმაში მონაწილეობას. ბ. მ. იოს. ინდუაშვილმა, რომელმაც ჩვენ დ. ჭონქაძის ცხოვრება გვიამბო და რომელიც ზევით მოხსენებულ წრეში ლეზულობდა მონაწილეობას, თავის საუბარი ასე დაამთავრა: „ჰე! ბევრი ბრწყინვალე იმედები და განზრახვა გვქონდა“-ო. ამ სიტყვებით იგი თითქო იმას ამბობდა, რომ ყოველივე ეს მხოლოდ ამოიება იყო და დანიელის სიკვდილთან ერთად გაქრა, ვითა სიზმარი ლამისაო. მაგრამ არა, უმნიშვნელოდ და უკვალოდ არაფერი არ ჩაივლის; ადამიანის ყოველგვარ მოქმედებას, მის სულის კვებებას და თავგანწირვას ყოველთვის თავისი საზღვარი აქვს, თავის შედეგი მოსდევს. თუმცა იმ წრის არსებობა, რომელზედაც ჩვენ ზევით გვქონდა ლაპარაკი, დიდხანს არ გაგრძელებულა, მაგრამ უნაყოფოთ იმას მაინც არ ჩაუვლია: დანამდვილებით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ „სურამის ციხის“ შექმნაზე იმას საკმარისად დიდი გავლენა უნდა ჰქონოდა.

აქ უნდა შევნიშნოთ, რომ დ. ჭონქაძის მნიშვნელობა მარტო „სურამის ციხით“ არ განიზომება. პირადად მას ისეთი მრავალი ღირსება ჰქონდა, რომ მისი ცხოვრება უნაყოფოთ არასოდეს არ ჩაივლიდა. სამწუხარო ის არის, რომ საზოგადო მოქმედებისათვის იმ დროს ჩვენში არ იყო ნიადაგი მომზადებული. ჩვენ ვიცით, მაგ., რომ ყოველ ზაფხულს, როცა დანიელს სამსახური ნებას აძლევდა, იგი დადიოდა თავის სამშობლო სოფელში, მიქონდა იქ სხვადასხვა წიგნები, რომლებსაც უკითხავდა გლეხ-კაცებს და ამით სურდა გაეღვიძებია მათში წერა-კითხვის შესწავლის სურვილი. მაგრამ ვინ არ იცის, რომ იმ დროს გლეხ-კაცობისთვის წერა-კითხვის ცოდნა, კიდევ რომ შესაძლებელი ყოფილიყო, უსარგებლო იყო, ვინაიდან იმისთვის მას არც მოცალეობა ჰქონდა და არც გამოსადეგი წიგნები მოიპოვებოდა.

დ. ჳონჭაძის დრო.

დ. ჳონჭაძის დღაწლს და მისი „სურამის ციხის“ მნიშვნელობას ჩვენ სავსებით ვერ დავაფასებთ, თუ პირველად ჩვენ არ გავიცანით ჩვენი საზოგადოებრივი ცხოვრების ვითარება ვასული საუკუნის პირველ ნახევარში. ამიტომ ჩვენ განვიხილავთ აქ რიგ-რიგათ შემდეგ კითხვებს: რა ყოფაში იყო იმ დროს ბატონ-ყმური ურთიერთობა, რას წარმოადგენდა მაშინდელი ჩვენი საზოგადოება და ლიტერატურა.

I. ბ ა ტ ო ნ - ყ მ ო ბ ა .

ჩვენ აქ არ გამოუდგებით იმის გამოძიებას, თუ ძველ დროში, ზოგორი ბატონ-ყმური ურთიერთობა არსებობდა საქართველოში, ან თუ როგორ გაიზარდა და განვითარდა იგი ჩვენში. აქ ვეხებით ჩვენ მხოლოდ იმას, თუ როგორი იყო და რას წარმოადგენდა ბატონ-ყმობა დ. ჳონჭაძის დროს, ე. ი. მე-XIX საუკუნის პირველ ნახევარში, ვიდრე მის გაუქმებამდე მთავრობის მიერ. რუსეთის მთავრობას დახვდა ჩვენში უკვე დიდი ხნიდან წარმოშობილი და განვითარებული დამოკიდებულება ბატონსა და ყმას შორის—ბატონ-ყმური ურთიერთობა. რუსეთის მთავრობა, პირველ წლებში მაინც, არავითარ ცვლილების მოხდენას არ ფიქრობდა ამ ურთიერთობაში. 1801 წლის 12 სექტემბრის ცნობილ მანიფესტში ნათქვამი იყო, სხვათა შორის, შემდეგი: „ყოველი კაცი დარჩება თავის მდგომარეობის უპირატესობაში და თავის საკუთრებაში შეუხებლათო“¹⁾. იმავე მანიფესტის ძალით სისხლის სამართლის საქმეები საქართველოში უნდა გაერჩიათ თანახმად რუსეთის კანონებისა. ხოლო სამოქალაქო საქმეები კი—თანახმად ვახტანგ VI კანონებისა. ამ ნაირათ ბატონ-ყმური ურთიერთობა დარჩა ისევე უწინდელ თავის ძალაში. რაში გამოიხატებოდა ეს ურთიერთობა ქართველ მეფეების კანონებით? როგორი გახდა იგი ცხოვრებას მე-XVIII საუკუნის ბოლოს?

¹⁾ „Каждый пребудеть при преимуществахъ состоянія своего и при собственности своей неприкосновенно“.

ვახტანგ VI-ის „დებულება“ პასუხს გვაძლევს პირველ კითხვაზე. აქ ნაჩვენებია გარკვევით, თუ რა უფლება ჰქონდა მებატონეს თავის ყმაზე, და ან თუ როგორ ფასობდა გლეხის სისხლი თავადის ან აზნაურის სისხლთან შედარებით. მართალია ვახტანგის „დებულებაში“ მრავალ წინააღმდეგობას შეხვდებით. ასე, რომ იქ ერთი მუხლი ხშირად აუქმებს მეორე მუხლის ძალას. მაგ., ხსენებულ „დებულების“ მე-258 ამბობს, სხვათა შორის, რომ თუმც ბატონის უფლებას ყმაზე არავითარი საზღვარი არა აქვს, მაგრამ ბატონს არ შეუძლია ყმა სიკოცხლეს გამოასალმოსო; მაშინ, როცა ამავე „დებულების“ მე-95, პირიქით, გვეუბნება: „ბატონმა რომ მართლაც მოკლას ან დაამახინჯოს თავისი ყმა, ამ უკანასკნელს ან მის მემკვიდრეს არავითარი უფლება არა აქვს ბატონს ამისთვის რაიმე საზღაური მოსთხოვოსო“. აქ საჭირო არ არის იმის განმარტება, თუ საიდან წარმოდგა ვახტანგ VI კანონმდებლობაში ასეთი წინააღმდეგობა¹⁾. თავის თავად იკულისხმება, რომ ასეთი წინააღმდეგობა სრულებით ხელს არ უშლიდა მებატონეებს მოეხმარათ თავისი უფლება გლეხებზე ისე, როგორც მათ სურდათ: ასრულების დროს ისინი, ე. ი. მებატონეები, ხელმძღვანელობდნენ „დებულების“ იმ მუხლით, რომელიც მათ სასარგებლოდ ამბობდა. აქ საჭიროა ვიცოდეთ, რომ გლეხი არა მარტო ნივთიერად იყო დამოკიდებული მებატონეზე, ე. ი. თავისი უძრავ-მძრავი ქონებით და ცოლშვილით, მებატონე იმავე დროს იყო ყოველგვარი დავა-საჩივრის გამრჩეველი, მსჯავრის დამდები და თავისი განაჩენის ამსრულებელიც; მხოლოდ სიკვდილით დასჯის ნება არ ჰქონდა მებატონეს კანონით, მაგრამ სამაგიეროთ ცხოვრებამ და ჩვეულებამ მას ეს უფლებაც საესებით მიანიჭა. მაგრამ ჯერ მხოლოდ ის განვიხილოთ, თუ თვით კანონის ძალით სადამდის მიდიოდა ბატონის უფლება ყმაზე.

§ 162 ძალით ბატონს შეეძლო ყმის შეძენა და გაცემა, ჩვეულებრივი ყიდვა-გაყიდვით თუ ბოძება-ჩუქებით. §§ 358 და 260 ით ბატონს შეეძლო თავისუფლად ესარგებლნა თავის ყმის როგორც მოძრავი, ისე უძრავი ქონებით. ეს უფლება გამოთქმულია მთელი თავისი ძლიერებით ვახტანგის „დებულებაში“ ამნაირად: „ყმის ყველა ბატონისა არისო“ (§ 258). დაურთეთ ამას § 95, რომლის ძა-

¹⁾ ვისაც ეს კითხვა ეინტერესება; იმას შეუძლია მიმართოს ამისთვის ბ. ალ. ხახანაშვილის წიგნს: „ბატონ-ყმობა საქართველოში რუსეთთან შეერთებამდის.“ თფილისი, 1980 წ.

ლით ბატონი განთავისუფლებული იყო ყოველი პასუხის გებისაგან, როცა მას შემოაკვდებოდა ან დაამახინჯებდა თავის ყმას. თუმცა § 201 ვახტანგის „დებულებისა“ ამბობდა, რომ „ნურა-კაცი თავის ყმას ნუ შეაწუხებსო“, მაგრამ ამას რა ძალა უნდა ჰქონოდა, როცა თვათ კანონმდებელმა მისცა სრული საბუთი მებატონეთ, თავისი შეხედულებით და სურვილისამებრ ეხელმძღვანელათ „დებულების“ სხვადასხვა მუხლით, როცა რა მოუხდებოდა. თავის წინასიტყვაობაში კანონმდებელი ასე მიმართავს მსაჯულთ: „მსაჯულნო, 1) განიხილენით და განსაჯენით კანონები ესე და რომელნიც დაგიჯდეთ და ხაუკეთესოდ პოვოთ, იმით იხელმძღვანელეთო“. მსაჯულებმა—მე-ბატონეებმა ასეთი რჩევა დაიხვიეს ხელზე, და როდის რა გამოადგებოდათ და როდის რაში ხედვიდენ თავის პირად სარგებლობას, იმით ხელმძღვანელობდენ „სამართლის ქმნის“ დროს, და სრულებით არ ზრუნავდენ და არ სწუხდენ იმისთვის თუ რაზე ფიქრობდა თვით კანონმდებელი, როცა მათ ასეთ დარიგებას აძლევდა: აქედან ჩვენ აშკარად ვხედავთ, თუ რა შეუზღუდველ უფლებას და ძალას ანიჭებდა ჩვენი კანონმდებლობა მებატონეებს ყმებზე. მაგრამ ამ მხრით ცხოვრებამ ბევრად გადააქარბა კანონმდებლობას: ცხოვრებაში ეს უფლება კიდევ უფრო გაფართოვდა, რის გამო იგი ძლიერ სასტიკი და ულმობელი შეიქნა ყმებისათვის. ერთი სიტყვით მებატონეებს მიენიჭათ ბევრი ისეთი უფლებები, რომლებსაც მათ კანონები არ აძლევდენ. „ცხოვრებამ—ამბობს ალ. ხახანაშვილი 2)—ჭუმანურსა და ბრწყინვალე მხარეს ვახტანგის სამართლისას პირი უბრუნა, თავდაუქცერელმა თვითნებობამ შემიუსრა კაცობრიული შეხედულება(?) ყმის შესახებ, გაავრცელა უკანონო დამოკიდებულება ბატონთა და ყმათა შორის და შავი დღე დააყენა...“ 3) „ცხოვრებამ და პრაქტიკამ დიდი ძალა მისცა ბატონს ყმაზე, იგი გაამეფა ყმის პიროვნებაზე, ქონებასა და შრომაზე... ვახტანგის კანონით, ბატონს არ შეეძლო ის, რაც მიანიჭა შემდეგ ჩვეულებამო“ 3)... აღნიშნავს რა ყველა იმ ცვლილებას, რომელიც ცხოვრებამ მოახდინა ბატონ-ყმურ ცხოვრებაში, პატივცემული ავტორი დაასკვნის: „საკმარისათ ჩანს, როგორ გაბრუნდდა, ალ-

1) ნუ დაიწყებთ, რომ ეს მსაჯულნი იმავე დროს მებატონეები იყვნენ.

2) იხ. ზევით დასახელებული მისი წიგნი, გვ. 82—83.

3) მაგ., 1, კანონით ბატონს ეძლეოდა ყმის დაშინების ანუ დატუქსვის უფლება; ჩვეულებამ მისცა მას ჯოხით ცემის ნება, რაც ზოგჯერ სიკვდილით თავდებოდა ზოლმე. 2, ვახტანგმა დააწესა ზომა, დასდო საზღვარი ყმის სამსახურისა ბა-

მოითხზრა კეთილი მხარე ვახტანგის კანონმდებლობისა. ჰუმანიური კვალი იმის ცხოვრებაში ჯერ ბეჟუტავდა, მერე გაქრა და ყმა ჩაგარდა, მოექცა ბატონის განუკითხველ ტირანიაში“.

ასეთ მდგომარეობაში იყო საქმე მეცხრამეტე საუკუნის დამდეგს, ე. ი. იმ დროს, როცა საქართველოში რუსეთის მთავრობა დაწესდა, როგორც ზევით ვამბობდით, ამით ბატონ-ყმურ ურთიერთობაში არაერთი ძირითადი ცვლილება არ მომხდარა: რუსეთის მთავრობამ ყმები დასტოვა წინანდელ მდგომარეობაში, ისევე იმ „განუკითხველ ტირანიაში“, მით უმეტეს, რომ თვით რუსეთშიაც ასეთი იყო მათი მდგომარეობა, თუ კიდევ უარესი არა, მაგრამ რაც დრო გადიოდა, მით ყმების მდგომარეობა სულ უფრო და უფრო უარესი ხდებოდა, იმათი შევიწროება და ტანჯვა თანდათან იზარდებოდა. ამ გარემოებას ხელს უწყობდა მრავალი მიზეზი. დავასახელოთ რამდენიმე იმათგანი.

1) საქართველოს რუსეთთან შეერთებით, ქართველ თავად-აზნაურობას სულ ერთიანათ წაერთვა ის ძირითადი უფლება, რომლის ძალით იგი, როგორც ფეოდალური წოდება, ქართველ მეფეებისა და მთავრების დროს მონაწილეობას იღებდა სახელმწიფო საქმეებში, ქვეყნის მართვა-გამგეობაში; იმის მაგივრათ დაწესდა მოხელეებს — „ჩინოვნიკების“ ბიუროკრატია. გარდა ამისა წინეთ თავად აზნაურობა ჩვენში, როგორც ყოველგან ფეოდალური წეს-წყობილების დროს, საერთოთ სამხედრო წოდებას წარმოადგენდა; რუსეთის მთავრობის დაწესებით, ამასაც არსებითათ ბოლო მოეღო. მართალია, მრავალი ქართველი თავად-აზნაურობისგანი მიდიოდა რუსის ჯარში, მაგრამ უმრავლესობისთვის აქ კარი დახშული იყო. ეს აიხსნება მით, რომ წინეთ ჩვენი მხედრობა სულ სხვა იყო, ვინემ რუსეთთან შეერთების შემდეგ. რუსეთის მხედრობაში სამსახურისთვის საჭირო იყო

ტონის წინაშე; ცხოვრებამ კი ისე გაუჭირა საქმე ყმას, რომ იგი თავის ბატონისაგან გარბოდა, შედაგათს და შევლას სხვაგან ეძებდა. ვ, წინეთ ყმის ყიდვა-გაყიდვა ყმით ვაჭრობა, თუ სულ აკრძალული არ იყო, რამდენიმეთ შეზღუდული კი იყო მაინც; ცხოვრებაში კი ყმა პირდაპირ აღებ-მიმცემობის საგანი შეიქნა. ვ, ბატონს არ შეეძლო აეკრძალა ყმისთვის ერთი ბატონიდან მეორესთან გადასვლა; ცხოვრებამ ყმის ამის ნება მოკუსპო. ნ, კანონი უკრძალავდა ბატონებს ობლების ძალით წაყვანას სახლში მოსამსახურეებათ; მაგრამ ჩვეულებამ მათ ამის უფლებაც მოიპოვა და არა თუ მოსამსახურეებათ მიყავდათ მათი ყმის ობლები, არამედ თავის ყმის ცოლზე და ქალზე ძალას ხმარობდენ დედაკაცური ნამუსის ასახველათ და სხ.და სხ. იხ. ალ. ხაზანაშვილის დასახელებული წიგნი, გვ. 83—88.

ისეთი რამეები, რაც ქართველ თავად-აზნაურობას აკლდა, განსაკუთრებით, სამხედრო დისციპლინა ანუ წეს-რიგის და თავდარიგის დაცვა სამსახურის დროს. ამნაირათ ქართველი თავად-აზნაურობის უმეტესი ნაწილი ერთბაშათ მოწყდა ძველ ზნე-ჩვეულებას და ერთგვარ საქმიანობას: წინეთ უმეტეს ნაწილათ მთელ თავის დროს იგი ან ომში ატარებდა და ან მეფესთან სამსახურში. ახლა კი იგი ყოველსავე ამას დაშორდა. ერთათ ერთი მისი საზრუნავი საგანი შეიქნა თავისი თავის და თავის ოჯახის შენახვა და რჩენა; ამიტომ იგი ძალა-უნებურათ მიბმული დარჩა თავის ყმებთან, რომლებსაც იგი მთელი თავის სიძიძით დააწვა ზედ კისერზე. თუ წინეთ შევიწროებული იყვენ ყმები მებატონეთა სამსახურით და ბეგარით, ახლა ყოველივე ეს ერთი-ორათ და ერთი-სამათ უნდა გადიდებულიყო, ვინაიდან სხვა საქმე მათ აღარათფერი იტაცებდა.

2) მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისშივე იწყება ჩვენში ნატურალური მეურნეობის დარღვევის და გაქრობის ნელი პროცესი. ამ დროიდან დაწყებული ჩვენი ქვეყანა სულ უფრო და უფრო ეცნობა ევროპიდან თუ სხვა ქვეყნიდან შემოტანილ საქონლის გემოს; ამასთანავე ჩნდებიან ახალი მოთხოვნილებანი, რომელთა დაკმაყოფილება შეუძლებელი იყო შინ გაკეთებული ნაწარმოებით. მაშასადამე, ფულის საჭიროება თანდათან და სულ უკრო და უკრო საგრძნობელი ხდებოდა. ამკარაა, რომ ყოველივე ეს უწინარეს ყოვლისა უნდა დასტყობოდა იმავე თავად-აზნაურობას, რომელსაც საზოგადოებაში პირველი ალაგი ეჭირა. მართალია, მას მოაკლდა ძველი დიდება, მაგრამ საზავიეროთ მას მიეცა უფრო მეტი დრო განცხრომისა და ფუფუნებისათვის. საჭირო იყო ამისათვის საშვალება, ე. ი. ნივთიერი შეძლება, დრო და მოცალეობა თავსაყრელათ ჰქონდათ. მოთხოვნილების გაფართოებას და გადიდებას, რა თქმა უნდა, შეძლების გადიდება უეხდაფებ მისდევდა. თავად-აზნაურობის შეძლებას, მის ერთათ ერთ ავლადიდებას შეადგენდენ ყმები და მამული, ე. ი. მიწა-ადგილი, რომელსაც ეს ყმები ამუშავებდენ. ეს იყო ერთათ-ერთი წყარო, საიდანაც თავად-აზნაურობას (ჯამაგირს სახელმწიფო სამსახურისათვის) არ ვღებულობთ მხედველობაში, ვინაიდან ამას მცირე მოქონება (ჰქონდა) მოსდიოდა: პური, ლენო, ხორცი, ტან-ფეხ-საქმელი და სხ. თუ მაგილებთ მხედველობაში ქართველ თავად-აზნაურობის სიმრავლეს ხალხის რიცხვთან და ქვეყნის ტერიტორიასთან შედარებით, თითოეულ თავადის ან აზნაურის შემოსავალი ვერ

იქნებოდა დიდი სხვა ქვეყნების მებატონების შემოსავალთან შედარებით; და რაც დრო გადიოდა თავად-აზნაურობის გამრავლების გამო, ამ მცირე შემოსავალსაც უნდა ეკლო. იმავე დროს კი, როგორც ჩვენ დავინახეთ, თავადის და აზნაურის მოთხოვნილება, სხვადასხვა პირობების მეოხებით, დაკლების მავიერ კიდევ უფრო იზრდებოდა და მატულობდა. მეტი ღონე არ იყო: თავად-აზნაურობას საიდნაც უნდა ყოფილიყო, უნდა ეშოვნა საშვალეობა თავის გაფართოებულ მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლათ. მას ჰქონდა ამისთვის მხოლოდ ერთადერთი წყარო: ეს იყო სხვადასხვა გვარი გადასახადი და ბეგარა, რომელსაც იხდიდა გლეხ-კაცობა მებატონეთა სასარგებლოთ. მებატონეები შეუდგენ ამ გადასახადის და ბეგარის მომატებას; ცთილობდენ გამოეწოვათ გლეხ-კაცობიდან რაც შეიძლება მეტი შრომა, მეტი სისხლი; სადაც ნება-ყოფლობით ვერას გადიოდნენ, იქ ძალას სმარობდნენ, რის შედეგი იყო გლეხ-კაცის ოჯახის სრული განადგურება. თუ წინეთ მებატონეები რამდენიმეთ უფრო თხილდებოდნენ თავიანთ ყმების ოჯახს, ერიდებოდნენ იმათ სახლ-კარის აკლებას და განადგურებას, და პირიქით ცდილობდნენ, რომ ისინი ღონიერი და შეძლებული ყოფილიყვნენ, ვინაიდან ყმების შეძლება და ღონიერობა იმათ მებატონეთა შეძლებას და სიმდიდრეს მოასწავებდა, ახლა ყმების ბედ-იღბალი აღარავის აფიქრებდა: ასე გვეგონებოდათ თითქო ბატონებში ერთბაშით გაქრა ყოველგვარი ფიქრი მომავალზე, მათ აწუხებდა მხოლოდ დღევანდელი გასაკირი, დღევანდელი მოთხოვნილების დაკმაყოფილება; მის შემდეგ ქვა ქვაზედაც ნულაო ყოფილა; იმას ათას წილათ ერჩია დღევანდელი კვერცხი სვალინდელ ქათამს, და აი, კიდევაც მიყობელი გლეხ-კაცის ოჯახის დაწოკებას და აკლებას, თითქო ეს ოჯახი მას მომავალში აღარ დასჭირდებოდა. ამის შედეგი ის იყო, რომ ხალხში ჩამოვარდა უკმაყოფილება და ატყდა დაუბრუნებელი დავასაჩივარი: ხალხს ეგონა, რომ ახალ დაარსებულ რუსეთის მთავრობა მას გამოესაჩივრებოდა და დაიფარავდა მებატონეებისაგან¹⁾. მაგრამ რუსეთის მთავრობის მთავარ საზრუნავ საგანს სულ

¹⁾ ერთი ოფიციალური დოკუმენტი, სხვათა შორის, მოწმობს, რომ უბრალო ხალხი, რომელსაც ჩაერადდენ თავადები, როცა მან გაიგონა რუსეთის მთავრობისადმი, გულწრფელ სიხარულს უცხადებდა ახალ მთავრობას. იხ. Акт Кав. Арх. Ком., т. II გვ. 466.

სხვა რამე შეადგენდა: ეს იყო ერთი მხრით გამაგრება ახალ შემოერთებულ ქვეყანაში და მეორე მხრით კავკასიის დანარჩენი ნაწილების დაპყრობა და შემოერთება. და მიუხედავად ამასა, თუ მაინც რუსეთის მთავრობამ ჩვენებურ მებატონეებსა და ყქებს შორის ატეხილ დავა-საჩივრებს ყურადღება მიაქცია და მოინდომა, რამდენიმეთ მაინც, იმათი ურთიერთ დამოკიდებულების გაწესრიგება, ეს მხოლოდ იმას უნდა მიეწეროს, რომ ხსენებული ურთიერთობა მეტათ გამწვავებული შეიქნა საქართველოს რუსეთთან შეერთების შემდეგ. ჩვენ ვიცით ორი მაგალითი ასეთი გაწესრიგების ცდისა მთავრობის მხრით; ორივე ცდამ სრულიად უნაყოფოთ ჩაიარა გლახებისათვის, ვინაიდან ბატონ-ყმური წესწყობილების არსებობა სრულებით ამაოთ ყოფდა რაიმე წესრიგის დამყარებას ბატონ ყმურ ურთიერთობაში: წესრიგი შემოღება ორ მოწინააღმდეგე მხარეთა შორის მხოლოდ მაშინ არის შესაძლებელი, როცა ორივე მხარეს ერთნაირი და თანასწორი უფლება და შეძლება აქვს დაიცვას ეს წესრიგი. ამიტომ სრულებით ამაო იყო რაიმე წესრიგის შემღება იქ, სადაც ერთ მხარეზე იდგა ყოველგვარ უფლებით აღჭურვილი და შეიარაღებული თავად-აზნაურობა და მეორეზე კი ყოველგვარ უფლებას მოკლებული და პირუტყვათ მიჩნეული გლეხ-კაცობა, რომელიც სულიან-ხორციანათ თავად-აზნაურობაზე იყო დამოკიდებული.

პირველათ საქართველოს უმაღლეს მთავრობას 1823 წ. დაებადა ახრი საქართველოს მებატონეებსა და ყმებს შორის ურთიერთ დამოკიდებულებათა ცნობაში მოყვანისა. ცნობების შეკრების შემდეგ, 1826 წელს, საერო საკრებულომ ის ახრი გამოთქვა, „რომ საქართველოში არ არსებობს განსაზღვრული გადასახადი და ბეგარა, იმათი აღების წესრიგი სხვა-და სხვაა და დამოკიდებულია მებატონეთა თვითნებობაზეო“¹⁾. თუ ერთი მხრით გლახკაცობა უჩოდა თავად-აზნაურობას გადასახადის და ბეგარის მომტეაას და უზომო შევიწროებას, რაც ძველათ არ ყოფილიყო, მეორე მხრით არც თავად-აზნაურობა იყო ამ დროს ჩუმათ: პირიქით იგი ქართველ მეფეების კანონებით და ჩვეულებებით ამტკიცებდა თავის მთი იფნილცაოთა საფუძვლიანობას და სიმართლეს. ყველაზე უფრო შესანიშნავია ამ მხრით თელავის თავად-აზნაურობის მოხენება, წარდგენილი იმავე 1826 წელს საქართველოს უმაღლესი მთავრობას საერთო კრებისა-

¹⁾ იხ. Кн. Мих. Тумановъ. О крепостномъ правѣ въ Грузіи, кз. 18.

დმი¹⁾. ამ მოხსენებაში ჩამოთვლილია ყოველგვარი სამსახური, რომელთა შესრულება საჭირო იყო ყმების (ხრით მებატონეთა სასარგებლოთ; დასახლებულია აგრეთვე ყოველგვარი გადასახადი და ბეგარა, რომლებსაც ყმები იხდიდნენ თავის მებატონეთა სასარგებლოთ; შემდეგ ნაჩვენებია, თანახმად კანონებისა და ჩვეულებისა, თუ რა უფლება აქვს ბატონს თავის ყმაზე. სულ მოხსენებაში 38 მუხლია, რომლებიდან აშკარათ ჩანს, რომ თელავის თავად აზნაურობა ძლიერ ცდილა არ დაევიწყებია არცერთი სამსახური, ბეგარა თუ გადასახადი, რაც კი ვალათ აწვა გლეხ-კაცობას თავად-აზნაურობის სასარგებლოთ. და მართლაც აქ არაფერი არ უნდა იყოს დაე წყებულ, მაგრამ ასე არ ფიქრობდა თელავის თავად-აზნაურობა; იგი შეშინებულა: ვაი თუ რამე დამავიწყდა და შემდეგ ამაზე უარი მითხრას მთავრობამო; ამიტომ იგი თავის მოხსენებაში დასძენს, რომ იმას შეუძლებლათ მიაჩნია გაიხსენოს ყველა ის სამსახური, რომელიც გლეხ-კაცობა მოვალეა შეუსრულოს მასო²⁾ (ე. ი. თავად-აზნაურობას); ყოველ შემთხვევაში, ბატონის უფლება და გამგლობა ყმაზე „შეუზღუდველიაო“, აცხადებს თელავის თავად აზნაურობა თავის მოხსენებაში, და მით გვეუბნება სრულ სიმართლეს, იუმცალა (წარე კი არის ეს სიმართლე. ყოველივე ეს გვიმტკაცებს, რომ ამ ხანებში ბატონს თავისი ყმა მთელი მისი სარჩო საბადებელით და კოლშვილით სრულ თავის საკუთრებათ მიაჩნდ ; იგი ბატონობდა მის სულსა და ხორცს; ყმა მის თვალში უბრალო სახმაოი ნივთი იყო და მეტად არაფერი.

ამნაირათ მთავრობის ეს პირველი ცდა დაბოლოვდა მით, რომ შან სენო ბატონის შეუზღუდველი უფლება ყმაზე, რომ ბეგარას და გადასახადს, რომელსაც იადის გლეხი ბატონის სასარგებლოთ, არავითარი საზღვარი, არავითარი ზომა არ აქვს და დამოკიდებულია ბატონის თვითნებობაზე და სხ. მაგრამ ეს ვერ მოსპობდა გლეხების დრტვიწვას და უკმაყოფილებას. საქმის განხილვიდა ჩ ნს, რომ გლეხები ხშირათ უარს ამბობდნენ რომელიმე ხაკის გადახდაზე ან სამსახურის შესრულებაზე; მებატონეები ამ შემთხვევაში მთავრობას თხოვდნენ, რომ მას ძალა ეხმარა უჩი გლეხების მოსარგულელობათ.

1) იხ. Акты Кав. Ар. Ком., т. VI, ч. I №. 82-84 შემოკლებით მოყვანილია აგრეთვე ილია ბ ბტაძის წიგნი; „Податное состояние госуд. крестьян Закав. Края. Тифлисъ 1887 г. გვ. 9-11.

ამიტომ შეტაკება ხდებოდა ყოველ ფეხის ნაბიჯზე; მდგომარეობა გაკირდა, საქმე იქამდის გამწვავდა, რომ ამ საერთო უკმაყოფილების და დრტვინვის ხმამ პეტერბურგამდისაც მიაღწია. ამის გამო პეტერბურგიდან მეორმოცე წლებში იგზავნება სახელმწიფო საბჭოს წევრი ბარონი განი, რომელსაც ადგილობრივ უნდა შეესწავლა ბატონებსა და ყმებს შორის ატეხილი შფოთი და აყალ-მაყალი. ბარონ განის გამოძიებამ ის შედეგი იქონია, რომ 1842 წელს იმ მიზნით, რომ ბოლო მოეღოს იმ დაბრკოლებათ, რომლებიც მთავრობას ხვდებოდა ურთიერთ საჩივრების გარჩევის დროს გლეხების მეებატონეებზე და მეებატონეთა გლეხებზე, მინისტრებმა: სახელმწიფო ქონებათა, ფინანსების და საშინაო საქმეების, საჭიროთ სცნეს ერთხელ და სამუდამოთ განსაზღვრული ყოფილიყო ყოველგვარი ბეგარა თუ გადასახადი, რომელიც გლეხები ვალდებული იყვნენ ეხადათ მეებატონეთა სასარგებლოთ¹⁾. ეს კეთილი განზრახვაც მხოლოდ ქალაქღზე დარჩა, სანამ მეებატონეთა შეუზღუდველი უფლება ყმებზე არ აილაგმა თვით ბატონ-ყმობის გადავარდნით 1864—5 წლებში.

3) აქ უნდა დავასახელოთ ჩვენ კიდევ ერთი გარემოება, რომელიც თავის თავათ მცირე მნიშვნელოვანია, მაგრამ რომელმაც, მიუხედავათ ამისა, დიდათ ავნო გლეხების ინტერესებს, ვინაიდან ხელს უწყობდა იმათ დაჩაგვრას. ჩვენ ვამბობთ იმ დროის მოხელეებზე, ე. ი. პოლიციის და სასამართლოს „ჩინოვნიკებზე“. ჯერ დღევანდელი „ჩინოვნიკები“ რა არიან და მაშინდელი ხომ რაღა იქნებოდნენ. მთავრობა იმ დროებაში „ჩინოვნიკებათ“ ნიშნავდა უმეტეს შემთხვევაში ქართველ თავად-აზნაურობას, უფრო იშვიათათ კი—რუსებს. მაშინდელ მოხელეთა განათლება ხშირათ უბრალო წერა-კითხვის ცოდნის იქით არ მიდიოდა. რომ ქართველი თავად-აზნაური მოხელეს როლში სწორი და მიუდგომელი მოსამართლე არ გამოდგებოდა გლეხ-კაცობისათვის, ეს თავის თავათ აშკარა უნდა იყოს; მაგრამ მეორე მხრით, არც რუსი—მოხელე იქნებოდა ასეთი, ვინაიდან სწორი და პირუთენელი მართლმსაჯულებისათვის საჭიროა უწინარეს ყოვლისა განათლებული გონება, და ეს კი მაშინ ყველა მოხელეს აკლდა, რუსი იყო იგი, თუ ქართველი. მაშინდელ მოსამართლეთა სასწორი იქით გადაიხრებოდა, საიდანაც ისინი რაიმე ნივთიერ სარგებლობას მოელოდნენ. მაშინდელი მექრთამეობა ახლაც

¹⁾ იხ. Кн. Мих. Тумановъ, I с. 23. 13.

საარაკოთ არის გადაქცეული. როცა მებატონე თითონ არ იყო მოსამართლე, იმას მაინც ყოველთვის შეეძლო, რომ სამართლის სასწორი მისკენ გადახრილიყო, ვინაიდან ამისთვის საკმარისი იყო მხოლოდ მოხელეს დაქრთამვა, მოყიდვა. ამ უკანასკნელის ხელში კი სამართალი მხოლოდ „აბრუნდ-გაბრუნდის“ თამაშობა იყო (გ. ერისთავი,—„დავა“) და მეტი არაფერი. საითაც გავიქეცი იქით წავიქეციო,—შეეძლო ეთქვა მაშინდელ გლეხ-კაცობას თავის თავზე: მისთვის ყოველგან დახშული იყო კარი, არსად არავითარი შევლა.

ამნაირათ, როგორც კანონმდებლობა, ისე მაშინდელი ცხოვრების პირობები შეელიდნენ გლეხ-კაცის სრულიად განადგურებას. არ იყო არც ერთი გარემოება, რომელიც ამას წინ გადალობებოდა და იგი შეეჩერებოდა. მებატონეებიც არ იხევდნენ არაფრის წინაშე: იმათთვის არ იყო არც შიში და არც სირცხვილი. გლეხის ოჯახის განადგურება, ყმების დაყიდვა, დედა-კაცებისათვის ძალადობით ნამუსის ახდა, „პირველი ღამე“, ურჩი ყმების სასტიკათ დასჯა და იმათ მოძრავი ქონების მითვისება,—იმათთვის სანაქებო, საგმირო საქმე იყო. ეს ის დრო იყო, როცა მებატონეები აღარ ზოგვიდნენ ყმებს; როცა უბრალო დანაშაულისთვის ადამიანს სასტიკათ სტანჯავდნენ, ამაშენ ურემში, აგდებდნენ თონეში, აუპატიურებდნენ დედა-კაცებს; ეს ის დროა, როცა ყმას არც თავის ქალის გათხოვება შეუძლია და არც ცოლის მოყვანა ბატონის ნება-დაურთველათ და ამის შემდეგაც „პირველი ღამე“ ბატონის არის. ეს ის დროა, როცა ყმები მთელი თავისი უძრავ-მოძრავი ქონებით, სახლ-კარით და მიწა ადგილით, თავისი მამულ-დედულით და ცოლშვილით, ხდებიან ალებ მიცემობის საგნათ: მართალია ყმების გაყიდვა წინედაც იყო გავრცელებული ჩვენში. მაგრამ მეცხრამეტე საუკუნის პირველ ნახევარში ეს სამარცხვინო ხელობა თანდათან უფრო განვითარდა. ყიდდნენ როგორც საზღვარგარეთ (ოსმალეთში და სპარსეთში), ისე შინ. ყიდდნენ, როგორც ოჯახის ცალკე წევრებს, ისე მთელ ოჯახებს. ყიდდნენ, როგორც მთელი ოჯახობით, ისე ცალ-ცალკე მის წევრებს: შვილებს ცალკე ყიდდნენ და მშობლებს ცალკე, ძმას ერთ ადგილას ყიდდნენ და დას მეორე ადგილას. მებატონეებს არ მიაჩნდათ ყმებში მშობლიური სიყვარული ან ნათესაური გრძნობა; იმათ ვერ წარმოედგინათ, რომ ყმებიც ადამიანები იყვენ და შეეძლოთ სიყვარული, რომ ამათაც ჰქონდათ გრძნობა. მებატონეები არ კმაყოფილდებოდნენ ხარკის და სხვადასხვა გვარი სამსახურის შესრულებას ყმების მხრით; ისინი ლახავდნენ

და შეურაცხყოფას აყენებდნენ იმათ პიროვნებას. ამას უნდა დაეუმატოთ მხოლოდ ის, რომ ასეთი ადამიანის ღირსების დამამცირებელი და შემარცხველი მდგომარეობა საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში ერთნაირად არ იყო გავრცელებული: იმერეთში, გურიაში და სამეგრელოში ეს უკიდურეს ხარისხამდე იყო მისული.

შეიძლება წინანდელ დროში ასეთი დამცირება და შერცხვენა ადამიანის ღირსებისა, ასეთი ფეხქვეშ გათელვა მისი პიროვნებისა შეუმჩნეველად ჩაივლიდა და საზოგადოებაში არ დაბადებდა უკმაყოფილებას და არ ააღელვებდა მას; მაგრამ იმ დროზე, რომელზედაც ჩვენ ახლა ვლაპარაკობთ, ე. ი. მეცხრამეტე საუკუნის პირველ ნახევარზე, ეს უკვე აღარ ითქმოდა. ის პირობები, რომლებმაც წელი მოსტეხეს თავად-აზნაურობას, როგორც ფეოდალურ წოდებას და რომლებმაც გაუფართოვეს და განუფითარეს მას მოთხოვნილებები, ასე იყო თუ ისე, მოქმედებდნენ გლეხ-კაცობაზედაც, რომელშიაც ნელ-ნელა ილღვიებდა ადამიანური გრძნობა, თავისი პიროვნების ღირსების შეგნება. ეს იყო ის პირობები, რომლებიც ძირს უთხრიდნენ და პოქსებულ და დახავსებულ ნატურალურ წარმოებას და რომლებიც იმავე დროს ამზადებდნენ იმ გვარ ნიადაგს, სადაც შეუძლებელი იქნებოდა ბატონ-ყმური წესწყობილების არსებობა, ამას ახდენდა არა ჰუმანიტური და კაცთ-მოყვარული იდეების გავრცელება, რომლებისთვისაც ჩვენში ყოველთვის დახშული იყო კარები, არამედ უცხოეთიდან შემოტანილი სახმარი ნივთები ე. ი. უცხოეთის საქონელი. რუსეთთან შეერთების შემდეგ, საქართველოში თანდათან მატულობს უცხოეთიდან შემოტანილი საქონლის რაოდენობა; ვაჭრობა-აღებმაცემობა თანდათან იზრდება; ამასთანავე საზოგადოებაში აქა-იქ ჩნდება და თანდათან ძლიერდება ფულის შექმნის, გამდიდრების სურვილი. მაგრამ ვაჭრობა-აღებმაცემმა ძირეულად ეწინააღმდეგება ბატონ-ყმურ წესწყობილებას. ვაჭრობისათვის საჭიროა პიროვნების თავისუფლება და ქონების, საკუთრების სრული ხელ-შეუხებლობა. ბატონ-ყმობა კი არა სცნობს არც ერთსა და არც მეორეს. შეიძლება ვინმემ იფიქროს, რომ თუმცა ბატონ-ყმობის დროის ყმები არ იყვნენ თავისუფალი და ხელ-შეუხებელი, მაგრამ სამაგიეროდ მებატონეები აყვნენ თავისუფალი და დამოუკიდებელი. მაგრამ ეს დიდი შეცდომაა: ჯერ ერთი ისა, რომ მებატონეები მართლაც რომ თავისუფალი ყოფილიყვნენ, ეს ვაჭრობას არაფერს არგებდა, ვინაიდან თავად-აზნაურობისათვის ეს თავის მოჭრაა, სამარცხვინო ხელობაა. მეორეც ისა,

რომ ბატონ-ყმობის და საზოგადოთ ყოველგვარი მონური წესწყობილობის დროს თავისუფალი არავინ არ არის, თვით უპირველესი და უდიდესი მემატონეცკი მოკლებულია იმას, რასაც თავისუფლება ეწოდება. ნურავინ იფიქრებს, რომ იქ, სადაც ხალხის ღმრავლესობა დაძინებულია და მათი თავისუფლების გრძნობა დახშული, ხალხის უმცირესობისათვის არსებობდეს ეს თავისუფლება. არა, იქ, სადაც საზოგადოების ერთი ნაწილი მოკლებულია თავისუფლებას, იგი თავისუფლება არც მეორე ნაწილისათვის არსებობს; იქ ყველა მონაა, ყველას იქ აღრჩობს ერთი და იგივე საზოგადოებრივი წესწყობილება.

მაგრამ მიუხედავად იმისა, რომ აღებმიცემობის აღორძინებას და განვითარებას ჩვენში წინ ელოდებოდა ისეთი დაუძლეველი ძალა, როგორც ბატონ-ყმობა იყო, ეს აღებ-მიცემობა მაინც უნდა განვითარებულიყო; მისი ზრდის შეჩერება შეუძლებელი შეიქნა, ვინაიდან უცხო ქვეყნებიდან საქონლის შემოტანა თანდათან მატულობდა; და მასთან ერთად, მაშასადამე, საზოგადოებაშიაც ზრდებოდა სურვილი ფულის შეძენისა, გამდიდრებისა. რაკი ასეთი სურვილი დაიბადა საზოგადოებაში, იმის აღმოფხვრა შეუძლებელი იყო; პირიქით, იმას უნდა თანდათან გაეკვლა ცხოვრებაში კალაპოტი, რომ მისი ზრდა და განვითარება არ დაბრკოლებულიყო. ამნაირად ბატონ-ყმურ ურთიერთობის გვერდით წარმოიშვა და გაიზარდა სრულიად ახალი ცხოველ-მყოფელი ძალა, რომელსაც ბატონყმობა უნდა-დაეშო და მის ადგილას თითონ გაბატონებულიყო. მაგრამ ეს არ მოხდებოდა უბრძოლველად; პირიქით, საჭირო იყო ბრძოლა სასტიკი, შეურიგებელი. რასაკვირველია, მემატონეთა და ყმებს შორის ბრძოლა წინეთაც არსებობდა, ვინაიდან კლასობრივი ბრძოლა ისე ძველია, როგორც თვით კაცობრიობის ისტორია: იგი არსებობს მას შემდეგ, რაც ადამიანთა შორის უფროს-უმცროსობა გაჩნდა და ერთი ადამიანის შრომას თუ შრომის ნაყოფს მეორე დაეპატრონა, მაგრამ ეს ბრძოლა უმეტეს შემთხვევაში დაფარული, გამოუცხადებელია; იგი მხოლოდ ხანდახან ზღვება აშკარა, თვალსაჩინოდ. მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისამდე ქართველმა მემატონეებმა თითქმის არ იცოდენ, თუ რა იყო ყმის წინააღმდეგობა; იმათ არ ენახათ, თუ რა შეუძლია გაუბედურებულ და დამცირებულ ადამიანს, როცა იგი თავის შეწუხებას და დამცირებას გრძნობს და იმავე დროს აქედან თავის დახწევას ლამობს. მხოლოდ მეცხრამეტე საუკუნემ ანახვა მათ ეს მწარე გამოცდილება!

მართალია არც გლეხებს უჯღებოდათ ეს იათათ: უზომო წვალემა, ზოგჯერ სიკვდილით დასჯა, სამშობლოდან გადახვეწა,—აი რა იყო ამ წინააღმდეგობის და ამ ბრძოლის შედეგი. მაგრამ მათ არაფერი არ ახვეინებდა უკან. რამდენათაც ჩვენ ვუახლოვდებით მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევრის დასაწყისს, მებატონეთა და ყმებს შორის განწყობილება სულ უფრო და უფრო მწვავედება და მათ შორის ბრძოლა სულ უფრო და უფრო აშკარა ხდება. თუ მებატონეთა მხრით გახშირდა ყმების შევიწროება, მათი ოჯახის განადგურება და გაცივება, იმათი ადამიანური ღირსების შელახვა, დედაკაცების გაუპატიურება და წამების ახდა და სხ. და სხ.,—ამ დროს არც გლეხები იყვნენ გულზე ხელ-დაკრეფილები, არც ისინი შესცქეროდნენ ამას გულგრილათ. ჩვენ ვხედავთ, რომ მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში და მეორე ნახევარში წლებში გახშირდა მებატონეთა ამოწყვეტა მთელი ოჯახობით; სადაც ამას ვერ ახერხებდნენ, იქ მხოლოდ საქმით უწყევდნენ მებატონეთ წინააღმდეგობას, და შემდეგ გარბოდნენ სხვაგან თავის შესაფარებლათ. ასეთი გადახვეწა უფრო ხშირი იყო იმერეთში და: იმერეთის გლეხ-კაცობა თავს აფარებდა ამერეთში, ან სულ ტოვებდა თავის სამშობლოს სახლ-კარს და იხიზნებოდა ოსმალეთში; სადაც ისინი ხდებოდნენ მაჰმადიანებათ. თვით საქართველოშიაც ხშირი იყო სარწმუნოების გამოცვლა იმ მიზნით, რომ მებატონეთ ვერ ეცნოთ თავის ყმები („ოსმან-ალის“ დედა „სურამის ციხეში“). მებატონეთა წინააღმდეგ მოძრაობა კანტი-კუნტათ ხდებოდა, სხვადასხვა ადგილას და სხვადასხვა დროს; მას ჯერ არ ეტყობოდა გაერთიანების ნიშნები. მიუხედავად ამისა, იგი მაინც საშიში და თავზარდამცემი იყო მებატონეთათვის, ვინაიდან ხალხის გულწრფელი თანაგრძნობა ამ მოძრაობისკენ იყო (გაიხსენეთ, მაგ., არსენას ამბავი); მებატონეებს უკვე დაკარგული ჰქონდათ ნდობა და პატივისცემა ხალხის თვალში. თუ ყმები ამათ მორჩილებდნენ, ეს მხოლოდ იმიტომ, რომ ეშინოდათ და თავიანთ თავს ჯერ კიდევ უძლურათ თვლიდნენ. მაგრამ განკითხვის დღე, აღრე იქნებოდა, თუ გვიან, უნდა შექველათ დამდგარიყო. რომ ეს განკითხვის დღე შორს აღარ იყო, ამას აურაცხელი ფაქტები მოწმობდნენ. მაგრამ ჩვენი ხალხის ისტორია ერთხელ კიდევ გადაცდა თავის ბუნებრივ გზას: ჩვენი ყმების ბედი გადაწყდა შორს ჩვენგან და იმათ დაუხმარებლათ. კარგი იყო ეს თუ

ცუდი, აქ ამაზე არ ვლაპარაკობთ. ნურც იმაზე დავიწყებთ ფიქრს, თუ რა უნდა მომხდარიყო, თუ რომ ბატონ-ყმობის გაუქმება მაღლიდან არ მოვლინებოდა ჩვენ ხალხს.

II ს ა ზ ო გ ა დ ო ე ბ ა .

რას წარმოადგენდა მეცხრამეტე საუკუნის პირველ ნახევარში ქართველი საზოგადოება?

ამ კითხვაზე პასუხის მიცემა ადვილი არ არის. როცა რომელიმე საზოგადოებაზე ვლაპარაკობთ, ჩვენ განსაკუთრებით ხალხის ის ნაწილი გვყავს მხედველობაში, რომელიც საზოგადოებრივ ცხოვრებაში აქტიურ მონაწილეობას იღებს და საზოგადოებრივ განვითარებას თავის დაღს ასვამს. პროგრესიულ როლს თამაშობს ესა თუ ის საზოგადოება, თუ რეგრესიულს, ეს სულ სხვა კითხვაა. როცა, მაგ., ჩვენ ვახსიათებთ ძველი საბერძნეთის, გინდ რომის საზოგადოებას, ჩვენ არ ვგებებით მაშინდელ მონებს, არ ვიღებთ მხედველობაში იმათ ზნე-ჩვეულებათ; ჩვენ ამ შემთხვევაში მხედველობაში გვყავს მაშინდელი თავისუფალი მოქალაქენი, რომლებიც თავის ქვეყნის საქმეებს ჯანაგებდნენ. თავის თავათ იგულისხმება, რომ ეს „თავისუფალი“ მოქალაქენი სრულებით არ წარმოადგენენ ერთგვარ მასას, ერთი სულით და ერთი ფიქრით გამსჭვალულს; პირიქით, ისინი დაყოფილია რამოდენიმე ჯგუფათ, რომელთაგან თითოეულს თავისი საკუთარი სურვილები და განზრახვანი ამოძრავებენ.

ვისგან შესდგებოდა ჩვენში საზოგადოება ამ ნახევარი საუკუნის წინეთ? რა იყო ამ საზოგადოების განზრახვა და მისწრაფება? რაში გამოიხატებოდა მისი ხასიათი და ზნე-ჩვეულება? რა და რა ჯგუფებისაგან შესდგებოდა მაშინდელი ჩვენი საზოგადოება?—აი კითხვები, რომლებზედაც ჩვენ აქ პასუხი უნდა მივცეთ. როცა ქართველ საზოგადოებაზე ვლაპარაკობთ, სიტყვა „საზოგადოების“ მნიშვნელობა ჩვენ უნდა შევავიწროვოთ და არ მივცეთ მას ის ფართო მნიშვნელობა, რომელიც იგულისხმება, როცა უფრო განათლებულ და დაწინაურებულ ქვეყნის საზოგადოებაზე გვაქვს ლაპარაკი.

ქართველი საზოგადოება ამ ნახევარი საუკუნის წინეთ თითქმის მარტო თავად-აზნაურობისაგან შესდგებოდა. გლეხკაცობაზე არ შეიძლება ვილაპარაკოთ, ვინაიდან იგი ყოველგვარ უფლებას მოკლენ-

ბული იყო და ამიტომ მას არ შეეძლო საზოგადოებაში აქტიური მონაწილეობის მიღება. მართალია, უმისოთ არ შეიძლებოდა თვით საზოგადოების არსებობა, მაგრამ იგი ცხოვრობდა ისეთ პირობებში, რომ მას თავის გულიდან არ შეეძლო რაიმე საზოგადოებრივი ძალის წარმოშობა, მომქმედი ჯგუფის წამოყენება საზოგადო სარბიელზე. მეცხრამეტე საუკუნის ნახევარში ჩვენ გლუხ-კაცობაში ჩნდებიან ასეთი ჯგუფის, ასეთი ძალის წარმოშობის ნიშნები. რაც შეეხება სხვა საზოგადოებრივ ელემენტებს: ვაჭართა და მრეწველთა კლასებს და პროლეტარიატს, მეცხრამეტე საუკუნის პირველ ნახევარში იმათი ჭაჭანებაც არ ისმის; მხოლოდ ვაჭრები და ჩარჩები ჩნდებიან აქა-იქ, მაგრამ, როგორც საზოგადოებრივი ძალა, იმათი მნიშვნელობა ჯერ კიდევ მცირე იყო იმ ხანებში. ამნაირათ დაგვრჩა მხოლოდ თავად-აზნაურობა, ეს ძველი საქართველოს „ღღება“ და „სახელი“, როგორც მას ზოგიერთები უწოდებენ ხოლმე. მაგრამ ჩვენ არ შევხებებით აქ თავად-აზნაურობის წარსულ ისტორიას, თუ რაში გამოიხატებოდა ძველ დროში მისი მოღვაწეობა; ან თუ რამდენათ ნაყოფიერი და სასარგებლო იყო ეს მოღვაწეობა ქვეყნისა და ხალხისათვის. თავის თავათ იგულისხმება, რომ ჩვენ არ ვეკუთვნით ჩვენი თავად-აზნაურობის „ღვაწლთა“ ალტაცებით მადიდებელთა გუნდს; ცნობილია, რომ ეს გაზ. „ივერიის“ პუბლიცისტების სპეციალურ საგანს შეადგენს და არავითარი სურვილი არა გვაქვს იმათ რიცხვში გავერთოთ. ჩვენ აქ ვეცდებით დავახასიათოთ ქართველი თავად-აზნაურობა ისე, როგორც მას მეცხრამეტე საუკუნის პირველ ნახევარში ვხედავთ, არც მეტი არც ნაკლები.

როგორც ზევით შევნიშნეთ, ბურთი და მოედანი იმ ხანებში, რომლებზედაც ჩვენ ახლა ვლაპარაკობთ, საზოგადო ასპარეზზე სამოქმედოთ, როგორც იყო კიდევ, ისევ მხოლოდ თავად-აზნაურობას ჰქონდა დათმობილი. იგი იყო ერთათ-ერთი წოდება, რომელსაც მინიჭებული ჰქონდა მრავალი უფლებები და უპირატესობანი, რომლებიც მას ცხოვრების სათავეში აყენებდნენ. მას სავსებით ეპყრა ხელში ხალხის უმრავლესობის—გლუხკაცობის მთელი ბედ-იღბალი. მას ჰქონდა მინიჭებული საერთო მოქმედების, ანუ წოდებრივი თვითმართვლობის უფლება, თუ ამისთვის ნიჭი და უნარი ექნებოდა. გარდა ამისა თავად-აზნაურობას დროც და საშუალებაც ნებას აძლევდა სულიერ ინტერესებისათვის, ე. ი. სწავლა-განათლებისათვისაც, ეზრუნათუმც ასეთი იყო თავად-აზნაურობის მდგომარეობა მეცხრამეტე საუკუნეში.

კუნის პირველ ნახევარში, ზუმც იგი საკმარისათ შეიარაღებული იყო, რომ ცხოვრებას უკან არ ჩამორჩენოდა, მაგრამ ვისაც თავალი ჰქონდა ხედვად და ყური სმენად ყველა ხედავდა, რომ ეს წოდება თავდაყირა დამდგარიყო და შეუჩერებლათ მიეშურებოდა დაქვეითებისა და გადაგვარებისაკენ.

თუმც, როგორც ზევით ვამბობდით, რუსეთთან შეერთებით ქართველ თავად-აზნაურობის უფლება ყმებზე ოდნავათაც არ შეზღუდულა, პირიქით, ეს უფლება რამოდენიმეთ კიდევაც გაფართოვდა, მაგრამ დღიდან მისი არსებობისა ეს შეერთება იყო პირველი სილა, რომელიც მას ოდესმე მოხვედროდა. ამ ისტორიული ფაქტის შემდეგ ქართველმა თავად-აზნაურობამ სამუდამოთ დაკარგა პოლიტიკური მნიშვნელობა სახელმწიფოში, იგი, როგორც ფეოდალური წოდება, რომელიც ქართველ მეფეებს მთელ საუკუნოების განმავლობაში ვერ მოეთურგნა და ვერ დაემორჩილებია, სამუდამოთ დაეცა. ქართველი თავად-აზნაურობა ჩქარა მიხვდა ამას და მაშინვე მიყო ხელი თავის შეცდომის გასწორებას, ვინაიდან თვით ეს შეერთება მისი საქმე იყო, იგი ამზადებდა და უწყობდა მას ხელს,—მაგრამ ეს გვიანდა იყო. რუსეთის მთავრობასთან ბრძოლა ქართველ მეფეებთან კინკლაობას როდი გავდა. ქართველი თავად-აზნაურობა ამაშიაც იძულებული შეიქნა ჩქარა დარწმუნებულიყო: რუსეთის მთავრობამ თითქმის ერთი დაკვრით შეაგნებინა მას თავისი უძლურება. ამნაირათ „ძველი დიდება“ ქართველ თავად-აზნაურობას ხელიდან გაუქრა, „ვითა სიზმარი ღამისა“.

ამ გარემოებამ სხვადასხვა ნაირათ იმოქმედა თავად-აზნაურობის სხვადასხვა ელემენტებზე. ერთი ნაწილი სავსებით დამორჩილდა თავის ახალ ბედს და დაუახლოვდა რუსეთის მთავრობას, რომელმაც იგი უხვათ დააჯილდოვა: ჯამაგირით, ხარისხით და ორდენებით. მისთვის ყველა დაწესებულებაში ღია იყო კარი. მაგრამ განსაკუთრებით ეტანებოდა ქართველი თავად-აზნაურობა სამხედრო სამსახურს, რომელიც მისთვის სასახლო და თავმოსაწონი იყო, და მართლაც ქართველმა თავად-აზნაურობამ ჩქარა ჩსახელა თავი რუსეთის მხედრობაში; ერთ დროს მისი სახელი იქ ჰქუხდა და ჰქექდა. წარსულის მოგონებას იგი თითქო ამით იკლავდა. მაგრამ ეს მხოლოთ უმცირესობას ხედა წილათ. თავად-აზნაურობის დიდი უმრავლესობა კი სულ სხვა-გზას დაადგა: მან სრულებით დაივიწყა თავის წარსული „დიდება“ და მიყო ხელი სრულიად უღარდელ და უსაქმო ცხოვრებას.

ქართველობა მას ფეხზე ეკიდა. გარდა სმა-ჰამისა, ჩაცმა-დახურვისა და მხიარულათ დროს გატარებისა, მისთვის აღარაფერი აღარ არსებობდა. ყველა ამავების დასაკმაყოფილებლათ კი მას მიჩემებული ყავა და ყმები, რომლებიც მას პირში ლუკმას არ უდებდენ, თორემ სხვას ყველაფერს უკეთებდენ. ყოველგვარ მალალ და კეთილშობილურ მისწრაფებათ მოკლებულს მხოლოთ სამი საგანი აინტერესებდა: სმა-ჰამი, ჩაცმა-დახურვა და მხიარულათ დროს გატარება; ოღონდ კი ეს მოთხოვნილებები დაეკმაყოფილებია და სხვა მას არაფერი არ აწუხებდა. ამის იქით მისი მოთხოვნილება არ მიდიოდა, მაგრამ ამისთვის კი იგი არაფერს ზოგავდა, არაფერს არ დაგითმობდათ: მისთვის არაფრათ არ ღირდა უბრალო რამესთვის ყმის გაყვლეფა და დარბევა, მისი დატანჯვა და სიკვდილში ჩაყენება, ყმის ცოლის ზაქალის შეურაცხყოფა და ძალათ გაუპატიურება. იგი იმდენათ აფასებს ყმას და მის ოჯახს, რომ მას მეძებარ ძალზე ცვლის. როცა თავის ყმის შემოსავალი მას აღარ ყოფნის, იგი ჯერ აგირავებს და შემდეგ ყიდის თავის ყმებს და მათ ოჯახს¹⁾. ამ ხნიდანვე იწყება თავად-აზნაურობის მამულ-დედულის გაფლანგვა, რაც დღემდისაც არ დასრულებულა. შეუძლებელია, რომ ასეთ ცხოვრებას გაპირუტყვება და გამხეცება არ გამოიწვია და გამოიწვია კიდევაც. უამისოთ ძნელი წარმოსადგენია ის საზარელი და შემადრწუნებელი ამბები, რომლების მოწამე იყო მეცხრამეტე საუკუნის პირველი ნახევარი, განსაკუთრებით მეორმოცე და მეორმოცდაათე წლები. მხოლოთ მხეცებს და არა ადამიანებს შეეძლოთ ყმების ხეზე გაკვრა, მილურსმვა, მოხუცებულ მამაკაცების და დედაკაცების კეერში შებმა და ხარებივით წინ გარეკვა, ქალწულ ქალების ძალადობით ნამუსის ანდა და სხ. ამგვარები, რომლებითაც ისახელეს თავი მაშინდელმა მებატონეებმა.

ასეთი იყო თავად-აზნაურობის ძველი თაობა, რომელსაც ახალი დროის სწავლა-განათლების შუქი სრულებით არ მოხვედროდა. მაგრამ ამ ხანებში თავად-აზნაურობაში გაჩნდა ახალი დგმა, რომელსაც ახალი დროის სწავლა-განათლება ჰქონდა მიღებული; რიცხვით იგი მცირე იყო, მაგრამ, მიუხედავათ ამისა, იგი სამ ჯგუფათ შეიძლება გავყოთ. პირველ ჯგუფს შეადგენდენ ისინი, რომლებიც ძველ თაობის

¹⁾ მეორმოცე და მეორმოცდაათე წლების ოფიციალური გაზეთები („Закавказский Вѣстникъ და „Кавказъ“) გავსებულია ასეთი შინაარსის განცხადებებით; ამა და ამ ბატონის ვალში იყიდება მისივე ყმები ოჯახით და უძრავ-მოძრავი ქონებით, რომელიც დაფასებულია ამდენათ და ამდენათო.

შსგავსათ ლხინის და ქეიფის მოტრფიალენი იყვენ, მხოლოთ იმ განსხვავებით, რომ ამათ ლხინს და დროს გატარებას უფრო ევროპიული გემო ჰქონდა და ამიტომ უფრო ძვირათაც უჯდებოდათ. ყმების და მამულის დაგირავება და გაყიდვა ამათში უფრო ხშირი მოვლენა იყო, ვინაიდან მათი ევროპიულ გემოზე ცხოვრება უფრო მეტ ხარჯს ითხოვდა. უმთავრეს შემთხვევაში ესენი მსახურებდენ სხვადასხვა ადმინისტრაციულ და სამოქალაქო დაწესებულებებში. თავად ალ. ჭავჭავაძის პოეზია იყო იმათ შორის ყველაზე უფრო პატივცემული. თქმა არ უნდა, რომ ესენი ყველა ბატონ-ყმური ურთიერთობის ერთგული მომხრენი იყვენ და, შესაძლებელია მხოლოთ, არ თანაუგრძნობდენ ისეთ მებატონეთ, რომლებიც ნამეტან სასტიკათ და მხეცურათ ექცეოდენ თავიანთ ყმებს. სულ წინააღმდეგს ვხედავთ მეორე ჯგუფში, რომელიც რიცხვით სულ მცირე უნდა ყოფილიყო. ამათთვის ლხინი და ქეიფი არ ყოფილა ცხოვრების მიზანი, მათ სულ სხვა აფიქრებდათ, მათ მარტოოდენ სევდა და მწუხარება აწვავთ გულზე და მათი მისწრაფებაც სულ სხვაგვარი იყო. ბატონ-ყმური ურთიერთობა იმათ სრულებით არ აფიქრებთ, თითქო იგი არც კი არსებობს იმათ გარშემო, თითქო იმის მეოხებით შეწუხებული და შეზარებული არ იყოს სთელი ქვეყანა. მაშ, რა აწუხებდათ იმათ, რა იყო იმათი მჭმუნვარების და სევდის მიზეზი? იმათი აზრით ეს იყო საქართველოს წარსული დიდება და ამ დიდების სამუდამოთ დაკარგვა. შესანიშნავი და იმავე დროს ერთად ერთი წარმომადგენელი ამ მცირე ჯგუფისა იყო პოეტი ნიკ. ბარათაშვილი, რომლის თითქმის ყველა ლექსებში ჩაქსოვილ-ჩატანებულია ღრმა სევდა და მწუხარება. ბარათაშვილი ღრმად წუხს აწმყო და მომავალ საქართველოს ბედზე, განურჩევლად წოდებისა და მდგომარეობისა. მას არა სწამს, ანუ უფრო მართლად რომ ვსთქვათ, მას აშინებს სამშობლოს მომავალი ბედი და ეს გარემოება მას ღრმა მწუხარებას გვრის. მიუხედავად თავისი ღრმა პესიმისტიური მიმართულებისა, იგი თანამედროვეთ ურჩევს ქვეყნის საქმეებისთვის ზრუნვას: „არც კაცი ვარგა რომ ცოცხალი მკვდარსა ემსგავსოს, იყოს სოფელში და სოფლისთვის არა იზრუნოსო“,—ამბობს იგი ერთ თავის ლექსში („ფიქრი მტკვრის პირას“). ჩვენ ნუ შევალთ იმის გამოძიებაში, მართალი იყო თუ არა ნ. ბარათაშვილი, როცა წარსული „დიდების“ დაკარგვა მას ასე უკლავდა გულს; აშკარაა მხოლოდ ის, რომ იგი ერთად-ერთი პირია, რომელშიაც ეს გრძნობა ყოველგვარ ანგარებას მოკლებული იყო. კი-

დეე გავიმეორებთ, რომ ამ ჯგუფის წარმომადგენლები ძლიერ ცოტა იყო, და შეიძლება ბარათაშვილს გარდა არც კი იყო ვინმე. იგი იღვა სრულებით განმარტოვებით; მისი პასუხის გამცემი, მისი შინაგრძნობის გამგები არავინ იყო. ტყვილა კი არ შესჩივის იგი თავის „სულის ობლობას“!

მაშინდელი ახალი თაობის ამ ორ ჯგუფ შუა დგას მესამე ჯგუფი, რომელიც არც აქვთ არის და არც იქით, რომელიც, როგორც ამბობენ რუსები: მიწას მოშორებია, მაგრამ ზეცამდის ვერ ამალღებულა. ამ ჯგუფის არსებობას ჩვენ პირველად ვგებულობთ დ. ჭონქაძის „სურამის ციხიდან“. აქ მას გამოყვანილი ყავს ვინმე ლ. დ., რომელსაც „კნიაზ-ლიბერალის“ სახელით ნათლავს. „კნიაზ-ლიბერალობა“ მეტად საინტერესო მოვლენაა; სამწუხაროდ, ცოტათ თუ ბევრათ სისრულით იმათ დახასიათებას ლიტერატურის საშუალებით ჩვენ დღემდისაც ვერ ველირსეთ. როგორც „სურამის ციხე“ მოწმობს, „კნიაზ-ლიბერალები“ ყოფილან დ. ჭონქაძის დროსაც, არიან ისინი, რა თქმა უნდა, დღესაც. დ. ჭონქაძეს, რომელმაც პირველად და უკანასკნელად შეეხო „კნიაზ-ლიბერალებს“, გარდა სახელწოდებისა იმათ შესახებ არა გადმოუცია-რა ჩვენთვის. ამიტომ ძნელია იმის გამოცნობა, თუ რის თქმა უნდოდა ავტორს ამ სახელწოდებით. უნდა ვიფიქროთ, ეს „კნიაზ-ლიბერალები“ დ. ჭონქაძის დროსაც ისეთები უნდა ყოფილიყვნენ, როგორც არიან ისინი დღეს, ე. ი. სიტყვით „ლიბერალები“ და საქმით-კი ნამდვილი „კნიაზები“. „სურამის ციხის“ ავტორი შესანიშნავად მიხვდა იმათი გულის თვისებას და კიდევაც შესაფერი სახელწოდება გამონახა. ეჭვი არ არის, რომ ახალგაზრდობას, რომელსაც ცოტაოდენი განათლება მიეღო, არაფრად მოეწონებოდა, როცა მებატონეები მეტის-მეტ უდიერად და სასტიკად ექცეოდნენ თავის ყმებს, და შესაძლებელია, რომ ზოგიერთი იმათგანი თანაუგრძობდა ყმების განთავისუფლებას. მაგრამ თუ როგორი მოსარჩლენი იყვენ „კნიაზ-ლიბერალები“ საქმით ყმების განთავისუფლებისა, ამის შესახებ ისტორია სდუმს. დ. ჭონქაძისვე მეოხებით ვიცით, რომ იმათ ძლიერ უყვარდათ თურმე „მაღალი ფრაზები“. ეს ისეთი დამახასიათებელი ნიშანია, რომ „კნიაზ-ლიბერალებში“ ჩვენ პირველი შეხედულობითვე ვცნობილობთ ეგრედ წოდებულ მესამეცურ წლების მოღვაწეებს. განა ვინ იყვნენ ესენი თუ არ „კნიაზ-ლიბერალები“, რომლებსაც ყოველთვის პირზე ეკერათ „მაღალი ფრაზები“, ჰუმანიური იდეები, ხალხის კეთილდღეობისათვის თავის განწირვა

და სხვა ამგვარები და საქმით კი სულ სხვა რამეს ემსახურებოდნენ 1). სხვისი რა მოგახსენოთ, ჩვენ-კი როცა „კნიაზ-ლიბერალს“ ვახსენებთ, მაშინვე ძველი „კნიაზ-ლიბერალი“ და იმავე დროს მესამოცე წლების მოღვაწეთა მებაირაღე, თ-დი ილია ჭავჭავაძე მოგვაგონდება ხოლმე. ასე იყო თუ ისე, დ. ჭონჭაძის დროინდელი „კნიაზ-ლიბერალები“, შემდეგში მარტოოდნენ „ლიბერალებათ“ გარდაქმნილნი, საკმარისად არიან ცნობილნი ჩვენ მწერლობასა და საზოგადოებაში, მაგრამ, რადგანაც ამათი მოღვაწეობა შემდეგ ხანას ეკუთვნის, ამიტომ აქ იმათ ჩვენ თავს ვანებებთ.

დავუბრუნდეთ ისევ მეცხრამეტე საუკუნის პირველ ნახევარს. ჩვენ დავინახავთ რამდენიმეთ მაინც, თუ როგორ ცხოვრობდნენ ან თუ რას შეტრფოდნენ მაშინდელი თავად-აზნაურობის სხვადასხვა ჯგუფები. მაგრამ ეს დახასიათება არ იქნება სრული, თუ აქ არ დავასახელებთ კიდევ რამდენიმე გარემოება.

ჩვენ ვიცით, რომ რაც დრო გადიოდა, თავად-აზნაურობას მოთხოვნილება ერთი ორათ ემატებოდა, ნივთიერი საშუალება კი, პირიქით კლებულობდა; ამიტომ თავად-აზნაურობა იძულებული შეიქნა დაევირავებია და დაეყიდა თავის ყმები. მაგრამ მოხდებოდა ხოლმე, რომ რომელიმე მებატონე ყიდდა და აგირავებდა არა თავის საკუთარ ყმებს, არამედ სხვისას. ეს, რასაკვირველია, აყალ-მაყალს და შუღლს იწვევდა თვით თავად-აზნაურობაში, მით უმეტეს, რომ ასეთი დავის გადაწყვეტა ხშირათ ძალმომრეობით ხდებოდა ხოლმე, ვინემ სასამართლოს წესით, ვისაც ყმებს გაუყიდვიდნენ მის დაუკითხავათ, ის თითონ ეძებდა დაკარგულ ყმებს და, იპოვნიდა თუ არა, თავის კაცებით გაქაჩვიდა ყმას და უკან იბრუნებდა. ზოგიერთ თავად-აზნაურთაგანს, განსაკუთრებით იმერეთში, გურიასა და სამეგრელოში, სხვისი ყმების მოტაცება და გაყიდვა ხელობათ გადაექცა, და ამის შემდეგ თქვენ ადვილათ შეგიძლიათ წარმოიდგინოთ, თუ რანაირი მდგომარეობა უნდა ყოფილიყო იმ ხანებში: ასეთ პირობებში ხშირი მოვლენა იყო, რომ ერთსა და იმავე ყმას რამდენიმე ბატონი ყავდა, და მაშინ უნდა გენახათ ამ ბედკრული ადამიანის ვაება: ერთს რომ შეუსრულებდა თავის სამსახურს და ბეგარას, ახლა მეორე

1) რასაკვირველია, მესამოცე წლების მოღვაწეებზე საერთოდ, en bloc, ამის თქმა არ შეიძლება: ყოველ ეჭვს გარეშეა, რომ იმათშიაც ღრია თითო-ორილად ნამდვილი გულწრფელი მოღვაწენი, რომლებიც ბოლომდის ხალხს ემსახურებოდნენ, როგორც მაგ. გ. წერეთელი; მაგრამ საერთოდ ასეთების რიცხვი მეტათ მცირეა.

მოადგებოდა კარზე, შემდეგ მესამე და ასე ამგვარათ. ეს იყო დაუსრულებელი დავა-საჩივრების დრო თვით თავად-აზნაურობაში, რაც მას იაფათ არ დასჯდომია. მაშინდელი სასამართლოები გავსებული იყო ასეთი საქმეებით. აი რას ამბობს ამის შესახებ, სხვათა შორის, ერთი ოფიციალური დოკუმენტი, რომელიც ბატონ-ყმობის უკანასკნელ წლებს ეკუთვნის და რომელიც შეიცავს ორას-ორმოც ქართველ მებატონეთა 21 აზრს გლეხების შესახებ¹). „ვალეები ჩვენ—ნათქვამია აქ,—ერთობ მეტათ ბევრი გვაქვს. ამის მიზეზი სადავო საქმეების წარმოებაა²). ჩვენში არ არის ერთი გვარიც-კი, რომელსაც ორჯერ მაინც არ დაუტკიცებინოს თავის უფლება გლეხებზე და მამულზე“.

აი რას წარმოადგენდა ქართველი თავად-აზნაურობა ამ ნახევარი საუკუნის წინეთ; მისი ზნეობრივი და გონებრივი დაქვეითება ამკარაა (ლუარსაბ თათქარიძე იმ დროს იშვიათი მოვლენა არ იყო). ნივთიერთაც იგი სულ უკან და უკან მიდიოდა. მაგრამ ეს კიდევ არაფერი. უსაქმო და უდარდელ ცხოვრებამ იგი სრულებით გადააჩვია შრომას და მეცადინეობას; იგი სრულიად გაუუქსავატდა და მან ყოველგვარი შრომის უნარი დაკარგა. იმას ვერ წარმოედგინა, რომ იგი შეიძლებდა უკმოთ ცხოვრებას, მისი წარმოდგენით, ყმები თვით ღმერთმა გააჩინა ბატონებისათვის; ყმების დანიშნულება ბატონების საზსახურია და ყმებიც მხოლოდ იმათთვის ცხოვრობენო.

ასეთ საზოგადოებაში ელვასავით გაისმა, რომ მებატონეებს ყმები უნდა ჩამოერთვას, ბატონ-ყმობა უნდა გაუქმდეს და ყმები უნდა განათავისუფლონო! რა თავზარდამცემი უნდა ყოფილიყო მისთვის ასეთი ამბავი! პირველათ ეს მას არ ჯეროდა, მაგრამ როცა მოახლოვდა ბატონ-ყმობის გაუქმების წამი და მებატონეებიც ძალაუხერბურათ იძულებული შეიქნენ ამაში დარწმუნებულიყვნენ, მაშინ იგინმა მორთეს ყვირილი: გვიშველეთ, ვიღუპებით! გლეხების განთავისუფლების შემდეგ ჩვენ ყველანი მშიერ-მწყურვალი უნდა დავიხოცოთო!—აი როგორ შეხვდა ბატონ-ყმობის მოსპობას ჩვენი თავად-

1) Сводъ 21 мнѣнїя двухъ сотъ сорока грузинскихъ помѣщиковъ по хрестыанскому вопросу. Составлено въ Апрѣлѣ 1863 года. ხელთნაწერი ინახება წერა-კითხვის საზოგადოების წიგნთსაცავში.

2) საინტერესოა, რომ თავის დავალიანების მიზეზით მხოლოდ სადავო საქმეების წარმოებას თვლის და არა თავის უსაქმოთ, უდარდელათ ცხოვრებას, რომელიც მხოლოდ ღზინსა და დროს გატარებაში იხატუოდა.

აზნაურობა. მაგრამ უმჯობესია მოგეყვანოთ აქ მისი აზრი ამის შესახებ სიტყვა-სიტყვით. „ყმების განთავისუფლების შემდეგ¹⁾—ეკითხულობთ ჩვენ ზევით დასახელებულ დოკუმენტებში,—მთელი ჩვენი მეურნეობა იმ წამსვე გაქრება; ჩვენ შევიქნებით ქუჩის მაწანწალა, რომელიც მოწყალებას თხოულობს; დავრჩებით უმოსამსახუროთ, უმუშა-ხელოთ, უმწყესოთ და უძიძოთ“... აქ თქვენ ხედავთ მუქთა-ჭამია კაცის სამდურაგს, რომელიც სხვისი ხელით დაეჩვია ჭამას და ახლა, როცა ეს სხვისი ხელი მას გამოაცალეს, აღარ იცის როგორ ჩაიდვას პირში ლუკმა! შეიძლება თქვენ იფიქროთ, რომ კიდევ კარგი: ბოლოს მაინც გაუგია, თუ რა სამსახურს უწევდნენ მას, თუ რა იყვენ მისთვის ყმები; შეიძლება გამოთხოვების დროს მადლობის გადახდა მაინც სწადდაო,—იფიქრებს ვინმე. მაგრამ ეს სრულად ტყუილი ფიქრია: „ჩვენ იმათ (ყმებს) მიწებს ვერ მივცემთ, ჩვენ სრულებით არ გვიჩდა, რომ ისინი ჩვენი მადლიერი იყვენო. ვინ ჩვენ და ვინ ისინიო: ისინი მხოლოდ შავი მუშაობისთვის არიან დაბადებულნი“²⁾.

ამნაირათ საზოგადოების ბანის მიმცემი და მისი მბრძანებელი იყვენ ისინი, ვინც თავიდან ფეხამდე გაჟღენთილი იყო ბატონ-ყმური შეხედულებით და ვისაც პირადი სიამოვნებისა და მხიარულათ დროს გატარების გარდა ყოველივე ფეხზე ეკიდა. არა თუ ნ. ბარათაშვილი, არამედ „ქნიაზ-ლიბერალებიც“-კი მხოლოდ წვეთი იყვენ ზღვაში. თუ რა ზომამდის გამჯდარი ჰქონდა მაშინდელ საზოგადოებას ძვალსა და რბილში ბატონ-ყმური შეხედულება, ამას სხვათა შორის, გვიმტკიცებს შემდეგი ფაქტი, რომელიც ივ. კერესელიძისაგან არის ნაამბობი³⁾.

მოგეხსენებათ, რომ თ-დი ალექსანდრე ჯამბაკურ-ორბელიანი კარგათ ცნობილი პირია ჩვენ საზოგადოებასა და მწერლობაში: იგი დებულობდა მხურვალე მონაწილეობას ჟურნალ „ცისკარში“ მეორ-მოცდა-ათე წლებში და გარდა ამისა, მას აქვს დაწერილი რამდენიმე დრამატიული ნაწარმოები. ეს გვამი, როგორც კერესელიძე გადმოგვცემს, მეტად კეთილი ადამიანი ყოფილა კერძო ცხოვრებაში,

1) იხ. Сводъ 21 мнѣнія 240 грузинскихъ помѣщиковъ по крестьянскому вопросу.

2) იხ. Сводъ 21 мнѣнія 240 груз. пом. Мнѣние кн. Д. Ц.

3) ეს ფაქტი ჩვენ ამოღებული გვაქვს ბ. ზ. ბიკინაძის დაუბეჭდავი ხელთნაწერიდან, ამ სათაურით: „ბატონ-ყმობა საქართველოში“.

გლეხების მოწყალე და შემბრაღე, ყველა შეწუხებულის მფარველი და ამავე დროს საქართველოს დიდი მოყვარული. თუმცა ასეთი იყო ეს გვამი, მაგრამ, როგორც მებატონე, ყმა მისთვის მხოლოდ ყმა იყო, ე. ი. ყოველგვარ უფლებას მოკლებული და მეტი არაფერი,—ე. ი. მისთვისაც ყმა უბრალო სახმარი. ნივთი იყო, რომელსაც პირადი სარგებლობისათვის ისე მოიხმარდა, როგორც მას სურდა. ამას შემდეგი ამბავი ამტკიცებს: ერთხელ აღ-ორბელიანს ერთი ქართლელი თავადისაგან, რომელიც ცნობილი იყო, როგორც ყმების გამყიდავი, ერთი გლეხის ოჯახი უყიდა 150 მან. ეს ოჯახი შესდგებოდა ქმრის, ცოლის და ორი შვილის—ქალ-ვაჟისაგან. ესენი თავადმა თფილისში ჩამოიყვანა და დროებით დაკავებული ყავდა თავის სახლში; მერე განიდრახა მოგებით იმათი გაყიდვა. გლეხებმა, რა თქმა უნდა, ტირილი შექნეს და თავადს ევედრებოდნენ: „ბატონო, ცალ-ცალკე ნუ დაგვიყიდით, გვიმსახურეთ თქვენ მონათ, ნუ დაგვაპნევით“.

თავადი ალექსანდრე ივ. კერესელიძის ნათლია ყოფილიყო, რომელიც იმ დროს თურმე გიმნაზიაში სწავლობდა. გაუგია რა ეს ამბავი კერესელიძეს, წასულა და თავადისთვის უთხოვნია, რომ მას ეს გლეხები არ გაეყიდნა ცალ-ცალკე, არამედ თავის ყმებათ დაეტოვებინა, და თუ მაინცა და მაინც გაყიდდა, მაშინ ერთათ მაინც გაეყიდნა. ეს სხვებსაც უთხოვნია შემბრაღე თავადისათვის, მაგრამ საქმე სულ სხვანაირათ დატრიალებულა. ქმარი კახეთში გაუყიდა, ცოლი სომხეთში, ბიჭი ერევნელ სომხისთვის და ქალი კი შინ დაუტოვებია მოსამსახურეთ და როცა თავის ქალი გენ. ქობულაოვისათვის მიუტია ცოლათ, ეს გოგო მას მზითვევში გაუყოლებია. სწორეთ დრო იყო ასეთი, თორემ უამისოთ ძნელია ამის ახსნა. მაგრამ თუ ამას ჩადიოდა მაშინდელი საუკეთესო „მამულიშვილი“, კაცი რომელიც გლეხების შემბრაღე და მოწყალე იყო, რომელიც საქართველოს „ბედნიერებისათვის“ ზრუნავდა, და თუ არ ზრუნავდა, ფიქრობდა მაინც ამაზე, როგორი უნდა ყოფილიყო თავიანთ ყმებისათვის არა თუ სასტიკი, არამედ ჩვეულებრივი, საშუალო ტიპის მებატონე, რომელიც მარტოოდენ თავის სიამოვნებაზე ფიქრობდა? აშკარაა, რომ ასეთი საზოგადოება ბატონ-ყმობის წინააღმდეგ არათუ საჯაროთ ლაპარაკს, არამედ ფიქრსაც კი არავის აპატიებდა, და მართლაც ყველას ხმა გაკმედილი ჰქონდა. მხოლოდ დ. ჭონქაძემ დაარღვია ეს სიჩუმე, რისთვისაც მას მტკვარში გადაკლებას უპირებდნენ:

საზოგადოება ცხოვრობდა დახშულ და მოწამლულ ჰაერში; აქ

ყველაფერს პოქსის და ოზის სუნი ჰქონდა; გრძობასაც, აზრსაც და მწერლობასაც. ამის შედეგი იყო აზროვნების და გონების და-ჩლუნგება და დამახინჯება. ამასვე მოყვა ზნე ჩვეულებათა დაწვრილ-მანება და გადაგვარება. მაღალ საზოგადოებას ეთაკილებოდა ქარ-თულ ენაზე ლაპარაკი¹⁾, და ვინც ლაპარაკობდა, ნახევარზე მეტს უცხო სიტყვებს ურევდა. ჩაცმა-დახურვა აღარც ქართული იყო და აღარც უცხო; ყველაფერში უაზრო და უღაზათო ნიბაძვა იხატებო-და. ცოლებს ირთავდნენ და ქალებს ათხოვებდნენ ანგარიშის გულის-თვის: ან გამდიდრებისთვის და ან სახელის შეძენისათვის. დავალია-ნებული და გაკოტრებული თავად-აზნაურობა, რომელსაც ჩარჩ-სოვ-დაგრების თვალში სრულებით გატეხილი ჰქონდა სახელი და პატი-ვისცემა დაკარგული, სიამოვნებით აძლევდა თავის გვარს, ამ ძველთა დროთა დიდების აჩრდილს, რომელიმე ჩარჩ-სოვდაგრის მახინჯ და გონჯ ქალს, რომელიც, ვინ იცის, რა სიღარიბის და სიბინძურის სიღრმიდან ამოცურებულიყო ზევით. ყოველივე ეს საკმარისათ და-სურათებულთა მაშინდელი მწერლების ნაწერებში, როგორც არიან თ-დი გ. ერისთავი, ნ. ანტონოვი და ლ. არდაზიანი. ამიტომ გასა-კვირალი არ არის, რომ ვისაც რაიმე ცხოველი ნაპერწკალი კიდევ უღვიოდა გულში, იგი ამ მოწამლულ ჰაერში სულს ველარ ითქვამდა, ჰაერი აღარ ყოფნიდა და აქედან მოშორებას ლამობდა თავის სეფ-და-ნალველის გასაქარებლათ. „გასწი, მერანო, შენს ჭენებას არ აქვს სამზღვარი და ნიავს მიეც ფიქრი ჩემი შავად მღელვარი“,—ასე მიმართავდა პოეტი (ნ. ბარათაშვილი) თავის თავს თავისი თანამემა-მულხებზე გულგატეხილი და უკმაყოფილო.

მაგრამ ამ საზოგადოებას მეცხრამეტე საუკუნის პირველი ნა-ხევრის მიწურულში უკვე დათვლილი ჰქონდა დღეები; იგი ამ დროს უკვე მომაკვდავი იყო. მის გვერდით კი ახალი საზოგადოება ისახე-ბოდა და ფერს და ხორცს ისხამდა. რომდენათაც პირველს სული ელეოდა და იხრწნებოდა, იმდენათ მეორე იზრდებოდა და ძალას იძენდა. მართალია, ახალი საზოგადოება ჯერ მხოლოთ ნასახათ იყო, მისი ძალა და გამავლობა ჯერ სულ მცირე იყო, მაგრამ მისი მო-ვლინება უტყუარი და აშკარა იყო. ახალი საზოგადოების საფუძვე-ლი იყრებოდა საქონლის გაცვლა-გამოცვლის, ე. ი. აღებ-მიცემობის ნიადაგზე. ეს იყო ჩარჩის, მევახშის და ვაჭრის კაპიტალი. ყვავილე-ბით არც ამის გზა ყოფილა მოფენილი: იგიც წვითა და დაგვით

¹⁾ ეს ახლაც ასეა.

იკვალავდა გზას და სიმწრით და გასაჭირით იზრდებოდა. ლ. არდა-
ზიანის „მეჯღანუაშვილში“ ვხედავთ ამ საზოგადოების ნიშნებს
და წინამორბედს. მაგრამ მეცხრამეტე საუკუნის მეორე მოცდა-ათე
წლების მიწურულში ამ ახალ საზოგადოებას ჯერ კიდევ სრულებით
გამოკვეთილი სახე არა აქვს მიღებული, ჯერ კიდევ არავინ იცის,
თუ რა გამოვა მისგან, რა სახეს მიიღებს იგი, ან როგორი იქნება,
როცა მომწიფდება. მაგ., ზევით დასახელებული ალ. ორბელიანი,
რომელიც ასე იყო თუ ისე განსხვავებას ამჩნევდა ძველ დროსა და
ახალს შორის და რომელიც ამბობდა, რომ დღეს (ე. ი. მის დროს)
„თიფის და ხმალის“ მაგიერ სწავლა-განათლება და ვაჭრობაა სა-
ჭიროო!), სრულებით ვერ ხედავდა და ვერ წარმოედგინა, თუ რა ძი-
რითადი და შეურიგებელი წინააღმდეგობა არსებობდა ძველ ბატონ-
ყმურ და ახალ ბურჟუაზიულ დროს შორის, რომელსაც გარდა ფუ-
ლისა არაფერი არ გააჩნდა: არც წოდება და არც ხარისხი და რო-
მელიც სიკვდილს უქადდა ძველ პატრიარქალურ და ბატონ-ყმურ
წესწყობილებას.

ამით ვათავებთ ჩვენ საუბარს მაშინდელ საზოგადოებაზე და
გადავდივართ მწერლობაზე.

III მ წ ე რ ლ ო ბ ა .

როგორიც ერი, ისეთი ბერი,—როგორიც საზოგადოება იყო,
ისეთი უნდა ყოფილიყო მწერლობაც,—ეს საზოგადოებრივი ცხოვრე-
ბის ღვიძლი შვილი. მეცხრამეტე საუკუნის პირველ ნახევარში მწერ-
ლობა ამ სიტყვის დღევანდელი მნიშვნელობით ჩვენში სრულებით
არ არსებობდა. ჯერ კიდევ დღესაც ბევრს საეჭვოთ მიაჩნია ჩვენი
ლიტერატურის არსებობა, თორემ ამ ნახევარი საუკუნის წინეთ რა-
ღა უნდა ყოფილიყო?).

1) იხ. „ცისკარი“ 1859 წლის, № X, წერილი: „ჩვენი საქართველოს სა-
ზოგადოება“.

2) ნ. ნიკოლაძე 1876 წელს წერდა: „ამ ხუთი, ექვსი წლის წინეთ, იცით
რა დრო და რა ამინდი იყო ჩვენთვის? ქართული ენა ვის ახსოვდა, ქართულ მწერ-
ლობას ვინ აქცევდა ყურადღებას. ქართული გაზეთი ვის რათ მიაჩნდა? გაზეთზე
ხელს აწერდნენ თხოვნისა და ხვეწნის გამოისობით, თითქოს მოწყალეებს იძლეოდნენ.
ქართველი მწერალი ზოგს ტუტუტუკათ მიაჩნდა და ზოგს გოყათ: საქმე გამოლევია,
ჯღაბნისო—ამბობდნენ ყოველგან... მის სიტყვას სრულიად არავითარი გავლენა არ
ჰქონდა საზოგადოებაში“. იხ. ნ. ჟორდანიას „ქართული პრესა“ გვ. 19—20, თუ
ეს ასე იყო მესამოცდაათე წლებში, რაღა უნდა ყოფილიყო წინეთ?

მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისი ისეთი ხანაა ჩვენში, როცა ძველი ცხოვრების საფუძველი ძირიანათ შეირყა: საზოგადოებრივი ცხოვრების მიმდინარეობა გადაცდა თავის ჩვეულებრივ გზა-კვალს და იმავე დროს ახალი გზის აჩენა და გაკვალვა ერთბაშათ შეუძლებელი შეიქნა. უფრო მაღალ კულტურულ საზოგადოებაში, ვინემ ჩვენი საზოგადოება იყო იმ დროს, ასეთი ცვლილება გამოიწვევდა სასტიკ შეტაკებას და ბრძოლას ძველსა და ახალს შორის; მაგრამ ჩვენი ცხოვრება იმ დროს მეტათ სწდა და მარტივი იყო, ამიტომ იგი დიდ წინააღმდეგობას ვერ უწევდა ახალ პირობებს, რომლებიც მას ხელს აღებინებდნენ ძველებურ ცხოვრებაზე. მეორე მხრით თვით ახალი პირობები როდი იყო ისე ძლიერი და ნაკვთათ გამოხატული, რომ მათ მაშინვე აღებქდათ თავისი გავლენა ჩვენ დახვესებულ ცხოვრებაზე და იგი ერთბაშათ შეეცვალათ; ამიტომ ჩვენში დადგა რაღაც არეულობის ხანა, რომელმაც კარგა ხანს გასტანა. ასეთივე გავლენა უნდა განეცადა ჩვენ მწერლობასაც. მწერლობა ჩვენშიაც, როგორც ყველგან, დიდი ხნიდან არსებობდა. მაგრამ იგი უფრო ძალათი გამომონერგილი მცენარე იყო, ვინემ ჩვენი ცხოვრების ნიადაგზე აღმოცენებული. ამიტომ იგი დაბადებიდანვე მკვდარი იყო; ხალხის ცხოვრების გარეშე იდგა და მასთან არავითარი დამოკიდებულება არ ჰქონდა. მას ჰქონდა განსაზღვრული წრე საგნებისა, რომელსაც იგი ვერ გადასცდებოდა: ღვთის-მეტყველება, ღვთის-მსახურება, განყენებული ფილოსოფია და ზნეობა და წმინდანების ცხოვრება,—აი მთელი მისი შინაარსი, რომლის გარეშემო იგი ტრიალებდა. ცხადია, რომ ყოველივე ამის ცოდნა ხალხისათვის საჭირო არ იყო, და რომც საჭირო ყოფილიყო, ეს მისთვის სრულიად მიუწოდომელი იყო. როგორც თვით მწერლობის შინაარსი იყო წინდაწინვე განსაზღვრული, ისე განსაზღვრული იყო მისი მწერლების და მკითხველების წრეც,—ესენი თითქმის ყველანი სასულიერო პირები იყვნენ¹⁾. როგორც ხედავთ ძველი მწერლობა არ იყო ცხოვრების მიერ შექმნილი და არც მისი მასაზრდოებელი; იმათი გზა სულ სხვადასხვა იყო; იმათ საერთო სრუ-

1) თავის თავათ იგულისხმება, რომ ჩვენ ძველ მწერლობაში, როგორც სხვაგან, საერო პირებიც გამოერეოდნენ ზოლმე ზოგჯერ, მაგრამ ისინი მწერლობას როდი შეადგენდნენ; პირიქით, ისინი მწერლობის გარეშე იბადებოდნენ და საზრდოებდნენ. როცა ძველ მწერლობაზე ვლაპარაკობთ, ჩვენ მხედველობაში გვყავს მხოლოდ იმ პირთა გუნდი, რომლების ხელშიაც იყო ძველი მწერლობა და რომლებიც მას ასაზრდოებდნენ.

ლებით არაფერი ჰქონდათ. თითქმის ენაც კი სხვადასხვა იყო; ამას ამტკიცებს ძველი წიგნური საეკლესიო ენის და ხალხის ცოცხლათ მჩქეფარე ენის შედარება. ძველი მწიგნობრობის ენა, ეს ძნელი გამოსათქმელი შესართავებით და დაბოლოვებებით დატვირთული და ძნელათ გასაგები ენაა, მაშინ, როცა ხალხური ენა ცოცხალი, მარტივი, მსუბუქი და ადვილი გასაგებია. ეს არ მოხდებოდა, რომ ძველი მწერლობა ხალხთან დაახლოვებული ყოფილიყო. ხალხს ჰქონდა თავისი საკუთარი წყარო, რომელიც შეადგენდა მის გონებრივ საზღვარს და რომელსაც იგი მიმართავდა როგორც გასაჭირის, ისე დალხენის დროს,—ეს იყო ხალხური პოეზია, სხვადასხვა გადმოცემანი და ზეპირ თქმულებანი. ყოველივე ეს გადადიოდა ერთი შთამომავლობიდან მეორეზე. მართლია, სასულიერო წოდება მთელი თავისი ძალღონით სასტიკათ სდევნიდა ხალხურ პოეზიას და ზეპირგადმოცემათ, მაგრამ იგი აქ უძლური იყო; ამის აღმოფხვრა მან ვერ შეძლო, თუმც ამის გამო დიდათ დაბრკოლდა ხალხური პოეზია. მაგრამ დაუბრუნდეთ ჩვენ საგანს.

მწერლობა ერთი უდიდესი იარაღია საზოგადოებაში რაიმე აზრის, შეხედულების ანუ იდეის გასავრცელებლათ; იგი ენის საუცხოვო დამატებაა. სადაც ჩვენი ლაპარაკის ხმა არ წვდება, იქ იმის როლს მწერლობა ასრულებს. ამით ფართოვდება ადამიანის გავლენის ასპარეზი. ადამიანის სიტყვა შეზღუდულია დროისა და სივრცის გამო, გამოთქმული სიტყვა მოქმედებს მხოლოდ იმაზე, ვისაც იგი ესმის, ვის წინაშე იგი ითქმება და მხოლოდ მაშინ, როცა იმის ხმა ისმის. დაწერილმა სიტყვამ კი, პირიქით, არ იცის არავითარი საზღვარი; იმის განეორება შეიძლება ყოველგან და ყოველთვის. დაუწერელი სიტყვა ანუ აზრი ადვილათ იკარგება და ჰქრება, დაწერილს კი, მეტადრე თუ იგი ნაყოფიერი და სასარგებლოა, ვერაფრით ვერ აღმოფხვრით და ვერ გააქობთ, ვინაიდან მისი წაკითხვა შეიძლება ყოველგან და ყოველთვის. ყოველივე ეს დიდი ხნიდან, თითქმის მწერლობის გაჩენიდანვე, კარგათ შეიგნეს სამღვდელთებამ და იმათ, ვინც ხალხის ბედს განაგებდენ; ამიტომ ისინი პირველათვე დაეპატრონენ ამ ძლიერ იარაღს და მრავალი საუკუნოების განმავლობაში ცდილობდენ იგი ხელიდან არ გაეშვათ, ვინაიდან ეს იმათთვის დიდათ სასარგებლო იყო. მაგრამ საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარებამ წარმოშობა ისეთი პირობები, რომელთა მეოხებით მწერლობა ხალხის ხელში გადავიდა, ე. ი. ხალხმა იგი თანდათან გაიხადა თავის

განვითარების და წარმატების იარაღია. ასე მოხდა დასავლეთ ევროპაში.

მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისში, როგორც მთელი ჩვენი საზოგადოებრივი ცხოვრება, ისე მწერლობაც, ერთბაშად მოწყდა ძველ პირობებს; როგორც ერთი, ასე მეორე სულ სხვა გარემოებაში მოემწყვდა. მართალია, ძველი მწერლობა ისევ განაგრძობდა თავის არსებობას, მაგრამ იმას სასიცოცხლო პირი აღარ უჩანდა. როგორც ახალი ცხოვრების პირობები სულ სხვა ნიადაგზე აღმოცენდნენ, ისე ახალი მწერლობის დაბადებაც სულ სხვა საფუძველზე მოხდა. ახალი, ე. ი. თანამედროვე მწერლობა ჩვენში სრულებით ძველი მწერლობის გაგრძელება არ არის, — პირიქით, თანამედროვე მწერლობა პირდაპირ უარყოფდა ძველის, ვინაიდან ამ უკანასკნელის საგანი და დანიშნულება სულ სხვა იყო. თანამედროვე მწერლობის დანიშნულება ხალხის სიბნელიდან გამოყვანაა, მასში სინათლის მოფენა. მაგრამ ის ხალხი, რომელშიაც თანამედროვე მწერლობა თავის გავლენას ავრცელებს, ახალ საზოგადოებრივ ურთიერთობათა მიერ არის წარმოშობილი; წერა-კითხვის ცოდნა და თავისი თავის რეგენება მისი არსებობისათვის აუცილებელ პირობას შეადგენს. თვით თანამედროვე მწერლობის წარმოშობა და აღორძინება პირდაპირ შედეგია თანამედროვე მშრომელი ხალხის ზრდა-განვითარების; უამისოთ თანამედროვე პრესას და ლიტერატურას სულ სხვა ელფერი და ხასიათი ექნებოდა. მაგრამ რადგანაც ჩვენში ახალმა ცხოვრებამ დიდხანს ვერ გაიკვალა გზა, ამიტომ თანამედროვე პრესის და ლიტერატურის აღორძინებაც დაგვიანდა.

თანამედროვე მწერლობის ფაქტობრივად სამი უმთავრესი პირობაა საჭირო: ხალხში წერა-კითხვის ცოდნის საჭიროება, სტამბა და ჟურნალ გაზეთობა. არც ერთი ამ პირობათაგანი მეცხრამეტე საუკუნეს პირველ ნახევარში ჩვენში ჯერ კიდევ არ არსებობდა, ვინაიდან ამისთვის ჯერ კიდევ არ იყო ნიადაგი მომზადებული. მართალია, როგორც წინეთ, ისე ამ ხანებშიაც ჩვენში აქა იქ იყვნენ მწერლები, ანუ უურო მართლაც რომ ვთქვათ მოლექსეები, მაგრამ ისინი იდგნენ ცხოვრების განაპირას, ხალხის ჭარ-ვარამს ვერ უახლოვდებოდნენ და ვერც არას უზიარებდნენ მას, ვინაიდან ხალხსა და მწერლებს შუა არ იყო შეზღვევებული ხიდი, ე. ი. არ იყო ჟურნალ გაზეთობა, პრესა. ანკი საიდან უნდა ყოფილიყო პრესა, როცა საზოგადოებაში სრულებით არ იყო ამის მოთხოვნილება. კარგიც რომ

გამოსულიყო იმ დროს ჩვენში ვინმე, რომელსაც გაზეთის ან ჟურნალის გამოცემა ეკისრა, ასეთი გამოცემა უღლეური იქნებოდა; მას არ ეყოლებოდა არც მკითხველი, არც თანამგრძობი და იგი ჩაკვდებოდა ისე, რომ ვერავითარ კვალს ვერ დატოვებდა. ეს მართლაც ასე მოხდა. ჩვენ ვიცით, რომ ქართული გაზეთის გამოცემა უცდიათ პირველათ მეცხრამეტე საუკუნის მეოცე წლებში. ამ ცდის შესახებ ჩვენ ვიცით მხოლოდ, რომ 1821 წელს ქართულ ენაზე გამოდიოდა გაზეთი, სახელ-წოდებით „ქართული გაზეთი“¹⁾. ვინ იყო ამის რედაქტორი, ვისი თაოსნობით გამოდიოდა იგი, როდის დაიწყეს მისი გამოცემა ან როდის შეწყვიტეს იგი,—ამის შესახებ არავითარი ცნობა არ მოიპოვება. რომ სრულებით შემთხვევით ერთი ნომერი ამ გაზეთისა (№ 36) ჩვენ არ ჩავვარდნოდა ხელში, ამ საინტერესო ცდის შესახებ თითქმის არაფერი არ გვეცოდინებოდა, ე. ი. მისი არსებობაც-კი არ იქნებოდა ჩვენთვის ცნობილი. გასაკვირალია, როგორ ჩაქრა ისე ასეთი საქმე, რომ მან არავითარი კვალი არ დატოვა თავის შემდეგ, ასე წარმოიდგინეთ, რომ უბრალო ხსოვნაც-კი აღარ არსებობს მის შესახებ. ეს მით უფრო გასაკვირალია, რომ „ქართული გაზეთის“ გამოცემა, იმ დროის კვალობაზე, საკმარისათ დიდ ხანს უნდა გაგრძელებულიყოს, ვინაიდან მე-36 ნომერი, რომელიც გაზ. «დროების» რედაქციას ჩავარდნია ხელში, უკანასკნელი არ უნდა იყოს; იმავე დროს ხსენებული გაზეთი, როგორც შინაარსის, ისე ენის მხრით, არ უნდა ყოფილიყო ინტერესს მოკლებული, როგორც ეს სჩანს ამ ერთად-ერთი ნომრიდან, რომელიც ზევით მოვიხსენიეთ²⁾. უფრო მეტი ვიცით მეორე გაზეთის გამოცემის შესახებ, რომელიც გამოდიოდა 1832 წელს სოლ. დოდაშვილის რედაქტორობით და სახელათ ერქვა „ტფილისის უწყებანი“. ეს გაზეთი კვირაში ერთხელ გამოდიოდა; გარდა ამისა დოდაშვილი ბეჭდავდა აგრეთვე თვეში ორჯელ ჟურნალს, რომელსაც ერქვა „სალიტერატურონი ნაწილნი“.

¹⁾ იხ. გაზ. „დროება“, 1875 წ., № 57, სადაც გადმობეჭდილია „ქართული გაზეთის“ ერთი ნომრიდან (№ 36) ზოგიერთი ადგილები.

²⁾ მოგვყავს აქ, როგორც შინაარსის, ისე ენის ნიმუშათ შემდეგი ამონაწერი „ქართული გაზეთიდან“ (36, 1821 წ. სექტემბრის 16 დღესა); უცხო ქვეყნის ამბავნი: გერმანიიდან ვენით 23 ივნისს. ვალახიიდან მოვიდა სარწმუნო ამბავი, რომ ჯარი დატერისტთა 2000 კაცი, გაგზავნილი კნ. იუსილანტისავან, სრულებით დამარცხებულია და გაბნეულა“. როგორც ზედავთ ეს ენა სამღვთო-წერილის ენა არ არის, იგი უფრო უახლოვდება დღევანდელ „ივერიის“ ენას.

ამათი გამოცემა შეწყდა დოდაშვილის დატუსაღებით და ციმბირში ვაგზაფინით, რადგანაც მას მონაწილეობის მიღება დაბრალდა იმ შე-
თქმულებაში, რომელიც განზრახული იყო რუსეთის მთავრობის წი-
ნააღმდეგ ქ. თფილისში მაშინდელ თავად-აზნაურთა ერთი ნაწილის
მიერ. მაგრამ ჩვენ დარწმუნებული ვართ, რომ დოდაშვილს ასეთი
ბედი არ სწვევოდა, „ტფილისის უწყებათა“ გამოცემა ცოტა ხნის
შემდეგ თავის თავათ შეწყდებოდა, რადგანაც გაზეთის მკითხველი
მაშინ ჩვენში არ იყო, როგორც არ იყო ათი წლის წინეთ, როცა
«ქართული გაზეთი» გამოდიოდა, ქართველი მკითხველის მოვლინებას
ჯერ კიდევ ბევრი აკლდა; უწინარეს ყოვლისა საჭირო იყო ბატონ-
ყმური მონობის თავიდან მოშორება. სანამ ეს არ მოხდებოდა. ვერც
გაზეთი მოიკიდებდა ფეხს და ვერც სწავლა-განათლება. მაშინდელ
პირობებში-კი ჩვენში გაზეთის გამოცემა კარგავდა ყოველგვარ მნი-
შვნელობას, კარგიც რომ შესაძლებელი ყოფილიყო თვით გამოცემა.
თუ რამდენათ უდროვო იყო იმ დროს ჩვენში გაზეთის გამოცემა,
იქედან სჩანს, რომ მხოლოდ 35 წლის შემდეგ, ე. ი. 1866 წელს,
როცა უკვე ბატონ-ყმობა გაუქმებული იყო, შესაძლებელი შეიქნა,
თუმც ესეც დიდი ვაი-ვაგლახით და გაჭირვებით ქართულ ენაზე გა-
ზეთის გამოცემა («დროება»).

ჩვენში ბევრს გონია, რომ ქართული ჟურნალ-გაზეთობის, პრეს-
სის მამამთავარი ვითომც თავადი გ. ერისთავი იყო ¹⁾, რომელმაც ბ. ი.
მეუნარგიას სიტყვით, „პირველათ დააარსა ქართული ჟურნალი ²⁾“. მაგ-
რამ აქ ერთნაირი შეცდომაა: ჯერ ერთი ისა, რომ დრო-გამოშვებითი
გამოცემა ქართულ ენაზე, გაზეთის სახით, უკვე 1821 წელს არსე-
ბობდა, ე. ი. 31 წლის წინეთ, ვინემ გ. ერისთავის „ცისკრის“ პირ-
ველი ნომერი გამოვიდა; მეორეც ისა, რომ თუმც გ. ერისთავის „ცის-
კარს“ გარეგნობით ჩვეულებრივი ჟურნალის სახე ჰქონდა, მაგრამ
ნამდვილათ-კი ის დროგამოშვებითი გამოცემა სრულებით არ ყოფი-
ლა. გ. ერისთავი მთელი ორი წლის განმავლობაში (1852—1853 წ. წ.)
ყოველ თვეში ბეჭდავდა თავის „ჟურნალს“; ამნაირათ მან დაბეჭდა
სულ ოცდაოთხი ნომერი ჟურნალი „ცისკრისა“. სამწუხაროთ არც

¹⁾ ასეთი შეხედულება სამუდამოთ უარყო ნ. ჟორდანიამ, რომელიც ქარ-
თული პრესის დასაწყისათ თვლის გ. წერეთლის მიერ გაზ. „დროების“ დაარ-
სებას.

²⁾ იხ. გ. ერისთავის თხზულება. მეორე გამ. 1884 წ., წინასიტყვაობა. გვ.
XVII - XVIII.

ერთ ნომერში არ დაბეჭდილა ისეთი რამ, რასაც „ცისკრისთვის“ დრო-გამოშვებითი გამოცემის ხასიათი მიეცეს, ამ ოცდაოთხ წიგნში თქვენ ვერსად ვერ შეხვდებით ვერავითარ ცნობას, უბრალო ამბავსაც კი, თანამედროვე ცხოვრებიდან. ეს თავისებური რედაქტორი თავის ჟურნალში ბეჭდავდა მხოლოდ თავის და თავის ნაცნობების ლექსებს და დამახინჯებული ენით ნათარგმნ მოთხრობებს. ზოგიერთ ლექსების ავტორები უკვე დიდი ხნიდან მკვდრები იყვნენ, მაგ. დ. გურამიშვილი, ალ. ჭავჭავაძე და ნ. ბარათაშვილი. გ. ერისთვის „ცისკარში“, ერთხელაც არ დაბეჭდილა არც შინაური ცხოვრების მიმოხილვა და არც უცხოეთის ამბავი. ამ მხრით „ქართული გაზეთი“ და „ტფილისის უწყებანი“ ბევრათ მალა იდგენ 1852—3 წლების „ცისკარზე“, მაშინ როცა მეორმოცდა-ათე წლებში დრო გამოშვებითი გამოცემის წარმოება უფრო მოსახერხებელი უნდა ყოფილიყო, ვინემ ოცი ოცდა-ათი წლის წინეთ. შედარებით ამ ხანებში ჟურნალს უფრო მეტი თანამშრომელი და მკითხველი უნდა ყოლოდა, ვინემ წინეთ. გ. ერისთვის გამოცემა-კი ყველას ხალისს უკარგავდა. თქმა არ უნდა, რომ გურამიშვილის და ნ. ბარათაშვილის ლექსები თავის თავათ კარგი იყვნენ, მაგრამ ჟურნალისთვის მარტო ეს როდი კმაროდა. გ. ერისთვის „ცისკარი“ მარტოდენ ლექსების და მოთხრობების კრებული იყო. ის იყო ერთი პატარა წრის თავშესაქცევი საკითხავი წიგნი¹⁾; ამ წრის წევრები იმავე დროს მწერლებიც იყვნენ და თავის გასართობად „ცისკარსაც“ კითხულობდნენ. ამ წრეს გარდა პოეზიისა ისიც არა ნაკლებათ აინტერესებდა, თუ „როგორ კეთდება ბატი ძმრით“ ან „მურაბა და ქელე“ (პნ. № 3 და 4 1852 წ.) და იმავე დროს კი არც „ცისკრის“ რედაქტორს, გ. ერისთავს, და არც ერთ მის თანამშრომელს არც ერთხელ არ გახსენებიათ თანამედროვე ცხოვრებაზე საუბარი ჩამოეგდოთ; თითქო ისინი ზეცაზე ყოფილიყვნენ და არა ცოდვილ მიწაზე. ერთი სიტყვიც, გ. ერისთავი, როგორც ჟურნალისტი და პუბლიცისტი, სრულებით მოუმხადებელი და უნაყოფო გამოდგა.

1853 წლის დამლევს გ. ერისთავმა შესწყვიტა „ცისკრის“ გამოცემა, რომელიც 1857 წელს ისევ განაახლა ივ. კერესელიძემ. ეს

¹⁾ ბ. ი. მეუნარგიას სიტყვით, იმ ხანებში ჩვენში; ბევრი ოჯახი იყო, რომელიც „პაწრების და ამბების დრო-დროზე მიმტან მომტანი ჟურნალი შეეკნათ დღის ღალადებათ“, იხ. ბ. ს. გვ. XVIII. სამწუხაროთ სწორეთ ეს „პაწრები და ამბები“ აკლდა გ. ერისთვის „ჟურნალს“.

უკანასკნელი, როგორც მწერალი ბევრათ დაბლა იდგა გ. ერისთავზე, მაგრამ, როგორც რედაქტორი, მან ბევრათ უფრო მეტი ნიჭი და უნარი გამოიჩინა, ვინემ გ. ერისთავმა. რა თქმა უნდა, ჟურნალს ჯერ კიდევ ბევრი აკლდა, როგორც დრო-გამოშვებით გამოცემას, მაგრამ წარსულთან შედარებით მას რამდენიმეთ სიცოცხლის ნიშან-წყალი დაეტყო. მართალია, ჟურნალში არც ახლა ვხედავთ შინაური ცხოვრების და უცხოეთის მიმოხილვას, მაგრამ ისიც კიდევ კარგი იყო, რომ იქ თანამედროვე საზოგადოების შესახებ ლაპარაკი დაიწყეს, მისი ზოგიერთი ნაკლულევანება, თუმცა არა უმთავრესი და არსებითი, გამოამჟღავნეს, თუმც ესეც დიდი შიშით და მოკრძალებით. „ცისკრის“ რედაქციის გარშემო ამ დროს თავს იყრის მის თანამშრომელთა წრე, რომლებიდანაც დავასახელებთ აქ შემდეგთ: თავად ალექსანდრე და ვახტანგ ჯამბ.-ორბელიანებს, მიხ. თუმანიშვილს (მოლაყბეს ფსევდონიმით), ლ. არდაზიანს, ბერძენოვს, ბაქარ ქართლელს (დიმ. ყიფიანს), დიმ. ბაქრაძეს, ალ. სავანელს და სხვ. არც ერთ იმათგანს ერთმანეთ შორის საერთო არა ჰქონიათ-რა, გარდა იმისა, რომ ერთ და იმავე ჟურნალში ღებულობდნენ მონაწილეობას; და მაშინდელ „ცისკარს“ ხომ, როგორც შემდეგშიაც, არაერთი მიმართულება არ ჰქონებია შემუშავებული თავის სახელმძღვანელოთ. „ცისკრის“ რედაქტორი, ივ. კერესელიძე, პირდაპირ აცხადებდა, „რომ ნურავინ ნუ დაგვემღურება, უკეთუ დაიბეჭდება ვისმეზე წინააღმდეგი სტატია; როგორც ადრე ვთქვი, „ყოველსავე ხტატიასა ვბეჭდავ, თუნდაც მეც თითონ შემეხებოდესო“¹⁾. თუ ეს სხვადასხვა შეხედულების და აზრის ხალხი ერთათ თავსდებოდა და გამოსაჩენათ არ იბრძოდნენ, ამას ის გარემოება შევლიდა, რომ ჩვენი ცხოვრების ძირითად საჭირობოროტო კითხვებზე არ წერდნენ და ზოგს შემთხვევაში არც შეეძლოთ წერა, კარგიც რომ მოენდომებიათ. ქართულ ენაზე ჟურნალის არსებობა და ქართული მწერლობის წარმატება ყველა იმათგანს სურდა, დანარჩენი-კი მაშინ საჭირო არ იყო. მართლაც იმ დროს მხოლოდ ერთათ-ერთი საგანი იყო, რომლის შესახებ მსჯელობას შეეძლო მშვიდობიანობის დარღვევა და „ცისკრის“ თანამშრომელთა შორის უთანხმოების გამოწვევა; ეს იყო ბატონ-ყმობა. ჩვენ ვიცით, როგორ გამწვავებული იყო იმ ხანებში ბატონ-ყმური ურთიერთობა; მაგრამ მაშინდელი მწერლები თითქმის სრულებით გაურბოდნენ ამის

¹⁾ იხ. „ცისკარი“ 1857 წ.; № 6, რედაქტორის შენიშვნა.

შესახებ საუბარს. აქ ჩვენ აშკარათ ვხედავთ მაშინდელ საზოგადოების გავლენას მწერლობის მუშაკებზე; ეს უკანასკნელნი პირდაპირ მებატონეთა გავლენის ქვეშ იყვნენ მოქცეული. გარდა ამისა ისიც უნდა ვთქვათ, რომ მაშინდელი მწერლები თითქმის ყველანი მებატონეები იყვნენ, და რა გასაკვირალია, რომ ამ მთავარ საჭირ-ბოროტო საკითხის შესახებ კრინტსაც არ ძვრიდენ.

უწინარეს ყოვლისა „ცისკარი“ გვაცნობს ჩვენ, თუ როგორ უყურებდა ქართულ ჟურნალს და ქართულ მწერლობას მაშინდელი ჩვენი ეგრეთ წოდებული დარბაისელი, ე. ი. მაღალი საზოგადოება, ვინაიდან დაბალ საზოგადოებამდის ჯერ ქართულ მწერლობას გზა არ ჰქონდა გაკვალული. საინტერესოა ამ მხრით ალ. ორბელიანის და განსაკუთრებით მოლაყბეს (ფსევდონიმი თ-დ მიხ. თუმანიშვილისა) წერილები. 1858 წ. „ცისკრის“ მეშვიდე ნომერში დაბეჭდილია, სხვადა შორის, თ-დ ალ. ჯამ.-ორბელიანის წერილი სათაურით: „დე და ის“, რომლიდანაც ვტყობილობთ, რომ იმ დროს ბევრი დარბაისელი ქართველი წინააღმდეგი იყო, როგორც ქართული ჟურნალის გამოცემისა, ისე თვით ქართული ენის. შემდეგ, 1859 წელს, იმავე „ცისკარში“ ვკითხულობთ (№ 2, გამოსარჩლება თერთმეტი მეტუკისა): „ზოგიერთნი არ მიუდგნენ თავიანთ „ცისკარს“ და ითაკილეს თავიანთი მამა-პაპის ენა... სადაც ბრძანება გადით, უბრძანებენ, სადაც არა, ეხვეწებიანო“... მოლაყბეს სიტყვით „ცისკარს“ უმეტეს ნაწილათ კითხულობენ ბუხები... კაბინეტში შეტანა როგორ იქნება, ქართულ ენაზე არის დაბეჭდილი. სხვათა ენაზე რომ იყოს, აი ეს სხვა არის; ჩვენს ენას ახლა არავენ ხმარობს, წამხდარი ენა არისო“ („ცისკარი“ 1857 წ. № 11, გვ. 35). მოლაყბეს ძლიერ აწუხებდა ის გარემოება, რომ ქართული დარბაისელი საზოგადოება ასე აგდებულათ ექცეოდა ქართულ ენას და ქართულ მწერლობას, და ამიტომაც ერთ თავის წერილში მან სასტიკათ დაგმო და გაკიცხა ასეთი საქციელი. „მსურს სიცოცხლე—სწერს იგი ერთ თავის წერილში—მხოლოთ ამისთვის, რომ ვნახო ქართველნი, იმ გონების მექონენი, რომელთაც ესმოდეთ ღირსება თავიანთის მამულისა“... მხოლოთ „თქვენ—მიმართავს იგი საზოგადოებას—თქვენ დარბაისელნო ქართველნო! ნუ ინებებთ გაუშვით ქართული ენა უყურადღებოთო“ (იხ. „ცისკარი“ 1858 წ. № 3). ქართველ დარბაისელ საზოგადოების მხრით ქართული ენის და მწერლობის აგდება, რომ უფრო აგრძობიოს მკითხველს, ბ. მოლაყბეს ამ საზოგადოების გვერდით გამოყავს სრულიად უბრალო ადამიანი, სა-

ზოგადოების უკანასკნელ საფეხურზე მდგომი ხაბაზი, და დაცინვით და მწარე ირონიით სავსე სიტყვებით მოგვეთხრობს, რომ „ზის ერთის დუქნის კარებზე ხაბაზი, უბრალო ხაბაზი! უძეეს მუხლზე „ცისკარი“, კითხულობს „სალაყბო ფურცელს“ მაღალი ხმით, თანახმა უხდება ყველაფერში მოლაყბეს, ხედავთ ხაბაზები რას ჩადიან! მე კიდევ იქა ვარ ხაბაზთან, ხაბაზთან, ხაბაზთან!“ (იქვე). ეს დაპირდაპირება საუცხოვოთ ახასიათებს არა მარტო მაშინდელ მაღალ საზოგადოებას; ეს მართალია ღღესაც. არავისთვის დაფარული არ არის, რომ ჩვენ მაღალ საზოგადოებაში, საქართველოს რუსეთთან შეერთების შემდეგ როგორც ქართული ენა, ისე ქართული მწერლობა თანდათან კარგავს თავის მნიშვნელობას და ხმარებიდანაც გამოდის. მოლაყბეს მხრით კი ასეთი დაპირდაპირება ნამდვილი მხილება იყო, და დარბაისელნი ქართველნი ამას არ შეარჩენდენ. ეს მართლაც ასე მოხდა. უნდა შევნიშნოთ, რომ მოლაყბე „ცისკრის“ თანამშრომლებში ერთათ ერთი გონება-მახვილი და იდეური თანამშრომელი იყო. იმისი სიტყვები პირდაპირ გულს ხვდებოდენ. მაგრამ ვერ ვიტყვით, რომ იგიც მეტათ ფრთხილი არ ყოფილიყო. მაგ., ჩვენ ვიცით, რომ იგი ყმების განთავისუფლების მომხრე იყო, მაგრამ ამის შესახებ მან ერთხელაც ვერ გაბედა ხმის ამოღება თავის „სალაყბო ფურცელში“; ვერ გაბედა მაშინაც-კი, როცა ამისთვის მას მარჯვე შემთხვევა მიეცა. 1858 წლის „ცისკრის“ დეკემბრის ნომერში გაზ. „კავკაზიდან“ მოყვანილია შემოკლებით იმპერატორ ალექსანდრე მეორის სიტყვა, რომელიც მან წარმოსთქვა 1858 წელს 3 აგვისტოს მოსკოვის კეთილშობილთა წინაშე და რომელშიაც სხვათა შორის იგი ამბობდა: „გახსოვთ თქვენ, როდესაც მე, ორის წლის წინეთ ამისა, თვით ამ ოთახში, გეტყოდით მას, რომ აღრე იქნება თუ გვიან, უნდა შევუდგეთ ცვლილებასა ბატონ-ყმობის უფლებათა, და უმჯობესი არის დაწყება თავით, ვიდრე ბოლოდან (сверху, нежели снизу)“. ყველასათვის აშკარა იყო, რომ იმპერატორი ამბობდა ბატონყმობის გაუქმებაზე, რაზედაც ლაპარაკობდა მაშინ რუსეთის მთელი მოწინავე საზოგადოება და მწერლობა. მაგრამ ჩვენში კი იმ ხანებში ბატონ-ყმობის გაუქმებაზე კრინტის დაძვრაც-კი არ შეიძლებოდა. ამიტომ ვერც მოლაყბე ბედავს საგანს ნამდვილი სახელი უწოდოს. აი რას ამბობს იგი იმპერატორის სიტყვის შესახებ: „ამის წაკითხვაზე ყოველი ჩემი გონება, სული, გული და თითოეული ასო გარდაიქვა გრძნობათ... ჩვენი მეფე შესდგომია იმისთანა საზოგადო კეთილ აზრს, რომელზე-

დაც კვირობს მთელი ევროპა“ („ცისკარი“, 1858 წ., № 12). იმის მაგივრათ, რომ იმპერატორის სიტყვების მნიშვნელობა აეხსნა და განემარტა ბ. მოლაყბეს, მან ამ სიტყვების მნიშვნელობა და აზრი კიდევ უფრო გაუგებარი და ბუნდოვანი გახადა. მართლაც ევროპისათვის რა იყო გასაკვირალი იმაში, რომ რუსეთში მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში ბატონ-ყმური წესწყობილების გაუქმება უნდოდათ? პირიქით, ევროპა უფრო იმაზე კვირობდა, რომ ამ სახელმწიფოში აქამდის არსებობდა ბატონ-ყმური მონობა. მაგრამ სულ სხვა იყო ჩვენი საზოგადოება და მწერლობა იმ დროს: იქ ბატონ-ყმობის გაუქმებაზე ლაპარაკი აშკარათ არ შეიძლებოდა, ამას მაშინდელი საზოგადოება არავის აპატიებდა. მაგრამ სიფრთხილემ მაინც არ უშველა ბ. მოლაყბეს: „ცისკარის“ რედაქტორი ჩქარა აიძულეს, რომ მოლაყბეს თავი დაენებებინა „ცისკარის“ თანამშრომლობისათვის. ჩვენ არ ვიცით, თუ სახელდობ რისთვის ააღებინეს მოლაყბეს ხელი „ცისკარის“ თანამშრომლობაზე. შემდეგი წლის დასაწყისში ჩვენ ვტყობილობთ მხოლოდ, რომ რედაქტორი უკან უბრუნებს ბ. მოლაყბეს მის „სალაყბო ფურცლებს“ და ამასთანავე მწუხარებით შენიშნავს, რომ ბ. მოლაყბე „ერთათ ერთი გრძნობის მექონე მწერალი იყო, მაგრამ, საუბედუროთ, როგორც უცებ გამოჩნდა, ისე უცებ გაქრა“. ამის მიზეზი ის იყო, რომ, როგორც მოგვითხრობს ივ. კერესელიძე, „აქა-იქ გვესმოდა მღურვა, თუმც უმეტესობას მოსწონდაო“. ამის შემდეგ ზოგიერთებს რედაქტორისათვის უთხოვიათ „სალაყბო ფურცლის“ ცალკე გამოცემა, მაგრამ რედაქტორს ამაზედაც ხელი აუღია, ვინაიდან „ოთხი-კოთხივ აღგვიდგენო“. ამნაირათ „ცისკარის“ რედაქტორი იძულებული შეიქნა აყოლოდა საზოგადოების ფეხის ხმას, მისი მაჩანჩალა გამხდარიყო. რამდენიმე ხნის შემდეგ ბ. მოლაყბემ ისევ დაიწყო „ცისკარში“ წერა, მაგრამ მერმინდელ მის წერილებს უკვე აღარ ეტყობათ წინანდელი ხალისი და სიცხოველე.

თუმც ამ დროს ბატონ-ყმობის ძაგება და მის გაუქმებაზე ლაპარაკი შეუძლებელი იყო, მაგრამ მეორე მხრით არც იმის ქება შეიძლებოდა, რაც გარშემო ხდებოდა; თუმც საჯაროთ ვერავინ ბედავდა ბატონ-ყმობის დაგმობას, მაგრამ იმავე დროს ბატონ-ყმობის მომხრეთაც საჯაროთ ეთაკილებოდათ იმაზე ლაპარაკი, რასაც მაშინდელი მებატონეები ჩადიოდნენ. თუმც ზოგიერთებს არ მოსწონდათ ის გამწვავებული ურთიერთობა, რომელიც არსებობდა მაშინ ბატონსა და ყმას შორის, მაგრამ მიუხედავათ ამისა, იმათ თვალში, ბატონ-ყმობა იდეა-

ლური დაწესებულება იყო, რომელიც როგორც ბატონს, ისე ყმას სასურველ კეთილდღეობას ანიჭებდა. თუ თანამედროვე პირობები არ ამტკიცებდნენ ასეთ შეხედულებას ბატონ-ყმობაზე, სამაგიეროდ იმის დამტკიცება შეიძლებოდა წარსულის მოგონებით. და ასე მოიქცა ერთი მაშინდელი მწერალი, თავადი ალ. ჯამბ.-ორბელიანი. 1858 წელს „ცისკრის“ მეთერთმეტე ნომერში დაბეჭდილია მისი წერილი, სათაურით: „ძველი დროის ბატონ-ყმობა საქართველოში“.

თ-დ ალ. ორბელიანის წერილი მრავალი შხრით არის საინტერესო. როგორც ზევით შევნიშნეთ, ავტორი ეხება მხოლოდ ძველ დროს, მის დროზე კი იგი კრინტსაც არა ძრავს. იგი ცდილობს გააცნოს მკითხველს, თუ როგორი დამოკიდებულება იყო ძველათ საქართველოში ბატონსა და ყმას შორის, და თუ რა ყოფა ჰქონდათ მაშინდელ ყმებს. ავტორის სიტყვით „საქართველოში მებატონეთ ყმობა მონებათ არ ითქმის. მართალია, სიტყვა ყმობა იყო, მაგრამ საქმე მონებას არ აცხადებს.. უწინდელ დროში გარეშე კაცი იმას ეძებდა: მებატონე ვიშოვნო და იმას შევეხიზნოვო, ამისათვის, რომ მებატონე თავის ყმას შვილხავით ყურს უგდებდა და შვილის მსგავსათ გული სტკივოდა ყმისათვისო“ (გვ. 315—116)¹⁾. სამწუხაროთ ავტორი სრულებით არაფერს გვეუბნება, თუ რაში გამოიხატებოდა ეს „მამაშვილური“ დამოკიდებულება ბატონსა და ყმას შორის, რაც შემდეგ ხელზე დაიხვიეს თავად-აზნაურობიდან გამოსულმა პუბლიცისტებმა და მწერლებმა. ჩვენ ვიცით, რომ პირველ ხანებში, როცა ბატონ-ყმური ურთიერთობა კიდევ არ იყო განვითარებული, ყმების მდგომარეობა არ იყო შევიწროებული ისე, როგორც შემდეგში. მაგრამ ავტორი არ ამბობს, თუ რომელი დრო აქვს მას აქ მხედველობაში. ჩვენ ვიცით, მაგ., რომ მეჩვიდმეტე და მეათრამეტე საუკუნეებში მებატონეები უკვე ყიდიან თავის ყმებს; ტანჯვა-წვალებაზე ჩვენ აქ არ ვლაპარაკობთ. ახლა ვიკითხოთ: რომელი მამა გაყიდდა თავის შვილს, ან რომელი მამა შეუბამდა თავის შვილს კვერში? ყოველივე ეს რაღაც გაუგებარია ჩვენთვის, მაგრამ მოუსმინოთ ავტორს ბოლომდის.

„მებატონეები—განაგრძობს ავტორი—თავს არასოდეს არ ზოგავდნენ ყმებისათვის... ობლებს მებატონე კაცებს დაუყენებდა და იმათ პატრონობით ზრდიდა, თუ არა სახლში გამოიყვანდა მოსამსახურედ

1) ხაზს ჩვენ ვუსვამთ.

და შეილსავით ზრდიდა, თუმცაღა მოსამსახურეთო“. აქ თითქმის ყველა სიტყვაში წინააღმდეგობაა: მებატონე ისე ზრუნავდა ობლები-სათვის, რომ იმათ კაცებს უყენებდა და იმავე დროს ეს ობლები მას შინ მიყავდა მოსამსახურეებათ. აქედან ჩვენ ვხედავთ, თუ როგორი დამოკიდებულება უნდა ყოფილიყო იმ ძველ დროშიაც-კი, რომელ-ზედაც ავტორი მოგვითხრობს. თუ ობლების სახლში მოსამსახურე-ებათ წაყვანა შეიძლებოდა იმათ დაუკითხავათ და იმათ უნებურათ, იმათი დაყიდვა კიდევ უფრო ადვილი იქნებოდა. და აი ამას უწოდებს ჩვენი ავტორი მამაშვილობას! მართალია, ალ. ორბელიანის სიტყვით, ძველ დროშიაც იყვნენ „მებატონეებში სასტიკი კაცები ანუ უწყალონი“, მაგრამ იმათი რიცხვი ძლიერ მცირე იყო. მეფე ვახტანგის სიტყვებს: „სულის გარდა მებატონისა არის ყმაო“, თავადი ორბელიანი ასე ხსნის: „შვილიც ხომ მამის არის და ამგვარათ ყმაც ბატონის არისო, თორემ ბრძენი ვახტანგი ასე უწყალო კანონს როგორ დასდებდაო“. მაგრამ ავტორი იმას კი არ აქცევს ყურადღებას, რომ ცხოვრებამ და ჩვეულებამ მეფე ვახტანგის კანონსაც ბევრათ გადააქარბა, და მებატონეებმა მოიპოვეს ყმებზე ისეთი უფლებები, რომლებსაც მათ კანონმდებლობა სრულებით არ აძლევდა. გარდა ამისა ავტორის აზრით, ბატონ-ყმობას ძველ დროში მეგობრული კავშირის ხასიათი ჰქონდა: მისი აზრით ბატონი და მისი ყმა,—ეს ორი მეგობარი იყვენ, არც მეტი, არც ნაკლები. „მებატონე რომ თავზე ადგა გლეხს—მოგვითხრობს ჩვენი ავტორი—მუშაობის დროს და იმათ სიმღერაში ჩაერეოდა, ესეც არა წაქეზებისთვის მუშაობაზე, არამედ უთაკილობისათვისო“. ერთი სიტყვით, მისი აზრით, „ყმას მებატონესთან სრული თავისუფლება ჰქონია, მეგობრული მახლობლობა“. ბოლოს ავტორი დაასკვნის, რომ „უწინდელ დროში ყოველი მებატონე იმას ცდილობდა, თავისი გლეხ-კაცი გაკეთებული ჰყოლოდაო“.

თ-დ ალ. ორბელიანის წერილი დიდათ საგულისხმეოა. თუმც ამ წერილში თანამედროვე ვითარება ერთი სიტყვითაც არ არის ნახსენები, მაგრამ მკითხველი მის წაკითხვის შემდეგ ადვილათ მიხვდება, რა სწადდა ავტორს, როცა იგი ძველი დროის ბატონ-ყმობაზე სწერდა. თავის თავათ ბატონ-ყმური წესწყობილება მას საუკეთესოთ მიაჩნდა, მხოლოდ მას აწუხებდა ის გარემოება, რომ მისი დროის მებატონეები მეტის-მეტ შეუბრალებლათ და სასტიკათ ექცეოდნენ თავის ყმებს. ვილას ახსოვდა ის „მამაშვილობა“ და „მეგობრული მახლობლობა“, რომელზედაც ალ. ორბელიანი მოგვითხრობს, ან ვილა

წუხდა იმის გამო, რომ „თავისი გლახ-კაცი ვაკეთებული ყოლოდა“ ავტორი კარგა ხედავდა, რომ ცხვრებსა და მგლებს შორის უფრო შესაძლებელი იყო მეგობრობა და მამაშვილური დამოკიდებულება, ვინემ მებაღონეთა და ყმებს შორის. მაგრამ ამას მაინც წინ უდგას იდილიური განწყობილება ბატონსა და ყმას შორის, რომელიც მისი წარმოდგენით ძველ დროში არსებობდა. ხედავს რა თავის გარშემო საერთო აოხრების და მწუხარების სურათს, ავტორი იგონებს ძველი დროის ვითარებას, რომელიც მხოლოდ მის ოცნებაში არსებობდა და ამოიხვერიტ კითხულობს: „სად არის ძველი კეთილი განწყობილება, სად არის ძველი დროის სიმდიდრე? ჰეი, ჰეი, სოფელო! ეს არის წესი შენი?“

საკვირველი მხოლოდ ის არის, რომ ის კაცი, რომელიც ასე წუხდა ყმების მდგომარეობაზე, თითონ, როცა მისი პირადი სარგებლობა მოითხოვდა, ისე ექცეოდა მათ, როგორც უბრალო ნივთს, ვაჭრობდა კიდევაც ყმებით, ე. ი. ყიდულობდა და ყიდდა მოგებით. ერთი სიტყვით, ალ. ორბელიანის, და არა მარტო იმის, წადილი იყო ბატონებსა და ყმებს შორის მამაშვილური განწყობილება ჩამოვარდნილიყო და იმავე დროს ბატონ-ყმური ურთიერთობაც უკლებლათ დარჩენილიყო. მაგრამ ეს მხოლოდ ფუჭი ოცნება იყო და მეტი არაფერი, თორემ ვისაც თვალი დაბრმავებული არ ჰქონდა, ყველა კარგათ ხედავდა, თუ რა თვალუწვდენელი უფსკრული არსებობდა მაშინ ბატონსა და ყმას შორის, რომ მათში შესაძლებელი ყოფილიყოს არა თუ მამაშვილური და მეგობრული განწყობილება, არამედ რაიმე მორიგებაც-კი. ამაზე ფიქრი ნიშნავდა ისტორიის ჩარხის უკულმა შეტრიალების და საზოგადოებრივი ცხოვრების რამდენიმე საუკუნით უკან დახევას. ჩვენთვის სრულებით გასაკვირალი არ არის, რომ ბატონ-ყმური შეხედულებით გაქვითილი ავტორი ბატონ-ყმობის დაცვის დროს საშინელ წინააღმდეგობას უნდა დასჯახებოდა და დაეჯახა კიდევაც. მეორე ასეთ წინააღმდეგობას დაეჯახა იგი, როცა მან მოინდომა ერთი მხრით ბატონ-ყმობის და მეორე მხრით ვაჭრობა-აღმშენებლობის და მრეწველობის შერიგება და ამ აზრით გატაცებული იგი ბრწყინვალე ქართველ თავად-აზნაურობას ურჩევს, რომ მან თავი ანებოს „უწყსო ცხოვრებას“ და მიბაძოს „საკვირველს საქართველოს სომხებს“, ე. ი. ხელი მიყოს „ვაჭრობას და შემატებასო“. წინააღმდეგ შემთხვევაში, ავტორის სიტყვით, თავად-აზნაურობა „ისე გაღარიბდება, რომ ღარიბ გლახ-კაცზე უფრო მო-

მეტებით, თუ ვაჭრობისათვის არას იფიქრებსო“¹⁾). ამნაირათ თ-დ ალ. ორბელიანი თითქმის ამ ნახევარი საუკუნის წინეთ გამოაცხადა, რომ თოფმა და ხმალმა უკვე დაკარგეს თავის მნიშვნელობა და დღეს „აუცილებლათ საჭიროა სწავლა-განათლება, მიწის ნაყოფიერების გამრავლება და ვაჭრობაო“²⁾). ავტორი სრულებით ვერ გრძნობდა, რომ ვაჭრობა-მრეწველობის აღორძინება და სწავლა-განათლების გავრცელება სამუდამოთ ბოლოს მოუღებდა ბატონ-ყმობას; ყოველივეს ძირეულათ უარპყოფდა ძველი დროის პატრიარქალურ-იდილიურ ურთიერთობას ბატონსა და ყმას შორის, რომელსაც ჩვენი ავტორი ასე უენატრიდა, და იმავე დროს ნიშნავდა თვით წოდებრივ უპირატესობათა მოსპობას, რასაც მისი გონება ვერასოდეს ვერ შეურიგდებოდა. ასე იყო თუ ისე ის კი აშკარაა, რომ ბევრათ ადრე, სანამ გაზ. „ივერია“ დაიწყებდა ქადაგებას იმის თაობაზე, რომ თოფის და ხმლის ადგილი ჩვენ დროში ფულმა დაიჭრაო, ეს უკვე ქართველ თავად-აზნაურობას ალ. ორბელიანი ამცნო.

ასეთია მაშინდელი დროის საუკეთესო და თითქმის ერთათ-ერთი პუბლიცისტი, ვინაიდან ხსენებული ავტორი ასე იყო თუ ისე მაინც ენებოდა მაშინდელ ჩვენი ცხოვრების ზოგ მხარეებს. რაც შეეხება კრიტიკას, ის ჯერ კიდევ არ იყო, მისი არსებობა ჯერ უადვილოთ და უდროვოთ მიაჩნდათ. ამ აზრის იყო, სხვათა შორის, ერთი მაშინდელი საუკეთესო მწერალი, ლ. არდაზიანი³⁾, რომლის შეხედულება ქართულ ენაზე ჩვენ საჭიროთ ვთვლით აქ მოვიყვანოთ. ლ. არდაზიანი პასუხს აძლევს ბერძენოვს, რომელიც გაზ. „კავკაზში“

¹⁾ იხ. „ცისკარი“ 1859 წ. № 10; წერილი ალ. ორბელიანისა: „ჩვენი საქართველოს საზოგადოება“.

²⁾ ხსენებულ წერილში თ-დი ალ. ორბელიანი მოგვითხრობს თ-დ ივ. ბაგრატიონ-მუხრანსკის გამდიდრების ამბავს, რომელმაც „15 წლის განმავლობაში თავის მამულის შემოსავალი ორმოცი თუმანი სამათას თუმანზე მეტათ გადააქცია. ეს შოიმოქმედა მან შეყენით, მომჭირნობით და ჯამაგირით. ავტორის სიტყვით, ხსენებულს ეგამს „ამა ცხოვრების პირველ საგნათ კაუხდია კვალად უფრო შემატება“, და მის თვ ლში „ივერია“ ღრმა გონიერს კაცათ თქმის თ. ივ. ბაგრატიონ-მუხრანსკი! ამისთვის ქართველ თავად-აზნაურთ ურჩევს მას მიბაძონ.

³⁾ ამავე აზრის იყო მაშინ ა. სვანელიც, რომელიც ამბობდა: „ჩვენი ურნალი (ე. ი. „ცისკარი“) არის სგავსად ჩველის ყმაწვილისა, რომელიც ცდილობს ფეხის ადგმასა და რომელსაც პირველი ფეხის გადადგმა არ დაეწუნება ურნალის სტატიები მსგავსათ ამისა არ უნდა იყვენ დაწუნებულო“ („ცისკარი“, 1857 წ., № 3).

კრიტიკულად არჩევდა „ცისკრის“ ნომრებს. როგორც ეტყობა, ბერძენოვი სასტიკათ მოქცევია „ცისკრის“ თანამშრომლებს. ბ. ლ. არდაზიანი ამაზე უპასუხებს, რომ ეს არის „კრიტიკა სასტიკი, უადგილო, უღროო“. ამნაირათ კრიტიკა ჯერ კიდევ ადრეა „ცისკრისთვის“. ჩვენ, ქართველებს,—გვეუბნება იგი—მამებისაგან არა შეგვისწავლია-რა, სხვას არა უსწავლებია-რა ჩვენთვის. წიგნები არ გვქონია, რომ გვესწავლა რამ. საიდგან უნდა ვიცოდეთ წიგნის წერა, მაგრამ ხედავთ, როგორ ხალხი განსწავლდა თავის თავადო?!¹⁾ და მართლაც, საიდან უნდა ესწავლათ იმ ხანებში ჩვენში წერა-კითხვა, საიდან უნდა შეეძინათ ცოდნა? წიგნები არ იყო, მამებმა თავისთვის არა იცოდნენ-რა და შეიღებეს რას ასწავლიდნენ. მაგრამ მიუხედავად ამისა „ხალხი მაინც განსწავლდა თავის თავად“. საიდან, როდის მოხდა ეს „განსწავლა“? ეს გამოიწვია თვით ცხოვრებამ. ანუ უფრო მართლათ რომ ვსთქვათ, ცხოვრების პირობების ცვლილებამ. პატივცემულ ავტორს კი გონია, რომ ეს „თავის თავათ“ მოხდა; მაგრამ მისი მხრით ისიც საკმარისი იყო, რომ მან ეს ახალი მოვლენა შეუნიშნავათ არ გაუშვა; სირცხვილიც იქნებოდა, რომ „მეჯღანუაშვილის“ ავტორს ეს გამოპაროდა. სამაგიეროთ შემდეგი მისი მსჯელობა მეტათ საფუძვლიანი და გონიერია.

ბერძენოვმა შენიშნა, სხვათა შორის, მოლექსეთა სიმრავლე: „12 წიგნში 57 ლექსია და 15 სტატიაო“. ლ. არდაზიანი ხსნის ამ გარემოებას; და უნდა შევნიშნოთ, რომ მისი განმარტება ამ შემთხვევაში ძლიერ სამართლიანია. „მართლაც რა არის ეს დაუთვლელი ჯარი უნიჭო მოლექსეებისაო?“—კითხულობს ჩვენი ავტორი;—„რათ არის იშვიათი ჩვენში პროზაიკული მწერალიო?“—„ქართული პროზა—გვეუბნება იგი—უფრო განვითარებულია, შინამ პროზა... ლექსებს სწერენ მსუბუქათ, მარტივათ, ცხოვლათ, ყოველი სიტყვა ხტის, თამაშობს; პროზა ჩვენი არის მძიმე, მოუღრეკელი, ბნელი, სიცოცხლეს მოკლებული, ცივი, მაშინ, როცა ქართული ენა მერხვეი და საამოაო“. შემდეგ ავტორი ადარებს სამღვთოწერილს და საეროების ფორმას. მისი აზრით, „ფორმა სამღვთო წერილის ენისა არ არის ძირეული ფორმა ქართული ენისა. სამღვთო წერილი გადმოითარგმნა სიტყვა-სიტყვით ბერძნული ენიდან; ამიტომ შემოგვეპარა ამნაირი კილო. ფორმა საერო სრულებით არ მიემსგავსება სამღვთო

1) იხ. „ცისკარი“, 1859 წ. № 9.

წერილს. საერო ენით ლაპარაკობდა ხალხი, სწერდნენ მოლექსეები... როდესაც შეიმუხრა ჩვენში ყოველი საერო სწავლა, მაშინ შეგვჩა მხოლოთ მიმალული მონასტრებში სამღვთო სწავლაო... „მხოლოთ მოლექსეები არ მოწყვეტილან ხალხს, და ეს არის მიზეზი პოეზიის გამშვენებებისა... გამშვენებებული პროზაც შესაძლებელია მხოლოთ საერო ენაზეო“, — ე. ი. იმ ენაზე, რომელზედაც ლაპარაკობს ხალხი. ეს ძლიერ ნაცოფიერი აზრი იყო, რომლის გავრცელება და შეგნება ძლიერ დაეხმარებოდა ქართული მწერლობის განვითარების საქმეს.

დაახლოვებით ასეთივე აზრი წარმოსთქვა ცოტა ხნით ამის წინეთ მეორე მაშინდელმა მწერალმა პლ. იოსელიანმა გ. ერისთავის ნაწერების შესახებ. ჩვენ ვიცით, რომ გ. ერისთავმა პირველათ იხმარა თავის კომედიებში ხალხური ენა, ე. ი. ისე, როგორც თვით ხალხი ლაპარაკობდა. მანამდის კი ყველა გაუბოდა ხალხურ ენას, იმის ხმარება სათაკილოთ მიაჩნდათ. გ. ერისთავმა კი აშკარათ უღალატა ასეთ ჩვეულებას. და მწერლობის კარი გაუღო ხალხურ ენას, მდაბიურ კილოს, რომელიც ცხოველ-ყოფელ და დაუშრეტელ წყაროთ გადაიქცეოდა ახლო მომავალში. ამიტომ ქართულ მწერლობის ახალი ხანის დასაწყისათ სამართლიანათ ითვლება თ-დ გ. ერისთავის კომედიები. ხალხური ენის ხმარებით მან ღრმა ცვლილება მოახდინა ქართულ მწერლობაში, რაც მაშინვე იქნა შენიშნული. როცა მისი კომედია „გაყრა“ ცალკე წიგნათ გამოვიდა, იმას დართული ჰქონდა პლ. იოსელიანის წინასიტყვაობა, რომელშიაც ავტორი, სხვათა შორის, აი რას ამბობდა: „მწერლობა ძველთა, გარდა რუსთველისა და მცირეთა სხვათა, არ იყო ჩვეულებითისა და საუბრისა ენითა, რომელთაც არის და უნდა იყოს ქეშმარიტი ენა ხალხისა. დამწერმან ამა პირველისა ქართულს ენაზედ კომედიისა, თ-დმან გ. დ. ერისთავმან, დაბადა ქართული ახლისა გვარისა მწერლობისათვის... მაქვს იმედი რომ ესრეთისა ჩემგან ახლისა გვარისა მწერლობისა ქებას არავინ მიიღებს პირმოთნეობით თქმულათ და თითოეული კეთილგანმზრახი ქართველი სიხარულით და სიამოვნებით წაიკითხავს ამ კომედიას და სხვანიც ახალნი მწერალნი გაბედვით შეუდგებიან მაგალითის მისს“...¹⁾ მაგრამ ამ მაგალითის შედგომა ადვილი არ იყო; უმრავლესობას და იმათ შორის თვით მაშინდელ მწერ-

¹⁾ იხ. „ცისკარი“, 1857 წ. № 9.

ლებსაც, მაგ. თ-დ აღ. ორბელიანს¹⁾, სრულებით არ ესმოდა, თუ რა ხილი იყო ან რაში მდგომარეობდა „ახალი კილოს“ შემოტანა ქართულ მწერლობაში. მეორე მხრით, ცხადია, რომ დიდი ხნიდან განმტკიცებული ჩვეულების ერთბაშათ დატოვება და ახალის შეთვისება სრულებით არ იყო ისე ადვილი, რომ გ. ერისთავის მაგალითს და პლ. იოსელიანის მოწოდებას მაშინვე გაეჭრა. თვით პლ. იოსელიანის მაგალითი გვიმტკიცებს, რომ ძველ კილოზე წერა ისე ჰქონდათ გამჯდარი ძვალსა და რბილში მაშინდელ მწერლებს, რომ იქიდან განთავისუფლება მეტათ ძნელი საქმე იყო. ზევით მოყვანილი ამონაწერი იოსელიანის წინასიტყვაობიდან ნათლათ ამტკიცებს ამას.

საზოგადოთ მაშინდელი ქართული პროზა ძველ საეკლესიო კილოზე იწერებოდა, რომელიც დიდათ განსხვავდებოდა იმ ცოცხალი ენისაგან, რომელზედაც ხალხი ლაპარაკობდა. საეკლესიო ენას ჰქონდა თავის დანიშნულება,—ეს იყო საეკლესიო მწერლობა, ე. ი. საღვთო წერილი; ღვთის-მეტყველება და სხვა ამგვარი, მაგრამ თანამედროვე რომანების წერა ამ კილოზე სრულებით შეუფერებელი იყო და მხოლოდ სიცილის გამოწვევა შეეძლო²⁾. მაგრამ კიდევ უფრო სასაცილო ის იყო, რომ ძველ საეკლესიო კილოს რუსული ენის გავლენა დაეტყო შესამჩნევათ არა თუ უცხო სიტყვების ხმარებით, არამედ თვით ფრაზების შედგენაშიაც³⁾. ერთი სიტყვით ეს ენა აღარც ძველი იყო და აღარც ახალი, აღარც საეკლესიო კილო და აღარც სხვა რამე; ეს იყო გადამახინჯებული, წამხდარი ენა, რომლის განდევნა ლიტერატურიდან შეიძლებოდა მხოლოდ ხალხური ენის საშუალებით. მაგრამ ეტყობა, რომ უცხო ენის გავლენამ, რომ-

¹⁾ იქვე.

²⁾ მაგალითისთვის მომყავს აქ რამდენიმე ნიმუში მაშინდელი „ცისკარის“ პროზიდან: „არა მიმხედველი წინარეთა ამათ სიფრთხილეთა და არც დობტურის, რომელიც მცირე ჟამ განუშორებლივ გვერდით უჯდა ბელოინის; სწეულება მისი ეგზნებოდა თა:დათან, მაშინ ესკულაპმან დიდკატურად მოუკიდა სიგარას“ („ცისკარი“, 1859 წ., № 3). „ყოველივე ესე და სხვანი ამგვარნი ბუნების მშვენიერებანი, ვერლარა მძლვე იქნებთან განდევნონ ის მწუხარება, რომელიც, როგორათაც შვიი დრუბელი, ვგრეთ ზრქლათ და ბნელათ გარემოვხვევის კაცისა სულსა“... („ხანიშლექ“, ბ-ნ ი. ბერიძისა; „ცისკარი“ 1859 წ., № 7).

³⁾ მაგ.: „ამპარტავნად მქირავი თავისა, გამოსულმან კაბრიოლეტიდან მარდმან მან უფალმან მისცა „გოზყები“ მსახურსა“ („ცისკარი“ 1859 წ. № 9). „უფალმა მალიელ დაჰკიდა ცხვირი და განადო პირი“ (იქ. გვ. 32).

ლის გამო უცხო სიტყვებს ხმარობდენ იქაც-კი, სადაც ეს სრულებით საჭირო არ იყო, გამოიწვია სრულიად წინააღმდეგი უკიდურესობა, ე. ი. შონდომეს უცხო სიტყვების განდევნა იქიდან, სადაც იმათი ხმარება აუცილებელი იყო. მაგ., ალ. ორბელიანი სიტყვა „ჟურნალის“ მაგიერ ურჩევს შემოღებას „სიტყვიერების ტომარისას“ („ცისკარი“, 1857 წ., № 9), ხოლო იმერელი თავადი, ირ. ლორთქიფანიძე, ამავე სიტყვის ნაცვლათ გვირჩევს შემოვიღოთ „ოქმე, სიგელი, ანუ მატინანე“, ნაცვლათ „სალიტერატუროსი“—„მეტყველება“ *). მაგრამ არც ენის და არც ლიტერატურის განვითარება არ ხდებდა ხოლმე მარტოოდენ გარეშე ძალთა ზეგავლენის მეოხებით; გარეშე ძალებს შეუძლია მხოლოდ ამ განვითარების დაბრკოლება, რამოდენიმე ხნით შეჩერება, მაგრამ სრულიად შებოკვა არასოდეს. აქ მოქმედებენ თავისი საკუთარი კანონები; ამიტომაც ჩვენი მწერლობა აცდა ყველა იმ უკიდურესობათ, რომლებსაც ძალდატანებით ახვევდნენ მას თავზე ზოგიერთი მწერლები.

ამნაირათ ჟურნალი „ცისკარი“, ი. კერესელიძის რედაქტორობის დროს, რომელიც ასე იყო თუ ისე ეხებოდა ზოგიერთ თანამედროვე საზოგადოებრივ თუ ლიტერატურულ კითხვებს, კრინტსაც არასდრავს იმის შესახებ, თუ რა ყოფაში იყო იმ ხანებში ჩვენში ბატონყმური ურთიერთობა, თუ რა იბეჭდებოდა ან რას ამბობდა ამის შესახებ მაშინდელი რუსეთის მოწინავე ჟურნალ-გაზეთობა თუ მწერლობა, ან თუ რას უპირებდა მას მთავრობა. ეს ისეთი დიდი ნაკლია, რომ მას ვერ გამოიყიდის მრავალი ღირსებაც-კი, რომლებიც, რასაკვირველია, არასოდეს არ ჰქონებია ხსენებულ ორგანოს.

ჩვენ ზევით განვიხილეთ, რასაკვირველია, მოკლეთ ჟურნალ-გაზეთობის საქმე ჩვენში მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისიდან ვიდრე შორმოცდაათე წლების გასვლამდე. ამ განხილვამ ჩვენ დაგვარწმუნა, რომ ამ ხნის განმავლობაში თუმცა რამდენიმეჯერ სცდეს ჩვენში დრო-გამოშვებითი გამოცემათა დაარსება, ე. ი. ჟურნალ-გაზეთობის შექმნა, მაგრამ ამ საქმემ ჩვენში იმ დროს ფეხი კიდევ ვერ მოიკიდა. რამდენიმე გამოცემა ჩქარა ჩქარა თითქმის სრულებით უკვალთ და უნაყოფოთ; ერთი იმათგანი, სახელდობ „ცისკარი“, თუმცა რამდე-

* იგივე პირი გვირჩევდა ხმარებას ნაცვლათ „რედაქტორისა“—მესტამბე ანუ აღმბეჭდელი, ნაცვლათ „პოეზიისა“—მოზაირობა, ანუ მოლექსეობა, ნაცვლათ „პროზისა“—წართქმა ანუ წარმოთქმითი წერა (იხ. „ცისკარი“, 1857 წ., № 7).

წინე წლის განმავლობაში შეუწყვეტლათ გამოდიოდა, მაგრამ მაში ცხოვრების მაჯა ძლიერ სუსტათ ცემდა, ანუ უფრო მართლათ რომ ვთქვათ, ცხოვრებასთან იგი დიდი მანძალით იყო დაშორებული. რასაკვირველია, ეს სისუსტე, ეს დაშორება მარტო რედაქციის და მისი თანამშრომლების ბრალი არ ყოფილა; ამის ბრალი უფრო საზოგადოებას ედება, რომელშიაც ძლიერ სუსტათ იყო განვითარებული ყოველგვარი გონებრივი ინტერესი. 1860 წლის „ცისკრის“ პირველ ნომერში ჩვენ ვკითხულობთ: „მაელ კახეთში, რმერეთში, გურიას, სამეგრელოს და აფხაზეთს გამოვიდა 118 კაცი, რომ შარშან „ცისკარზე“ ხელი მოწერილი ჰქონდათ, და წლეულსაც მოაწერეს თუ არა, ეს არავინ იცისო!“ მაშასადამე, ამ ორმოც თუ ორმოცდაათი წლის წინეთ ერთათ ერთი ქართულ დრო გამოშვებით გამოცემას იწერდა მხოლოდ 118 კაცი! იმას ნულარ კითხულობთ, თუ რა ზომებს ხმარობდა რედაქცია ამ 118 ხელის მომწერის საშოვნელათ, თუ რა ვაი-ვაგლახით აწერიებდა მათ თავის გამოცემას!

თუ პუბლიცისტიურ მწერლობას თავს დავანებებთ და ყურადღებას მივაქცევთ მაშინდელ პოეტებს და ბელეტრისტებს, აი რას შევამჩნევთ. ვერ ვიტყვით, რომ პოეტების და ბელეტრისტების რიცხვი მაშინ ჩვენში შედარებით მცირე ყოფილიყოს, განსაკუთრებით პოეტების. სამწუხაროთ, ნიჭიერი იმათში ძლიერ ცოტა იყო, განსაკუთრებით ბელეტრისტებში. მაგრამ არც ერთ იმათგანს ბატონ-ყმობის შესახებ ხმა არ ამოუღია; ეს საკითხი მათთვის არ არსებობს. თ დი ალ. ჭავჭავაძე, საქართველოს რუსეთთან შეერთების პირველი ხანების გამომხატველი, ღვინოს და ქალებს უგალობს; თ-დი გრ. ორბელიანი ბუნების აღწერაში პოებს სიამოვნებას; თ-დი ვახტანგ ორბელიანი-კი—საქართველოს წარსულის მოგონებაში, რომელიც ამ მოგონების დროს ცხარე ცრემლებს ღვრის. ამათ ლექსების კითხვის დროს თქვენ ერთხელაც არ მოგივათ იპის ფიქრი, რომ იმათ გარშემო რაიმე მწუხარებას ჰქონოდეს ალაგი. იმათში იყო მხოლოდ ერთათ-ერთი მაღალი ნაჰის პატრონი მგოსანი, რომელმაც მართლა სამწუხაროთ ააჟღერა თავისი ქნარი, — ეს იყო ნიკ. ბარათაშვილი. მისი პოეზია თავიდან ბოლომდე გაჟღენთილია ღრმა სევდით და მწუხარებით, მაგრამ ამასაც სულ სხვა საფუძველი ჰქონდა: ეს იყო ღრმა მწუხარება „სულით დაობლებული“ ადამიანისა, რომელიც თავის „მხვედრს ვერ პოვებდა და მით კავშანს ველარ იშორებდა“, რომელსაც მთელი „ჩვენი ცხოვრება ფუჭეთ და მხოლოდ ამოცხვათ“

მიიჩნდა. ასეთი შავი ფიქრებით დანადგლიანებული პოეტი მიმართავს თავის „მერანს“ და მას თხოვს, რომ მან იგი „მოაშოროს მისა მამულს, გადაატაროს წყალს, კლდეებს და ღრეებს და ნიავს მისცეს ფიქრი მისი შავად მღელვარი“... პოეტს აღარ ანუგეშებს აღარც მამული და აღარც სწორნი და მეგობარნი, აღარც მშობლები და აღარც „სატრფო, ტკბილ-მოუბარი“. ამ ღრმა მწუხარებას მარტო სამშობლოს მწარე ხვედრი არ ასულდგმულებდა: მისი სევდა უფრო წუთისოფლის ამაოებიდან მომდინარეობდა, ე. ი. პესნიმისტიური შეხედულებიდან ადამიანის ხვედრზე. განვითარება ხელს უშლიდა ბარათაშვილს საზოგადოებრივი ცხოვრების პირობებს ჩაკვირებოდა, ამიტომ იგი ვერ ხედავდა ადამიანს მის კერძო, წოდებრივ ანუ კლასობრივ პირობებში; ვერ ხედავდა დაჩაგრულთ და მჩაგვრელთ, მისთვის ყველა წოდების, ყველა მდგომარეობის ადამიანი სულ ერთი იყო; ყველას ერთნაირი ბედი, ერთნაირი ხვედრი ჰქონდა¹⁾. ამიტომაც პოეტი ვღარ დაუკვირდა თანამედროვე ცხოვრებას, ვერ შეიგნო ამ ცხოვრების ჭირ-ვარამი, ვერ გაიგო მაშინდელი ყმების მწარე ბედი. მაგრამ რაც უნდა იყოს, ნ. ბარათაშვილის პოეზია იყო სპეტაკი; იგი ბრწყინავდა და დღესაც ბრწყინავს მთელ ჩვენ მწერლობაში, როგორც უდიდესი მნათობი ცის სივრცეში. ამნაირათ ბარათაშვილის პოეზიამაც გვერდი აუარა მაშინდელ ძირითად საჭირობორტო კითხვას—ბატონ ყმურ ურთიერთობას, და ერთი სიტყვითაც არ გვამცნო, თუ რა შეხედულების იყო ამ საგანზე ქართული პოეზიის ერთი საუკეთესო წარმომადგენელი.

ასევე მოიქცა თ დი გ ერისთავი, პოეტი, ქართული დრამის მამამთავარი და ჟურნალ „ცისკრის“ დამაარსებელი. მაშინ, როცა ნ. ბარათაშვილის პოეზია შორს მიიყურებოდა, ადამიანის გულსა და სულს ღრმად წვდებოდა და იმავე დროს კი თანამედროვე ცხოვრების საჭირობორტო საგნებს ოდნავაც ყურადღებას არ აქცევდა, გ. ერისთავი-კი, პირიქით, თავის ლექსებსა და კომედიებში თავს დასატრიალებდა თანამედროვე ცხოვრებას; მაგრამ იგი ამ ცხოვრების

1) ერთ ლექსში („ფიქრი მტკვრის პირას“) პოეტი ამბობს:
 „თვითონ მკუნთი უძლეველნი, რომელთ უმაღლეს
 ამაო სოფლად არღა არის სხვა რამ დიდება,
 შფოთვენ და დრტყინვენ, და იტყვიან „როდის იქნება
 ის სამეფოც ჩვენი იყოს“, და აღიძვრიან
 იმავე მიწისთვის, რაც დღეს თუ ხვალ თვითვე არიან“...

ზენდაპირს ვერ გასცილდა, ძირითად კითხვებს ვერ მისწვდა და დაკმაყოფილდა მხოლოდ წვრილმან ნაკლულევიანებათა მხილებით და გაკიცხვით. ქართველი თავად-აზნაურობის გაღარიბება და გაფუჭსავატება, მისი დავალიანება და მამულის და ყმების დაყიდვა, ცრუმორწმუნოება, ჯვრისწერა ქონების და ხარისხის მიხედვით და არა გრძნობის, მოხელეთა გაიძვერობა, სომეხ-ვაჭრების ყაირათი ფულის შეძენაში და მათი გასაოცარი სიძუნწე; ძველ ჩვეულებებზე ხელის აღება და ახლებისადმი მაიმუნური მიბაძვა, რუსული სიტყვების ხმარება წამდაუწყუმ, ენის დამახინჯება,—აი რასაც კიცხავს და გმობს თავის ნაწერებში გ. ერისთავი. ყოველსავე ამას იგი პოულობს თავად-აზნაურობაში და ჩარჩ-ვაჭრებში, იგი მუდამ თავად-აზნაურობის წრეში ტრიალებს. მეგახზე ან ჩარჩ-ვაჭარი და მოსამსახურე გლეხი საჭიროა მისთვის მხოლოდ თავად-აზნაურობის დასახასიათებლათ, მისი გარეგანი მორთულობისათვის. იგი ერთხელაც არ შეხებია გლეგ-კაცობის მდგომარეობას, არასოდეს არ მოუწადინებია ბატონყმური ურთიერთობის დახასიათება. საკვირველია, როგორ გამოეპარა გ. ერისთავს, როცა იგი მის თანადროების სურათს გვიხატავდა, მთელი ის წოდება, რომელიც იმ დროს მარტო-მარტო ეწეოდა საზოგადოებრივი ცხოვრების ჭაპანს, რომელიც თავისი შრომით და ოფლით ყველას კვებდა და ასაზრდოებდა¹⁾. ეს გარემოება ჩრდილს ფენს გ. ერისთავის მოღვაწეობას. მისი დუმილი გლეგ-კაცობის მდგომარეობის შესახებ არ დარღვეულა მაშინაც-კი, როცა, როგორც გადმოგვეცემს თ-დი აკაკი წერეთელი, „ბატონ-ყმობის გაყრაზე მოსწრაფებულმა ხმებმა სადღესასწაულოთ გამოიხმეს ახალგაზრდობა და მოწინავე პირები“²⁾. გ. ერისთავი მაინც გაჩუმებული იყო და არავითარ მონაწილეობას არ იღებდა ამ საერთო სიხარულში. რით უნდა აიხსნას ეს გარემოება? რათ გაურბოდა გ. ერისთავი სისტემატიურათ ბატონ-ყმობაზე ლაპარაკს? თ-დ აკ. წერეთელის აზრით,

¹⁾ მიუხედავად ამისა, არ ვიცით რა საბუთის ძალით, თ-დი აკაკი წერეთელი აი რას გვეუბნება თ-დ გ. ერისთავის ნაწერების შესახებ: „არ დაუგდია, რომ სიცილით არ მოეხსენებოის არც ერთი მხარე, არც ერთი წოდება.“³⁾ ჩვენი ჭეყნისა მისის სხვა-და-სხვა იმ დროის მოვლინებებით: გვიხატავს თავად-აზნაურობის ვითარებას, გლეხების მდგომარეობას* (იხ. თხზულებანი გ. ერისთავისა, გამ. 1884 წ., წინასიტყვ., გვ. IX), აშკარაა, რომ ეს მხოლოდ ფანტაზიის ნაყოფია და მეტი არაფერი.

²⁾ იხ. I. ც. გვ. X.

ამის მიზეზი ის იყო, რომ პოეტს უნდოდა ენახა ბატონ-ყმობის გაყრა ისე, რომ „შემდეგისთვის საჭირბოროტო და საჩხიკინო აღარა დაჩენილიყო რა, და რადგანაც წინა-ნიშნები სულ სხვას უქადდენ, ის თავ-სებური სიცილით, ნაღვლიანათ ამბობდა: ეს ფონი კარგია, მაგრამ ერთ ადგილას კი არჩობსო“¹⁾. ჩვენის აზრით კი ამის მიზეზი სულ სხვა გარემოება იყო და არა ის, რასაც ზევით დასახელებული პირი გადმოგვცემა და რაც მხოლოდ მისი ფანტაზიის ნაყოფია. ჯერ ერთი ეს ვიკითხოთ; სად იყო გ. ერისთავი, სანამ ეს „წინანიშნები“ გამოჩნდებოდენ, ეს „წინანიშნები“ ხომ მხოლოდ სულ უკანასკნელი წლების საქმეა, როცა ბატონ-ყმობის გაუქმება უკვე გათავებული საქმე იყო? და მერე რა მხრით, ან რით არ მოსწონდა მას ბატონ-ყმობის გაუქმება? რაში ხედავდა იგი ცუდ ნიშნებს? ყველა ამის შესახებ არაფერს არ გვეუბნება არც თ. გ. ერისთავი და არც მისი დამცველი თ. აკ. წერეთელი. მაგრამ შეიძლება მას სრულებით არ მოსწონდა გლეხ-კაცობის განთავისუფლება, შეიძლება მისი გული უფრო ბატონ-ყმობისაკენ იყო? რაც უფრო ვფიქრობთ ამაზე, იმდენათ უფრო ვრწმუნდებით მის სიმართლეში. ნუ დაივიწყებთ, რომ გ. ერისთავი მებატონე იყო. მოიგონეთ, რომ „როცა ბატონ-ყმობის გაყრაზე მოსწრაფებულმა ხმებმა სადღესასწაულოთ გამოიწვიეს“ ყველა, ვისაც-კი საზოგადო კეთილდღეობისადმი გული უძგერდა, გ. ერისთავი სრულებით განზე იდგა და ხმას ერ იღებდა. ესეც ერთ-ნაირი პოლიტიკა იყო მისი მხრით.

გ. ერისთავს როგორც დრამატურგს თავისივე სიცოცხლეში ყავდა რამდენიმე მიმდევარი; იმათში პირველი ადგილი ზ. ანტონოვს უჭირავს; მას ეკუთვნის რამდენიმე ნიქიერათ დაწერილი კომედია. ანტონოვის კომედიები მოგვაგონებენ მის მასწავლებლის—გ. ერისთავის პიესებს: როგორც ეს უკანასკნელნიც, ისე ანტონოვის კომედიებაც მარტო თავად-აზნაურობის და ვაჭრების ცხოვრებას ეხებიან. რაც შეეხება მაშინდელ მოთხრობის მწერლებს, როგორც არიან მაგ., გრ. რჩეულოვი და ი. ბერიძე, იმათ შესახებ აქ ლაპარაკი სრულებით მეტად მიგვაჩნია, ვინაიდან იმათ ნაწერებს დღეს ჩვენთვის სრულებით არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს. აქ საჭიროა შევჩერდეთ რამდენიმეთ ლ. არდაზიანის შესანიშნავ რომანზე „სოლომონ ისაკიჩ მეჯღანუაშვილი“.

1) იხ. I. c. გვ. XI.

ლ. არდაზიანი ხსენებულ რომანში ჯერ კიდევ მეორმოცდაათე წლებში აღნიშნავს ამ ტიპიურ მოვლენას ჩვენ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, რომელმაც ჩხოლოდ იმ ხანებში იჩინა თავი. მაგრამ გარდა ამისა, ლ. არდაზიანის რომანი შესანიშნავი სახელოვნო ნაწარმოებია, სავსე სიცოცხლით და შვენიერებით. მეჯღანუაშვილის მოვლინება უკვე ახალ დროს მოასწავებს, ახალ საზოგადოებრივ ურთიერთობის გაჩენას გვამცნევს. ეს ურთიერთობა მკვიდრდებოდა და ფეხს იკიდებდა ძველი ურთიერთობის—ფეოდალიზმის და ნატურალური წარმოების ნანგრევებზე. ავტორი ცოცხლათ და ნათლად წარმოგვიდგენს იმ პირს (მეჯღანუაშვილს); უკანასკნელ მეჯღანეს შვილს, რომელიც დაიბადა და აღიზარდა უკიდურეს სიღარიბესა და გაჭირვებაში, გამოუთქმულ სიმწარესა და დამცირებაში, რომელმაც სძლია ათასგვარი ვასაჭირი და დაბრკოლება და რის ვაი-ვავლახით ცხოვრების ბსკერიდან სულ მაღლა ამოცურა ისე, რომ მის წინაშე ქედს იხრიან წარსულთა დროთა დიდებულნი და წარჩინებულნი. უკიდურესი სიღატაკიდან და დამცირებული მდგომარეობიდან საზოგადოების ცხოვრების უმაღლეს საფეხურზე შესუბება მოახერხა ფულმა. ის სულ სხვა საქმეა, რომ პირველ ხანებში ერთბაშით ერთი მდგომარეობიდან მეორეში გადამბტარი მეჯღანუაშვილი უხერხულათ გრძნობს თავის თავს მისთვის შეუჩვეველ პირობებში, სიმდიდრის დ ფუფუნების სამფლობელოში, თითქო ის აქ შემთხვევით სტუმარი იყო; მაგრამ გავა დრო, სოლომონ ისაკიჩ მეჯღანუაშვილები გამრავლდებიან და თანდათან შეეჩვევიან თავის როლს.

ანაირად ჩვენ განვიხილეთ მოკლედ, რამდენათაც არსებული მასალა და ადგილი ნებას გვაძლევდა, ერთი მხრით ჩვენი საზოგადოება და მწერლობა და მეორე მხრით მაშინდელი საზოგადოებრივი ურთიერთობა გასული საუკუნის პირველ ნახევარში, ანუ უფრო მართლად რომ ვსთქვათ, მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისიდან 1860 წლამდის. ჩვენი აზრით, ეს წელიწადი ანუ 1859 წლის ბოლო, შეიძლება ჩაითვალოს ახალი დროის სათავედ თუ არა, ისეთ დროთ მაინც, რომლის შემდეგ აშკარად და საჯაროდ იწყება ჩვენში ლაპარაკი ბატონყმობის წინააღმდეგ. როგორც დავინახეთ ამ დრომდის ჩვენში სრულებით არავის ამოუღია ხმა საჯაროდ ამ საზარელი წესწყობილების შესახებ. თუ ვინმე იყო ისეთი, ვისაც ეს წესწყობილება სძაგდა, იგი იძულებული იყო თავის აზრი და სურვილი თავისივე გულში მოეკლა. რა იყო ასეთი სილაჩრის, ასეთი გონებრივი სი-

ბეჩავის და გაუბედაობის მიზეზი? გონებრივი განუვითარებლობა იყო ამის მიზეზი, თუ ის გარემოება, რომ თითქმის ყველა მაშინდელი ჩვენი მოღვაწენი და მწერლები წარჩინებულ წოდებას, გაბატონებულ კლას ეკუთვნოდნენ? ჩვენის აზრით, ორივე გარემოება, მაგრამ უფრო-კი უკანასკნელი. ლიბერალობა კარგია, როცა რგი სიტყვის მეტს არაფერს თხოულობს თქვენგან. მაგრამ როცა ნივთიერ ინტერესების დათმობაა საჭირო, ეს სულ სხვა საქმეა. შეიძლება თქვენ სამართლიანად მივაჩნდეთ ეს დათმობა, შეიძლება სიტყვით თქვენ კიდევაც გმობდეთ თავისავე მოქმედებას, მაგრამ როცა თვით დათმობაზე მოდგება საქმე, როცა თითონ თქვენ უარი უნდა სთქვათ იმაზე, რითაც საუკუნოების განმავლობაში უსარგებლია თქვენ წინაპრებს და რაც იმავე დროს თვით თქვენზევე კეთილდღეობის საფუძველს შეადგენს, მაშინ თქვენ ლიბერალობას შექველად დასძლევს პირადი სარგებლობის გრძობა და სამართლიანი მოთხოვნების წინაშე უკან დაიხევთ. ასე სჩვევია ყოველგან და ყოველთვის მოკლე ფეხებიან ლიბერალობას და ასე იყო მაშინაც.

1859 წელს, ჟურნალ „ცისკრის“ უკანასკნელ ნომერში დაიბეჭდა დანიელ ჭონქაძის „სურამის ციხის“ პირველი ნახევარი (მეორე ნახევარი დაბეჭდილია 1860 წ. პირველ ნომერში), რომელშიაც პირველად იქმნა საჯაროდ დაგმობილი ბატონ-ყმობა. ამის შემდეგ სიჩუმის დაცვა შეუძლებელი შეიქნა. დაგუბებულმა აზრმა ამოხეთქა, დაიწყეს ლაპარაკი. ზოგი ბატონ-ყმობას იცავდა, ზოგი მისი წინააღმდეგი იყო¹⁾. მაგრამ მწერლობაში ჯერ კიდევ ხმას არავინ იღებდა, თუმცა ეგრედ წოდებული მესამოცე წლების მოღვაწენი იმ დროს უკვე გამოსული იყვნენ სამოქმედო ასპარეზზე. მაგ., თ-დი ილია ჭავჭავაძე, მესამოცე წლების მოღვაწეთა მებაირალეთ მიჩნეული, 1857 წლიდან ჟურნალ „ცისკრის“ თანამშრომელი იყო²⁾. მეორე მხრით, მესამოცე წლების დასაწყისში უკვე ისეთი ხანა დადგა მთელ რუსეთის სახელმწიფოში, როცა ყოველგან ბატონ-ყმობის გადავარდნაზე ლაპარაკობდნენ, როცა რუსეთის მოწინავე მწერლობა ღირსეულად და გაბედვით უჭერდა მხარს ამ ერთად-ერთ ღირსშესანიშნავ მოძრაობას მთელ მის წარსულ ცხოვრებაში. ამავე დროს მთავრობა

¹⁾ იხ. ამის შესახებ ბ-ნ ქერელი ბეჭას (ან. ფურცელაძის) წერილი „სურამის ციხე“ („ცისკარი“, № 1, 1863 წელს).

²⁾ იხ. „ცისკარი“ 1857 წ., № 6.

ადგენდა ახალ დებულებას ბატონ-ყმური დამოკიდებულობიდან გამოსულ გლეხკაცობისათვის. 1861 წელს 19 თებერვალს მთავრობამ გამოაცხადა, რომ ამიერიდან რუსეთში ბატონ-ყმური დამოკიდებულება უნდა შეწყვეტილიყო. პირველად ეს შეეხო შიდა გუბერნიების გლეხ-კაცობას; ცოტა ხანში ჩვენ გლეხ-კაცობასაც გაანთავისუფლებდნენ. ამ დროს ბატონ-ყმობაზე წერა თავისუფლად შეიძლებოდა, მთავრობა ამას აღარავის უკრძალავდა. მაგრამ ჭონქაძის შემდეგ, რამდენიმე წელიწადი გავიდა, რომ ბატონ-ყმობის შესახებ ხმა არავის ამოუღია. მხოლოდ სამის წლის შემდეგ, ე. ი. 1863 წელს, ანტ. ფურცელაძემ მოათავსა იმავე „ცისკარში“ დ. ჭონქაძის „სურამის ციხის“ გარჩევა, სადაც მოთხრობის ავტორთან ერთად დაგმო ბატონ-ყმური ურთიერთობა. ილია ჭავჭავაძის „კაცია-ადამიანის“ და „გლახის ნაამბობის“ დასაწყისი, „საქართველოს მოამბეში“ დაბეჭდილი 1863 წელს, აქ მხედველობაში მისაღები არ არის, ვინაიდან იქ არსებითად ბატონ-ყმური ურთიერთობა უარყოფილი როდია; იქ მხოლოდ გაკიცხულია ზოგიერთი უკიდურესი მხარეები ამ წესწყობილებისა. თუ რაიმე უკმაყოფილებაა ამ თხზულებებში გატარებული ბატონ-ყმობის წინააღმდეგ, ეს მხოლოდ იმიტომ, რომ ჩვენ ავტორს არ მოსწონს ერთი მხრით ზოგიერთ მებატონეთა გაფუქსავატება და იმათი სრული ზნეობრივი და გონებრივი გადაშენება („კაცია-ადამიანში“) და მეორე მხრით ზოგიერთების მეტად უდიერი და სასტიკი მოქცევა თავის ყმებთან („გლახის ნაამბობი“ და „რამდენიმე სურათი ყაჩაღის ცხოვრებიდან“). თუ არ ეს უკიდურესობანი, ბატონ-ყმობა, შეიძლება საუკეთესო წესწყობილებაც ყოფილიყო, რასაკვირველია, ავტორის შეხედულებით. რომ მართლა ასე ესმოდა ილია ჭავჭავაძეს ბატონ-ყმობა, ამას ამტკიცებს მისივე ცნობილი პუბლიცისტური წერილი: „ცხოვრება და კანონი“, ხანგამოშვებით დაბეჭდილი „ივერიაში“ 1877—1881 წლებში. აი, სხვათა შორის რას წერს ჩვენი ავტორი ხსენებულ წერილში: ...**ჩვენს ძველ ცხოვრებაში დასდახად დაყოფა ერობისა არ არსებობდა** იმ მხრით, რომ ერთ წოდებას რაიმე წარმომადგენლობა ჰქონოდა უპირატესობით ქვეყნის საქმეთა გამგეობაში და მეორეს არა და **ერთს ამით ეჩაგრა მეორე**“¹⁾... „ჩვენში—განაგრძობს ავტორი—თავად-აზნაურობას დღევანდლამდე

¹⁾ ხს. ჩვენ ვუსვამთ. ეს ადგილი ჩვენ ამოღებული გვაქვს ნოე ყორღანისა წერილიდან „ქართული პრესა“, გვ. 32—33.

თითქმის მარტო ის უპარატესობა ჰქონდა, რომ მოკითხვის წიგნში
ბრწყინვალეხად იხსენიებოდა და გლახი კი არაო... „მართალია—
გვამცნებს შემდეგ ავტორი—აქა-იქ ჩვენშიაც არის წოდებათა შორის
განხეთქილებათ, მაგრამ ამის მიზეზი იგავეა, რაც თვითველ კაცთა
შორის: ავი გული, ხარბი თვალი, გრძელი ხელი და ნამუხის ქუ-
დის ახდაო“... რა უყო ავტორმა ქართველ მეფეთა კანონმდებლობა,
რომელიც სრულებით შეუზღუდველ უკლებას ანიჭებდა მებატონეთ
თავის მკბზე და როპლის მეოხებით ერთი წოდების კაცი მეორე
წოდების კაცს ჩაგრავედა? რა უყო ავტორმა ჩვენი წარსული ისტო-
რია, რომელიც ერთ წოდების მიერ მეორე წოდების დაჩაგვრაზე იყო
აგებული და არის დღესაც, თუპც სხვა საფუძვლით? ერთი ვიკით-
ხით, საით უკუაგდო ავტორმა ცხოვრების სინამდვილე? თავად-აზ-
ნაურობის უპარატესობა იმაში მდგომარეობდა, რომ იგი „მოკითხვის
წიგნში ბრწყინვალედ იხსენიებოდა და გლახი კი არაო“,—ამის თქმა
შეუძლია მხოლოდ იმას, ვინც წარსულ ცხოვრებას სრულებით არ
იცნობს, ანდა განზრახ ამახიჯებს იმას მკითხველის თვალში. ამნაი-
რად იმ პირს, რომელიც წარსულ ცხოვრებაში წოდებათა შორის
ვერავითარ განხეთქილებას და წინააღმდეგობას ვერ ხედავდა, ვი-
ნაიდგან, მისი აზრით, იქ ერთი წოდების კაცი სრულებით არ ჩაგ-
რავედა მეორე წოდების კაცს, ასეთ პირს, ვიმეორებთ, ბატონ-ყმო-
ბის წინა-მდგე არსებითად არაფერი არ უნდა ჰქონოდა. ასეთი პი-
რი იყო ილია ქავჭავაძე, რომელიც ამ მხრით იპეორებდა, თუპც სხვა
ხიტყვებით, თ-დ აღ. ორბელიანის აზრს, რომელიც, როგორც ვი-
ციით, ამტკიცებდა, რომ ძველად საქართველოში ბატონსა და ყმას
შორის მხოლოდ მამაშვილური და სამეგობრო დამოკიდებულება არ-
სებობდაო. აქ ერთი საკვირველი გაჩემოებაა, რომლის ახსნა ჩვენ
გვეძნელება: როგორ მოხდა, რომ ის მწერალი, რომელიც უარს ჰყოფ-
და ჩვენ წარსულში ერთი წოდების მიერ მეორე წოდების დაჩაგვრას,
იმავე დროს ბატონყმობის გაუქმების შესახებ მოტანებულ ხმას „ხალ-
ხის ბორკილის მტერევის სანატრელ ხმას“ უწოდებდა? იუ ბატონ-
ყმობის გაუქმება „ხალხთ ბორკილის მტერევა“ იყო, მაშ ჩვენი გლახ-
კაცობა წარსულში რომელიმე წოდების მიერ შეზღუდული და შე-
ბორკილი ყოფილა ისე, რომ იგი სრულებით მოკლებული უნდა ყო-
ფილიყო ყოველგვარ პირად თავისუფლებას? თუ ეს ასე იყო, რის
უარის ყოფა არავის არ შეუძლია, უთუოდ უნდა ყოფილიყო როგორც
მჩაგვრელთა, ისე დაჩაგრულთა წოდება. ჩვენ არ ვიცით, თუ რო-

გორ ურიგდებოდენ ერთმანეთს ახალგაზრდა პოეტი ჭავჭავაძე უკვე დაფიქსაცებულ და დინჯ პუბლიცისტს ჭავჭავაძეს. ვიცით მაოლოდ, რომ ცნობილი ლექსი: „მესმის, მესმის სანატრელი ხალხთ ბორკილის ხმა მტვრევისა“ დაწერილია 1860 წელს და დაიბეჭდა კი მხოლოდ 1871 წ., როცა მას არავითარი მნიშვნელობა აღარ ჰქონდა¹⁾. ჩანს, რომ ილია ჭავჭავაძე, ჯერ კიდევ ახალგაზრდობაშიაც მეტისმეტი დინჯი და თავდაჭერილი მწერალი ყოფილა, თორემ გულმა როგორ მოუთმინა, რომ 1860 წელს დაწერილი ლექსი მხოლოდ 1871 წელს გამოაქვეყნა, როცა ბატონ ყმობა დიდი ხანია ვადავარდნილი იყო? აი ვინ იყო ილ. ჭავჭავაძე და როგორი იყო მისი შეხედულება ბატონ-ყმურ ურთიერთობაზე.

ჩვენ საზოგადოებასა და მწერლობაში კი ხსენებული პირის შესახებ სულ სხვა აზრი არსებობს. საზოგადოთ გონიათ, რომ როგორც ილია ჭავჭავაძე, ისე იმ ახალგაზრდობის გუნდი, რომელსაც მესამოცე წლების მოღვაწეებს უწოდებენ, საზოგადოებრივ ასპარეზზე გამოსვლისთანავე ჰქუბდენ და ჰქეჭდენ ბატონ-ყმობის წინააღმდეგ. უფრო გასაკვირალი აქ კიდევ ის გარემოებაა, რომ ყველა ეს მოღვაწენი თავად-აზნაურები, განთქმული ოჯახის შვილები იყვენ და აი თურმე პირველათ ვის „ამოუღია ხმა დაჩაგრულ გლეხ-კაცობის სასარგებლოთ, ვინ ცდილობდა აღედგინა ფეხქვეშ გათელილი სახელი ადამიანისა“; აი თურმე „ვინ მიიტანა იერიში თავად-აზნაურობის და მის უფლება-უპიარატესობის წინააღმდეგ“²⁾. საიდან ან როგორ გავრცელდა მესამოცე წლების მოღვაწეებზე ასეთი აზრი? როდის იყო, რომ „თავად-აზნაურებს და განთქმული ოჯახის შვილებს ოდესმე ჩვენში ბრძოლა აეტეხოს ბატონ-ყმობის წინააღმდეგ? ჩვენ განვიხი-

1) ამიტოვაც ჩვენ ეს ლექსი ორ მოგვიხსენებია ზევით, როცა ბატონ-ყმობის წინააღმდეგ მიმართულ ლიტერატურაზე ვლაპარაკობდით, ვინაიდან ლექსის დაწერა და სტოლის უჯრაში შენახვა სულ სხვაა და მისი გამოქვეყნება კიდევ სულ სხვა.

2) ახე მსჯელობს ბ. მაიაშვილი (იხ. „ივერია“ 1889 წ., № 223, წერილი „ქველი და ახალი თაობა“). ჩანს, რომ აეტორს არავითარი სურვალი ორ ჰქონებია ის ხაჯანი გაეცნო, რომელზედაც ისე თამამათ წერს. მიუხედავათ იმისა, ასეთი შეხედულება დღემდისაც გამეფებულია ჩვენი საზოგადოების ერთ ნაწილში. მაგ., იმავე ვაზ „ივერიაში“ ამას წინეთ დაიბეჭდა ბ. ი. ნ-მის წერილი, რომელშიაც ილია ჭავჭავაძეზე ოი რა ორის ნათქვამი: „ადტაცებულათ მიესალმა ის ბატონ-ყმობის მოპობას, იცავდა გლეხთა უფლებას მამულის პატრონთა და თავად-აზნაურობის წინააღმდეგ“ (იხ. „ივერია“ 1908 წ., № 192).

ლეთ ამ მხრით მესამოცე წლების მწერლობა და არაფერი ამის მსგავსი იქ ჩვენ არ დაგვინახავს. მესამოცე წლების დასაწყისში, ე. ი. იმ დროს, როცა ეს საჭირო იყო, ჩვენ ვერ ვხედავთ, რომ მესამოცე წლების მოღვაწენი ან სიტყვით ან საქმით ამხედრებული ყოფილიყვენ ბატონ-ყმობის წინააღმდეგ. მხოლოთ post factum, როცა ბატონ-ყმობა კანონით გაუქმდა და ესეც პირველ ხანებში, ისინი ლიბერალობდენ და ვითომც დაჩაგრულ გლეხკაცობას ესარჩლებოდენ. მაგრამ რაც ხანი გადიოდა, იმათ ლიბერალობასაც თანდათან საფანელი აკლდებოდა და ბოლოს ძველი ლიბერალები ნამდვილ კონსერვატორებათ გარდაიქცენ.

1860 წელს 16 ივნისს ქ. თბილისში გარდაიცვალა ჭლექისაგან დ. ჭონქაძე. იგი არ არის შერიცხული მესამოცე წლების ცნობილ მოღვაწეთა გუნდში და მართლაც დ. ჭონქაძე არ ეკუთვნის ამ გუნდს არც სულით და არც ხორციით: ჯერ ერთი ის, რომ შთამომავლობით იგი იყო გლეხი და მეორეც ისა, რომ იგი იყო ერთათ ერთი პირი, რომელმაც ჩვენში პირველათ ამოიღო ხმა დაჩაგრულ გლეხ-კაცობის სასარგებლოთ და სასტიკი და შეურიგებელი ომი გამოუცხადა ბატონ-ყმურ ურთიერთობას; და ეს იმ დროს, როცა არათუ ჩვენში, თვით რუსეთშიაც კი ბატონ-ყმური წესწყობილება ისევ თავის ძალაში იყო და მის წინააღმდეგ ხმის ამოღება მეტათ საშიშდ.

სურამის ციხე

ჩვენში რომ ვისმეს კითხვით: რომელი წიგნია ხალხში უფრო გავრცელებულიო?—უეჭველია პასუხს მიიღებთ, რომ „ვეფხვის-ტყაოსანიო“. მართალია, რომლისამე წიგნის გავრცელება მის შინაგან ღირსებას სრულებით არ ამტკიცებს, მაგრამ ამ გარემოებას მაინც დიდი მნიშვნელობა აქვს. ერთ დროს მართლაც „ვეფხვის-ტყაოსანი“ დიდად გავრცელებული იყო ჩვენში და თუ მივიღებთ მხედველობაში მის ხშირ გამოცემას ამ უკანასკნელი ნახევარი საუკუნის განმავლობაში, ეს პოემა დღესაც საკმარისათ- გავრცელებული უნდა იყოს. მაგრამ ჩვენ მაინც იმ აზრისა ვართ, რომ დღევანდელი მშრომელი ხალხი, ე. ი. რომელსაც დაბალი ხალხი ეწოდება თანამედროვე ენაზე, „ვეფხვის-ტყაოსანს“ ნაკლებათ ეტანება, და რაც დრო მიდის, მისი ინტერესი კიდევ უფრო კლებულობს. „ვეფხვის-ტყაოსანს“ უფრო ეტანება და გასავალი აქვს საზოგადოების იმ ნაწილში, რომელიც დაჩვეულია უსაქმობას და რომელსაც მოსწონს აღმოსავლეთის რაინდული ცხოვრება. თუ ოდესმე ხსენებული პოემა, როგორც ზღაპრული მოთხრობა, იპყრობდა ხალხის ყურადღებას, დღეს ეს სრულებით აღარ ითქმს. შოთა რუსთაველის მეტათ მდიდარი ფანტაზია, გარმონიული ლექსი, სიტყვების და ანდაზების დაუშრეტელი წყარო,—ეს გარეგანი ღირსებანი დიდხანს ხიბლავდენ მკითხველის თუ მსმენელის ვრძნობას და გონებას. დღევანდელი ცხოვრების პირობები კი სულ სხვანაირია: ცხოვრება რთულდება და ხალხში ისეთი მოთხოვნილებები ჩნდებიან, რომლებიც წინეთ სრულებით არ არსებობდენ, ამასთანავე ძველი წარმოდგენანი და შეხედულებანი სამუდამოთ ქრებიან. დღეს მკითხველი წიგნში ეძებს აზრს, მიმართულებას და პასუხს ათასგვარ „დაწყველილ“ კითხვებზე, რომლებსაც მას წინ უყენებს ყოველ-დღიური ჭაპან-წყვეტა. აშკარაა, რომ „ვეფხვის-ტყაოსანი“ მას დღეს ვეღარ უშველის, იქ გამოხატული და დასურათებული გმირები დღევანდელი მკითხველისთვის სრულებით გაუგებარი და უსარგებლოა; მას ესაჭიროება თანამედროვე ცხოვრების ახსნა და განმარტება, თანამედროვე ცხოვრების დახატვა, ჩვენი დროის გმირე-

ბის გაცნობა. მხოლოდ ის წიგნი, ის ლიტერატურული ნაწარმოები მიიპყრობს დღეს ხალხის ყურადღებას, რომელიც დააკმაყოფილებს ასეთ მოთხოვნილებათ.

სამწუხაროთ ჩვენდა უნდა აღვიაროთ, რომ ჩვენი მწერლობა მეტათ ლარიბია ასეთ წიგნებით. მაგრამ არც ის ითქმის, რომ სრულებით არ მოგვეპოებოდეს რა. დ. კონქაძის „სურამის ციხით“ იწყება ჩვენში თანამედროვე სახალხო წიგნების ხანა. ეს ერთად ერთი მოთხრობაა, რომელმაც პირველათ გაიკვალა გზა ჩვენ ხალხში და პირველ გაცნობისათანავე მოიპოვა მის გულში მზურვალე თანაგრძნობა და მკვიდრი საბუღარი. დღეს ჩვენში იშვიათათ უნდა მოიპოვებოდეს ისეთი მკითხველი, რომელსაც წაკითხული თუ არა გაგონილი მაინც არ ჰქონდეს „სურამის ციხის“ შინაარსი. პირველ ხანებში „სურამის ციხის“ გავრცელებას ხალხში მრავალი დაბრკოლება ელობებოდა წინ, და უმთავრესათ ის, რომ „ციხეკარში“ დაბეჭდვის შემდეგ ის კიდევ დიდხანს არ გამოუციათ ცალკე წიგნათ. მხოლოდ 15 წლის შემდეგ ე. ი. 1874 წელს ელირსა „სურამის ციხეს“ პირველათ ცალკე წიგნათ გამოცემა¹⁾. ამის შემდეგ იწყება მისი გავრცელება ხალხში²⁾. ვერ ვიტყვი, რომ „სურამის ციხის“ გავრცელება აიხსნებოდეს მისი გარეგანი ღირსებით; როგორც სახალხო ნაწარმოებს, მას ბევრი ნაკლულევანებაც აქვს. მაგრამ მიუხედავათ ამისა, თანამედროვე ქართულ მწერლობაში არ მოიპოვება მეორე მოთხრობა, რომელიც „სურამის ციხესავით“ იყოს გავრცელებული ხალხში. ამის უმთავრესი მიზეზი ის არის, რომ ხალხმა „სურამის ციხეში“ დაინახა თავისი თავი როგორც სარკეში, თავისი მწარე ხვედრი და თავგადასავალი, თუმცა წარსულში, მაგრამ ბევრს ეს თავისი თვალით უნახავს და თავის თავზე გამოუცდია; და განა დღეს კი მას არ ადგას გასაჭირი? დღეს კი იგი თავისუფლათ გრძნობს თავის თავს? განა ბატონ-ყმური უღელი სხვანაირ ტვირთათ არ შეიცვალა მისთვის? ერთი სიტყვით იგი დღესაც დაჩაგრულია და რადგანაც „სურამის ციხე“ თავიდან ბოლომდე გაუღწეოთილია მაღალი კაცობრიული თანაგრძნობით დაჩაგრულ ადამიანისადმი, ამიტომ რა გასაკვირველია, რომ იგი ხალხმა თავისიანათ მიიღო.

დაწვრილებით „სურამის ციხის“ შინაარსი. ჩვენ არ მოგვეყვს,

¹⁾ ეს პირველი გამოცემა ეკუთვნის ი. ბაქრაძეს და ე. ხელაძეს.

²⁾ დღემდის „სურამის ციხე“ სულ ხუთჯერ არის გამოცემული.

ჩადგანაც წინდაწინვე წარმოდგენილი გვაქვს, რომ ჩვენი მკითხველი პირადად იცნობს ამ მოთხრობას.

ავტორი მოთხრობის დასაწყისშივე მკითხველის ოცნებას აპყრობს საშუალ საუკუნოებს, როცა საქაოთველო ჯერ კიდევ დამოუკიდებლათ ცხოვრობს თავისი მეფეებით, მთავრებით, ვეზირებით, ძლიერი ფეოდალებით. მას ჩვენ გადავყევართ იმ სიბნელით და საიდუმლოებით მოცულ დროს, როცა ხალხში უმეცრება და ცრუმორწმუნობაა გამეფებული და როცა ყველაფერს ზესთაბუნებრივ ძალას და გავლენას აწერენ. მაგრამ ყველაფერი ეს ნხოლოთ გარეგანი მორთულობაა, დეკორაცია განზრ.ხ გამოგონილი ავტორის მიერ იმ მიზნით, რომ მოთხრობის დედა აზრი ძლიერ აშკარათ არ ძკერებოდა თვალში მაშინდელ საზოკადოებას. თვით მოთხრობის შინაარსი ავტორის აღებული აქვს მის თანამედროვე ცხოვრებიდან; ეს არის მაშინდელი ბატონ ყმური ურთიერთობის გამოხატვა. ავტორს სურს დაანახვოს მკითხველს ერთი ნხრით ყოველგვარ უფლებას მოკლებული ადამიანის—ყმის მდგომარეობა მებატონეს ხელში და მეორე ნხრით ის, თუ რა ხარისხამდე ახწევს ადამიანის მიერ ადამიანის დაჩაგვრა. ამ თანამედროვე და ცოცხალ შინაარსს დ. ჭონქაძე განგებ ახვევს ძველი ლეგენდარული გადმოცემის ბურჟუ.ში, რათა თანამედროვე მებატონეთათვის დაეთარი დაეზნია. და მართლაც პირველი შეხედვით ყველას ეკონებოდა, რომ აქ საშუალ საუკუნოებზეა ლაპარაკი. მაგრამ მოთხრობაში აწერილი ამბები მეტათ აშკარათ და თვალსაჩინოთ ღაღადებენ, რომ ასეთი თავისი თავის მოტყუილება დიდხანს გაგრძელებულიყო. ეს მართლაც ასე მოხდა, როგორც გადმოგვცემს ან ფურცელაძე¹, მაშინდელი მებატონეები „ჯერ დიდხანს ვერ მოვიდენ ცნობასა და ზოლის, როდესაც მოიპოვეს გრძნობა... «სწორეთ ჩვენა ვართო»—თქვეს ყველამ ერთი ხმით, მაგრამ საქვეყნოთ კი არ სტყდებოდენო“. ანაირათ დ. ჭონქაძე თავის «სურამის ციხით» თითქო ეუზნებოდა თანამედროვე საზოგადოებას: *de la fabula narratur*—არაკი შენხეა ნათქვამო.

როგორც ზევით ვამბობდით, «სურამის ციხის» შინაარსი ავტორის თანამედროვე ცხოვრებიდან არის აღებული. მაგრამ ეს ცოცხალი შინაარსი ავტორს ჩაუსვამს ძველ ჩარჩოში. თუკ ამ შეზღუდვაში დ. ჭონქაძემ შესანიშნავი ნიჭი გამოიჩინა, მაგრამ ამ ძველი და

1) იხ. „ცასკაოი“ 1863 წ. № 1. „სურამის ციხე“.

ახლის დაკავშირებამ დიდათ აგნო მოთხრობას, როგორც სახელოვნო-
ნაწარმოებს. ავტორის თავი და თავი მიზანი თანამედროვე ბატონ-
ყმური ურთიერთობის გამოხატვაა, მაგრამ იმავე დროს იგი იძულებ-
ულია ისეთი ამბავი მოგვითხროს, რომელსაც არავითარი კავშირი
არა აქვს მოთხრობის მთავარ საგანთან. ამნაირათ «სურამის ციხეში»
თითქო ორი სხვადასხვა მოთხრობაა: ერთი მხრით ხალხური გადმო-
ცემა სურამის ციხის გაკეთების შესახებ, რომელთანაც შეკავშირებუ-
ლია ამბავი ღურმიშხანსა და გულისვარდზე, და მეორე მხრით ოსმან-
ალა თავისი თავგადასავალით. მაგრამ იმავე დროს ღურმიშხანის მო-
ქმედება სულ ტყუილათ არის გადატანილი საშუალ საუკუნოებში.
მთელი მისი ცხოვრების ამბავი თვით ავტორისვე დროს ეკუთვნის.

პირველათ ჩვენ განვიხილოთ, თუ რაზე ააგო დ. ჭონქაძემ თავის
მოთხრობის დედა აზრი. ეს არის სურამის ციხის გაკეთების
ამბავი. აქ მან ისარგებლა ხალხური გადმოცემით. ერთხელ საქართვე-
ლოს მტრების შემოსევა მოელის; იმათ მოსაგერებლათ და ქვეყნის
დასაცავათ საჭიროა სურამის ციხის გაკეთება, რასაც კიდევაც შეუ-
დგენ. მაგრამ ციხის კედლების ამოყვანა არა საშუალებით არ ხერ-
ხდება: ამოიყვანენ თუ არა, მაშინვე ინგრევა. საქართველოს ბედი
ბეწვზე ჰკიდია, და არც იციან რას მიმართონ. ყველანი, დიდი თუ
პატარა, ამაზე ფიქრობენ. ამ დროს ვიღამაც წამოიძახა: «მოდო ერ-
თი მკითხაჭს ვაკითხვინოთო». ვეზირმა მოიწონა ეს აზრი და გადა-
სწყვიტეს ეკითხვინებიათ «ავლაბრელ ვარდუასთვის». გზავნიან კაცს
მასთან, მაგრამ ვარდუა მიიხმობს თვით ვეზირს და ურჩევს მას, რომ
ციხის გაკეთებისათვის სიჭიროა კედელში ცოცხალი ვაჟის ჩატანება,
«დედის ერთა ვაჟის, ღურმიშხანის ვაჟის—ზურაბისაო». ხელახლა
შეუდგებიან ციხის კეთებას, დაიჭერენ ზურაბს და კედელში ცოც-
ხლათ დაატანებენ. ასეა ეს ამბავი მოთხრობილი «სურამის ციხეში».
აქვე უნდა დავურთოთ, რომ ავლაბრელი მკითხავი ვარდუა ანუ გუ-
ლისვარდი ღურმიშხანის საცოლო იყო; ღურმიშხანმა იგი შემდეგ
სხვაზე გასცვალა და გულისვარდიც ასე საშინლათ იძიებს მანე შურს.

სამწუხაროთ, ჩვენ არ ვიცით, რა სახით არსებობდა ხალხში ეს
გადმოცემა; ამიტომ არ შეგვიძლია დავაფასოთ, თუ როგორ ისარ-
გებლა დ. ჭონქაძემ ამ ხალხური ლეგენდით: შეუცვლილათ, თუ მო-
ხდინა მაში რაიმე ცვლილება. საინტერესოა, რომ თითქმის ამგვარივე
ლეგენდა არსებობს ვალახურ ენაზე; მაგრამ ამ ორ ლეგენდას შო-
რის დიდი განსხვავებაც არის. მოგვყავს აქ სულ შემოკლებით მისი.

შინაარსი. დასაწყისი ორივეგან ერთნაირია: იქაც ციხეს აკეთებენ, მაგრამ კედლების ამოყვანა ვერ მოუხერხებიათ. ხალხი დიდ სასოწარ-რკვეთილებასია. ამ დროს საიდგანაც გაჩნდება უცხო ქვეყნიდან მოსული ღრმა მოხუცი, რომელიც ამბობს, რომ ციხის ასაშენებლათ საჭიროა კედელში დატანებული იქმნას ცოცხალი ვაჟი. ნხოლოდ არა ძალდატანებით; არამედ თავის სურვილით, ვაჟმა თვითონ უნდა მოისურვოს თავისი თავის მსხვერპლათ შეწირვა სამშობლოს საკეთილდღეოთო. მეფე ახდენს ხალხის ყრილობას, რომელსაც უცხადებს მოხუცის რჩევას. ხალხში ჩამოვარდება საშინელი მღუპარება. ამ დროს ხალხიდან გამოდის ახალგაზდა ყმაწვილი, დედისერთა ვაჟი და აცხადებს სურვილს, რომ იგი ცოცხალი დაატანონ კედელში, ოღონდ კი ამით სამშობლოს ეშველოს. როცა ამ გულად და სამშობლოსათვის თავდადებულ გმირს ცოცხლათ მარხავდენ კედელში და უკანასკნელათ უნდა დააყარონ მას თავზე კირი, ამ დროს ხელახლა გამოჩნდება იგივე მოხუცი და ამბობს: კმარა! ამოიყვანეთ ვაჟი კედლიდან! მისი დატანება საჭირო აღარ არის: იმ ხალხს, რომელსაც შეუძლია ასეთი გულადი და სამშობლოს ერთგული შვილების აღზრდა, ნეტარი ვერაფერს დააკლებსო!

ასეთია ვალახური ლეგენდა; ჩვენ ვხედავთ, თუ რამდენათ მალა დგას ის იმ გადმოცემაზე, რომელიც დ. ჭონქაძის მოთხრობაშია. ამ გარემოებას აორკეცებს გარდა ამისა ის გარემოებაც, რომ დ. ჭონქაძის მოთხრობას თავიდან ბოლომდე ახალი დროის დალი ატყვიან: თუ ძველათ ხალხის თვალში კედელში ცოცხალ ადამიანის დატანებას, კიდევ რაიმე საფუძველი ჰქონდა, — იმ დროს, რომელსაც ნამდვილათ ეკუთვნის მოთხრობა, ეს შეუძლებელი იყო. ამნაირად დ. ჭონქაძემ თავის მოთხრობაში ძალდატანებით გადმოიტანა ძველი თქმულება და მასთან ერთათ ძველი წარმოდგენანი და შეხედულებანი ახალ დროში. თუმცა, როგორც ზევით შევნიშნეთ, ამ გარემოებამ ძლიერ ავნო დ. ჭონქაძის მოთხრობას, როგორც სახელოვნო ნაწარმოებს, მაგრამ ავტორი იძულებული იყო ამ საშუალებისთვის მიემართა, რომ მის მოთხრობას დღის სინათლე ღირსებოდა.

როგორც ვამბობდით, უმთავრესი დედა-აზრი, რომლის გარშემო ტრიალებს დ. ჭონქაძის მოთხრობის შინაარსი, არის ურთიერთდამოკიდებულების გამოხატვა ბატონსა და ყმას შორის მეცხრაშეტესაუკუნის პირველ ნახევარში. აქ ერთი მხრით თქვენ ხედავთ მებატონეს აულაგმავ თვითნებობას და მის შეუზღუდველ უფლებას თა-

ვის ყმაზე და მეორეს მხრით—ყმას, რომელსაც ჩამორთმეული აქვს ყოველგვარი ადამიანური უფლება და რომელიც ბატონის სრული შონაა. ავტორი გასაოცარი სინამდვილით და ხელოვნურათ გვიხატავს ამ ნიადაგზე აღმოცენებულ ურთიერთობას და აქედან წარმომდგარ განხეთქილებას და შეტაკებას. თქვენ აქ ხედავთ ყმების სრულ დამონებას და იმათ ოჯახის მოშლას; ხედავთ, როგორ სტაცებენ დედას ერთად-ერთ შვილს და საჩუქრათ აძლევენ ან ყიდიან მას სხვა ადგილას, რომლის ნახვას დედა ვერასოდეს ვეღარ ელირსება; უყურებთ ადამიანის პიროვნების უკიდურეს ხარისხამდე დამცირებას და მისი ღირსების ფეხ-ქვეშ გათელვას, დედაკაცების ძალათ გაუპატიურებას; ხედავთ უზომო და აუტანელი სასჯელის მიყენებას და სასჯელში ზულის დაღვევას და რა ვიცი კიდევ რას. ავტორს თანდათან შეეფარვართ ამ საზარელ ატმოსფერაში. პირველათ იგი მოგვითხრობს დურმიშხანის ამბავს: იგი იყო წერეთლიანთ გოგოს ერთათ-ერთი შვილი. „დურმიშხანის დედა იყო ისე უბედური, რომ მოეწონა თერამეტი წლის წერეთლის ვაჟს და იმის შემდეგ გაჩნდა დურმიშხანი“. ერთხელ წინანდელ მის ბატონს მუხრან-ბატონი ეწვია სტუმრათ. რაღაც უბედურებაზე მუხრან-ბატონმა მოიწონა დურმიშხანი. ეს იყო და ეს: ამით გადაწყდა მისი ბედი. მეორე დღეს იგი შემოუსვენს ცხენზე მუხრან-ბატონის ბიჭს და გააყოლეს მას. რა თავზარდამცემი იყო დურმიშხანის დედისათვის შვილის წართმევა, ეს სჩანს იქიდან, რომ მან ვერ გაუძლო შვილის ასე დაკარგვას და ერთი წლის შემდეგ ამ ამბისა დალია სული. მაგრამ ეს მხოლოდ შესავალია იმ ამბების, რომლებიც ავტორმა შემდეგ უნდა მოგვითხროს და რომლებიც ოსმან-ალას თავ-გადასავალს შეადგენენ.

ოსმან ალის მამა იყო ქართლელი გლეხი, ბატონის ყმა, მიუხედავად ამისა, იგი იყო შეძლებული და სოფელში თავ-კაცათ ითვლებოდა. მაგრამ რაღაც ფათერაკმა იგი იმსხვერპლა და ამის შემდეგ მისი სახლი „გადაბრუნდა გულადმა“. როგორც მოგვითხრობს ოსმან-ალა, „ბატონმა ჯერ წაგვართო ვენახი, მერე თითონ წარ-კამეჩი და უკანასკნელათ უბრძანა დედა-ჩემს, რომ გადასულიყო იმასთან სახლის მოსამსახურეთ. საწყალი დედა-ჩემი! უნდა გენახა, რა მწუხარებით ესალიებოდა სახლს! რა გვართ არ ვხევებოდა ბატონს, რო დაენგებინა თავი და არ მოეშალა ოჯახი... ჩემი შვილები აქედან უფრო გემსახურებიან, რასაც მოვიყვანთ სულ-შენ მოგართმევთ, ჩვენ ნაცარს ავფშრუკავთ და იმას ვჭამთ, ოღონც ნუ მოგვიშლი ოჯახს...“ („სუ-

რამის ციხე“ გვ. 36—37). მაგრამ ბატონს ეს არ ეყურებოდა. მეორე დღეს ისინი ჩასვეს ურემში და გადაიყვანეს ბატონთან. დედა პურის მცობლათ გახადეს და ოსმან-ალა, რომელსაც მაშინ ნოდარ ერქვა, თავისი დით პირის მოსამსახურეებათ. ასე გავიდა ხუთი წელიწადი. ერთხელ ნოდარის ბატონს ესტუმრა ერთი კახელი მღვდელი, რომელმაც მუშტრის თვალით დაუწყო ყურება ნოდარს. როგორც შემდეგ აღმოჩნდა, ბატონს ამ მღვდელზე გაეყიდა ნოდარი და მისი და. ამის გაგონებაზე აკანკალებული დედა „დაემხო მიწაზე და დაუწყო ხევწინა ბატონს ისე, როგორც შეუძლიან შეხგეწნა დედას, რომელსაც სასტუქნოთ ართმევენ შვილსა. ბატონმა კი უბრძანა ბიჭებს, რომ გაეგდოთ ის კარში“ (იქვე). დედა ვერ შეურიგდა შვილების დაკარგვის აზრს და დააპირა ბატონის სახლიდან გაქცევა შვილებითურთ. მან კიდევაც მოიყვანა თავის განზრახვა სისრულეში: იგი გაექცა ბატონს და დაიწყო ცხოვრება საშინელ გაჭირვებასა და შიშში თფილისში. მან მაშინვე გამოიცვალა და შვილებსაც გამოუცვალა სახელები და დაირქო სომხობა. რის ვაი-ვაგლახით აქ გაატარეს დედამ და შვილმა (და მიათხოვეს ერთ სომეხს) ხუთი წელიწადი, რის განმავლობაში ისინი არ ზიარებულან, რადგანაც სომხის საყდარში არ უნდოდათ და ქართველთ ეკლესიაში კი ეშინოდათ გამოჩენის. ერთხელ ნოდარის დედამ მოინდომა ზიარება; შეიღს უთხოვია, რომ მღვდლისთვის არ გაეცხადებია თავის ჩამომავლობა. დედამაც მისცა პირობა, მაგრამ სინიდისისთვის ვიღარ გაეძლო და ყველაფერი ეთქო მღვდლისათვის აღსარებაში. „იმავე დღეს ვილაც კაცები დაგვესხნენ თავზე, შეგვიკრეს ხელები და გაგვიგდეს წინ... ბატონთან რომ მოგვიყვანეს, იმან შემდგომ სხვათა და სხვათა სასტიკთა სასჯელთა, უბრძანა ბიჭებს, რომ შეეებით გუთანში ისე, როგორც აბმენ ხარებს, ხარის უღელი დავადგეს კისერზე. მაგრამ ეს სასჯელი ბატონმა პოვა სუბუქათ, იმიტომ რომ გუთანში ხარები დადიოდნ ძლიერ ნელა და ვერ დავიღალეობდით და ამისათვის მეორე დღეს შეგვაბა კევრში, კევრზე დავდა თითონ და გვერეკებოდა. ცოტაც რომ დამდგარვიყავით ამოსუნთქვისათვის, მაშინვე გველოდა სახრე... დედა-ჩემმა თითქმის ათჯერ შემოაუბრინა კალის ისე, რომ ერთი ჩივილიც არ ამოსვლია პირიდან. მ თერთმეტეც რომ უნდა დაგვეწყო შემოვლა, დედა-ჩემი უეცრათ წაიქცა და მოკვდა. საწყალს დედა ჩემს არც კი დააცალეს მშვიდათ მომკვდარიყო. ბატონს ეგონა, რომ ატყუებდა იმას და ამიტომ სახრით დაუწყო ცემა... სახრის ქვეშ ამოუვიდა სული...“ (42—44).

შემდეგ ამისა გავიდა რამდენიმე წელიწადი და ბატონიც შეურიგდა ნოდარს, რადგანაც ბატონი მასში ხედავდა „სასარგებლო ნივთს“ და დარწმუნებულიც იყო, რომ ნოდარი იყო მისი ერთგული. რა მწარე სიცილს გვრის ეს კაცს: „ერთგულებას ეძებდა იმაში, რომელსაც დედა მოუკლა უღელში! საკვირველნი არიან, შენმა გაზღამ, მაგვარნი კაცნი!“—დასძენს ოსმან-ალა. ამ ხანში ნოდარს შეუსრულდა 23 წელიწადი და მან შეიყვარა თავის ქალბატონის გოგო, ნატო; ნატოსაც უყვარდა იგი. მაგრამ იმათ მდგომარეობაში მყოფთათვის განა შესაძლებელი იყო სიყვარული? განა უმას თავისუფლათ ცოლის შერთვის ნება ჰქონდა, ან ქალს თავისუფლათ გათხოვებისა? რა იყო, რომ იმათ ერთმანეთი მოსწონდათ? ისინი ხომ ბატონის შვილები არ იყვნენ?—„წადი, დაიკარგე, არ შეიძლება! მოსამსახურეს შინიდან არ გავუშვებ და არც შენ მოგცემ ნებას. შინ მინდინარო“,—იყო ბატონის პასუხი, როცა ნოდარმა ნატოზე ჯვარის წერის ნება თხოვა მას. ამის შემდეგ ბატონმა თითონ მოინდომა ნატოს გაუბატოურება და ნებით რომ ვერ დაიყოლია, ძალით მოინდომა ნაშუსის ახდა; უბედური ქალი არ დანებდა და ნაშუსის ახდას წყალში თავის დახრჩობა ამჯობინა. ამ დროს ნოდარი სადღაც გაგზავნილი იყო; როცა დაბრუნებისას ნატოს დარჩობის ამბავი გაიგო, მაშინვე თოფის წამალივით იფეთქა. მისი მოთმინების ფიალა უკვე გაივსო. მას მოეზინა სისხლი ყელში; ამის შემდეგ მოთმინა აღარ შეიძლებოდა. ყველა ის შეწუხება და დამცირება, რომელიც ბატონმა მას ნიჟარა: ოჯახის მოშლა, დედის კეცრში შეგება და მისი სიკვდილი სახრეს ქვეშ და ბოლოს მისი უმანკო საცოლოს ასე უბედურათ სიკვდილი,—ყოველივე ეს მას თვალწინ წარმოუდგა და თხოულობდა შურისძიებას, სისხლს. იგი გაგიჟებული მივარდა ბატონს ხანჯლით და იქვე გაათავა; შემდეგ იგი შევარდა ქალბატონის ოთახში.—„ნოდარჯან, მე მომკალ, ჩემ გიგოს ნუ მომიკლამ, არა დაუშავებია-რა შენთვის“,—შეევედრა მას ქალბატონი.—„მე ნუ მომიკლამ, შენთვის არა დამიშავებია-რა“.—განუშეორა ნოდარს ბავშმა. „მაგრამ მე არ მესმოდა იმათი ხვეწნა, სისხლისაგან გაგიჟებულმა მე დავაკალ დედა შვილსა“.

აი, ამას ქვია შურისძიება. მაგრამ აქ ერთი კაცის შურისძიება როდია! აქ მთელი თაობის, მთელი ხალხის შურისძიებაა განოხატული. აქ იგი მარტო თავისთვის კი არა ეძიებს შურს; იგი სამაგიეროს უხდის იმ შეურაცხყოფის, მწუხარებისა და ტანჯვისთვის, რასაც ერთი წოდება საუკუნოების განმავლობაში უსამართლოთ აყენებდა შვირე

წოდებას. ამიტომ ხალხის თვალში ეს შურის მაძიებელი სრულებით დამნაშავებათ არ ითვლებოდენ და ყოველთვის შევლიდენ, რომ ისინი არ დაეჭირათ და სამართალში არ მიეცათ. ამასვე ვხედავთ ჩვენ აქაც. როცა ნოდარს დაეწიენ მღევრები, „არა თუ არ მოინდომეს მისი მოკლა, არამედ თითონვე ასწავლეს, რომ გადაგარდნილიყო ახალციხისაკენ“. (ასე ექცეოდა ხალხი არსენასაც). ნოდარი მართლაც მეორე დღესვე მივიდა ახალციხეს, გამოეცხადა მოლას, გმო ქრისტე და მიიღო მანმადის რჯული. შემდეგ იგი წავიდა სტამბოლში, შევიდა იანიჩარის ჯარში, გაითქვა მამაცობის და გულადობის სახელი და შეიქმნა ასის თავი. მაგრამ მას მობეზრდა ჯარში ყოფნა, რადგანაც მას ძლიერ აწუხებდა სინიდისი, რომ მოკლა უბრალო, უდანაშაულო ბავშვი და გადაუღვა ქრისტეს. ამიტომ ჯავრის გასაქარველათ იგი ანებებს თავს ასისთაობას, იწყებს ვაჭრობას, რომლის საშუალებით იძენს დიდძალ ქონებას. მაგრამ სინდისის ქენჯნა მას არასოდეს არ ტოვებს, ამიტომ იგი თავის სიმდიდრის ნახევარს სტამბოლში სწირავს ეკლესიას, გმობს მანმადის სარწმუნოებას და ხელახლა უბრუნდება ქრისტეს რჯულს. ოსმან-ალის ასეთი საქციელით გააფთრებული ოსმალები მას სასტიკ სასჯელში აყენებენ, რომ ისევ მანმადის სარწმუნოება მიაღებინონ, მაგრამ რომ ვერას. გადიან, სიცოცხლეს უსპობენ.

ასეთია ოსმან-ალას თავგადასავალი; მაგრამ ეს არ არის მხოლოდ მარტო იმის ხედრი. ოსმან-ალას თავგადასავალი ნამდვილი, თუმც შედარებით ძლიერ მკრთალი, სურათია იმის, რაც ჩვენში მეცხრამეტე საუკუნის პირველ ნახევარში ხდებოდა. აქ ერთი სიტყვაც არ არის მეტი; პირიქით მკითხველს საწყენათაც რჩება ის გარემოება, რომ მოთხრობის ავტორი აქ ძლიერ მოკლეთ სჭრის სიტყვას, რომ იგი ერიდება მრავალსიტყვაობას იქაც კი, სადაც ეს საჭიროა; სამაგიეროთ იგი ერთი მოხერხებული სიტყვით ზოგჯერ მთელ სურათს გვიხატავს. აქ თქვენ ხედავთ ქვრივ-ობლების ოჯახს როგორ აპინტრაშებს და აწიოკებს ბატონი, როგორ გადაყავს თავის სახლში დაქცეული და ამოვარდნილი ოჯახის წევრები მოსამსახურეებათ, როგორ უპირებს უბედური დედის შვილებს გაყიდვას და ყიდის კიდევაც; ხედავთ, რომ ამ სამარცხვინო ხელობას მღვდლებიც კი არ ერიდებიან, პირიქით ისინიც თამამათ ვაჭრობენ ადამიანის შეილებათ; როცა საჭიროება მოითხოვს, აღსარებასაც ამქლავნებენ, რითაც დალატობენ ჯერ თავის რჯულს და შემდეგ თავის სინიდისს; ხედავთ.

დედას, რომელიც გამოუთქმელ მშობლიურ სიყვარულთან ერთად იჩენს სამაგალითო სიმამაცეს და ხასიათის სიმტკიცეს; ყოველის მხრით უძლური იგი გაუზრის შვილებითურთ ძლიერ ბატონს, მიიპარება თფილისში, აქ ირქმევს სომხობას, რომ თავის ვინაობა არ გამოამჟღავნოს; ტანჯვის დროს კი ისე ლევს სულს სახრის ქვეშ, რომ მის თვალთაგან ერთი ცრემლიც-კი არ გადმოვარდება და ბაგეთაგან ერთი შებრალების სიტყვა. ხედავთ უბრალო მოსამსახურე გოგოს (ნატოს), ყოველგნით უძლურს ძლიერი ბატონის წინაშე, რომელიც მიუხედავად ამისა, როგორი სიმტკიცით და გადაწყვეტილებით უმკლავდება ბატონის პირუტყვეულ მოთხოვნილებას დაკმაყოფილებას და სხვას რომ ვერას გახდება, თავს იხრჩობს, ხედავთ ნოდარის გააფთრებას და მის მიერ ბატონის ოჯახის სრულიად ამოწყვეტას, მის ოსმალეთში გადავარდნას და გათათრებას. როგორც ვთქვით, აქ იოტის ოდენა არა არის-რა გამოგონილი, ან მაშინდელ სინამდვილეს რომ ეწინააღმდეგებოდეს. თქვენ აქ გაგაკვირვებთ მხოლოდ ის გარემოება, რომ ასეთ მოწამლულ პირობებში, სადაც ადამიანის პიროვნება ასე დაჩაგრულია და ფეხქვეშ გათელილი, როგორ-და შერჩათ დედებს ასეთი თავგანწირული სიყვარული შვილებისადმი და ხასიათის ასეთი სიმტკიცე და სიძლიერე; ამ უმანკო ქალებს როგორ შეეძლოთ თავის ნამუსის დაცვაზე ფიქრი და იმის დაკარგვას უფროსიკვდილს ამჯობინებდენ, როცა იმათ, ვის ხელშიაც ისინი იმყოფებოდენ, შეუზღუდველი უფლება ჰქონდათ მინიჭებული იმათ პიროვნებაზე? და ბოლოს, რათ თვით ოსმან-ალა ანუ ნოდარი არ იხრის ქედს და არ ემორჩილება ბატონის განკარგულებას, როცა იცის, რომ მას ამას იქით გასაქანი არა აქვს, როცა დარწმუნებულია, რომ ძალა ბატონის ხელშია და ძალა ხომ აღმართსა ხნავს? მაგრამ ჩანს, რომ გარეგან შევიწროებას, რაც უნდა ძნელი და აუტანელი იყოს იგი, არ შესძლება ადამიანური ნაპერწკლის სრულიად გაქრობა, თავისუფლების, სიყვარულის და პატიოსნების გრძობათა აღმოფხვრა. შეიძლება მხოლოდ, რომ დროებით დაიძინოს ადამიანში ასეთმა გრძობამ, მაგრამ მით უარესი იმათთვის, ვინც მის აღმოფხვრას ცდობდა თავის სასარგებლოთ. ეს ყველაზე უსაშინელესი დანაშაულია და ის არავის შერჩება, როგორც არ შერჩა ნოდარის ბატონს ის შეწუხება და დამცირება, რომლებიც ამ უკანასკნელმა ზოელ მის ოჯახს და კერძოთ მას ზიაცენა.

ამნაირად დ. ქონქაძემ პირველად გადაუშალა მაშინდელ ჩვენ

საზოგადოებას ბატონ-ყმური ურთიერთობათა შემადრწუნებელი სურათი. ეს იყო ბნელ სამეფოში სინათლის შეტანა. ამას-კი მაშინ არავინ მოელოდა. მებატონეთა წარმომადგენლებმა, რომლებმაც წაიკითხეს „სურამის ციხე“, ეს გარემოება არა თუ მხილებათ, პირდაპირ ცილისწამებათ მიიჩნიეს¹⁾. იმას ვინ კითხულობდა, რომ დ. ჭონჭაძის მოთხრობაში აწერილი ამბები იმ დროს ყოველ ფეხის ნაბიჯზე ხდებოდა. მაგრამ ცნობილია, რომ მახინჯს ყოველთვის გჯავრება თავის სახის დანახვა სარკეში. და აი ჩვენ მებატონეებსაც არ მოეწონათ თავის სახე, როცა იმათ „სურამის ციხეში“, როგორც სარკეში, ისე დაინახეს თავისი თავი. ეს იყო ერთი მხარე დ. ჭონჭაძის მოთხრობისა. მაგრამ აქ იყო კიდევ მეორე მხარე, არა ნაკლებ საინტერესო და საგულისხმიერო, რომელიც ჩვენ აგრეთვე პირველად „სურამის ციხიდან“ შევიტყუეთ. ჩვენ ვამბობთ იმაზე, რომ დ. ჭონჭაძემ პირველად შიაქცია გლეხ-კაცობის მდგომარეობას ჩვენი ყურადღება, რომ მან პირველად დაგვანახვა თუ რა ხდებოდა აქ, ან რა მუშაობა იყო მეცხრაშემეტე საუკუნის პირველ ნახევარში. და აი ჩვენ ვხედავთ, რომ ამ დროს გლეხ-კაცობაში თანდათან იღვიძებს ადამიანური გრძნობა, ის გრძნობა, რომელიც საუკუნოების განმავლობაში ცდილობდნენ აღმოეფხვრათ იმაში და იმავე დროს ეს გლეხ-კაცობა გრძნობს ბატონ-ყმური უფლიდან განთავისუფლებას, ერთი სიტყვით, პირადი თავისუფლების საჭიროებას. ეს გრძნობა ორნაირათ იჩენს თავს. გლეხ-კაცობის ერთი ნაწილი, პრაქტიკულ ცხოვრებაში უფრო გაბრძნოლი და გაწაფული, თავისუფლების მოპოებას ცდილობს ბატონის მომადლიერებით, მეტი სამსახურით და მეტი შრომის გაწევით, და ან თუ შეძლება ნებას აძლევდა პირდაპირ ფულის საშუალებით ყიდულობდა თავისუფლებას. მეორე მხრით გლეხ-კაცობაში ამ დროს ჩნდებიან ისეთი პირები, რომლებიც ებრძოდნენ რა ბატონ-ყმური დამოკიდებულების სისასტიკეს და სიმძიმეს, ხელს იღებენ თავიანთ ბატონებზე. ძიობენ შურს და შემდეგ გარბიან თავის ქვეყნიდან და თითქმის სამუდამოთაც ეთხოვებიან თავიანთ სამშობლოს. ეს ორგვარი ტიპი ჩვენ გლეხკაცობაში აღმოცენდა ერთ და იმავე ნიადაგზე, მხოლოდ სხვადასხვა პირობებში. ფულის ან სხვა რაიმე სამსახურის საშუალებით თავისუფლების შოვნა უფრო შესაძლებელი იქნებოდა იქ, სადაც აღებ-მიცემობა და ვაჭრობა ფეხს იკიდებდა, ე. ი. ქალაქებში; პირ-

1) იხ. ზევით დასახელებული წერილი ან. ფურცელაძისა „ცისკარში“, 1863

იქით, ბატონებზე ხელის აღება, შურისძიება, და მერე გადავარდნა სხვა ქვეყანაში უფრო სოფლებში ხდებოდა. დ. ჭონქაძემ ღურმიშხან წამალაძეში და ოსმან-ალაში შესანიშნავად დაგვიხატა ეს ორი ტიპი.

ღურმიშხან წამალაძე შესანიშნავი წარმომადგენელია იმ გაიძვერა და მოხერხებულ ადამიანთა, რომლების განვითარებას ხელს უწყობს საზოგადოებრივი ცხოვრების ვაგლახი პირობები; გაჭირვება თანდათან ანვითარებს ადამიანში გაიძვერობას და მოხერხებას, ე. ი. ცხოვრების ალღოს აღებას იმის კვალობაზე, თუ რა პირობებში უხდება მას ცხოვრება. ღურმიშხანს რომ ქალაქში არ შეხვედროდა ცხოვრება და იქ არ გაეგო ბევრი რამ, იგი ვერასოდეს ვერ შეიქნებოდა ისეთი გაიძვერა და მოხერხებული, როგორც იგი გამოვიდა. მან გამოსცა ბევრი სიმწარე, ბევრი გაჭირვება და ვაი-ვაგლახი; მაგრამ ამავე დროს ღურმიშხანი, რადგანაც იგი ცხოვრობს ქალაქში, ხედავს და იგნებს ბევრ ისეთ რამეებს, რის გაგება მას სოფელში არასოდეს არ შეეძლო. ერთი სიტყვით მწარე გამოცდილებამ და ქალაქურმა ცხოვრებამ მას ბევრი რამ შეაგნებინა და შეასწავლა. პირველი ჭეშმირიტება, რომელიც ღურმიშხანმა შეიგნო ის არის, რომ „სანამ ჩვენ ბატონის ყმანი ვართ, ჩვენში ბედნიერება არ შეიძლება“, — ეუბნება იგი გულისგარდს. მაგრამ მარტო პირადი თავისუფლებაც არ კმაროდა. ჯერ დღესაც, თუ ნივთიერი სახსარი არა გაქვს, პირადი თავისუფლება იგივე მონობაა და მაშინ კიდევ უარესი იყო. ესეც კარგათ ჰქონდა შეგნებული ჩვენ ღურმიშხანს. „სანამ ჩვენ — ეუბნება იგი იმავე გულისგარდს — ჩვენი იმდენი არა გვექნება საცხოვრებელი, რო სხვის თავდაუკერელათ ვიცხოვროთ, მანამ ჩვენი განთავისუფლება, განთავისუფლება არ არისო“. ამიტომ ღურმიშხანმა იშოვა თუ არა განთავისუფლების წიგნი, იგი სანამ ცოლს შეირთავდეს, მიდის „ფულის საშენებლათ, გასამდიდრებლათ“. და მართლაც ბედნიერი შემთხვევა, ე. ი. ოსმან-ალის გაცნობა, მას ნებას აძლევს ჩქარა გამდიდრდეს; თვით ოსმან-ალამ აჩუქა მას თავის ქონების ნახევარი. ამნაირათ უპატრონო და უთვისტომო იმერელი ბიჭი, რომელსაც პატარაობიდან დაფუძკაცებამდის ერთი მჭიარული დღე არ უნახავს, რომელიც ყველას სასაცილოთ იყო გამხდარი და ყველას აკდებული ყავდა და რომელიც მუდამ ბატონის ნასუფრალის შემყურე იყო, შეძლებული კაცი შეიქნა, რომელთანაც დაახლოვებას ბევრი მაშინდელი თავადები და წარჩინებული გვარის შვილები დანატროდენ, რასაკვირველია, იმ მიზნით, რომ მისგან

ესარგებლათ. გულში კი ყველას ეთაკილებოდა ღურმიშხანთან საქმის დაქტრა, ვინაიდან იგი უგვარო და უთვისტომო იყო. აქ დ. ჭონქაძე გვინახავს გაკეთებული შინა-ყმის სულიერ მდგომარეობას, მის პსიხოლოგიას. მართალია, ღურმიშხანს კარგათ ახსოვს, თუ რა გასაკვირი ადგა მას, როცა ბატონის ყმა იყო, მაგრამ როცა იგი პირადად თავისუფალი შეიქნა და სიმდიდრე შეიძინა, ბატონ-ყმობის წინააღმდეგი როდია; პირიქით, იგი სიამოვნებით იყიდდა აზნაურის-შვილობას, თუ ეს შესაძლებელი იქნებოდა. ამიტომ იგი უკვე ამაზღებს ამისთვის ნიადაგს, ცდილობს რაც შეიძლება უფრო მტკიცე კავშირი დაიჭიროს თავადებთან, განთქმულ ოჯახის შვილებთან. ასეთი კავშირის შექმნას ფიქრობს ღურმიშხანი მით, რომ თავის ვაჟს ანათვლიებს თ-დ ქაიხოსრო აბაშიძეს. აქ მას შემთხვევა ეძლევა გამოთქვას თავის შეხედულება. ცულის სიტყვებზე: „ჩვენებიანთ გოგია მთხოვს, მე მოენათლამო“ (ღურმიშხანის ვაჟზეა ლაპარაკი), იგი ავლებულათ უპასუხებს: „გოგია კი არა მოგია არ გინდა! უთხარი, რომ თავადიშვილს უნდა მოენათვლინო-თქო“. — „თავადიშვილი რა არის, ის გოგია უფრო მოკეთეობას არ გიზამს?“ — ეკითხება ცოლი.

— „შენ რა იცი რა არის... ერთხელ რო დიდმა თავადმა დაგიძახოს შენ ნათლიდედა, ერთხელ რო იმისმა ცოლმა გამოგარჩიოს შენ სხვა დედა-კაცებში და მოგიკითხოს, აბა მითხარი რათ ღირს?“

აქ ერთი მხრით იხატება მთელი ის ზიზღი, რომელსაც ღურმიშხანი, ყოფილი ყმა, გრძნობდა თავის წინანდელ ტოლ-ამხანაგებისადმი („გოგია კი არა, მოგია არ გინდა!“); და მეორე მხრით ის, თუ საით მიიწევდა იგი, სად წამოსკუბება სწადდა. მაგრამ მიუხედავად იმისა, რომ მას, როგორც დიდი შეძლების პატრონს, მრავალი თავადიშვილი უახლოვდებოდა, მიუხედავად იმისა, რომ მისი ვაჟი ზურაბი არც თვალტანადობით და არც ვაჟკაცობით ბევრ თავადის შვილებს არ ჩამოუფარდებოდა, ღურმიშხანსა და თავადებს შორის მაინც ჩატეხილი იყო ხიდი. და ეს გარემოება ძლიერ სტანჯავდა და აწუხებდა ღურმიშხანს. ძნელი გამოსაცნობია, თუ რით დაბოლოვდებოდა ღურმიშხანის ასეთი წადილი, რომ მისი სიცოცხლე მოულოდნელათ არ შეწყვეტილიყო.

სრულიად წინააღმდეგს ვხედავთ „სურამის ციხის“ მეორე მომქმედ პიროში, — სახელდობ ოსმან-ალაში. ოსმან-ალა გაიზარდა სულ სხვა პირობებში; ცხოვრებას მისთვის არ უსწავლებია არც გაიძვერაობა და არც მოხერხება. მან უზომო გაჭივრება და ჯოჯოხეთი

გამოიარა თავის ცხოვრებაში, მაგრამ მიუხედავად თავისი მეტად მგრძობიარე აგებულებისა, იგი მაინც ვერ გასტეხა ამ ჯოჯოხეთურმა ცხოვრებამ; იგი თმენილობს იქამდის, სანამ მოთმენა შეუძლია. წინააღმდეგ ღურმიშხანისა, იგი სრულებით ანგარების მოყვარე არ არის: მას არც სიმდიდრის შეძენა სწადია და არც დიდ-კაცებთან დახლოვება. იგი სიამოვნებით იგონებს თავის ბავშობას დროს, „დროს უმანკოებისას, წმინდის სინიღისისას“, როცა „გუთნის-დღეა უბრძანებდა მას ოროელას მღერას და ამხანაგები შუკით ისმენდენ იმის სიმღერას“. დღეს იგი, „ოსმელის იანიჩარის ასისთავი და მკონებელი დიდის სიმდიდრისა, მაგრამ გასვრილი ქრისტიანეს სისხლში“, სიხარულით დაანებებდა თავს ყოველსავე ეხლანდელს სიკეთეს, რომ შეძლებიყო უწინდელი დროის მობრუნება, იმ დროის, „როდესაც იგი იყო დღის მეხრე და იღებდა ერთს ალოს!“ ოსმან-ალა სულ ერთიანათ გრძობისაგან არის შემდგარი, მის ცხოვრებაში ფულს, ანგარიშს სრულებით არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს; ამიტომ მისი ცხოვრების მიმდინარეობაც სულ სხვანაირია; ის თავიდან ბოლომდე ნამდვილი ტრაგედიაა. თავის ჯოჯოხეთურ ცხოვრების დაკვირვებამ იგი მხოლოდ იმაში დაარწმუნა, რომ ბატონები ყმებს უყურებენ ისე კი არა როგორც ადამიანებს, არამედ როგორც უბრალო, მათთვის სასარგებლო ნივთს. „იმათ გონიათ, რომ ჩვენ კაცნი არ ვიყვნეთ, ჩვენ არ შეგვეძლოს სიყვარული და სიძულე, იმათ გონიათ, რომ ჩვენ არა გვქონდეს გული, არ გვქონდეს სჯა“, — ეუბნება გულდათუთქული ოსმან-ალა ღურმიშხანს. ასეთი გრძობის ადამიანს, რა თქმა უნდა, გაუკვირდებოდა, როცა ბატონები თავის ყმებში ერთგულებას ეძებდა. „ბატონი დარწმუნებული იყო—მწარე დაციწვივით ამბობს ოსმან-ალა, — რომ მე ვიყავი მისი ერთგული! ხა, ხა, ხა! ერთგულებას ეძებდა იმაში, რომელსაც დედა მოუკლა უღელში! საკვირველნი არიან, შენმა გაზდამ, მაგვარნი კაცნი!“ ასეთი იყო ოსმან-ალა, ანუ ქართლელი გლეხი მთელი თავისი გულწრფელობით და პირდაპირობით. მიუხედავად იმისა, რომ იგი ბევრ გაკვირებას, შეწუხებას და დამცირებას იტანს თავის ბატონისაგან, ადრე იქნებოდა თუ გვიან, იგი უეჭველად უნდა გასწორებოდა თავის ბატონს. ხალხის თვალში იგი სათაყვანებელი გმირია, იგი უერთდება მას ყველაფერში. ეს არა იმიტომ, რომ მას ბევრი სიმწარე და შავი დღე მიადგა კარზე, არამედ იმიტომ, რომ მის მიერ ჩადენილი საქმე— ბატონის ოჯახის ამოწყვეტა—არ იყო მარტო მისი საქმე, რომელიც

მას კერძოთ ეხებოდა; ეს იყო საერთო საქმე. შავი დღე ღურშიშ-
ხანსაც ბევრი დასდგომია ცხოვრებაში. მაგრამ მან აქედან მოასწრო
ამოცურვა და ისე მოაწყო თავის ცხოვრება, რომ თითონ დააჯდა
კისერზე სხვერს. ამიტომ იგი არ იწვევს მკითხველში თანაგრძობას
მაშინაც-კი, როცა მას საშინელი უბედურება ეწვევა. დან. ჭონჭაძე
არ იკვლევს ანას დაწვრილებით, მაგრამ იქიდანაც, რაც მან ამის
შესახებ გადმოგვცა თავის მოთხრობაში, აშკარათ მოწმობს, რომ
იგი შესამჩნევად იცნობდა ჩვენი ხალხის ცხოვრებას. და საზოგადოთ-
რა მხარესაც-კი შეეხო იგი ჩვენ ცხოვრებაში, ყოველგან გამოიჩინა
ამ ცხოვრების ღრმა ცოდნა და დაკვირვების შესანიშნავი ნიჭი. ადი-
ლოთ, მაგ., იმერელი ბიჭის მდგომარეობა თფილისში.

იმერელი ბიჭი თფილისში სრულებით შემთხვევითი მოვლენა არ
არის! პირიქით, იგი შედეგია რთულ ისტორიულ და სოციალურ პი-
რობებისა, რომელშიაც იშყოფებოდა იმერეთის გლეხ-კაცობა მეც-
ხრამეტე საუკუნის პირველ ნახევარში. ცნობილია, რომ აქ ბევრათ-
უფრო შეწუხებული იყო გლეხ-კაცობა ბატონ-ყმურ ურთიერთობის
გამო, ვინც ქართლ-კახეთში. აქ გლეხ-კაცობაში რალაც საოცარი და-
წარმოუდგენელი სიღატაკე სუფევდა. შეწუხებული გლეხი იფიწყებდა
ყველაფერს და გარბოდა თავის ქვეყნიდან. თფილისი ითვლებოდა
უმთავრეს თავშესაფარ ადვილათ ასეთ გადავარდნილ უთვისტომო
კაცებისთვის. სადაც უნდა შესულიყავით თფილისში, ყოველგან ნახა-
ვდით იმერელ ბიჭს. ადვილი წარმოსადგენია, თუ როგორ შეინახავ-
დენ ასეთ უთვისტომო ბიჭებს, რომლების პატრონი არავინ იცოდა.
იმას ყველა ჩაგრაგდა, თვით მოსამსახურეებიც-კი იმას სასაცდლოთ
და სამასხროთ იღებდენ. რა ექნათ? მათი დამცველი, მათი მოსარ-
ჩლე არავინ იყო. მაგრამ აქ დაუთმობთ სიტყვა დ. ჭონჭაძეს. „რა არ
გამოესცადე—ამბობს ღურშიშხანი—შემდეგ ამისა (ე. ი. რაც ის იმე-
რეთიდან თფილისში წაიყვანეს), შენ ვერ წარმოიდგენ, ვარდო: შიმ-
შილი, წყურვილი, სიცივე, ცემა, დაცინება და სხვა ბევრი ამისთანა
გამოვსცადე თქვენ საქართველოში. ვინც რასმე დააშავებდა, ყველა
ჩემი ბრალი იყო: ვინ რა მოიპარა? იმერელმა. ვინ რა გატეხა? იმე-
რელმა. ვის დასცინიან? იმერლის ბიჭს. ვისა სცემენ გაჯავრებულ
გულზე? იმერლის ბიჭს. ვის გასაჯავრებლათ სთქონ იმერლების გა-
საცინი ანდაზები? იმერლის ბიჭისა. მე, ვარდო, ბევრჯერ მიტირნია
მწარე ცრემლით, მაგრამ ვინ იყო ჩემი ნუგეშისმცემელი? არავინ.“
აქ წარმოდგენილია მართალი და იმავე დროს საშინელი სურათი იმ

დამცირებისა და ზიზღისა, რასაც იჩენდენ თფილისში იმერეთიდან გადმოხვეწილთადმი, რომელთაც თავის სამშობლოდან ერეკებოდა მწარე ხვედრი. ვინ მოთვლის რამდენი დამცირება და ავღება აუტანიათ იმერეთიდან გადმოხვეწილთ თფილისში. სამწუხარო ის არის, რომ თვით მწერლობამაც შეითვისა ასეთი მოქცევა იმერელ ბიჭთან, და საზოგადოთ იმერელთან, ვინც უნდა ყოფილიყო ის. ქართველ მწერლებს იმერელი მაშინ გამოყავთ თავიანთ ნაწერებში, როცა მკითხველში ან მსმენელში საჭიროა უზომო სიცილ-ხარხარის გამოწვევა. საკვირველი და იმავე დროს მეტათ სამწუხაროა ის გარემოება, რომ დ. ჭონქაძის შემდეგ, რომელმაც პირველათ და უკანასკნელათ დაგვიხატა იმერელი ბიჭის საბრალო მდგომარეობა თფილისში, ჩვენში არ გამოჩნდა ისეთი მწერალი, რომელსაც ამისთვის ყურადღება მიექცია და ეს საბრალო მდგომარეობა საზოგადოებისათვის ემცნო, რომელსაც სიცილ-ხარხარი და დაცინება სიბრაულულზე და თანაგრძნობაზე შეეცვალა. ეს გარემოებაც სხვებთან ერთათ აშკარათ ამტკიცებს დ. ჭონქაძის მაღალ სახელოვნო ნიჭს, შესანიშნავ დაკვირვებას და ხალხის ცხოვრების ცოდნას.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ ის გარემოება, რომ დ. ჭონქაძემ მხოლოდ იმ სიტყვით შესანიშნავი სინამდვილით დაახსიათა მაშინდელი ახალგაზნდობის მთელი ერთი ჯგუფი, რომელიც პირველათ მხოლოდ მის დროს გამოვიდა საზოგადოებრივ მოღვაწეობის ასპარეზზე და რომელიც შემდეგში კარგახანს საკმარისათ გამოჩენილ როლს თამაშობდა მთელ ჩვენ ცხოვრებაში. ჩვენ ვაპობთ „ენიაზ-ლიბერალებზე“. ერთი ასეთი „ენიაზ-ლიბერალი“, ვილაც ლ. დ., დ. ჭონქაძეს თავის „სურამის ციხეში“ ყავეს გამოყვანილქ, არა როგორც მოთხრობის მომქმედი პირი, არამედ როგორც ერთი წევრი იმ შეკრებულობისა, რომელიც დ. ჭონქაძესთან ერთათ იკრიბებოდა და რომლის წევრები ერთი ერთმანეთს მოუთხრობენ „სურამის ციხეს“. დ. ჭონქაძის „ენიაზ-ლიბერალს“ თურმე დიდი „გულმოდგინებით სურდა ყმების განთავისუფლება“; მაგრამ იქვე ვტყობილობთ, რომ ეს „გულმოდგინება“ „მაღალ ფრაზებს“ იქით არ მიდიოდა. სწორეთ ასეთი „ლიბერალობის“ დალი ასვია მესამოცე წლების მოღვაწეთა დიდ უმრავლესობას, თ-დ ილია ჭავჭავაძის მეთაურობით, რომელთაც მთელი 30 წლის განმავლობაში საზოგადო მოღვაწეობის დროსა ეჭირათ ხელში. თქმა არ უნდა, რომ ამ ხნის განმავლობაში „ლიბერალობამ“ საკმარისათ იცვალა ფერი ჩვენში. მაგრამ ჩვენ აქ არც

დრო და არც ადგილი ნებას არ გვაძლევს გამოვიკვლიოთ ის, თუ რა რიგით ვახუნდა და დახურდავდა ხსენებულ მოღვაწეთა ხელში ეს სიტყვა—„ლიბერალობაც“.

ჩვენ ზევით აღვნიშნეთ ის, თუ რა საზოგადოებრივი და ისტორიული წინაშენლობა აქვს დ. ჭონქაძის „სურამის ციხეს“. ახლა უნდა განვიხილოთ და გავარჩიოთ ამ მოთხრობის უმთავრეს მომქმედ პირთა კერძო ხასიათი, სახელდობ: შეეფერება თუ არა მოთხრობის ამა თუ იმ პირს ესა თუ ის მოქმედება იმ პირობებში, რომლებიც მათ გარს ახვევია, თუ იმათი მოქმედება სულ სხვა უნდა ყოფილიყო. ამ საგნის შესახებ ან. ფურცელაძემ, რომელმაც პირველათ გაარჩა ეს მოთხრობა მესამოცე წლებშივე, შემდეგი აზრი წარმოსთქვა¹⁾. მისი სიტყვით, „სურამის ციხეში“ თქვენ ხედავთ პირთ, სხვადასხვა აზრების და მიმართულების პატრონთ გვამთ, მაგრამ ხასიათს ამათს კი ვერ ამჩნევთ, რომ ჰქონდეს რომელსაშე მომქმედ პირს თავისი საკუთარი კერძოობითი ხასიათი, გარდა გულსივარდისა, თუმც არა ისე ნათლათ, როგორც შეფეროდა კარგის ზუღოფნიკის (მაშინ ამ რუსულ სიტყვას ხმარობდენ მხატვრის მაგიერ) გამოსახულებასო“. რაც შეეხება დურმიშხანს, ბ-ნ ფურცელაძის აზრით, მასში „ჩვენ ვერა ვხედავთ ამ კერძოობით ხასიათს: ის არის როგორც ბნელი და მკრთალი მკითხველის თვალშიო“. საერთოთ ამ საგნის შესახებ ჩვენ კრიტიკოსს ის დასკვნა გამოჰყავს, რომ „სურამის ციხის“ მომქმედნი პირნი ხასიათით ერთმანეთს გვანან, ისინი მხოლოთ ამა თუ იმ მოქმედებით განირჩევიან ერთი მეორესაგან და ეს იმიტომ, რომ „ყოველი მოქმედება მომქმედის პირისა არ წარმოსდგება თავის დასაწყისიდან და არ ამოდის სულისა და გულის სიღრმიდანო“. ამ აზრს ჩვენ სრულებით ვერ ვეთანხმებით.

რასაკვირველია, ჩვენ სრულებით იმას არ ვამბობთ, რომ „სურამის ციხე“, როგორც სახელოვნო ნაწარმოები, უხაკლულო იყოს; პირიქით, ჩვენ ამ მხრით მაში ბევრ ნაკლულევანებას ვამჩნევთ, მაგრამ ის აზრი, რომ იმაში ვითომც ჩვენ კერძო ხასიათს სრულებით ვერ ვხედავთ, ჩვენ შეცდომათ მიგვაჩნია. ჩვენ ვიცით უკვე, თუ როგორ ცოცხალ სინამდვილეს წარმოადგენენ „სურამის ციხის“ ორი უმთავრესი მომქმედი პირნი, ე. ი. დურმიშხანი და ოსმან-ალა. ახლა ვიკითხოთ, თუ როგორ არის მოთხრობის მსგეღელობაში თითოეული

1) იხ. „ცისკარი“ 1883 წ., № 1, ხაზს ყოველგან ჩვენ ვუსვებთ.

იმათგანის კერძო ხასიათი დაცული და გატარებული? დალატობენ თუ არა ისინი თავის მოქმედებაში უმთავრეს თავის სულის კვეთებას, ან თავის ძირითად ხასიათს? შეიძლება თუ არა, რომ ისინი ერთი-მეორეს ადგილას დავსვათ, და იმათ ისე იმოქმედონ, როგორც მოთხოვნაშია? განვიხილოთ პირველად ამ მხრით ღურმიშხანის ხასიათი.

ჩვენ ვიცით, თუ სად და როგორ პირობებში გაატარა მან თავისი ბავშობა და სიყმაწვილე, თუ როგორ დააჯახა იგი გარემოებამ ცხოვრების სხვადასხვა ტალღებს. ღურმიშხანისთვის, როგორც ბუნებრივ მკვირცხლი და გამჭრიახი ადამიანისთვის, ყოველივე ეს უნაყოფოთ არ ჩაივლიდა. ამასთანავე ნუ დაივიწყებთ, რომ იგი „იმერელი ბაჭია“. მწარე გამოცდილებამ ხელი შეუწყო მას, თანამედროვე ცხოვრების ალლო აელო. თავის ცხოვრების მიზნათ მან გაიხადა პირადი ბედნიერება. ამისთვის იბრძოდა იგი მთელ თავის სიცოცხლეში, ამისათვის სთმობდა და იმას ანაცვალებდა იგი ყველა თავის მძალე გრძობას, თუ ოდესმე ეს უკანასკნელი მასში ღვიოდა. მაგრამ როგორ შეეძლო ბედნიერების მოპოვება ბატონის ყმას, უთვისტომოს და არაფრის მქონებელს, როგორც იყო ღურმიშხანი? და აი იგი შეუდგება თავის გულის-წადილის შესრულებას. გულისვარდის სიყვარულით იგი სარგებლობს, რომ მოიპოვოს ბატონისაგან განთავისუფლების ბარათი. ეს არის პირველი მისი ნაბიჯი, პირდაპირ თავის ვანზრახვის შესასრულებლად გადადგმული. მაგრამ ამავე დროს იგი ღრმად დარწმუნებულია იმაში, რომ ეს „განთავისუფლება განთავისუფლება არ არის, სანამ მას იმდენი არ ექნება თავისი, რომ სხვის თავდაუხვევლად შეიძლოს ცხოვრება“. ამიტომ ღურმიშხანი, „შეიარაღებული წიგნის, ენების და რამდენიმე ხელობის ცოდნით“, გაემართება „ფულის საშოვნელად“. თავის მოქნილი და მოხერხებული ქცევით იგი პირველ შეხვედრაზევე ხიბლავს გულუბრყვილო ოსმან-აღას, რომელიც მას ჯერ მოჯამაგირეთ იყენებს და შემდეგ უთმობს თავისი დიდძალი ქონების ნახევარს. ამავე ანგარებით გატაცებული, იგი უარჩყოფს გულისვარდის სიყვარულს და ირთავს ცოლათ იმავე ოსმან-აღის მონათლულს, რასაკვირველია, მარტო ანგარიშის გულისთვის. გარეშე ადამიანში, ვინც უნდა ყოფილიყო ეს უკანასკნელი: ნათესავი თუ მეგობარი, ღურმიშხანი მარტო თავის გამდიდრების, თავის ბედნიერების იარაღს ანუ საშუალებას ხედავდა; გარეშე ამა-სა მისთვის არაფერს საჭირო არ იყო. მან უარყო გულისვარდის სი-

ყვარული მას შემდეგ, რაც ეს უკანასკნელი მისი მიზნისთვის საჭირო აღარ იყო; დაივიწყა ოსმან-ალა, რომელმაც იგი დააყენა გზაზე და გახადა დიდძალი შეძლების პატრონი, მას შემდეგ რაც იგი იმაში აღარ საჭიროებდა. აზნაირი გზით მან მოიპოვა ჯერ თავისუფლება და შემდეგ სიმდიდრე. მაგრამ რამდენადაც იგი მიტოპავდა ცხოვრების მორევში, ამდენად მას უფრო და უფრო ეშლებოდა საღერღელი მაღალი ცხოვრებისა. ამავე დროს იგი სულ უფრო და უფრო რწმუნდებოდა იმაში, რომ მაღალ საზოგადოებასთან, გვაროსან არისტოკრატიასთან დაახლოვებას ზელს უშლიდა მისი ჩამომავლობა; ღურმიშხანს რცხვენოდა, რომ მას ასეთი ბნელი წარსული ჰქონდა. იმის ბედნიერებისათვის საჭირო იყო ამ ბნელი წარსულის სრულიად ამოშლა მის ცხოვრებიდან, საჭირო იყო მისი შერიცხვა მაღალ საზოგადოებაში. მაგრამ ჯერ დღესაც-კი გვაროსანი არისტოკრატია, როცა შეჭლება ნებას აძლევს, მუდამ გაურბის ვაჭარ-სოვდაგართან დაახლოვებას, თორემ მეცხრამეტე საუკუნის პირველ ნახევარში რაღა იქნებოდა. მაგრამ წარმოიდგინეთ, რომ ცხოვრებისაგან გალაღებულ ღურმიშხანს აქაც ბედი წყალობს, აქაც მომავალი უღიმის მას. ეს არის მისი ერთად-ერთი ვაჭი—ზურაბი, თ-დი აბაშიძის მონათლული, რომელიც არაფრით არ ჩამოუვარდებოდა მაშინდელ ახალგაზრდა თავად-შვილებს. და აი ღურმიშხანიც ოცნებობს, რომ თავისი შვილის მეზობლით იგი სამუდამოდ დაუახლოვდება მაღალ საზოგადოებას, დავიწყებული იქნება მისი მდაბალი ჩამომავლობა. ამ დროს სრულიად მოულოდნელად, თითქო განგებ, მას წელიდან გამოეცლება ეს ერთად-ერთი საშუალება, რომელსაც შეეძლო, რომ მას ბედნიერება მინიჭებოდა, რომ დაკმაყოფილებულიყო მისი უზომო თავმოყვარეობა. როცა ზურაბი მისთვის დაიკარგა, ყოველივე მისი განზრახვა სამუდამოდ დაირღვა და გადაბრუნდა. ამით ერთხელ და სამუდამოდ შეილახა მისი თავმოყვარეობა; ღურმიშხანმა მაშინვე იგრძნო, რომ ამის გამომთვლება არასოდეს აღარ შეიძლებოდა, რომ მას დასცეს კაკალ გულში. იგი სრულებით ანგარიშ-მიუტყემლად მიდის იმასთან, ვისი წყალობითაც იგი ასე გაუბედურდა; იძიებს შურს, ე. ი. კლავს მისი უბედურების მომგონს, ე. ი. გულისგარდს და თითონაც იმის ხელით კვდება.

ასეთია ცხოვრების გარემოებათა მსვლელობა. აღამიანი თავისთვის განგებ ვერ წარმოშობს ცხოვრების პირობებს; ეს პირობები არსებობენ უიმისოთ, მის გარშემო. მხატვრის ნიჭიც იმაში მდგომარეობს.

რეობს, რომ სინამდვილით წარმოგვიდგინოს ის, თუ როგორ მოიქცევა ამა თუ იმ პირობებში ესა თუ ის პირი თავისი ხასიათის მიხედვით. თუ მწერალი თავისი თხზულების მომქმედ პირს ამოქმედებს და ალაპარაკებს არა მისი კერძო ხასიათის მიხედვით, არამედ ისე, როგორც ეს თითონ ავტორს სურს, მაშინ თქვენ წინ არ არის მომქმედი პირი, არამედ რაღაც მკვდარი, უსულო და უგულო არსება. ჭონქაძის ღურმიშხანი-კი ნამდვილი ცოცხალი ადამიანია, მტკიცე და მაგარი ხასიათით, რომელიც არასოდეს არ ღალატობს თავის ძირითად ხასიათს, ასე რომ მკითხველს წინდაწინვე შეუძლია მიხვდეს, თუ როგორ მოიქცევა ღურმიშხანი ამა თუ იმ შემთხვევის დროს.

რაც შეეხება ოსმან-ალას, ჩვენ არ გამოვუდგებით აქ დაწვრილებით მის ხასიათის განხილვას, რადგანაც ეს განმეორება იქნებოდა იმის, რაც ჩვენ ზევით ვთქვით მის შესახებ. ვიტყვით მხოლოდ, რომ ოსმან-ალა ნამდვილი ხორც-შესხმული ადამიანია, ისეთი, როგორც უნდა ყოფილიყო მაშინ ქართლელი გლეხ-კაცის შვილი. მისი თითოეული მოქმედება, თითოეული ნაბიჯიც-კი, შესანიშნავი სისწორით არის აწონ-დაწონილი და გათვალისწინებული: ერთი სიტყვით, ოსმან-ალის მოქმედებაში არ არის ისეთი რამ, რაც მის ბუნებას, მის ძირითად ხასიათს ეწინააღმდეგებოდეს. იგი ვერასოდეს ვერ გასწევდა ღურმიშხანობას, როგორც ეს უკანასკნელი ვერ გასწევდა ოსმან-ალობას. როგორც ოსმან-ალის, ისე ღურმიშხანის დახატვაში არავითარი ნაძალადეობა არა სჩანს. ჩვენის აზრით, თუ რომელიმე მომქმედი პირის დახასიათებაში ჩანს რამოდენიმეთ ნაძალადეობა, ეს ისევ გულისგარდის დახასიათებაში. ამ პირს ავტორმა მეტად ძნელი როლი აკისრა და ვერ ვიტყვით, რომ აქ ავტორს არ გამოეჩინოს შესანიშნავი ცოდნა ადამიანის პსიხოლოგიისა. მაგრამ მისგან ჩადენილი საქმე, ე. ი. ღურმიშხანზე შურისძიება მკითხაობის საშუალებით, რომლის მსხვერპლი გახდა ღურმიშხანის ერთად-ერთი ვაჟი— შურაბი, არა თუ მეტათ სასტიკი და ზომიანე გადასულია, არამედ პირდაპირ არა ბუნებრივია.

ყოველ შემთხვევაში ამ სამ მომქმედ პირების: გულისგარდის, ოსმან-ალის და ღურმიშხანის დასურათებაში დ. ჭონქაძემ გამოიჩინა ადამიანის ბუნების ღრმა ცოდნა. რასაკვირველია, ჩვენ არ ვამბობთ, რომ აქ იგი შეუდარებელია; პირიქით, ავტორი არც აქ დაეძებს ადამიანის ბუნების ყოველმხრივ დასურათებას და გამოხატავს: მას მხოლოდ ერთი მხარე აინტერესებს, სახელდობ, ბატონ-ყმურ ურთი-

ერთობის ნიადაგზე განვითარებული გრძობები და ზნე-ჩვეულებები; გარდა ამისა იგი არ შედის ხოლმე თითოეული სულიერი მდგომარეობის დაწვრილებით განხილვაში, იგი ხშირად ერთბაშათ და მოკლედნელათ სწყვეტს სიტყვას, ასე რომ ამ მხრით მთელ მოთხრობას თითქო დაუმთავრებლობაც ეტყობა. დანარჩენ პირების შესახებ: ოსმან-ალის და ღურმიშხანის ბატონებზე, ოსმან-ალის დედაზე, ნატონზე და სხ., აი რა უნდა შევნიშნოთ: აეტორს, რა თქმა უნდა, სრულებით მხედველობაში არ ჰქონებია იმათი სისრულით დახატვა და გამოიყვანა სცენაზე მხოლოდ დასახმარებლათ, უმთავრეს პირების დასახასიათებლათ, ამიტომ ეს პირები არ წარმოდგებიან მკითხველის წინაშე. ისე ცოცხლათ, როგორც ცხოვრებაში არიან. მაგრამ სადაც-კი აეტორი ეხება იმათ ცხოვრებას, ისინი შეუდარებელი სინამდვილით არიან გამოყვანილი. მაგ., თქვენ ხედავთ მებატონეთა მხიარულ, მედიდურ და წარბ-შეუხრელ სახეს იმ დროს, როცა ისინი სრულიად უდანაშაულო ადამიანების ბედს სწყვეტენ, თითქო აქ არაფერი ხდებოდეს. აი თქვენ თვალწინ დედებს სტაცებენ და უყიდიან შვილებს; დედები ემხობიან მიწაზე და ენიდან გამოუთქმელი ვედრებით სთხოვენ ბატონებს შებრალებას. გეგონებათ, რომ იმათი ხეყწა-მუდარა, იმათი ტირილი და ცრემლი ქვასაც-კი გაალობსო, მაგრამ არა: ბატონები თითქო ქვაზე უფრო მეტ შეუბრალებლობას იჩენენ; ადამიანის ჯოჯოხეთური ტანჯვა, რომლის მიზეზი თვით ისინი არიან, იმათთვის არ არსებობს. ისინი განაგრძობენ ჩვეულებრივ ქეიფს, როცა იმათ გარშემო ტანჯვა და მწუხარებაა. ეს მხარე საკმარისათ ნათლათ აქვს დ. ჭონქაძეს წარმოდგენილი და მასაც მხოლოდ ეს სურდა. აეტორს სრულებით არ აინტერესებდა მებატონეთა კერძო, ოჯახური ცხოვრება; მას არ სურდა ეჩვენებია ჩვენთვის, როგორი იყვნენ ისინი, როგორც ქმრები, მამები ან ოჯახის უფროსნი; მისი მიზანი იყო წარმოედგინა მკითხველისთვის იმ დროის უმთავრესი საჭირ-ბოროტო საგანი, ე. ი. ბატონ-ყმური ურთიერთობა. ამიტომ იგი არც ყმების შინაური ცხოვრების დაწვრილებით განხილვაში შედის; გარეშე იმისა, რაც ბატონ-ყმურ ურთიერთობის გავლენას პირდაპირ არ ეხება, რაც ყოველდღიური ცხოვრების ჭირ-ვარამს შეადგენს, იგი არ ეხება. აიღეთ მაგ., თუნდ ოსმან-ალის დედის ვითარება, მისი ბედკრული და საბრალო ცხოვრების ამბავი. აეტორს აქ შეეძლო ბევრი რამ ეჩვენებია ჩვენთვის, ბევრი რამ ეამბნა ამ საბრალო დედის ცხოვრებიდან, მაგრამ ამას იგი არ შვრება, თითქო

განგებ გაურბის, თითქო ეშინია, რომ უმთავრესი საგანი არ გაუშვას ხელიდან, და მკითხველსაც არ გამოეპაროს იგი შეუმჩნეველი. შეგიძლიათ ეს მას ნაკლულევიანებათ ჩაუთვალოთ, შეგიძლიათ ღირსებათ მიილოთ, ეს დამოკიდებულია იმაზე, ვინ როგორ უყურებს საგანს. მაგ., ანტ. ფურცელაძე¹⁾ ამაში „სურამის ციხის“ ნაკლულევიანებას ხედავს. მისი აზრით, თუმც დ. ჭონქაძე, მაშინდელი ცხოვრების მთავარ საჭირ-ბოროტო საგანს „გვიხატავს ნათლათ და გარკვევით“, მაგრამ დაწვრილებით არ გვიჩვენებს ამ საგანს, არ უშვრება მას ანალიზსო. ამას იგი ხსნის არა ავტორის ნიჭის სისუსტით, არამედ იმით, რომ დ. ჭონქაძის „ძლიერ ნიჭს აკლდა მხოლოთ შემუშავებაო“. ეს მართალია მით უმეტეს, რომ „სურამის ციხე“ პირველი ცდა იყო ლიტერატურულ ასპარეზზე. მაგრამ იმავე დროს ჩვენ არ უნდა დავივიწყოთ ის პირობები, რომლებშიაც დ. ჭონქაძეს წილათ ხედა ბატონ-ყმურ ურთიერთობაზე წერა. შეიძლება თვით ჭონქაძეც კარგათ გრძნობდა, რომ სურათის სისრულისათვის საჭირო იყო მაშინდელი ურთიერთობის უფრო დაწვრილებით ჩვენება, მაგრამ ეს მას არ შეეძლო უფრო მისგან დამოუკიდებელ მიზეზების გამო. ჩვენ ვიცით, რომ მაშინდელი ქართველი მწერლები ბატონ-ყმობის შესახებ სრულებით გაჩუმებული იყვნენ და კრინტსაც არ ძვრიდენ მაზე. მეორე მიზეზი თვით მაშინდელი საზოგადოება იყო, სადაც მხოლოთ მებატონეებს ჰქონდათ ხმა და გავლენა; დანარჩენები-კი იმათ წინაშე ძრწოდენ და იკრუნჩხებოდენ; იმათ დამონებული და დამორჩილებული ყავდათ არა მარტო გლეხ-კაცის პიროვნება, არამედ თვით საზოგადოების აზრიც-კი. გარდა ამისა მაშინდელი საზოგადოებრივ ურთიერთობის უფრო დაწვრილებით დასურათება უფრო იმ მხრით იყო საშიში, რომ შეიძლებოდა ამ შემთხვევაში ცენზორს არც კი დაერთო ნება „სურამის ციხის“ დაბეჭდვაზე. ჩვენ ვიცით, რომ ჭონქაძეს უფრო ეს უკანასკნელი გარემოება უშლიდა ხელს, და სწორეთ ამ გარემოებამ აიძულა იგი თავის მოთხრობის მოქმედება საშუალო საუკუნოებში გადაეტანა.

რადგანაც აქ „სურამის ციხის“ ნაკლულევიანებაზე ჩამოვარდა ლაპარაკი, საჭიროა რომ ცოტაოდენი ამაზედაც შევჩერდეთ. ჩვენის აზრით, ამ მოთხრობის ერთი უმთავრესი ნაკლულევიანება იმაში მდგომარეობს, რომ აქ ავტორმა მოინდომა ორი დროის, ძველის და ახლის

¹⁾ იხ. ზევით დასახელებული წერილი — „ცისკარში“.

ერთათ შეერთება, ერთათ გადადუღება. ამ გარემოებამ, როგორც ეს წინათვე შევნიშნეთ ბევრათ ავნო დ. ჭონქაძის მოთხრობას მხატვრობის მხრით, ვინაიდან ეს გადადუღება მან ვერ მოახერხა და ძველი ღროის მოთხრობას სრულებით არაფერი არ სცხია. მეორე დიდი ნაკლულევანება წარმოდგება ენის უცოდინარობისაგან. ავტორი წერს უფრო რუსულ-ქართული ენით¹⁾, და იმავე ღროს მისი ქართული ძველ საეკლესიო ენას მოგვაგონებს, ვინემ ჩვეულებრივ ქართულს, რომელზედაც ხალხი ლაპარაკობს. თუმცა ალაგ-ალაგ ეტყობა, რომ ავტორს უცდია ხალხური კილო ეხმარა, მაგრამ რუსულ-ქართულს გვერდით ეს რალაც შეუხამებელია და კიდევ უფრო ცუდ შთაბეჭდილებას ახდენს მკითხველზე. ამ მხრით დ. ჭონქაძე ვერ წაუვიდა თავისი ღროის გავლენას. უნდა შევნიშნოთ, რომ ეს გარემოება ამცირებს „სურამის ციხის“ ღირსებას.

მაგრამ მიუხედავათ ამისა, მიუხედავათ კიდევ სხვა უფრო წვრილმან ნაკლულევანებათა, „სურამის ციხე“ უნდა ჩაითვალოს ერთ უშესანიშნავეს ნაწარმოებათ, რომელიც-კი გასული საუკუნის განმავლობაში ქართველ მწერალთა გონებას შეუქმნია. დ. ჭონქაძის მოთხრობა შესანიშნავია თავისი მაღალი მიზნით; შესანიშნავია იგი თავისი თავის შინაარსითაც, რომელიც შეიცავს ავტორის ღროის უმთავრეს საჭირ-ბოროტო საგანს. ჩვენ უკვე ვთქვით, რომ მისმა დაბეჭდვამ თავზარი დასცა მაშინდელ ბატონ-ყმურ საზოგადოებას და იგი ორნაწილათ გაყო. ერთ მხარეზე შეიკრიბენ ყველა ისინი, ვინც ბატონ-ყმობის მოსარჩლენი, მისი დამცველნი იყვენ, ვინც ბატონ-ყმობაში პირად სარგებლობას ხედავდა. ესენი ამაყათ და გაბედულათ იცქირებოდენ, თუმც საჯაროთ-კი ველარ იღებდენ ხმას. მეორე მხარეზე თავს იყრიდენ ისინი, ვინც ბატონ-ყმობის წინააღმდეგი იყვენ; რიცხვით, რა თქმა უნდა, ესენი უმცირესობას შეადგენდენ და იმათ მოქმედებას ამ მხრით შიში და მოკრძალება ეტყობოდა. საჯაროთ ხმის ამოღებას ვერც ესენი ბედავდენ, ზოგი შიშის გამო, ზოგი ვინ იცის რატომ. გავიდა ცოტა ხანი და დ. ჭონქაძე გარდაიცვალა; შემდეგ გადავარდა თვით ბატონ-ყმობაც; დ. ჭონქაძის ხსენება თან-

¹⁾ საკვირველია, ან. ფურცელაძეს, რომელიც ამავე ნაკლულევანებას უსაყვედურებდა დ. ჭონქაძეს, იმავე წერილში ბევრად უფრო ატყვია რუსული ენის ზეგავლენა, არა მარტო ფრაზების შედგენაში, არამედ რუსული სიტყვების ხმარებაშიაც. თქვენ იქ გხვდებით, მაგ., ასეთი სიტყვები: „ზუდოფნიკი“, „უვი“, „ბურანი აპტიისა“ და მრ. სხე.

დათან მიწყნარდა საზოგადოებაში და იგი დაივიწყეს. მისი გარდაცვალების 15 წლის შემდეგ, გ. თუმანიშვილი, რომელიც გაზ. „დროებაში“ არჩევდა „სურამის ციხის“ პირველ გამოცემას, აი რას ამბობს: „შესაძლებელი საქმეა, რომ თქვენ არ იცნობდეთ დ. ჭონქაძეს... არა მგონია, რომ იმის მართლის თქმა სრულებით უნაყოფოთ დარჩენილიყო და არ გაემხნევა ჯერ არ დაჩაგრული ახალგაზდობაო“¹⁾. ჩანს, 15 წელიწადი საკმარისი იყო, რომ დაევიწყათ ისე ვინც პირველათ საჯაროთ დაგმო ის წესწყობილებას, რომელიც საუკუნოების განმავლობაში სულს უხუთავდა ჩვენს ხალხს და რომლის მეოხებით ადამიანი პირუტყვით იყო მიჩნეული. მაგრამ არც გ. თუმანიშვილის გახსენებამ უშველა საქმეს. ამ გახსენების შემდეგ გაივლის კიდევ რამდენიმე ხანი, „სურამის ციხე“, როგორც საკითხავი წიგნი, ხალხში ვრცელდება, მაგრამ ქართული მწერლობა არც თვით მოთხრობაზე და არც მის ავტორზე ხმას არ იღებს. და ეს ასეა დღესაც. შეიძლება „სურამის ციხე“ მართლა არ არის იმის ღირსი, რომ მას ყურადღება მიექცეს? შეიძლება ქართული მწერლობა სამართლიანათ უწყვედა და დღესაც უწევს დ. ჭონქაძეს ავი დედინაცვლის როლს? შეიძლება მის მოთხრობას ხალხი სრულებით უსამართლოთ სცემს პატივს? ვგონებთ, ზევით ნათქვამი აშკარათ ამჟღავნებს, თუ ვინ იქცევა ამ შემთხვევაში სამართლიანათ: ხალხი, რომელსაც უყვარს და პატივს ცემს დ. ჭონქაძის „სურამის ციხეს“, თუ ქართული მწერლობა, რომელმაც თითქმის სრულებით დაივიწყა, როგორც დ. ჭონქაძე, ისე მისი მოთხრობა.

დ. ჭონქაძის თანამედროვე საზოგადოების და ლიტერატურის განხილვიდან მკითხველი დაინახავდა, თუ რა მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა მესამოცე წლების დასაწყისში „სურამის ციხის“ გამოქვეყნებას. ვერც ერთი იმ დროის ქართველი მწერლის ნაწარმოები ვერც აზრის და ვერც შინაარსიის მხრით ვერ შეედრება დ. ჭონქაძის „სურამის ციხეს“. ილია ჭავჭავაძის ცნობილი „გლახის ნაამბობი“ და „რამდენიმე სურათი ყაჩაღის ცხოვრებიდან“ გამოქვეყნებულ იქმნენ არა თუ „სურამის ციხის“ დაბეჭდვის შემდეგ, არამედ იმ დროს როცა ბატონ-ყმობა უკვე გაუქმებული იყო, და მაშასადამე ის მნიშვნელობა აღარ ჰქონდა. გარდა ამისა, თუმც ხსენებული ნაწარმოებნი ენის და სტილის მხრით გაშვენიერებული და გალამაზებულია,

¹⁾ იხ. გაზ. „დროება“ 1875 წ., № 118, ხაზს ჩვენ ვუსვებთ.

ასე რომ ამ მხრით მათ „სურამის ციხე“ სრულებით ვერ შეედრება; მაგრამ იმავე დროს ილ. ჭავჭავაძის ხსენებულ ნაწარმოებთ აკლიათ ისეთი რამ, რაც ერთი ძნელი გამოსათქმელია, რაც მხოლოდ გრძნობით იცნობების; ერთი სიტყვით, იმათ აკლია ის მხურვალე გრძნობა, რომლითაც გამთბარია დ. ჭონქაძის „სურამის ციხის“ არა თუ თითოეული სიტყვა, არამედ თითოეული მარცვალციკი. თქვენ ხედავთ გარეგან სიშვენიერეს, წმინდა ლიტერატურულ ენას, უბრალო ხალხის თანაგრძნობას და მისთვის ცრემლებს დენას, მაგრამ ყოველივე ეს რაღაც ძალდატანებულია, არა წრფელი გულიდან ამონანეთქი; ეს უფრო მედიდურობაა, მაღლიდან მოწყალების თვალთ გადმოყურება: აი ჩვენც თანაგიგრძნობთ, ჩვენც გადრულობთ და ხელს თუ არა, თითს მაინც გიწვდითო! სულ სხვაა დ. ჭონქაძის „სურამის ციხე“, მაშინ სულ სხვაგვარი გრძნობაა ჩატანებული და ამიტომ მიუხედავად გარეგანი ულაზათობისა, მან მაინც მოიგო ხალხის გული!

ორმოც წელიწადზე მეტია, რაც ქართული მწერლობა სისტემატიურათ სდევნის დ. ჭონქაძის „სურამის ციხეს“. ასეთი დევნა იშვიათი მოვლენა არაა; ამასვე ჩვენ ვხედავთ სხვა ხალხთა ლიტერატურაშიაც. ჩვენ ვიცით, რომ სდევნიდენ უდიდეს და უშესანიშნავეს მოაზრეთ, მწერლებს და მოღვაწეებს. დევნის მიზეზი ყოველგან ერთი და იგივე იყო: მდევნელები ხედავდენ, რომ ამა თუ იმ მწერლის ან მოღვაწის აზრის ან შეხედულების გავრცელება მავნებელი ექნება იმათ ინტერესებისათვის და ამიტომ დევნიდენ ამ აზრის გამოთქმელთ და მატარებელთ. ეს მდევნელები ზოგან გაფანატიკოსებული სამღვდელთა იყო, ზოგან ერთი რომელიმე საზოგადოებრივი ჯგუფი ანუ კლასი, ზოგან თვით მთავრობა. დან. ჭონქაძეს პირველათ სდევნიდენ ისინი, ვინც ბატონ-ყმობის მომხრენი იყვენ. ამათი დევნა ადვილათ გასაგებია; ამას ახსნა არ სჭირია, ვინაიდან ყმების ბატონები დ. ჭონქაძემ სამუდამოთ სამარცხვინო ბოძზე გააკრა, როგორც ზევით იყო ნათქვამი. ამავე გზას დაადგა ჩვენი მწერლობაც. რა იყო ამის მიზეზი? რათ იკისრა ჩვენმა მწერლობამ ასეთი ყოველად შეუფერებელი როლი? ამის მიზეზი მარხია ჩვენი საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარებაში.

ჩვენი საზოგადოებრივი ცხოვრება მეცხრამეტე საუკუნეშიაც ძლიერ ნელი ნაბიჯით მიდიოდა წინ, განსაკუთრებით ამ საუკუნის პირველ ნახევარში. იმ დროებში დ. ჭონქაძე არა თუ იშვიათი,

არამედ თითქმის ერთათ-ერთი პირი იყო, რომელიც თვით ხალხისაგან იყო გამოსული და რომელსაც ხალხის გასაჭირი აწუხებდა და აფიქრებდა. იგი ერთათ-ერთი პირი იყო, რომელსაც ხალხის კეთილდღეობა სწყუროდა. მაგრამ მისი მოღვაწეობისთვის ჯერ კიდევ არ იყო ნიადაგი მომზადებული. საზოგადოებრივ მოღვაწეობის ნიადაგზე მას არ შეეძლო შთამომავლობის დატოვება, რომ მისთვის თავის წმიდა ანდერძი გადაეცა; ერთი სიტყვით, იმ დროს არ იყვენ კონქაძეები. საზოგადოებრივი მოღვაწეობის ასპარეზს, რომელიც იმ დროს მხოლოდ ლიტერატურით ისახლეგრებოდა, დაეპატრონენ ისეთი პირები, ვინც მებატონეთა წოდებიდან იყვენ გამოსული. ამათ მწერლობა ხალხისათვის როდი უნდოდათ: ის იმათთვის უფრო ან დროს გასატარებელი და ან სახელის მოსახვეჭი საშუალება იყო. უმეტესობა ამათში ერთნაირი „ლიბერალები“ იყვენ, რომელთაც ყოველთვის და ყოველგან მხოლოდ „მაღალი ფრაზები“ უყვართ. ეს „ლიბერალები“ თითქმის ყველანი ერთი წრის ხალხი იყო, ერთი გრძნობით და ერთი შეხედულებით გამსჭვალული. იმათთვის ნაწერებით აავსეს მაშინდელი ჩვენი მწერლობა, რომელსაც ძალაუფლებურათ თავისებური ელფერი და მიმართულება მისცეს. უწინარეს ყოვლისა იმათ გამოაცხადეს თავის თავი მამულის მოყვარულებათ და საქართველოს ძველი დიდების მომხრეებათ. იმათი „მამულისშვილობა“ თხოულობდა რომ საქართველოში ძველათ ყოველივე კარგი ყოფილიყო. ამან მოითხოვა ჩვენი წარსული ისტორიის თავისებურათ გადაკეთება, თავისებურათ დახსნა. ასევე უნდა მოქცეოდნენ ბატონ-ყმობასაც; ეს უკანასკნელი არც მონობას მოასწავებდა იმათ თვალში და არც ერთი წოდების კაცისაგან მეორე წოდების კაცის დაჩაფვრას. იმათი აზრით, ჩვენმა ცხოვრებამ არ იცის, თუ რა არის წოდებათა და კლასთა შორის განხეთქილება, უთანხმოება. ასეთ პირობებში, რა თქმა უნდა, ადგილი აღარ ჰქონდა არც დ. კონქაძეს და არც მის „სურამის ციხეს“. ჯერ თვით კონქაძე ვინ იყო, რომ იმაში თავისი ტოლი და ამხანაგი ეცნოთ? და მერე „სურამის ციხე“? ეს ხომ ძირიან-ფესვიანათ არღვევდა იმათ შეხედულებას ჩვენ წარსულ ცხოვრებაზე, რომელიც ია-ვარდით როდი იყო ხოლმე მოფენილი, როგორც იმათ ეგონათ. ეს ერთი. მეორეც ის, რომ აქ, ცოტა არ იყოს, იმათი პირადი თავმოყვარეობაც ილახებოდა: ისინი ხომ ყველანი ოსმან-ალის ბატონების შვილები და შვილის-შვილები იყვენ. იმათ არ უნდოდათ, რომ იმათი მამა-პაპების საქმეებს ფარდა ახდოდა. იმათი აზრით.

ყოველი ჩვენი წარსული შარავანდედით უნდა ყოფილიყო გარემო-
ცული ხალხის თვალში. დ. ჭონქაძის საქციელბ-კი ამ შემთხვევაში
მეტათ სასტიკი და შეუბრალებელი იყო. მან ფარდა ახადა ჩვენ
წარსულ საზოგადოებრივ ურთიერთობას; გვიჩვენა ჩვენი მოწინავე
წოდების „საქმენი საგმირონი“ შეუღარებელი სინამდვილით. ეს, რა
თქმა უნდა, არ მოეწონებოდათ იმათ, ვინც ამ წოდებიდან იყვენ გა-
მოსული და ვინც იმავე დროს ჩვენი მწერლობის სათავეში იდგენ.
იმათ სრულებით გაჩუმება არჩიეს დ. ჭონქაძის და მისი „სურამის
ციხის“ შესახებ, ვინემ ამაზე ლაპარაკი დაეწყოთ მწერლობაში. მაგ-
რამ აქ იყო კიდევ სხვა გარემოებაც, არა ნაკლებ ღირსი აღნიშვნისა.
მესამოცე წლების მოღვაწენი, ავი იყვენ თუ კარგნი, მაინც
ლიბერალობდენ. იმათ ლიბერალობას მით უმეტეს ჰქონდა გასაგალი,
რომ იმ ხანებში უკვე თვით მთავრობაც-კი მეცადინეობდა ბატონე-
ბისთვის ყმების ჩამორთმევას; თვით მთავრობაც-კი ბატონ-ყმობაში
უსამართლობას ხედავდა. მესამოცე წლების მოღვაწენი მთავრობას
ხომ ველარ ჩამორჩებოდენ, სიტყვით მაინც, თუ საქმით არა, და აი,
ისინიც უერთდებიან საზოგადო ხმას. ამ დროს ვილას ახსოვდა დ.
ჭონქაძე, რომელმაც პირველათ გაილაშქრა ბატონ-ყმობის წინააღმ-
დეგ, რომელმაც პირველათ დაგმო საჯაროთ ეს წეს-წყობილება. იმა-
თი სახელისთვის საჭირო იყო, რომ ამ საქმეში პირველობა იმათვე
დარჩენოდათ. ამნაირათ შემუშავდა და გავრცელდა ის ზღაპარი, რომ
ბატონ ყმობის წინააღმდეგ ჩვენში გაილაშქრენ პირველათ ვითომც
თვით თავად-ახნაურებმა, წარჩინებულ გვარის შვილებმაო; რომ ვი-
თომც დაჩაგრული გლეხ-კაცობის სასარგებლოთაც იმათვე ამოიღეს.
პირველათ ხმა. სამწუხაროთ, ამნაირმა ყალბმა მიმართულებამ და
უკუღმართმა შეხედულებამ თანდათან მოიკიდა ფეხი ჩვენ მწერლო-
ბასა და საზოგადოებაში; მის დამკვიდრებას და გამაგრებას, როგორც
ვიცით, ხელს უწყობდენ თვით მესამოცე წლების მოღვაწენი; იმათ
ჭირივით ეჯავრებოდათ დ. ჭონქაძე და მისი „სურამის ციხე“. ჩვენ
უკვე ვიცით, თუ რა იყო ამ ყალბი მიმართულების გავრცელების მი-
ზეზი; ეს ჩვენთვის ახლა ადვილი წარმოსადგენია.

დღეს კი გარემოება შეიცვალა: ხალხი თითონ გებულობს და
აფასებს იმათ, ვინც საზოგადოებრივ ასპარეზზე მოქმედებს. ამიტომ
ყველას უნდა მიენიჭოს საქმისამებრ მათისა: ამ წიგნაკის მიზანი იყო
აღგვედგინა დ. ჭონქაძის პიროვნება და მისი ღვაწლი ქართველ სა-
ზოგადოების და მწერლობის წინაშე; გვინდოდა გვეჩვენებია ის მნიშ-

ენელობა, რომელიც „სურამის ციხეს“ აქვს ქართულ მწერლობაში. თუ რამდენათ მივახწიეთ ჩვენ მოზანს, ამის მსაჯული მკითხველია.

დასასრულ, აქ ჩვენ უნდა დავაყენოთ ერთი კითხვა: იქონია თუ არა რაიმე გავლენა ქართულ მწერლობაზე დ. ჭონქაძემ? სამწუხაროთ, უნდა აღვიბროთ, რომ თითქმის სრულიად არავითარი. ამის თავი და თავი მიზეზი მოკლეთ ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ ზევით. დაწვრილებით ამ საგნის განხილვა არ შეადგენს ამ წიგნის დანიშნულუბას. ის სულიერი ნათესაობა-კი, რომელიც არსებობს ერთი მხრით დ. ჭონქაძესა და მეორე მხრით, მაგ., ეგნატე ნინოშვილს შუა, აიხსნება იმით, რომ ორივე ეს მწერალი პირდაპირ ხალხისაგან იყვენ გამოსული და ამიტომ იმათ უფრო მეტი სინამდვილით და უფრო მეტი დაკვირვებით შეეძლოთ გაეგოთ ხალხის გასაჭირი და მისი მწუხარება. ამ ორ მწერალს შორის მართლაც ბევრია საერთო. თუ ერთი იმათგანი (დ. ჭონქაძე) გვიხატავდა ყმების აუტანელ მდგომარეობას ბატონების ხელში, მეორე (ე. ნინოშვილი) მოგვითხრობს იმავე ყმების ამბავს განთავისუფლების შემდეგ. მიუხედავად ამისა ჩვენ დარწმუნებული ვართ, რომ არავითარი გავლენა არ ჰქონია დ. ჭონქაძეს ე. ნინოშვილზე.

კიდევ გავიმეორებთ, რომ თუ დ. ჭონქაძემ ვერ იქონია ჩვენ მწერლობაზე ვერავითარი გავლენა, ამის ბრალი რამდენიმეთ თვით ჩვენი მწერლობის მესვეურთ და განსაკუთრებით კრიტიკოსებს უნდა მიეწეროს, რომლებიც თავიდანვე ყალბ მიმართულებას დაადგენ და შემდეგში ოღნავათაც არ მოინდომეს იქიდან განთავისუფლება.

ქ. ქუთაისი.

1903 წ. სექტ.-ოქტომბერი,

შ ი ნ ა ა რ ს ი.

	მარ.
შესავალი	9—18
დან. ჟონქაძის ცხოვრება	14—28
დან. ჟონქაძის დრო:	
I. ბატონ-ყმობა	24—37
II. საზოგადოება	37—48
III. მწერლობა	48—76
„ხურამის ციხე“	77—104

ფ. მახარაძის წიგნის „დანიელ ზონაძე და მისი დრო“-ს გარემომო ატეხილ დავის გამო პასუხი ქართველ თავად-აზნაურებს (1906 წ.)

(პასუხი გავ. „ცნობის ფურცელი“ № 2627-ში ფელეტონის დამწერს ვლ. ლორთქიფანიძეს).

ძველად, როგორც სჩანს, ქართველი თავად-აზნაურები ერთ მტკაველ მიწას არავის უთმობდენ. მიწა და მამულისათვის ხშირად ებრძოდა ძმა-ძმას, მამა-შვილს, ნათესავი-ნათესავს, სახლის-კაცი—სახლის-კაცს, მეზობელი-მეზობელს და ასევე სხვანი ყველანი ერთმანეთს. სჩანს, ძველად ქართველ მებატონეებს კარგათ, ზედმიწევნითი ცოდნა ჰქონიათ მიწა-მამულზედ და ამიტომაც ყოფილა, რომ მათ მეფეთაგან შეუძენიათ და შეუნარჩუნებიათ აუარებელი მამულები, სახნავ-სათესი მიწები, ტყეები, გორაკები და სხვანიც. ერთი სიტყვით მთელი საქართველოს ადგილები სულ ქართველი ერის საკუთრებას შეადგენდა და მათში უპირატესობა თავად-აზნაურებს ეკუთვნოდათ.

ვერ ნახავდით ისეთს თავადს და აზნაურს, რომ იმას აუარებელი მამულები არა ჰქონოდა, მასთან ყმები; თუ თავადი იყო და აზნაური, მასთან იგი მებატონეც უნდა ყოფილიყო და ყმათა პატრონი, უამისოდ კი არც თავადი ისახელოვნებოდა და არც აზნაური, არც მისი ბატონობა გამოჩნდებოდა. ერთი სიტყვით მოკლედ უნდა ითქვას, რომ მებატონე უნდა ყოფილიყო დიდი ყმა და მამულის პატრონი. ეს რომ ასე ყოფილა ამას ასაბუთებს ძველი ქალაქდები, გუჯრები, სიგელები და სამეფო დავთრები. მთელი ქართული სიგელ-გუჯრები სულ ასეთ საადგილ-მამულს სადავო ცნობებს წარმოადგენს, ნახეთ ქართულ ენაზედ ყველა დაბეჭდილი გუჯრები და სიგელები, წაიკითხეთ თქვენ იგინი და იქ მის მეტს არას ჰპოვებთ.

ყოფილა ისეთი შემთხვევები, რომ ნათესავთა და სახლი-კაცთ შორის მამულის შესახებ დავა ამტყდარა და მერე ეს ატეხილი დავა გაგრძელებულა 100—200 წელს, ხან მეტსაც. მაგალითებრ ჩვენში

იტყვიან „ციციანთ დავას“, ეს დავა ხალხში ანდაზათაჲ არის გადაკეთებული—სადმე, ვინმე შარიან კაცს, ან მომჩივანს რომ ნახვენ, მას იტყვიან: „ეი, შენ ციციანთ დავა ხომ არ ხარ“-ო. მართლაც და ციციანთ დავა ერთმანეთშორის სახლი-კაცებში მამულების გამო ამტყდარა ძველად, კარგა ხნის წინედ რუსეთთან დაკავშირებამდე და მერე ეს დავა რუსეთის მფლობელობასაც მოესწრო და მხოლოდ რუსეთის კანონმა დააშოშმინა იგი 1840 წ. სულ კი ამ დავის ხანად გასული იყო 170 წ. მაშასადამე ეს დავა ციციშვილებთ შორის ამტყდარა 1670 წ. და მას გაუტანია თავი 1840 წლამდე.

ასეთი დავიდარაბა მარტოდ ამ ერთ გვარის თავადისშვილის წევრთ შორის კი არ ყოფილა, არამედ იგი არსებობდა ყველა მებატონე თავადასა და აზნაურთ შორის და ხშირად საქმე ისე ეწყობოდა, რომ ესენი მამულების გამო სჯულსა, ქვეყანას და მეფესაც კი ლალატობდნენ. ასეთ ლალატს იგინი თუ ბედავდნენ თვით მეფის, მათის მფარველის წინაშე, აბა ხალხის ლალატი რაღა უნდა ყოფილიყო მათთვის, სულ არაფერი, გროშის ფასი. ჩვენ ვხედავთ ისტორიულის მასალებით, რომ ძველად ქართველი თავად-აზნაურნი დიდი არშეიყნი იყვნენ მამულისა. იგინი ერთ ბეწო მიწის გულისთვის სისხლს აქცევდნენ და ღვრიდნენ, ოღონდ მით კი მამული შეენარჩუნებინათ. მაშინ რამდენიც მემამულეს მიწა და ადგილები მეტი აქვნდა, იმდენად იგი ბედნიერი და სახელოვანი იყო ყველას წინაშე. ასეთი იყო ვითარება ძველი დროის მებატონე თავად-აზნაურების და იგინი ერთ ბეწო მიწის მტკაველს უსისხლოდ და უომრად არავის დაუთმობდნენ.

ასე ეკიდებოდნენ ძველად იგინი მიწა-მამულს, ასე უფროთხილდებოდნენ საკუთრებას და მიტომაც მოხდა ის, რომ მათ კარგად და ლაზათიანად დაიცვეს თავიანთი სამშობლო ქვეყნის კუთხეთა თავისუფლება. რასაც ესენი ემსახურებოდნენ და ელტოდნენ მაშინ, უნდა ითქვას, რომ გლეხებიც იმავე მიდრეკილებით მოქმედებდნენ და ძველად რომ ძველად ქართველ გლეხს მიწა-მამული გაეყიდნა, მას შელეოდა. ეს რომ ექმნა მას, მაშინ ესეთი საქციელი მისი სიკვდილი იქნებოდა, დედა-მიწის პირიდან მოსპობა, ამიტომაც იყო, რომ ქართველი გლეხი რაც გინდ ლატაკი, ქვეციანი ბოგანო ყოფილიყო, მაინც იგი თავის მიწა-მამულს არ დასთმობდა, მას ვერ შეეღეოდა, ერთ მტკაველ მიწას არავის დაუთმობდა და თუ საქმე იქნებოდა, მაშინ ის ამისთვის სისხლსაც დაღვრიდა და მამულს კი არავის დაანებებდა.

ასეთი იყო ხასიათი ძველად როგორც თავადის, ისე აზნაურის და გლეხის. იგინი სასტიკის მედგრობით იცავდნენ თავის მამულს და ერთს მტკაველ მიწასაც კი არავის ანებებდენ, არა ჰყიდდენ. ასეთი იყო ვითარება მათი და ამასვე ასაბუთებს ჩვენი ისტორია. თვით სამცხელთ საქმეც ამას მოწმობს, 1580 წ. ოსმალეთმა სამცხე თვის მეხარკეთ გახადა, 1627 წ. კი სრულიად დაიმორჩილა და გაათათრებაც დაუწყო, ვინც არ გაათათრდებოდა, იმას თავის სამშობლოდამ აყრა ელოდა, ოსმალეთში გადასახლება. ეს გადასახლება იმ დროის ქართველთ ისე მძიმეთ მიაჩნდათ, რომ მათში ერთი კაციც არ ბედავდა სამშობლო მიწა მამულის დატოვებას; ისევ გაათათრებას რჩევობდენ და თვის მიწა-მამულიდან კი ფეხს არ იცვლიდენ.

ძველად, ქართველი თავადი და აზნაური ასეთი მოტროფიალე იყო მამულის, იმან იცოდა კარგად, რომ მამული იყო მისი გამომკვები, მასაზრდოებელი, ამიტომ იგინი ამ მასაზრდოებელ ძალას ისე უყურებდენ როგორც ოქროს, ძვირფას თვალმარგალიტს, უფრო მეტ ფასსაც სდებდენ. მამულის გაყიდვა, მისი გამეტება მაშინ ერთობ იშვიათი იყო, არ ყოფილა მაგალითი, რომ XIX საუკუნის დამდეგამდე, ქართლსა და კახეთში სადმე დიდი მამული გაყიდულიყოს, ნამეტურ სახნავე-სათესი ადგილები და ტყეები. მცირე რამ მამულების გაყიდვა იცოდნენ ისიც ქალაქ ალაგებს: სახლის, სადუქნე და საქარვასლო ადგილების; ისიც ქალაქის სავაჭრო საჭიროების გამო, უმეტეს ჰყიდდენ და ყიდულობდენ შეძლებული მოქალაქენი, ვაჭრები, ხელოსნები და მუშები: თავად-აზნაურნი კი ამას იშვიათად შერებოდენ, მაშინ გინდ ამათ დიდი მამულის გაყიდვა რომ მოენდომათ, მათნიც მყიდველი არავინ გამოსჩნდებოდა. ერთის მხრით საძრახავათ მიაჩნდათ ასეთი გაყიდვ-გამოყიდვა და სწორედ ეს მაგალითები გახლდათ, რომ მემამულენი თვის მამულს თვით ხიზნებსაც კი არ აძლევდენ.

ხიზანს ეტყოდნენ ხოლმე, გვეყმე ჩვენ და მამულს ძაშინ მოგცემთო, მამულს ისიც სამუშავოთ და არა საკუთრებათო, მის შემდეგ ისიც კი უნდა იცოდეთ, რომ თქვენც ჩვენი ყმანი იქნებით და მამულიც ჩვენი საკუთრება იქნებაო. ძველად, მეტად ძნელად, რომ მეტატონეს გლეხის, ან ხიზნისთვის მამული მიეყიდნა. ასევე იყვნენ თვით მეფენი და ბატონიშვილებიც, მათაც აქვნდათ თავიანთ საკუთარი მამულები, იგინიც ამ მამულების შესაფლით სცხოვრობდნენ. სხვა რამ წყარო ამის გარეშე მათ არა აქვნდათ რა. სახელმწიფო, ანუ სახასო გლეხნი თუ იყვნენ სადმე მიწა-მამულის პატრონები, იგინი

XI, XII, და XIII საუკუნოებში იყვნენ სახასო გლეხებათ ცნობილნი და თავიანთ საკუთრებათ მათ მამულებიც მაშინ აქვნდათ მიზომილნი სამეფო გამგეობისაგან.

ასე იყო ძველად ქართველ მებატონეთ ვითარება და მამულე-ბის საქმე, ქართველი მებატონე თუ ჰყიდდა ხოლმე რამეს და მის განაყიდით სარგებლობდა, ეს იყო ცოცხალი არსების გაყიდვა, ესე იგი ყმისა და ყმის შვილების, ამას უფრო აღვილად ელეოდნენ ქარ-თველი მებატონენი.

იგინი თვის ყმემს ჩარდახიანის ურმებით მიერეკებოდნენ სპარ-სეთს და ოსმალეთს და იქ ჰყიდდნენ ფასად. ვინც უფრო სახიერი ყმაწვილი კაცი და ქალი იყო, ის უფრო რასაკვირეღია, კაი ფასად იყიდებოდა. ასე ურმებით წაყვანა უმეტესად ქართლისა და კახეთის მებატონეებმა იცოდნენ, თუ სად და როგორ ჰყიდდნენ ეს ვგო-ნებთ სხვა ჩვენი წერილებით ცნობილია და ამიტომ აქ ამაზედ არას ვრტყვით. ჩარდახიანის ურმებით ხშირად თვით მებატონენიც მიბ-რძანდებოდნენ და დასაყიდს ზოგს ყმებს ფეხით მიერეკებოდნენ, ზოგს ურმით. ჩარდახიანის ურმით უმეტეს ქალები მიჰყვანდათ, რომ მათთვის მზეს არ დაეკრა და სახე არ წახდენოდათ, ლამაზები ლამა-ზად ჩაეყვანად, რომ მერე იქ ესენი კაი ფასად დაეყიდათ.

იმერთ მებატონენიც ასევე შერებოდნენ, ხოლო იმათ იგინი მიჰ-ყვანდათ ოსმალეთში დასაყიდათ შავი ზღვის ნაპირებზედ, იქამდის ფეხით ჩაჰყვანდათ და მერე კი, რაკი იქ ოსმალთ ვაჭრებზედ ჰყიდ-დნენ, მის შემდეგ ზღვით გემებით მიჰყვანდათ. ამას ასაბუთებს საბა ორბელიანის მოგზაურობაც. 1715 წ. იგი ლათინის კაპუცინებით ბათუმში რომ მოსულა, მაშინ იქ მათ უნახავთ ერთი გემი, საიდანაც თურმე ქართველთაგან დაყიდულ ყმათა გოდება და ტირილი გამოი-სმოდა. ეს ამბავი კაპუცინებსაც უკითხავთ, მაგრამ საბა ორბელიანს არ აუხსნია მათთვის, რადგანაც შერცხვენია, რომ ქრისტიან ქართვე-ლებს ქრისტიანი ქართველი ყმები ოსმალთა ვაჭრებზედ დაეყიდნათ და ამათ ეხლა დასაყიდათ მიერეკებოდნენ ოსმალში, სადაც მათ დაჰ-ყიდიან და მერე გათათრდებიან კიდევცაო.

თუმცა ასეთი დაყიდვა სამეფოსაგან აკრძალული იყო და არც ერთ მებატონეს არ შეეძლო თვის ყმის ჩუმად თუ ცხადლივ გასყიდ-ვა, ვინაიდგან თავადი, აზნაური და გლეხიც ყველანი ერთ ტაფაზედ იწოდნენ, მაგრამ ამის შეგნება ვილას აქვნდა, სამეფოს და მეფეს ძვე-ლებური ძალა აღარ აქვნდა და მეორე მეფე თავადიშვილებთან და-

ნათესავებული იყო მთელი სამეფოს ოჯახის წევრთა ცოლქმრობით, და აბა ამ კავშირის გამო მეფე თუ მისი კანონი თავის ნათესავს მებატონეს ყმების გულისთვის როგორ აწყენინებდა. გინდ რომ ეწყენინებინა, მაინც არაფერი გაკეთდებოდა მით, მებატონენი მაინც თავიანთსას არ დაიშლიდნენ და წყენას კიდევ არეგ-დარევა მოჰყვებოდა. დიახ, ქართველი სამეფო და სასულიერო პირთა ქადაგებით საქართველოში ყმის და ტყვეს გასყიდვის უფლება აკრძალული იყო, მაგრამ ამის შეგნება აღარავის აქენდა, ყველა თავისთვის იღვწოდა, და მით ლუპავდა ქვეყანას.

ქართველი მებატონენი ჩვეულ იყვნენ თვის ყმების დასყიდვას. მათ დასყიდეს და მით დააცალიერეს მთელი საქართველო, დღეს ნახევარ საქართველოს ადგილები სავსეა ნასოფლარებით, რომელ ნასოფლარებში დღემდე ბევრს ალაგას ციხე-კოშკები და საყდრებიც კი სდგას და ბევრს ალაგას დიდი ტაძრებიც. ასეთია მაგალითებრ ნახევარი კახეთი, მთელი სამხრეთ (სომხეთი) ხაწილი; ანუ ხუნანი, სამცხე-საათაბაგო, რამდენი კიდევ სხვა ადგილები, სადაც ქართველი ტომი მოისპო, გაქრა და სული დალია ისე, რომ დღეს იქ ქართველთ ხსენებაც აღარ არის და იქ მათ ნაცვლად მრავლობენ თათრები, სომხები და სხვა ასეთ მოსულ და დასახლებულნი. სადღეისოდ იქ ქართველთ ხსენება ისეა გამჭრალი და მოსპობილი, რომ თითქოს იქ ოდესმე ქართველ ერს არცკი ეცხოვროს.

გავიდა ძველი დრო, ჩაბარდა იგი თავის დროსა და ხანას, მებატონეთ, ჟამთა-ვითარების წყალობით, ხელიდამ ჩამოერთვათ ყმების დასყიდვის უფლება. ეხლა მათ იმის ძალა აღარ შესწევთ, ეხლა მათ როგორც ცოცხალ ქონებაზედ დაჩვეულ ვაჭრებმა, უძრავს ქონებაზედ დაიწყეს ნაყარდობა და ვაჭრობა და აგერ ეს ერთი საუკუნეა, რაც მათგან ისყიდება საქართველოს ადგილები, ის ადგილები რომელნიც ქართველ გლეხთა სისხლით არის მორწყული და ოფლით განაყოფიერებული, დღეს ყოველივე ეს ისყიდება ოხერ ფასად უცხო ტომის ხალხზედ და მით ქართველ ერს სამუდამოდ ეცლება ხელიდამ თვისი საბინადრო მიწა-მამული, ტერიტორიას ჰკარგავენ ყველანი.

გაწყალეებულ და სულ ამორთმეულ გლეხ-კაცობას კიდევ არ შესწევს ძალა, რომ მათ შეისყიდონ ეს მიწა-მამულები თვისის ნაბატონარისაგან, თუმცა სადღეისოდ მათი რიცხვი გამრავლდა, ერთი ოჯახი ხუთათ იქცა, ცალკე გამრავლებით, ცალკე ძველი ოჯახების

გაყროთ, დანაწილებით. ბედშავთ მიწა-მამულების დრდი სივიწროვე აქვთ, დიდი გაჭირვება, მაგრამ რა ქნან, რომ მათ ღონისძიება არა აქვსთ, რომ თვისი მებატონისაგან ეს ადგილები იყიდონ თუნდ ბანკის ვალით.

ქართველი გლეხკაცობა ასეთის საქმისთვის მკედარია, მას სული და გული გამოლადრული აქვს. მას არაფრის ძალა აღარ შესწევს, დამონებულია ყველაფრით და ლატაკი მეტად ქონებრივად. ამით ასეთ სილატაკეს მებატონენი კბ სულ ვერ გრძნობენ; იგინი ამათის გაჭირვებისათვის მკედრები არიან, ამიტომაც ყოველივეს თვის მამულს უცხოელებზედ სულ ოხერ ფასად ჰყიდიან და ამით ასრულებენ ქვეყნის დიდს გამცემლობას და დაღუპვას. მათ სულ არ აწუხებდათ ის გარემოება, რომ ქართველი გლეხობა, ის გლეხობა, რომელიც მათ საუკუნეების განმავლობაში ემსახურებოდა და ამ მიწა-მამულსაც თვისის სისხლით იცავდა და ღებავდა, თვისის ოფლით ანოყიერებდა მის ნიადაგს, რომ ესენი ცარიელნი, უმიწაწყლოდ შთებოდნენ და მათი საკუთრება სხვის ხელში გადადიოდა. ამის შეგნება მათ არ აქვენდათ და მიტომაც მოხდა რომ სულ უბრალო ფასებში დაფანტეს ქართველ მემამულეებმა საქართველოს მიწა-მამულები.

ბედშავ მებატონეებს სულ არ აწუხებდათ ის გარემოება, რომ იგინი ჰყიდდნენ საერთო ქართველთ საკუთრებას, მერმისისთვის ცარიელები რჩებოდნენ, მათ არც ის გარემოება აგონდებოდათ, რომ მათგან დაყიდულ მიწების შესყიდვის საქმით ადგილობრივ უმიწაწყლო ქართველი გლეხნი კი არ სარგებლობდნენ და არ ყიდულობდნენ, არამედ სხვანი. ასე და ამ გვარად, ქართველ უჯიბო მებატონის წყალობით ქართველი გლეხი რჩებოდა უმიწაწყლოდ, უმამულოდ, რაც არც თვით მებატონეთათვის იქნებოდა კარგი, გარდა ამისი იგინი, ანუ თვით მებატონენიც რჩებოდნენ ცარიელნი და ბოლოს იგინიც ისევე გახდებოდნენ ცარიელ-ტარიელნი, როგორც მათი გლეხები. ბოლოს რა მოხდება? ამ უბედურთა შეცდომებით ყველანი უმამულოდ დაშთებიან და მით გაჭირვების ტაფაზედაც დაიხრაკებიან. ასეთი ბოლო მოჰყვება ქართველთ უაზრო მებატონეთა ვითარებას. ეს აუცილებელი საკუთნებელი მათი მომავალია, ამას იგინი ვერ გაეჭკვიან და ჩვენც ეს მოკლე გახსენება მიტომ მოვიყვანეთ აქ.

სამწუხაროდ, ჩვენ ქართველებს, ხშირად ასეთი სწორე გახსენება ერთობ გვძულს, ყელში გვეხიდება და ამიტომ ხშირად ბორო-

ტებასაც ჩავდივართ. ამის მაგალითია 1906 წ. გაზ. „ცნობის ფურცლის“ (№ 2627) ფელეტონი, რომლის დამწერი ვლ. ლორთქიფანიძე არჩევს ფ. მახარაძის წიგნს:—„დანიელ ჭონქაძე და მისი დრო“, რომელი წიგნიც 1904 წ. გამოიცა ქუთაისში და ამ გარჩევაში არ სჯერდება ფ. მახარაძის შრომის და ხსენების მა-სხარად აგდებას და იქვე მის გვერდით მეც მახსენებს, როგორც უმეცარს, ისტორიის არ მცოდნეს.

ერთის სიტყვით ვ. ლორთქიფანიძემ, როგორც კეთილშობილ სისხლის მექონმა და ქართველთ და საქართველოს მოყვარემ, ერთის კალმით გააქრო ჩემი შრომა, ჩემი ამაგი ბატონ-ყმობის შესახებ და მასთან არამც თუ ეს მაკმარა და ან ფ. მახარაძის შრომა გიჟების ზოდვით მიიღო, არამედ მან თვით „სურამის ციხის“ ისტორიული ჭეშმარიტებაც უარჰყო, იგი აღიარა როგორც მტკნარი, უშინაარსო, უხელოვნო, უმხატვრობა მოთხრობა და მასთან უსაყვედურა ფ. მა-ხარაძეს, რომ ამისთანა სუსტ მოთხრობაზედ დაყრდნობა და შეჩე-რება დამწერს არ ეპატიებაო, რადგანაც ჩვენ „სურამის ციხეზე“ უკეთესად დაწერილები ილ. ჭავჭავაძის „გლახის ნაამბობი“, „კაკო“ და სხვანი გვაქვსო.

ესეთი საქციელი მე ილ. ჭავჭავაძის წინაშე წასასმელ მაღამოდ მივიღე და ვიფიქრე, ალბად ლადიკო რამე საქმეს ენუკეება ილიას ბანკში, ან სხვაგან სადმე და მიტომ უძღვნა ესეთი წასასმელი წამ-ლები, თორემ სად „სურამის ციხე“ და სად ილ. ჭავჭავაძის ნაწე-რები. ეს გვაფიქრებია ჩვენ იმ გარემოებამ, რომ ავტორი სწერს ფელეტონში, რომ ეს ასე არის და „სურამის ციხეზედ“ ჩვენ ბევრი უკეთესი სხვა ნაწერები გვაქვსო, რომელიც ილ. ჭავჭავაძეს ეკუთვნი-სო, მაგრამ დამწერი ამ ნაწერებს რად მიაქცევს ყურადღებას, ვი-ნაიდგან ილ. ჭავჭავაძის სახელი და შრომა მისთვის არის ისეთი სა-ქმე, როგორც გიჟისთვის, ანუ ცირკის ხარისათვის წითელი ფერიო.

საიღამ სადა წითელი საბა, სად ბატონყმობის მონობა, სად ქართველ თავად-აზნაურთ უდიერობა, სად მათგან ყმა გლეხების დევნა, სად „სურამის ციხე“ და სად ილია ჭავჭავაძის შრომა, სად ფ. მა-ხარაძის სიყალბე, მისი გაგიჟება და სხვანი. აქ ისე ისტორიულს მოსაზრებას და ლოლიკას არ უკავია ალაგი, როგორც შურს, ჭორს, ცილისწამებას, ბოროტებას და სხვა ათას ამ გვარებს, რასაც მაშინ ჩვეულნი იყვნენ ჩვენი კეთილშობილ კალმოსანთაგან ზოგიერთნი ის-ტორიის სიყალბე არ შეიძლება, ყოველივე სწორედ უნდა იქმნეს.

გარკვეული, ყოველივე წარსულის ავი- თუ კარგი- თავის კანონიერ გზას თხოულობს და არა რამე პოლიტიკურის თუ სხვა რამ პირობებთა გამო სიყალბეს, სიცრუეს, სივერაგეს და სხვანი, რაშიც ჩვენი მამა-პაპანი ერთობ უხვად გახლდნენ გახვეულნი და რის გახსენების გულისთვის ზემოხსენებული ავტორი ფ. მახარაძეს გიჟს უწოდებს და მე ხომ სულ მაქრობს მიწიდან ჩემი შრომით.

ვხლა ბატ. ლადიკო ლორთქიფანიძემ მიირთოს ეს ჩემი წიგნები, ეს წიგნები არის მხოლოდ მეათასე ნაწილი იმ ტანჯვა-ვაებისა, რაც ქართველ თავად-აზნაურთაგან ქართველ ყმებს აქვდათ თავზედ დამტყდარი და გადაავლოს თვალი არა მარტო ჩემს სიყალბეს და ქართველთ მებატონეთა ვექილობას და წარსულის უვარგისობის ქებასაც, არამეთ დააკვირდეს იმ გარემოებასაც, თუ საქართველოს ადგილები და სოფლები რამ დასცალა ასე, იქ რამ გააქრო ქართველი გლეხ-კაცობა, რამ მოსპო მათი რიცხვი იქ სადღეისოდ, რამ გააქრო მათი ხსენება ისე, რომ დღეს ნახევარ საქართველოს გლეხობა აღარ არსებობს, მათი რიცხვი მოსპობილ გამქრალია და მათ საბინადროზედ თვინიერ ნაოხარ სოფლების და დანგრეულ საყდრების მეტი აღარაფერი სჩანს.

ბ. ვლადიმერი თუ ამას დააკვირდება, თუ საგვაროვნო მფარველობას და ვექილობას იქით გადასდებს, თუ ჩვენი წარსულის ავის ავად მომხსენებელი იქნება და კარგის კარგად, იმედია რომ მაშინ ყოველივე ნათლად გამოხჩნდება და მით არც „დანიელ ჭონქაძის დროს“ დამწერი ფ. მახარაძე იქნება გაგიჟებულ ხარის მსგავსი და არც მე ვიქნები მტყუანი ჩემის შრომით. უამისოდ კი ვლადიმერის ურჩობა ჩაითვლება ისტორიის არ ცოდნად, ისტორიული გარემოების დამახინჯებად და მხოლოდ პირადის მტრობის და რალაც ამგვარების გავრცელების მომასწავებელ სრულს საბუთად. მე ასე ვფიქრობ და აქ მის წინაშე მეტს ლაპარაკს არ ვაპირებ. ჩემი შრომის სიყალბის და მის ისტორიული ჭეშმარიტების შესახებ დაე ისევ ჩემ წიგნებმა ილაპარაკონ და მისმა ისტორიულმა ცნობებმა, რაც დიდის შრომით არის შეკრებილ-აკინძული.

მე არავის გაკიცხვა არ მინდა, გინდ რომ მინდოდეს, მით მერე რა გამოვა, — არაფერი, მე ვის რას დავაკლებ, ისევ ჭეშმარიტება და სისწორე არის საჭირო. ჩვენი წარსულის შესახებ ყოველივე სისწორით უნდა ითქვას, ჭეშმარიტებით, გულახდილათ. მე ტყუილების თქმისთვის ძალას არავინ მატანს. ეს რა საჭიროა. შეიძლება

ჩვენს წარსულში, ჩვენი ძველები შესანიშნავი მამულისშვილები იყვნენ, კაი გმირები, თავდადებულნი, მწიგნობარნი, კულტურის მექონი ხალხი და ათასიც სხვა ამგვარნი, რასაც თვით იქნება ისტორიაც გვიმტკიცებს, ყოველივე ეს შეიძლება ასე იყოს, ხოლო ბატონ-ყმობის და გლეხთა მონების წინაშეც რომ ისეთი გმირები უნდა ყოფილიყვნენ, რასაც მე ვამბობდი ხოლმე და ჩემს ნაამბობს „სურამის ციხის“ და მისთანა ნაწერების ცნობებზედ ვაფუძნებდი, ეს კი უტყუარი ჭეშმარიტება არის, ნამდვილი საბუთი, ამას უარს ვერავინ ჰყოფს და რომ სიტყვა ითქვას, მაშინ თვით ამავე საგანს ცხადლივ დასაბუთებენ თვით ილ. ჭავჭავაძის ის ნაწერები, რომელთაც ზემოხსენებული მწერალი ასახელებს და რომელ დასახელებითაც სურს რომ ქართველთ ბატონ-ყმურს მონებას საზოგადო დამახსიათებელი მიმართვა კი არ მისცეს, არამედ კერძობითი, რომ ვითომც ბატონ-ყმური ბოროტება ხდებოდა მხოლოდ თითო-ორი პირთაგან და ვითომც მასზედ ლაპარაკი დღეს არც კი ღირს რამედ. ამაზედ ვიტყვით გასახსენებლად შემდეგს:

ყველამ ვიცით, რომ რომის იმპერია იყო ძველად აყვავებული სახელმწიფო. ვიცით ისიც, თუ ამ ძველმა სამეფომ თავის კულტურულის ძალით კაცობრიობას ვინ იცის რაგვარი წარმატება არ მისცა და არ დააწინაურა იგი. ამის მხრით დავასახელებთ მარტოდ თუნდ მკურნალობას და ამის აღორძინებას იქ, სხვას არაფერს ვახსენებთ, მაგრამ ვიტყვით კვლად ჩვენი თანამემამულეთა გულის დასამშვიდებლად, რომ ასეთსავე ძლიერს სახელმწიფოში, ასეთ დაწინაურებულს ერში, ასეთ სახელოვანს ხალხში, სადაც ვინ იცის რა არ იყო ძველად აღორძინებული და დამკვიდრებული, იქვე არსებობდა მონობა, მონათა, ანუ გლეხთა მეექვსე წოდება, ანუ სოციოლოგის ლეტურნოს სიტყვით „ლატიფუნდია“.

ვიცით კარგად, თუ ამ აყვავებულს რესპუბლიკანურს სახელმწიფოში მონებს ვინ იცის როგორ არ ექცეოდნენ და როგორ არ სტანჯავდნენ, და თუ აქ ასე იყო „მონათა“ საქმე, აბა ჩვენში, ერთი მიტხარით, რაღად უნდა იყოს საექვო მონობის არსებობის ისტორიის ცნობები და ან „სურამის ციხე“ რაღაზედ უნდა იყოს გასამტყუნი და ან ჩემი შრომა, რომ ვითომც მე აღჭურვილი ვარ ჩვენის წარსულის კიცხვა-გმობით და ვითომც მე მეხალისება და მენატრება ჩვენი წარსულის გმობა და კიცხვა. დიახ, მართალია ეს, მე ვკიცხავ ჩვენს წარსულს, იგი მიმაჩნია ჩვენს დამლუპველად, ხოლო ისე კი არა რო-

გორც ზოგიერთებს ჰგონიათ, რომ ვითომც მე ერთის კალმის მოს-
მით უარს ვყოფდე მთელს ჩვენს წარსულს. არა ეს ასე არ არის. მე
უარს ვყოფ მხოლოდ იმას, რაც მართლაც უარსაყოფელია; თორემ ის
რაც საქებია და სამახსოვრო, აბა იმასთან ჩვენ რა ხელი გვექნება
და ან რა საკადრისი იქნება, რომ ჩვენ ყოველივე ერთმანერთში აფ-
რიოთ, კარგი ავისაგან ვერ გავარჩიოთ და ყოველივე ერთად არეუ-
ლი უარვყოთ. არა, ეს არ შეიძლება, ვინაიდან ჩვენს წარსულში
თუ არის ავი, დასაგმობი საქმენი, მასთან მოიპოვება მრავალ ღირ-
სეული ისეთი ისტორიული შემთხვევანი და ცნობანი, რაც ღირსია
ჩვენგან პატივისცემის და მარად ხსოვნის. აქ საქმე გარჩევა არის
ავისა და კარგისა, თორემ ყოველს დროს თუ ავნი ყოფილან, მაშინ
კარგნიც მრავლად ყოფილან.

დანიელ ჭონქაძის გარდაცვალებიდან 50 წელი*)

დანიელ გიორგის-ძე ჭონქაძე ჩვენში ცნობილი პირია. მისი ცხოვრების ცნობები ჩვენთვის თუმცა ცნობილია, ჩვენ მაინც მოკლედ ავსუსხავთ ამ პირის ცხოვრებას; ვინაიდან 1910 წ. გათავდა 50 წელიწადი იმ დღიდან, რაც იგი გარდაიცვალა.

დანიელ გიორგის-ძე ჭონქაძე დაიბადა 1830 წ. იგი ღუშეთის მაზრის ერთის სოფელის გვარის ჭონქაძანთ შთამომავალია. დანიელ ჭონქაძემ სწავლა მიიღო თუილისის სემინარიაში. სწავლის დროს, იგი დიდ ნიჭიერებას იჩენდა, რაიცა იმ დროს სემინარიის გამგეობამაც შენიშნა და ამიტომ დანიელ ჭონქაძე სწავლის დამთავრების შემდეგ იქვე სემინარიაში დანიშნეს მასწავლებლათ.

სემინარიაში სწავლის დროს, იგი თურმე მხურვალედ კითხულობდა იმ დროის საუკეთესო რუსულ წიგნებს. ქართული წიგნები მაშინ არ იყო გარდა ორიოდ ძველი წიგნისა და 1852—53 წ. ჟურ. „ცისკარისა“ და თუ ვისმეს კითხვის სურვილი ჭონდა, იმას უსათუოდ რუსული ჟურნალები და წიგნები უნდა ეკითხა. მის ახლო მცნობთა სიტყვით, დანიელ ჭონქაძეს დიდათ ჰყვარებია გრიბოედოვის „ვაიჭკუის“ კითხვა; კითხულობდა აგრეთვე ბელინსკის ნაწერებსაც, რაც მაშინ სემინარიის სამკითხველოშიაც მოიპოვებოდა.

ასე და ამ გვარათ, ჩვენ ვიცით, რომ დანიელ ჭონქაძეს მეტათ უყვარდა რიგიანი წიგნების კითხვა და უეჭველია იგი თავის დროს არა მარტო ბელინსკის და გრიბოედოვის წაიკითხავდა, არამედ ყველა იმ რუსის მწერალთა ნაწერებს, რომელნიც იმ დროის მოზარდ თაობას ცხოვლად აფხიზლებდენ. ასეთნი იყვნენ მაშინ ტურგენიევი, ლოსტოვესკი, მორდოვეცოვი, შჩედრინი და სხვანი, რომელთა ნაწერებითაც გამოდიოდა „ოტჩესტვენიე ზაპისკი“, „სოვრემენიკი“ და სხვა. ეჭვი არაა, დანიელ ჭონქაძე ყველა ამ ჟურნალებსაც კითხულობდა. ამას აჩენს თვით მისი შრომა „სურამის ციხის“ დაწერაც.

სწავლის დამთავრების შემდეგ დანიელ ჭონქაძემ ცოლი მალე შეირთო, მაგრამ სამწუხაროთ, 1855 წლის თავზე ცოლი გარდაეც-

*) ეს წერილი გადამობეჭდილია ვაზ. „ახალი აზრი“-დან № 4. 1910 წ. რედ.

ვალა. დარჩა ერთი ვაჟი, რომელიც დღესაც ცოცხალია. ამ გარემოებაში, როგორც მისმა მეგობრებმა მითხრეს, თურმე დიდი ზეგავლენა იქონია მასზე. მღელვარებაში მყოფი თურმე ისევ წიგნების კითხვით კლავდა დროს, ისევ წიგნების კითხვით იკლავდა თვის სამგლოვიარო მწუხარებას.

აი ამ დროს, საქართველოში გახურებული იყო ბატონ-ყმური მონობა. თვით უბრალო აზნაურის შვილებიც კი ხარებივით ეპყრობოდნენ თვის ყმებს და დიდ თავადიშვილ მებატონეზე ლაპარაკიც მეტია.

აი ასეთ დროს, როცა დანიელ ჭონქაძე ცოლის გლოვაში იყო და თან ასეთი წიგნების კითხვაში, მისი ყურადღება მიიპყრო იმ დროის ბატონ-ყმურ წესების არსებობის სიღუბჭირემ და ყმათა ცხოვრებიდან დასწერა მოთხრობა „სურამის ციხე“. ამ მოთხრობის დაწერის წელი ჩვენ არ ვიცით, ვიცით მხოლოდ ის, რომ ამ მოთხრობის ერთი ნახევარი დაიბეჭდა 1859 წ. დეკემბრის „ცისკრის“ წიგნში და მეორე ნახევარი დაიბეჭდა 1860 წ. იანვრის „ცისკარში“. მოთხრობას ბოლოზე მიწერილი აქვს 1859 წ. აქედან უნდა ვიგულისხმოდ, რომ „სურამის ციხე“ დანიელ ჭონქაძეს უნდა დაეწეროს 1859 წ. ეს ასე უნდა იყოს.

საჭიროა აგრეთვე ვიცოდეთ, რომ ქართველ მწერლობაში ეს მოთხრობა უნდა ჩაითვალოს პირველ იმ მოთხრობათ, სადაც ბატონ-ყმობის შესახებ კითხვები ასე თუ ისე განმარტულ-აღძრული იქნა. არ შეიძლება აქ არ ვსთქვათ შემდეგი: იმავე წლის „ცისკრის“ ერთ წიგნში დასტამბულია იმ დროს კარგად ცნობილის მწერლის თ. ალ. ორბელიანის წერილი სახელდობრ:— „ბატონ-ყმობა საქართველოში“. ამ წერილში ავტორს ის აზრები გაჰყავს, რომ საქართველოში ბატონ-ყმობა—პატრონობა ანუ მამაშვილობა იყოველ. მაშინ ბატონი პატრონი იყო ყმისა და არა ახლანდულად ბატონი და მტანჯველიო. უეჭველია ეს წერილი დანიელ ჭონქაძეს წაკითხული ექნებოდა და ვინ იცის იქნებ ამ აზრის წინააღმდეგ პროტესტმაც დაბადა მასში „სურამის ციხის“ დაწერის სურვილიც.

ჩვენ ეს აქ სხვათა შორის იმიტომ მოვიყვანეთ, რომ 1878 წ. მე დაბეჭდვდემ მთლად თ. ალ. ორბელიანის ნაწერები ცალკე ტომათ და როცა „ბატონყმობა საქართველოში“ დაბეჭდვაზე მიდგა ჯერი იმ დროის „ცისკრის“ რედაქტორათ ნამყოფმა ივ. კერესელიძემ მითხრა, რომ თ. ალ. ორბელიანი ამაში მართალიაო. მეც ისე ვფიქრობო, მა-

გრამ მაინც 1859 წ. როცა მე მისი წერილი დავბეჭდე „ცისკარში“, მაშინათვე გაჩნდნენ ისეთი მოლაპარაკენი, რომელნიც წინააღმდეგნი იყვნენ იმის აზრების და სულ სხვას ლაპარაკობდნენ; ერთი ამათგანი იყო დანიელ ჭონქაძეც, რომელმაც „სურამის ციხე“ დასწერაო. ვინც ალ. ორბელიანის წერილის მოთანხმენი იყვნენ, ისინი „სურამის ციხეს“ ეწინააღმდეგებოდნენო; ერთი ჭეორეს შესახებ მაშინ ზოგიერთებმა წერილებიც დასწერეს, მაგრამ მე ვერა ვბეჭდავდი „ცისკარში“, წყენას ვერიდებოდიო.

„სურამის ციხეს“ თურმე ძლიერ კითხულობდნენ ხალხში; როცა მოთხრობა დაიბეჭდა, მოკლე ხანში ისე გაიყიდა რომ ჰოვნაც აღარ შეიძლებოდა. ეს გარემოება, ანუ ხალხისაგან ისე მალე შეყვარებუ და კითხვა თვით დანიელ ჭონქაძესაც გაეგო და ამ გარემოებით ნასიაროვნები იყო და სხვა ასეთი მოთხრობების წერასაც აპირებდაო.

ჩვენდა სამწუხაროდ დანიელ ჭონქაძეს ბედმა უღალატა: „სურამის ციხის“ დაბეჭდვის შემდეგ, მან სულ 6 თვე იცოცხლა და 1860 წ. 16 ივნისს, უცაბედითი ავადმყოფობის შემდეგ მალე გარდაიცვალა. დანიელის გარდაცვალებამ დაალონა ბევრი, თვით ისეთი პირებიც კი, რომელნიც „სურამის-ციხის“ წინააღმდეგნი იყვნენ.

ივ. კერესელიძემ სთქვა: ჩემთვის დანიელის სიკვდილი, მეხის დაცემა იყო. მე იმედი მქონდა, რომ მისის მოთხრობებით „ცისკარს“ ხალხში გავავრცელებდი. „სურამის ციხის“ წყალობით „ცისკარის“ ნომრებს ისეთ სოფლებში კითხულობდნენ და ეძებდნენ, სადაც შინამდის დაბეჭდილი წიგნი არც კი წაეკითხათ.

ივ. კერესელიძე სემინარიაში წავიდა, დანიელ ჭონქაძის კუბოს დაემხო და თურმე ტირილი ისე ხმა მალლა დაიწყო, რომ ზოგს იქ მყოფ დანიელ ჭონქაძის ნათესავი ჰგონებიათ. გამწარებულს ლექსიც მიუძღვნა, რომელიც დაბეჭდილია 1860 წ. „ცისკარის“ ივლისის წიგნში. ამ ლექსს ივ. კერესელიძე შენიშვნას უკეთებს და სწუხს მასზე, „რომ ქართველმა ხიზოგადობამ უდროვოდ დაკარგა ახეთი ნიჭიერი მწერალი, იგი დავახაფლავეთ ვერაზე და მეც ეს ხამგლოვიარო ლექსი ვსთქვიო“.

ასე და ამგვარად, 1910 წ. შესრულდა 50 წელიწადი მას შემდეგ, რაც დანიელ ჭონქაძე გარდაიცვალა. იგი დასაფლავებულია ვერის სასაფლაოზე თავის მეუღლის გვერდით, საფლავს აქვს რკინის ფიცარი, წარწერით: „აქ მარხია თფილისის სემინარიის მასწავლებელი

დანიელ გიორგის ძე ჭონქაძე, რომელიც დაიბადა 1830 წ. და გარდაიცვალა 16 ივნისს 1860 წ.“

დანიელ ჭონქაძის გარდაცვალების შემდეგ, „სურამის ციხის“ შესახებ 1863 წ. „ცისკარში“ დაიბეჭდა ანტონ ფურცელაძის წერილი სადაც მან ხმა მალა აღიარა დანიელ ჭონქაძის და მის „სურამის ციხის“ დიადი მნიშვნელობა. ეს მოთხრობა 1860 წ. ისე ვრცელდებოდა ხალხში, რომ პეტერბურგის სტუდენტებმა, როცა ილ. ჭავჭავაძის „კაცია ადამიანი“ გამოსცეს 1869 წ. მაშინ მათ საჯაროდ გამოაცხადეს, რომ „კაცია ადამიანის“ შემდეგ ცალკე წიგნათ გამოიცემა „სურამის ციხე“ ავტორის სურათითაო. ეს განცხადება დაბეჭდილია თვით 1869 წ. გამოცემულ „კაცია ადამიანის“ წიგნის ზედა ფურცელზე, მაგრამ განცხადება არ გამართლდა და პეტერბურგში მოთხრობა ცალკე წიგნათ აღარ გამოსულა.

„სურამის ციხეს“ ცალკე გამოცემა 1875 წ. თფილისში ელირსა, რომლის გამომცემელთა შორის იყო, სხვათა შორის, ქართველი მწერალი იოსებ ბაქრაძე. მის შემდეგ „სურამის ციხე“ რამდენჯერმე გამოიცა ცალკე წიგნათ. 1875 წ. ეს მოთხრობა გაზ. „დროება“-ში გააჩნია თ. გიორგი თუმანიშვილმა და მის შემდეგ არა დაწერილარა. მხოლოდ 1904 წ. ფ. მახარაძემ ცალკე წიგნათ გამოსცა— „დანიელ ჭონქაძე და მისი დრო“, სადაც ავტორი საფუძვლიანათ არჩევს როგორც დანიელ ჭონქაძეს და მის დროს, ისე „სურამის ციხე“-საც.

ეს სერიოზული გამოკვლევა ერთად-ერთი წიგნია დანიელ ჭონქაძის და მის დროის ბატონ-ყმობაზე აგებულ წეს-წყობილებაზე.

დასასრულ უნდა ვსთქვა შემდეგი: ამ დღეებში რუსულმა გაზეთებმა ცნობები მოგვიტანეს, რომ შახოვსკის მოსკოვის უნივერსიტეტისათვის შეუწირავს 32 ათასი მანეთი, იმ პირობით, რომ ამითი უნდა დაარსდეს შვიდი სტიპენდია, იმ საპატიო მწერალთა სახელობაზე, რომლებიც ბატონ-ყმობის გაუქმებამდე თავიანთის კალმით ამ წესების წინააღმდეგ იბრძოდნენო. ესენი არიან: ბელინსკი, გერცენი, დამარსებელი ლონდონში პირველი რუსულის გაზეთ „კოლოკოლი“-ს, „პოდ-სული“-ს და ჟურ. „პალიარნი ზვეზდის“, ნ. ჩერნიშევსკი, დობროლიუბოვი, ბაკუნინი და ლავროვი.

ცხადი საქმეა, რომ ეს განზრახვა შესრულდება და მოსკოვის უნივერსიტეტში სტიპენდიები დაარსებულ იქნება. ჩვენ აქ არც სტი-

პენდიებს ვითხოვთ, არც სხვა რამეს, მოვიგონოთ მხოლოდ დანი-
ელ ჭონქაძის დრო და გავიხსენოთ იმ დროის ბატონ-ყმობის სიღუბ-
ჭირე და რამე მოგონებით აღვნიშნოთ, თუნდ 50 წელი დანიელ ჭონ-
ქაძის გარდაცვალების დღიდან, თუნდაც ამხელათ მხოლოდ მისის
სახელის მოგონებით და პანაშვიდის გადახდით.

ზ. ჭ.

I.

გატყუებთა კართლი.

მასალეზი.

არსენა ოქელაშვილი

(გაგრძელება)

ადრინდელი „ცისკრის“ რედაქტორმა ივანე კერესელიძემ გად-
მომცა შემდეგი ამბები არსენას შესახებ:

„არსენას ორი და სამი კაცი ვერას უზავდა, მას ექვსი სალდა-
თიც კი ვერ იჭერდაო. შეუფერებელია ისიც, რომ არსენას წიგნზე
დახატულია ისეთი სურათი, რომ იგი ვითომც რუსის ორმა თუ სამმა
სალდათმა დაიჭირა და ამ სალდათებს მიჰყვანდათ იგი ხელეზ გაკ-
რულიო. ეს შეუფერებელია არსენას ღირსებისა და ვაჟკაცობისა-
თვისო“.

არსენას ცხოვრების შესახებ ჩვენ წერილობით დანამდვილებით
არა ვიცით-რა, თუმცა იგი ერთის მხრით, ხალხის საყვარელი გმირია.
რაც არის მასზედ დაწერილი, იგი ყველა ყალბი გახლავსთ, მაგალითებრ
„არსენას ლექსი“, შეუთხზავს ისეთ რაჭველ მესტირეს, რომელსაც
ქართული წერა-კითხვაც კი არა სცოდნია და არსენაც თვალთ არ
უნახავს. „არსენას ლექსი“ მას სხვების თქმით თუ შეუთხზავს. ხალ-
ხში გაერცელებული არსენას ლექსი პირველად ჩასწერა პეტრე უმი-
კაშვილმა და აღადგინა უფრო უკეთესი და სრული ტექსტი. აღ-
ყაზბეგმაც აქედამ ისარგებლა და დასწერა პიესა „არსენა“. ამ გვა-
რათ უნდა ვიცოდეთ, რომ ერთიც მოკლებულია არსენას სრულ და
სწორ ცხოვრების ცნობებს და მეორეც. ამიტომ საჭიროთ ვსთვლი
კვლავ განვაგრძო იმის ჩაწერა, რაც ხალხისგან გამიგონია არსენას
შესახებ.

IV

ზაალ ბარათაშვილის დროს, საქართველო სავსე იყო აბეზარი
მებატონეთა რიცხვით, ამათმა აბეზრობამ და მახვილმა დარაზმა
ქართლ-კახეთის გლეხ-კაცობა, ამათმა ბოროტებამ გამოიწვია დიდი
წინააღმდეგობა და შეუპოვრობა. არსენას დროს და მასზედ წინა-
თაც, მებატონეთა მოწინააღმდეგე ყმანი სხვანიც ბევრი ყოფილან
და ზოგნი მათგანი გამოჩენილი გმირ-ვაჟკაცნიც.

ასეთი გამოჩენილი ყმანი ბატონის მრისხანებას ხშირათ ვერ ურიგდებოდენ და ამიტომ იგინი თუ მოახერხებდენ ბატონს ჰკლავდენ, თუ არა და ყაჩაღათ გადიოდენ ტყეში, რადგანაც სამართალს ვერსად პოულობდენ.

რუსის მთავრობის წყალობით, ყმა გლეხი მებატონის წინაშე მონა იყო უტყვი, მუნჯი არსება. გლეხი, ანუ ყმა მიტომ იყო ყმათ, რომ რუსის მთავრობის კანონით მას ხმა ჩაწყვეტილი უნდა ჰქონიყო და ყმა, მუნჯი პირუტყვი, უნდა ყოფილიყოს მებატონის. ესეთი შეხედულება, ანუ მოწყალეობა რუსეთის მთავრობის გავრცელებული იყო ოთხსავე კუთხივ და გლეხებიც დამონებულნი იყვნენ მათ წინაშე მონურათ.

ასეთ დამონებულ და დაჯაბნილ გლეხ-ყმათა ცხოვრება და მათი ყაჩაღობა იყო ოსტატური. იგინი, ანუ ყაჩაღათ გავარდნილები თავს იფარავდენ სხვა და სხვა უდაბურს ტყეებში, მასთან იქილამ მისვლა-მოსვლა აქვნდათ აქეთ-იქით ძველს ნასაყდრალებში და იქ ხანდისხან მლოცავთ, ან მისულ გამვლელთ მგზავრებს ნახვა და თვისი აზრების გაზიარება, ლაპარაკი, ჩივილი მათს გაქირვებულს ცხოვრებასა და ამ გარემოების პირობებზედ.

ასეთის გაქცეულის ყაჩაღებით 1820—30—40 წლებში სავსე იყო მთელი ქართლ-კახეთის ტყეები, ასეთ ყაჩაღებს პირდაპირი დამოკიდებულება აქვნდათ პირდაპირ მგზავრ გლეხებთან, მაგრამ არა როგორც მგზავრთა გაცარცვა და წართმევით, არამედ სხვა გვარის საქმეებით, მაგალითებრ ჰურის გამორთმევით, არყის, ღვინის თხოვნით და სხვაც ასეთების, რაც მგზავრთ ყოველთვის ექმნებოდათ თან თავის საგზალთ და ეს ყაჩაღებიც მათ ამაებს ყველას კი არ სთხოვდენ, რაც მგზავრთ ექმნებოდათ, არამედ ერთს ნაწილს, ნახევარს ან მესამედს, მეოთხედს.

ეს ყაჩაღები მგზავრებს, ამის გარეშე სხვას არას სთხოვდენ, მაშინდელის ყაჩაღებისთვის ფულებს, ოქროს, ვერცხლს და სხვასაც ასეთებს არაფერი მნიშვნელობა არ აქვნდა. ყაჩაღი მაშინ იყო მგზავრების წინაშე ყაჩაღი მხოლოდ სანოვანის, ჰურის და ღვინის, ამის გარეშე სხვა ყოველივეს უბრალო მნიშვნელობა აქვნდა, ამის გარეშე მგზავრებს იგინი არას ერჩოდენ. ასეთი იყო არსენა ოძელაშვილიც.

მაშინდელი ყაჩაღები ისეთი ღვთის მოყვარენი იყვნენ და გულკეთილები, რომ იგინი ხშირათ სხვა და სხვა მონასტრის ბე-

რებსაც ხშირათ ეწვეოდნენ მონასტერში და უდაბნოებში; აქ იგინი ბერებისაგან წირვა ლოცვას ისმენდენ, მარხულობდენ და ზიარებასაც იღებდენ. ბერებს და ეკლესიას არას ერჩოდნენ, პირიქით, შესაწირავსაც სწირავდნენ მათ. ასეთი ყოფილა არსენა ოძელაშვილი, იგი ხშირათ იყო ხოლმე ღვთაებაში დღეობაზე, დავით გარეჯის, მამა დავითობას და სხვაგანაც, ნამეტურ თელეთობას და წინანაურობას.

ყაჩაღები არსენას მეოხებით ისეთ მიმართვას დაადგენენ, რომ იგინი გზაში, ან ტყეში უცდიდნენ ბატონს, ან მის მსგავს სხვა ვისმე ბოროტ მებატონეს, ვაჰარს, ან სხვა ასეთ ავ სულს ვისმეს. არსენას დროს მთელი ქაროლი სავსე იყო ყაჩაღებითაო; ამ ყაჩაღებში თურმე ერივნენ ოსები, სომხები, თათრებიც, მაგრამ ყველა იგინი ემორჩილებოდნენ ქართველ ყაჩაღებს და საყოველთაოვით ქართულათაც ლაპარაკობდნენ. ყველა მათ დიდი მორიდება აქენდათ არსენასი. ყაჩაღობის გეგმას მათ არსენა აძლევდა ხოლმეო.

მაგრამ არსენა ისეთ გეგმას აძლევდა ყაჩაღობისას, რაც მხოლოდ ავ კაცთა შეხვედრა იყო, მისი ავი კაცობის ჯავრის ამოყრა, სამაგიეროს გადახდა, სხვა მის მეტი არასფერი. დასასჯელათ და გასაძარცვავათ მათ ამორჩეული ჰყვანდათ სხვა და სხვა ავი მებატონენი, ნამეტურ ისეთი კაცებიც, რომელნიც ფულის გასესხებით სცხოვრობდნენ და მოვალეებს, ნამეტურ გლეხებს მეტათ დიდს სარგებელსაც ახდევინებდნო.

მაგალითებრ ვაჭრებში იყვნენ ისეთი ფულის პატრონები, რომელნიც ათი თუმანის გასესხების გულისთვის გლეხ-კაცს მერე მამულს ართმევდნენ და სტაცავდნო. ზოგი ფულის პატრონი გლეხ-კაცის ოჯახს სულ ცარიელს სტოვებდა, ისე არბევდა მათაო. ასეთებს რასაკვირველია არსენა კაი დღეს არ დააყრიდა, თუ კი ამ ამბავს ის გაიგებდაო. ასეთის საქმეების ზედამხედველობით არსენას ბევრი სიკეთე აქვს ქართლ-კახეთის გლეხების ოჯახებზედ დახარჯული და მისი სიკეთე იყო კიდევ ის, რომ დიდს სარგებლის ამღებს მდიდრებსაც არ აყრიდა კარგს დღესაც. მათ აკრძალული აქენდათ არსენასაგან დიდი სარგებლის აღებაო.

არის ასეთი გადმოცემაც: არსენას ფულის პატრონი მდიდრისთვის ბრძანება მიუცია, რომ შენ რაც მამულები გაქვს წართმეულები, ან დიდი სარგებელი ფულათ გაქვს აღებული, უსათუოდ ღარიბებს ყოველისფერი დაუბრუნე, თორემ მეორეჯელ მე შეგხვდები

სადმე და იცოდნე დღეს გაგიმწარებ, მაშინ იქ შენ უნდა მითხრა გვარები იმ გლეხების და ღარიბების, რომელთაც შენ წართმეული მამულები დაუბრუნე და ფულათაც გადუხადე მათ, ვისაც დიდი სარგებელი წაართვი. არსენას წესით ფულის პატრონს თუმანში თვეში უნდა აეღო ერთი აბაჯი და ფულის პატრონები კი თუმანში ზოგს თუმანს ახდევინებდნენ, ზოგს ორ თუმანს და ზოგს მეტსაც. ასეთ ბოროტს მძარცვავეებს იმ დროის მთავრობაც ხმას არა სცემდა, არასფერს ეუბნებოდა.

ერთის თქმით ისიც შეიძლება ითქვას, რომ რუსის მთავრობა თითქოს თვით აქეზებდა ამ ძარცვა-გლეჯისათვის ფულის პატრონებს და მათ ნებას აძლევდა, რომ საწყალ გლეხებისათვის პირში სული ეხუთნათ და ტყავი ეძროთ.

არის ასეთი გადმოცემაც: არსენას დროს არსენობას ბევრი სჩემობდა, მის თვისებასა და ისე არსენას მსგავსათ იწყებდა მოქმედებას და ყაჩაღობასაო. ასეთ ყმის შეიღმა ბევრმა გადაარჩინა თვისი ღვიძლი და, ან ნათესავი ქალი და ზოგი მეზობლის შეილიც ბატონისაგან გაუპატიურებასო. ყოფილა ასეთი შემთხვევებიც, რომ არსენას ჩაგონებით ბევრმა გლეხის შეიღმა მოკლა თვისი ბოროტი მებატონე, მის სახლიდამ დაც მოსტაცა და მერე იგი თავის დიოტ სხვათა ქვეყანაში გაიქცა თავის გადასარჩენათაო.

ყმანი და გლეხნი ჰკლავდნენ ავ კაცებს, ავს თავად-აზნაურებს და არა კარგებს, მაშინ ერთი მაგალითიც არ მომხდარა, რომ ყაჩაღ გლეხებს ვინმე კარგი მებატონე მოეკლათ, ან გაეცარცვათ, ეს შეუძლებელი იყო და გონს მოუსვლელი.

კარგს თავად-აზნაურს და ვაჭარს ბუზსაც ვერავინ აუფრენდა, არამც თუ გაეცარცვათ იგი იმ დროის ყაჩაღებს, ვინც ამ ბრძანებას დაარღვევდა და ვისმე კარგს ადამიანს გაძარცვავდა, იმ ყაჩაღს არსენა კარგს დღეს არ დააყენებდა.

არსენას ლექსში ურიების გაცარცვა რომ არის მოყვანილი ისიც მართალია, მაგრამ ურიებს არავინ ისე არა სცარცვავდა, რომ მისთვის სულ არაფერი დაეტოვებინათ. ნაყიდ ფართლიდამ ანუ ჩინ თეულობიდან ერთ ნაწილს გამოართმევდა როგორც არსენა, ისევე მისი ხელქვეითი ამხანაგები და სრულიათ გაცარცვა ურია ვაჭრის მათ არ იცოდნენ. სულ რომ გაეცარცვათ ურიები, მაშინ იგინი სულ დაილუპებოდნენ და მიტომ არსენა მათ ასეთ უბედურებას არ აყენებდა თავზედ.

იგი ართმევდა ერთ ნაწილს ფართლისას და მერე ამასაც იგი არიგებდა სოფლის გაჭირვებულ გლეხებში, უმეტესათ იმათ აძლევდა, რომელთაც ტანზე არაფერი ეცვათ და ტიტვლები იყვნენ, ასეთებს მოსავდა არსენა ურიების წანართმევი ფართლით. მთლათ ურიების გაცარცვა კი ტყუილი არის და იგი არას დროს არ მოძხდარა არც არსენასა და არც მის ამხანაგებისაგან. ურიები რომ შეხვდებოდნენ არსენას გზაში თვით აძლევდნენ ურიები სალამს და მასთანვე ჩითეულობის ყოველივე ცნობასაც მისცემდნენ და არსენაც დაეთანხმებოდა და მათ ართმევდა იმას, რასაც ურიები თავის ნებით უწილადებდნენ ხოლმე.

არსენას ხელქვეით ყაჩაღთა ერთი ჯგუფი თავს იფარავდა 1840 წლამდის, ესენი ხშირათ გროვდებოდნენ „არმაზის წყაროსთან“, რომელ წყაროსაც „არსენას ლექსის“ ზეპირად შემთხავი რაჭველი მესტიერი სხირბლაძე „აღმასის წყაროს“ უწოდებს, აღმასის წყარო ქართლში არასად არის. არის კიდევ ასეთი ცნობაც:

არსენას ამხანაგებს მანგლისის ტყეებშიაც ჰქონიათ კარგი ბინა. თურმე სადაც მათ სხვა და სხვა ავეჯიც აქვნდათ, ჯამ-ჭურჭელი, ქვაბები და ყოველივე სახმარი საჭიროება სკმლის მოსახარაშთ—ჭურჭელი და ლოგინიც. ლოგინი თურმე ამათ ხეებზედ აქვნდათ შეწყობილი და დამალული. არსენამ თავის საცოლვე რომ გაიტაცა და როცა იგი ახალციხეში წავიდა, დროებით მას გზათ ამ ყაჩაღებისაკენ გაუვლია და თავის საცოლვეც დროებით, რამდენსამე დღეს იქა ჰყოლია დამალული.

ყაჩაღთა გუნდს მაშინ დაუახლოვდა არსენა და გაეცნო თურმე მათ, თორემ მინამდის არსენას იმ ყაჩაღებთან არაფითარი ამხანაგობა არ ჰქონია. როცა არსენა ახალციხეში წავიდა, მაშინ თურმე ყაჩაღთა გუნდმა გააცილეს იგი, რომ მას არავინ დახვედროდა გზაში და არ წაერთმიათ საცოლვე, ამას გარდა ან მთავრობის რომელიმე მოხელე არ შეხვედროდა რუსის ყაზახ-საღდათებით და დაჭერა მოენდომათ, მაშინ თურმე ეს ყაჩაღები სროლით დახვედებოდნენ მათ. ამ დღიდან დაუმიგობრდა არსენა ოძელაშვილი ტყეში მყოფ ყაჩაღებს და გაეცნო მათ კარგათ. არის ასეთი ცნობაც:

არსენა როცა თავის ნათლიმამა კუჭატენელს დაუბეზლებია, მას შემდეგ არსენას მეგობარ ყაჩაღები ამ დამბეზლებელ ნათლიმამას თურმე გამხეცებული დაეძებდნენ, არსენას სამაგიერო მათ უნდა გადაეხადნათ. გადმოცემა არის კიდევ შემდეგის ცნობების:

ეს ცნობილი გუნდი ყაჩაღებისა არსენას შემდეგაც კარგა ხანს არსებობდა და იგინიც რასაც ყაჩაღობას სჩადიოდნენ, იგიც სულ არსენას სახელს ბრალდებოდა. ამის მაგალითია ისიც, რომ ერთ დროს არსენამ გაცარცვა ღვთაებაში მიმავალი მაკაროვიო. მარტყოფის გზაზედ მომხდარა ეს, სადაც მაკაროვს (იგივე არჯვენიძე) მამულიც აქენდა თურმე. ეს ცნობა რაჭველი მესტიერე სხირტლადის ფანტაზია უნდა იყოს, ვინაიდან არსენას სიკვდილი ეკუთვნის 1842—43 წ. და მარტყოფის ღვთაების მონასტერი კი განაახლეს 1850 წლებში.

შაშასადამე ეს გაცარცვა მაკაროვისა მომხდარა არსენას ამხანაგებისაგან და არა თვით არსენასაგან. შეიძლება იქნება ხალხი ღვთაებაში მაშინაც დადიოდა სალოცავათ, როცა იგი ჯერეთ განახლებული არ იყო, ესეც შეიძლება, ხოლო არსენასაგან მაკაროვის (არჯვენიძის) გაცარცვა დაუსაბუთებელია. არის კიდევ ასეთი გადმოცემა არსენას შესახებ:

არსენა ოძელაშვილი სულ არ ერიდებოდა მთავრობის სხვა და სხვა მოხელეებს, ნამეტურ მეჭრთამეს და გლენტა მჩაგვრელს მოხელეებს-იასაულეებს, ბოქაულეებს, დესიატნიკებს და დიამბეგებს, რომლებითაც მაშინ სავსე იყო მთელი ქართლი და კახეთის სოფლები. ამ პირებთ, ვისაც გაუგებდა, რომ მას დაეჩაგრა გლენ-კაცი, უსამართლოდ დაემწყვდია გლენი ციხეში, ქრთამი გამოერთოვა, ანუ სხვაც ასეთები მიუყენებიათ მათ, მაშინ ამ პირს არსენა გაუგზავნიდა ისეთ წერილს, რომელსაც თვით დასწერდა ხოლმე და აცნობებდა ასე:

შენ ბოქაულო, იასაულო და დიამბეგო, ესა და ეს გლენ-კაცი დაგიჩაგრავს და აგიკლია მისი ოჯახი, დღეიდან პატიმრობიდან იგი გაანთავისუფლდ, რაც წაართვი ქრთამი, იგიც დაუბრუნე და დღეიდან ჩამოეხსენ მაგის მტრობას, თორემ იცოდე, რომ საცა იქნება, ერთხელ შეგხვდები მე და კაი დღეს არ დაგაყენებ, მე თუ არა, ჩემი ამხანაგები შეგხვდებიან და იგინი შენ უსათუოთ აგკუწამენ. ასეთის მოხერხებითაც არსენას თურმე ბევრი უსამართლო პირები ჰყვანდა ალაგმული და შეშინებული. არის კიდევ ასეთი ცნობა და შთენილი:

არსენა როგორც ამ მთავრობის უსამართლო პირებს აშინებდა, ასევე აშინებდა იმ მდიდარ ფულის პატრონებსაც, რომელნიც გლენებზედ ფულებს გაასეხებდნენ და ამაში დიდს სარგებელსაც იღებდნენ. ასეთნიც სრულ ჰყვანდა შეშინებულნი, აშინებდა კიდევ სოფელში მოვაჭრე ვაჭრებს, რომლებიც ჩითეულობით ვაჭრობდნენ და გლენ-

ზებს არშინის ზომაში ატყუილებდენ, ასეთებსაც აშინებდა სასტიკათ, რომ გლეხებს ზომაში ნუ ატყუილებთ, თორემ საცა გავიგებ, იმ სო-
ფელში აგანიავებთ მე თქვენაო. ხშირი ყოფილა ისიც, რომ არსენას
ასეთის ვაჭრებისათვის თვით მიუცია სწორე არშინი და უთქვამს
ისიც რომ აი ამ არშინით ივაჭრეთ და ზომით ყველაფერიო. თუ
ამას არ შეასრულებ და ამ არშინს არ იხმარებთ, ამას მე შევიტყობ
და იცოდეთ სასტიკათ დაგსჯითო.

არის ცნობა იმის შესახებაც, რომ ასეთ სამსახურს და ზედამ-
ხედველობას, არსენას მოკვლის შემდეგაც თურმე, კარგა ხანს სწევ-
დენ მისი ამხანაგ ყაჩაღები და იგინიც ისე ასრულებდენ ყველაფერს,
როგორც არსენა. იგინიც არსენასავებ კარგს კაცებს არავის სცარცვა-
ძდენ, იგინი მტერნი იყვნენ ავის ვაჭრების, ავის მდიდრების, ავის
თავადების და ნამეტურ მთავრობის მოხელეების, თორემ სხვებს იგინი
არას ერჩოდენ, ესენი რაკი ასეთ სამართლიან გზას ადგენენ, ამიტომ
მათ არას ებრძოდენ და არა ვნებდენ, ამ ყაჩაღებმა არსენას
შემდეგ თურმე 1860 წლებამდის იარსებეს. უკანასკნელ ამ ყაჩაღთა
ჯგუფის წევრი იყო ყაჩაღი გიგოა და ფიღუაო. ესენიც თურმე არ-
სენას მსგავსათ მტრობდენ მხოლოდ უსამართლო მდიდრებს და მო-
ხელეებს, სხვას არავის. მცხეთოზაში მომავალთ მლოცავებში ესენი
არჩევდენ ავ კაცებს და იმათ სცარცამდენ, კარგებს კი ხმას არ
სცემდენ, ბოლოს კა ასეთ მცნებას ყაჩაღებმა გვერდს აუარეს და მის
შემდეგ მათი ჯგუფიც დაიშალა, სულ მოისპნენ. 1860 წლის შემდეგ,
ამ ასპარეზზედ მარტოთ გიგოა და ფიღუა-ლასხანდნენ, სხვა მათ მეტი
სულ დაიფანტნენ, ზოგნი დაიხოცნენ და მით გაქრა მათი ხსენებაც.

არსენა ოძელაშვილი კარგათ იცნობდა საქართველოში და ნა-
მეტურ ქართლსა და კახეთში მცხოვრებთ უსამართლო ვაჭრებს და
მთავრობის მოხელეებსაც, ამიტომაც არსენა უმეტესათ სამაზრო ქა-
ლაქებს უახლოვდება ხოლმე და უმეტესათ იქ ლაგმავდა უსამართლო
ვაჭრებს, მდიდრებს, რომელნიც საწყალ ხალხს სასტიკათ სჩაგრავენ
და მთავრობის მოხელეებს, რომელნიც სამაზრო ქალაქებსა და სოფ-
ლებში უფრო თარეშობდენ და სჩაგრავენ სოფლის ხალხს. მართა-
ლია მჩაგვრელნი თფილის იაც ბევრნი იყვნენ, ხოლო სამაზრო ქა-
ლაქებსა და სოფლებში უფრო თავისუფლათ თარეშობდენ იგინი და
სჩაგრავენ საწყალ ხალხს, ამიტომ არსენაც უმეტესათ იქითკენ იყო
და მოქმედებდა თავის სამართლით. ახალციხე რუსებმა აიღეს 1828 წ.,
ამიტომ არსენას ახალციხეში დგომა აღარ შეეძლო; რუსის მთავრობა

ემტერებოდა მას. იგი თუმცა ოსმალის ქვეშევრდომთ ითვლებოდა, მაგრამ რუსებმა იცოდნენ, რომ იგი არსენა ოძელაშვილი იყო და ქართლიდამ გადასახლებული ახალციხეში ბატონის შიშით. ამიტომ არსენამ თავის ბარგი მარაბდაში გადმოიტანა, ცილიც იქ მოიყვანა, თუმცა ამ დროს უკვე კარგა ხანი იყო წვასული, მას შემდეგ, რაც იგი ბატონს გაეჭვა ოსმალეთში და იქნება ხალ ბარათაშვილი არც-კი დასდავებოდა, ვინ იცის, მაგრამ არსენას ჰქონდა შიში და ერიდებოდა ბარათაშვილს.

ამიტომ არსენამ თავისი ცოლი თფილისში გადმოიყვანა. ეხლა აქ მოვიყვანთ ზეპირ ამბებს. ეს ამბები მიაშობო სოფიო გეორგიძე, რომელიც ჩვენ ზემოთაც ვახსენეთ.

არსენამ ავლაბარში, დარიის მონასტრის ახლოს ერთ სახლში დაიქირავა ერთი ოთახი. ეს დრო იყო დიდ ხორეგლობის განვლების, ანუ მორჩენის შემდეგ, ეს უნდა ყოფილიყოს უგვიანეს 1833 წ. ამ ერთს ოთახში დააყენა თავის მეუღლე. არსენას მეუღლე ძირეულ კარგი ქალი იყო და ყველას პატივისმცემელი და მასთან ყველასთან. მორიდებული. ეს ქალი ისეთი გულკეთილი ქალი იყო, რომ კაცი საღამს ვერ დაასწრებდა.

ეს ქალი ისეთი კარგი იყო, რომ იგი თურმე მთელმა ეზოს დგმურებმა დიდათ შეიყვარეს და ყველა პატივს სცემდა ამ ქალს თვით ეს ქალიც იყო მეტად გონიერი, ხელსაქმის მოყვარე და კარგათ მცოდნე ქარგვა-ქსოვის. ეს ქარგვა-ქსოვა მას ახალციხეში შესწავლა, მასთანავე სხვაც ბევრი რამ იცოდა ხელ-საქმიანობის, რასაც იგი სხვებსაც ასწავლიდა, შეგირდები ჰყვანდა, პატარა გოგონები, რომელთაც ასწავლიდა ქსოვას, ქარგვას, კერვას და სხვაც ბევრი რამ; ჩინებულად ქსოვდა ეს ქალი ქისებს და ვინ იცის რას არა ყველაფერს კარგად და ლამაზად ქსოვდა.

ამიტომ ამ ქალს თავის მეზობლებიც დიდათ სცემდნენ პატივს და მასთან მუდამ დღე კერძი და პური სულ მეტად ქალებს მოჰქონდათ. ასე რომ არსენას მეუღლე კერძს არა ხარშავდა, არც პურს აცხობდა, ერთი ქალი იყო და ამიტომ ყველა პატივისცემით ეპყრობოდა. ეს ქალი სახლში მარტოკა იდგა, არსენა სახლში არ იძინებდა, მთავრობის და პოლიციის ეშინოდა.

დგმურებმა ყველამ იცოდა, რომ იქ არსენა სცხოვრობდა, მაგრამ არავინ რას უშავებდა, ყველა ჰფარავდა მას. ხანდისხან არსენა რომ მოვიდოდა, გოდრებით იცოდა ხილის მოტანა. ხილს მოიტანდა

თუ არა, მაშინათვე თითო ჩანახს ყველა დგმურებს და მეზობლებს დაჯორიგებდა ხოლმე. არსენა სახლში ჩუმათ მოდიოდა, ხან ღამეც ეყოლა მოსვლა, შუალამისას მოვიდოდა, ამის მოსვლის ამბავი ცოლმა იცოდა ხოლმე და ამიტომ წინეთ ვახშამს მოუშვადებდა.

ვახშამზედ თვითონაც მოჰქონდა ხოლმე ხორავი და ღვინოც პატარა ტიკჭორით. არსენა ღამეს გაათევდა და დილით ძრიელ ადრე დგებოდა და მიდიოდა. არსენას ჯიბეში ყოველთვის ერთი პატარა თეთრი ჩარქვა იდგა, არყით სავსე და პატარა ძვლის სტაქანიც აქვდა, გზაში ვისაც შეხვდებოდა ნაცნობს ჯიბიდან არაყს ამოიღებდა და თითო სტაქანს დააღვინებდა. ამგვარად არსენას სიყვარული მთელს იმ ეზოს ხალხს აქვდა და ყველა პატივს სცემდა, ასე რომ არსენას აქ არასფერი შიში ელოდა ხალხისაგან. ყველა კაცი და დედაკაცი ისე უყურებდა არსენას, როგორც კარგს, პატიოსან კაცს. რაც არსენა იმ სახლში იდგა, მას ერთი საქმეც არ შემთხვევია ცუდი რამ. ან რათ უნდა შემთხვეოდა ცუდი რამ, იგი მეცხვარე იყო, ოთხი სხვა ამხანაგი მეცხვარეები ჰყვანდა და მათგან ყოველთვის ვარგს სახარჯო ფულებს იღებდა, ასე რომ არსენა ყოველთვის თავის ცხვრის ფულით სცხოვრობდა და სხვების გაძარცვა თავის დღეში არ მოუხდებოდა.

ამ გვარად არსენას ხალხის შიში კი არ აქვდა, მას მართოდ პოლიციის შიში აქვდა და ამათშიაც ბევრი იყვნენ ისეთი მოხელენი, რომელნიც არსენას პატივს სცემდნენ და დიდათაც ეხმარებოდნენ, ჰფარავდნენ მას. მეორე მოხუცებულმა, არსენას მცნობმა ავლაბრელმა შემდღევი ცნობა გადმოძეა:

არსენას ხალხი არას ერჩოდა, რადგანაც არსენაც არავინ რას ერჩოდა, არსენას ხალხი ინახავდა, ხალხი ჰფარავდა მას და უწყევდა ქომაგობას. არსენამ ისიც მოახერხა, რომ თავის ამხანაგების რჩევით თავის ბატონს ბარათაშვილს კაცები მიუგზავნა და პატიობა და შერიგება სთხოვა და თან ფულის გადახდასაც დაჰპირდა სულ ოქროვანით. შუა კაცებმა ბატონი ნახეს, მოელაპარაკნენ, იგი თანახმა გაუხდა არსენას და ასეთი ამბავი შემოუთვალა:

მე არსენა დამავიწყდა კიდევ, მე მასთან სადავრ არა მაქვს რა, მე შევიტყუე კარგათ, რომ იგი მე არა მტრობს და ჩემი წახდენა მას არ უნდა, მე თანახმა ვარ, ძალიან კარგი, საქმე მხოლოდ მთავრობა არის, მე არას ვერჩი, თუ მთავრობაც არას ეტყვის და აპატივებს. მთავრობას მის შესახებ არა აქვს კარგი შეხედულება, მთავრობა მას

უყურებს, როგორც თავის მტერს და ხალხის ამჯანყებელს, მცეკი ვეცდები, რომ მთავრობაზეც შეიწყნაროს იგი და აპატიოს, მაგრამ უბედურება იმაში არის, რომ მას ბევრი მტერი ჰყავს და ამიტომ მას ბევრს რამეს სწამებენ, ბევრს დანაშაულობას, ყმების აჯანყებას არამც თუ მარტოთ ბატონების წინააღმდეგ, არამედ მთავრობის წინააღმდეგაც. ამბობენ, რომ თვით სუმბათაშვილების ამოწყვეტაც მისი საქმეაო. არსენა თურმე მათ ახალციხიდანაც კი ემუქრებოდა თურმე, რომ ახალციხური თათრებით დაგეცემი და აგიკლებო, თუ გლეხების ტანჯვას თავს არ დაანებებო.

ამ მოხუცებულის ცნობების თანახმად ჩვენ ეხლა აქ მოვიყვანთ სხვა ცნობებსაც, რაც ამ მოხუცებულმა არ იცოდა და არც გაეგონა ამისი ცნობები. სხვათა ცნობებით ვიცით ჩვენ და ეს თვით შომსწრე კაცებმაც მიამბეს, რაც ეხლა მომყავს აქ.

სუმბათაშვილის ოჯახის ამომწყვეტი იყვნენ ყმა გლეხი-კაცები. ეს ოჯახი ამოწყვეტა ოთხმა კაცმა, ერთი იყო თვით სუმბათაშვილის ყმა-გლეხკაცის შვილი. მეორე იყო შორაპნელი გლეხი ლაბაძე, მესამე იყო გლეხი ცხოვრებაძე და მეოთხე იყო ხუსტაფონი გლეხი ლამბაშიძე. ამათი დამბეზღებელი იყო აზნაური ნემსაძე. ამბობდნენ თურმე, რომ ყველა ამათ არსენას ცნობა კარგათ აქვდათ და არსენასთან მისვლა-მოსვლაც აქვდათ ახალციხეშიო. ყველა ესენი არსენას დიდი პატივისმცემელები იყვნენ და მის დარიგებასაც დიდათ აფასებდნენ და ისმენდნო.

არსენა ისეთი გულკეთილი კაცი იყო და მას ისეთი კეთილი გული აქვდა და ყველას სიბრალულთა, რომ სუმბათაშვილების მკვლელობით იგი ნებას არ მისცემდა, რომ მათ ქორთა ბავშვებიც ამოეწყვეთათო. ეს მისგან არას შემთხვევაში არ მოხდებოდა და რაც იქ მოხდა, იმაში არსენა არ ურევია, მაგრამ ყველა კი მაინც მასზედ ლაპარაკობს და ნამეტურ დამნაშავეების ნათესავებიც აზვიადებენ ამ ამბებს და ყველასფერს არსენას აბრალებენო.

მთავრობაც მიტომ არის არსენაზედ გაბრაზებული და ესენიც ყველა ავაზაკობა და სოფლის ხალხის არევ-დარევა სულ მას ბრალდებო. ყველასფერს მას აწერენ და ლაპარაკობენ, რომ ყველასფერი ბოროტება და ცარცვა-გლეჯა, კვლი და სხვაც ბევრი ასეთი სულ არსენას გეგმით და დარიგებით ხდებო. მართალია ასეთ საქმეებში არსენა თვით არ ურევია, თვით მონაწილეობას არ იღებსო, მაგრამ ყველასფერი კი მისის გეგმით ხდება და დარიგებითაო. თვით-მაში-

ნაც ბევრი ლაპარაკობდა, რომ არსენა ოძელაშვილი საბრალო არის დიდათაო, ქვეყანაში რაც ავობა ხდება, იგი სულ მას ბრალდებაო; თითქოს სხვები სულ წმინდანები იყვნენ და მარტოთ არსენა არის ავი კაცების და მთავრობის მტერიო, ავი კაცების მტრები სხვებიც მრავლათ არიანო და მთავრობის დაუძინებელი მტერი კი მარტო არსენა არისო და არსენას ეძებენ მთავრობის მოხელე იასაულები, ბოქაულები, დიამბეგები და დესეტნიკებიო.

არსენას შესახებ ხალხში იმდენი ამბები იყო გავრცელებული, რომ მისგან მთელი ტომი დაიწერებოდა. ჩემს ახალგაზრდობაში, არსენას მახსოვარნი ბევრნი იყვნენ და მათ ბევრი ამბებიც იცოდნენ არსენას შესახებ, დღეს ასეთ მახსოვართ კაცთა რიცხვი სულ აღარაინ არის, მათი ამბები კი, რომელნიც მახსოვს მე, საჭიროთ ვრაცხ რომ აქ მოვიყვანო.

ერთის ნაამბობი:

„არსენა ოძელაშვილი არ იყო ქურდი, მტაცავი, მკარცავი, ანუ მპარავი ისე, როგორც ეს მის დროს იყო და სხვები სტარცავდენ ხალხს განურჩევლათ ღლიდრის, ღარიბის, ავის და კარგის კაცის. არსენას ქურდობა და ქურდები დიდათ სძულდა, დევნილს და დამალულს როცა გაუჭირდებოდა, იგი სოფელს მიმართავდა და შერე რას სთხოვდა სოფელს?—სანოვაგეს და ზოგისაგან იგი ამას თავის ფულითაც ყიდულობდა. ალგეთის ხეობაზედ ყოფნის დროს, არსენა ხშირათ მივიდოდა ხოლმე გერმანელების სოფელს ასურეთში. ეს ნემეცები მას ისტუმრებდენ ხოლმე დიდის სიყვარულით, მისცემდენ იმოდენა სანოვაგეს და საზრდოს, რასაც ორი და სამი ცხენითაც ვერ წაიღებდა ხოლმე. ნემენცებს არსენა დიდათ უყვარდათ, რადგანაც არსენას და მის ამხანაგებისაგან არ ყოფილა მაგალითი, რომ ასურეთელი ვინმე ნემენცი გაეცარცვოთ, ამის მაგალითი არ ყოფილა.

არსენა ისეთი კაცი იყო, რომელმაც იცოდა კარგი და ავის გარჩევა და ამიტომაც იგი ნემენცებს სულ არას ვნებდა და არას ერჩოდა, კარგის კაცობისათვის და ავისათვის ქართველებსაც ასე ექცეოდა, ასე ეპყრობოდა ყველას, იგი მტერი იყო ავი-კაცების და ბოროტების. იგი ებრძოდა ბოროტ კაცებს და ამ ბოროტების მომხრე მფარველს რუსის მთავრობის მოხელეებს, რომელნიც ბოროტებისაგან ქრთამებს იღებდენ და ამ ქრთამების საშუალებით ბოროტნი და ავნი კაცნიც ყოველთვის და ყოველგან უვნებლათ რჩებოდენ და როგორც სურდათ ისე სჩაგრავენდენ საწყალ ხალხს. აი ასეთების მტე-

რი იყო არსენა და სწორეთ ასეთ კაცებს ავლებდა იგი მუსხს და უსპობდა ხსენებას. ასეთი კაცები არსენას დროს მარტოთ ზაალ ბარათაშვილი ზომ არ იყო. ასეთები იყვნენ: კახეთში იყო თალია ჩოლოყაშვილი, თფილისის ახლო—თადეოზ გურამიშვილის ძმა, ქართლში ესტატე ციციშვილი, მამამზე ერისთავი, ე. ერისთავი და სხვანიც ასეთნი.

ამბათ არის დარჩენილი; რომ არსენას გავარდნაში ყოფნის დროს ხშირათ ქართველთ სხვა და სხვა მებატონენი აძლევდენ დახმარებასაო. ყოფილან ისეთი კეთილი მებატონენი, რომელთაც არსენასთან ყაჩაღობის დროს კაი სალაში და ჰურმარული აქვნდათ თურმე, არსენას არც მტრობდენ და არც აბეზღებდენო. იმასაც იტყოდენ მომსწრე კაცნი, რომ ასეთ მებატონეებსაც მაინც არსენას დიდი მორიდება აქვნდათ და გლეხებთან ამიტომ ესენი ყოველთვის კარგათ იყვნენ და მათ სულ არ აწუხებდენო. ასეთი მებატონენი არსენას ყოველთვის ეუბნებოდენ იმის ცნობებსაც თუ იგინი თავის გლეხ-ყმებში როგორ მოქმედებდენ და როგორ მუშავებდნენ უწყედენ გლეხებსაო.

არსენასაც აბა რა ღმერთი გაუწყრებოდა, რომ ასეთ მებატონეთა თავად-აზნაურების პატივისცემა და ხათრი არა ჰქონიყო. არსენაც ასეთ მებატონე თავად აზნაურებსაც დიდის თავაზით და პატივისცემით ეპყრობოდა თურმე. არსენას შესახებ ძრიელ ამბოთ და უბრალოთ არის ხალხში ის აზრი გავრცელებული, რომ ვითომც არსენას თავად-აზნაურები ეგავრებოდა. ეს ტყუილი არის, ის მეგობარი და ძმა-კაცი იყო თავადის და აზნაურისაც; არსენა სახით და ტანით არც თავადებს ჩამოუვარდებოდა და არც აზნაურებსაო. იგი ისეთი თვალადი კაცი იყო და ამითაც, დიდათ საყვარელი იყო იგი ყველასი და მასთან პურის ჭამას და დროს გატარებას არც თავადები ერიდებოდენ და არც აზნაურებიო. იგი საყვარელი პირი იყო ყველასი და ყველა სიამოვნებით და სიხარულით მეგობრობდა არსენას და მასთან იგინი არც პურის ჭამას ერიდებოდენ და არც დროს გატარებასაო. ასეთი იყო არსენა ყველას წინაშე.

ახალციხიდან გადმოსული არსენა თურმე სულ სხვა კაცათ აღმოჩნდა და არა ისე, როგორც წინეთ იყო. არსენას ბატონსაც დიდათ ეშინოდა თურმე და ხალხში ლაპარაკობდენ და ზაალ ბარათაშვილს აგონებდენ, რომ არსენა გემუჭრებათ, სამაგიეროს გადავახდევინებ ჩემს ბატონსაო, გაღუწომ ტყეებს, ყანებს, სახლ კარს, ქონებას სულ

გადუბუგამ და ყველაფრიდამ ცარიელს დავსომო. ასე იყო ბარათა-
შვილი შეშინებული და არსენასაგან იგი აკლებას და აწიოკებას ყო-
ველ დღე ელოდა, მაგრამ ეს კი არსაიდან არა ხეებოდა და არსენა
თავის ბატონს არასფერს უშაგებდა.

მართალია უკანასკნელ წლებს, ანუ 1840—50—60 წლებში
ქრიელ ხშირი იყო გლეხთაგან მებატონეების წინაშე ბრძოლა, სახლ-
კარის დაწვა, გადაბუგვა, ტყეების და ქონების გატაცვა, მაგრამ
ყველა ამებში არსენა უკოდველს იყო და უდანაშაულო. ეს გარე-
მოება ბოლოს არსენას ბატონმაც შეიტყო და იგი არსენაზედ გულ
დაწმენილი გახდა და მას აღარ ემდურიადა, მაგრამ მტერთა ენა
კი მაინც არა წყნარდებოდა და ყველა რამ, სადაც კი გაცარცვა
შობდებოდა, ეს ბოროტი ენები მას უსათუოდ არსენას დააბრალებდენ.

ახალციხიდან გადმოსული არსენა ოძელაშვილი ქართლსა და
ქახეთში უმეტესათ სულ გლეხკაცობასთან სცხოვრობდა, ზოგს შვილებს
უნათლავდა, ზოგს მეგვარეთ მისდევდა. ესეთი დამოკიდებულება არ-
სენას გლეხებს გარდა აქვნდა თვით თავად-ახნაურებთანაც. მაგრამ
გლეხ-კაცობაშიაც იგი უახლოვდებოდა მართო რიგიან კაცებს; ური-
გოებს იგი არამც თუ უახლოვდებოდა, არამედ ახლოსაც არ მიეკა-
რებოდა და მათსა წყალსაც არ დალევდა. არსენა ამისთანა საქმე-
ებშიაც ერთობ ფრთხილი შეხედულების იყო და იგი ძნელათ რომ
ვისმეს სწვევოდა ან დაახლოვებოდა და მათი ავი და კარგი კი არა
სცოდნოდა, მათი ვინაობის სრული წარმოდგენა არა ჰქონიყოს.

დიახ, არსენა გონიერი გმირი იყო და დიდი ქომაგი გლეხ-კა-
ცობის და ნამეტურ ყმა გლეხების. არსენამ კარგათ იცოდა ის გა-
რემოება, რომ ყველაზედ სასტიკათ და მწარეთ ყმა გლეხებო იზა-
გრებოდენ, მათთვის სამართალი და სიმართლე დაკარგული იყო და
თვით რუსის მთავრობასაც რომ გლეხებისათვის სამართალი და სი-
მართლე დაკარგული და დამარხული აქვნდა. არსენას ლაპარაკი
გლეხებში ყოველთვის მათ გაღვიძებაზედ იყო მიმართული. ყოველ
გლეხს იგი ისე ელაპარაკებოდა და ნათელ დარიგებას აძლევდა, რაც
გლეხ-კაცს თვალებს უხილებდა და ცხოვრებაზედაც ბევრს რამ კარ-
გსა და აგსაც აფიქრებინებდა.

არსენამ მთელი თავის სიცოცხლე, თავის საუკეთესო დღენი
ასე გაატარა და მისგან არამც თუ გაცარცულა ვინმე და ან მომ-
კვდარა, არამედ ხელიც არავის შეხებია. რაც შეეხება იმ გარემოე-
ბას, რომ რაჭველი მესტვირეს სიტყვით, რომ გვიდარცა არსენა

მდიდარს ართმევდა და ღარიბს აძლევდა“, ესეც სიცრუე გახლავსო. არსენა მენი იყო ცული მდიდრის და ბოროტის, რაც შეეხება კარგი მდიდარი ვაჭარი და თავადი, ან სხვა ვინმე მისგან არავინ არ დასჯილა და არც არავისთვის რამე ქონება წაურთმევია. ვინც კარგი კაცი იყო, მდიდარი ვაჭარი და თავადი ან სხვა ვინმე, იგი ყველა არსენას მეგობარი და ძმა-კაცები იყვნენ და აბა მაშინ ამათში წართმევა და გაცარცვა როგორ მოხდებოდა. ამის დროს ვინც ავი იყო, ბოროტი, ქვეყნის მტერი და საწყალი ხალხის წამართმევი და დამზავრელი, იმას კი დიახ, არსენა წაართმევდა კიდევ და მეტსაც უზამდა და ასეთნი ღირსნიც იყვნენ ასეთ სასჯელის.

არსენა ოძელაშვილმა ასეთის მიმართულებით გამოვიდა ცხოვრების ასპარეზზე და იგი თავის სიკვდილის დღემდის ქართველი გლეხკაცის ცხოვრებას და პირობებს ყოველთვის იცავდა ღილის სიმართლით და სიკეთით, რის მოწამეც არის მთელი საქართველოსერი, გარდა მთავრობის მოხელეებისა.

ყმების ზიდვა-გაყიდვა ქართლში.

ბატონ-ყმობა ქართლში ბევრნაირის მასალებით არის სავსე. მაგალითებრ ბატონისაგან ყმის გასყიდვა რამდენ-ნაირიმე ყოფილა, ზოგნაირის გაყიდვით ბატონთ შეეძლოთ ვაჭრობა, ზოგნაირის გაყიდვით კი ვერა. ყოველს შემთხვევაში, ყმის გასყიდვა მეფეთა წინაშე არ იყო მოსაწონი და ქებული, მეფეები არ ეწინააღმდეგებოდნენ მებატონებს ყმების გასყიდვას და ქართულის კანონებით არც შეეძლოთ ეთქვათ რამე, მაგრამ ისიც სჩანს, რომ არც მოსწონდათ ასეთი საქციელი მებატონეთაგან. ერთის მხრით სამარჯვებინო და სათაკილოც იყო ბატონისაგან მეფის წინაშე, რომ ყმა გაყიდულიყო. ეს იმას ნიშნავდა, რომ ბატონს ისე წახდენია ოჯახის საქმე, რომ სულ იერ ყმასაც კი ჰყიდისო.

ერთი ამათი ბედნიერება ის გახლდათ, რომ ასეთ ვერაგ მებატონებს ნება აქენდათ, რომ ყმას ვისაც უნდა იმას მიჰყიდდნენ. გასყიდვის დამტკიცება იწერებოდა გამსყიდავ და მსყიდველს შუა, თვით მათგან, მოწმეების თანადასწრებით. ამის მეტი სხვა არაფერი იყო საჭირო—მე ვყიდი, შენ ყიდულობ, აქ პირობა არის საჭირო და არა მთავრობის მოწმობა და დამტკიცებაო. ასე რომ ხშირად ყმის გაყიდვა მებატონისაგან მთავრობის უცნობელად ხდებოდა. მაშინ როდესაც ყოველი საქმე, საქალაქო, თუ სისხლისა—მთავრობის მონაწილეობის მიღებით კეთდებოდა, ყოველი საქმის [გასჯა, გაზავება, მორიგება, შერიგება, გადახდევინება, დამტკიცება და სხვა] ბევრი ასეთნი მთავრობის კაცთა მდივნების, მსაჯულების, მამასახლისების, ამირების, ქეისელების, მელიქების და მწიგნობარ კაცთა თანადასწრებით ხდებოდა, მერე ამათ განაჩენს მეფე ან სხვა ასეთი პირი ამტკიცებდა. ყმის გასყიდვაზედ კი ეს ასე არ გახლდათ და ამ გარემოების წყალობით ყმათა შესყიდვას არც არავინ ერიდებოდა.

ძველნი კაცნი იტყოდნენ ხოლმე, ქართლში ყმის გასყიდვა და სყიდვა მეფეთაგან იმიტომ არ იყო გაძნელებული, რადგანაც ჩვეულება აქენდათ, რომ ყმის მყიდავს უნდა ყმა ეყიდნა და მერე ეს ყმა თავის მონაგრისაგან უნდა გაენთავისუფლებინაო, ან თავის სულის

გულისთვის მონასტრის, ან ეკლესიისთვის უნდა შეეწირო. ძველად ყმის გასყიდვა და სყიდვა ამიტომ ყოფილა და ხშირად მოხდებოდა, ხოლმე, რომ ზოგიერთი პირი მებატონეს მიმართავდა და სთხოვდა, რომ ჩემის სულის გულისთვის შენი ყმებიდამ რამდენიმე კაცი ან რამდენიმე ოჯახი მომყიდე, მინდა ჩემის სულის გულისთვის ცოცხალი სულეები ვიყიდო და გავანთავისუფლოვო.

ამიტომ ქართველ ყმებს ძრვიელ ხშირად ყიდულობდენ თეოლოგის მოქალაქე ქართველები, სომხები და კათოლიკენი და ზოგნი ამათგანი თავიანთ სულის გულისთვის ასეთ ნაყიდ ყმებს ათავისუფლებდნენ, უშვილოები ხშირად იშვილებდენ კიდევ. ამის მაგალითები არის.

ამის მაგალითებს ქვევით მოვიყვანო. ასეთ ყმათა დახსნა ჩვენს სასულიერო პირებსაც სცოდნიათ. თვით კათალიკოზებიც იხსნიდენ ხოლმე ყმებს და ათავისუფლებდენ. მაგალითებრ 1704 წ. დეკ. 3-ს. დომენტი კათალიკოზს სოფ. წინ-წყაროს ერთი გლეხი მარტარა უყიდნია და ეს გლეხი თფილისში დაუსახლებია. ამ მარტარას შვილები ჰყოლია, ამას ასე მოწმობს სიგელი: „ამ მარტარას შვილები კარგო გამოსვლად. დურგალი ერთი გიორგი და დურგალი მეორე ოხენა და ერთი მჭედელი აგეტიკა და ერთი ჭონი ასლამაზა. ეს მოხელენი ვათარხნე, რომ ჩვენ საქმეს უხედეფახოდ გააკეთებენ, დურგალმა დურგლობითა, ჭონმა ჭონობითა, მჭედელმან მჭედლობითა და სხვაც ასევე“. თავისუფლებაში აქ მცირე განსხვავება არის, ვათარხნებ ხოლო იმ პირობით, რომ მათ თავიანთი ხელობის ჩვენი საქმენი უფასოდ გააკეთონო. აქ სჩანს რომ თავისუფლება სრული იქნება მაშინ, როცა ეს ხელოსნები თავიანთ ვალს შეასრულებენ, ხოლო შემდეგ მათის, სხვა თაობის წინაშე ეს ვალდებულება როგორ იქნებოდა, ამის ცნობა არა სჩანს.

ნაბუზრების საქმე ქართლში.

ბუშები ქართლშიაც იყო, როგორც სჩანს, ჩვენს კურთხეულს ქართლშიაც. ქრისტიან ქართველთ შორის, ბუშები გამრავლებული ყოფილა. ბუშების ხიზრავლისთვის არც სირცხვილი ჰქონიათ, არც მორიდება, არც სიბრალული. იგი ყოველის კეთილშობილის ოჯახისთვის ჩვეულებათ ყოფილა მიღებული. ასეთი ხელობა შე მარტო იმე-

რღების ხელობათ მიმაჩნდა, რადგანაც ვურისა და სამეგრელოში ნაბუშართა რიცხვი მეტად დიდს რიცხვზედ იყო ასული. ყოველივე ეს ცხადად მოწმობდა, რომ მღვთისაგან კურთხეულს საქართველოში და თავად-აზნაურებით გამრავლებულს ქვეყანაში, თუმცა საქვეყნო საკახაოები არა ყოფილა, თუმცა აშკარა ბოზები არ ყოფილან, ამიტომ მის ნაცვლად თვითო ოროლა ნანუსიანი ჩუმი ქალების შენახვა ყველა მებატონეს შესძლებია რომ ჰყოლოდა სახლში და აშკარად სექმეც ჰქონიყო. მათთან და შვილებიც ერეკათ. ესეთი შვილები მათს სახლში ბუშებად იქმნებოდენ მიღებულნი, ხოლო მამის გვარზედ დარჩენილნი. ამისთანა ნაბუშარს თავის შემქნელის სახლ-კარსა და ქონებაში წილი არ აქვდა, რადგანაც იგი უკანონო შვილად ითვლებოდა.

მებატონები მისდევდენ ამ ხელობას არა მარტო უცოდოვები, არამედ ცოლიანებიც. ეს საქმენი მათ ცოლებმაც იცოდენ. შაგრამ იგინი თავიანთ ქმრებს არას უშლიდენ, არც შინ ყმა გოგოებს უკრძალავდენ და არ იცავდენ იმათ პიროვნებას -- ნამუსს, ქალწულობას, ცოლი რომ სხვაგან წავიდოდა ერთი თვით, ხრით ან მეტის დროით, მაშინ მაშ რა ქნას ჩემმა ქმარმაო, თუ სახლში არავინ ეყოლებოა. ასე იყო დაყენებული ქართლში ქართლის მებატონეთაგანაც საქმე. იყო ამათში იმის ჩვეულებაც, რომ ბუშების დედას მერე გაათხოვებდენ, მზითევს მისცემდენ და ვინმე თავის ნაყმევს შერთამდენ. ნაყმევს უარის თქმა არც შეეძლებოდა, სულ ერთია პირველი ღამეც ხომ ჩვეულებათ იყო. ამ ხელობას ბევრი მებატონე არ მისდევდა, ხოლო ყველას წინაშე ის კი ცნობილი იყო, რომ პირველი ღამეც ჩვეულებათ იყო მიღებული და მიტომაც შვილ-ნაყოლ ქალს არავინ იწუნებდა, ისიც ბატონის ოჯახიდან გაეყვანა და ნაბუშარიც ყოფილიყოს, მაინც სასახელოდ მიაჩნდათ ბევრი. ხოლო ბუშებს შემდეგ როგორი კავშირი აქვდათ თავიანთ მშობლებთან და როგორი დამოკიდებულება, ამას რასაკვირველია ნივთიერი სიკეთის არა ექნებოდა რა, რაც შეეხება დედობრივის სიყვარულს -- ეს კი უეჭველია მშობლიუროს ვითარებით დაშთებოდა ყოველთვის. ამის მაგალითებსაც ვხედავთ, რომ ნაბუშარებს დიდათ უყვართ თავიანთ დაჩაგრული დედა და ასევე ოჯახ დედებს თავის შვილები. ამის მაგალითები ფაქტებითაც არის დასაბუთებული.

ქართლის ძველი ყმობა და ყმათა გასყიდვა.

ქართლის გლეხ-კაცობა და ნამეტურ საბატონო ყმათა შვილების ჰიროვნება ისე იყო მათ მებატონეთაგან დამდაბლებული, რომ ქართველი მებატონეები მათ ჰყიდდნენ არამც თუ მათა გახსნილ ოსმალ-სპარსელებზე, სომხებზე და ფულიან ებრაელებზედ, არამედ იგინი ჰყიდდნენ თვით მთის ხალხს—ოსებსაც კი, მაგალითსაც ვიტყვით და ისიც ისეთს, რაც ამ გარემოებას არამც თუ ცხადჰყოფს, არამედ ჩვენს ჰაზრში მას კიდევაც გააზვიადებს და ყმათა დარბევის, ოხერ ფასებში გასყიდვის ისტორიას გადაშლის.

1719 წ. ვახტანგ XI რომ გამეფდა, მის შემდეგ, მან დაიჭირა ჭამარ ბეგი სომხეთის მელიქი და დაახვერტინა თოჟით. ამის გარდა შანვე დააპატიმრა თავ. ბაგრატ ციციშვილი, თავ. ფერშანგ ფალავანდიშვილი, თავ. ჯამასპი ხერხეულიძე, პაპუნა რევაზიშვილი-ვეშაპიძე და პლატონ, ყველა ამათ ბრალდებოდათ მეფის და სამეფოს ლალატი, რის გამო ესენიც უნდა დაეხვერტათ. ამ გარემოებას კათალიკოზმა მიაქცია ყურადღება, ამან იშუაპდგომლა მეფის წინაშე და იგინი სიკვდილს გადაარჩინა და მის ნაცვლად მათ სხვა სასჯელი მიესაჯათ.

ეს სასჯელი აი რა იყო: ეს პატივცემული კეთლშობილი პირნი წაამგზავრეს შუამთის ოსეთში და იქ ესენი ოსებს თხებზედ მიჰყიდეს. ოსებმა ეს მებატონენი სიამოვნებით იყიდეს, ანუ დაცვალეს თხებზედ, აქედამ ეს პირნი მერე ქართლში აღარ მოსულან, შემდეგ კი ოსებისაგან დაუხსნიათ თავი და დაბრუნებულან (ქართ. ცხ. II ტ. გვ. 81). ახლა ამის შემდეგ ვსთქვათ ჩვენად, თუ თვით თავადის შვილებსაც კი დანაძაულობისათვის ოსებზედ ჰყიდდნენ და ისიც თხებზედ, აბა ყმა გლეხებზედ რაღა უნდა ითქვას. ცხადი საქმეა, რომ ამათ ხშირად არამც თუ თხებზედ, არამედ ძაღლებზედაც კი დაჰყიდდნენ, რასაც ეჭვი არა აქვს; მაინც ესეც ნამდვილი ფაქტია და მებატონენი თივიანთ ყმებს რომ ძაღლებზედაც სცვლიდნენ ამის ცნობები ხომ ამ წიგნშიაც მოიპოვება და აქას გარეშე ასეთივე ერთი ცნობა მოჰყავს ცნობილ ანტონ ფურცელაძეს თავის მოთხრობა „მარია“-ში, სადაც ერთი მებატონე თავის ყმის გოგოს ერთ ვაჟარს ძაღლში უცვლის. შევიტყვეს სხვაგან და თვით დამწერისაგანაც, რომ ეს მაგალითი ნამდვილი ფაქტი არის. ასეთი მაგალითები ქართლს მებატონეებში ხშირად ხდებოდა. ეს მით უფრო, რადგანაც ძველად მებატონენი მონადარეობას

დიდათ მისდევდნენ და ამიტომ მათს წინაშე ქორს და შეძებრებს შეტად დიდი კარგი ფასი აქვდაო. ზოგ მებატონეებს შეძებარ ძალღების მთელი ჯოგები ჰყვანდათ. და ესენი შეძებარ ძალღში ყმას კი არა და თვით თავიანთ საკუთრებასაც მისცემდნენ, ვინაიდან მათ დიდი ხალისი აქვდათ ნადირობის, შეძებარ და ქორებისაო.

ეს ასე იქნებოდა, თვით პოეტს გრიგოლ ორბელიანს თავის სახლში 60 შეძებარი ძალღი ჰყვანდა, ამ 60 ძალღს ორი მომგლეელი შეძალღეებიც ახლდნენ, თითოს თვეში ჯამაგირი 15 მანეთი აქვდა და სახლი, საჭმელი, სასმელი და ტანთსაცმელი. ძალღებს სახარჯავად დღეში თითოს 10 კაპ. სულ ყველას კი დღეში 6 მან. ეძლეოდათ თურმე. ასეთი ძალღების ხრო თვით პოეტის გარდაცვალებამდის იყო მის სახლის ეზოში; ძალღები იყვნენ მაღალი ჯიშის, გძელი გამზდარი ფეხები აქვდათ, მეტად გძელი ტანის იყვნენ და მასთან გამზდარნი, მნახველს კაცს იგინი ავადმყოფნი ეგონებოდა, იყვნენ მეტად შარდნი და ერთის მზრით სიმადლე, სიგრძე-სიგანით და სიგამზდრით საშინელი სანახავიც იყვნენ. თავადებში ძველათ სულ ასეთი ჯიშის ძალღები ჰყოლიათ. იმათ გარდა ამ ჯიშის ძალღებს მე ვერსად ვხვდავ.

ქართლის ძველი უმოგა.

(„ხაქართველოს სიძველენი“ II ტ. გვ. 156.)

1690 წ. „ესე უმთა და ხანთა გასათავებელი, მტკიცე და შეუცვლელი, უხერხო და უტყუარი, დღეთ სიკვდილამდეს მოუშლელი ფიცი, წიგნი და ნასყიდობის პირობა მოგეცით. ჩვენ ჯავახიშვილმა ზურაბ, შერმაზან და შვილმა ჩვენმა და სახლისა მომავალმა ჩვენისა-მა თქვენ, გორელს კიტარაშვილს ხითარასა, შვილსა თქვენსა ბერინასა, მარტიროზასა და სახლისა მომავალსა თქვენისათა ყოველთავე მას ჟამსა, ოდეს დაგვეჭირა და მოგყიდეთ ჩვენი მკვიდრი სკრელი ბადურაშვილები გიორგი და ინაურია და ამ ბიჭების და, დედა მოგყიდეთ და ავიღეთ თქვენგან ფასი სრული, რითაც ჩვენი გული შეიჯერებოდა. აღარა დარჩა რა ჩვენი თქვენს ხელთ, არცა ერთის იოტის ფასი. გყვანდეს და გიბედნიეროს ღმერთმან, როგორც შარავალს ალალს ნასყიდს მართებდეს. ხელგაწიფებოდეს გასყიდვად, გაწითვად რათაც ფერად მოსახმარისად გინდოდეს, ვერაჲინ შემოგეცილოს თვინიერ ერთის ღმერთის მეტი, თუ ვინმე შემოგეცილოს

და წაგართვას ვინმე ეს ბიჭები, ამათი სანაცვლო სხვა ბიჭები მოგცე... არიან ამისი მოწამენი აბულ ვარდოშვილი ბერი, აბელ ვარდოშვილი იონათამ, გორელი მამასახლისი ხითარა, შვილი ზურაბ". ბეჭვილიც აჯის მამასახლისის.

1897 მკათათვეს 10. ნებითა, შეწვევითა მღვთისათა, ესე წიგნო მოგეცი მე ხითარამ, ჩემმა შვილმა ბერინამა და მარტიროზამ შენ, ტერ-გრიჭორაშვილსა სააკასა და შენს ძმას ტერ-გრიჭორას, შენს შვილს ესტატეს და გიორგის და მკარას, სახლისა მომავალსა შენისასა, ასე რომ ჯავახიშვილისაგან ბიჭები ბადურასშვილები ბეჟიდა გიორგი და ინაურია, ინაურია მე და შენ სასამართლოდ შეგვექმნა, სამართალმა მე მომცა, მას უკან ფასი გამოგართვი და მოგყიდე, რადგან ამათი ბიჭებიც შენ გყვანდა (ნაყიდნი უთუოდ), რითაც ჩემი გული შესჯერდებოდა, ეს ჩემი ნაყიდობის სიგელიც შენ მოგეცი, ბატონის განაჩენიც შენ მოგეცი. არც მე და არც ჩემს შვილებს და არც ჯავახიშვილს ხელი არა ჰქონდეს. ღმერთმა მოგახმაროს, რასაც ფერად მოსახმარად გინდოდეს გასყიდვად, გამზითვად. არიან ამის დამხდური და მოწამე ფიროდაშვილი მდივანი დავით, როსტეჟანაშვილი მამუკა, ამიროლაშვილი ფარსადან, ხედილაშვილი ბაღდასარ, მამაჯანაშვილი ათაბეგა, დიაკვნისშვილი გიორგი, ბარამიშვილი ჯულაბა. მე გორის მამასახლის ფარსადანს დამიწერია, მოწამეც ვარ ამის 15 ს ტპე მკათათვეს ი.

მეჯვრისხევის მებატონე კოტე ერისთავი.

ერთხელ კოტე ერისთავმა დაჰპატიჟა თავის გლეხებ, აქვე მოიწვია თავისი ძმა კონა ერისთავი, ამან მიმართა თავის ძმას და უთხრა ასეთი საყვედური:

მე შენს სადილზედ არ დავრჩებოდი მიტომ, რომ შენ შენს ღორს გლეხებში ჩამჯდარხარ და პურს სჭამ, ესენი ღორები არიან და შენც გაღორებულხარ, გლეხ-კაცი რა ჩვენი ტოლია და ამხანაგი, რომ მე მაგათთან დავჯდე, ეგენი ერთი უნდა შეწო და მეორე უნდა ზედ წაუსო. ამიტომ შენც დაგწყევლოს ღმერთმა, შენი გლეხები და შენი პურ-მარილიც.

კოტემ ასეთი პასუხი მისცა:

შენ ძალიან სცდები, რომ ტუტუცუორს სიტყვებს ხარჯავ, აქ, ამ გლახებში ურევია ისეთი ბიჭები, რომლებიც პატიოსნებით და ვაჟკაცობით შენისთანებს ბევრსა სჯობიან. შენ ამათი ცალი არა ხარ და არც გეკადრება ეგ უზრდელი სიტყვები, ვინაიდან შენ გლახებმა მოგანიჭეს თავადობა და ეგენი შენზედ კიდევ მითა სდგანან მალა, რომ ეგენი მუშაობენ, შენ კი მათ ღორებს უწოდებ. გეტყვი, რომ ეს გლახები კი არ არიან ღორები, არამედ შენა ხარ ღორიო.

ამის შემდეგ მიბრძანდი შენთვის, წადი შენს გზაზედ. ასე შერცხვენილი გაისტუმრა კოტემ თავისი ძმა კონა.

არაგვის ერისთავთ შგათა აგვები

ჩვენ ამ წერილს ვსწერთ პლატონ ბურდულის მოთხრობილ ცნობების გახსენებით. ზოგი ამის ცნობა არის და ზოგი ჩვენი.

ისტორიით ვიცით, რომ გიორგი ბრწყინვალემ მე-14 საუკ. საქართველოში მთის ხალხი განთავისუფლებული ჰყო როგორც ბატონის ყმობისაგან, ისევე მათ მოხარკეობის და მონობისაგანაც. ასე განთავისუფლებულნი იყვნენ თუშნი, ფშავნი, ხევსურნი, მოხევენი, მთიელნი, ზოგნი ოსნი და კახეთისაკენ ქიზიყელნი. მიზეზები ამათის განთავისუფლების იყო ის, რომ იგინი მოსახლეობდნენ მალა მთიანს ცივს ადგილებში, სადაც ხშირი იყო ბუნების სიმძლავრე და მოუსაველობა და მეორე მათვე საზღვრავდნენ სხვა და სხვა მტერნი და ამათ ადგილმდებარეობანი.

ამათ ასეთის თავისუფლებისათვის თვით კანონდება, ანუ „ძეგლისდება“ დასწერა მან და ასეთ განთავისუფლებულთ წინ დაუდო საქმეთ. ერთის სიტყვით, ეს ხალხი მან სრულიად გაათარხნა, გააზატა. მამულები საკუთრებად დაუმტკიცა ისე რომ, მათი მოდავე არავინ უნდა ყოფილიყო. რაც შეეხება ბარის ხალხთ—ქიზიყელთ, მათგან თავად-აზნაურნი სრულიად გამოყო გლახთაგან, გლახნი გაანთავისუფლა მებატონეთა მონობისაგან, მასთან საკუთრებათ მამულებიც მიუზომა და მით მათში დაარსდა მამულის საერთო მფლობელობაც. ასეთივე წესები მინიჭებული აქენდათ მერღელის ხეობაში, იქაურს ქართველებს, ვიდრე მათ ოსმალეთი დაიქერდა და მათაც გაათარხნებდა.

ასე იყო ამ ხალხის საქმე და ესენი თავიანთის მოსვენებით სცხოვრებდნენ ძველადგანვე და მათი მოდავე თავისუფლების ან მონების, ხარკის და ადგილ-მამულის მოტაცებისათვის სრულებით არაფერი იყო. იგინიც ამის სანაცვლოდ ყოველ ომის დროს თავისი მდევრებით მზად უნდა ყოფილიყვნენ და მედგრად უნდა დაეცვათ თავი მტერთა თავ-დასხმისაგან. ეს ესეც იყო და იგინი ყოველთვის გმირულად იცავდნენ ქართლ-კახეთის თავისუფლებას, ამათი ასეთი სამსახური იქამდის საყურადღებო ყოფილა ძველადგანვე, რაისა გამო მათ ქართლისა და კახეთის მეფენი განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდნენ და ყოველთვის თავაზით და სიყვარულითაც ექცეოდნენ. ასე იყო მათი საქმე ქართლ-კახეთის მეფეთა წინაშე ვიდრე ამ მეფეებს თავიანთი სამეფო ძალა და დიდება შესწევდათ.

განვლო დრომ, შეიცვალნენ გარემოებანი, ქართლისა და კახეთის მეფენი უძლურ იქმნენ, აქ ამის წყალობით ზოგიერთ თავადის შვილებმა მძლავრება იწყეს და თავის წამოყოფა, თითქმის მეფობა. მაგალითებრ ასეთნი ყოფილან არაგვის და ქსნის ერისთავები. ამათი ასე გამძლავრების და გაბატონების დასაწყისიც იწყება XVII საუკ. დამდეგიდამ. ნელ-ნელა ამათი მძლავრება ისე მოეწყო, რომ XVIII საუკ. შემდეგიდამ მათ თავისუფლად დაიწყეს გამგეობა, თითქმის მეფობა. საქმე ისე მოაწყეს, რომ მათ სამთავროს ეკლესიებში მღვდელნი მათს ცოლსა და შვილს მოიხსენებდნენ და არა მეფეს. ესენი ისე გათამამდნენ, რომ კინალამ ფულიც მოაჭრეინეს თავისი სახელით და მეფოზაც უნდა დაეწყოთ. მაგრამ ამას იგინი ადვილად ვერ ახერხებდნენ, რადგანაც მათ ერთგულნი თუ ჰყვადნენ, მიტომ მათ გვერდით ორგულნიც მოეპოვებოდათ მრავლად.

ამათვე ისურვეს მთის ხალხის დამორჩილება, გიორგი ბრწყინვალის წესების მოშლა, მთიელთა დასაკუთრება, მათი დაყმობა, მათზედ ხარკის დადება, მათი მამულების უფლების წართმევა, მამულების მითვისება და ასე და ამგვარად მათში სრული ბატონყმური წესების, მონობის, ხარკის ხდის და სხვა ასეთ საქმეთა დამყარება და მორჩილების დაარსება. ქსნის და არაგვის ერისთავები ემძლავრებოდნენ მთის ხალხს და ეუბნებოდნენ, რომ თქვენი მთები და ადგილები სულ ჩვენი საკუთრება არის და თქვენც ჩვენი ყმანი ხართო. მთიელნი ამაზედ უარს ეუბნებოდნენ და ყოველთვის ეუბნებოდნენ ასე, რომ ჩვენ თქვენი არც ყმანი ვყოფილვართ, არც ვიქნებით და არც ჩვენს ადგილებს დაგანებებთ თქვენაო.

რამდენათ მებატონენი ებრძოდენ მთიელთ დასაყმობათ, იმდენათვე მთიელნიც მკაცრად ეწინააღმდეგებოდნენ, წინ უღებოდენ და არაფერში მორჩილებას და თანხმობას არ უცხადებდენ. ამიტომ ქსნის და არაგვის ერისთავებთ და მთიელთა შორის დიდი უსიამოვნება და ბრძოლა იყო გაჩაღებული; ერთმანეთს ხოცავდენ, ხდებოდა ისიც, რომ არაგვისა და ქსნის ერისთავების გამო მთისა და ბარის ქართველთ ყმა გლეხებთ შორის ომი ხდებოდა ერისთავების გულისთვის, ეს გლეხები ერთმანეთს ეომებოდენ და მით იცავდენ ბატონის ინტერესებს, ბედშავნი თავიანთის უმეცრებით უბრალოდ აკვდებოდენ ერთმანერთს. რასაკვირველია ხან ერთი მხარე სძლევდა და ხან მეორე, ბოლოს მაინც გამარჯვება ბატონისა იყო. პირველ ხანებში მათ უადვილესად შეაშინეს და დაიმორჩილეს ზოგი ოსებიც და მით იყმეს კიდევ. მათ მერე მოხვევბსა, მთიელებს, თუშ-ფშავ-ხევსურეთშიაც შედგეს ფეხი, თუმცა ყმობისას კი ვერას აწყობდენ.

ერთხელ გაჯავრებულმა არაგვის ერისთავმა შეყარა თავის საყმოს კარგა დიდი რიცხვი ყმებისა და მალე გაუდგა გზას მთის ხალხის დასამორჩილებლად. ეს თავის ყმა მეომარ გლეხებით მალე მივიდა სადავო მთიელებში და უკანასკნელათ განუცხადა არამც თუ მარტო ყმობა და მამულების მითვისება, არამედ მთელი წლის საბატონყო ხარკის გადახდაც, რამაც მთიულთა და ერისთავთ შორის დიდი შუღლი და მტრობა გამოიწვია. მაინც ბოლოს მთიელთ დაწესებით მოხდა, თითქოს დაყმობით, მაგრამ მაინც არც მის შემდეგ დაუდგა კაი დღე. ახლად გაბატონებული მალე იქმნა მას ყმებისაგან მოკლული. ეს გარემოება და საქმეები აი როგორ მომხდარა, რაც ზეპირ არის დარჩენილი და სადაც სამწუხაროდ იმ არაგვის ერისთავის სახელი კი არ იციან, რომელიც მთიელებს ყმობისთვის ებრძოდა და რომელიც ამის გამო თვის განზრახვასაც შეეწირა კიდევ. ეს შეწირვა ასე მომხდარა.

არაგვის ერისთავმა დაიმორჩილა მთიელნი და იყმო იგინი ძალით. მის მერე დაიწყო ახალ-დამონებულთაგან ხარკის აკრეფა, და ხარკის ასაკრებათ ბელლებს, ორმოებს და გოდრებსაც აესებდა, გლეხთა ბელლებში და ორმოებში თვით ძვრებოდა ხელებით შიგ, რომ მას იქილამ გადასახადის ხარკის ყოველივე კარგად, ბლომად და შერჩევით ამოელო წასაღებად. ერთს ოჯახში რომ შევიდა, მათ აღარ აცალა ხარკის გადახდა, თვით ჩაყო ხელები და თავი გოდორში და იქილამ დაუწყო ყოველივეს ამოკრება. ეს გარემოება მის

ასე იყო ამ ხალხის საქმე და ესენი თავიანთის მოსვენებით სცხოვრებდნენ ძველადგანვე და მათი მოდავე თავისუფლების ან მონების, ხარკის და ადგილ-მამულის მოტაცებისათვის სრულებით არავინ იყო. იგინიც ამის სანაცვლოდ ყოველ ომის დროს თვისის მღვერებით მზად უნდა ყოფილიყვნენ და მედგრად უნდა დაეცვათ თავი მტერთა თავ-დასხმისაგან. ეს ესეც იყო და იგინი ყოველთვის გმირულად იცავდნენ ქართლ-კახეთის თავისუფლებას, ამათი ასეთი სამსახური იქამდის საყურადღებო ყოფილა ძველადგანვე, რაისა გამო მათ ქართლისა და კახეთის მეფენი განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდნენ და ყოველთვის თავაზით და სიყვარულითაც ექცეოდნენ. ასე იყო მათი საქმე ქართლ-კახეთის მეფეთა წინაშე ვიღრე ამ მეფეებს თავიანთი სამეფო ძალა და დიდება შესწევდათ.

განვლო დრომ, შეიცვალნენ გარემოებანი, ქართლისა და კახეთის მეფენი უძლურ იქმნენ, აქ ამის წყალობით ზოგიერთ თავადის შვილებმა მძლავრება იწყეს და თავის წამოყოფა, თითქმის მეფობა, მაგალითებრ ასეთნი ყოფილან არაგვის და ქსნის ერისთავები. ამათი ასე გამძლავრების და გაბატონების დასაწყისიც იწყება XVII საუკ. დამდეგიდამ. ნელ-ნელა ამათი მძლავრება ისე მოეწყო, რომ XVIII საუკ. შემდეგიდამ მათ თავისუფლად დაიწყეს გამგეობა, თითქმის მეფობა. საქმე ისე მოაწყეს, რომ მათ სამთავროს ეკლესიებში მღვდელნი მათს ცოლსა და შვილს მოიხსენებდნენ და არა მეფეს. ესენი ისე გათამამდნენ, რომ კინალამ ფულისც მოაჭრევინეს თვისის სახელით და მეფოიაც უნდა დაეწყოთ. მაგრამ ამას იგინი ადვილად ვერ ახერხებდნენ, რადგანაც მათ ერთგულნი თუ ჰყვადნენ, მიტომ მათ გვერდით ორგულნიც მოეპოვებოდათ მრავლად.

ამათვე ისურვეს მთის ხალხის დამორჩილება, გიორგი ბრწყინვალის წესების მოშლა, მთიელთა დასაკუთრება, მათი დაყმობა, მათზედ ხარკის დადება, მათი მამულების უფლების წართმევა, მამულეების მითვისება და ასე და ამგვარად მათში სრული ბატონყმური წესების, მონობის, ხარკის ხდის და სხვა ასეთ საქმეთა დამყარება და მორჩილების დაარსება. ქსნის და არაგვის ერისთავები ემძლავრებოდნენ მთის ხალხს და ეუბნებოდნენ, რომ თქვენი მთები და ადგილები სულ ჩვენი საკუთრება არის და თქვენც ჩვენი ყმანი ხართო. მთიელნი ამაზედ უარს ეუბნებოდნენ და ყოველთვის ეუბნებოდნენ ასე, რომ ჩვენ თქვენი არც ყმანი ვყოფილვართ, არც ვიქნებით და არც ჩვენს ადგილებს დაგანებებთ თქვენაო.

რამდენათ მებატონენი ებრძოდნენ მთიელთ დასაყმობათ, იმდენათვე მთიელნიც მკაცრად ეწინააღმდეგებოდნენ, წინ უდგებოდნენ და არაფერში მორჩილებას და თანხმობას არ უცხადებდნენ. ამიტომ ქსნის და არაგვის ერისთავებთ და მთიელთა შორის დიდი უსიამოვნება და ბრძოლა იყო გაჩაღებული; ერთმანეთს ხოცავდნენ, ხდებოდა ისიც, რომ არაგვისა და ქსნის ერისთავების გამო მთისა და ბარის ქართველთ ყმა გლეხებთ შორის ომი ხდებოდა ერისთავების გულისთვის, ეს გლეხები ერთმანეთს ეომებოდნენ და მით იცავდნენ ბატონის ინტერესებს, ბელშავნი თავიანთის უმეცრებით უბრალოდ აკვდებოდნენ ერთმანერთს. რასაკვირველია ხან ერთი მხარე სძლევდა და ხან მეორე, ბოლოს მაინც გამარჯვება ბატონისა იყო. პირველ ხანებში მათ უადვილესად შეაშინეს და დაიმორჩილეს ზოგი ოსებიც და მით იყნეს კიდევ. მათ მერე მოხევებსა, მთიელებს, თუშ-ფშავ-ხევსურეთ-შიაც შედგეს ფეხი, თუმცა ყმობისას კი ვერას აწყობდნენ.

ერთხელ გაჯავრებულმა არაგვის ერისთავმა შეყარა თავის საყმოს კარგა დიდი რიცხვი ყმებისა და მალე გაუდგა გზას მთის ხალხის დასამორჩილებლად. ეს თავის ყმა მეომარ გლეხებით მალე მივიდა სადავო მთიელებში და უკანასკნელათ განუცხადა არამც თუ მარტო ყმობა და მამულების მითვისება, არამედ მთელი წლის საბატონყმო ხარკის გადახდაც, რამაც მთიულთა და ერისთავთ შორის დიდი შუღლი და მტრობა გამოიწვია. მაინც ბოლოს მთიელთ დაწესებით მოხდა, თითქოს დაყმობით, მაგრამ მაინც არც მის შემდეგ დაუდგა კაი დღე. ახლად გაბატონებული მალე იქმნა მას ყმებისაგან მოკლული. ეს გარემოება და საქმეები აი როგორ მომხდარა, რაც ზეპირ არის დარჩენილი და სადაც სამწუხაროდ იმ არაგვის ერისთავის სახელი კი არ იციან, რომელიც მთიელებს ყმობისთვის ებრძოდა და რომელიც ამის გამო თვის განზრახვასაც შეეწირა კიდევ. ეს შეწირვა ასე მომხდარა.

არაგვის ერისთავმა დაიმორჩილა მთიელნი და იყმო იგინი ძალით. მის მერე დაიწყო ახალ-დამონებულთაგან ხარკის აკრეფა, და ხარკის ასაკრებათ ბელლებს, ორმოებს და გოდრებსაც ავსებდა, გლეხთა ბელლებში და ორმოებში თვით ძვრებოდა ხელებით შიგ, რომ მას იქილამ გადასახადის ხარკის ყოველივე კარგად, ბლომად და შერჩევით ამოელო წასაღებად. ერთს ოჯახში რომ შევიდა, მათ აღარ აცალა ხარკის გადახდა, თვით ჩაყო ხელები და თავი გოდორში და იქილამ დაუწყო ყოველივეს ამოკრება. ეს გარემოება მის

ნაყმევ, თუ ძალით ნაყმევთ, ძრიელ ეწყინათ. იგინი სწრაფათ შერო-
დენ, რამდენიმე მთიელმა ხელდახელ გადაწყვიტეს ერისთავის მოკე-
ლა, მისი ყმობის უარყოფა და სხვანა. ესენი ანაზდათ დასცემიან
ბატონს და ბელელიდამ ხორბლის ამოკრეფის დროს, თავ დაზნექილი-
სათვის ხელდახელ თავი მოუჭრიათ. მის მცველ სხვა გლებ ყმანიც
იქვე დაუმორჩილებიათ.

ასეთ ყმა გლებნი მთიელებმა დაამუხლეს, დაიმორჩილეს და თან
აუწყეს:

თქვენ კრინტი, ხმა არ ამოილოთ და ეს თქვენი სვაფი ბატონი,
აი ამ გოდრით გადაჰკიდეთ ცხენს და ასე და ამ გვარად სახლში
მიუტანეთ მის სახლობას და აუწყეთ, რომ ეს ჩვენ მთიელ გლებებმა
ვქენით. ჩვენ მათი ყმანი არა ვყოფილვართ და არც ვიქნებით, დაგ-
ვანგბონ თავი, თორემ ჩვენ დღეის შემდეგ უარეს ვიზამთ, არავის
რას დაუთმობთ და არც არავის ყმობას ავიტანთო.

ასე და ამ გვარათ გათავებულა ამ ერთ მებატონე არაგვის
ერისთავის საქმე და მოკლული ბატონი ყმებს გოდრით გადუკიდნიათ
ცხენზედ და შინისაკენ წაუღიათ.

რა მოხდა ამის შემდეგ არაგვის ერისთავებს და მთიელთა შო-
რის, ამის შესახებ ჩვენ არაფერი ვიცით. ბრძოლა კიდევ გაგრძელ-
და, თუ მოისპო მათში ეს საყოველთაოდ და მთიელნიც ვერ იყმეს,
ვერ დაამუხლეს—ამაზედ არაფერია. ხოლო გადმოცემა კი არის, რომ
მთიელთა ასეთ შეთქმისა და ამხედრებაში პირველი მეთაურობა
მთიელ გლებ ბურდულებს ჰკაეებიათ, ამათ აუმოქმედებიათ გლებნი
ბატონის წინააღმდეგ და ამათ გვარის ხალხშია დარჩენილი ეს გად-
მოცემა, რომ ქსნისა და არაგვის ერისთავებს მთიელთ დაპყრობა,
ყმობა უნდოდათ, მაგრამ ეს მათ ვერ მოახერხეს და გლებთა და მათ
შორის უბრალოდ დაიღვარა სისხლიო. გადმოცემა არის, რომ ეს
ამბები მოხდა ქართველ მეფეთა დროსო. ესეც შეიძლება, ვინაიდან
ვიციტ კარგად, რომ თვით ჩვენი მეფეების დროსაც იყვნენ ისეთი
მებატონენი, რომ ბევრს საეკლესიო და სახასო გლებებსაც ედავე-
ბოდენ, ემტერებოდენ ძალით და სცდილობდენ მათ დაყმობას. ამის
მსგავსი მაგალითები თვით ახალს დროში, ანუ მე-XIX საუკუნეშიც
ხშირად მომხდარა და მოდავე მებატონესა და ყმათა შორის დაუს-
რულებელი დავაც ყოფილა ატეხილი და ხანდისხან სისხლიც დაღვ-
რილა ამის გამო; ამის მაგალითები თვით ჩვენს წიგნებშიაც არის
მოყვანილი.

ასეთ საქმეთა ცნობები მთის ხალხში ერთი და ორი არ იქნებოდა ძველად შენახული, ხოლო სამწუხაროდ იგი ჩვენთვის სრულიად უცნობია და თითქმის დაკარგულნი. დღეს მათი მხსოვნელი აღარავინ არის. შეიძლება კიდევაც თითო ოროლა პირნი ასეთ საქმეთა მცოდნების დღესაც არიან სადმე მათ შორის ცოცხალნი, მაგრამ მით რა, ჩვენთვის არაფერი მნიშვნელობა აქვს, ჩვენ მათ ვერ მივსწვდებით და მათ კიდევ ჩვენი ვინაობა არ იციან. ვინც მათ გვერდით არიან და იცნობენ მათ ცხოვრების ვითარებას, იმათ კიდევ მცს შეგნება არა აქვსთ, რომ ისარგებლონ შემთხვევით და მცოდნე კაცთა საშუალებით რამე დასწერონ. ასე იკარგება ყველაფერი და ისპობა.

მოახლე და ნაბიჯარი

„მოახლე“ იცოდნენ იქ, სადაც ბატონ-ყმობა იყო. ბატონი თავის ქალს რომ გაათხოვებდა, მაშინ ქალს მზითევში თავის ყმის ქალებსაც ატანდა მოახლედ, ხან ერთს გოგოს, ხან ორს. ეს წესები მარტოდ მებატონებმა იცოდნენ, თორემ მოახლეს გატანება სხვა წოდებაში სულ არ იცოდნენ, მაგალითებრ თუნდ მთის ხალხში. აქ მათ მოახლე სულ არ იცოდნენ, ამიტომ მათში არც ბატონ-ყმობა არსებობდა, მთაში მოახლეს ხსენებაც არ იცოდნენ. ეს უტყუარი საბუთია, რომ „მოახლე“ მხოლოდ ამ გარემოებისაგან იქმნა წარმოშობილი და აღორძინებული ქართველებში, მძლავრ და ბოროტ მებატონეთა უხეში უფლებებისაგან.

II.

ბატონუმთა სამეფილქუთი

მასალეზი.

ბატონყმოზა სამუვილდეში

(ნაამბობი 80 წლის მოხუცის ეკატერინე არუთინის ახულის ხარუ-
ხანოვის მიერ)

ეს მოხუცი მამით სომეხი, ქმრით ქართველი, თავის დროს თფილისის გამოჩენილ ქართველი ვაჭარის ისაკ სარუხანოვის მეუღლეა, კარგი მცოდნე ქართული წერა-კითხვის, რომელსაც კარგად ახსოვდა ეს ამბები, ხოლო ის კი აღარ იცოდა თუ სად მოხდა, რომელ სოფელში, ისე მთელმა ქვეყანამ იცოდა რომ სომხეთში მოხდა (სამუვილდე) და იქ ამას ვინ იზამდა, თუ არ ორბელიანები, მელიქიანი, ბარათაშვილი, ქორაანი, რაგიდოვები და სხვა ამ გვარნი ამათ გარდა იქ სხვა ხომ არავენ არისო. ესეც მისი ცნობები:

1840 წლებში მე პატარა ვიყავ, ბატონყმოზაზედ მაშინ ბევრი ლაპარაკი იცოდნენ ხალხში, მებატონეთაგან ყმების დაჩაგვრის შესახებ მე ბევრი რამ შემიტყვია, ჩვენს სახლში თითქმის მუდამ დღე ლაპარაკობდენ სულ ახალ-ახალ ამბებს, რომ ამა და ამ ბატონმა თავის ყმებს ასე უყო, ასე დაჩაგრაო, იმან გასყიდა იგი, ამან დააგირავა, იმან ცოლი წაართო პირველი ღამისთვის, და ვინ იცის რამდენი სხვა ასეთებიო.

მე კარგად მახსოვს, რომ პირველ ღამეს არამც თუ თავადები მიზღვედენ, არამედ აზნაურის შვილებიცო. ასეთი იყო ერთი დღეშე-ლი აზნაური სიმონ კობიაშვილი, რომელიც თავის ყმებში უამისოდ არავის გაუშვებდაო, ასეთივე იყო ერთი მისი მეგობარი აზნაური ზანდუკელიო. ეს მეორე ისეთი ბრძანებულა, რომ სადაც ქალი მოეწონებოდა, იქიდან ქმრის პატრონსაც გააქცუნებდაო. ასე და ამ გვარად, ასეთი საქმის ცნობები ხშირად ისმოდა ჩვენსაო. მაშინ ყველა სძრახავდა ასეთ ბატონს და ყველა ჰკიცხავდაო, რომ ეს არ უნდა ქნანო. ისიც კი სცოდნია კობიაშვილს, რომ პირველ ღამის არ შესრულებისათვის თვის ყმებს დაარბევდა კიდევცაო, ბევრჯერ დაურბევია მასზედ, თუ ჩემს ნება დაურთველათ რათ ინებეთ და ჯვარი რათ დაიწერეთო.

იყო ისიც ხშირად, რომ ყმის გოგო და ბ.ქი ჯვარდაუწერავი

შეკავშირდებოდნენ. ეს ხდებოდა უფრო იქ, რომელ მებატონეც პირველი ღამე იცოდა. ამას ჩადიოდნენ ბატონის ჯიბრით, ჯვარს შერე დაიწერდნენ. ასეთ ამბებს რა შეიტყობდა, მებატონე იგი ცეცხლივით აენტებოდა და ყმებს არბევდა, ეს ასე რათ ქენით, უჩემოთ რათ შეუღლდით, ჯვარდაუწერავი შეკავშირება ჯამბაზობა არისო. სიტყვა და საყვედური მისი ასეთი იყო, საგანი კი სხვა, მას გული სტკივოდა იმაზედ, რომ ეს მე რათ ამცდა და ეს ოინი რათ მიყვესო. ასეთ ყმებს მებატონე დიდს ჯარიმას ადებდა გადასახდელად, პირველი მიტომ რომ ჩემს ჩუმათ რათ ქენით ესა, და მეორე ეს ხომ ბოზობა არის და მე ჩემს ყმის გოგოებს და ბიჭებს ბოზობის ნებას არ მივსცემო.

ყმებს ასეთის დარიგებით უტიტინებდა და თვით რომ პირველ ღამეებს მიჰყვანდა და ვინ იცის რას არ ჩადიოდა, ეს კი მას გარყენილებათ და ბოზობათ არ მიაჩნდა. ასეთი მებატონენი მრავლად იყვნენ მაშინ და მათ შორის დიდათ სახელოვნებდენ როგორც სიმონ კობიაშვილი, ისევე ალექსი საგინოვი, კოდის მებატონე აზნაური. მაგალითებრ ა. საგინოვი კოდაზედ მუსუსი იყო თავის ყმებში პირველი ღამის, ძნელად რომ ამას ვინმე გადაარჩენოდა თვის ყმებში. ერთ ყმას გადაეკიდა, ამ ყმის გოგოს გულისთვის მისი საქმროს ცუდი დღე დააყენა, უჩივლა მთავრობის ნაწილში, ცილო დასწამა უჯათობის, ყმა ბიჭი ხუთი წლით ციმბირს გააგზავნინა და თვითონ კი იმ გოგოზედ ისრულა გულის წადილი. ყმა ბიჭი წ წლით იყო გაგზავნილი; დრო გავიდა, ბიჭი ციმბირიდან მოვიდა, თვისი საცოლო გაუთხოვარი დახვდა, თუმცა ბატონმა ეს გოგო კარგა ხანს ჯიჯგნა, მაგრამ ბიჭმა მაინც არ მიხედა ამ გარემოებას და ბატონის ჯავრით მაინც შეირთო ეს გოგო. ეს ამბები მომხდარა 1845 წლებში.

მერე ეს ზნე ბნელი ბატონი ამ ყმა ბიჭს ნიშნსაც უგებდა თურმე, რომ აი დედა გეტირა შენაო, არ გინდოდა მორჩილება, უჩემოდ გინდოდა გოგო წაგეყვანაო. ასე მოვივიდა, ასე მოუვათ შენისთანებაო. მე ჩემი ავასრულე, შენ წ წლით ციმბირს წახველ და მე ჩემი მაინც ვქენიო. ასეთი საქმენი ამ ბატონს ხშირად ჩაუდენია, მას ამისათვის ხმას მით უფრო ვერ სცემდნენ, რადგანაც იგი სამხედრო სამსახურშიც ყოფილა და მაშინ ყმა გლეხებს დიდი შიში აქენდათ სამხედრო სამსახურის მებატონე პირების. მათ ხმას, კრინტს ვერ აკადრებდნენ. ასეთი პირებიც ამ გარემოებით მეტად დიდათ სარგებლობდნენ და მით დიდს ბოროტებასაც

ჩადიოდნენ. მათ ხშირად თვის სიამოვნების გარეშე თავის ყმის ქალებსა და ცოლებზედ სხვა და სხვა სამხედრო პირებსაც ეპატიებოდნენ ხოლმე; მაგალითებრ, სადმე სოფლად რომელიმე მეზატონეს წვეულება ჰქონდა და ამას აქ ესტუმრებოდნენ სხვა და სხვა სამხედრო პირები, ესენი დღისით კარგა იქეიფებდნენ, ასევე ღამე და როცა სურვილი ექნებოდათ, მაშინ ბატონი მასპინძელი თავის საყმოში სადაც კი ღამაში ქალი ეგულებოდა, იქ გაგზავნიდა კაცს, დაიბარებდა აღნიშნულ ქალს და სტუმარს მიართმევდა სასიამოვნოდ. რასაკვირველია ყოველივე ეს ჩუმად ხდებოდა, ყმის ქალის ქმარი ან სხვა ვინმე ამას ვერ შეიტყობდა, თვით ქალი კიდევ არსად რას იტყოდა, რადგანაც იგი ამისთვის საჩუქრებსაც მიიღებდა.

ასე ნაწარდობდნენ ბატონები უფრო იქით, სადაც ყმები სასტიკათ ჰყავდათ დამონებული. ასეთი იყო სომხეთი, ქართლი, და სხვა ისეთი ადგილები, სადაც ქალაქის ხალხი ხშირად არ ხვდებოდა.

სამშვილდის ერთმა ბატონმა, (სომხეთი) 1840 წ. ერთს სოფელში თავის შინა ყმას დაავალა, სოფელში ცხენი მიშოვნე და მომიყვანეო. მსახური წავიდა, მიმოვლო სოფელი, მაგრამ ყმებთაგან შინ აღარავინ დახვდა, ყველა წასულიყო სამუშაოდ და ცხენებიც წაეყვანათ თან, აპიტომ ვერსად ვერა იშოვნა რა, დაბრუნდა შინ და ბატონს მოახსენა:

ბატონო, ვერსად რას გავხდი, სულ წასულან სამუშაოდ და ყველას ცხენებიც თან წაუყვანიათო.

ბატონი გაცეცხლებულა ამაზედ და დაუწყია ჯავრობა.

შენ, რატო აღრე არ წახველი და შინ არ მოასწარი მათ, შე მამაძაღლო, ეს შენ განგებ ჰქენი. მი შენ გასწავლო ჰქუას, მე შენ გიჩვენებ საქმეს, გამოიტა ეხლავ უნაგირი, აქ მოიტა ჩქარა.

ყმა ბიჭმა მოიტანა საჩქაროდ. ბატონმა უბრძანა: დადექ ოთხზე თორემ მოგკალო.

ყმა დადგა ხელს-ფეხზედ, ბატონმა ასე დაჩოქილს წელზედ უნაგირი დაადგა და გასწია იქით, საითაც მიდიოდა. ყმამ ბედშავმა ატარა ბატონი ასე, დიდის წვალეებით მოიყვანა დანიშნულ ალაგას, მაგრამ თვით-კი საღამოზე გარდაიცვალა. ამ ამბისაგან თურმე ხალხს სულ ყრუანტელი მოსდიოდა. ეს ნამდვილი ამბავია, დღეს-კი შეიძლება არავინ დაიჯეროს ასეთი ამბავი.

ამ საქმის ჩამდენი ბატონი ნამდვილი მტერი ყოფილა თვისის

ყმების და დიდი მტანჯველი, ერთი ბეწო დანაშაულის გამო ყმას სისხლს აღენდა ცხვირ-პირიდან, მისის წყალობით ბევრი ყმა გამო-სალმებია ამ წუთი-სოფელს უდროვოდ და უსაბაბოდ. აი კიდევ მა-გალითი: ამ ბატონის ერთმა ყმამ რაღაც დააშავა, ბატონი გაგულის-და, გაუჯავრდა და უთხრა:

როგორ თუ შენ გაპატიო, დღეს შენ გაპატივე, ხვალ სხვას, ზეგ კიდევ შენს ნათესავს, ამხანავს, მეზობელს, მაშ მე ბატონი აღარ ჭყოფილვარ, მაშ მე რა მქვიან, რა ვარ, რას ვაკეთებ, მე თქვენ გა-ჩვენებ, მე გასწავლით ჭკუასო.

ეს გლეხი დასაჯა ასე: გაიყვანა იქვე სოფლის ახლოს ტყეში, სადაც კალოც ჰქონდა მას, იქ გაატიტვლა იგი, ტანზედ თაფლი წაუსვა და მერე ხეზედ მიაკრა. გავიდა დღე, დადგა პაპანაქება სიცხე და ამ ყმას დაეხვია ბუზები; ამით დაიტანჯა იგი, ეხვეწებოდა ბატონს ასე:

ბატონო ამხსენ, მიშველე, ნუ მტანჯავ, მეყოფა, დავიწვი, და-ვიდავე, ბუზები მტანჯავენ, ამხსენ, თავი მომჭერ, მომკალ. დამიხსენ ამ სატანჯველისაგან.

ბატონი უფრო კერპდებოდა და ზედაც არ უყურებდა, ხოლო ხანდისხან დაუყვირებდა:

ეგრე უნდა შენისთანა მამაძაღლებს, ეგრე უნდა გასწავლოთ ჭკუა, ჯანდაბას შენი თავი, თუ იტანჯები, მე რა მესაქმება, ეგრე გინდა შენ; რატომ არ იცი, რომ ბატონის წინააღმდეგს ყმას ეგრე მოუვა, მოკვდი მაგ ხეზედ, არ აგხსნი.

ასე დაიტანჯა მთელ დღეს ყმა, მაგრამ ბატონმა მაინც არ ახსნა. ამით, ჭკუას ასწავლიდა სხვა გლეხებს. საღამოს აღსნა, მაგრამ ამ დროს, ეს ახსნილი უკვე დასივდა, რაღაც შხამიან ბუზებსაც და-ეკბინათ, მთელი ღამე იტანჯა დასიებულია და მესამე დღეს ველარ შესძლო და დიდის ტანჯვით მოკვდა. ასე დატანჯულა და წამებულა ბევრი ყმა ამ ბატონისაგან.

III.

გატონუმტგა კანმტუი

მასალუბი.

პაატა ბალაშვილი.

(ნაამბობი საბა გიორგის ძე ბალაშვილის მიერ).

პაატა ბალაშვილი სცხოვრებდა XVIII საუკ. მაინც სისწორით მე ვერას ვიტყვი, რადგანაც ამ პირის შესახებ დაწვრილებით მომთხრობი პირნი ვერ ვნახე. რაც ვიცი იმასაც მოვიყვან. მე ყურადღება მივაქციე ამ პირის მართოდ ერთს გარემოებას, მაგალითებზე, რომელიც ხალხში იყო დაშთენილი, რომ პაატა ბალაშვილმა მთელი ქიზიყის გლეხ-კაცობა თავ. ანდრონიკაშვილებს აუჯანყაო.

საქმე ასე ყოფილა:

ყველამ ვიცით ისტორიით, რომ ქიზიყი ძველადგანვე განთავისუფლებული იყო ბატონ-ყმობისაგან, ივინი ემორჩილებოდნ მხოლოდ ბოდბის მიტროპოლიტს. მათი ბატონი და მბრძანებელი ეს მიტროპოლიტი იყო. ამას გარდა ესევე პირი იყო მათი კანონმდებელი, მთელი ქიზიყის სადავო საქმენი კვირა დღეობით განიბჭობოდა, წირვის შემდეგ, ამ მიტროპოლიტის თანადასწრებით.

თუ რომ სამხედრო საქმე იქმნებოდა, მაშინ ქიზიყელნი თავიანთ ნებით უნდა გამოსულიყვენ საომრად და სხვა ასეთ სამხედრო საქმეთათვისაც. ასეთი იყო ვალდებულება მათი. მათ აქენდათ მეფეთაგან ბოძებული სითარხნე, მასთან ადგილები—ტყეები, სახნავი ადგილები, საბალახე ადგილები და სხვა მრავალი ამგვარნი. ამიტომ მათში ძველადანვე მამულის საერთო მფლობელობა არსებობდა.

გადმოცემის ცნობებით, ერთს ანდრონიკაშვილს შეშურებია ქიზიყელთა ასეთი მდგომარეობა და მეფე შეუწუხებია, რომ უბატონო ყმები სამეფოსათვის არ არიან გამოსადეგნიო, მე მიბოძეთ ქიზიყელთა ბატონობა, მათი დაყმობა და სხვა. საქმე ჩემი იყოს, მე დავიმორჩილებ მათაო. მეფე თურქე უარს ეუბნებოდა, რომ არ იზამენ, არ დაგემორჩილებიან და ტყუილად შეეცდები და სისხლს დაღვრიო. თავ. ანდრონიკაშვილი მაინც ავალებდა თხოვნის შესრულებას.

ბევრი ლაპარაკის და დავალების შემდეგ მეფე დაიყოლია თურმე. მეფემ ნება მისცა და უთხრა შემდეგი:

— კარგი, წადი და ნახე, სცადე, თუ ქიზიყელებს იყობ და ან მათ მამულებს დაიჩემებო.

ანდრონიკაშვილსაც ეს უნდოდა. მალე შეუდგა საქმის მოწესებას, ხოლო ამისათვის მას მორიდება აქვდა ქიზიყის მოწინავე კაცების, რომელნიც მის გაბატონებას ქიზიყზე ადვილად ვერ დასთმობდნენ, არც მამულების მიჩემების ნებას მისცემდნენ; ამისთვის შესაძლებელი იყო მათში ომიც ატეხილიყო და იქნება ბოლოს მას არც კი გაემარჯვნა. ამიტომ მან არჩია, რომ ჯერედ მოწინავე პირებს მივიმხრობ, მათ დავიყოლიებ ნების, თუ ეს არ იქმნა, მაშინ ძალითო და მის მერე ხალხსაც ადვილად დავიმორჩილებო.

ეს მალე შესდგომია ამის თავდარიგს. ამ დროს, ქიზიყში, ქიზიყელთ შორის, ერთ მოწინავე პირად თურმე პაატა ბალაშვილი ითვლებოდა. პირველად საუბარი ახალ მებატონეს ამ პაატასთან მოხვედრია, მაგრამ პაატას შორს დაუჭერია საქმე და უარი უთქვამს— ჩვენი არც ყმობა შეიძლება და არც მამულების მითვისებაო. ამ გარემოებას დიდი აურ-ზაური გამოუწვევია მათ შორის, მას განხეთქილებაც გამოუწვევია. ბოლოს მათში ბრძოლაც დაწყობილა. პაატა ბალაშვილს მრავალ-ნაირად უღვაწნია, მაგრამ ტკბილის უარით და დარიგებით ვერა გაუწყვია რა.

ბოლოს ქიზიყელი გლეხნი შეუყრია ერთათ, მოულაპარაკნიათ დაწვრილებით და მის მერე გადუწყვეტიად თავ. ანდრონიკაშვილის წინააღმდეგ მძლავრის საგლეხო სახით ერთად შეერთება და ბრძოლის გაწყევა. ამათ მალე მოუხერხებიათ ეს და თავ. ანდრონიკაშვილს მკაცრათაც დახვედრიან და მალე შებმიან კიდევ. ამ შებმის პირდაპირი მიზეზი ყოფილა შემდეგი: ქიზიყელთ ბატონი არც ჰყოლიათ და არც ეყოლებათ, ქიზიყელთა მამულები ყოველთვის მათი ყოფილა, სხვა პატრონი მას არ ჰყოლია და არც დღეის შემდეგ ეყოლება მას გლეხთა გარეშე სხვა პატრონებო.

ასეთი გადაწყვეტილი განცხადება თავ. ანდრონიკაშვილს ძრიელ სწყენია, მას სხვადასხვა ზომები უხმარია, მაგრამ ვაწყობით კი ვერა გაუწყვია რა. ყოველივე ამაო ბრძოლად დაშთენია. ბოლოს ამ ბრძოლაში მომკვდარა კიდევ. ამის სიკვდილის შესახებ ასე გამოგვცემენ:

ქიზიყში გამოჩენილია «დაცული ტყე», დიდი ტყე, ეხლა იგი მთავრობას ეკუთვნის, წინედ იგი ქიზიყელ გლეხების იყო, ყველა ხმარობდა აქედამ შემას. ზოგნი ამ ტყეს, „პაატას ტყეს“ უწოდებ-

დნენ. ახალ მებატონე ანდრონიკაშვილს ამ ტყეში სდომნია გაბატონება. აქ უნდა აეგო თავისი კოშკი და აქ უნდა მიემხრო გლეხ მომხრენი და აქედამ უნდა გაეცხადებინა თავის მეფობა ქიზიყელებზედ. მეფესაც თურმე ეს ტყე სთხოვა საუფლოდ, ასე აუწყა: იქ გავიკეთებ ბინას და იქიდან გავაცხადებ ჩემს უფლებას ქიზიყელ გლეხებზედო.

ასე ფიქრობდა თავადი და ეს მალეც მივიდა ამ ტყეში და ბინა გაიკეთა. მალე მიიხმო თვისკენ ზოგიერთ გლეხნი და მათ შორის პაატაც. საუბრის განცხადების შემდეგ, მას ერთგულთ ნაცვლად მოკამათენი აღმოუჩნდნენ, ყველამ უარი უთხრა გაბატონებაზედ, ნუ განიზრახავთ ამას, თორემ შედეგად ცუდი საქმე მოჰყვება, სისხლი დაიღვრებაო. თავადი მაინც არ დაყაბულდა და ამბობდა, რომ რა გაეწყობა, უშრომლად და უსისხლოდ უფლების მოპოება არ იქნებაო. ამ გარემოებამ გამოიწვია ის მღელვარე გარემოება, რომ მალე გლეხები შეითქვენ ერთად და საერთოს მიზნით „დაცულ ტყეში“ დაეცნენ ბატონობის მონატრე თავადს და რამდენიმე ხნის განმავლობაში იქიდან გამოსდევნეს თავის თანამგრძობლებით. ეს გამოდევნა ისეთი მძლავრის სახით და გმირობით ყოფილა, რომ მის შემდეგ თავადს ანდრონიკაშვილს საყოველთაოდ იმედი გადასწყვეტია ქიზიყელთა დაყმობაზედ. გადმოცემით ვიცით, რომ ამ საქმეების გამო დიდი აურ-ზაური მომხდარა, დიდი მითქმა-მოთქმა და გლეხთა მღელვარება დაყმობის წინააღმდეგ. სამწუხაროდ ყოველივე ამისი კი ჩვენ არაფერი ვიცით. არც არავის რა მაშინ დაუწერია, არც ეხლა ჩვენს დროში. არის მხოლოდ ერთი პატარა წიგნი, სახელდობრ «საყმაწვილო ამბები» მღ. ასათიანისა, სადაც სხვათა შორის მოთავსებულია ერთი ამბავი:—ქიზიყური ანუ ბოდბური ამბავი, სადაც აწერილია პაატას გმირობის ამბავი. ამბები ზეპირ გადმოცემით შეთხუზულია. აქ ამ აღწერაში აღნუსხულია პაატას გმირობის ამბები, რა გმირობასაც იგი იჩენდა მეფე ერეკლეს და ლეკების წინაშე. ამ გმირობაშიდაც იგი შესამჩნევი ყოფილა და ლეკების მდევნელი, მხოლოდ ეს საგანი ჩვენ წიგნს არ ეხება, ამიტომ ამას აქ არ ვნუსხავთ.

რაც შეეხება ქიზიყელ გლეხთა ისტორიას და მამულის საერთო მფლობელობას, ეს კი მეტად საინტერესო უნდა იყოს ჩვენთვის. რაც შეეხება ამათ ცხოვრების ვითარებას და პირობებს, მათზედ უეჭველია არა ერთსა და ორს მებატონეს ეჭირებოდა თვალი, ვინაიდან

ქიზიყელნი ბატონობიდან გამოსვლის შემდეგ, კარგად დაწინაურდნენ ქონებით, მათში ბაგანო, ბეითალი, ეული და ხიზანი მოისპო, ყველა სახასო გლეხი იყო. ეს კი წინააღმდეგი იყო მებატონეთათვის, რადგანაც მათი გლეხებიც ეცდებოდნენ ქიზიყელთა მსგავსად კისრიდან ბატონის უღლის გადაგდებას, გათავისუფლებას და მისთვის ზრუნვას, რაც დღითი-დღე უფრო და უფრო მძლავრს სახეს და მიმართვას იღებდა.

უნდა ვსთქვათ, რომ კახელ მებატონეთა ბოროტების შესახებ ჩვენ ბევრი არაფერი ცნობები გვაქვს. ერთის მხრით ისე გამოდის, რომ თითქოს აქაური მებატონენი მღვთის ანგელოზები ყოფილიყვნენ და მათ კახელი გლეხ-კაცობა არ უნდა ედევნათ. საერთოდ რომ ითქვას, შედარებით კახელ მებატონეთა ქართლისაზედ, მაშინ ქართლის მებატონენი ბევრად ბოროტად აღმოჩნდებიან. მართალია კახეთში ეს ისე არ იყო, რადგანაც ამ გარემოებას თვით კახელ ერს მდგომარეობა და პირობები იწვევდა, მაგრამ უნდა ითქვას, რომ მაინც მათშიაც იყო ბატონობა, მისი წესები და მასთან ბოროტებაც.

პირდაპირ გვართა და სახელებით კი ვერ დავასახელებთ ყველას, მაგრამ ამბებით კი ვიცით, რომ კახელ თავად-აზნაურთ შორისაც მრავალი ყოფილან დიდის ბოროტებით სავსენი და მათ გლეხებზედ ისეთი შეხედულება ჰქონიათ, როგორც უღირს რამე ცხოველებზედ. ასეთი პირებით სავსე იყო კახეთი თვით იმ დროსაც, როცა ბატონყმობის გადავარდნა კვდებოდა და როცა თავ. რევაზ ანდრონიკაშვილი ამბობდა, რომ „მთავრობა გლეხებს უმიწაწყლოდ ათავისუფლებს და მოდით და ამიტომ ჩვენის ერთ დროის ბატონ-ყმობის ცხოვრების სამახსოვროდ და სიყვარულისთვის თითო გლეხს თითო ალაგი მივსცეთ უფულოთაო, სულ ერთია ჩვენ ეს მიწები მაინც წაგვივა ხელიდან და მათის ამგვარის დაჯილდოვებით კი ჩვენ დიდს საერთო მოსაგონარს სიყვარულს დავაფუძნებთ“. ამას ამბობდა ესა და ამის მსგავსნი კაცნი, მაგრამ უმეტესი ნაწილი წინააღმდეგი იყო და მათ გლეხებისათვის თვით გათავისუფლებაც-კი მეტად მიაჩნდათ.

IV.

გაბტნუშობა გუჩიუში

მასალები.

გენერლის თავ. გრიგოლ დავითის-ძე გურიელის ნაამბობი 1890 წ.

ცნობილ დათა გუგუნავამ ბევრი ყმის ოჯახი აიკლო ოსტატურად და დაარბია. ტაცვას გარეშე ჩვეული იყო ყმათა შვილების წართმევას და ოსმალში ჩუმათ თუ აშკარად გადარეკვას და დასყიდვას. ერთს ლანჩხუთელ ყმის ქვრივ ქალს შვილი წაართო, ასული და ოსმალში გაუყიდა. ამ ქალის დედა ნიგოეთელი ქალი უნდა იყოს. საწყალი შვილის მოტაცვისაგან დიდათ დალონდა. დალონებულს ბატონმა მუქარა შეუთვალა:

— გაჩერდი და დადექი შენტვის, თორემ შენც შენს ქალს მიგაყოლებ და იქ ორივ ერთად იქნებითო.

ბატონის ასეთი მუქარა დარბეულს ყმის ცოლს ელდასავით ეცა გულსა და სულში და ბედშავი, რომ მეც არ დამლუპოსო, შიშისაგან გაგიჟდა. დღესაც ცოცხალია იგი და ოზურგეთში ვისაც შეხვდება უცხო, მოსულ კაცს, ყველას იმას შესჩივის, რომ ჩემმა მებატონემ დამლუპა ასეო.

ამ დათა გუგუნავას ბევრი რამ საქმენი მიუძღვის ასეთნი.

* *

ოზურგეთში სცხოვრობს ერთი მოხუცი დედაკაცი, რომელიც გაგიჟებულა შვილების სიმწარით იმ დროს, როცა მის მებატონეს მისთვის შვილები დაუტაცნია და ოსმალში დაუყიდნია. ამ დედაკაცს ბატონმა ორი ქალი ერთათ წაართვა და ოსმალში დაყიდა. ამ შვილების მოტაცვისაგან დედა სასტიკად დაეცა სულით. დღესაც საწყალი ვისაც ნახავს ოზურგეთში ახლად მოსულთ, მაშინათვე გააჩერებს და ჰკითხავს:

— ბატონო თქვენი ჭირიმეთ, ოსმალში ჩემი ქალები ხომ არ გინახამთო. თქვენი ჭირიმეთ, არზა მიმირთვით ხელმწიფეს რომ ჩემი ქალები იქიდან დამიბრუნდნო.

თვით გენერალი გრიგოლ გურიელი რომ ენახა ოზურგეთში პირველად მოსული, გზაში გაეჩერებინა და ასე მიემართნა:

ბატონო, მიშველეთ რამე, რომ ეგები ჩემი ქალები ცოცხლები

ენახო. არზა მიმირთვით ხელმწიფესაო. ასე მიაშობო ყოვლად პატრო-
სანმა გრიგოლ გურიელმა.

*
*
*

ივანე ჟორდანიას—ლანჩხუთელი მებატონე, აზნაურის შვილი, რუსულ შკოლაში ნამყოფ-ნასწავლი, რუსული ენის მცოდნე, და მერე მთარგმნელი ქართულიდან რუსულს ენაზე იყო დიდი ყმა და მამულის პატრონი. მისი შეძლება ბევრს თავადის ყმა და მამულს აღემატებოდა.

იყო მეტად ბოროტი კაცი, უდიერი, ყმათა მღვენელი, მჩაგვრელი, მტაცავი და დამრბევი. უბრალო რამ დანაშაულობისათვის ყმებს სტანჯავდა და სჯიდა ყოველთვის უხვთოდ. ართმევდა ბევრს ხარჯს, იმდენ ბოროტებას ჩადიოდა, რომ მისი ანუსხვა ერთობ ძნელია. ამისმა ბოროტებამ ქვეყანა შეაწუხა, როგორც მთარგმნელი იყო ყალბი, მიმდგომი, საითაც შეძლებას ნახავდა, თარჯიმანობას იმის სასარგებლოდ მიაქცევდა. ემტერებოდა დიდათ გლეხებს და ნამეტურთავის ყმებს.

მისი უსამართლობა და ბოროტება ყოველთვის იფარებოდა, რადგანაც რუსული ენა იცოდა და თავს მართლობდა მთავრობის წინაშე. ბოროტებამ იგი იქამდის მიიყვანა, რომ 1850 წ. იგი მოკლა თავის ყმამ.

იყო ისეთი მედიდური და ასპიტი, ისეთი თავმოყვარე, რომ ყმა გლეხ-კაცს—მოხუცს, თუ ახალგაზდას—კაცს, თუ ქალს, სახელის წოდების ღირსს არ გახდიდა დაძახების დროს. სახელი მას მათ შესახებ უღირსად მიაჩნდა. ყველას ასე უწოდებდა:

მამაძაღლო აქ მო, მამაძაღლო იქ წადი, მამაძაღლო მოიტა, მამაძაღლო ჩქარა და სხვანი.

აი სწორედ ამ ბოროტებამ გამოიწვია მისი მოკვლა. მას კარგი განწყობილება არც თავის სახლი-კაც ჟორდანიებთან აქვდა, მათაც ემტერებოდა და ხშირად ედავებოდა კიდევ, მასთან ყველას სჯობნიდა თურმე. ამ ივანე ჟორდანიას მეუღლე იყო ნინო თავდგირიძის ასული. 1860 წ. ამან მთავრობას სია წარუდგინა თავის ქმრის მამულების და გლეხების, რათა მთავრობას მისთვის დაემტკიცებინა. სიიდან სჩანს, რომ 40 კომლი ყმა ჰყოლია, შენაქენი და წანატაცი, თავის საკუთარი მამაპაპეული ყმები სხვანი ყოფილან და ასევე დიდი ძალი მამულ-დედული ჰქონია. მოკვლის შემდეგ ყოველივე ოხრად დაშთენია მეუღლესაც. ამაზე იტყოდენ ლანჩხუთშიო:

„ჰარმად შეძენილ, წანართმევ-შენაბოჭი—ჰარმათვე წაუვიდაო“.
სახლის კაცებიც სწყევლიდენ თურმე მას. მათაც ბევრი რამ წაართვაო, თურმე.

* * *

1850 წლებში, თავ. ზურაბ ერისთავი გურიაში კარგათ იყო ცნობილი, იგი კაი მამულ-დედულის პატრონი თავადის შვილი იყო და მასთან დიდი ყმაც ჰყვანდა. სამწუხაროდ, მას ჩვეულება აქვდა თავის ყმის შვილების მოტაცვის, მათი ოსმალში გადარეკვის და დასყიდვას და მრავალიც სხვა ასეთნი იცოდა მან.

ერთ თავის გლეხ ქვრივ ყმა კაცს, რომელსაც ცოლი მოუკვდა და ამისაგან დაშთა ორი ქალი, ბატონი გადაეკიდა ამ კაცსა და ჯერეთ ერთი ქალი წაართვა და ოსმალში გაუყიდა, მცირე ხანს შემდეგ მეორე ქალიც წაართვა და ესეც გაუყიდა ოსმალში. ყმა გლეხი ამ გარემოებამ დიდათ დაალონა.

რამდენიმე ხნის შემდეგ ბატონმა ეს გლეხი ყმაც თავის სახლში გადიყვანა შინ მოსამსახურედ. ამ გარემოებამ ყმა გლეხს მოუშალა საოჯახო საქმენი, მისი ყოველივე დაემხო და გაუქმდა. ამას გარეშე იგი უკმაყოფილო იყო უფრო მასზედ, რომ ბატონმა ეს რათ მიყო და ქალები რათ წამართო, უშვილოდ რათ დამტოვა, ოსმალში რათ გამიყიდაო.

ამიტომ დარბეულმა გლეხმა განიზრახა ბატონის მოკვლა. ამას აქეზებდა ბატონის სხვა უდიერი საქციელნიც, რომ იგი სხვებშიაც ბოროტი იყო. ყმა მოემზადა მოსაკლავად, იშოვნა დრო, ერთ ღამეს დაეცა ბატონს, მოკლა, სულ ნაჭერ ნაჭერ აკუწა და თვითონაც იმ ღამესვე ოსმალეთში გადავარდა და მოსძებნა თავისი ქალები და იმათთან დასახლდა. იქ ამან თავის შვილებით ისლამიც მიიღეს.

ნათესავეებმა ყოველივე კარგად შეიტყვეს, რომ ზურაბ ერისთავი მისმა ყმამ მოკლა, მას ძებნაც დაუწყეს და ოსმალშიც გაგზავნეს კაცი, მაგრამ ვერა გააწყეს რა და საქმე გათავდა.

* * *

1850 წელს სცხოვრებდა ერთი აზნაური, გვარად ჟღენტი. ეს მებატონე ჟღენტი იყო დიდი ბოროტი კაცი. იგი ისე არავის აწუხებდა და სტანჯავდა, როგორც თავის ყმებს. სამსახურში სულ დღეს უმწარებდა, ერთ ბეწო მოსვენებას არ აძლევდა. სადმე ყმა რომ მოსვენებული ენახა, თქვენი მტერი, რასაც იმას უზამდა.

დარბევა, დაწიოკება, შვილების მოტაცვა, დასყიდვა ამის ხელობა იყო.

გარდა ასეთ ბოროტებისა, იგი თავის გლეხებს კისერზე აჯდებოდა და გინდ ერთი ვერსის სიშორეზედ ყოფილიყო, ყმას უნდა ეტარებინა კისერზედ მჯდომი. ვისაც და როდესაც უნდა ყმას სწორედ მაშინ შეაჯდებოდა კისერზედ და ეტყოდა იქით და აქეთ წამიყვანეო. ამისმა ასეთმა საქციელმა მოაბეზრა მისი ყმები. მისი უკმაყოფილონი იყვნენ ყმებს გარდა სხვანიც, რადგანაც მისი ასეთი საქციელი არავის მოსწონდა.

მისი ყმების უკმაყოფილება ყოველ კუთხეს იყო მოდებული. გადაწყვიტეს ბოროტი ბატონის მოკვლა და ერთმა ყმამ იკისრა და 1850 წ. შეასრულა კიდევ დაპირება: აზნაური მებატონე ჟღენტი თვით თავის სახლში მოკლა და მით გაანთავისუფლა მისი ყმები სამარცხვინო, ანუ თავის დამამცირებელი სასჯელის და სამსახურისაგან.

* * *

1860 წელს ლევან გურიელმა თავის ყმებიდან რამდენიმე კაცო ჩარეკა ქობულეთსა და ბათომში და ოსმალებზედ დაჰყიდა. ამ დანაყიდში ერივნენ თურმე თვით გრიგოლ გურიელის ყმანიც. ამათ თურმე რუსეთში მყოფ და რუსის მთავრობის მოსამსახურე სამხედრო ოფიცერს გრიგოლ დავითის ძეს წერილი მისწერეს და აცნობეს, რომ თქვენმა ძმამ ლევანმა დაგვყიდა ჩვენ ოსმალეთში და ამიტომ ვითხოვთ შველას და დახსნასო.

ამ ცნობის მიღების უმაღლვე დაბრუნდა რუსეთიდან გრიგოლ გურიელი გურიაში, მალე გადავიდა ქობულეთსა და ბათუმს და იქ დაიხსნა როგორც თავის ყმები, ისე ლევანის და გაანთავისუფლა. მის შემდეგ გრიგოლ გურიელი ისევ რუსეთში დაბრუნდა სამსახურისთვის. გავიდა რამდენიმე ხანი და ახლა კიდევ ლევან გურიელმა სხვა თავის ყმები დაიჭირა, მათთან გრიგოლის ყმებიც აჰყარა, გადარეკა და დაჰყიდა ქობულეთსა და ბათომში. ამათმაც კიდევ მიმართეს გრიგოლ გურიელს, ეს უკანასკნელი კიდევ ჩამოვიდა რუსეთიდან ქობულეთსა და ბათუმს და ყველა დაყიდულები გაანთავისუფლა. მის შემდეგ დაბრუნდა გრიგოლ გურიელი გურიაში, მივიდა თავის ძმა ლევანთან და ლაპარაკი მოუვიდა. უკანასკნელ უსიამოვნების დროს უთხრა გრიგოლმა ლევანს შემდეგი:

„ბიჭო, დაანებე ამ საქმეს თავი, თორემ ღმერთი, რჯული, რომ

ბოლოს არ შეგრჩება, მოგეკითხება, გლეხნი თვალს გაახელენ და არ შეგარჩენენ. მეორე: ჩვენი ქვეყანა გაოხრდა მთლად, შიგ კაცი აღარ არის. გაოხრდა ყოველისფერი და მოისპო მთელი ქვეყანა. ნუ იზამ ამას თუ ძმობა გწამს და მათ სანაცვლო ფულს მე მოგცემ ხოლმე“.

ძმამ თურმე ძმა მასხარათ აიღო და პასუხი მისცა უშვერის ბატონურის კილოთი. მერე გრიგოლ გურიელმა უთხრა:

„არც ის არის კარგი, რომ შენ ყმებს ჰყიდი, მე ამის წინააღმდეგი ვარ, თუ მაინცა და მაინც არ იშლი ამას, მაშინ ჩემ ყმებს რაღას ემართლები, ჩემსას რათ ჰყიდი, მათთან რა უფლება გაქვს, ამათ თავი გაანებე, თორემ უსიამოვნება მოგვიხდებოა“.

მაინც თურმე უსიამოვნება მოუხდათ ძმებს და მის შემდეგ მათი გული არ გასწორებულა ერთმანეთზედ არას დროს.

გრიგოლ დავითის ძე იყო უწარჩინებულესი ქართველი მამულის-შვილი, მფარველი და აღმზრდელი თავის გლეხის შვილების და ლევანი კი იყო დამრბევი, მტაცავი და გამყიდავი თავის ყმების ოსმალეთში და აბა ეს ორი პირი ერთად როგორ მოთავსდებოდნენ. ასე მიაბმო თვით გრიგოლ დავითის ძე გურიელმა ეს ამბები. მან ბევრი სხვა ცნობები ილაპარაკა ასეთ მებატონეთა შესახებ. მაშინ ოზურგეთში ყველა მისი ნაამბობი ცნობები ვერ დაგწერე, შემდეგ კი დაგვაფიწყდა, რის გამო ბევრი რამ ცნობები დაიკარგა.

*
* *

რაც ქართველ მაჰმადიანებში გაჩნდენ ღვთის მეტყველი მოღვლები, ანუ ეფენდიები და სწავლულნი, მის შემდეგ, მათის წყალობით, ქართველ ყმებთა შორის გაჩაღდა მისი ქადაგება, რომ თათრის სჯული წმინდა რამ არის, იგი ცხონებას აძლევს კაცს და მას გარეშე მან არც ბატონყმობა იცისო. ასე ქადაგებდენ იგინი არამც თუ მარტოდ ოსმალეთის სამფლობელო ქართველ მაჰმადიანებში, არამედ თვით მოსამზღვრედ მდებარე ქართველ ქრისტიანებშიც.

ამიტომაც იყო, რომ ძრიელ ხშირად და თითქმის ყოველთვის გურიიდან, თავის ნებით ყმა გლეხნი მებატონეთა ჩუმათ მირბოდნენ ოსმალეთში, იქ უერთდებოდენ ისლამს და მით ინთავისუფლებდენ თავს ბატონისაგან. ასეთი გაქცეულის ბინა გინდ რომ მის მებატონესაც შეეტყო, მაინც იგი ვერას უზავდა, რადგანაც იგი უკვე ისლამთან დაკავშირებული იქმნებოდა და მასზედ ბატონს თათრის მთავრობა აღარ ასუნებინებდა. ასე თავის ნებითაც დიდძალი ქართველ ყმათა

რიცხვია ოსძალეთში გადავარდნილი და საქართველოსთვის სამუდამოთ დაკარგული.

ამ გარემოებასაც მეტად საინტერესო ვრცელი ისტორია აქვს. ასეთებს თურმე ხშირად მებატონებიც გამოსდგომიან, მაგრამ ვერ დაუჭერიან და უკან დაბრუნებულან. ამ გარემოებასაც დიდი ისტორია აქვს, მასალები კი ჩვენ მცირე გვაქვს, თითქმის არაფერი მოგვეპოვება.

გლეხი საბა თავდიშვილი.

1850 წელს, ახნაურმა ალ. ქარცივაძემ გაყიდა თავის ყმა გლეხის ერთი ბიჭი, სახელდობრ საბა თავდიშვილი და მეორე გოგოსალომე თავდიშვილის ასული ასორმოცდაათ მანეთად. მიყიდა სოფიო შალიკაშვილს. რამდენიმე ხნის შემდეგ, ბიჭი საბა ამ ახალ ბატონს გაეჭა და გოგო ანუ და ერთ რუსის სალდათ რომანოვსკის მისთხოვდა, რის გამო ახალ ბატონმა თავდიშვილის თავისს ყმის ძველს ბატონს დავა აუტეხა და ფულის გადახდას სთხოვდა. ამის გადახდას ეს მით უფრო ითხოვდა, რადგანაც გოგოს გათხოვებას თვით ეს ბატონიც უწყობდა ხელსაო. ფულს თუ არ მომცემს, იქნება სხვა გოგო და ბიჭი მომცესო.

გლეხნი კუკულაძეები

1850 წელს, რალაც მიზეზების გამო, თავისუფალი სახასო გლეხნი ძალით იყმო მთავარმა მამია გურიელმა. ეს გლეხნი იყვნენ კუკულაძეები. კუკულაძეებმა მთავარს სიტყვა ვერ შებედეს, ეყმენ. შემდგომ ამის, ეს გლეხნი მთავარმა მამიამ ლევანს გურიელს აჩუქა; ეს გარემოება გლეხებმა ველარ აიტანეს და მათმა შთამომავლებმა საჩივარი მისცეს 1850 წელს და დაიწყეს დავა და ასე ჩივილი:

ჩვენ გურიელებმა ძალით გვიყმეს და ახლა სხვებზე გარდაგვცეს, სხვას აჩუქეს ჩვენი თავიო, ამიტომ ვითხოვთ განთავისუფლებასაო.

გლეხებს ედავებოდა გიორგი გურიელი და ამტკიცებდა:

— მართალია, ეგ ლანჩხუთელი ხოსია კუკულაძე მამა ჩემს მთავარმა გურიელმა აჩუქა, რაც შეეხება მათ ძალით ყმობას, მე ამასთან საქმე არა მაქვს. ეგენი ყმებათ ირიცხებიან ადრიდგანვე, ამიტომ მათ უფლება არა აქვთ დავისო.

ეს გლეხი კაცი მამია გურიელს 1820 წლებში უნდა ერუქები-
ნოს ლევან გურიელისთვის, რადგანაც მამია 1823 წელს გარდაიცვა-
ლა და ლევანი 1826 წელსაო. მებატონე თხუთმეტის თავადაზნაურთა
მოწმობით ასაბუთებდა გლეხის ნამდვილ ყმობას, გლეხი-კი უარზედ
იდგა და თავისუფლებას ითხოვდა, რამაც მასში დაბადა დიდი
შუღლი.

თავ. ერისთავი.

1850 წელს მაქსიმე მეგრელიძის შვილი უკანონოთ მიუთვი-
სებია თავ. გიორგი ერისთავს, რაზედაც მეგრელიძეს დავა აუტეხია
გუბერნიის სამართველოში და უთხოვნია შვილის დაბრუნება. გუბერ-
ნიის სამართველოს უეზნდი ნაჩალნიკისთვის მიუწერია, რომ
აღნიშნული უკანონოთ მითვისებული ყმა პატრონისთვის ჩაება-
რებია.

ქაიხოსრო თაყაიშვილი

1841—1850 წ.წ. გურიის აჯანყების დროს, სხვათა შორის,
მთავრობის მხრით დაიჭრა ქაიხოსრო თაყაიშვილი. ეს რუსის სამ-
სახურშიდაც იყო. ამასვე ჰყვანდა ნაყიდი ყმები. უკანასკნელ ამას
წაედავენ ზოგიერთი აზნაურისშვილები და მასთან აზნაური პატაი-
შვილები:

— ჩვენი ყმები შენ უკანონოთ გყავს მოტაცებული, ანუ დაგირა-
ვებული იმ დროს, როცა შენ სამსახურში იყავი და ჩვენ გვდევნიდი
და გვჩაგრავედიო.

ასევე ეწინააღმდეგებოდა ამ მებატონეს აზნაური მეძმარიაშვი-
ლი, ამ პირმა თავის ყმები მთლათ მოსტაცა დაჭრილს თაყაი-
შვილს და თან საყვედურებსაც აძლევდა.

ალექსი ჭინჭარაძე.

1850 წელს აზნაურს, პრაპორჩიკს ივანე ჟორდანიას ივლისის
21, საღამოთი სახლიდამ მოჰპარეს ერთი ყმა გლეხის შვილი, ცო-
ლიანი—ალექსი ჭინჭარაძე. ქურდებთა ყოფილან თვით მოპარულის
სახლის კაცები და ნაცნობნი. რამდენიმე ხნის შემდეგ, ივანე ჟორ-
დანიას ეს ყმა უპოვნია და თავის სახლში წაუყვანია სამუშაოთ,

მაგრამ არ გასულა დიდი ხანი, რომ ეს ყმა კვალათ მეორეთ მოპარეს სახლიდამ, რაზედაც ბატონმა საჩივარიც ასტეხა დაწითხოვდა ყმისა თვისა შინ დაბრუნებას.

ივანე ჟორდანი.

ეს ივანე ჟორდანი იყო ყოვლად უსინიდისო, უსამართლო, ყმების დამრბევ-დამწიოკებელი და დამსყიდავი. ერთის სიტყვით, იგი ჩადიოდა ყოველ-ნაირ ბოროტებას. ყმები ისე შეაწუხა მან, რომ ვერც ერთი ყმა მის სახლში ვერ დგებოდა. მისი დესპოტობა ყოველ-ნაირს სასჯელთა ზომას შორს არის გადასული. ამის ბოროტების ამბავი მთელი დიდი წიგნი გამოვა. აქ მოყვანილი გლეხის მოპარვის საქმეც თვით მისივე მანქანების წყალობით იყო მომხდარი.

ფრიდონ წითლიძე.

1851 წელს ლანჩხუთის აზნაურს ფრიდონ წითლიძეს, თავ. მაქსიმე შალიკაშვილმა რაღაც სადავო საქმეების გამო ძალით წაართვა საკუთარი ყმა გოგი მეგრელიძე და შემდგომ აღარ დაუბრუნა, არამედ სხვა და სხვა ანგარიშების გამო მას მისცა მხოლოდ ყმის ნამუშევრის ფასის ნახევარი. ე. ი. რასაც ყმა გააკეთებდა წელიწადში.

საირ. მაჭავარიანი.

1851 წელს, ლანჩხუთის აზნ. სპ. მაჭავარიანს მზითევში მისცეს ყმა ოტია ჯიჯავა, კოლითა და ერთი შვილითა, გოგოთი. რამდენიმე ხნის შემდეგ ყველა ესენი ამ ახალ მებატონეს სახლიდამ გაექცნენ ხონისკენ, სადაც შეიფარეს თავი. ამაზედ ახალმა ბატონმა დავა დაიწყო.

ყმა ლომიძე.

1850 წელს, ყმა დათელა ლომიძე მისს მებატონისაგან გასყიდულ იქმნა 240 მან. ეს იმ დროს კვალად კარგი ფასია. მეორე ყმა ზემორე ხსენებულის ყმის სახლის კაცი—ესიკა ლომიძე გაუნთავისუფლებიათ 160 მანეთად. მესამე—საბელა ლომიძის ობლები გაუნთავისუფლებიათ 120 მანეთად.

გურიელები.

1850 წელს ჯამბაკურ გურიელს, მალაქია გურიელმა ჩუმათ მოსტაცა და ოსმალში დაუყიდა შემდეგი ყმის შვილები: ნიკოლოზ და ამის ძმა სიმონიკა გუჯარიძენი. ამაზედ დავა იქმნა ატეხილი და ოსმალში კაცებიც გაგზავნეს, მაგრამ პოვნით კი ვერ იპოვნეს.

მაქ. მეგრელიძე.

1850 წელს მაქსიმე მეგრელიძეს ჰყავდა თავის მოახლის შვილი ყმა ივანე, რომელიც ბატონს არ ემორჩილებოდა. ეს ყმა ბიჭი მას წაართვა ქრთამათ და გაანთავისუფლა თავ. გ. ერისთავმან. ბატონმა ამაზედ დავა ასტეხა და მოახლის შვილის ყმად დაბრუნებას სთხოვდა გურიის სამაზრო უფროსს, თორემ მე ამაზედ უმაღლეს მთავრობას მივმართავო.

გლეხი ჩხაიძე.

1851 წელს ლანჩხუთის ნაწილის სოფელ აცანაში მცხოვრებ საბატონო ყმა გლეხს ჩხაიძეს ცოლი მოსტაცეს და გაუყიდეს ოსმალში.

აზნ. კობალაძე.

1851 წელს, საჩივარი სოფ. სამების მცხოვრების აზნაურის ლევან გიორგის ძის კობალაძის სამაზრო უფროს სპ. მაჭავარიანთან: „მე მყავდა საკუთარი ყმის ოჯახი, სახელდობრ დავითელა წეროძე, რომელსაც ჰყავს ცოლი და სამი შვილი. ამ დავითელა წეროძის ერთი ძმა ნიკოლოზი, ივანე ნათლისმცემლის მონასტრის მღვდელ-მონოზნათ გახლავსთ. ამ ბერმა თავისი ძმა დავითელა ცოლშვილით ჩემს სამტროდ დარაზმა. უკანასკნელ შვილი, მისი სასწავლებელში მისცა და ორი საქართველოში გაგზავნა ხელობის საშოვნელათ.

ერთის სიტყვით, ამ ბერმა ჩემი ყმის ოჯახი მთლად მოშალა, დღეს მათი მამულები მე მიოხრდება. მღვდელ-მონოზან ნიკოლოზმა ესეც არ იკმარა და გლეხები ისე მომიმზადა, რომ ყმობაზედაც უარი ათქმევინა. ამაზედ მე მივმართე ყოვლად სამღვდელო ექვთიმე ეპისკოპოსს და საქმის გამოძიება ვაცნობე და ვსთხოვე განსამართლება მღვდელ-მონოზანის ნიკოლოზისა.

მან იგი გამოძიებაში მისცა და უკანასკნელ სასტიკათ კიცხა და უბრძანა, რომ ჩემი ყმა და მისი შვილები დაებრუნებინა, მასთან ეზლა ის ზარალიც, რაც მე მომივიდა ჩემი ყმების ჩემს გვერდზედ არ ყოფნით.

მღვდელ-მონოზან ნიკოლოზმა ბრძანება დღემდე არ აღასრულა და არც სურს ასრულება. მე კვალად მივმართე ეპისკოპოსს მაგრამ ვერცარა მან მოუხერხა, იგი სასტიკ ძალაზედ არის და არავის ეპუება; ყმაშვილები სულ აქეთ-იქით დაუბნევია ისე, რომ მე მათი საყოფელი ადგილებიც არ ვიცი. ამიტომ გთხოვთ ჩემი ყმის, ანუ მათის ძმის დავეითელას შვილები დამიბრუნოთ მე და ამასთან ამავე ნიკოლოზ ბერს გადაახდევინოთ ყველა ის ზარალი, რაც მე ამ გლეხის ოჯახის შვილების წარტაცვით მომივიდა.“

აზნ. ივანე არონიშიძე.

1851 წელს. ნიგოთის მცხოვრები ხუცისშვილის აზნაური ივანე არონიშიძის თხოვნა:

„კუთვნილი ყმა გამექცა, ბეჟანიკა, ალექსი. მე ვსძებნე და ეხლა შევიტყე, რომ იგი სცხოვრებს ალექსანდრე მაჭუტაძესთან. გთხოვთ ზომები მიიღოთ და დამიბრუნოთ ჩემი ყმა, თორემ უამისოდ მე არ დავეთმობ, ცული შედეგი მოჰყვება.

კონსტ. ჩხეიძე.

1851 წელს ლანჩხუთის აზნაურის მალაქიასაგან აზნაურმა კოსტანტინე ჩხეიძემ ისყიდა მემკვიდრეობითი ერთი ქალი, მოახლეთ ყოფილი, რომელსაც ახლდა უკანონო შვილები ჰეტუა და ლუკა. ამ საბრალო ქალის გაყიდვის წერილს ერთი ბატონი მეორეს აძლევს დამტკიცებით, სადაც დროთა ვითარებისაგან მთლათ წერილი წაშლილა, ესეც ვაის ვაგლახით ამოვარჩიეთ.

თავ. შალიკაშვილი.

1851 წელს ოზურგეთის მაზრის უფროსს ალექსანდრე იოთამის ძე ქარცივაძემ შემდეგი წერილი მისცა თავ. კოსტანტინე შალიკაშვილს:

მე მემართა 150 მან. შემდეგ, ამ ფულში მე მას მივსყიდე ჩემი

ყმის ოჯახი საბა თადიაშვილი თავის დედით ჯა დით სალომეთი 130 მანეთად. რადგანაც იმ დროს, მე სამართალში წასვლა არ შემეძლო და ჩემი ყმის გასყიდვა ქალაქით კანონიერათ ვერ შეუსრულე, ამიტომ თ. შალიკაშვილმა მანდ გადმოსვლით განმათავისუფლა და რომ მომავალში მას არ წავდავებოდი 150 მან. ვექსილი მომთხოვა, მეც მივეცი ვექსილი ამ ფულისა. ეს ვექსილი მას ჩემთვის ორი წლის შემდეგ უნდა დაებრუნებინა. რამდენიმე ხნის შემდეგ ყმა თადიასშვილის ცოლი და ქალი სალომე სხვაზედ გაჰყიდა, ბიჭი-კი დარჩა მასთან სახლში. რამდენიმე ხნის შემდეგ, ეს ბიჭი მის სახლში მოკვდა. ახლა თავ. შალიკაშვილს ძველი ვექსილი წარმოუდგენია და ჩემგან ფულს იღებს, რაც მას ჩემგან არავითარი რამ არ ერგება.

იესე გურიელი

1851 წელს პოდპორუჩიკმა თ. იესე გურიელმა ოზურგეთის სამაზრო სამართველოდამ ნებართვა აიღო მასზედ, რათა ქობულეთში წაეყვანა თავის ყმის კაცები: პეტრე კილაძე, იორამ გოგვაძე და ივანე მალოზანია და მათთან სხვებიც, რომ თათრებზედ დაეყიდნა, მაგრამ ესენი მას ვერ დაუყიდნია, არამედ სხვა გლეხები, რომლებიც თან ჰყვანდა.

მახარობელა ჩხაიძე.

1852 წელს, სოფელ გურიანთის მცხოვრებს, საბატონო გლეხს მახარობელა ჩხაიძეს მცირე წლოვანი ყმაწვილი მოსტაცეს და საცალა ოსმალში გაყიდეს შემდეგ პირებმა: საბატონო აზნაურმან გიორგი მამულაშვილმან, აზნაურ პრაპორუჩიკმა სიმონ ნაკაშიძემ, აზნაურმა მაქსიმე ბაბელაშვილმა და რამდენიმე მათმა ყმებმა. ყმაწვილი ათი წლისა იყო, სახელდობრ მაქსიმე. პატრონმა მის ვერც კვალს მიაგნო და ვერც გზას, თუმცა სასტიკად კი ეძიებდა და მთავრობასაც ავალგბდა ყმაწვილის პოვნას, დაბრუნებას და მის მაგიერ ბატონისაგან ფულის მიღებას.

ეს პირები ცნობილნი არიან თავიანთ დროს, როგორც ყმათა შვილების მტაცავნი და დამსყიდავნი ოსმალეთში. ამათ ხელობას თითქმის ეს საქმენი შეადგენდა, მათ აქვნდათ შეერთებული ამხანაგობა, ამ ამხანაგებში ერივნენ თვით მათი ყმა გლეხებიც, რომელნიც

ყველა იგინი ერთად იტაცავდენ გლეხთა შვილებს და ოსმალში ჰყიდნენ ჩუმად. ნამეტურ ესენი იტაცავდენ ლამაზ ქალ-ვაჟებს შერჩევით.

* *

1852 წელს აზნაურმა ნიკო ჟღენტმა მთავრობას რამდენგზისმე მისცა თხოვნა, რომ ყშები არ მემორჩილებიან და გთხოვთ დამიმორჩილოთო. ასეთ წინააღმდეგ ყმათაგანი ხუტულა ჩალიკავა ყოფილა, რომელსაც სხვადასხვა ყმა გლეხებიც აუღელვებია ბატონის წინააღმდეგ. იმავე ბატონმა ხსენებულ გლეხს ორიც სხვა შვილები წაართო ძალით და ამ წართმეულებს სხვაგან ამუშავებდა ფულების გულისთვის.

ქაიხოსრო ღლონტი.

1853 წელს გურიის ყმათ გამყიდავ მებატონე აზნაურებთან სტამბოლში დაყიდულ იქმნენ მრავალი გოგო-ბიჭები. ერთი ამ დაყიდულთაგანი 17 წლის ყმაწვალ გლეხის ყმის შვილი, ქაიხოსრო ღლონტი, დახსნილი იქმნა მშობლებისაგან სტამბოლს 1855 წელს. ამ ბიჭის დასახსნელად გურიიდან განგებ წავიდა სტამბოლს ივანე ღლონტი და თავის ფულით დაიხსნა. უბედურება და უბედური ის ყმაწვილი იყო თურმე, რომელიც უფრო ლამაზი იყო, მას ერთობ ძვირად ათავისუფლებდნენ, თუმც მებატონეთაგან-კი ერთობ იაფად ყიდულობდენ.

თომა აბაშიძე.

1854 წელს თათარში გაყიდული იქმნა ს. გურიანთელი გლეხის შვილი თომა აბაშიძე. ამის გასყიდვა მოხდა საბატონო გლეხთაგან რუსიშვილი და შავარდენაძეთაგან, რომელთაც მათი მებატონე თავადი ამხედრებდა და აქეზებდა ასეთ ხელობისთვის, ანუ თავის ყმების გატაცებას და ოსმალეთში დასყიდვას.

დათა გურიელი.

1854 წ. დათა გურიელი ცნობილია ვითარცა უდიერი მებატონე და მტანჯველი ყმათა. იგი ავიწროებდა არა მარტო თავისს ყმებს, არამედ სხვებისასაც, საეკლესიო გლეხებს ძალით თვით იყიობდა ხოლმე.

ყმებისთვის დევნა მისთვის ძრიელ იაფი და ადვილი ყოფილა. ამან ბევრს აღაგას დაარბია და დააწიოკა, არა მარტო საბატონო ყმები, არამედ საეკლესიო ყმანი და თვით მღვდელნიც-კი. ამაზედ იხილეთ ჭვემოდ ცნობა. სწორედ ასე მოექცა ჯუმათის საეკლესიო ყმებს კვაჭაძეებს. 1854 წელს დაეცა თავისს ყაჩაღის აზნაურის და გლეხის შვილებით ამ ყმის ოჯახს, აიკლო მისი ოჯახი, წაართო ყოველივე და უკანასკნელ თვით ერთი გლეხი დააბატონირა და ჰვემა სასტიკად. გმობას გარეშე დათა გურიელი მათს ხარკს უფრო ედავებოდა, რამაც გამოიწვია დიდი ჩხუბი დასაჩივრები. გლეხები ამ ვაივაგლახს უკვე სთმობდენ, რადგანაც დათა გურიის მთავრის ოჯახის შვილი იყო, ამიტომ მისს გვამს სცემდენ პატივს. მაგრამ როცა უკანასკნელ მან ხარკის თხოვნას და გმობასაც გადააბიჯა და თვით შვილების წართმევაც-კი დაუწყო გლეხებს, მაშინ გლეხებმა ველარ მოითმინეს, ტყუილ მოდავე მებატონეს დავა აუტეხეს და საქმე გამოსაძიებლად დანიშნეს. ამ გლეხთა საქმეს სასულიერო გამგეობაც დაეხმარა. უკანასკნელ ძალით გაბატონებულს მიესაჯა გლეხის ყველა წანართმევის დაბრუნება, მაგრამ მან-კი ეს არ ინება და არავის არა დაუბრუნა-რა. ასეთ საქმეებში დიდი წილი ედგა დადიანის ასულს ეკატერინესაცა და იგი თვით ამ საქმეშიაც-კი არის ჩარეული. დათა გურიელისაგან ნაქნარი საქმეები რომ აინუსხოს, ეს ერთობ შორს წავა. მოკლეთ კი უნდა ვსაქვათ, რომ იგი მეტის-მეტე დიდი და ზარდამცემი მეხი იყო გლეხკაცობისა, რასაც მას არც რუსეთის მთავრობა უკრძალავდა, ამას როგორც სურდა გლეხებს ისე სტანჯავდა, მთავრობაც ამის სრულს ნებას აძლევდა.

გოგია ხუციშვილი.

1854 წელს სოფელ საჯავახოს მცხოვრებ გლეხს, გოგია ხუციშვილს, მებატონეთა ჰყავდა აზნაური ბიჭია დუდუჩაევა. ხუციშვილი თავის მებატონეს ხარჯს ყოველთვის თავანკარად აძლევდა. თვით ეს ყმა თფილისში სცხოვრებდა და მუშაობდა. რამდენიმე ხნის შემდეგ თბილისიდან შინ დაბრუნდა და თან წაიღო 200 მან. ვერცხლის ფული. ეს ამბავი მისმა ბატონმა შეიტყო უმალ სოფელში მისვლის დღესვე. გლეხს ღამე სახლში დაეცა მისი ბატონი ბიჭია დუდუჩაევა. აზნაური კარპეზა ყენია და ამათ გაუტეხეს სწრაფლ კიდობანი, წაარ-

თვეს ეს თული და სცემეს სასტიკათ. ამაზედ აი რასა სწერს თვით გლეხი ხუციშვილი:

„მე დამიჭირეს, მცემეს ძლიერ მეც და ცოლშვილს, იმძლავრეს და მოხუცებული დედა-ჩემი მწარეთ გალახეს და ათრიეს, სრულიათ ოჯახი დამაქციეს და დამარბიეს და ოჯახი იქილამ გაციებული მაქვს და ვილუპებოი“.

ირინე ზეგაშვილი.

1854 წელს იჩივლა აზნაურმა სისო ღვთისავარამ, რომ ცოლი შევირთე ირინე ზეგაშვილის ქალიო. ეს ქალი ამ კაცს მალე გაქცე-
ვია, ბოლოს იგი მიჰკვდლებია აზნაურს ტ. ბაქრაძეს. ამ აზნაურს ეს ქალი მალაქია გურიელთან წაუყვანია და მასთან დარჩენილა სახლში.

მოგეხსენებათ, რომ მალაქია გურიელი ცნობილია ვითარცა დესპოტი და ყმათა გამსყიდავი. ეს ბატონი ამ ზომებსაც ხმარობდა თურმე, რომ სადაც ვისმეს ლამაზ ქალს შეამცნევდა თურმე იმდენს იმეცადინებდა, რომ იმ ლამაზ ქალს ქმარს მოსტაცებდა და თვით მიიკედლებდა. ამ მიკედლებულთა რიცხვს ნელ-ნელა ამრავლებდა, უკანასკნელ ოსმალში უკრავდა თავს და გაჰყიდა.

ეს ამბავი აზნაურმა ღვთისავარამ რომ შეიტყო, იგი მაშინათვე მიხვდა მალაქიას ხრიკებს და მიტომ მიმართა შთაფრობას და სთხო-
ვა, რომ მისგან გასული გაეფრთხილებიათ, რომ მალაქიის ოჯახილამ გასულიყო, თორემ უკანასკნელ იმ ქალსაც იგივე დღე დაადგებოდა, რაც სხვებს მოსვლოდათ.

გ უ რ ი ე ლ ი.

1855 წელს ოზურგეთის მაზრის უფროსს, სოფელ სუჯუნდამ შესჩივლეს:

მალაქია გურიელთან 1854 წ. გამოგზავნილ იქმნენ საეკლესიო აზნაურის დავით გუგუშვილის ყმანი ნიკოლაი და ეგნატია კუციები. ეს გლეხნი ჩვენ ამას წინეთ მოვითხოვეთ მალაქია გურიელისაგან, მაგრამ მისგან არც პასუხი მივიღეთ და არც კაცები მოსულან.

ამათ შეუტყვიათ, რომ ამ კაცებს მალაქია გაჰყიდა, რადგა-
ნაც ამას ჩვეულება ჰქონდა ყმების დაყიდვის. ამიტომ 1855 წ. სუ-
ჯუნის მცხოვრებთ გამგეობისაგან კვალად მაზრის უფროსისთვის
ეთხოვათ ამ გლეხების მოპოვება და შინ დაბრუნება.

აზნ. თავართქილაძე.

1855 წელს აზნაური სოლომონ ბეჟანის-ძე თავართქილაძე თავის ყმებს ალექსანდრეს, ნიკოს, გაბრიელს და ფარნაოზ ბეჟანის ძეებს ნადირაშვილებს შემდეგ პირობას აძლევს:

„მე აზნაურს თავართქილაძეს და თქვენ ჩვენ ყმათა ნადირაშვილებს ჩვენს ბატონ-ყმობამდე ურთიერთ შორის დიდი სიყვარული გვქონდა. ჩხუბი და მტრობა ჩვენში არას დროს არ ყოფილა. ჩვენ თქვენ უფლება გვთხოვეთ, ჩვენ გაგანთავისუფლეთ უჰამულოთ. შემდგომაც ჩვენში სადავო არა ყოფილა რა. თქვენ მამულები შეიძინეთ. მერე მამულში მუშაობის დროს ჩვენ შორის უსიამოვნება მოხდა, ჩვენ ერთმანეთს დავეცენით და ჩხუბის დროს თოფიც ვესროლეთ, ჩვენის მხრით დაიკოდა ჩემი ძმა, რომელიც გარდაიცვალა და თქვენის მხრითაც ერთი კაცი მოკვდა.

გელა ჩვენ ვსდებთ პირობას, რომ ჩვენ შორის კვლავინდებულო სიყვარული კვალად დაიბადება, ჩვენი მოყიდული მამულები თქვენი იქმნება, მისს მოდავე არვინ იქნება და ამიტომ ჩვენც ამ საქმისთვის ვსტოვებთ ჩვენის მისს სისხლს და არ ვდავობთ, რაზედაც პირობასაც ვსდებთ ფაც-ჭვეშ“.

აზნაური ჭყოლია.

1855 წელს, ოზურგეთის მაზრის, სოფ. ლანჩხუთის მცხოვრებ აზნაურმა ბეჟან ჭყონიამ თავის უმემკვიდრო ყმის ლაზარია ზენაიშვილის ასული ციციელა მიყიდა სოფ. ბანძის მცხოვრებს აზნაურს აფრასიონ ჭყონიას 110 მანეთად. ამ გოგოს დედა ჰყოლია და მამა კი არა. გასყიდვის შეჰდეგ დაეა ატყდა, გოგოს გაყიდვა მისს დედისათვის არ იყო სანუკვარი, ამიტომ რამდენიმე ხნის შემდეგ იგი დახსნილ იქმნა მის მშობლისაგან 110 მანეთად, ამას გარდა 25 მან. ხარჯი იქმნა გადახდილი. როცა ეს გოგო აზნაურმა გაყიდა, მაშინ მიყიდველს შემდეგი ნასყიდობის წერილი მისცა:

„გოგო, ჩემი საკუთნებელის ყმისა მოგყიდეთ 110 მან. ღმერთმან გაგაბედნიეროსთ და თქვენს მორჩილებაში ამყოფოს ეს გოგო და ჯვარიც თქვენ უნდა დასწეროთ“.

იმ დროის კვალად, ეს ყული 110 მ. კაი ფასია. ამის მიზეზი ის უნდა იყოს, რომ ეს გოგო ლამაზი იქნებოდა, თორემ ამ ფასს არავინ მისცემდა მაშინ. 1855 წელს ბათუმში და მის ახლო-

მახლო ოსმალის სამფლობელო ქალაქებში ქართველთ ქალღმრთო 10—20 მან. იყიდებოდა. ალბათ ეს ქალი ძრიელ ლამაზი ყოფილა. ჟამისთ ეს ასე ძვირათ არ გაიყიდებოდა. საკვირველი აქ ერთი ის არის, რომ ხშირათ ყიდვა-გაყიდვის საქმე თვით იმ დროის რუსის სამართველოშიაც სწარმოებდა. თვით მთავრობაც უწყობდა ხელს ბატონებს ასეთს ბოროტების ჩადენაში. გაყიდვის ბარათს თვით მთავრობაც უწერდა და უმტკიცებდა ორივე პირს—გამყიდველს და მყიდველსაც.

1855 წელს 12 აგვისტოს, მთავრობის წინაშე დავა ატყდა ოზურგეთის მაზრის მცხოვრების ქერივის, ყმის ლაზარე ზენაი-შვილის, რუსუდან გურგენიძის ქალის გაყიდვისთვის. ეს ქალი გაყიდა აზნაურ ბეჟან ქყონიამ 110 მანეთათ. ამ აზნაურს ხელობათ ჰქონია ქალების ყიდვა-გაყიდვის საქმე, ამ აზრის მექონე სამეგრელოს მთავრის დადიანის მეფულესთვისაც მიუმართნია და თან დაუვალე-ბია ყოველ წლობით სამეგრელოში მეგრელთ შორის კარგი ლამაზი გრგოების მოკრება, რომელთაც მერე იგი ოსმალეთში გარეკავდა და რაჰყიდდა.

ნ ა კ ა უ ი ძ ე მ ბ ი .

1855 წელს, დიმიტრი ნაკაშიძემ და დიმიტრი გურიელმა ოსმალეთში გაგზავნეს თავიანთი ყმები: სიმონა და ჯემელა ლლონტი, შემოქმედელი ყმა ლაზარე მგელაძე, რომელთაც თან გაატანეს თავიანთ ყმის გოგო-ბიჭები დასასყიდათ. ვაი სირცხვილო და ნამუსო! გურიელების ესე გათახსირებაც რუსეთის მთავრობის მოწყალება გახლდათ.

სამსონიას თავგადასავალი.

1857 წ. საოცარია ქართველ თავად-აზნაურობისაგან თავგადებული მოქმედება. ეს დალოცვილები ყმებს ჰყიდდენ და აწიო-კებდნენ ისეთ დროსაც-კი, როცა გლეხთა განთავისუფლება კარხედ აღგათ. დაწიოკობას გარდა ესენი სხვა გზასაც აღდგენ და ხშირად ყმებს ხელიდან მცირე-წლოვან ბავშვებსაც-კი გლეჯდენ და ჰყიდდენ აქა-იქ. ბავშვი, როგორც დაიწყებდა სიარულს თუ არა, ანუ ენას აიღვამდა და ფეხს გაიპართავდა, მის მებატონე მაშინათვე მისკენ დაიჭერდა თვალს. თუ ბავშვიც ცოტა ლამაზიც იყო, მაშინ

ზომ მას აღარ მოეხსნებოდა, ერთობ მალე მოსტაცებდა მშობ-
ლებს და გაჰყიდდა.

კმარა ამისთვის მოვიყვანოთ შემდეგი მაგალითი, რაც სოფ-
აცანელ გლეხის ოჯახს დღე დააყენა. მისმა მებატონემ თავ. გიორგი
გუგუნივამ. ამან თავის ყმის ქვრივს ჯერ ერთი შვილი მოსტაცა და
მერე მეორე, რომელიც ქალს, ქმრის სიკვდილის შემდეგ მიეცა, ე. ი.
უკანონოდ ცნობილი; მაგრამ ბატონმა არც ეს უკანონო დასტოვა
დაუშინებელი.

აი ესეც თხოვნა საბრალო გლეხის დედაკაცისა:

„მეუღლის ჩემის ყმის ბუჭუა სამსონიასთანა შემეძინა საშინ
შვილები, რომელთაგან ორნი უფროსნი შვილები ჩემი და თვით მეუ-
ღლეცა ჩემნი გარდაიცვალნენ. მას შემდგომ იქმნება თერთმეტი წე-
ლი, ხოლო უნცროსი ძე ჩემი იმყოფება მებატონის მისს კნიაზ გიო-
რგი გუგუნივასთან შინაყმათ. გარდაცვალებისა შემდგომ ქმრისა ჩე-
მისა რა განვიდა სამი წელი, ეშმაკურის ცთომილებითა შემემთხვა
მე მთუცელ ქნილობა და ვშვე ერთი ძე დღეს სახელწოდებული ნეს-
ტორა, მექანი შობილამ. ოთხი წლისა, რომელიც აღმოგზარდე მე
ჩემის მშობლის ოჯახში მათის საკუთრის ხარჯითა და რადგან ეს
უკანასკნელი ძე ჩემი ნესტორა იყო უკანონო შობილი და საკუთრის
ჩემს ხარჯით აღზრდილი, არ ვგონებდი, უკეთუ ვინმე მომტაცებდა.
მას. გარნა ამა წლის მარტის თვეშიდ მებატონემან გარდაცვალებუ-
ლის ჩემის მეუღლის სამსონიასამა კნიაზ გიორგი გუგუნივამ უკანონო
შობილი ძე იგი ჩემი მომტაცა და წაიყვანა თვისდა, და როგორც
კერძოებით ცნობილგარ უპირებს მისყიდვას მისსა სხვასა ზეუა. მე
ამ საგანზედ არძით ვსთხოვე თქვენს მაღალ-კეთილშობილებას ამა
წლის ივლის თვეშიდ და თუმცა არძა ჩემი მიენდო ლანჩხუთის უჩა-
სტკის ნაჩალნიკს გარნა არავითარი გამოკვლევა ჯერეთ არ მომხთა-
რა ჩემს თხოვნაზედ; თქვენო მაღალ-კეთილშობილებავ მიიღეთ ეს
ჟურადღებაშიდ რომელ ერთი შვილი ჩემი რომელიც სამსონიადამ
მყავს შეძენილი ის იმყოფება მას გუგუნივასთან და ეს უკანონოდ
შობილიცა მომტაცა და რადგან ეს უკანასკნელ იყო უკანონოდ შო-
ბილი არ უნდა შემხებოდა ძალადობით, რაზედაც მე განმეორებით
ვსთხოვე თქვენს მაღალ-კეთილშობილებას, რომელ ინებოთ განკარ-
გულება და ძე იგი ჩემი ვითარ უკანონოდ შობილი და მკირე წლო-
ვანი მძლავრობით და კანონის გარეშე მოტაცებული ჩამოერთვას
დღეს გუგუნივას და ჩამბარდეს მე და შემდგომ მოახთინეთ ჯეროვა-

ნი გამოკვლევა და ოქმის შედგენა და უკეთუ კითხვათამებრ ამ საქმის გარემოებისა მცოდნეთა ვითარ მიზნობლებთა ჩემთა ეგრეთვე მოძღვართაგანაც-კი დამტკიცდეს ნამდვილ ჩემ მიერ უკანონოდ შეტენილად ძე იგი ჩემი მაშინ ვითხოვ თავისუფალ იქმნეს იგი გუგუნივას უმართლოდ დამოკიდებულობისაგან“.

გიორგი ბურიელი.

1858 წელს, გურიანთის სოფელ ჩოჩხათის მცხოვრებს საბატონო ყმას, გრიგოლ ზაქარიას-ძის ქვრივს ზალიხანას ოჯახს დაეცა თგიორგი ბურიელის კაცები და წაართვეს ერთი ასული მზეხა, რომელსაც, რასაკვირველია, გასყიდვა არ ასცდებოდა. ეს ამბავი მისმა მშობელმა მალე შეიტყო, მან მალე მიმართა საჩივარსა და უკვე მოასწრო თავის ასულის განთავისუფლება.

თხოვნაში, რომელიც მთავრობას მისცა ქვრივმა, ბატონს თავის ასულის გაყიდვას სწამებდა. ამიტომ შემდეგ პირველის საჩივრის ამ ქვრივმა დედაკაცმა ბატონის ძალდატანებით მთავრობას თხოვნა მისცა და შიგ აღიარა:

გიორგი ბურიელმა ჩემი ქალი გასასყიდათ კი არ წაიყვანა. არამედ მოახლეთაო. ეხლა კი იგი ჩემს ქალს ჰყიდისო.

* *

თხოვნა ოზურგეთის უეზლის სოფელ ოზურგეთის მცხოვრების ყმის იესე მაქაძის ქალის მაიკოსაგან.

ზემოხსენებული აწ უკვე გარდაცვალებული მამაი ჩემი იესე იყო მფლობელობასა შინა გურიანთის უჩასტკის მცხოვრებთ ყმებთ ხუტუა, ნიკოლოზ და მაქსიმენა აბაშიძებისა, გარნა მშობელნი ჩემნი დედ-მამა დროს ჩემსა მცირე წლოვანობისასა აღნიშნულთ აბაშიძეებთა გასყიდეს სხვადასხვა ადგილზედ, რომლის შემდგომ, მამაი ჩემი გარდაიცვალა და დედაი ჩემი დღესაც იმყოფება ცოცხლებით სათათრედში *), ხოლო დროსა მამის და დედის ჩემის გასყიდვისასა თქმულმა აბაშიძებმა მომაცილეს ჩემს მშობელს და ვყავდი იმათ რაოდენსამე

*) უმეველია, ეს ქალიც სათათრეთში მიტომ იყო წასული, რომ იგიც ბატონისაგან იქმნებოდა იქ წაყვანილი და გაყიდული. უამისოთ ეს საბრალე ქალი სათათრეთში რათ წავიდოდა.

ხანსა, შემდგომ მიმყიდეს მცხოვრებს ოზურგეთში უკანონო შობილს ხიმონ კვაშალს ყოვლის კანონის გარეშე, დაუმტკიცებლათ, რომელსაც ვყავდი თითქმის ოთხ წლამდის და შემდგომ კვაშალი იგი გარდაიცვალა უმემკვიდროთ და რომლის დანაშთი დაიფლო ერთ მეგვარემან მისმან ოზურგეთში მცხოვრებმა აზნაურმა ლევან იეხეს ძემ კვაშალმა, რომელმანც მიმითვისა მეცა, თუმცა მრავალჯერ მოვიდომე ჩივილი ამაზედ, მაგრამ კვაშალს ვყავდი შეპყრობილი და არსად გამიშვა. წარსულს წელშიდ წამოველ ქუთაისში საჩივლელად გარნა კვაშალი იგი დამეწია გზაში, დამიჭირა მეცა და შეკრული მიმიყვანა ოჯახშიდ და ვყავდი ტუსალად, რაიც მრავალთა უწყიან. შემდეგ, რომელ აღარ დამირჩა ღონე, რომ მწუხარება მიმეწერა მთავრობისთვის და ამა წელშიდ შემომიჩნდა თვითონ მან რომელ მივსცე მას სახსარი ფული და განმათავისუფლებს, მაგრამ რადგანაც არც ვეკუთვინიდი და არცა ფულის მოხერხების აჯამქონდა საიდგან და რისთვის მივსცემდი ფულსა. მაგრამ რომ მეშოვნა დრო ჩივილისა, ამისთვის ვითომც ფულის მიცემისთვის დაუყენე თავდები და ამა საშვალობით შემძლებელ ვიქმენ მოწვენათ ჩემის გაჭირვებისა და უმართლოდ დაფლობისა ჩემისა მისგან.

გარემოებასა ამას უპატივცემულურად მოვახსენებ თქვენსა აღმატებულებას და ვითხოვ რათამც მიღებულ იქმნეს პატივდებაში პირველად დაცილება ჩემი მშობელთაგან ჩემთა და მეორეთ უკანონოთ დაუმტკიცებლათ დაფლობა ჩემი ყმის კვაშალის მიერ და აღმოჩენისა შემდგომ სიმართლისა მომენიქოს არსებულის განათლებულის კანონითა ჯეროვანი თავისუფლება.

მაკო მიქაძის ქალი, რადგან მან წერა არ იცის მისი თხოვნითა ხელს ვაწერ ჭყონიას ასული მზეხა.

ჩენც წელსა
იენისის გ ღღესა.

ზოგია კალანდაძის თავგადასავალი

1856 წელს ყმა გლეხებზედ და მათს შვილებზედ დიდი ნაგარდობა ჰქონდათ თავად-აზნაურებს. ამ გმირებს გლეხთა ტრფილგებით სულ გზა-კვალი ჰქონდათ არეულ-დარეული. აღარ იცოდნენ რა ექმნათ და სად როგორ მოქცეოდნენ. ერთ უბრალო სიტყვის გამო მათ ჰყიდდენ მარჯვნივ და მარცხნივ. ოსმალეთის ქალაქებში მათგან ქარ-

თველ გლებთა შვილების ბაზარი გაჩაღებულ იყო და იქ ეს გასაყიდნი მეტად კაი ფასადაც იყიდებოდნენ. ამ გაყიდვა-გამოყიდვის ისტორია მეტად მდიდარია. მთელი მეცხრამეტე საუკუნე თავის წესებით და მთავრობის ბოროტებით ქართველთ თავად-აზნაურთა უსამართლობას წარმოადგენს. ანუხსვა მისი შეუძლებელია. მასალები არ გვაქვს, დაიკარგა სულ. მეტად სამწუხარო სურათს წარმოადგენს ოსმალ სპარსეთში დაყიდულ ქართველთ მდგომარეობა.

იყვნენ ისეთი თავად-აზნაურნიც, რომელნიც დასაყიდ თავიანთს შონებს და მათს შვილებს მოწყალების თვალთ უმზერდნენ და ესენი ამათ საქართველოში ჰყიდდნენ თვით ისეთ სახელმწიფო და საეკლესიო გლებებზედ, რომელთ გლებთაც უფლება ჰქონდათ, ანუ შეძლებდა. როგორც ქ. თფილისის მოქალაქენი ყიდულობდნენ ქართველ გლებებს მათ მებატონეთაგან, ისევე იყვნენ საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებშიაც, სადაც გლებებს ყმებიც ჰყვანდათ. ეს რომ ასე გახლავთ და მართალია, ამაზედ ჩვენ ადრე ძრიელ ბევრს ცნობებს მოგიყვანდით, რადგანაც აქამდე ასეთ ცნობათა მცოდნე კაცებს მრავლად შევხვდებოდით, დღეს კი ასეთ კაცთა რიცხვი მოისპო, ბატონყმობის მომსწრე კაცთა რიცხვი შემცირდა დიდათ, ვინც არიან იმათაც ამის ბევრი აღარა ანსოვთ რა, ამიტომ ჩვენ თუ რამეს ვიპოვით აქა-იქ, იმას ისე შემოვიტანთ აქ, როგორც შევიტყობთ, როგორც გვეტყვიან და როგორც დაგვაწერიებენ მცოდნე პირნი. ჩვენ კომენტარიას არ გაუკეთებთ.

აი, ამიტომ მოგვყავს აქ საკათალიკოზო გლების მეგრელიძის საჩივარი, რომელიც კარგად ხატავს ამ კითხვის ვითარებას და იმასაც ააშკარავებს, თუ ჩვენს კურთხეულს რუსულ დროში რაგვარ იყო საქართველოში წინ წასული უკანონოდ წოდებული შვილების რიცხვი და ან მათ როგორ და რაგვარ ეპატრონებოდნენ და ჰვლობდნენ სხვადასხვა მებატონენი:

მისს აღმატებულებას ვოენის ლუბერნატორს და სამოქალაქო ნაწილისას უფალს ღენერალ მაიორს და კავალერს კოლუბიაკინს

თ ბ ო ვ ნ ა.

მყავდა რა ჩემდამი კუთვნილი უკანონოდ შობილი ივანია თვისის ცოლშვილითა რიცხვით ექვსი სული მამათა და დედათა.

სქესი, და განმავლობასა რამოდენის ხნისასა იქმნა ბიჭი იგი თვისის ცოლშვილითა, კნიაზ გიორგი ერისთავისა მიერ წაყვანილ ნამალევით და დროს წაყვანის იმა ბიჭისა მიერ იქმნა წალეხულ ას სამოცი მანეთისა ღირებულ ოჯახის აგებულება და ვინაიდგან ვსცან მე რომელ წაყვანა ბიჭი იგი თვისის ცოლ-შვილითა, ამისთვისაც შვიტეცი თხოვნითა ჩემითა ქუთაისისა ლუბერსკის სულსა შინა და მათ მოიწერენ ოზურგეთის უეზნი ნაჩაღნიკისადმი და მან ნაჩაღნიკმან ჩამაბარა მხოლოთ რიცხვით სამი სული და სამი სული კიდევ მასთან დარჩა კნიაზ ერისთავთან და განმავლობასა რამოდენის ხნისა კიდევ იქმნა ის სამი სულიც წაყვანილი მისს მიერ, რომლებიც გაამზითვა სამთავრო სამეგრელოს შინა, და მე ვარ დარჩენილ ჩემს კუთვნილებასა ზედა, და ეხლა განვაახლებ თხოვნასა ჩემსა და მოვაწვევინებ თქვენს აღმატებულებისადმი მუხლ-დრეკითა და ვედროებითა და უმორჩილესად გთხოვთ განიხილოთ კანონისამებრ, ნუ მოვაკლდები ჩემს კუთვნილებასა ზედა და ნუ ვიქნები შევიწროებულ კნიაზ ერისთავის მიერ, და დროსა განხილვისა ამა ჩემის თხოვნისასა წარმოვადგენ შავებსა, რომელიც მაქვს ნათხოვნი ქუთაისის ვოენის ლუბერნატორთან და ეგრეთვე ქუთაისის გუბერსკის სულშიდ ვანსამართლებლათ ჩემის თხოვნისა და გთხოვთ განიხილოთ კანონისამებრ. არძა ესე შევთხზე და თეთრადაც გადავწერე სიტყვითა მთხოვნელისათა და რადგან მან წერა არ იცოდა მის მაგიერათაც ხელს ვაწერ გოგიტა კალანდაძე.

ჩუნჯ-სა წელსა
ივნისის იზ დღესა.

აზნაური ბერიძე

1856 წელს, ვაცხანის მცხოვრებს ყმას ივანე სვანიშვილს, მისმა მებატონემ სამი ქალი წაართვა. ეს მებატონე იყო აზნაური ბერიძე; სახელდობრ წართმეული ქალები იყვნენ: ზენათო, ჯაჯიკა და თამარი. სვანიშვილი მეტად დარიბი კაცის შვილი იყო, შვილების დახსნას ვერ ახერხებდა, ბატონს დახსნას ვევედრებოდა, მაგრამ არა იქმნა რა, ყოველივე ამაოთ დაშთა. უკანასკნელ ბატონმა ბერიძემ ყველა ქალები დაჟიდა.

ლომაძე

1856 წელს, ქუთაისის გუბერნატორთან იჩივლა ოზურგეთის მაზრის სოფელ ბაილეთის მცხოვრებმა, მახარობლის ასულმა მელანიამ. ამ ქალს ძმა ჰყოლია, ოთარ ლომაძე, ეს ოთარი გარდაცვლილა და მას დაშთენია ერთი ასული ანნა. ეს ქალი გაუყიდნია გურიელს გიორგის, თვით ლომაძე-კი ჯვარის-მამის საეკლესიო ყმაყოფილა, გიორგი გურიელს მათზედ არაფითარი ძალა ჰქონია, მაგრამ უმძლავრია და მცირე წლოვანი ლომაძის ასული გაუყიდნია. სად გაჰყიდა, ან ვის მიჰყიდა, ამის ცნობა არავენ იცოდა მაშინ.

გლეხი ზენაიშვილი

1856 წ. სოფ. ჩიბათს სცხოვრობდნენ გლეხნი ზენაიშვილებნი, ესენი იყვნენ აზნაურის ქყონიას ყმანი. ამ გლეხს სახლში მიუცვივდნენ მისი ბატონის სახლი-კაცები აზ. სიმონ და იოანე ქყონიები, რომელთაც თან ახლდათ მთაფრობის ყარაულები და სხვა კაცებიც; ამათ განიდრახეს რეჯიბ ზენაიშვილის ახალგაზდა ქალის დის მოტაცება, სახლში მოახლეთ წაყვანა.

გოგოს სახლიდგან გამოთრევის დროს, ოჯახში დიდი წივილ-კივილი შეიქნა.

ამ წივილ-კივილზედ იქვე მოგროვდნენ ზენაიშვილების სახლის-კაცები და სხვა მეზობლები და გოგოს თრევის და ცემის გულისთვის ჩხუბი ასტეხს და უკანასკნელ მათ კარგათ დასტყიპეს, ბატონი, სახლის-კაცები და თვით მათ მომხრე ყარაულებიც, რომელნიც მთაფრობის ნებადაურთველათ მიემხროთ თვისკენ და მხოლოდ გლეხის შესაშინებლათ წაეყვანათ.

მაგრამ საქმე ვერ მოუხდათ კარგად. ამაზედ დავა ასტყდა, მე-ბატონის სახლის-კაცები გლეხების ოჯახიდან აყრას ითხოვდა; მაგრამ სახლის-კაცებმა მოარიგეს.

გლეხები რომ დაარბიოთ ოჯახიდან, ეს პირდაპირ ჩვენი ზარალი იქმნებაო.

ქინკლაძეები

1856 წელს, სოფელ ხინკოლას მცხოვრებს, სახელმწიფო გლეხს ქინკლაძეებმა მოსტაცეს ასული 1852 წ. და ოსმალეთში წაიყვანეს.

და თათრებზედ დაყიდეს, რამაც დიდი უსიამოვნება გამოიწვია მცხოვრებთ შორის. ეს მოტაცება ისე ოსტატურად სწარმოებდა, რომ მას არამც თუ სხვა ვინმე შეამჩნევდა, ადამედ ამ მოტაცების ოსტატური მოწყობა თვით მოტაცებულთაც არ ესმოდათ. ისე ოსტატურად ხდებოდა ეს, რასაც მეტად კარგი გაქნილობა სჭირდებოდა, რითაც მაშინდელი ყმათა მტაცავნი დიდათაც იყვნენ დახელოვნებულნი.

* *

1856 წელს, გურიის მცხოვრებს აზნაურს სვიმონ ღუმბაძეს სახლში მოახლეთ ჰყავდა სოფელ ლეხაურის მცხოვრების ყმის დაფით გორგოშაძის ასული, ბატონმა ყმას პირობა მისცა ამ გოგოს მე გაფითხოვებო. ბოლოს-კი, ბატონმა ეს გოგო მიჰყიდა სოფელ ჭალადიდის მცხოვრებს ქორქაშვილს.

როცა მამამ ამ ქალის გაყიდვის ამბავი შეიტყო, იგი ბატონს წაედავა ქალის დაბრუნებას, მაგრამ ბატონმა უურადღება არ მიაქცია და აუწყა: წადი და შენ განოისყიდო.

* *

უფალის ჩოხატაურის უჩასტკის პორუჩიკ ნაჩალნიკს
გ ი გ ო ბ ე რ ი ძ ე ს.

აზნაურთ ომანა, იოსებ, მაქსიმე-
კარპეზ, დათა დავითის-ძის და
სიმონ იესეს-ძის ბეჭა და ვსტა-
ტე გლახუას-ძის ყენიგზისაგან

თ ხ ო ვ ნ ა.

გვსურს ჩვენ რა განვათავისუფლოთ სახელმწიფო უწყებათა შინა კუთხული ჩვენდამი მემკვიდრეობით ყმანი მცხოვრებნი ჩოხატაურის უჩასტკასა სოფელს ქუმახეჩს გირგოლა სიმონის ძე ქორიძე ყოვლის მისის საცხოვრებლითურთ ამისათვის უმორჩილესად ვთხოვთ თქვენს კეთილშობილებას მოგვცეთ ჩვენ კუთხულებასა ზედა ვეროვანი მოწმობა მოხსენებულის ყმის ქორიძეზედ.

თხოვნაზედ ხელს აწერენ.

* *

1856 წელს, აზნაურმა ყენიამ ისე გაუჭირა საქმე თავის ყმა გლეხებს, რაის მეოხებით მას გლეხნი კვინტაქენი თავიანთის ცოლ-

შვილით ბატონს განელტენენ, გორბს ახალ-ქალაქში გარდმოსახლდნენ და იქ მიეცნენ ცხოვრებას. ყენიამ დაფა ასტეხა, მაგრამ ვერა გააწყო-რა. გლეხები სასტიკ მაგრათ დაუდგენენ. სიკვდილის დაქადებათ შეაშინეს, გარდა ამის დაასაბუთეს, რომ აზნაურ ყენიას წინაპრებს ჩენი წინაპრები ძალით დაუზმებიათ და უყმათო.

შჰა ვასაძე.

1856 წელს კენინა ნაკაშიძის, ლორთქიფანიძეს ასულს, ნინას თავისს საკუთარ სახლში, მისდამი საკუთნებელი ყმა საბა ვასაძე მოჰპარეს. საბა 14 წლისა ჰყოფილა. ეს ყმაწვილი ბათუმში ჩაუყვანდათ და იქ მიუყიდნიათ ოსმალის მუჰამედ ფაშისთვის, რომელიც იმ დროს ბათუმში სცხოვრებდა. ამ საბა ვასაძის მოტაცების და გაყიდვის ამბავი გამოუაშკარავებია ყმას როსტომ ჩხეიძეს, რომელიც აგრეთვე თვისს მებატონეთაგან ოსმალეთში ყოფილა გაყვანილი და გაყიდული.

უკანასკნელ ამ ტყვეს თათართაგან თავი დაუხსნია და ბათუმშიდამ გურიაში დაბრუნებულა.

ბათუმში მყოფს, მუჰამედ ფაშის კარზედ, ძრიელ ბევრი გურული დაყიდული გოგო-ბიჭები უნახავს და იქვე მათში ყოფილა საბა ვასაძე, რომელიც მას კარგად უცვნია. მუჰამედ ფაშამ 1856 წლის დაბლევს თურმე მთელი გემი გაავსო, გურულის გოგო-ბიჭებით და ბათუმშიდამ სტამბოლს წაიყვანა. თვით ამ ამბის მბობი როსტომ ჩხეიძეც იმავე ფაშისაგან ყოფილა ნაყიდი და წინეთ სტამბოლში გაგზავნილი, რომელიც იქ სხვადასხვა ქრისტიანებს დაუხსნიათ და საქართველოში დაუბრუნებიათ.

განთავისუფლებული ვასაძე მოტყუებულ და დაყიდულ ტყვეთა კარგი მცნობი ყოფილა, რადგანაც მას სტამბოლს აქეთ, სადაც-კი ჰქონია შემთხვევა დაშთენის, ყველგან მას მრავლად უნახავს ქართველთა შვილები, რომელნიც თურმე სწყველიდნენ თვის დამყიდველებს და ემადლიერებოდნენ ქართველ მაჰმადიანებს, რომელთაც გვიყიდეს და დაგვიხსნეს მათგანო. ამიტომაც ჩვენ სიამოვნებით გავთათრდითო, ეს გვირჩევენიაო, აქ მანაც არავინ დაგვიყიდისო. ასე დაამოწმა მნახველმა დაყიდულ ქართველთ შვილებთა შეხედულება თვის გარემოებაზედ.

* * *

1856 წელს, ყარამან თავდგირიძის ყმამ თარხან ჩხაიძემ გლეხი ყმის გელაძის ქვრივი შეუჩინა აზნაურის სიკო ურუტაძის ყმის ონისიმე ჩხაიძის ცოლს და ამ ქალს ახალისებდა, რათა იგი თავისს შვილებით ოსმალეთის სამფლობელო საქართველოში გაჰყოლოდა და იქ დასახლებულიყვნენ საცხოვრებლად. გლეხის გელაძის ქვრივის დარიგება არ ყოფილა ზოგიერთ სიმაართლეს მოკლებული, მაგალითებოთუნდ მის შესახებ, რომ გურიაში, თავად-აზნაურობა თავიანთ ყმებს და ყმის შვილებს ოსმალში ცხვრებივით ჰყიდდნენ, გარდა ამისა არბევდნენ ისე, რომ გლეხთა ცხოვრება ხშირად სასტიკ სიმწარეს წარმოადგენდა.

რათ გვინდა ასეთი სიცოცხლე, ქრისტიანობა და ქრისტიანთ მებატონეებში ყოფნა და მსახური, თუ-კი ყოველთვის ცხვრის ფასი ექმნება ჩვენს შვილებს და ამის გარდა ყოველთვისაც მონობაში ვიქნებითო. ამიტომაც იყო, რომ მთელი გურიის გლეხ-კაცობა სულ ოსმალში მიბრბოდა, იქ ისლამს უერთდებოდნენ და მით საყოველთაოდ თავისუფლდებოდნენ ქართველთ ქრისტიანთ გურულ ბარბაროსთ მებატონეთა მონობისაგან და თავიანთ შვილების ტაცვას და სხვადასხვა კუთხეებში დაყიდვისაგან.

ჩხაიძის ცოლი აჰყვა გელაძის ქვრივს და ამან თავისს მცირე წლოვანი შვილები გელაძის სახლში გადიყვანა, მემრე თვითაც გადვიდოდა და უკანასკნელ ოსმალში მოახერხებდნენ გარდასვლას და იქ ცხოვრებას, სადაც რასაკვირველია თათრობის მიღება და ისლამის მფარველობა მათ მონებიდამ გაანთავისუფლებდა. ეს განზრახვა ამ პირებს კარგად ვერ მოუხდათ. მინამ განზრახვას შეისრულებდნენ, მინამდე 1857 წ. გელაძის სახლს ცეცხლი წაეკიდა და ისე დაიწყო, რომ შიგ მოჰყვა ჩხაიძის ოთხი წლის ვაჟიშვილი და დაიწყო. ამ გარემოებამ გეგმა ჩაშალა. განზრახვის ცნობები არავინ იცოდა, ეს მხოლოდ შემდეგ გამოიკვა, როცა ორს ჩხაიძეებს ურთიერთ შორის ჩხუბი მოუვიდათ მასზედ, რომ შენმა სახლობამ გელაძის ქვრივის აყოლებით ჩემს სახლობაც-კი გააბრიყვა და მე ამით დავიღუპეო.

ეს გარემოება ბატონმა რომ შეიტყო, მან მაშინათვე საჩივარი მისცა და გამოძიება ითხოვა, თან განძრახველთ დასჯა. ბატონის საჩივარი რასაკვირველია კანონიერი იყო, ხოლო მან იმას-კი არ

დააკვირდა, თუ იგინი როგორ ავიწროებდნენ გლეხებს და როგორ სტანჯავდნენ და ან ასეთი გარემოება რამ გამოიწვია მათში.

ზაალ ჯაყელი.

1857 წელს, ზაალ ჯაყელი ჩივის, რომ ჩემმა ძმის წულმა თავის დას თათიასა, მითხოვებულს დათუნაიშვილზედ, მისცა მზითვე-ში ყმა გრიგოლა ჩხვიძე, რომელზედაც მას უფლება არ ჰქონდა ამ ყმის გაცემის, რადგანაც გაუყოფელი ვიყავით ჩვენს მამულში და არც ნებას მივცემ დათუნაიშვილს, რომ ჩვენი ყმა იმსახუროს. დიდი დავა ატყდა ამაზედ და ორივე მხარე სწეწდა ყმა გლეხს.

* *

ბატონ ყმობის დროს, მებატონეთა სახლებში ძრიელ გავრცელებული იყო მოახლეების რიცხვი. ისე თავადის და აზნაურის ოჯახს არ ნახავდით, რომ იქ ორი და სამი მოახლე თუ არა ერთი მაინც არა ჰყოლოდათ. ზოგს თავადისშვილს სახლში მეტიც ჰყვანდა, ხუთი და ექვსიც. ბევრს ალაგას, მოახლეებს კარგად ექცეოდნენ, დროზედ ათხოვებდნენ და რიგიან პატრონობასაც უწევდნენ. ბევრს ალაგას-კი, მეტად უდიერად ინახავდნენ და დროზედ არც ათხოვებდნენ და არც ათავისუფლებდნენ.

ასეთი მაგალითების შესახები ცნობები—მე ძრიელ ბევრი მინახავს, მიკითხავს და უნდა მოგახსენოთ, რომ ამას მეტად დიდი ვრცელი ისტორია აქვს, ვრცელი მდიდარი მასალები, მაგრამ ყოველივე ამ უბედურთა გარემოების და წვალების, მთლად დაიკარგა, დაიღუპა, დღეს ჩვენთვის მკონი ზღაპრად დაშთეს ასეთ მოახლეთა ცხოვრების დატანჯვა-წვალების ცნობები. უნდა მოგახსენოთ, რომ ჩვენ ძველ დროის მოახლეთა შორის, ნამეტურ მოწიფულებაში, ძრიელ გავრცელებული იყო არშიყობა. ძრიელ ხშირად და ბევრს ალაგას ეს ქალები ორსულდებოდნენ ან გარეშე პირთაგან და ან შინაურ ბატონისშვილებთაგან.

მაგალითებრ 1825—1850 წლებამდე, მე გადავშინჯე გურიის სამართველოს ქალაქები, სადაც შენახულ იყო, არა მარტო მაზრის აბლო-მახლო მცხოვრებთა ცნობები, არამედ მთელის მაზრის სოფლის მცხოვრებთა საჩივრებიც, და უნდა მოგახსენოთ, რომ მე იქ 2000 ქალაქი ვპოვე, სადაც აწერილი იყო მოახლეთაგან უკანონოდ შობილი ბავშვთა ამებები და მოახლეთა თავ-გადასავალი. წარმოიდგინეთ

ისიც, რომ მშობიარობის შემდეგ, ხშირად მოახლე ისევ ბატონის სახლში შთებოდა, ყმაწვილიც ბატონის საკუთარ ყმათ ჩაირიცხებოდა. ზოგი ასეთი დაბადებული იწვრებოდა თვით მებატონის გვარზედ, რადგანაც იგი ბატონიშვილის შექმნილი ყოფილა.

ამის მაგალითს ცხადათ ამტკიცებს ის გარემოებაც, რომ დღეს ძრიელ ბევრს ნახაეთ ისეთ მეგვარე გლეხთა შვილებს, რომელთაც პირდაპირი მამობრივ—ნათესავობა აქვთ თავად-აზნაურებთან და გვართაც ერთნი არიან. თვით მათშიაც არის ამბათ დაშთენილი, რომ ჩვენ ამა და ამ თავად-აზნაურის უკანონო შვილი ვართო.

ასეთ მაგალითების დასამტკიცებლათ მე მოვიყვან მხოლოთ ორს მაგალითს: ერთს 1857 წელს მომხდარს. სახელმწიფო ყმამ ბახუტა კალანდაძემ დააორსულა თამარიკა ჩალიგალის ასული, მოახლე ბატონის სახლში და მეორე—მღვდელი გიორგი დუმბაძის მოახლე მარიაში დაორსულდა, რომელსაც ვაჟი შვილი მიეცა. ამ მოახლე გოგოს შესახებ აი რა ცნობა არის: „1852 წელს მე, მღვდელი გიორგი დუმბაძე ვსდებ ამ წერილს, რომ რომელიც მოახლესა ჩემსა მარიაშსა უკანონო შვილი ჰყავს დავითა ის ხსენებული ბიჭი ძმამან ჩემშან სიმონ დუმბაძემ ჩემს აღხარებაში ანდერძით გაანთავისუფლა მისდა საუკუთნებელი ნაწილი და ძმისა ჩემისა ქაიხოსროს ნაწილი მე ჰყავდა ნაყიდი. ის გოგო და აწ მეც ის უკანონო შვილი დათია განმითავისუფლებია და დამიტოვებია თავისუფალი ყოვლის კაცის უდევრათ და უშიზეზოთ ჩემისა სულისა საღბინოთ და მოხახსენებულად სულიერისა მამისა ჩემისა მღვდელისა იოანე ჩხაიძისა მოწმობით, რომელსა ზედა ჩემს საკუთარ ხელს ვაწერ მღვდელი გიორგი დუმბაძე, ვსწერ მე მღვდელი იოანე ჩხეიძე მღვდელის გიორგი დუმბაძის თხოვნით და ხელის მოცემით და მოწამეც ვარ ამისა. ვმოწმობ მე წერილსა ამას დიაკონი სპირიდონ ჩიჩუა“.

უნდა ვსთქვათ, რომ ასეთი მაგალითები ძრიელ ბევრი და ძრიელ მრავლად მომხდარა ჩვენში და ეს თვით მოხუცებულ დედაკაცებთაგანაც ერთობ მრავლად და ხშირათ მოგვისმენია. დღეს-კი ეს ზღაპრათ შეიძლება დაშთეს მრავალთათვის, მაგრამ არ შეიძლება კიდევ სადმე ცნობები არ აღმოჩნდეს. ამის საფუძვლად მოვიყვან კიდევ შემდეგს:

1848 წ. მე ვიყავ მოახლე კნიაზ გიორგი ნაკაშიძისა, დროსა მოახლეობისა, მე მეყოლა უკანონო შვილი როსტომა მგელძესაგან და რა გაუხდა შვილსა ოთხი წელი, მე ველარ შევძლე მოვლება ყმაწვილისა,

რადგანაც სამსახური უნდოდა. დროებით წავატანე როსტომ შვედლაცხს ჩემი შვილის მზრდელათ და თან ფეხის შესაკერავად, შემდეგ ამისა გამანთავისუფლა ბატონმა და ქმარის შერთვის ნებაც მომცა, ეხლა შევიტყე, ხსენებულს ყმაწვილს არც ტანთ აცმევს. მე მრავალჯერ ვსთხოვე შვილი, მაგრამ მან არ ქმნა, ეხლა ვსთხოვე თქვენს მაღალ კეთილშობილებას, რათა ქმნათ ბრძანებულება და მომეცეს მე შვილი, რადგანაც კანონით დედისა არის და არა მამისა უკანონო შვილი, ანუ ბატონისა ჩემისა და ნუ იქნების მაგრე, რომ ჩამომერთვას მე. ელუკია ქანიშვილის ქალი, 1848 წელს, აგვისტოს 8 დღესა“.

როგორც სჩანს, საქმროს ეს ქალი აღარ შეუერთავს, საწყალი მოტყუებული დარჩენილა. ასეთი საქმეები ერთობ ბევრი მომხდარა, ყველას ვერ მოვთვლით.

* * *

აი კიდევ სხვა მაგალითი. 1828 წელს აზნაურის ბეჟან ბერიძისაგან იყიდეს ერთი გლეხის გოგო თამრო სახელმწიფო გლეხებმან გაბრიელ და ბიჭია კალანდაძეებმა. ეს გოგო ამ გლეხ ბეზატონეთ ხელში 30 წელს დაშთა. ამ მსახურების დროს, იგი არ გაათხოვეს. ამ გარემოების მეოხებით, ბუნებას თავისი გაუტანია, სამი უკანონო ასული მისცემია, იგინი დაზრდილან. უკანასკნელ ამ ახალ მებატონეებს ამ უკანონოდ შობილ ქალების ყმობაც განუზრახავთ, მაგრამ ეს მათ ვეღარ ღირსებიათ, რადგანაც 1867 წელს იმერეთში უკვე გამოცხადდა გლეხთა განთავისუფლება. განთავისუფლებულ უნდა ყოფილიყვნენ ყველა ნაირი ყმები მებატონეთაგან გაყიდულ ნაყიდებიც და შემკვიდრეობითი დაშთენილნიც. ეს განკარგულება თამროს გლეხ მებატონეებს ძრიელ სწყენიათ და თამროს განთავისუფლება არ სდომნიათ, ამიტომ ამათ შემდეგი საჩივარი მიუტიათ თავიანთ ყმა ქალზედ და მის უკანონო ქალებზედ:

ბახვის უჩასტკის სოფელ აცანას
მცხოვრები სახელმწიფო ყმები გაბრიელ და ბიჭია კალანდაძეებთა

თ ხ ო ვ ნ ა.

თუმცა ჩვენ ვართ სახელმწიფო ყმანი, მაგრამ ძველის ჩვეულგზისაგან მთავრის გურიის დროს ჩვენისთანა კაცებს ჰქონდათ სიპართლე შეეძინათ ყმები და მაშინდელის წესით როდესაც გურიაში

არ იყო შემოსული რუსეთის მართებლობა, ვიციდეთ ჩვენ ბეჟან ბერიძისაგან გოგო თამარა, რომელიცა გვყავდა ოცდაათის წელს, ამას შეეძინა უკანონოდ სამნი ასულნი და გამოიზარდნენ ჩვენს ხელშიდ, ახლა თუმცა განკარგულებითა უფლის ვოენნის ლუბერნატორისა უმართლოდ ჩამოგვართვეს გოგო შვილებით, მაგრამ რადგან ძველის წესით ნასყიდნი გვყავს და ნასყიდობაც წარმოვადგინეთ ამისთვის ვითხოვთ დაგვებრუნოს ჩვენ კუთვნილობისამებრ და თუმცა ჩვენ კანონით არ გვაქვს სიმართლე ფლობდეთ ყმათა მაშინ ვითხოვთ ნება მოგვეცეს და დრო დაგვენიშნოს რომ მივსყიდოთ იმ პირს ვისაც აქვს სიმართლე ყმის ფლობისა და ნუ მოვაკლდებით ჩვენს საკუთარებასა.

ყმანი გაბრიელ და ბიჭია კალანდაძეები და რადგან იგენმა შერა არ იციან, მათის თხოვნით მათ მაგიერ ხელს ვაწერ ახნაური სვიმონ თირაშვილი

ჩვენსა წელსა
დეკემბრის 20 დღესა.

საკურადღებოა ეს წერილი მით უფრო, რადგანაც ასეთ უჯათ-გლებთა გლები მებატონეები თვით 1868 წელსაც კი ბრძანებულან, მკვადრს, ძველ მონურს საძირკველზედ განსვენებულნი. აი ესეც საჩივარი ამ თამარ სვანიშვილის ნათესავეებისა:

უფალს ოზურგეთის უეზდის ნაჩაღნიკს.

ბახვის უჩასტკის სოფელსა აცანას მცხოვრებ ყმებთ მიქელ და გლახუნ იოვანეს ძეთ სვანიშვილებთაგან და დისა მათისა თამარისა.

თ ბ ო ვ ნ ა.

ამაჟე უჩასტკის და სოფელს მცხოვრებთ სახელმწიფო ყმებთ გაბრიელ და ბიჭია კალანდაძეებთ ჰყავდათ რავედენიმე ხნითგან პირველ მებატონედ ყოფილისა ჩვენისა ბერიძეებთაგან მძლავრებით მოტაცებული უსაფუძვლოთ მისყიდულობით მითვისებული სასამსახუროთ ჩვენგანი დაი თამარა სამის უკანონო მისის ასულებითა, გარნა ამის თაობაზედ მივართვით ჩვენ საჩივარი ქალაღდი განვლილს შინაათას რეაას ორმოცდა ჩვიდმეტსა, აგუსტის ცხრასა რიცხვსა, იმ დროთ მყოფს ქუთაისის ლენერალ ლუბერნატორს კოლუბიაკინს, რომელმანცა თხოვნისამებრ ჩვენისა იმ შემთხვევაშიდ იმ დროთ განა-

თავისუფლეს დაი ესე ჩვენგანი თამარა სამის მისის უკანონოთ შექე-
ნილის ასულებითა უსაფუძვლოთ მფლობელობისაგან ყმებთ კალან-
დაძებთა მიერ.

გარნა იმ შემთხვევის დროთ პირველ მებატონედ ყოფილმან
ჩვენმან მცხოვრებმან ჩიხატაურის უჩასტკასა შინა სოფელსა ახალ-
შენსა პოდპორუჩიკმა აზნაურმან გიორგი ბეჟანის ძემ ბერიძემ,
გვთხოვა ჩვენგანის დის თამარის ერთის უკანონოდ მისის ასულისა
სახელწოდებით მარტინეს მიბარება ოჯახსა მისზედ რავდენიმე ხნის
დროებით სასამსახუროთ და სასწავლებლათ მისა, რადგან მართებ-
ლობამ განათავისუფლა დაი ჩვენი თავისს უკანონო ასულებითა ეს-
რეთის მებატონენის მფლობელობისაგან ამა საფუძველსა ზედა არ
ვრაცხდით ჩვენის დანს უკანონოს ასულის მიბარებას არავისზედ
განმეორებით მებატონეთაგან მფლობელობით საფიქრალათ გარნა
იმ დროთ პოდპორუჩიკმან აზნაურმა გიორგი ბერიძემ ასული თვისი
ნატალია მიათხოვა სამეუღლოთ ქუთაისის უეზდის სოფელ კულაშის
მცხოვრებს თავადს მერაბ მიქელაძეს, რომელმანცა მან ბერიძემ თა-
ვისს ასულს სასამსახუროთ და სასწავლებლათ რავდენიმე ხნის დრო-
ებით თანახმად ჩვენის ნებართვითა გაატანა ჩვენის დის უკანონო
ასული მარტინე მას მიქელაძისას. — რიცხვით განმავლობისა რვა წელი.

გარნა მას ბერიძეს, აღრიდანვე ვსთხოვეთ ჩვენი დისწული მყო-
ფი სასამსახუროთ მიქელაძისას თავისუფალ იქმნეს, რათა მოგვეცეს,
მაგრამ როგორც სჩანს დღეს არა თუ ჩვენი დისწული, არამედ მას
თავადს მიქელაძეს ფარშივად შეუდგენია ორასის მანეთის ვალდებუ-
ლობის ქალაღდი, რომელიც იდუმალ კიდევაც დაუმტკიცებია სა-
ღამე, ვითომც გვემართოს ჩვენ მის მიერ და იმ ფულშიდ ჰყავდეს
ჩვენი დისწული მარტინე გირაოთ რომელსაც იმა ფარშივით შედგე-
ნილოს ქალაღდს სრულიათ ვერ ვსცნობთ და არც ვრაცხთ თავსა
ჩვენსა იმ შემთხვევაშიდ ვალდებულათ რათა მიუზლოთ ესრეთი და
არცა არავითარი საჭიროება გვიწვევდა სესხებად მისგან ესრეთის
ფულისა, რომელზედაც კიდევაც გვიჩივის მისაზღვეველად ფულისა
იმა ფარშივის შედგენილის ქალაღდის ძალით თავადი მიქელაძე.

ამისთვის უმორჩილესად ვსთხოვეთ თქვენს კეთილშობილებას,
რათა ქმნათ ამაზედ კანონისამებრ განკარგულება და თანახმად გა-
მოკვლევისა იქმნეს წესიერი გამოკვლევა-გამოძიება თუ ის წერილი,
რომელ წელშიდ, ანუ რომელ ადგილობით სასამართლოშიდ ჩვენის
ნებართვით ვინ დასწერა, ანუ ვინ დაუმტკიცა უჩვენოთ ანუ დათვ-

ლით ფულის ჩაბარებაზედ რომელნი პირნი ყურებით ემოწმება სიმართლე ამისა ეცოდინება პირველ დამწერსა იმ ქალაქისას და შემდგომ რომელსაც ადგილს იღუმალ დაუმტკიცებია მას პირსა ერთგან მას ფარშივად შედგენილს ქალაქსა შინა წერებულთა პირებთა წესისამებრ გამოძიებით ფიცს ქვეშე მოეკითხოს და აღმოჩენისათანავე მისებრ სიმართლისა დააკმაყოფილოსა ჩვენ მიერ თანახმად ვექსილისა თავადი მიქელაძე, ხოლო ვიდრე დაბოლოვებით განკარგულებისა მოხვთენამდე და გარდაწყვეტამდის საქმისა უმართლო საჩივრისა მის თავადის მიქელაძისაგან თავისუფალ ვიქმნეთ მოთხოვნად ჩვენზედ ვექსილის ძალით ფულისა და შემდგომ გამოძიებისა გამართლებისამებრ ჩვენისა ჩვენი დისწული რაოდენიც წელნი ყოფილა მისს მიქელაძისას სასამსახუროთ შესახვედრის ქირით დაგმთეთ კმაყოფილი.

ვგონებთ, საკმარისი უნდა გახლდესთ ჩვენის მოსაზრების შესამოწმებლათ აქ მოყვანილი ცნობები, რომ ქართველ ბატონყმობის დროინდელ მოახლეებათ ყოფილთ ყმა ქალთა ცხოვრებას სწარე წყვედიადით მოცული ისტორია აქვს.

* *

თუ სადამდის თავ-აწყვეტილები იყვნენ ზოგიერთი მებატონენი თავიანთ ყმების ქვრივ ქალებზედ და შვილებზედ, ამას ამტკიცებს შემდეგი ცნობაც, რომელიც მომყავს აქ. ნუ დაივიწყებთ, რომ ესეთი რბევა და უსამართლობა ხდება 1856 წელს, მაგრამ რას ვიქმთ, ამაზედ უარესები თვით 1866 წელსაც-კი მომხდარა. აი ესეც ცნობა, საჩივარი და გოდება:

ლენხაურის მცხოვრების საბატონო ყმის აწ გარდაცვალებულის ლაზარე გორდელაძეს ქვრივის მაკო შავიშვილის ქალისაგან

თ ხ ო ვ ნ ა.

დროსა ამა ნოემბერსა ჩუნდ წელში ვიყავი მე და მეუღლე ჩემი ლაზარე გორდელაძე ხიზნათ სოფელ ძიმიტს კნიაზი დათა გუგუნავასას და შემეძინა იქ ერთი ასული რომელსაც ამასთანავე წარმოადგენთ მცირე წლოვანსა ჩემსა ხოლო მეუღლეცა ჩემი გარდიცვალა იქვე სახიზარში, რომელიცა გვქონდა დატოვებული ლენხაურს ყოვე-

ლი ჩენი საცხოვრებელი და მეუღლე დაემარსე დიდის გაჭირვებით სხვის ქვეყანაში და ეხლაც არავინ ნუგეშის მოცემელი არა მყავს და დავდივარ სხვა და სხვა სოფელში და ვრჩები თხოვნითა და ვარჩენ შვილსა ჩემსა.

ეხლა ბატონი ქმრისა ჩემისა აზნაური სვიმონ თაყაიშვილი მთხოვს ამ მცირე წლოვანსა ასულსა ჩემსა მოახლედ და ანუ ასს მანეთს ვერცხლისას თქვენო აღმატებულებავ. მე საკვირველად მივიკირს რომ ის თუ ასს მანეთად ღირს მაშინ გაზრდილი უნდა ღირდეს ათას მანეთათ, მაგრამ ნიშნავს დიდს უსამართლობას, ამისთვის უმორჩილესად ვთხოვთ რათა მომეცეს მე დედასა შვილი სასახსროდ და მიიღოს ბატონმან ჩემგან შესაფერი ფასი თქვენის მიხედვით რათაც ღირდეს და ვგრეთვე მეცა ქვრივს მომეცეს ნება გათხოვებისა ამისთვის რომ ათას მანეთს ვერცხლისას მეცა მთხოვს თორემ ასე ვერ უნდა მივეთხოვო სჯულიერს ქმარს, რომელიც მე სრულიად მისს ყმის შვილი არა ვარ.

გლეხი კვაჭაძე.

1857 წელს განოძიებაში იქმნა მიცემული გლეხი გოგია კვაჭაძე, რომელსაც ხელობათ ჰქონია ქართველ გოგო-ბიჭების დაყიდვას ამ საქმეს ქუთაისის გუბერნატორმაც მიაქცია ყურადღება და ოზურგეთის სამაზრო უფროსს 7 მაისს 1857 წელს თხოვნა მისწერა და დაავალა, რომ მას ამ საქმის შესახებ მალე შეეკრიბა ცნობები და ეცნობებია.

იასე ჭანტურია.

1850 წელს სოფელ კვირიკის მცხოვრებმა თ. მაქსიმე შალიკაშვილის ყმამ, იასე ჭანტურიამ ცოლად შეირთო ჯორბენაძის ქალი თამარი. ამ ქალს კარგი მზითევიც ჰქონდა. რამდენიმე ხნის შემდეგ გლეხი ჭანტურია გარდაიცვალა და მას დარჩა ცოლი და ორი თბოლი. ვანვლო დრომ და ქვრივმა ისურვა გათხოვება, მაგრამ ბატონი ნებას არ აძლევდა, საქვრივოს სთხოვდა. ქვრივმა ქალმა მალე მისცა საქვრივოში ძროხა და სხვა და სხვა ნივთები.

რაც შეეხება ამ ქალის ძველს ნივთებს და მზითევს, იგი-კი დაშთა ნამზითვად და ბატონმა წაართვა ყოველივე და თვით დაიტოვა იმ პირობით, რომ უკანასკნელ ამ ნივთებს ჭანტურიას ობლებს გადავსცემო. საქმე და პირობები ასე იქმნა გამორკვეული. ეს რომ

სწორეთ ასე უნდა ყოფილიყოს, ამას მოწმებიც ექმნენ. ქვრივის გათხოვების და სახლიდამ წასვლის დროს, ბატონმა ობლებიც თავის სახლში გადიყვანა, დედას არ გაატანა გერათ. ჩემს სახლში დაიზრდებიან და უკანასკნელ მამულს და ყოველ მოძრავს საქონელსა მათ მივსცემო.

ყმაწვილები დაიზარდნენ. ამ დროს დედა ამათი, მეორე ქმარზედ გათხოვილი, გარდაიცვალა. ამ გარემოებით ისარგებლა ბატონმა და ჯერ კიდევ მცირე წლოვანი ასული გაყიდა იმერეთში და ბიჭი ესტატე მიჰყიდა დუაბზეს მცხოვრებს გოგია მახარაძეს. ამ დასყიდვის შემდეგ, ბატონს დავა დაუწყო ობლების დიდ-დედამ და მთავრობას საჩივარი მისცა ბატონზედ და ითხოვა შვილის შვილების პონა და მათთან უძრავ და მოძრავის ქონების დაბრუნებაც, რამაც უფრო გაახელა მედიდური ბატონი.

მ ე შ ქ ა მ გ ე ლ ა ძ ე .

1858 წელს სოფელ ჭანჭათას მცხოვრები სახელმწიფო და საბატონო საზიარო ყმა, ენუქა მგელაძემ თავის ძმის წული ანტონა, შინა ყმათ მისცა ოჯახში სამსახუროდ აზნაურთ გლახუნა, ნიკა და ლუკა ცქიტიშვილებს. შინა ყმა ამ ბატონებთან ორ წელსა და ნახევარს დაშთენილა და მერე საცალა დაკარგულა. ბიძას ეჭვი აუღია, რომ ვაი თუ ჩემმა მოზიარე მებატონებმა ბიძაშვილი გამიყიდესო, ამიტომ ამას დავა დაუწყია. დავის ატეხა მისს მებატონეებს ძრიელ სწყენიათ, ამიტომ ესენი დასცემიან მისს ოჯახს რამდენიმე გზის და აუნიავებიათ, გარდა ამისა, ცოლშვილიც დასტაცეს და გასასყიდათ მიერეკცზოდნენ, მაგრამ ხალხი დახვდა გზაში და დაატოვებინეს.

ყმა აზნაურიშვილები.

1859 წელს ბევრს ალაგას ყმა გლახს მებატონეთ აზნაურისშვილი ჰყვანდა, აზნაურისშვილებსაც მებატონეთ თავადიშვილი ჰყვანდა. საბატონო აზნაურიშვილები საქართველოში მრავლად იყვნენ. აზნაურნი განიყოფებოდნენ ასე: სამეფო აზნაურნი, საკათალიკოსო აზნაურნი, საბატონო აზნაურნი, ე. ი. ყმანი რომელიმე თავადიშვილისა და ხელისუფალი, ანუ თავისუფალი აზნაურნი. იყო მათ შორის ასეთი წესი:

ყველა ამ აზნაურებს ყმებიც ჰყვანდათ, ბევრს ალაგას, საბატონო აზნაურის ყმები ერთსა და იმავე დროს, როგორც თავიანთ მე-

ბატონი აზნაურის შვილს ემორჩილებოდა, ისევე იგი მორჩილი იყო თავის ბატონის თავადის შვილისა. ასე რომ იგი აზნაურსაც ემორჩილებოდა და ხარჯს აძლევდა და თავადი შვილსაც. ერთი სიტყვით, ასეთი გლეხკაცი წელში იყვნენ გამწყდარნი, აზნაურის და თავადის სამსახურს და ხარჯს ველარ ასდიოდენ. ესენი ერთ-თავად კისერში იყვნენ მოლუნულნი და წელში გამწყდარნი. ერთს მონასტრის უფლის მონება ძლიერ აწუხებდა და სჩაგრავდა.

მე ძალიან ბევრი ამბები ვიცი ასეთ ყმათა ცხოვრებიდან, მაგრამ რა გამოვა ამ ცოდნით—ბევრი არაფერი, მრავალნი ექვსაც დამწამებენ. ამიტომ საჭიროთ მიმაჩნია, რომ აქ ამის შესახებ რამე წერილობითი ფაქტი მოვიყვანო. სამაგალითოდ აი, ესერთი ცნობაც მომყავს პირდაპირ, რათა მკითხველმა უფრო ნათელი შეხედულება იქონიოს ასეთ გლეხთა ცხოვრების პირობებზედ. ისიც კი უნდა მოგახსენოთ, რომ ძრიელ ბევრს ალაგას და ძლიერაც ხშირად თავადს, ბატონს და მისს ყმა აზნაურს შორის გლეხი ყმის გულისთვის დიდი დავი-დანაბაც ამტყდარა, ჩხუბი და კაცის კვლაც მის გამო, რომ აზნაურს საზიარო მონის ხარჯიდან მხოლოდ თვითონ აუღაი და თავად მებატონისთვის კი არა მიუცია რა.

ამის გამო მათში დიდი ძერა-დიდიობა ატეხილა და საბრალო გლეხი თავისს წიაღით მებატონეთა სადავო ზვარაკათ გამხდარა და უკანასკნელთ ვინ იცის იგი როგორ ჭუწიწკნიათ. რას ნახავს კაცი ჩვენს ძველს ცხოვრებაში, რომ იმას დიდი ვრცელი ისტორია არ აქვნიდენს, მაგრამ მის ცნობების კი ჩვენ ბევრი არაფერი გვაქვს. ამიტომ მოგვყავს ჩვენ აქ შემდეგი პატარა ცნობა, რაც ნათლად ხატავს აღნიშნულ პირთა მონურ ცხოვრების ვითარებას.

V.

გატენუებთა სამეგრელოში

მასალები.

თავ. დადიანი

ერთი ლევან დადიანი ძალიან თოფის სროლის მოყვარე ყოფილა. ეს მებატონე თოფის სროლისთვის ხანდისხან ისეთ თავისუფლებას აძლევდა თავის თავს, რომ სადმე ხეზედ, ხილის დასაკრევათ, ან სხვა რამ საქმისთვის გლები რომ ასული ენახა, მაშინ თუ მოეწონებოდა და თან მოუნდებოდა, იმ ხეზე ასულს გლებს. თოფს ესროდა, მოკლავდა და მოკლული რომ ძირს ჩამოვარდებოდა, ეს მხოლოდ ერთს ისიამოვნებდა ამით, ამის ერთის სიამოვნებისთვის უნდა სიცოცხლე გასთავებოდა ერთ კაცს.

ასე და ამგვარად, ამ ლევან დადიანს ძრიელ ბევრი შეუწირავს თავის წუთიერის სიამოვნებისათვის. ვინ იყო ეს ლევანი და ან როდის, რომელ საუკუნეს სცხოვრობდა, ამაზე ზალხი არას ვადმოგვცემს. ეჭვი კი არ უნდა, რომ მეცხრამეტე საუკუნის იქით არ იქნებოდა, არამედ ეხლა-ხან უნდა ყოფილიყოს, ანუ XIX საუკუნეში.

საქართველოში, მონობა ანუ ბატონყმობა ყველგან იყო, მაგრამ ისე ეს როგორც ქართლსა და სამეგრელოში იყო, ასე დანარჩენს კუთხეებში არ ყოფილა. სამეგრელო ყმათა დევნით და შონებით ცნობილი იყო ისევე, როგორც ქართლი. დასაწყისი ასეთის ნონობისა სამეგრელოშიც XVII საუკ. იწყება, ესე იგი იმ დროს, როცა საქართველოს მოსპობა განიზრახეს ისმაილელის ტომთა. ბატონყმობის შონობას უკან ჩამოურჩა მხოლოდ სამცხე-საათაბაგო და კახეთი. ამის პირობები აი რა იყო.

კახეთი შაჰაბაზმა 1618 წ. ისე აიკლო, ისე აღაოხრა, რომ იყმისა და ბატონს შორის სადავო აღარა იყო რა, რადგანაც ორივენი ერთად იწოდენ და იხრაკებოდნენ მტრის ცხელს ტაფაზედ. კახეთის აოხრება იმოდენა თავზარ-დამცემი იყო, რომ მის გავლენამ მთელს კახეთზედ დღემდე დასტოვა თვისი ნიშან-წყალი. იმავე დროს მოისპო კახეთი, დაცალიერდა ზალხით სოფლები, მოისპენ და ყოველივე მოსპობას ისე მიეცა, რომ იქ ბატონყმობის მახვილმა დაიძინა; მან გაიღვიძა მხოლოდ XIX საუკუნის შემდეგიდამ და თუ კახეთში რამე ბოროტება ხდებოდა—ეს იყო მხოლოდ ახალი კანონების ძალა.

კახეთში ისე მოეწყო საქმე, ადგილმდებარეობანი ისე ოხრათ იყვნენ დატოვებულნი, რომ XVII საუკ. ბოლოდამ, იქ იმერეთიდან სახლდებოდენ სხვა და სხვა გლეხნი და საყოველთაოდ ეძლეოდენ იქ ცხოვრებას. თითქმის იმავე დროს მოიფინა იმერთ შორის ამის ხმები, რომ კახეთში თავისუფალი ადგილები ბევრია და ვინც მოვა იქ დასასახლებლად, მებატონენი იმათ სიამოვნებით მიიღებენო. ამიტომაც იყო, რომ ძველიდანვე იმერეთიდან და ნამეტურ სამეგრელოდამ მრავლად მორბოდენ სხვადასხვა დევნილ ყმა გლეხნი, ზოგნი ჩუმად, ზოგნი ცხადად სახლდებოდენ აქ, აქაურ მებატონეებს ეყმებოდენ და მით სცხოვრებდენ თავისუფლათ. ხშირად მომხდარა ისე, რომ ამათ აქ ძველი ბატონიც ხლებია და თვისი უფლება დაუწყვია, მაგრამ მით ვერაფერი გაუწყვია, მხოლოდ სამაგიერო მიუღია ყმების და მერე შინ დაბრუნებულა.

მეგრელებს გარდა კახეთში XVIII საუკუნის ნახევრიდან იმერეთის სხვადასხვა კუთხეებიდამც იწყეს გადმოსვლა და მასთან რაქველებმაც ისწავლეს გზა-კვალი და ბატონთაგან დევნილნი ესენი ადვილად მირბოდენ კახეთში. იმერეთიდან ასეთის გადმოსახლებულთ ქართველების ზოგ ალაგას მთელი სოფლებია გაშენებული. ეს მთელს კახეთში ყველამ იცის, იქ იმერთა ჩამომავლებს გვარებიტაც კი გაარჩევს კაცი. მეგრელთ გვარები კი კახეთში სულ ტექტიურად გადაუკეთებიათ.

სამცხე-საათაბაგოს ბატონ ყმათა პირობებსაც მოვევლინა ის გარემოება, რომ ოსმალეთმა ეს კუთხე თვის მონარკეთ გახადა 1580 წლიდამ. მის მერე 1627 წ. სრულიად დაიპყრო და ათაბაგობაც მოშალა, მალე ხალხს გაათათრებაც დაუწყეს. საქმე აქ ისე მოეწყო, რომ მებატონებს ყმების დაყიდვის დრო აღარ აქვდათ, ყველანი ერთად იყვნენ შეჯგუფულნი და ოსმალოს მონობას და გაათათრებას მედგრად ებრძოდენ. ამ გარემოებამ სამცხე-საათაბაგოც XVII საუკ. პირველ წლებიდან მთელს იმერეთში ცნობილ ჰყო ისე, რომ იქ მებატონები თვის ყმებს ისე არ სდევნიან, როგორც იმერეთში სხვადასხვა მებატონენიო. ამიტომ აქეთ მრავლად იწყეს გადასვლა ჩუმად თუ ცხადად როგორც გურულებმა, ისევე მეგრელებმა.

უმეტესად კი უფრო მეგრელები გადმოდოდენ. ამის მაგალითები ბევრია, მაგრამ ჩვენ მარტოდ ერთს დავასახელებთ, სახელდობრ სამეგრელოდამ, რაღაც დანაშაულობის გამო ეჯიბიას გამოქცევას და სამცხე-საათაბაგოში გადასვლას და აქ სოფ. გოკიას და-

სახლებას, სადაც შემდეგ მათ კათოლიკებსაც შეუერთდნენ და დღეს ფრანგი გოკიელოვები ამის შთამომავალნი არიან. ასეთი დევნილნი ყმანი სამეგრელოდამ აქეთ ასობით და ორასობით მორბოდნენ თურმე და არა ხუთი და ათობით. მეგრელთ მონობა ანუ ბატონყმობა უფრო მწვავე ყოფილა, ვინემც გურულების. მეგრელნი მებატონეთ უფრო ემორჩილებოდნენ და გურულები კი ისე არა. ამიტომც იყო რომ მეგრელნი ისე ხშირად გარბოდნენ კახეთს და სამცხეს, რაისა გამო სამერმისოდ მთელი სამეგრელოც ხალხით დაიცალა.

ეს არის უმთავრესად იმის მიზეზები, რომ თვით დღესაც მთელი სამეგრელოს მინდვრები და ტყეები სულ დაცარიელებულია და ქაობებათ გადაქცეული. XVII საუკ. დამდეგამდე კი იგი მჭიდროთა იყო მოფენილი ხალხით, ისე იყო იქ მეგრელთა რიცხვი გამრავლებული რომ აქვენი ვერსად ერთს ადგილსაც ვერ ნახავდით ცარიელს. ამ დაცარიელებას ხელს უწყობდა შემდეგი პირქუში მღვდმარეობა და მძლავრება მებატონეთა თვის ყმებზედ.

სამეგრელოდამ მონანი ყმანი ნებით თუ უნებლიედ მირბოდნენ კახეთს, სომხეთს და სხვა ადგილებში საცხოვრებლად და იქილამ სამეგრელოში აღარ ბრუნდებოდნენ.

მეგრელ მებატონეებს თავიანთი ყმებისაგან წელიწადში ოსმალეთში 10,000 ყმაწვილი გოგო და ვაჟები გაჰყვანდათ და ჰყიდდნენ იქ ოსმალზედ. მათგან დატვირთული მთელი გემები გადიოდა ოსმალეთში და იქ ქართველთ შვილები სულ იათათაც იყიდებოდნენ. მებატონენი ჰყიდდნენ არამც თუ მარტოდ გლეხ ყმათა შვილებს, არამედ თვით ყმადა ყოფილ მღვდლის შვილებს და თვით მღვდლებსაც კი.

აზნაური ოტია ბერიძე.

1865 წ. აზნაური ოტია ბერიძე თავის დროს კაი სვაგი იქნებოდა თავის ყმების. ეს თურმე მეტად ბევრ ხარჯს აკისრებდა თავის ყმებს. ნამეტურ დაუკისრებია ყმის ეგნატე წიქარაძის და მუნაბდესთვია. წიქარაძეს თურმე ისე გადაეკიდა, რომ ჯერ ერთს და მერე მეორეს მოკვლასაც დაეჟადა.

საბალახე და საძოვარზედ ცხენები ჰყოლიათ ამათ, მებატონეს ეს არ უყაბულნია. ყმობა იშლებათ, საყმო ხარჯს გარდა საბალახე ცალკე უნდა მომცეთო. ეს ყმებს არ უქნიათ, ბატონს ყმისთვის ცხენი წაუერთმეფია და მასთანვე აუტანელი რაღაც ვალიც დაუკისრებია.

წიქარაძე საღაცე გაქცეულა, საჩივარი ამტყდარა, მაგრამ ბატონს ვერა გაუწყვიტა რა. ყმა შიშით გაქცეულა, ბატონმა არ მომკლასო. რამდენიმე ხნის შემდეგ ყმა წიქარაძე შინ ბრუნდება. ბატონი საჩივარს აახლებს, მაგრამ ვერაფერს აწყობს, რადგანაც ყმები ერთპირ შიგრა იდგნენ და არ ეშუებოდნენ. ყმებმა ბატონს დიდი დავაც აუტყბეს, რომ ეგ სიკვდილს გვემუქრის და ვითხოვთ ამის ჩვენება ჩამოერთვას. მოკვლა თუ იქნება, ჩვენ სულ გვარიანათ ამოვსწყვიტავთ მათს ოჯახშიო.

საქმე სადავოდ ხდება და ბოლოს დიდის განხეთქილებით ბოლოვდება. წარმოიდგინეთ, რომ ეს ხდება 1865 წ., როცა ქართლსა და კახეთში ბატონ-ყმობა გადავარდნილი იყო და იმერეთშიაც დანა ყელზედ ჰქონდა მიბჯენილი. ამ გაყრის დროს მაინც უნდა დამტკბარიყვნენ, მაგრამ არა, წესი მებატონეთა სჯულზედ უმტკიცესიაო, უთქვამთ ძველად, და ესენიც ამ გაყრის დროსაც კი უბრალო ერთი ცხენის საბალახოს გამოც კი ყმებს დავას უტეხდნენ, თორემ რა იყო იმ დროს იმერეთში ბალახი!—არაფერი; აუარებელ ადგილებში ბალახი ღვებოდა უპატრონოთ და აქ კი მებატონე დავას უტეხდა თავის შეჭირნახულე ყმას ერთი ცხენის საბალახოს გამო.

ეს იყო ჯიბრი და ჯავრი სულ ქართველ მებატონეებისა.

VI.

გატყუებთა აჭარაში

მასალები

ბატონოება აჭარაში.

ეს ამბები აჭარაში შეეკრიბე, ზოგი ოზურგეთის სამაზრო გამგეობის არქივში, უმეტესი ცნობები-კი ქობულეთში გელა ჰასანიძე კაიკაციშვილის დაახმარებით... როგორც სჩანს, XVII საუკუნეებში თურმე განთქმული კუთხე იყო მით, რომ იქ ქართველ შვილებს ძრიელ კაი ვასავალი აქვდა, მაშინ ყოველი აჭარელი გოთაული იყო.

ეს ხელობა მათ საქებრათ აქვდათ მიღებული. ამის ქების მიზეზი ის იყო, რომ პირველი: ესინი ქართველთ შვილებთა გაყიდვგამოყიდვით კარგ ფასს იღებდნენ და მეორე კიდევ ის, რომ მათგან ნაყიდი ქართველთ შვილებს და მერე მათგანვე გაყიდულებს ოსმალეთში იგინი მათ, ქართველთ შვილებს, ისლამს ჰმატებდნენ, რაც მათის ხოჯიების და მოღების ქადაგებით იყო სულის ცხონების საქმე, ჯენთში (სამოთხე) წასვლა და იქ სიხარული და სულის ცხონების სიკეთე.

ამიტომაც იყო, რომ აჭარლები ძრიელ კარგათ უმასპინძლდებოდნენ იმ ქართველთ მებატონეებს, რომელთაც თავიანთ ყმანი აჭარაში გადაჰყვანდათ და იქ იმათ აჭარლებზედ ჰყიდნენ, გამყიდვეებს კარგათ ჰპატივობდნენ, კარგს ვახშამს და სადილებს აჭმევდნენ, სხვა ფრივათაც მათ დიდს პატივს სცემდნენ, რომ ასეთის ოსტატობით ქართველ ბატონებს კიდევ ჩაეყვანათ იქ ქართველთ შვილები და ნამეტურ ლამაზი ქალები. ამ ბოროტების ვაზვიადებაში პირველი ადგილი ქობულეთლებს ეთმობათ. ამათ მიაჩვიეს გურიაში გურიის თავად-ახნაურები, პირველათ გურულებმა ისწავლეს თავისი ყმების დასყიდვის ოსტატობა.

მის მერე იგინი იმისაც კი შეეჩვივნენ, რომ მებატონენი თავის ყმათა შვილებს გარდა სხვის ყმებსაც იტაცავდნენ ქურდულათ და ჰყიდდნენ გურიიდან გატაცებულთ ხან ქობულეთში და ხან აჭარაში. რაც იყო და რაც მოხდა ქართველი ერის დასაღუპათ და ქართველთა შვილების დაჰნევის ოსტატობისათვის, ყოველივე ეს იყო ისლამის მოწყალეობა. ქართველ ქრისტიანები კი ყოველივე ამის საიდუმლოებას არ აკვირდებოდნენ და არას ამჩნევდნენ, ამისთვის გურულებს თვალები დაბრმავებული აქვდათ, ეს არავის ეწყინოს.

გურია XVI საუკუნის ბოლოს იყო 600 სოფელი და ქობულეთი— 200 სოფელი. შემდეგ დროში ქობულეთის თავდვირიძეების და სხვათა ამგვარების წყალობით ისე შემცირდა ეს 200 სოფლის რიცხვი, რომ დღეს ქობულეთში სულ 40 სოფელი და არის. რა იქმნა ეს სოფლები და მისი ხალხი? სულ დაყიდული იქმნენ ოსმალებზედ და სოფლებიც მიტომ მოისპო. ესევე მოხდა გურიაში. გურიის სოფლების კლება აწყება 1670 წლიდან. მის შემდეგ იგი სულ კლებულობდა და დღეს მთელს გურიაში აღარც 100 სოფელი იქმნება, რა იქმნა დანარჩენი სოფლები? ხალხი სულ დასყიდულ იქმნა ოსმალებზედ და სოფლებიც მიტომ მოისპო. ყველა ამ ბოროტებას ჯერეთ ქობულეთელები იდნენდენ სათავეში და მათ მერე აქარლებიც. ქართველ ერის დაღუპვის საქმეში აქარა დიდათ ბრწყინავს. ამ დაღუპვის და ბოროტების აღორძინებაში კიდევ და კიდევ დიდი ადგილი ეთმობა აქარელთ გაათატრებას. აი ესეც ამისი მაგალითი, რომ ამაზედ ჩვენ აქარლებმა ბრალი არ დავედვან.

აქარლები თავიანთ ტკბილის და მოქარგულის ენით, ისე მოქმედებდნენ, რომ იგინი ადვილათ აქეზებდნენ ჯერეთ გურიის თავადაზნაურებს და მათ მერე სამცხის თავადაზნაურებს. სიმცხიდან მართოთ ფალავანდიშვილებს, რომელნიც ისლამს დაუკავშირდნენ 1680 წლებში, მათ სამცხის გზით, ანუ ქვაბლიანის გზით აქარაში გადმოჰყვანდათ თავიანთ ყმათა შვილები და იგინი მათ აქარაში ჰყიდდნენ ძრიელ იაფ ფასებში. ამ გვარის კაცებს რამდენიმე ათასი გლეხის შვილი ჰყავს დაყიდული აქარაში ოსმალებზედ.

ასევე ითქმის სხვადასხვა ასეთ კაცებზედაც, რომელებიც კი სამცხეში სცხოვრობდნენ და ამისივე მაგალითია ისიც, რომ თვით სამცხის თავად ავალიშვილებსაც, რომელთა გაათატრებაც ეკუთვნის 1688 წლებს, ამათაც აქარაში რამდენიმე ათასი გლეხის გოგობიქები ჰყვანდათ ჩარეკილი და დაყიდული არამც თუ ფულზედ და ოსმალოს ფარაზედ, არამედ ძაფზედ, ნემსზედ, ქინძისთავეებზედ და სხვაც ასეთ რაღაც ფარჩეულობაზედ და უბრალო ჩითეულობაზედ, არშინ ორ შაურიან ჩითში ესენი აძლევდნენ ორ კმის შვილს, ერთ ბიქს და ერთსაც გოგოს. ასე იაფათ ისყიდებოდნენ ქართველის შვილები აქარაში მის მერე აქარლებიც ამ იაფათ ნაყიდს ქართველებს, თავიანთ ქრისტიან ძმებს, ახლათ გაათატრებული და დაბრმავებულნი აქარლები კარგს ფასებში ჰყიდდნენ ოსმალებზედ.

თუ ეს ბოროტება რამდენათ იყო წინ წასული და გაძლიერე-

ბული, ესა სჩანს ბევრის ისტორიულის ფაქტებით, მაგრამ ბევრის ცნობები სულ დაკარგულია, მხოლოდ მოვიყვან ერთ ცნობას, რაც შეეხება თევდორე ავალიშვილის საქციელს და მისგან ნაქნარ საქმეებს. ამ პირის ამბები კარგათ გამოაჩენს იმ ველურობას, თუ ეს ბოროტი სენი, ქართველი ტომის დასაღუპათ, რამდენათ ყოფილა გაძლიერებული.

ავალიშვილის გვარის წევრნი სცხოვრობდენ სამცხე-საათაბაგოში და შუა გულს ქართლშიაც, ანუ გორის მაზრაში. გორის მაზრაში სცხოვრებდა ერთი ავალიშვილის გვარის წევრი, სახელდობრ თევდორე ავალიშვილი, დიდი ტყისა, მამულების ყმების პატრონი. ეს ავალიშვილი ძრიელ ხშირათ გადადიოდა სამცხე-საათაბაგოში, იქ ეს ესტუმრებოდა ხოლმე თავის ნათესავ და სახლი-კაცებს, ან გათათრებულ ავალიშვილებს, რომელნიც ამ ქრისტიან თევდორეს კარგათ მიიღებდენ და პატივსაც სცემდენ.

ამ თევდორე ავალიშვილს თავის ნათესავ გათათრებულ ავალიშვილისაგან სულ კარგათ შეუსწავლია ყმების შვილების მოტაცების და დასყიდვის საქმეები, მისი შესწავლა ისე მოეწყო, რომ მალე ეს თევდორეც შეუდგა კაციპარია ხელობას, ესეც მალე გახდა ქურდი გლეხის ყმა გოგო-ბიჭების, რომელნიც მას ქართლიდამ სამცხეში გადაჰყვანდა, მის მერე იქიდან აჭარაში და იქ ჰყიდდენ ამ მოტაცებულ გლეხთა შვილებს აჭარელ ვაჭრებზედ, ანუ „გოთაულებზედ“; მის მერე ეს აჭარელი „გოთაულები“ ნაყიდა ქართველთ შვილები ტრაპიზონში ჩაჰყვანდათ და იქა ჰყიდდენ მათ ოსმალებზედ კარგს ფასებში.

ასეთი ბოროტებით თევდორე ავალიშვილი ისე დახელოვნდა, ისე დაწინაურდა ცოცხალი ხალხის ვაჭრობით, რომ ბოლოს თვით გახდა მისი მონატრე, რომ იგი აჭარაში ჩისახლებულიყოს და ბარემ იქიდან დაეწყო ქართველთ შვილების წაყვანა და დასყიდვა მათი, რაც უფრო მოსახერხებელი იქნებოდა მისთვის. ამის ფიქრები მას სახლი-კაცებმაც დიდათ მოუწონეს და ურჩიეს რომ ეს უფრო კარგი იქნებო, რომ აჭარაში დასახლდე და იქიდან უფრო მრავლათ იშოვნი ქართველთ შვილებს დასაყიდათო.

ასე დააიმედეს ავალიშვილი, მაგრამ მას ამისი დიდი შიში აქენდა და მორიდება, რომ ვაი თუ ჩემი ყმები კი არ წამომყვენ იქ და მე კიდევ მათ ძალით ვერ მოვერევი და ვერ წავიყვან იქითაო. ეს შიში მან თავის სახლის-კაცებსაც აუწყა, მათ დახმარება მისცეს

დარიგებით, მერე თვითაც დაეხმარნენ და როგორც იქმნა ავალი-
შვილმა დაიერთგულა თავისი ყმები და ამათ მისცეს პირობა, რომ
აჭარაში გამოგყვებით და იქ დავსახლდებითო.

მართლაც მალე მოახერხა ავალიშვილმა და გადასახლდა აჭა-
რაში; თან გაიყოლა თავის ყმების შვილებიც, რომელთა რიცხვიც იყო
ბევრი—190 კომლი. ყველა ეს ხალხი ავალიშვილმა კარგათ მოხიბლა, და
ასე და ამ რიგათ ავალიშვილი გადასახლდა ჯერეთ თვითონ აჭარაში
და მის შემდეგ მოძებნა აჭარაში თავის ყმების დასახლებისათვის
ადგილები. ესეც მან მალე მოძებნა. ბოლოს მოახერხა ისიც და თა-
ვისი ყმებიც გადასახლა იქ. ეს გლეხები სულ დასახლა მან დან-
დალოს ხეობაში 15 სოფელში.

ამის შემდეგ ავალიშვილმა სხვების დახმარებით ამ გლეხებს ას-
წავლა მოხილგობა და ყველა მათ დააწყებინა ქართლიდამ ქრის-
ტიან გლეხების მოტაცება და მათი გადაყვანა აჭარაში და მის მე-
რე იქიდან დასყიდვა მათი ოსმალეთში. ასე და ამ გვარათ რამდე-
წიმე ხნის განმავლობაში, ამ ავალიშვილის ყმანი ისე დახელოვნდნ
კაცთა ქურდობაში, რომ ივინი არამც თუ მარტოთ მესხეთიდან, ჯა-
ვახეთიდან და ქართლდამ იტაცებდნ ქართველთ შვილებს, არამედ
მათ აჭარლებსაც დაუწყეს ტაციობა და საცა კი აჭარაში ლამაზ
ხალხს ნახავდნ, მათ ოსტატურათ ისე ჩუმათ იტაცვიდნ და ჰყიდდნ
ოსმალეთში, რომ ამათგან მოტაცვის ამბავი არავის ესმოდა.

მალე ესენი აჭარლებმა ალაგმეს მით, რომ მათ ყველას ისლამი
შიალებინეს და მის შემდეგ ამთაც თავი გაანებეს აჭარელთა ტა-
ციობას, როგორც მუსულმანის სჯულის ხალხი და ამის ნაცვლათ
მათ საქრისტიანო საქართველოს ქართველებზედ გააძლიერეს თვის
კაცთპარიობა და „გოთაულობა“.

VII.

გატენუება ავსაზეთუი

მასალუბი.

ბატონყობა აფხაზეთში.

რომაელებმა და ბიზანტიელებმა საქართველოს ხალხზედ ყველაზედ მეტათ დიდი გავლენა აფხაზეთზედ იქონია.

ჯერეთ რომის გავლენამ და მათ მერე ბიზანტიისამ აფხაზებზედ ვერ იქონია კარგი გავლენა. ერთის მხრით, აფხაზები მათგან სწავლობდენ სხვა და სხვა საკულტურო და სახელოსნო სწავლას, მაგალითებრ: ხენა-თესვას და მევენახობა-ბალოსნობას, რგვას, მყნას და სხვასაც ბევრს ასეთებს.

მიტომ მის ნაცვლათ, მათი ცხოვრების და სახელმწიფო წყობილების წესები კი ძალიან ცუდათ მოქმედებდა და აფხაზებში მრავლათ აჩენდა ხალხის ცხოვრების სიდუხჭირეს, მათ გაჭირვებულ ცხოვრების პირობებს, უმრავლესთა ვაებას, მათს დაჯაბნა, დამორჩილებას, ყმობას და მონობას.

მათ შექმნეს აფხაზთა მონობა, გაამრავლეს მათში ყმობა და სხვა ბევრი ასეთნი, ეს ყმობა და მონობა მათში ისე სრული და მძლავრი იყო, რომ როცა დაარსდა აფხაზეთში საქართველოს მეფობა და მის შემდეგ დროს, როცა აფხაზებსაც ელირსათ თავის სამეფოს დაარსება და თვისი ცხოვრების აღორძინება, მაშინაც კი მათ ვერ შესცვალეს ხსენებული მონობის და დაყმობის პირობები. ერთად-ერთი იქ მოხდა ის, რომ რადგანაც საქართველოს მეფენი აფხაზეთში აშენებდენ უზარ-მაზარ ეკლესიებს და ქრისტიანობას აბრწყინებდენ და აღიდებდენ ეკლესიების არსებობით, მხოლოდ მაშინ მოხდა ერთი რამ ცვლილება, ეს ცვლილება იყო საწყალი ხალხის ანუ მონათა და ყმათა ცხოვრების პირობების ვითომ და უკეთეს მდგომარეობასა და პირობებში მოთავსება.

ამიტომაც აფხაზთა მონანი და ყმანი სულ ეკლესიების შესაწირავნი ხდებიან და მთელი აფხაზეთის ღარიბ-ღატაკნი, ეკლესიების ყმებათ და საკუთრებათ გახდენ. ამის მაგალითებს ჩვენ იქ ვხედავთ საშუალო საუკუნოებშიაც.

მაგალითებრ, 1470 წ. ისტორიკოსის მოსე ჯანაშვილის სიტყვით ბიჭვინტის ეკლესიას ჰყავდა ყმათ 629 კომლი ყმა, ანუ 4,000 სული,

მეორე გუჯარი ამ 629 კომლს—800 კომლად უჩვენებს: ასევე ამისთანა დიდი რიცხვის ყმები ჰყოლიათ სხვა ეკლესიებსაც და ისიც უნდა ვსთქვათ, რომ აფხაზეთში სხვა ეკლესიებიც მრავლათ იყვნენ, რომელსაც ბიჭვინტაზე ნაკლების სიდიდის და სახელის არ იყვნენ და მაშასადამე აქედან უნდა ვიცოდეთ ის უტყუარი პირობები, თუ აფხაზეთში ძველიდან რა დიდი უნდა ყოფილიყოს მონათა და ყმათა რიცხვი და ან ესენი რა პირობებში უნდა ყოფილიყვნენ მოთავსებულნი. შეჭველია რომ ამას მწვავე ისტორია ექნება ამას. ეჭვი არ უნდა.

VIII.

გატყუებთ თუ არა

მასალა

ბატონყმობის ამბები ქართლის ოსებში.

ოსეთის ბატონყმობას საინტერესო ისტორია აქვს. სამწუხაროთ მისი ისტორიის მასალები კი სულ არასფერი მოიპოვება, ამისი ცნობები ოსებმა სულ არასფერი იციან, მათში ამ ბატონყმობის ამბების არავის არასფერი ახსოვთ. თუ რამ ცნობები არის მათში დარჩენილი, ესეც ძრიელ მცირეთ. მე მაინც ოსების ბატონყმობის შესახებ აქ ცოტათი შორიდან დავიწყებ ცნობების მოყვანას, ვინაითგან ესეც ერთი განძი იქმნება, ესეც სჯობია სულ არარაობას.

ისიც უნდა ვსთქვა, რომ ოსეთის ბატონყმობის ცნობები მე მოვიყვანე ოსეთის ისტორიაშიც, რომელ ისტორიაც მე დავბეჭდე 1913 წ. სახელდობრ:—„ოსეთის ისტორია ქართლის ისტორიის წყაროებით“, ტფილისი 1913 წ.

უხსოვარის დროიდან სჩანს, რომ კავკასიის მთების აქეთა მხრის ანუ ქვემო ქართლის ოსებში ბატონყმობა ყოფილა ამ წესებით და პირობებით, როგორც ეს ბატონყმობა იყო ქართლში, ქართველი გლეხებში. კავკასიის მთების, ანუ დაუგის იქითა ოსებში-კი, ბატონყმობას ჰქონია ნამდვილი ოსური სახე და წესწყობილება. დაუგის იქითა მხარეს ოსების ბატონყმობის ისტორიის წესები დიდათ განიჩევა და განსხვავდება ქართლში მცხოვრებ ოსების ბატონყმობის წესებისაგან. ქართლის ოსების ბატონყმობას აქვს ქართული ელფერი და სახე. დაუგის იქითა მხრის ოსებს კი პირდაპირ ოსური სახე და როგორც ეტყობა იგი უნდა იყოს ერთობ ძველის ძველი.

მაშ აქ მოვიყვანთ ამ ბატონყმობის მოკლე ისტორიულს მიმოხილვასაც.

ოსების ბატონყმობა და მონება სრულ მწარე წესებით ყოფილა გარემოცული. ოსებში ყმობა ყოფილა მონება, მონები ოსეთში თურმე ისე იყვნენ დამდაბლებულნი, რომ მათში ყმა მონას სულ არასფერი მნიშვნელობა აქვდა.

ქრისტეს წინეთ, ვიდრე ოსები ქართველ ერს დაუახლოვდებოდნენ, მინამდის იგინი იყვნენ ნადირის მდგომარეობაში მოთავსებულნი. მათი ცხოვრება იყო ველური, საიდან და როგორ დამკვიდრ-

და ეს ველურობა მათში, ამისი ცნობები ჩვენ არაფერი ვიცით. ვიცით მხოლოდ ის, რომ ვახტანგ გორგასლანი რომ ინდოეთში წავიდა სალაშქროდ, მაშინ მან ოსებიც წაიყვანა თანა, ლაშქარში ოსებიც ერივნენ.

იქილამ მოსული ოსები წარმატებით აღმოჩნდნენ და იმ დრომდის-კი ოსები იყვნენ როგორც ტყის ნადირები.

იმ დროს, ანუ ქრისტეს წინეთ კი, ოსებში ისეთი დიდ-პატარობა ყოფილა და ისეთი მონობა, რისა გამო, მონებს მათი პატრონები თურმე ხოცავდნენ, მის მერე მათ ჰკეპავდნენ წვრილათ და იმ მდინარე წყალში ჰყრიდნენ დაკეპილს მონის ხორცს, სადაც მათ მდინარეში თევზები ეგულებოდათ. თევზებს თურმე კაცის ხორცის ჭამა ძრიელ უყვართ და მისგან იგინი თურმე დიდათ სუქდებიან, ასე რომ წყალში ცურვაც კი უმძიმდებათ თურმე.

ამიტომაც ოსების მონების პატრონებმა იცოდნენ ეს პირობები თევზის და მიტომაც ხოცავდნენ თავის მონებს და მდინარეში ჰყრიდნენ თევზების საკმელათ. ამისი ჩვეულება მათში მოისპო ქრისტეს სჯულის მიღების დღილამ, როცა ოსებმა წმ. ნინოსაგან ქრისტე იწამეს. ქრისტე იწამეს, მონობას მომსპობი სახე გამოეცვალა, ოსები მონებს აღარ ხოცავდნენ და სხვაფრივ კი მაინც ბოროტად ექცეოდნენ მონებს. თვით საშუალო საუკუნოებში ოსის მონა მათის ბატონისაგან ისყიდებოდა ხუთს მჭადში. ეს ნამდვილია და მართალი.

ოსეთის გლეხთა ბატონყმობა უძველესის დროილამ იყო ოსურის სახის და ხასიათის.

XIV საუკუნის დამდეგილამ, ოსეთის ერთი ნაწილი გადმოსახლდა ქართლში. ნახეთ ამაზედ ჩემი წიგნი „ოსების ჩამოსახლება ქართლში“ 1919 წელს. რაკი ამ საუკუნილამ ოსებმა დაპწვევა დაიწყეს ოსეთილამ და აქეთ იქით გადასახლება, მიტომ გლეხების ყმობის პირობებმა სხვა და სხვა სახე მიიღო. მაგალითებრ ქართლის ოსებს მიეცათ ქართლის გლეხთა ყმობის წესები, კავკასიის იქითა მხარის ოსებს მიეცათ რუსეთის გლეხების წესები. ასევე სხვა და სხვა კუთხეებში გადასახლებულ ოსებს სხვა და სხვა ადგილობრივი გლეხთა წესები.

თათრობაში გადასული ოსების ბატონი და ყმანი კი ისლამში ორივენი ერთნი იყვნენ და მათში გარჩევა არ იყო. ქართლის ოსებში, ქართლის წესებით ოსეთის ყმობა და ანუ ბატონ-ყმობა სჩნდება XVII საუკ. დამდეგილამ და XVIII საუკუნის ნახევარს კი ეს გა-

რემოცია ერთობ წინ წავიდა, რადგანაც ოსებში იმ დროს მოხდა დიდი შიმშილობა, ამიტომ ოსებმა იწყეს აქეთ იქით გადასახლება. მაშინ ქართლში ოსები ჩამოსახლდნენ მრავლათ, მაშინდელი ოსები, რომელნიც ქართლში ჩამოსახლდნენ თავიანთ მონათესავე ოსებთანა და დასახლდნენ, რომელ ოსების ჩამოსახლება ქართლში მოხდა XIV საუკუნის ნახევარს, ეს ახლათ ჩამოსახლებული ოსებიც მიღებულ იქმნენ ოსებთაგან ქართველ მებატონეთა ნებართვით.

ამიტომაც ამ ახლათ ჩამოსახლებულ ოსებმა ისურვეს ქართველთა წინაშე დაყმობა და ამათ მიმართეს მალე ქართველთა ვად-აზნაურებს და სთხოვეს მათ დაყმობა. მაშინ იყმეს ქართველთაგან ქართლის ერისთავებმა, მაჩაბლებმა, ფავლენიშვილებმა, ფურცელაძეებმა და სხვებმაც. ამ დაყმობილ ოსებმაც ცხოვრების პირობებში მიიღო ქართული ბატონ-ყმობის სახე და მიტომ მის შესახებ აქ არას ვამბობთ.

მოვიყვანთ ცნობებს მხოლოდ ოსთა უძველეს დროის ბატონ-ყმობის წესების შესახებ, რაც არ იქმნება მეტი, რომ ეს ცნობები იქმნეს აქ მოყვანილი.

უძველეს დროიდან, ოსთა მოწინავე რაზმის წევრნი, ოსთა მეფეთაგან მათ განსაკუთრებული უპირატესობის მინიჭების შეუცვლელობის გამო სხვა გვარი უპირატესობა და პატივი მიეცათ, რითაც ისინი ოსთა გლეხთაგანაც საკმარისათ განირჩევიან.

ოსის თავადს ნიშნად ხმალზე ეძლეოდა ნება მზის დახატვის და ტარების. ოსის აზნაურს ნება აქვდა ისევე, რომ ხმალზედ მთვარე გამოესახა და ისე ეტარებოდა.

ოსის ყოველ მეომარს გლეხისთვის დადგენილი ყოფილა ხმალზედ ოსის ვარსკვლავის გამოხატვა და მისი ტარებაც, რაც მასთანვე იგი აღნიშნავდა, რომ იგი გლეხი იყო.

ასე და ამ გვარად ოსის თავადი მზე იყო, ოსის აზნაური მთვარე და ოსის გლეხი ვარსკვლავი. თუმცა თავადი, აზნაური და გლეხი ასეთი კარგი მანათობელი მნათობების მოსახელენი არიან და ამათში ძველადგანვე კარგი მანათობელი წესებიც უნდა ყოფილიყოს მათში დანერგილი, მაგრამ არა, როგორც სჩანს, ოსეთში ბატონყმობა მეტად ბოროტის წესებით ყოფილა დამყარებული.

ოსებში ყმები ყოფილან მონები და ეს მონები ყოფილან ყმანი გლეხებისა. გლეხი იყო აზნაურის ყმა, აზნაური იყო თავადის ყმა და ყველა ამათი, ანუ ამ სამი ბატონის თავადის, აზნაურის და გლეხის

ყმა და მონა იყო ის გლეხი, რომელიც ამ სამს სვავთაგან დამონებული იყო. უნდა ითქვას, რომ ძაუგის იქით ოსებში ყმათა მონობა მეტათ მძიმე იყო და აუტანელი.

ქართლში მცხოვრებ ოსების ყმობა და ამის წესები გაცილებით უკეთესი იყო, ვიდრე თვით ოსების საკუთარი ბატონყმური წესები. ეს რომ მართალი გახლავსთ, ამისთვის ეხლა აქ მოვიყვანთ ოსების ბატონყმობის ისტორიის ცნობებს და თვით ესენი გამოაჩენენ, რომ ნამდვილ ეს ასე გახლავსთ.

საქართველოში და სხვა ტომებშიაც მართალია ბატონ-ყმობა ყველგან იყო და ყველგან იგი იყო ბოროტება, მაგრამ ოსების საკუთარი ბატონ-ყმობის წესები კი გაცილებით უფრო ბოროტი იყო და მონური ოსებში მონა იყო ის, ვინც, უძლური და მჩატე კაცი იყო. უძლურს და გვერულს განა თვისი უძლურება არ ეყოფოდა, რასაც მას ბუნება აძლევდა და საზღვრავდა მას, რასაკვირველია, რომ სწეული-სათვის ესეც კმაროდა. მაგრამ ოსებში ამისი მცოდნენი და გამგონი ვინ იყო?—არავინ. ვინც ჯანსალი და ძლიერი იყო, ის იყო ბატონი, ვინც იყო სუსტი, ის იყო მონა და ამაზედ უფრო უარესი.

ამის მაჩვენებელი გახლავსთ ის მაგალითები, რომ ოსებში ვინც მჩატე და უძლური იყო, იმას იტაცავდენ ქურდი ოსები და მის მერე ეს მონატაცი საბრალოები მიჰყვანდათ სხვაგან და იქ ჰყიდდენ მათ ფულზედ და სხვადასხვა ნივთებზედ. ამის საფუძვლად ჩვენ გვაქვს ასეთი ისტორიული ცნობები:

ოსებს თავიანთ მოტაცებული ოსის გლეხი მონები გადაჰყვანდათ რაჭაში და იქ ამ მონებს ჰყიდდენ თითო ოსის მონა გლეხს ხუთს მჭადში.

შეუბრალებლობა შეიძლება ითქვას და ასეთი კი არა, რასაც ოსის გლეხი და მონები განიცდიდენ თვით თავიანთ მოძმე ოსის თავად-აზნაურებისაგან. ოსების ამის წესები მეტათ მწარეა და მძიმე, აუტანელი. იქვე რაჭაში ერთი ოსი იყიდებოდა ერთ შულო ძაფზედ.

ვინც ჯანსალი ოსი იყო, ის იყიდებოდა 10 მჭადის პურზედ. არის კიდევ ცნობა, რომ ოსები თავიანთ მონა ოსებს ჰყიდდენ თითო ოსს ერთ ფულზედ. რავდენი იყო ეს ერთი ფული, ეს ჩვენ არ ვიცით, ვგონებთ ორი გროში უნდა იყოს, ანუ კაპეიკი, რადგანც ქართლის ძველის ანგარიშით ერთი ფული კაპეიკია.

ოსებს თავის გასაყიდი ოსები რუსეთშიც მიჰყვანდათ თურმე და იქაც ჰყიდდენ მათ.

ოსების ქურდები და კაციპარია მტაცავნი ისეთი მარდი ოსტატები იყვნენ ქურდობაში, რომ იგინი ქართლში ქართველებსაც იტაცავდენ და ჰყიდდენ აქეთ იქით უფრო კარგს ფასებში.

ოსები ოსებს ლეკებშიც მრავლად ჰყიდდენ. 1750 წლებში დალისტანში დაყიდულ იქმნა დიდძალი ოსის გლეხები: თითო თოხში გაცვალეს ხუთი ოსი, თითო ნაჯახში ხუთი ოსი, თითო დანაში ხუთი ოსი. ასე იაფი იყო ოსების ფასი დალისტანში.

1740 წლებში ოსებმა გორშიც ჩამორეკეს ოსები და დაყიდეს, მაგრამ აქ კაი ფასი აქვდათ მათ, მაგალითებრ გორის ფრანგების ეკლესიის პატრმა თითო ოსი 25 მანეთათ იყიდა. მის მერე ეს ოსები პატრმა ეკლესიის მახლობლად ყარაულად დააყენა და მათ სწავლაც მისცა. ზოგმა მათგანმა კათოლიკობაც მიიღო იქ.

ოსეთის საკუთარი ბატონ-ყმობის წესები თუ ასეთი რამ არის, მონა ყმა ხუთს მჭადში იყიდებოდა, მიტომ ქართლის ოსეთის ყმათა წესები კი სხვა გახლდათ და ამიტომ საჭირო არის, რომ ეს ქართლის ოსეთის ყმობის ცნობაც მოვიყვანოთ აქ.

მეთოთხმეტე საუკუნის დამლევადამ ოსეთში დიდი შიმშილობა ჩამოვარდა, მათში მოსავალი აღარ მოდიოდა, მოსავალს ხან ქარი აფუჭებდა, ხან წვიმა, ხან სიციხე და ხან სხვა რამ ბუნების სიმძლავრენი. ამიტომ ოსებმა იწყეს ოსეთიდან აქეთ-იქით გასვლა და მათხოვრობით თავის რჩენა. ასევე ოსებმა იწყეს შემოსვლა ქართლში და თხოვნით პურის მოგროვება და მის მერე ოსეთში წასვლა და მონაგროვის პურის თუ სხვა რამ სურსათის თან წალება.

ოსეთის ასე შემოსვლა ქართლში XIV საუკ. XVI საუკ. ნახევრამდის გასტანა. ამ დროს კი, სიმონ მეფის თანხმობით ქართლში ოსები შემოვიდნენ და დასახლდნენ ქართლის სოფლებში და დაიწყეს ცხოვრება, ესენი ამ ადგილებში როგორც იქმნა მოშენდენ და დაიწყეს ცხოვრება.

მცირე ხანს შემდეგ, ამათ ქართლის თავად-აზნაურებს ხიზნებათ მიღება სთხოვეს, ამათაც მიიღეს იგინი ხიზნებათ. გავიდა რამდენიმე დრო და ოსებმა დაიწყეს ფიქრი, რომ ვაი თუ ბოლოს ხიზნები გაგვრეკონ აქედანაო და ამიტომ ჩვენ უნდა ესთხოვოთ, რომ მათ ყმებათ მიგვიღონო. მართლაც სთხოვეს თავად-აზნაურებს, ამათაც სიმონ მეფეს შეატყობინეს ოსების თხოვნა. მეფემ ნება დართო, რომ ქართლის თავად-აზნაურებს ეს ოსები ყმებათ მიეღოთ.

ოსებს მალე ეუწყათ მეფე სიმონის თანხმობა და ამიტომაც

იგინი თავის ნებით ეყმენ ქართლის თავად-აზნაურებს, ანუ იმ პირებს, ვის მამულზედაც იგინი ესახლნენ. იმ დროს ოსები ეყმენენ ყმათ თავ. მაჩაბლებს, თავ. ქსნის ერისთავებს, არაგვის ერისთავებს, ამილახვრებს, აზნაურებს: ფავლენიშვილებს, ფურცელაძეებს და სხვათაც ასეთებს თავად-აზნაურებს.

რაკი ქართლის ოსები გახდნენ ქართველთ თავად-აზნაურების ყმანი, მის შემდეგ მათ იმედი მიეცათ ქართლში უშიშრათ ცხოვრების და მის მეოხებით მათში გავრცელდა ყოველ ნაირი უკეთურობა: ქურდობა, კაცის გატაცება, გაცარცვა და ბევრიც სხვანი ასეთნი. დროის განმავლობის წყალობით იგინი ისე გათამამდნენ, რომ მათ აღარასფრის შიში აღარ აქვენდათ, ქურდობაში ისე წავიდნენ წინ რომ იგინი ამისთვის კაცის მოპარვასაც-კი აღარ ერიდებოდნენ.

ოსები წინეთაც კი იყვნენ ჩვეულნი ქურდობას, რაკი იგინი ეყმენ თავად-აზნაურებს მის შემდეგ კი მათში ეს ქურდობა ერთი ათათ წინ წავიდა, ახლა ამ ხანაში მათ აღარასფრის მოერიდება აღარ აქვენდათ.

ეს ოსები ისე წახდნენ, რომ ამათ აშკარათ დაიწყეს ქურდობა და ცარცვა. ასე თამამათ ისინი მიტომ მოქმედებდნენ, რადგანც მათ გაჭირვების დროს მებატონენი უნდა დახმარებოდნენ, ამიტომც იყო რომ ოსები თვით ერთმანეთს შვილებსაც კი ჰპარავდნენ და მათ ჰყიდდნენ ჩუმათ ოსმალეთსა და სხვადასხვა თათრებზედ. ასე რომ ამითი ქართლის ოსები ბევრათ უკეთეს პირობებში გახდნენ მოთავსებულნი, რადგანც ქართველ მებატონეთა ყმები იყვნენ და ესენი კიდევ ისე მხნე და აბეზარი ყმები იყვნენ ქართველ მებატონეების, რომ ეს ქართველი თავად-აზნაურები მათზედ მაინცა და მაინც დიდს გავლენას ვერ ახდენდნენ და ხშირათ ვერც-კი იმორჩილებდნენ. თუმც ისიც ვიცით, რომ ხანდისხან ოსთა ყმებსაც იჭერდნენ მათი მებატონენი და ახალციხეში გადაყვანდათ იგინი გასაყიდათ, რასაც ივანე ხელაშვილიც მოწმობს „კალმასობაში“.

IX.

უმეზო ღუსუიღვა

მასალეზი.

ტ მ რ ლ ი

28 ნოემბერს, გორის უეზდის სამართველოში თავადის ზაქარია ჯავახიშვილის ვალში გაისყიდება მისივე ყმის ერთი ოჯახი სოფელს ხოვლეში მცხოვრები ანდრია ქალაღიშვილი. წლიური შესავალი 24 მან. აქვს. დაფასებულია 242 მან.

ტ მ რ ლ ი

16 ოქტომბერს, სიღნაღის უეზდის სამართველოში თავად ვაჩნაძეს ვალში გაისყიდებიან ამისივე ყმათა ექვსი კომლი, თავიანთის უძრავის და მოძრავის ქონებით. წლიური შემოსავალი 136 მან. აქვსთ. ათი წლის შემოსავლის ზედშეკვეცი 1300 მან. არის დაფასებული.

ტ მ რ ლ ი

22 აპრილს გაისყიდება სიმონ მაყაშვილის ყმათა ექვსი კომლი. ყველა ესენი სცხოვრობენ სოფ. იყალთოში. დაფასებულია 1550 მან.

ტ ო რ ლ ი

გიორგი და პატა წულუკიძის ვალში აწერილი არიან მათივე ყმათა გლეხნი: 1. ქვრივი მარიამა ბუჩუკა კრუაშვილი, შვილი ტიმოთე მამუკოვი, ცოლი ამისი თამაზა. შვილი მათი ნიკოლაი ივანეს ძე მამუკოვი, ცოლი ამათი პეპელა ევთიმოვი. დიმიტრი მამუკოვი. ამათ აქვსთ სახლი, ბედელი, პატარა სასიმინდე, დაწნულია. ორი ხარი, ორი ძროხა, ნახევარი ეკუთვნის მეზობელს. ღორი სამი, ცხვარი, სიმინდი 25 კოდი. ქვევრი ორი, ცარიელი ეზოს ადგილი 15 საყენი, ვაზის ვენახი სოფელს ახალსოფელში, წისქვილი წყალ ხობოტურზე, ეს საერთო სასარგებლოა 8 მოსახლე მცხოვრებთან. შეშის ტყე, რომელი ტყეც საერთოა გლეხებისთვის და ჯერეთ გაუყოფელია. ეს გლეხი კაცის ოჯახი მოვალეა თავისს ბატონის ყოველ წლივ რომ შემდეგი აძლიოს: ბიჭი მოსამსახურე, რომელიც ეღირება წელიწადში 15 მანეთად. უნდა აძლიოს საურმის ფული ორი მანათი, ხორბალი ექვსი კოდი ღირებული სამი მანეთი. ღვინო ოთხი კასრი, ღირებული 1 მან. 60 კაპ. ცხვარი ორი, ღირებული 1 მან. 60 კ., გოჭი, ღირებული 30 კ., ხუთი ქათამი, ღირებული 50 კაპ., სულ ყველა ამ შემოსავლით გლეხი დაფასებულია 390 მან. 2-რე ყმანი პატა წულუკიძისი: ქვრივი კაკოლა პაპუნოვი-კრუაშვილი, შვილები ამათი: თამაზა რამაზოვი, ამის შვილი ალექსი, დავით რამაზოვი, ცოლი ამისი ხვანალა ივანეს ასული, შვილები ამათი: იაკობი, ტულუფია, მარია, ნიკოლაი რამაზოვი, ცოლი ამისი ტუტა გლახუფევი, ფედრო რამაზოვი, ცოლი ამისი ხვანალა საფაროვი: შვილები ამათი ხოსია, ვარვარა და მაგდანა. ამათ აქვსთ სახლი, მასთან შენობა პირუტყვისთვის, ბედელი, საღორე, სასიმინდე დაწნული, სხვა და სხვა ნაირი ფრინველი და პირუტყვი. ეზო, ვაზის ვენახი სოფელს ახალსოფელში, მეორე უჩასტკაში, წელიწადში ათი კასრი ღვინო შემოაქვს. სახნავი მიწა.

ტ ო რ ლ ი

29 ნოემბერს, რევან ზედგინიძის ვალში გაისყიდება მისივე ყმათა ერთი კომლი, რომელიც სცხოვრებს გორის უეზდის სოფელს ძევერაში. გლეხს აქვს ერთი ვაზის ვენახი. წელიწადში შესავალი აქვს 37 მან. და 50 კაპ. დაფასებულია 375 მანეთად.

ტ ო რ ლ ი

29 ოქტომბერს, ლევან ციციშვილის ვალში გაისყიდება მისივე გლეხ-ყმათა ორი ოჯახი, თავიანთის უძრავის და მოძრავის ქონებით. ესენი სცხოვრებენ გორის უეზდის სოფელს წრომში და ხვედურეთში. მამულებიდან შესავალი აქვსთ 32 მან. და 30 კაპ., დაფასებულია 323 მანეთად.

ტ ო რ ლ ი

12 ნოემბერს სიმონ ამირეჯების ვალში გაისყიდება მისივე ყმათა სამი კომლი, რომელნიც გორის უეზდის სოფელს საღოლაშენში სცხოვრებენ. ყველა ეს გლეხნი თავიანთის უძრავის და მოძრავის ქონებით დაფასებულ არიან 1,178 მანათად.

ტ მ რ ლ ი

29 ოქტომბერს ნატალია მესხიევის ვალში გაისყიდება ამისივე ყმის ერთი კომლი, სახელდობრ როსტომ ყაზარაშვილი, რომელსაც აქვს ერთი ვაზის ვენახი და ოცდაათი დღის სახნავი მიწა. სცხოვრებს გორის უეზდის სოფელს ახრისში, საიდანაც წელიწადში 47 მან. აქვს შესავალი. დაფასებულია 443 მან.

ტ მ რ ლ ი

1 ივნისს, რაჭის უეზდის-სამართველოში, გაისყიდება ერთი გლეხის ოჯახი, მისის ბატონის წულუკიძის ვალში. გლეხი სცხოვრებს სოფ. ბეგეულში, პეტრე ბეროს ძე როზანაშვილი, თავისს უძრავის და მოძრავის ქონებით. დაფასებულია 138 მან.

ტ მ რ ლ ი

28 მაისს, გორში, სამაზრო გამგეობაში შალვა და ბესო ტერიევის ვალში გაისყიდებიან ამათი ყმათა ოთხი კომლი თავიანთიის უძრავის და მოძრავის ქონებით. დაფასებულია 1258 მან.

ტ ო რ ლ ი

30 აპრილს სიღნაღის უეზდის სამართველოში ეს-ტატე ერისთვის ვალში გაისყიდება მისივე ყმათა ერთი კომლი, გვარათ გაბრიელ ყარაშვილი, თავის სახლობით, რომელიც ცხრა სულისაგან შესდგება. ამათში ექვსი მამა-კაცია და სამი დედა-კაცი. ეს ყმანი გაისყიდებიან იმ შტრაფის გადასახდელ ფულისთვის, რომელიც ერისთავს უნდა გადახდეს მიტომ, რადგანაც მან თავის ყმათა ყარაშვილის ოჯახი მართველობას უკანონობით მიჰყიდა თბილისის მოქალაქე ზაალ ზაალოვს. დაფასებულია 158 მან.

ტ ო რ ლ ი

3 მაისს დიმიტრი ციციანოვის ვალში გაისყიდება მისივე ყმათა ოცდაშვიდი კომლი, რომლიდამაც 18 კომლია აწერილი. ესენი სცხოვრებენ სოფელს დოვსში, ყველა ესენი თავიანთ უძრავის და მოძრავის ქონებით დაფასებულია 8,282 მან.

ტ ო რ ლ ი

12 დეკემბერს, სიმონ მაყაშვილის ვალში გაისყიდებიან მისივე ყმათა ოთხი კომლი. დაფასებულია 1110 მან.

ტ ო რ ლ ი

23 დეკემბერს, თ. იასე ანდრონიკოვის ვალში გაისყიდება მისივე ყმათ ექვსი კომლი, რომელნიცსცხოვრებენ თელავის უეზდის უკანა მხარის ნაწილს სოფელს ზიარაში. წლიური შესავალი ამათ აქვსთ 100 შ. ამის მიხედვით ყველა ეს გლეხნი თავიანთის შეძლებით დაფასებულია 1000 მანათად.

ტ ო რ ლ ი

27 ნოემბერს, დუშეთის უეზდის სამართველოში გაყიდულ იქმნება გრიგორი და შალვა ტერიევთა ვალში მათივე ყმათა თუთხმეტი კომლი, რომელნიცსცხოვრებენ სოფ. გრემის-ხევში. ამათ წლიური შესავალი 379 მან. 80 კაპ., დაფასებულია 3,798 მან.

ტ ო რ ლ ი

15 დეკემბერს, თ. ქობულოვის ვალში გაისყიდებიან მისივე ყმათ თვრამეტი ოჯახი თავიანთის ცოლით და შვილებით, თავიანთის უძრავის და მოძრავის ქონებით, ბატონის ერთი მოვალე უყიდის, ყმებთან ბატონის საკუთარი სახლი და ქონებაც არის აწერილი. დაფასებულია 17,700 მან.

ბ რ ლ ი

28 მაისს, ივანე ჯორჯაძის ვალში გაისყიდებიან ამისივე ყმათა ოთხი კომლი, რომელნიც სცხოვრებენ ყვარელში. დაფასებულია 1600 მან.

ბ რ ლ ი

12 მარტს, სიღნაღის უეზდის სამართველოში, თ. ვაჩნაძის ვალში გაისყიდებიან ამისივე ყმათა ერთი კომლი, სოფ. კოლაკში სცხოვრებს და სამი კომლი სცხოვრებს უკანამხარში, დაფასებულია 1460 მან.

ბ რ ლ ი

19 აპრილს, გორის უეზდის სამართველოში აზნაურს კალატოზოვის ვალში გაისყიდება ამისივე გლეხი პავლე მეკვებაძე თავისს სახლობით, და ძმა მისი გოგი თავის სახლობით თავიანთ უძრავ და მოძრავ ქონებით, სცხოვრებენ სოფ. რუისში. დაფასებულია 294 მან.

ტ მ რ ლ ი

16 თებერვალს, გორის უეზდის სამართველოში, სიმონ ამირეჯიბის ვალში გაისყიდება ამისივე ყმათა სამი კომლი, რომელნიც სცხოვრებენ სურამის ნაწილს სოფელს საგომენიპში, თავიანთის უძრავის და მოძრავის ქონებით. შესავალი აქვსთ 180 მან. დაფასებულთა 1187 მანეთათ.

ტ მ რ ლ ი

1848 წელს, 30 იანვარს, გორის უეზდის სამართველოში გაისყიდება ამილახვრის ვალში ამისივე ყმა გლეხი ქვემო ნიქოზში მცხოვრები ნიკოლოზ ბოჩანაძე. ამ გლეხს აქვს ერთი დღის ვენახი და სახნავი მიწა, რომელსაც წელიწადში 18 მან. მოაქვს. დაფასებულთა 180 მან.

ტ მ რ ლ ი

1848 წ. 3 თებერვალს, თავად მაყაშვილის ვალში გასყიდულ იქნება ამისივე ყმათა შვიდი ოჯახი, რომელნიც რიყის პირსა სცხოვრებენ და იყალთოში, დაფასებულთა 3,600 მან.

ტ ო რ ლ ი

21 ნოემბერს, გორის უეზდის სამართველოში გაისყიდება გლეხი იაკობ ბაბაკაშვილი, რომელიც სცხოვრებს გორის უეზდის სოფ. ძევერაში. დაფასებულია 700 მან. თავის უძრავის და მოძრავის ქონებით. ეს გლეხი ეკუთვნის ბარძიმ ამილახვარს.

ტ ო რ ლ ი

16 დეკემბერს, თ. ვაჩნაძის ვალში გაისყიდებიან ამისივე ყმათა ექვსი ოჯახი, თავიანთის უძრავის და მოძრავის ქონებით. დაფასებულია 1300 მანათლად.

X.

ს ს ვ პ ჯ ს ს ვ პ

მასალები.

ტყვესა და ყვის დაჟიდვის აგზავი

(ივანე ხელაშვილის „კალმასობი“-ს მიხედვით).

მებატონეთა მოქმედება მე-XVIII საუკ. „კალმასობა“-შიაც არის ანუხული. ეს არის ერთად ერთი წიგნი, სადაც ყმა გლეხთა შვილების ოსმალებზედ დასყიდვა დიდის სიბრალოლით არის ანუხული. სხვა ძველ წიგნებში ამის მსგავსი არსად არაფერი მოიპოვება, არის თითო ოროლა ცნობა, ისიც ისე მოხსენებული, რომ „მებატონეებმა იცოდნენ ტყვეს დასყიდვას“. ყველგან ეს ტყვენი არიან მოხსენებულნი, რომ „ტყვენი წაასხეს და დასყიდეს სპარსეთ-ოსმალეთსა“.

ასე რომ თითქოს მებატონეებს ხელში ტყვენი რომ ჩაუვარდებოდათ, მერე თუ მათ ინდომებდნენ ამ ტყვეებს დასყიდდნენ კიდევ. მერე ვინ უნდა ყოფილიყვნენ ეს ტყვენი, ამის ცნობა კარგად არ არის გარკვეული, მოხსენებულია დასაყიდი ტყვენი, ხოლო ვინ იყვნენ ეს ტყვენი, თათრები თუ ქართველები, ეს არ ვიცით. ეჭვი არ უნდა რომ ეს ტყვენი დასაყიდნიც ქართველნი იქნებოდნენ, თორემ თათარ ტყვეს ქართველნი ვერსად დაჰყიდდნენ, ამის მაგალითი არც ყოფილა. არც ყოფილა იმის მაგალითი, რომ ქართველთ ტყვეთ პყრობილი თათრები ან ლეკები და სხვა ასეთნი მუსულმანებზედ დაეყიდნათ. ამიტომ უნდა ითქვას, რომ ეს ტყვენი უნდა ყოფილიყვნენ ქართველნი, ოსნი ან სხვა ასეთ მთის ხალხნი. ეს რომ ასე უნდა იყოს ამას ეჭვი არ უნდა, რადგანაც ამასვე ასაბუთებს თვით „კალმასობის“ ცნობაც, რომ იქ მოხსენებული ქართველთა ტყვენი არიან ოსები, ქართლში დატაცებულნი თუ საცალა ნაშოვნ-ნასყიდნი. ჩვენ ამის შესახებ ქვემოთ თვით ჩვენ ცნობას მოვიყვანთ, აქ კი ისევ ტყვეთა ვინაობის ამბავს უნდა შევხებოდ, თუ ეს ტყვენი ვინ იყვნენ და ან რაგვარ უნდა ყოფილიყოს ამათი დასყიდვა.

ჩვენ ვამბობთ, რომ „ქართლის ცხოვრების“ და სხვა ძველი წიგნების ტყვენი უნდა იყვნენ პირდაპირ ქართველნი, სხვა არავინ. ეს ტყვენი უნდა გაჩენილიყვნენ ქართველთ შორის იმ დროდამ, რაც საქართველო დანაწილდა, ერთი სამეფო სამად გაიყო, მაგალითებრ კახეთის სამეფო, ქართლის და იმერეთის; მასთან ხუთიც სამთავრო:

გურიის სამთავრო, სვანეთის, სამეგრელოსი, აფხაზეთის და სამცხე-საათაბაგოსი. ყველაზედ დიდი სამთავრო სამცხე-საათაბაგო იყო, იგი დიდის სივრცით და ხალხით შესდგებოდა.

ქამთა ვითარების წყალობით ხდებოდა ისეთი შემთხვევები, რომ ძრიელ ხშირად კახეთის ბატონი ქართლის მეფეს წაეკიდებოდა, ქართლის მეფე იმერეთის ბატონს, ხან მთავარი—მთავარს ებრძოდა. მოხდებოდა ისიც რომ ხშირად თვით თავადი ებრძოდა თავადს, აზნაური აზნაურს, სულ უბრალო რამეზედ ესენი ერთმანერთს აეშლებოდნენ და ბრძოლასაც დაიწყებდნენ. მაშინ ესენი ერთმანერთს ისე ებრძოდნენ, ერთმანერთს ისე დაეცემოდნენ ხოლმე და ისე აიკლებდნენ, როგორც ხანდისხან მათ ასე უცხო ტომის კაცნი უნდა დასცემოდნენ. ასეთ ომის ატეხის დროს, ეს ერთი ტომის შვილნი, ერთი ენის და ქვეყნის კაცნი ერთმანერთს ისე ებრძოდნენ, როგორც უცხო ტომის კაცი—უცხოს. მათთვის აღარც ენა არსებობდა, არც ისტორია, არც ქვეყანა, ყოველივეს ჰკარგავდნენ და ივიწყებდნენ თვისი პირადი ინტერესების გამო.

ესენი ერთმანერთს ისე იკლებდნენ, როგორც უცხონი, როგორც დაუძინებელი მტერი, ვინც კი გაიმარჯვებდა მათში, მერე ეს ქართველი დამარცხებულ ქართველის სახლ-კარს იკლებდა, ქონებას სტაცავდა, საოჯახო საშუალებას უწვავდა. თუ მოახერხებდნენ და ხელთ ივდებდნენ, მასთან მათ მეოპარ მოყმეთა ტყვეთაც დაიჭერდნენ და თავის საბრძანებელში დაბრუნების დროს ყველა ამათ თან წაიყვანდნენ და ამათ თავიანთ საბრძანებელში ინახავდნენ, იგინი თითქმის პატიმრად ჰყვანდათ და სოფლად ტყვეს უხმობდნენ. ასეთი ტყვენი ან მათს მებატონეს, თავადს, აზნაურს, მთავარს, ან მეფეს უნდა დაესსნა და თუ არ დაიხსნიდნენ, მაშინ ამ ბატონების ხელთ იყო ტყვეთა ბედი, საქმე. ახალი მებატონე თავის ძმა ქართველ ტყვეს ან გაათავისუფლებდა, ან გაასაჩუქრებდა, ან გაჰყიდდა, ერთის სიტყვით რასაც უნდოდა იმას უზავდა, სადაც სურდა იქ ამოუყოფდა მას თავს და გაჰყიდდა.

ეს ასე იყო და ქართველთა ტყვეთა ვინაოზა ნიშნავდა ქართველს. თუმცა თანამედროვე მკითხველი ქართველობა ამ ტყვეებს ისე მიიღებს, როგორც უცხო ტომის კაცთ, უცხო, როგორც სხვა სჯულის მექონს, სხვა ენის და არა ქართველს, მაგრამ ეს ასე არ არის, ქართველთა ტყვენი ყოველთვის იყვნენ ქართველნი. ამ ტყვეთა გასყიდვაც ისე იყო დაკანონებული, რაზედაც თვით მეფეც არ იღებდა

ხმას და არავის ედაგებოდა, რომ ქართველს შესძლებოდა თავისაგან მონატაც ტყვის გასყიდვა უცხო ქვეყანაში, უცხო ტომზედ; ხმას არ სცემდენ, ვინაიდან მათ ამის ჩვეულება და უფლება კანონად ჰქონდად მიღებული. ამ გარემოების წყალობით მეტად დიდი ძალი ქართველობა უნდა იყოს დასყიდული. ასე და ამ გვარად, ქართულს ძველს წიგნებში სადაც კი მკითხველმა ტყვე ამოიკითხოს, რომ ქართველოა ჰყვანდათ ტყვენი, ქართველთ დაყიდეს ეს ტყვენი, ყველა იგინი უნდა იქმნეს ქართველებად მიღებული და არა უცხო ტომის კაცად.

აი ესეც ამის მაგალითი „კალმასობით“. XVIII საუკ. ბოლოს ამ „კალმასობის“ გმირნი ქიზიყიდან მისულან ქართლში და სოფელ ჭალასთან მიახლოვებულთ, თავადის აბაშიძის მეუღლესთვის უცნობე-ბიათ თვისი მისვლა მათს საზრძანებელს. „კალმასობის“ თავადინას ეს მქადაგებელნი მეკალმასე ბერნი მიუღია თვის სახლში. ესენი მი-სულან და დაბინავებულან თავადის ოჯახში. მცირე ხანს შემდეგ, ამ პირთ რაღაც მწუხარე ღმუილის ხმა შესმენიად, ამაზედ დაფიქრებუ-ლან და აქეთ-იქით ყურება დაუწყიათ, მერე დაუნახავთ კარში ერთი კოშკი, საიდანაც გამოისმოდა ეს საზარელი ხმა. შეხედეს ამ კოშკს და ნახეს, რომ მის კარებზედ ერთი ვილაც კაცი დგას და ჰყარაუ-ლობს ამ მომბღავ თუ მომტირალ ყმებს. ეს მოქადაგე ბერნი მალე მისულან კოშკთან და მცველისთვის უკითხავთ:

— „უკანასკნელ იხილა კაცი ვინმე წინაშე კოშკისა კარისა მდგო-მარე და რქვა: ძმაო რაი არს ხმა ესე მწუხარებისა? ხოლო მან რქვა: — მამაო, ტყვეები არიანო. იოანემ: — სადაურნიო? მან — ოსთაგანიო. იოანემ: — რაის შეცოდებისათვისაო? მან რქვა: — გასაყიდათაო“. ამ ამბების გამგონე ივანე ხელაშვილი დიდათ შესწუხდა. მცირე ხნის შემდეგ ივანეს მიუწოდეს აბაშიძის სახლში, ეს მალე წავიდა და ავი-და კნეინასთან. მისვლის მცირე ხნის შემდეგ ივანემ მოახსენა კნი-ნას: — „დღეს ბედნიერად ვრაცხ ჩემს თავს, რომ ბრწყინვალეობასა ვი-ახელ. გარნა რომელიმე მწურახება მიიღო ვულმან ჩემმან“. კნეინა ანნამ ჰკითხა: — „ვინ რა შეგცოდა? იოანემ: — საბრალო ტყვეებმან. მე-რე კნეინამ მიუგო: — ნუ იზრუნებ, მაგის საქმეს ლ. აბაშიძე განაგებ-სო. თუ დიდი ლ. აბაშიძესავით განაგებს: ღმერთმა უნეს მტერს მის-ჯესო“.

ამ ცნობის ახსნა ის იქნება, რომ დიდი ლ. აბაშიძე უფრო მე-ტი ბოროტი იქნებოდა ტყვეს გასყიდვაში.

აქ „კალმასობის“ გმირის ლაპარაკი მცირე ხანს შეჩერდა. მერე კვალად განაახლებენ საუბარს. ივანე ხელაშვილი ტყვეს გასყიდვას ცოდვით აღიარებს. მერე ანნა აბაშიძისა ეუბნება:—„ნუ თუ ეს ცოდვა არის, რომ ჩვენ ოსებისაგან ვისარგებლოდ და იმათაც სიმდიდრესა და დიდკაცობასა შინა მიაღწიონო“. ამის შემდეგ „კალმასობის“ გმირთ ვახშამი მიართევს და ლხინი დაიწყებს. ამ თავშექცევის დროს ივანე ხელაშვილმა სთქვა:—„ვაი ჩვენ თავს, ჩვენ ამ განცხრომაში ვართ და ის ტყვენი კი მწუხარებაში“. ამაზე ივანე ხელაშვილს პასუხს აძლევს აზნაური ორჯონიკიძე, რომელიც ტყვეების დასყიდვაში ყოჩაღი ყოფილა. ეს ეუბნება:—„იმათ მწუხარებას ბოლოს მხიარულება შეუდგება“. ივანემ ჰკითხა:—„ვითარ“? პასუხი აზნაური ორჯონიკიძისა:—„მისირში (ეგვიპტე) მთლად ბეგები ქართველები არიან“. ივანემ მიუგო:—„იგინი ლეკთაგან მოტაცებულნი და დაყიდულნი არიან და არა ქართველთაგან“. პასუხი ორჯონიკიძისა:—„სულ ერთია კაცი ვისგანაც ბედნიერებას მოიპოვებს“. პასუხი ივანესი: „მაგაზე მეტი უბედურება რა იქნება, რომ სულით უნდა წარწყმდეს და ხორციით თავის მშობლის მამულიდგან დაიკარგენ“. ამაზედ ორჯონიკიძე აძლევს პასუხს:—„რომ არ გათათრდენ, ხომ ცხონდებიან, ხოლო თავის თავის მამულის მოშორება ერთი არ არის რა, ყველგან ადგილია კაცისთვის“.

ამაზედ ივანე ხელაშვილი და ორჯონიკიძე შელაპარაკდნენ. ცნობიდან სჩანს რომ ტყვეების რიცხვი სულ ცხრა ყოფილა. ივანე უმტკიცებდა ორჯონიკიძეს, რომ ასეთი წესები დასალუპია ქრისტიანობის და საქართველოს ერთობისათვისაცაო. ორჯონიკიძე კი უმტკიცებდა, რომ ეს დაყიდული ტყვენი ოსმალში ვაბედნიერდებიან და ფაშობასაც იშოვნიანო, თუ ამათი გათათრების გერიდება, მაშინ შენც მათ მიგაყოლებთ თანა, შენისთანა მოქადაგე ეჭირვებათ მათ თანაო, რომ ეგები იქარ გათათრდნო. მაინც ტყვეთა რიცხვი კენტია, ცხრა არის და შენ მეათე იქნები—ლუწი გახდებითო. ესეთი გარემოება კაცთა, ამ პირმა პირუტყვეთ შეადარა თურმე, შური მათშიაც არისო, ჩვენც კაცნი მათებურად ვიქცევით და თუ რამეს ჩავიდნთ ეს კანონიერი უნდა იყოსო. ესე იგი ტყვეების გასყიდვა, მოტაცება და სხვანიო. ასე მართლულობდა თავს არა ეს ერთი ბატონი თურმე, არამედ თითქმის ყველა ისინი, ვინც კი ტყვესა და ყმის გასყიდვაში მოუსვენარი იყვნენ.

ამიტომ ჩვენს ვალდებულებას შეადგენს, რომ ბატონ-ყმობის ის-

ტორიაში ტყვეს გასყიდვას, თუ სყიდვას ცალკე გზა-კვალი მივსცეთ. ტყვეს გასყიდვა მის მტაცავს თავისუფლად შეეძლოს, რომ შინაც გაეყიდნა, მისი მოდავე არავინ იყო. შინაურ მსყიდველთაგან მერე შეეძლოთ რომ ან ძველს ბატონს დაეხსნა იგი და ან თვით გასყიდულს დაეხსნათ თავი. ეს მათზედ იყო დამოკიდებული. იყო ისეთი შემთხვევებიც, რომ ტყვეს მრავლად ყიდულობდენ შინაური ფეოდალი კაცებიც, ასეთ ტყვეთა სყიდვაც ისევე სწარმოებულა, როგორც ყმის გასყიდვა და გამოსყიდვა. ხდებოდა ისიც, რომ გაყიდულ ტყვეს პატრონი უჩნდებოდა და მერე ამით იხსნიდენ ახალ მყიდველთაგან, რასაკვირველია მოგებით. ოსმალ-სპარსეთში გადარეკილ და დაყიდულ ტყვეთა დახსნა კი ძალიან ძნელი იყო. ტყვეს გატაცება მეტად ოსტატურად ლეკებმა იცოდენ, მერე ამით ეს ტყვენი დროებით შენახულები ჰყვანდათ, თუ მათ დაიხსნიდენ ხომ კაი, თუ არა და მაშინ ესენი მათ თავს უკრავდენ მუსულმანთა ქვეყნებისაკენ და იქ ჰყიდდენ. ასეთი მაგალითები მაშინ ერთობ ხშირად ხდებოდა. ასე და ამ გვარად ტყვეს გაყიდვა ყმის გასყიდვაში არ უნდა ავრიოთ. ორივეს სხვა და სხვა ისტორიული მასალები აქვს.

ბატონყობა.

„არამედ კვალად შესძინა როსტომ, რამე თუ სვიმონ მოყიდულთა ტყვეთა წარუჭლენდა ყენს. ხოლო ესე გამოიყვანდა მთავართა და აზნაურთა შვილთა ვაჟთა და ქაღთა და წარუგზავნიდა. ამისთა მზილველთა ქართველთა იწყვეს ტყვეს ყიდვა: ქვრივთა და ობოლთა, რამე თუ გამრავლდა სიბოროტე, ვინაიდგან აღარ იყო ზრუნვა სულიერი და არა ზრუნვიდა მეფე სუფევისა. გარნა გაცხრომისათვის ვითარცა წესი არს მოჰმედიანთა“. *)

ასეთი ბოროტება ხდებოდა როსტომ მეფის დროს, იგივე ხოსრო მირზა. ცნობაში მოხსენებული სვიმონ არ ვიცი ვინ არის? სიმონ მეფე არ უნდა იყოს, არამედ სხვა ვინმე; მაინც ეს იქნება უმაღლესი პირი, იქნებ სამეფოც. თუ ასე იყო საქმე დაყენებული, რომ ტყვეებს ასე თავისუფლად იტაცავდენ და ჰყიდდენ, მაშინ ისიც უნდა ვიციოთ-ხოთ თუ ეს ტყვენი ვინ იყვნენ, რა ხალხი, რა ტომის და სხვანი, რომ თავიანთ ტყვეობის გარეშე მათ გასყიდვაც ელოდათ, ამ გასყიდვას თავიანთ თვალთ მზერდნენ და მასზედ ხმას არ იღებდნენ და ტყვეთ

*) „საქრთვ. ცხოვრ.“ 1 ტ., გვ. 14.

მომტაცავნი ვისაც მიჰყიდდნენ ამათ, ესენიც მისდევდნენ მყიდველთ სიამოვნებით. აქედამ სჩანს, რომ ყმა გლეხნი ძრიელ დიდს მონებაში ყოფილან.

ესენი იყვნენ ქართველი გლეხები, ქართველთ დიდებულთა ყმანი, რომელთაც ბატონის ხელში სიცოცხლე გამწარებული ჰქონდათ, ესენი მათგან ყოფელთვის დევნაში იყვნენ და ამიტომ არჩევდნენ, რომ ჯანდაბას, მოვიშალოთ ჩვენის მიწა მამულიდაჲ, წავშავდეთ იქით, თუნდ ვაფთაობდეთ, თუკი ერთი მაინც მოვისვენებთ სამუდამო ტანჯვისაგანაო. ამიტომაც ეს ტყვენი თავიანთ მტაცავთ ხმას არ სცემდნენ და ყოველივე მათ საწადელს ასრულებდნენ. ასეთ რისხვას ყმებზედ ყველანი ხმარობდნენ, როგორც თავადიშვილები, აზნაურები და მეფენიც. ცნობები არის, რომ თვით მეფენიც კი გზავნიდნენ სპარსეთში ყენის წინაშე მოტაცებულ გოგო-ბიჭებს ფეშქაშებათ და ანუ დასაყიდათ. იყო ისეთი წესებიც, რომ ხშირად გზავნიდნენ ყმებს თვით თავიანთ მებატონენიც თავისავე წესით, ასეთ მებატონეს სურვილს ყმა ვერ ეწინააღმდეგებოდა. წინააღმდეგს ვერ ეტყოდა, რომ ნუ მყიდი, ანუ ნუ გზავნიო, რადგანაც იკი მისი პატრონი იყო და არა ბატონი და ამიტომაც პატრონს როგორც სურდა და საითაც უნდოდა იქით უკრავდა თავს.

ამიტომაც განახევრდა მთელი ქართლის სოფლები: ერთმა ქართველ თავადიშვილმა ერთ სპარსელს კარგი ცხენი უნახა, ეს ცხენი მას მოეწონა, სპარსელმა უთხრა ერთი ლამაზი ქალი მომეც და ამ ცხენს მოგცემო. ქართველ მებატონემაც ერთ თავის ყმას ცოლი წაართვა და ამ ცხენში გაუცვალა თათარს. ყმამ ვერაფერი უთხრა ბატონს, წინააღმდეგობა ვერ გაუწია, რადგანაც ბატონმა ისურვა და მის წინააღმდეგ წასვლა დიდი რისხვა იქნებოდა და მასთან ცოდვაც. ასეთი მაგალითი მ. თამარაშვილსაც მოჰყავს კათოლიკობის ისტორიაში. ერთ წარჩინებულ გვარისშვილს თვით თავის დედის გასყიდვა სდომნია სპარსელებზედ. თუ ესეც ხდებოდა, რომ კაცი თავის დედას სცვლიდა, ანუ ჰყიდა, როგორც მ. თამარაშვილს მოჰყავს, რომ ერთმა ქართველმა ერთ სპარსელს თავის დედა გაუცვალა ცხენშიო, აბა სხვებზედ რაღა უნდა ითქვას. ამან მოსპო ქართველი ნაცია საქართველოში და გააოხრა ყოველივე, ცარიელი სოფლებიდა დასტოვა.

აი ასეთი ყმობა და პატრონობა ყოფილა ქართლსა და კახეთში. ეხლა ავნუსხავთ ამ ყმობის და პატრონობის პირობებსაც.

ტყვე და ყვის გაჭიდვის საქმე.

ქართველ მეფეთა დროს, ვიდრე საქართველო ძლიერი იყო და ქართველებს ერთი მეფე ჰყვანდათ, მაშინ ყვის გასყიდვა ბატონისთვის ძნელი იყო. ბატონ-ყმობას მაშინ სხვანაირი სახე აქვდა. მაშინ მებატონე თავადი და აზნაური ბედნიერი იყო და სახელოვანი, ვისაც დიდი ყმა და მამული აქვდა, საქები იყო ის თავადი და აზნაური, ვინც თავის ყმას კარგად ჰპატრონობდა, სადავო საქმეებში ვეჭილობას უწევდა, სახლას კეთებაში ეხმარებოდა, ვენახის გაშენებაში ან სხვა ასეთ საქმეებში.

ეხმარებოდა კიდევ ქალის გათხოვებაში, მიცვალებულის დასაფლავებაში, ვალის გადახდაში, ან სხვა რამ გასაჭირში, რაც კი შეიძლებოდა გლახს მოხდენოდა ცხოვრებაში. ერთი სიტყვით, მაშინ მებატონე იყო ბატონი და მასთან შემომჟვარგვლელიც ყვის ცხოვრების. პირველი მოვალეობა ბატონის ის იყო, რომ მისი ყვანი ცხოვრებით კარგათ ყოფალიყვნენ, ცხოვრებაში გაჭირება არ ჰქონოდათ. შიმშილობის დროს, ან სხვა რამ გასაჭარში უსაათოდ ბატონი უნდა დახმარებოდა. ამის ცნობები სჩანს „ქართლის ცხოვრებაში“, „საქართველოს ცხოვრებასა“ და ძველის სიგელ-გუჯრებშიაც, თითქმის ყველა ისტორიულ წიგნებში ეს ასეა მოხსენებულ განმარტებული.

საქართველოს ერთმეუობის დარღვევის შემდეგადამ საქმე სხვაგვარ მიმდინარეობს. ერთი მეფეს მაგიერ სჩნდება საქართველოში სამი მეფე და ხუთი მთავარი. ყველა ესენი სცხოვრობენ თავთავისთვის, მათ შეზღუდული აქვსთ თავისი საბრძანებელი; სამთავროები თვის ქვეყნის საქმეს განაგებენ თვითონ: ხალხის ცხოვრების ავ-კარგიანობას, სამართალს, სხვაგვარ საჭირო საქმეებს ხალხის ცხოვრებაში ეგენი უძღვებიან წინ. ერთი სიტყვით ესენი არიან სრული ბატონები და პატრონებიც მთელი ამ კუთხეების.

ასეთ პირობებში მოთავსებულ ხალხის ცხოვრება სხვაგვარ სახეს იღებს, მებატონენი ცოტა არ იყოს თავის მოქმედებას სახეს უცვლიან, ეს გამოცვლა მათის თვითნებისაგან გამომდინარეობს. ეს ფარგლოება კარგათ სჩანს ძველის ისტორიულის წარსულიდან. მაგალითებრ, მებატონე თუ ავი კაცი იყო, ან ავი ზნისა და ხასიათის მქონე, ან სხვაგვარ მავნე თვისების, რომელსაც ბოროტი ხასიათი აქვდა, მაშინ ეს ბოროტი თავის მახვილს ყველაზე ადვილათ ხმა-

მომტაცავნი ვისაც მიჰყიდდენ ამათ, ესენიც მისდევდნენ მყიდველთ სიამოვნებით. აქედამ სჩანს, რომ ყმა გლეხნი ძრიელ დიდს მონებაში ყოფილან.

ესენი იყვნენ ქართველი გლეხები, ქართველთ დიდებულთა ყმანი, რომელთაც ბატონის ხელში სიცოცხლე გამწარებული ჰქონდათ, ესენი მათგან ყოველთვის დევნაში იყვნენ და ამიტომ არჩევდნენ, რომ ჯანდაბას, მოვიშალოთ ჩვენის მიწა მამულიდამ, წავშავდეთ იქით, თუნდ გავეთათრდნეთ, თუკი ერთი მაინც მოვისვენებთ სამუდამო ტანჯვისაგანაო. ამიტომაც ეს ტყვენი თავიანთ მტაცავთ ხმას არ ცემდნენ და ყოველივე მათ საწადელს ასრულებდნენ. ასეთ რისხვას მებზედ ყველანი ხმარობდნენ, როგორც თავადიშვილები, აზნაურები და მეფენიც. ცნობები არის, რომ თვით მეფენიც კი გზავნიდნენ სპარსეთში ყენის წინაშე მოტაცებულ გოგო-ბიჭებს ფეშქაშებათ და ანუ დასაყიდათ. იყო ისეთი წესებიც, რომ ხშირად გზავნიდნენ ყმებს თვით თავიანთ მებატონენიც თავისავე წესით. ასეთ მებატონეს სურვილს ყმა ვერ ეწინააღმდეგებოდა. წინააღმდეგს ვერ ეტყოდა, რომ ნუ მყიდი, ანუ ნუ მეზავნიო, რადგანაც იგი მისი პატრონი იყო და არა ბატონი და ამიტომაც პატრონს როგორც სურდა და საითაც უნდოდა იქით უკრავდა თავს.

ამიტომაც განახევრდა მთელი ქართლის სოფლები: ერთმა ქართველ თავადიშვილმა ერთ სპარსელს კარგი ცხენი უნახა, ეს ცხენი მას მოეწონა, სპარსელმა უთხრა ერთი ლამაზი ქალი მომეც და ამ ცხენს მოგცემო. ქართველ მებატონემაც ერთ თავის ყმას ცოლა წაართვა და ამ ცხენში გაუცვალა თათარს. ყმამ ვერაფერი უთხრა ბატონს, წინააღმდეგობა ვერ გაუწია, რადგანაც ბატონმა ისურვა და მის წინააღმდეგ წასვლა დიდი რისხვა იქნებოდა და მასთან ცოდვაც. ასეთი მაგალითი მ. თამარაშვილსაც მოჰყავს კათოლიკობის ისტორიაში. ერთ წარჩინებულ გვარისშვილს თვით თავის დედის გასყიდვა სდომნია სპარსელებზედ. თუ ესეც ხდებოდა, რომ კაცი თავის დედას სცელიდა, ანუ ჰყიდა, როგორც მ. თამარაშვილს მოჰყავს, რომ ერთმა ქართველმა ერთ სპარსელს თავის დედა გაუცვალა ცხენშიო, აბა სხვებზედ რაღა უნდა ითქვას. ამან მოსპო ქართველი ნაცია საქართველოში და გააოხრა ყოველივე, ცარიელი სოფლებილა დასტოვა.

აი ასეთი ყმობა და პატრონობა ყოფილა ქართლსა და კახეთში. ეხლა ავნუსხავთ ამ ყმობის და პატრონობის პირობებსაც.

ტყვე და ყმის გაყიდვის საქმე.

ქართველ მეფეთა დროს, ვიდრე საქართველო ძლიერი იყო და ქართველებს ერთი მეფე ჰყვანდათ, მაშინ ყმის გასყიდვა ბატონისთვის ძნელი იყო. ბატონ-ყმობას მაშინ სხვანაირი სახე აქვდა. მაშინ მებატონე თავადი და აზნაური ბედნიერი იყო და სახელოვანი, ვინაც დიდი ყმა და მამული აქვდა, საქმები იყო ის თავადი და აზნაური, ვინც თავის ყმას კარგად ჰპატრონობდა, სადავო საქმეებში ვეჭილობას უწევდა, სახლას კეთებაში ეხმარებოდა, ვენახის გაშენებაში ან სხვა ასეთ საქმეებში.

ეხმარებოდა კიდევ ქალის გათხოვებაში, მიცვალებულის დასაფლავებაში, ვალის გადახდაში, ან სხვა რამ გასაჭირში, რაც კი შეიძლებოდა გლენს მოხდენოდა ცხოვრებაში. ერთი სიტყვით, მაშინ მებატონე იყო ბატონი და მასთან შემომჯარველელიც ყმის ცხოვრების. პირველი მოვალეობა ბატონის ის იყო, რომ მისი ყმანი ცხოვრებით კარგათ ყოფილიყვნენ, ცხოვრებაში გაჭირვება არ ჰქონოდათ. შიმშილობის დროს, ან სხვა რამ გასაჭირში უსაათუოდ ბატონი უნდა დახმარებოდა. ამის ცნობები სჩანს „ქართლის ცხოვრებაში“, „საქართველოს ცხოვრებასა“, და ძველის სიგელ-გუჯრებშიაც, თითქმის ყველა ისტორიულ წიგნებში ეს ასეა მოხსენებულ განმარტებული.

საქართველოს ერთმეფობის დარღვევის შემდეგადამ საქმე სხვაგვარ მიმდინარეობს. ერთი მეფეს მაგიერ სჩნდება საქართველოში სამი მეფე და ხუთი მთავარი. ყველა ესენი სცხოვრობენ თავთავისთვის, მათ შეზღუდული აქვსთ თავისი საბრძანებელი; სამთავროები. თვის ქვეყნის საქმეს განაგებენ თვითონ: ხალხის ცხოვრების ავტარებობას, სამართალს, სხვაგვარ საჭირო საქმეებს ხალხის ცხოვრებაში ეგენი უძღვებიან წინ. ერთი სიტყვით ესენი არიან სრული ბატონები და პატრონებიც მთელი ამ კუთხეების.

ასეთ პირობებში მოთავსებულ ხალხის ცხოვრება სხვაგვარ სახეს იღებს, მებატონენი ცოტა არ იყოს თავის მოქმედებას სახეს უცვლიან, ეს გამოცვლა მათის თვითონებისაგან გამომდინარეობს. ეს გარემოება კარგათ სჩანს ძველის ისტორიულის წარსულიდან. მაგალითებზე, მებატონე თუ ავი კაცი იყო, ან ავი ზნისა და ხასიათის მეჭონე, ან სხვაგვარ მავნე თვისების, რომელსაც ბოროტი ხასიათი აქვდა, მაშინ ეს ბოროტი თავის მანვილს ყველაზე ადვილათ ხმა-

რობდა ნამეტურ თავის ყმებზედ. ყმა ამ დროს შეზღუდული იყო ყველაფრით, მისთვის ბატონს რაც უნდა ექნა, როგორც ტანჯვა და წვალება უნდა მიეყენებინა, ყმა ნაინც მის გარეშე სამართლის სათხოვრად ვერსად მიდიოდა, სადაც უნდა წასულიყო, მისთვის გზა ამოქოლილი იყო. პირველნი ეტყოდნენ, რომ შენა გყავს შენი ბატონი და მასთან თქვენი მთავარიო.

მთავარი კიდევ ბატონს ძნელად გაამტყუნებდა. მთავარს რომ თავადი და აზნაური გაემტყუნებინა, მაშინ იგი მათ მტრად გაიჩენდა, მტრები კიდევ არც მთავარს დასთმობდნენ უმტროდ, მეორე მთავარს ღღეს ერთი თავადი და აზნაური გაემტყუნებინა და ხვალ მეორე, ზევ მესამე, მეოთხე, მეხუთე და სხვანი, ამით იგი მთელ სამთავროში მართალ თავად-აზნაურს ველარ იყოლიებდა. ამას გარდა ყველა თავადს და აზნაურსაც მტრად გაიჩენდა. რადგანც სამთავროს წესებისაგან მათ ცხოვრება გალაღებული აქვდათ, ამიტომ იგინი ძრიელ ხშირად და ადვილად ბოროტებასაც ჩადიოდნენ და ეს ბოროტება ყველაზე ადვილათ მათ ყმა-გლეხებს ხვდებოდათ.

ასეთი გარემოებამ მთავარი და თავად-აზნაური ერთად დააკავშირა. მათ ნდომას საზღვარი დიდი მიეცა, ასევე „მაძეცი“ დიდ უსაზღვრო საქმეთ გაიხადეს. ამათ იწყეს გალაღებული ცხოვრება. ყველა სამთავრო იყო კერა თვითნებობის, თვითმძღაგრების, თავად-აზნაურთა მუქთად ყოფნის, არ მუშაობის, ქეიფობის, ლოთობის და ბოზობისაც. მათ არაფრის შიში არ აქვდათ, მორიდება ხომ აღარავის, კანონმდებელნი თვით იყუევნ. XI საუკ. შემდეგში იგინი იხრწნებიან დიდათ, ეს გახრწნა მათ გარს მძეინვარებს, ეს მძეინვარება პირველად მათ კერას აქრობს, მათ ცხოვრებას ენებს, ამიტომ ესენი დროებით თვის ყმათა შევიწროებას თავს ანებებენ, რადგანაც მათის შევიწროებით თვით მათ მოსლით ზარალი, ვნება და ნივთიერი სიდუხჭირე. ამიტომ ესენი მისდევენ სხვა გზას.

ხსენებულის საუკუნიდამ, რაკი სამთავროთა მებატონეთა ცხოვრება ლალი იყო, ამიტომ მათში მტრობა და ავ-კაცობაც უხვი და ხშირი იყო. ესენი უბრალო რამეზედ ერთმანერთსაც კი აეშლებოდნენ ხოლმე, ერთმანერთსაც კი ღალატობდნენ, იყო ასე რომ თავადი—თავადის სახლკარს ცეცხლს მისცემდა, მით გადაბუკავდა, ტყეებს დაუწვავდა, ძნებს, ვენახებს და სხვასაც ბევრ რამეს. ასევე სჩადიოდნენ აზნაურებიც. ამას გარდა ხშირად ერთმანერთსაც დაეცემოდნენ, აიკლებდნენ და ყმებთაგან ტყეებსაც მოსტაცავდნენ. ამათ თან წაი-

ღვანდნენ და მერე ეს ტყვეები ოსმალეთში მიყვანდათ და იქ ოსმა-
ლებზედ ჰყიდდნენ. ასეც იყო, რომ ხან ამ ტყვეებს თვის მებატონენი
იხსნიდნენ, ყმათა ნათესავები. ტყვეს მოტაცება და გასყიდვა ქარ-
თველებში შემოვიდა ხსენებული საუკუნის ნახევრიდამ, ანუ 1453 წ.
შემდეგ, რაც ბიზანტია ოსმალთ დაიპყრეს.

საქართველოს სამეფოს დაღუპვის დასაწყის ხანად, ხალხის
გახრწნის, თავად-აზნაურების წახდენის, მეფეების და მთავრების
დაუძღურების და გაფუჭების და ბევრიც სხვა უბედურების, რაც კი
გარს ეკრა ყოველივეს და რამაც მოულო ქართველ ტომს ბოლო, მის
დასაწყისად პირდაპირ XV საუკუნე უნდა ვახსენოდ. ამ ხანიდამ მომ-
დინარეობს ქართველ თავად-აზნაურებთაგან ერთმანერთზედ ხში-
რად დაცემა, ნავარდობა, ტყვეს მოტაცება, მერე ამათი დასყიდვა,
ამის სენი ისე წავიდა წინ, რომ იგი აშკარად სჩანდა ყველას თვალთ-
წინ, თუ სულ არ ბრმა, მაშინ ამას ყველა დაინახავდა, უამისობა არ
შეიძლებოდა.

ხშირად ერთი სამთავროს თავადს, ან აზნაურს ნათესავობით
ჟსიამოვნება რომ მოხდებოდა მეორე სამთავროს თავად-აზნაურ-
თან, მაგალითებრ: ფულის სესხის გამო, ან მამულების დავის,
ან ქალის თხოვნის, ვინიციობა არის და ერთ თავადს—აზნა-
ურს ერთმა ასეთმა ქალი სთხოვა, მაგრამ პირველმა ქალი ამას კი
არ მისცა, არამედ სხვას, მაშინ ამათში ტყდებოდა ომი და დაუ-
დგარი ჩხუბი, სისხლის ღვრა, ერთმანერთზედ დაცემა, აკლება,
ტყვეების დატაცვა, მერე ამათ გასყიდვა ოსმალ-სპარსელებზედ, ან
ლეკებზეც. ტყვეს მოტაცვა აღვილად მატომ ხდებოდა, რადგანაც
როცა ერთი მებატონე თავის მტერს ეცემოდა, მაშინ მას თან თა-
ვის გლეხებიც მიჰყვანდა, ბრძოლაში მათი ყმანიც იხოცებოდნენ მე-
ბატონეთა წყალობით; ამიტომაც მეტად დადი ზარალი მოსდიოდა
ქართველთ გლეხკაცის ოჯახს.

ტყვეს მოტაცება და გასყიდვა XVII საუკ. იმ ზომამდის ავი-
და, იგი ქართველ თავად-აზნაურთა ისეთ ხელობათ გადაიქცა, რა-
საც თვით საქმღვდლოებამაც მიაქცია ყურადღება. ეს ტყვეს მოტა-
ცვა და გასყიდვა მათ პირდაპირ ეკლესიის სამტროდაც ჩათვალეს,
რადგანაც ეკლესიას მრევლი აკლდებოდა, ამიტომაც თვით ევდემ-
ოს კათალიკოზმაც კი დასწყევლა მრავალ გზის თვის ქადაგებაში
ტყვეს გამსყიდველნი. ეს კათალიკოზი სცხოვრებდა XVII საუკ. იყო
გვარად საყვარელიძე, ირიცხებოდა იმერ-აფხაზეთ კათალიკოზათ,

ამის სახე დახატულ იყო გელათში. ნახეთ ჩემი გამოცემა—„ვახუშტის ისტორია“. აქაც დაეხატე ამის სურათი.

XVII საუკუნის დამდეგიდამ, რაკი საქართველოზედ ოსმალ სპარსელებმა მძლავრად იწყეს ამხედრება და გავლენა, რაკი ამ ორ სამეფოს სურდა საქართველოს მოსაპობა, გაქრობა, ამიტომაც თავადაზნაურებმა ერთმანერთზედ თავდასხმას, დაცემას, აკლებას და ტყვეს მოტაცვას თავი დაანებეს. ხოლო ეს თავის დანებება არ იყო კეთილის მექონი დასაწყისი. XVIII საუკუნის დამდეგიდამ, როგორც უკვე ვხედავთ ისტორიით, მათ შორის შემოდის უკვე ყმის შეწყობების დასაწყისიც, ანუ შვილების წართმევის, ოსმალ-სპარსეთში ქვარეკვის, გასყიდვის და სხვაც მრავალ ასეთნი, რაც ხშირად აშკარადაც ხდებოდა. ამის წინააღმდეგ არც სამეფო კანონი იყო. იგი ამ სენის წინაშე მკვდრად არსებობდა. XVIII საუკუნეში რომ ეს სენი კარგად მძინვარებდა, ამას ხომ წიგნი „კალმასობაც“ ამტკიცებს. ასე და ამ გვარად ტყვეს სყიდვისაგან დაიბადა ყმის გასყიდვა მათ მებატონეთაგან.

ხასების და შპანონო შვილების საქმე.

ჩვენს კურთხეულს ძველს დროში, მართალია საზოგადო საკანონოებნი არ იყო. მთელ თფილისში მეფეების დროს არ არსებობდა ერთი საკანონო-კი. ეს არც იყო საჭირო, რადგანაც გლეხკაცის შვილებს 18 წლიდამ ცოლს რთავდნენ. ასევე მოქალაქენი და ვაჭრები საღამოს 8 საათის შემდეგ ყველა თავის სახლში იყო დალხინობდა. ასე იყო, ხოლო ცხოვრების ასპარესზედ გალაღებულნი იყვნენ ზოგიერთნი, ისიც ყველა კი არა, ზოგიერთი, ვინც უვარგისი იყო, თორემ კეთილი და პატიოსანი პირთა რიცხვიც დიდი იყო მათში. ვინც ურიგო იყო, იმათს ოჯახებში გამრავლებული იყო ყმათა შვილების ხასათ წაყვანა. ყმის გოგოს ჯერეთ ბატონი გაატყუებდა და მერე ამას სხვებს მიუგდებდა.

იმერეთს და სხვაგანაც, სადაც-კი ურიგო თავადაზნაურის ოჯახს ნახავდით, იქ უსათუოდ ჰპოებდით თითო-ოროლა მათ ყმათა გოგოებს ხასად დამჯდართ. ესენი მებატონეთ სახლში ჯერეთ მოახლეთ ემსახურებოდნენ, თან ბატონის შვილებს ხასობას უწყევდნენ. ასეთი წესები ისე იყო გურიაში გავრცელებული, რომ მარტოდ 1838 წლიდამ მოყოლებული 1860 წლამდე რამდენიმე ასი და თითქმის ათასი ხასის საჩივარიც-კი შემხვედრია და მინახავს. ასეთ ქალების

მდგომარეობა დიდს სამწუხარო სურათს წარმოადგენდა იმ დროს. ქალები დევნილნი იყვნენ და პირად ღირსება დაცემულნი. ჭასად გახდენის შემდეგ მას ყველა ნაძრახს ეძახდა, მას აღარავინ ირთავდა კანონიერის ჯვარის წესით. ერთის სიტყვით თვის სიკვდილის დღემდე რჩებოდა საბრალო დასაძრახის მდგომარეობაში.

ასეთი უბედური ქალიც-კი, თავის უბედურის სხეულით და დაცემულის ღირსებით მაინც ბატონის მონად შთებოდა, ხასა მებატონეს სახლში ჰყვანდა ვიდრე უნდოდა. მერე, შვილის მიცემის შემდეგ, რასაკვირველია ხასას ადვილათ დაითხოვდა. მის მაგიერ მერე სხვა ახალს მოიყვანდა, ქალწულ ქალს და ასე და ამ გვართ. ზოგიერთი ბოროტი მებატონე ყოველთვის იცვლიდა ლოგინს ახალ-ახალი ქალებით. გაგდებულნი, ანუ დათხოვნილი ხასა კი მაინც კიდევ ბატონის მონად შთებოდა და მას არ შეეძლო ამ შემთხვევაში თავის ნებით გათხოვილიყოს, ვიდრე ამ ნაძრახ საბრალოსაც ბატონი ნებას არ მისცემდა. ნება დაურთველად მას შეეძლო მხოლოდ მრუშობა, ბოზობა, საკახპოში დაჯდომა. ყოფილა ისეთი მაგალითები, რომ მებატონენი თავიანთ ყმის ქალებს თვით საკახპოებშიც-კი ეძებდნენ და ხარკს ართმევდნენ. ამის მაგალითები ხშირად ყოფილა, რომ მებატონე თვლისში ჩამოსულა; თავისაგანვე პირველათ გაფუჭებული გოგო საკახპოში მოუწახავს, საბატონო ხარკი გამოურთმევიდა და მერე წაბჭანებულა შინ საბრალო ქალისაგან დასაჩუქრებული.

ასეთ ქალებს სიკვდილამდის ყოველთვის დიდი უბედურება ელოდათ და გაჭირება. ამათი ბედი ერთი ის კი იყო, რომ ბატონისაგან ნამუს ახდელს და გაფუჭებულს ხალხი და ნათესავობა არ სდევნიდა, რადგანაც მათ იცოდნენ კარგად, რომ მათი ნათესავი ქალი ბატონის ძალადობით იყო ნამუს-ახდილი და გაფუჭებული. ამიტომ გლეხკაცობაში ასეთი საბრალოების დიდი შეგნება და სიბრაულეობა აქვდათ. ეს რასაკვირველია ასეც უნდა ყოფილიყოს. იყვნენ ისეთი მებატონენიც, რომელნიც ასეთ ქალებს ათხოვებდნენ თავიანთ გლეხებზედ, რასაკვირველია თვისის წინადადებით და ამ შემთხვევაში, გლეხს კაი საჩუქარს აძლევდნენ—მზითევს და ხშირად ყმობისაგანაც ათავისუფლებდნენ; უფრო კი მზითევს აძლევდნენ. ათავისუფლება იცოდნენ, მაგრამ იშვიათად. ათავისუფლებდნენ უფრო ისეთ გლეხებს რომელნიც სწეულნი იყვნენ და ბატონის ბეგრის გადახდა არ შეეძლოთ. ათავისუფლებდნენ ისეთ სასიძო გლეხ ყმებს, რომელნიც დიდ-

ხან ხასად ნამყოფს ქალს წაიყვანდა ცოლათ და ბატონის თხოვნას აღასრულებდა. ათავისუფლებდენ ისეთ გლეხთ, ვისგანაც ადვილათ ვერას გამოელოდნენ.

თორემ იშვიათი იყო, რომ მებატონეს გაენთავისუფლებინა ისეთი გლეხკაცის შვილი, რომელსაც ბატონის გული შეეჯერებულნი ჰქონდა და ხარჯსაც ყოველთვის ულაპარაკოდ უხდიდა. ასეთ გლეხებს ბატონი არამც თუ ათავისუფლებდა, არამედ იგი ასკეთებს საყმოთაც ეძებდა, ზოგს ყიდულობდა კიდევ, ზოგს გაბრიყვებიაც იყმობდა, ზოგს ძალით და შიშითაც. მე იიდენი საქმეები მინახავს ყმა ქალებისა, იმდენი უბედური შემთხვევები ბატონებთაგან მათ-ზედ მოხდენილი, რასაც მთელ ტომებშიაც ვერ დავტყვით. ამის ცნობებს მრავლათ მოისმენთ ჯერ კიდევ ცოცხლად ყოფილ ბატონყმობის მომსწრე მოხუცებულთაგან, რომელთაც კარგად ახსოვთ ამ ვაების ცნობები. მე აქ ბევრს არას დავასახელებ, მხოლოდ მოვიყვან ერთს მხარეს ამ ქალთა ცხოვრების ვაებისას.

მებატონე ქალს რომ წაახდენდა, მერე მან ისიც კარგათ იცოდა, რომ ეს ქალი დაორსულდებოდა, ამიტომ ჩუხად იგი ქალს ეუბნებოდა, რომ ჩემს ვარდა, შენ ერთხელ ან ორჯელ სხვა ვინმე გლეხის შვილიც დაიახლოვეო, რომელიც შენ მოგინდეს და მოგეწონოს, ან შენ მოეწონოვო. ხოლო იმას-კი ნუ გააცხადებ, რომ ჩემთან? ყოფილხარო. როცა შენ შვილი მოგეცემა, მაშინ მე იმას დავაკისრებ შენს ნაშობს და შეიძლება რომ შენც ადვილათ შეგროთო მასაო. ასეთ ხრიკებს ადგენენ მებატონენი და ამით იგინი არც ტყუფდებოდნენ, ხშირად მათ თავიანთა ფონიც გაჰყვანდათ და თვისგან დაორსულებულ ქალთა ბრალს სხვას სწამებდნენ, მაგრამ დაწამება უბრალო იყო, რადგანც ქვეყანამ იცოდა მებატონეთა ხრიკები და ის გარემოებაც, თუ ესენი რა ხრიკებს თამაშობდნენ თავიანთ სახლში საბრალო ყმის ქალების გვერდით და ამიტომ მათს ბრძანებას და ფანდებს მხოლოდ შიშით ემორჩილებოდნენ და არა თავიანთის ნებით და წადილით. ზოგს ყმას ქალს მისცემდენ და დაჰპირდებოდნენ, რომ გაგანთავისუფლებთო, მაგრამ დაპირება დაპირებად რჩებოდა და შემდეგ არ ათავისუფლებდნენ. იყო ისეთი შემთხვევებიც, რომ ხასა ქალს მებატონე ვერ ათხოვებდა ყმებში, ვერავის შოულობდა მთხოვნელს და ვისაც დაბრალდებოდა ქალის დაორსულება, ისიც რამე შემთხვევებით წინეთ მოასწრობდა და ცოლს შეიერთავდა. იმ შემთხვევაში, ქალს რომ გაისტუმრებდა ბატონი სახლიდან, თუ პატარა

ჰყვანდა ქალს ყმაწვილები, მაშინ დედას თან გაატანდა აღსაზღვლათ და თუ დიდი იყო, მაშინ თვითონ იტოვებდა შინ მოსამსახურედ. ყმობილიაპაც იგი ვერსად წაუვიდოდა, მის საკუთრებას შეადგენდა.

იყო ისეთი შემთხვევებიც, რომ ზოგიერთ ქალის ნაშობს ბატონი სხვას რომ დააკისრებდა, მას რომ მოვალედ ხდიდა ქალის შერთვას და შვილის მიღებას, მაშინ ზოგი გლეხი ყმა ქალს კი არ შიერთავდა, მაგრა დადგებოდა, მხოლოდ ნაბუშრის მიღებას და გაზრდას კისრულობდა. მაშინ ყმაწვილი ამ ამყვანი მამის გვარზედ იწერებოდა, ხოლო იგიც ბატონის ყმა საკუთრებათ ითვლებოდა. იყო ისეთი პირობებიც, რომ ნაბუშარი ქალი თუ ვაჟი საყოველთაოდ მამობილის სახლში რჩებოდა, ნამეტურ ქალის მოვალეობა აწვა მამას კისერზედ და მას ქალი უნდა ვაეთხოვებინა გაზრდის შემდეგ, ისეც იყო, რომ ვაჟი კა დედას დაუბრუნდებოდა, ხან ქალსაც უბრუნებდენ, ხან თვით დედა დაიბრუნებდა თავის სურვილით. ეს ხდებოდა მაშინ, თუ დედა შეძლების მქონი იყო და მამობილი შეუძლო, სხვა შეილებს პატრონიც.

ეს ხდებოდა მაშინაც, თუ მამობილს ნაბუშრების წინაშე რამე რალატი შეემჩნეოდა. ზოგმა ასეთმა მამამ იცოდა საბრალო უკანონოდ შობილ ბავშვების ჩუმად ოსმალეთში გადარეკა და დასცილება. აქედამ ანაღებ ფუფს ბატონსაც მისცემდა და ამიტომ ამ საქმის ვითარება ბატონსაც იცოდა საიდუმლოთ, მის გარდა მას სხვა ვერავინ რას შეიტყობდა. ასეთ შეუბრალებელ მამობილებთაგან ხშირათ დაწყიდულან ჩუმათ პატარა ქალ-ვაჟნი. დამყიდავნი ყოველთვის ისე ახერხებდენ ამას, რომ მათ ვერვინ რას გაუგებდა. შემდეგ ხალხში გაავრცელებდენ, რომ ყმაწვილები დამეკარგნენო. დედა ბევრს იწუხებდა, აქეთ-იქით ეცემოდა და ძებნას დაუწყებდა, მაგრამ რაღა დროს და სად, მათ კვალს ვეღარსად მიაგნებდა საბრალო დედა. ასეთ ქალთაგან ბევრი ცრემლი დაღვრილა მწარედ შვილების გულისთვის. ეს უბედურება ისე იყო განშირებული, რომ მშობლები ყოველთვის ზრუნვასა და ზედამხედველობაში იყვნენ თავანთ ნაშობებზედ. ასეთ საქმეთა შესახებ მე მრავალი საბუთები მინახავს, დღესაც ბევრი არიან ცოცხალნი, მაშინდელ მებატონეთა წინაშე ხასად ყოფილნი. ბევრი მოხუცი დედა მინახავს, რომელსაც მრავალი რამ ცნობები უამბვნია ჩვენი წერილის დასაწერად. ასეთ პირთა რიცხვი დღეს ცოტა არის და შემდეგ მთლად მოისპობა, მათგან ვერ ვისარგებლეთ და ამბები ვერ ვწერეთ. იყვნენ თურმე ისეთი მამობილი გლეხნი, რომელნიც

თავიანთ ნაბუშრებს დედას აღარ უბრუნებდენ. დედისთვის კი რასაკვირველია შვილი აუცილებელს საჭიროებას შეადგენდა. მას ვინც ეყოლებოდა ნუგეშად თუ არა ერთად ერთი თავის ნაშობი და გაზდილი შვილი. მამობილი ხშირად ძალასაც ხმარობდა თურმე—არ მისცემდა შვილს. საბატონო კანონი კი ისე ყოფილა, რომ ვაჟი გაზდის შემდეგ დედისა იყო, თუ მამობილთან გაიზდებოდა, მერე თუ დედა მოითხოვდა, მამობილს ძალა არ აქვნდა, უნდა დაებრუნებინა დედისთვის.

ამის მაგალითები ასამდე მინახავს, აქ მოვიყვან მხოლოდ ერთს, რომელიც შეეხება ბახვის ნაწილ სოფელ ქალაში მცხოვრებ ედუკი ჭანიშვილის ქალის საქმეს. ეს ამბავი მომხდარა 1847 წ. ჭანიშვილები გიორგი ნაკაშიძის ყმანი ყოფილან, ჭანიშვილის ქალი ედუკი ბატონს შინა მსახურად ჰყოლია, ამ დროს ამ ქალს ვითომც და როსტომ მგელაძესაგან გასჩენია შვილი. შვილი მერე მამობილს წაუყვანია აღსაზრდელად. მოახლისთვის ბატონს ნება მიუცია გათხოვების და ამიტომ ქალი გაუთავისუფლებია. ქალი თავისთვის წასულა, გათხოვილა—ეს არ ვიცი, ხოლო 1847 წ. ოზურგეთის უფროსს საჩივარს აძლევს და შვილს სთხოვს. ეს საჩივრის ქალადი მე ვნახე, გვერდები მომპალი აქვნდა, რაც გავარჩიე არეგ-დარეგით ის აქვე მომყავს:

„მათს კეთილშობილებას ოზურგეთის უეზდის უფროს. თხოვნა ედუკი ჭანიშვილის ქალისაგან.

მე ვიყავი მოახლე კნიაზ გიორგი ნაკაშიძისა და დროსა მოახლოებისა მეყოლა უკანონო შვილი როსტომსა მგელაძისაგან და რა გაუხდა შვილსა ჩემსა ოთხი წელი, მე ველარ შევძელ მოვლება ყმაწვილისა, რადგანაც სამსახური უნდოდა, დროებით წავატანე როსტომს მგელაძეს ჩემი შვილი აღსაზრდელად და ტანფების შესაკერავად. შემდგომ ამის გამანთავისუფლა ბატონმა და ქმრის შერთვის ნება მომცა, ეხლა შევიტყე რომ იგი სცემს მას და არც ტანთ აცმევს, არც ფეხთ აცმევს. მე მრავალჯერ ვსთხოვე შვილი ჩემი მათ, მაგრამ მათ არ დამიბრუნეს. ეხლა ვთხოვ თქვენს მაღალ კეთილშობილებას ჰყოთ განკარგულება ამაზედ და მომეცეს შვილი მე, რადგანაც კანონით დედისა არის უკანონო შვილი, ანუ ბატონსა ჩემსა და ნუ ექმნების ნება მას, რომ შვილი ჩემი წამართვას მე. ვითხოვ შვილის დაბრუნებას“. საკვირველი ამ წერილის. ერთი ის არის, რომ მომჩივანი თავის შეცდომაზედ და უკანონო შვილის ყოლაზედ მთავრობის

წინაშე ეს ქალი ისე თავისუფლად და მოუკრიდებლად ლაპარაკობს, რომ სჩანს ეს ჩვეულება მაშინ ისე ყოფილა მოფენილი, რასაც ნორმად და რიდი არ სდომნია.

სიტყვა, ანუ სახელწოდება „ნასყიდა“

ქართლსა და კახეთში, სახელწოდებათ იხმარება „ნასყიდა“. ეს სახელი მამაკაცისა არის, იგი არ არის ძველის ძველი, ანუ ქრისტიანობის პირველ დროის ქრისტიანთა სახელი, რომელიც საეკლესიო მამებთაგან იყო ცნობილი და თანახმად საეკლესიო მსოფლიო კრებებისაგან დადგენილი და ხალხის საწოდებლადაც მიღებული. სახელი „ნასყიდა“ არც ძველი, ანუ ქრისტიანობის პირველ დროს, ანუ კერპთ-თაყვანისცემის და წარმართობის დროის ვახლავსთ. იგი შემდეგი დროსია, უკეთ რომ ვსთქვათ, შემოსული და აღორძინებული იმ დროს, როცა ქართველთ შორის ბატონყმობა გამძლავრდა და მასთან ყმათა გასყიდვ-გამოსყიდვაც ხელობათ გადაიქცა, როცა ყმანი მებატონეთაგან მოუკრიდებლივ ისყიდებოდნენ.

ამის დასაწყისის ხანად ჩვენ მიგვაჩნია მეზვიდმეტე საუკუნის დამდეგი, როცა მართლაც და დაიწყო ყმობის—მონობის აღორძინება. ასე და ამ გვარად ჩვენ ვიცით, რომ სახელი „ნასყიდა“ არის მართლაც და კაცისაგან ნასყიდ კაცის, ანუ ყმის სახელი. შეიძლება ვინმემ იფიქროს ისიც, რომ გასაყიდს ყმას ნუ თუ სახელი არ აქვდა, რომ მას თავის სახელს კი არ უწოდებდნენ, არამედ „ნასყიდას“ უწოდებდნენ როგორც ნასყიდს, ეს რათ უნდა ყოფილიყოს ასე.

ამაზედ ჩვენ ვიტყვიტ შემდეგს: მებატონეთაგან ყმების დასყიდვა, ერთ დროს სათაკილო იყო ქართველებში, ამის მორიდება ჰქონდათ მებატონეებს და თვით დასაყიდთაც ერიდებოდნენ. ეს, ამ დროს მყიდვეთათვისაც არ იყო კარგი და იგი ერთის მხრით იძრახებოდა, რომ ქრისტიანს სულს ბატონისაგან ყიდულობდა და მით იგი ნასყიდის სულსაც ებატონებოდა. ამიტომაც იყო, რომ საშუალო საუკუნოებამდის, ყმათა მსყიდველნი თვის ნასყიდებს ძრიელ ხშირად ათავისუფლებდნენ თავიანთ სულის გულისთვის, ან ეკლესიას და მონასტერს სწირავდნენ თვის სასახელოდ, მოსაგონად.

ამის ხანამაც განვლო, მოვიდა სხვა დრო, როცა ყმებს ბატონებმა სხვანაირად დაუწყეს მზერა და ერთის მხრით დიდის უფლებებით რბევა და დასყიდვაც.

აი ასეთ დროს, როცა ქართველთ შორის, მებატონეთა წინაშე თვის ყმათა დასყიდვის მორიდება დავარდა, როცა ამის სარცხვილის ფარდა აიხადა, როცა მებატონეებს აღარ რცხვენოდათ ქვეყნის და თვის მოძმეებს ნადირივით ჰყიდდენ, მაშინ მათ გვერდით გასჩნდენ ისეთი პირნიც, ისეთი ვაჭრები, მსყიდაენი და მერე გამსყიდაენიც, რომელთათვისაც დიდათ სასახელო იყო ის, რომ მათ რაც შეიძლებოდა მეტი ყმები ეყიდნათ, მეტი დაეყიდნათ და საზოგადოდ ასეთის საქმეებით თავი გამოეჩინათ. ამათთვის სასახელო იყო რამდენიც მეტს ყმებს იყიდდნენ, ამით თავი მოსწონდათ სხვების წინაშე. რომ გამოეჩინათ თავი, ამიტომ მათთვის საჭირო იყო მისი ცნება, რომ ჩვენ ესა და ეს ვიყიდეთ, ეს ჩვენი ნასყიდი ყმა არისო. ამის საცნებლად საკმარისი იყო, რომ მყიდველს თავის ყმისათვის ნხოლოდ ნასყიდა ეწოდებინა და ეს „ნასყადა“ უკვე ნიშანი იყო მის, რომ იგი ნასყიდი იყო ახლად ვინმე მებატონესაგან. თუ ასეთ ნასყიდ ყმათა რიცხვი როგორ ყოფილა ქართველთ შორის გავრცელებული, ამას ასაბუთებს ეს გარემოებაც, ვინაიდან სახელს „ნასყიდას“ გარეშე თვით სიტყვა ნასყიდა გვარადაც არის გადაკეთებული და იწოდებინ „ნასყიდოვან“, ნასყიდაშვილათ და სხვაც ასეთნი.

ნასყიდოვების გვარის წევრნი სცხოვრობენ მესხეთს, სოფ. ვოლეს, ქართველ კათოლიკენი. მასთან ქართლ-კახეთის სომხეთისკენ, ანუ სამშვილდეს, სოფ. ბორბალოს, მასთან თფილისში და სხვაგანაც. აი ასეთია ისტორია სიტყვა „ნასყიდა“-სი. ამ გვარის წევრთა შორის, თუ სადმე რამე ცნობა იქმნება დაშთენილი და ეხსომებათ, უეჭველია იქ მათ ისიც კარგად ეცოდინებათ, თუ მათი წინაპარნი როგორ გაყიდულ-გამოყიდულან, ან მათ ძველებთ შორის ნასყიდა სახელად, ან გვარად როგორ დარქმევიათ. ამ სიტყვა და გვარ ნასყიდა, ანუ ნასყიდოვან დაკავშირებულია მთელი წარსულის ისტორიის ცნობები, რასაც, რასაკვირველია თავისებური ღირსება არასოდეს არ მოაკლდება. ესევე სიტყვა—ნასყიდარი გუროაშიც იხმარება თურმე.

მაგალითებრ, იქ ვინმე ღარიბ-ღატაკი კაცის შვილს თუ ვინიცობა არის ტანზედ საცმელი თუ შემოეხა და მის მერე ახლის ანუ რიგიანის ღირსი ვეღარ გახდა და მასთან ამ დაგლეჯილ ტანთ-საცმელის მეჭონმა თუ ვისთანმე რამე დააშავა, თუნდ სულ უბრალო და უმნიშვნელო, მაშინ მას გაჯავრებულნი ეტყვიან, რომ აი შე „ნახილარო“, ანუ ნასყიდარო, ამას რას შერებიო. თვით სიტყვა „ნასყიდა“ იმერეთში არ იხმარება არც გვარად, არც სახელად. ეს მარტოდ

ქართლ-კახეთში და ნამეტურ თფილისშია. დღეს ამ სიტყვა ნასყიდას წარსული ისტორიულის ვითარების ბევრს აღარაფერი ახსოვთ და თვით ამ სახელის და გვარის მექონთ წარმოდგენაც არა აქვთ შის შესახებ, თუ ამ სახელსა და გვართან რა ისტორიულს წარსულს აქვს კავშირი.

ესევე სიტყვა „ნასყიდა“ მოიხსენება ძველს სიგელ-გუჯრებშიაც.

ჟეზის სახის გაფუჭება.

აჭარაში ერთ ქართველ მაჰმადიანს შეეხვდი, იგი მოხუცი იყო და მასთან ფანატიკი, ქართული ლაპარაკი კარგათ, ზედმიწევნით იცოდა, თითქმის წიგნურად, ხოლო ქართული წიგნის კი არა ესმოდა რა. ამას ძალიან სძულდა სიტყვა ქარველი, ქართველთან მისი ფიქრით შეკავშირებული იყო უსჯულოება, ასევე ის ცუდი საბაბი და გარემოებაც, რომ თქვენში ბატონიშვილები თავიანთ ყმებს სასტიკათ სჯიანო. ამ მოხუცს გურიაში ხშირად ევლო სავაჭრო საქმეთა განო, მას კარგა სცნობია ბატონიშვილი მალაქია გურიელი. მიამბო ამ ფანატიკ აჭარელმა:

ერთხელ გურიაში ვიყავ სავაჭროთ, გახლდით მალაქია გურიელთანაც. ამ დროს მას ყმამ მოუხარშა ღომი, ბატონს რომ შიართვა, ამას არ მოეწონა და ის ცხელი ღომი პირდაპირ სახეზე ესროლა და საწყალს თვალები წაუხდინა. ასეთი საქმენი მას ხშირად ჩაუდენია თავის ყმების წინაშე: ისიც უნდა ითქვას ბატონო, რომ გურიაში ყმებს მართო ეს ხომ არ სჯიდა ასე, სხვები უფრო აწვალებდენ, სხვებმაც იცოდნენ ასე ღომის სახეში სროლა და მათგან დასახიჩრებულს ყმებს იქნება დღესაც შეხვდეთ გურიაში. ეს დრო იყო 1892 წ. ამავე მოხუცმა მიამბო შემდეგი:

მე თვით ხშირად გამომიყვანია გურიიდან ყმანი და ოსმალებში გამიგზავნია, იქით წასულან ესინი და მით მორჩენილან ბატონის ყმობას და ტანჯვას. ზოგს ბატონს აქ გადმოჰყვანდა ყმები და ჰყიდდა, როგორც მალაქია გურიელი. მაშინ ჩვენ ძრიელ ხშირად ვყიდულობდით და ჩვენის სულისთვის ვათავისუფლებდით და მერე ვათათრებდით, ჩვენი მოლები და ხოჯები ხომ უფრო ყიდულობდენ. მაგრამ ხდებოდა ისიც, რომ ხანდისხან ბეჩაეები თათრობას უშინდებოდნენ და ამიტომ აქედან იქით მიროდენ ისევე. მერე ჩვენნი ამათი შესყიდვა მოსპეს და გამყიდავ მებატონეებს ტრაპიზონი მიუჩინეს. იქ იყო დასაყიდი ბაზარი, იქ მიჰყვანდათ და იქ ჰყიდდენ

თავიანთ ყმებს, იქ სათარებს გარდა ყმებს ბერძნები და სხვანიც ყიდულობდნენ, იქ დაყიდულები კი ველარ ბრუნდებოდნენ ადვილათ შინისაკენ.

ცხადი საქმეა, რომ აქეთვე ერთი და ორი ქართველი არ იქნება სათარებს გარდა ბერძნებზე დაყიდულნი. ერთხელ მითხრეს, რომ ტრაპიზონში მცხოვრებ ბერძენთ შორის არის ქართველი გვარებიც. ერთი ყავახანის პატრონი ბერძენი გვარათ ქართველოვიაო. მაშ რითი შემცირდა საქართველოს ერი თავის მიწა-მამულზე თუ არა ასე დაბნევით. როგორც შევატყვე ხსენებულ მოხუც აჭარელს, ვგონებ გურიაში მას მიტომ უფლია, რომ მალაქიასაგან ყმათა შეიღები ესყიდნა და მოერეკა აქეთ, ვგონებ ამასვე უნდა ემგზავრებინოს ოსმალეთში ქართველთ შვილების დასასყიდად. ვკითხე მე— თუგენც ხომ არ გიყიდნიათ მეთქი. მითხრა, რომ ერთხელ ერთი კაცი ვიყიდე და გავანთავისუფლეო. მაგრამ არა, ეს ისეთ ამბებს ლაპარაკობდა დაყიდულ ყმათა ცხოვრებიდაჲ, რომ უამისობა არ შეიძლებოდა მისი.¹⁾

ბაქცაული, მოტაცებული და გაყიდული ყმანი ოსმალეთში *)

1860 წ. გუზიიდან დაიკარგა გლეხი ბერაძე, ოსმალეთში უკრეს თავი და იქ გაყიდეს. მერე ამაზედ გამოძიება ატყდა, გლეხი ვერსად გამოჩნდა. 1864 წ. ნიკოლოზ ბერაქემ ნებართვა აიღო მთავრობასაგან და ოსმალეთში წავიდა, სიძის საძებნელათ, მაგრამ იქ ვერაფერი ვერ იპოვნა.

აჭარაში ბერაძეები სცხოვრებენ. სოფ. კაპნისთავს მცხოვრებ ბერაძეებში ვაყავი, ვნახე ერთი გოთაულ ბერაძეთაგანი. ეს მოხუცი ძველადგან ყაჩაღობაშიაც ყოფილა განთქმული ოსმალეთში. მან მინამბო, რომ მე ბევრი გოგო ბიჭები მიყიდნია ქურდულათ ქართველებსაგან და ოსმალეთში კაი ფასად დამიყიდნიაო. უმეტესად ამ გოგო

1). ჩვენგან პატრივკმულ მაქარია კაკანაძეს ერთი ახარებული ჩვეულება აქვს: წერილის სათაური თვით წერალის შინაარსს, თიუქმის სრულად არ შეეფერება. შიგა და შიგ მერე წალა ნამბობი სხვადასხვა საკითხებს უფრო შეეფერება, ვინც ავტორის მიერ დარქმულ სათაურს, მოუხედავათ ამისა, თათონ წერალების შინაარსი შეტად საინტერესოა. ესტოვებთ უცვლელათ. რედ.

*) სამართლიანი იქნებოდა, რომ ამ წერილს მოხსენებულ სათაურის ნაცვლათ, სხვა სათაური ჰქონოდა. ესტოვებთ უცვლელათ. რედ.

ბიჭებს მათი მებატონენი ჰყიდდენ ჩვენზედაო, ხან იტაცავდნენ ყმებს და ხან თავის ნებითაც მოჰყავდათო ჩვენში. გურიილამ ხშირად მოდიოდნენ ძმები—ძმების საძებნელად, მაგრამ ვერას პოულობდნენ. ყველანი შორს, ოსმალეთის უშორეს ქალაქებისაკენ მიგვეყვანდა და იქით ვყიდდით, რომ მათ ნათესავენს კვალი არ მიევნოთო. მომხდარა ისიც, რომ ბატონისაგან დაყიდულს ნათესავი გამოსჩენია და ამას დაუხსნია თავის ფულით და შინ წაუყვანია.

1860 წ., უნდა ითქვას, რომ ერთი და ორი კი არ დაკარგულა ასეთ ყმათა შვილებთაგან, არამედ მრავალნი და ვნით უთვალავნი. ზემო ხსენებულ გლეხ ბერაძეს ამბავი მუსულმან ბერაძემ მიამბო: ის ბერაძე აქაც გვეყვანდაო, ჩვენ იგი ოსმალეთის შორს ქვეყნებში წავიყვანეთ, იქ გავათათრეთ და მით დავიხსენით მანვე ეჯისაგანაო. მერე მისი ბიძაც იყო ჩვენში და ეძებდაო, მაგრამ ვერა ნახა რა, ჩვენც არაფერი ვუთხარიო, ამიტომ აჭარილამ იგი ისევ გურიას დაბრუნდაო.

თვით ეს მუსულმანი ბერაძე კაპნის თავში ჩუმად სცხოვრებდა, სახლში იყო, როცა კიბეზედ ავედით, როცა სახლში შევედით, მერე კიბე აიღო, რომ არავინ შემოვიდესო. მე შემეშინდა და თვითონაც ეშინოდა, კაცები არ დამეცნო. მჯეიტყე, რომ ეს მოხუცი მუსულმანი ბერაძე მეტად სახელგანთქმული ყოფილა ყმათა გატაცება-გასყიდვაში არა მარტო ქართველებთაგან, არამედ თვით მუსულმან ქართველთ შვილებსაც იტაცავდა თურმე სილამაზის გამო, ოსმალეთის შორს ქვეყნებში მიჰყვანდა და იქ ოსმალებზედ ჰყიდდა კაი ფასადაო.

მებატონეთა მცირე-წლოვანი გარუნველნი *)

ბატონი რომ გარდაიცვლებოდა, მის დანატოვის მამულის ფლო-ბელობაში მხოლოდ დროს მიხწეული შვილი შედიოდნენ, ანუ ასაკოვანი. უამისოდ, თუ ბატონიშვილები მცირე წლოვანი იყვნენ, მაშინ უძრავი და მოძრავი ქონება, ყმები და მათი მამულიც „აპეკის“ ქვეშ რჩებოდა. ბატონისშვილი რომ სრულწლოვანი გახდებოდა, მაშინ მოითხოვდა იგი სხვათა შორის ყმებზედაც უფლებას და ბატონობას.

ამის მაგალითია კნენა ტერეზია თავ. თავდგირიძის ასულის გურიელისა: როცა ამ ქალს მემკვიდრენი გარდასცვიან, მაშინ იგი მცირე წლოვანი ყოფილა.

*) მიუხედავად იმისა, რომ სათაური შინაარსს არ შეეფარდება, ვსტოვებთ მცვლელოთ.

1860 წ. იგი შესრულებულა სრულწლოვანი და ამიტომ მთავრობას სთხოვს რომ ჩემის ყმების ბატონურს მფლობელობაზედ შემოიყვანეთ და ყოველივე ჩამაბარეთო: ყოველივე უნდა ჩაბარდეს ყმების უნაკლულოდ და სწორედ, რომელი ყმა მოკვდა, ვინ დაიბადა, ვინ ჯვარი დაიწერა და ცოლი მოიყვანა, ვინ ქალი გაათხოვა და სხვაც მრავალნი ამ გვარნი.

ყმების სიმრავლეს სასტიკად აღევნებდნენ თვალ-ყურს და მათს ყოველს ნაბიჯს ფხიზლად იძიებდნენ. იმას კი არ აქცევდნენ ყურადღებას თუ ვინ მის ნათესავთაგანმა მის ყმის შვილთაგანი მოიტაცა და სადმე გაყიდა, ეს უმნიშვნელო იყო, რაშიაც განაყიდის ანაღებიდამ მათაც შეხვდებოდათ მცირე ნაწილი და ამიტომ ყმის შვილის მოტაცვას მებატონის გვარის წევრთაგან და გასყიდვას კი სიტყვითაც არ ახსენებდნენ. ასე იყო თურმე. მართალია ჩვენ ამ წერილს „მებატონეთა მცირე-წლოვანთ მზრუნველნი“ უწოდეთ და ისიც უნდა ითქვას რომ ხშირად ეს მზრუნველნი რავდენათაც იცავდნენ მებატონე მცირე-წლოვანთ, იმაზედ მეტად და ათასჯერ მრავლად ყმათა შვილების რიცხვს კი ამცირებდნენ და უზრუნველ მტრობას უწევდნენ. ჩუბათ ჰყიდდნენ შორეულს ქვეყნებში, მაგალითებრ ოსმალთა მფლობელობის დროს, ზოგი მოპარვა-წარტაცვით ახალციხეს გადაჰყვანდათ, ზოგი ბათუმს, ოსმალთა ქალაქებში და იქ ჰყიდდნენ ოსმალებზედ. მერე ამ განაყიდთა რიცხვს სრულ წლოვან მებატონეთა ჩაბარების დროს სხვადასხვა წრიკებით რთავდნენ, ზოგზედ სიკვდილს იტყოდნენ, ამისთვის თვით პატრონებსაც დაიყოლიებდნენ და ისე ათქმევინებდნენ, ზოგზედ მღვდელსაც იმოწმებდნენ, ზოგზედ იტყოდნენ, რომ დაიკარგა, ვგონებ კახეთისკენ გაქცეულა, ბევრი ვეძებე მაგრამ ვერ ვიპოვნეთო. ასეთ საქმეებს ხსენებულნი სვავნი უფრო ისეთ გლეხებზედ სჩადიდებდნენ, რომელნიც უფრო დაბრიყვებული ჰყვანდათ და დაჩაგრულნი.

ბატონყმობის ამგების უფლარება ყმებისაგან ქრისტიანობასა და თათრობასთან (ისლამთან).

ეს უფლარება არის დაწერილი ისე, როგორც მართლაც და ქართველი ყმა გლეხები ლაპარაკობდნენ, როგორც ქრისტიანობაზედ, ისევე თათრობაზედ. აქ სულ მართალი და ნამდვილი ცნობებია. შეკრებილი თანამედროვე დამსწრე პირთაგან.

მართალია, ქართველი ყმა-გლეხი მონა იყო, მას სული ამოართ-

მეუღლი ჰქონდა, იგი მარტო ჩონჩხს წარმოადგენდა, მის შინაურს და გარეულს მტერს რიცხვი არ ჰქონდა, ამ გარემოებამ თითქმის მოსპო ქართველი გლეხის ოჯახი საქართველოში, ამან გააქრო არამც თუ მარტო ეს ყმა გლეხნი და მათი სოფლები, არამედ მთელი გვარი, მთელი ქართველი ნაცია. თუმცა ყმანი ასე იყვნენ დაცემულნი და მათ არავითარი გონებრივი მოსაზრების ძალა არ შესწევდათ, მაგრამ მათ შორის იყვნენ თითო ოროლა ისეთნიც, რომელნიც უყურებდნენ რა თავიანთ ცხოვრებას და მასთან თვის მოსამზღვრე ლეკებს, ოსმალთ, სპარსთა და სხვა ასეთ აღმოსავლეთის მუსულმანთა ტომებს და შეადარებდნენ რა ხოლმე მათ თვის ცხოვრებას და მონებას, ამაზედ საზტად რჩებოდნენ.

ქართველ გლეხებში და თვით თავად-აზნაურებშიაც არსებობდა შეხედულება, რომ თათარი მურტალია, მისი სჯულიც მურტალია, ჩვენ მათის დანალევი წყლის ლიტრიდამ წყალი არ დაგველევა, ვინც იმას დალევს, მერე მასა იაზმის წყლით განათლება უნდა, თათრის არაფერი იკმებო.

ხომ იცით, თათრის გორხანებზედ მთვარიან ღამეში რომ საფლავიდან პატარა ლეკვები ამოდინ და როგორ წკავიან, როგორ დაცოცამენ საფლავის თხრილში და მერე როგორ ძვრებიან ისევ შიგ საფლავში, საკვირველობა არის ამ ხალხის სიმურტლე და მურტალი სჯულის შენახვა. სიტყვა „მურტალი“ ძველ ქართველებში ისე ხშირად იხმარებოდა, რომ ამის ხმარების გარემოება თვით თათრებმაც იცოდნენ და მათაც მოცხსენებოდათ, რომ ჩვენ მათ „მურტალს“ ვეძახდით, იგინი კი ამ სიტყვას „მურტალის“ მაგიერ „მუნდარიას“ იტყოდნენ. ერთმანეთს ეტყოდნენ, რომ ქართველები „მუნდარიას“ გვიწოდებენ და ეს სიტყვა ნიშნავს მურტალს ჩვენს ენაზე.

ეს გარემოება ხომ სამცხე-საათაბაგოს ქართველ მაჰმადიანებმა კარგად იცოდნენ და იგინი ქართულის წმინდა ენით ლაპარაკობდნენ, რომ ქართველები ჩვენ მიტომ გვეჯავრებიან, რომ იგინი თათრებს „მურტალს“ უწოდებენო, ჩვენ კი მურტალი არა ვართ და მიტომ ჩვენც გიაურებს გიწოდებთო. სხვაგანაც დამიწერია და აქაც ვიტყვი, რომ პირველად აჭარაში გავიგე ის ამბავი, რომ ქრისტიან ქართველებმა თავიანთი ქრისტიან ძმები ოსმალზე დაყიდეს, ეს ცოდვათ არ მიიღეს, რომ მურტალ სჯულის ხალხს მიყიდეს და იმ დაყიდვის დღეს ხორცი კი არა ჭამეს, რომ პარასკევია და მარხვა არისო.

ასეთი საქმის შესახებ ლაპარაკი XVII საუკ. სჩანს. ვიცით ისტო

რიულად, რომ იმერთ-აფხაზთ დომენტი კათალიკოზმა ქართველ მებატონეებს უთხრა: თქვენ ბევრი ბატკანი (ქრისტიანი) მიუგდეთ მგლებსაო (თათრებს). ასევე მოხსენებულია თათრებზე ქართველთ ყმათ დასყიდვა სიბრალულით „კალმასობაში“, მაგრამ იქ დამსყიდველ მებატონეთა პირით წიგნის დამწერი ამბობს, რომ ასეთს მათს დაყიდვას ბოლოს ბედნიერება მოსდევს და იგინი ბოლოს თათრის ფაშებთან და გენერლებთან ხდებიანო. ეს რომ ასე იყო, ამას მტკიცება არ უნდა და ეჭვი.

ქართველ მებატონეთაგან ჩუმათ და ქურდულათ მათი ყმათა შვილები ისყიდებოდნენ მთელს სპარსეთის ქალაქებში ოსმალეთის, ქურთისტანის, დაღისტანს და ვინ იცის საით არა. მათ ყველგან თავის შესაფერი ფასი აქვდათ დადებული. მაგალითებრ ოსმალეთში უფრო კაი ფასად ისყიდებოდნენ, ვინემ სპარსეთს, დაღისტანს, ქურთისტანს და თვით ოსმალთა საქართველოს ქალაქებს— ბათუმსა, ახალციხეს, ახალ-ქალაქს, არტანს, ართვინს, ოლთისს, ტრაპიზონს და სხვა ასეთ უახლოეს ძველს ქართველთ გათათრებულთ ქალაქებშიო.

ასეთ დაყიდულის ქართველის ქალებით სავსე იყო მთელი სტამბოლის საკანზოები 1870 წლამდის, იქ ამათ კაი ფასი ჰქონდათ. მთელი აღმოსავლეთი ოსმალეთის ხალხთა აბანოებიც სულ ქართველ ქრისტიანთ შვილებით იყვნენ სავსე, რასაკვირველია გათათრებულების, მექისებთან და აბანოს მსახურად სულ ესენი იყვნენ, რადგანაც ესენი სჯობდნენ აბანოს მოსამსახურეობით ნამდვილს თათართ მოსამსახურებს. მაგრამ ეს აქ არ არის საჭირო და ამ გვარნი, მე აქ უნდა მოვიყვანო ახლა ის, თუ ხშირად თვით ქართველ აჯამ გლეხნი რას ლაპარაკობდნენ ასე უბედურათ დაყიდულს შვილებსა და ძმებზედ.

1877 წ. ორბელიანთ ყმა მოხუცმა მამამო: ჩემს დროს იტყოდნენ დაჩაგრულნი ყმათა მამა და დედანი შემდეგს:

თათარი ხომ თათარია, აბა იმან გაყიდოს თათარი ჩვენზედ, ნახეთ როგორ უფროთხილდებიან თავიანთ სჯულის კაცს და ჩვენ კი მათ მურტლებს ვეძახით.

ბევრ დედას და მამას უტირნია მასზედ, რომ ბატონმა შვილები დამიყიდა სპარსეთსა და ოსმალეთში, შვილები დამელუპნენ სჯულითაც და სულითაცაო.

იტყოდნენ კიდევ ანდაზასავებ:— „გაუწყდეს სულიცა და სჯულიც ჩვენს ბატონს, ახტალა ამოვიდეს მის სახლში. მაგას, მაგ უსჯუ-

ლოს, რომელი თათარი არა სჯობია, რომელ თათარისაგან იყიდის ეგ იმათ ყმებს და ტყვეებს, არც-ერთისაგან, ეგ კი, ეგ წყეული თხე-ბივით ჰყიდის ჩვენ შვილებს თათრებზე და მით გვიღუპამს ყოვე-ლივეს“.

ესეთი სიტყვები ყმათაგან ერთი და ორი კი არ თქმულა, არა-მედ ათასი და ორი ათასი, დაუსრულებელი, როგორც მათი შვილე-ბის დასყიდვა იყო დაუსრულებელი, ისევე ეს ყვედრება იყო მათგან დაუსრულებელი.

ერთმა მოხუცებულმა ბერმა 1877 წ. მიაშობ: კახეთში 1830 წლებში ჩემთან ბევრჯერ მოსულან ყმა-გლეხნი და უთქვამთ, რომ ჩვენი ბატონი რათ გვიყიდის ჩვენს შვილებს თათრებზედაო. მეც კრძალვით მითქვამს: შვილო, მაგათ ღმერთი და ქრისტიანობა არა სწამთ და მიტომ გყიდიან, მეორე, ბატონია, შვილო, და რაც უნდა იმას გიზამთ. უთქვამთ კიდევ ყმებს: თუ ქრისტიანები წმინდანები ვართ, მაშინ რათ გვიყიდიან ეგენი ჩვენს შვილებს მურტალ თათრებ-ზედ, რატომ თათრები არა ჰყიდიან ჩვენზედ, აბა ამ ბატონებმა ერ-თი ყმა იყიდონ თათრისაგან. ვერც ერთს ვერ იყიდიან, ისინი ქარ-თველებისაგან ათასობით ყიდულობენ და მათგან კი ქართველი ერთს ყმასაც ვერ იყიდის.

იტყოდენ კიდევ ხხიერ, ან დროულ ყმა-გლეხნი, სპარ-სეთსა და ოსმალეთში ნამყოფ-ნაყალნი და მათი ენების კარგად მცოდნენი:

თათრებში ყმობა და ბატონ-ყმობა არ არის, ამიტომ თათარს ვერავინ გაჰყიდის, ვერც დააგირავენს, ვერც გაამზვითებს, ვერც გას-ცვლის და ვერც არავის აჩუქებს, ყველა თათარი თავის თავის ბა-ტონია.

მეორენი იტყოდენ:

მაშ ეგენი გვეჯობნებიან ჩვენა, მაშ მაგათი სჯული უფრო სუფ-თა ყოფილა და წმინდა, ვინემც ჩვენი—ქრისტიანების, ე ბერები და მღვდლები მაშ სულ ტყუილად ლაპარაკობენ და თათარს მურტალს ეძახიან.

ეტყოდნენ მცოდნენი:

საქმე კი ეგრეა და თქვენ როგორც გინდათ ისე სთქვით, გინდა თქვენს ბერს დაუჯერეთ და გინდა თქვენს მღვდელს.

იტყოდნენ კიდევ: აბა ნახეთ ახლა თუ ჩვენგან დაყიდულებს ისინი რა კარგად, რა ძმურად ექცევიან, როგორ ინახავენ, როგორ

ათათრებენ სიყვარულით და როგორ ასახლკარებენ ბოლოს. აბა ერთი მოვიდეს იმათგან, რომელიც მათ ქართველებისაგან უყიდნიათ, იქ გაუთათრებიან და ბოლოს ბედნიერათაც დაუნათესავებიან და დაუსახლებიან. ესევე მითხრა ლერმონტოვის წსახურმა, რომელიც გაყიდული იყო გურიაში 1820 წელს.

როგორ, განა იქილამ, ან თათრებიდამ უკანლა ვინმე მიბრუნდებოდა, აბა ვისთან უნდა მისულიყო, თავის გამყიდავ მებატონესთან?—ის ხომ კიდევ გაჰკიდდა, მის ნათესავეებთან?—სულ ერთი იყო, არ აბოგინებდა. ასე და ამ გვარად მთელს საქართველოში, ყმა გლეხთა კაცთა თუ დედა-კაცთა შორის ყოველთვის გაიგონებდით ასეთს სიტყვებს 1840 წლამდის.

თათრები, მე და ჩემმა ღმერთმა, რომ ჩვენ ქრისტიან ბატონებს, კაცისა და ქალის გამსყიდევებს, ათას წილად ჯობიან. ჩვენ იმათგან ძალს ვერ ვიყიდით, ძალს. ჩვენი ბატონები კი ჩვენ მარგალიტ ქრისტიან შვილებს თათრებზედ ბაზრებში თხებივით მიწაზედ დატუცქებოლეს ჰყიდიან. ეს განა ეპატიებათ ამათ, ამას განა თათრები ჩადიან, ჩენის თვალთ ვხედავთ, რომ ჩვენ და ჩვენი უდიერი ბატონები ბევრად დაბლა ვდგევართ თათრებზედ, შედარებაც არ შეიძლება ჩვენი მათთან.

ასეთი სცენები და წყევლანი ქართველთ ყმათაგან ზღვას გაავსებს, მათი ცრემლებიც ზღვა იქნებოდა, რომ ერთად დაგროვილიყო. სწორედ ამ გარემოებამ გააძვილა ის პირობები, რომ 1805 წლების შემდეგ, ქართველ ყმათაგანი ხშირად მიბრბოდენ ოსმალ-სპარსეთში და იქ თავიანთ ნებით თათრდებოდენ. ამას შემდეგ იგინი იქ რჩებოდენ, სალდებოდენ, მათ ცოლს რთავდენ, მამულზედ აახლებდენ და აწაურებდენ. ამის მერე ბატონს გინდ რომ მოეძებნა, ამას მას აღარაკიან დაანებებდა, მებატონეს სულ კუდიტ ქებას ასროლიებდენ და ისე გაჰოისტუმრებდენ. რამდენჯერ მომხდარა ისიც და მე თვით ვარ ასეთ კაცთა მომსწრე, რომ ზოგიერთ ბოროტ მებატონეს ყმები სულ შემოჰკანტვია, სულ ოსმალ-სპარსეთში და სხვა და სხვა თათრის ქვეყნებში გაქვევინ, იქ ესენი ვათათრებულან, მერე ესეთი პირნი ბატონსაც მოუძებნია და სდონნია ყმების უკან დაბრუნება, ან მათში ფულის აღება, მაგრამ მისთვის აღარავის რა მიუცია და ყოველივე სულ დაჰკარგვია.

იყვენ თურმე ისეთი ბოროტი მებატონენიც, რომელნიც თავიანთ ყმებს სასტიკად სტანჯავდენ, ასეთ მებატონეებს ყმები სულ

გაქცევინ და შემოჰფანტვიან, საქმე ისე მოსწყობია, რომ დიდი ყმის პატრონი ბოლოს თავის ბოროტებით სრულიად უყმით დარჩენილა. ასეთ ბატონს ოსმალ-სპარსეთში თავის ყვეზეც მოუძებნია, უპონია, მაგრამ დაბრუნებით კი ველარა მოუხეზებია რა. ამათგან ხშირად თვით რუსის მთავრობის წინაშე თხოვნებიც ატეხილა, რომ თქვენი ქვეშევრდომი და ჩვენი ყმანი სპარსეთ-ოსმალეთის ამა და ამ ქალაქებში გათათრებულები სტხოვრებენ და დაგვეხმარეთ, რომ მათმ მთავრობამ ეს ყმები უკან დაგვიბრუნოსო, ან მოგვეცეს ნება რომ იქ ისინი ჩვენის ნებით დაეყიდოთ იმათ ზღ, ვისზედაც გვინდა, რადგანაც მათის გაპარვით ჩვენ ჩვენი ყმური სარგებლობა მოგვაკლდაო.

ასე უთხოვნიათ ხოლმე ძრიელ ხშირად, მაგრამ მთავრობას ველარაფერი საშველი მიუცია და ერთხელ ბოროტის მებატონისაგან ოსმალ-სპარსეთში გაქცეული ყმა გლეხი და მასთან ისლ მთან დაკავშირებული, საქართველოში აღარ დაბრუნებულა. ბატონის ბოროტებით ყმა გლეხი მასაც დაკარგვია, ველარ უსარგებლნია, მასთან სახელმწიფო ქვეშევრდომობასაც მოსცილებია და თავიანთ სახლკარს და ოჯახს ხომ სამუდამოთ დაკარგვია და მით მოსპობილა მათი რიცხვი ისეც რიცხვ მცირე და ბედშავს საქართველოში. უნდა ითქვას, რომ ასეთ გარემოებათაგანაც, ანუ თავიანთ ნებით გაქცეულ ყმა გლეხებთაგანაც დიდი ძალი ქართველთ გლეხთა ოჯახებია გამქრალი, დიდი ძალი სოფლებია მოსპობილა. ამიტომაც გახლავსთ, რომ ქართველთა შვილებით სავსე იყო ძველად სპარსეთი და ოსმალეთი. სპარსთა შორის ქართველთა რიცხვი მილიონი უნდა იყოს და არა ოცი და ორმოცი ათასი, ამათ ნიშნებს ქართველნი 1830 წლებმდის აშკარად ნახავდენ, თვით ფხიზელ ქართველთათვის ეს არც დღეს იქნება სპარსეთში დაფარული, რადგანაც იქ, სპარსელთ შორის, ყველა თამამად ამბობს, რომ ჩვენი ძველები გურჯები იყვნენ (ქართველები) და ჩვენც მათი მომდევარნი ვართო.

ასევე მიაშბო 1909 წ. ყარ. კაკ-ქემ სპარსეთში მოიკაპრე და ხეტყის სოფდაგარმა, რომელსაც იქ 40 მდე ქართველი მუშა ჰყავს, რომ სპარსეთში ქართველთ რიცხვი მილიონობით უნდა ვეძებოთ და არა ათასობითო. ამის ცნობები იქ მათში კარგად ჩანს ლაპარაკის დროსაო, სპარსელთ თავიანთი მოდგმა სულ ქართველის შვილებით გაუმჯობესებიათო. ასე იყო საქმე და სპარსეთს გარდა თვით ოსმალეთის ქალაქებიც ასევე იყო ქართველის შვილებით სავსე და იესებოდა კიდევაც უფრო უკეთ იმ დრომდე, ვიდრე საქართველოში ბატონ-

ყმობა გადავარდებოდა. ასე იყო ესა და ამიტომ ნურც არავის ეწყინება, ქართველი საქართველოში მარტო ომებმა და ასეთმა ელექტა-წყვეტამ არ მოსპო, ან მებატონეთაგან დაყიდულთ ყმათა დაკლებამ— არა, ამათ გარდა თვით ყმათავე ნებით გაქცეულთ რიცხვიც საკმარისად ვნებდა და ამცირებდა ქართველ ტომს საქართველოში. ასეთ გაქცეულთა რიცხვი 1810 წლიდამ ისე გახშირდა, ისე დაწინაურდა და წავიდა წინ, რომ 1817—20 წლებს ამ გარემოებას თვით რუსეთის ადგილობრივ მთავრობამაც მიაქცია ყურადღება და ამათ პეტერბურგს უმაღლეს მთავრობასაც აცნობეს შემდეგი:

ქართველ მებატონენი თავიანთ ყმებს ისე სდევნიან და სჩაგრავენ, რომ გლეხი ყმანი ამაჲ ველარ იტანენ და ამიტომაც იგინი ჩუმიად საქართველოდამ სამუდამოთ მირბიან ოსმალეთს და სპარსეთს, იქ სახლდებიან, თათრდებიან და უკან აღარ ბრუნდებიანო, რის გამო მათს ოჯახებსაც ძრიელ ბევრი აკლდებაო. ამაზედ სხვაგანაც გვიწერია და ამიტომ აქ აღარას ვიტყვით. ვიტყვით და იძასაც შევნიშნავთ, რომ ასეთი ცნობები ჩვენ სხვა წერილებშიც გვაქვს ნაწერები, ხოლო ესეც მიტომ დავსწერეთ, რადგანაც ყველა ესენი სხვადასხვა დროს, სხვადასხვა პირთა მოთხრობით და ლაპარაკის ზეგავლენით ვსწერდით და ამიტომაც შეიძლება ერთი წერილს ცნობები მეორე წერილის ცნობებს ჰგვანდენ, უამისობა არ შეიძლება, რადგანაც ჩვენ ისიც კარგად ვიცით, რომ ხშირად ერთი პირის მონათხრობი ბატონყმობის ცნობები, ჰგავს მეორე პირის მონათხრობს, ჩვენ კი ერთიც დავგიწერია და მეორეც, ვითომ ვარჩიანტები არის.

აქ დამატებით ვიტყვით, რომ ქართველ ყმათა შორის მღვთისა წმინდანების, ქრისტეს და სჯულის ლანძღვა-გინების უმთავრეს გამაადვილებელს საბუთებს სულ იმ გარემოებას უნდა ევრცელებინა და ეადვილებინა, რომ ქართველთა ყმანი თავიანთ ქრისტიანეთა სჯულსა და მებატონეთა საქციელში ისეთ უსჯულო და უღვთო საქმეებს ხედავდენ, რომ ქრისტიანთაგან მათ შვილები ერთმეოდათ და ოხერ ფასად თათარზედ ეყიდებოდათ, რაც რასაკვირველია მათში ყველა საქრისტიანო ცნების პატივისცემას უმნიშვნელოდ ხდიდა, მათ აჲ ქრისტიანობის ყოველივე ჰმაგდათ, ყოველივეს გმობით უმზერდნენ და ხშირათ ამათ სწავლას და წესებს თათრის სწავლასა და წესებს ამჯობინებდნენ.

მაშ რას უნდა გაეჩინა ყმა გლეხებში გინება ღმერთის, ქრისტესი, ღვთისმშობლისა, წმინდანების, სჯულის, სიკვდილის, სიცოცხ-

ლის, ცხონების, კუბოს ხუფის, საფლავის, ანდერძის, ზიარების
ჯვრის, სახარების და მრავალიც სხვანი, რასაც ენა ვერ მოსთვლის.
ასეა საქმე და მებატონეებისაგან ყმათა შვილების უღვთოდ დასყი-
დვამ დანერგა ყოველივე ლანძღვა-გინების ცოდნა და სიადვილეო.
გაბრაზებული და შვილებ წართმეული ყმა თავის ბატონის ჯავრს
ხშირად თავის ოთხფეხ საქონელზედ ყრილობდა, ხან თავის ცოლ-
შვილზედ, თავის საქმეებსა და სახლ-კარზედო და ამიტომაც აგინე-
ბდა ყველაფერსო.

ქართული ლანძღვა-გინება და ისეთი გინება, რაც გლეხებმა
იციან, ესენი გამოწვეულია სულ მათი გამწარებული ცხოვრებისაგანაო
ეს გამწარებული ცხოვრება მათ მებატონეთაგან ჰქონდათ და ამიტომ
ასეთი ლანძღვა-გინების მიზეზები პირდაპირ ამაში უნდა ვეძებოთ.

ს ა რ რ ე ვ ი

მე-4 ტომი

გვერდი:

1. რედაქციისაგან	2
2. შესავალის მაგიერ	5
3. დანიელ ჭონქაძე და მისი დრო	7
4. ფ. მახარაძის წიგნის „დანიელ ჭონქაძე და მისი დრო“-ს გარშემო ატეხილ დავის გამო პასუხი ქართველ თავად-აზნაურებს	107
5. დანიელ ჭონქაძის გარდაცვალებიდან 50 წელი	117
6. I. ბატონყმობა ქართლში:	
7. არსენა ოძელაშვილი	125
8. ყმების ყიდვა-გაყიდვა ქართლში	139
9. ნაბუშრების საქმე ქართლში	140
10. ქართლის ძველი ყმობა და ყმათა გასყიდვა	142
11. ქართლის ძველი ყმობა	143
12. მეჯვრისხევის მებატონე კოტე ერისთავი	144
13. არაგვის ერისთავთ ყმათა ამბები	145
14. მოახლე და ნაბიჭარი	149
15. II ბატონყმობა სამშვილდეში:	
16. ბატონყმობა სამშვილდეში	153
17. III ბატონყმობა კახეთში:	
18. პაატა ბალაშვილი	159
19. IV ბატონყმობა გურიაში:	
20. გენერლის თავ. გრიგოლ დავითის ძე გურიელის ნაამბობი	165
21. გლეხი საბა თავდიშვილი	170
22. გლეხნი კუკულაძეები	—
23. თავ. ერისთავი	171
24. ქაიხოსრო თაყაიშვილი	—
25. ალექსი ჭინჭარაძე	—
26. ივანე ჟორდანი	172

	გვერდი:
27. ფრიდონ წითლიძე	265
28. სპირ. მაჭავარიანი	—
29. ყმა ლომაძე	—
30. გურიელები	173
31. მაქ. მეგრელიძე	—
32. გლეხი ჩხაიძე	—
33. აზნ. კობალაძე	—
34. აზნ. ივ. არონიშვიძე	174
35. კოსტ. ჩხეიძე	—
36. თავ. შალიკაშვილი	—
37. იესე გურიელი	175
38. მახარობელა ჩხეიძე	—
39. ქაიხოსრო ღლონტი	176
40. თომა აბაშიძე	—
41. დათა გურიელი	—
42. გოგია ხუკიშვილი	177
43. ირინე ზევაშვილი	178
44. გურიელი	—
45. აზნ. თავართქილაძე	179
46. აზნ. ჭკონია	—
47. ნაკაშიძეები	180
48. სამსონიას თავგადასავალი	—
49. გიორგი გურიელი	182
50. გოგია კალანდამის თავგადასავალი	183
51. აზნ. ბერიძე	185
52. ლომაძე	186
53. გლეხი ზენაიშვილი	—
54. კინკლაძეები	—
55. ყმა ვასაძე	188
56. ზაალ ჯაყელი	190
57. გლეხი კვაჭაძე	196
58. იასე კანტურია	—
59. ენუქა მგილაძე	198
60. ყმა აზნაურიშვილები	—

61. V ბატონყმობა სამეგრელოში:	
62. თავ. დადიანი .	201
63. აზნაური ოტია ბერიძე .	203
64. VI. ბატონყმობა აჭარაში:	
65. ბატონყმობა აჭარაში .	207
66. VII ბატონყმობა აფხაზეთში:	
67. ბატონყმობა აფხაზეთში .	213
68. VIII. ბატონყმობა ოსეთში:	
69. ბატონყმობის ამბები ქართლის ოსებში .	217
70. IX. ყმების დასყიდვა.	225
71. X. სხვა და სხვა მასალები:	
72. ტყვესა და ყმის დასყიდვის ამბავი .	237
73. ბატონყმობა.	241
74. ტყვე და ყმის გაყიდვის საქმე .	243
75. ხასების და უკანონო შვილების საქმე .	246
76. სიტყვა ანუ სახელწოდება „ნასყიდა“ .	251
77. ყმების სახის გაფუჭება .	253
78. გაქცეული, მოტაცებული და გაყიდული ყმანი ოსმალეთში.	254
79. მებატონეთა მცირე-წლოვანთ მზრუნველნი .	255
80. ბატონყმობის ამბების შედარება ყმებისაგან ქრის- ტიანობასა და თათრობასთან.	256

საქართველოს გატყვევების ფაქტიური მასალები

1. მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში სამაზრო და საგუბერნიო არხივებიდან ამოღებული,
2. მომსწრე და თვით მნახველ პირთა ნაამბობი,
3. ხალხში ნაპოვნი საბუთებით აღნუსხული

ზაქარია ჭიჭინაძის და სხვათა მიერ

წ. ტომი.

საქართველოს საგამომცემლო კოოპერატივი „მწიგნობარი“-ს გამოცემა
მირ. ხუხუნიაშვილის რედაქტორობით.

ტფილისი — 1925

გაბონუგოგის ისტორიის შესახებ.

„ძველათ, საქართველოში, ყმას ჰყვანდა პატრონი და არა ბატონი. ამიტომაც იყო რომ, როცა საქართველოში, სადმე ყმა გლახს რამე შემთხვევით ბატონი, ანუ პატრონის გვარი ამოუწყდებოდა და მისი აღარავინ დარჩებოდა, მაშინ გლახი ეძებდა ახალ პატრონს, ვინაიდან გლახს გაჭირვების დროს პატრონი უწევდა ყოველნაირ მუარველობას.“

(ძველებური ქართული თქმულება.)

ბატონ-ყმობას, თუ „პატრონ-ყმობას“ მეტად ძველი ისტორია აქვს. იგი იწყება უხსოვარის დროიდან, უფრო კი კერპთ-თაყვანისცემის დროს, როცა ქართველ ერში დამკარდა ხალხის ცხოვრების წესები, საოჯახო წყობილება, ანუ სოციალური წყობილება, მასთან ქართველების სახელმწიფოებრივი წესები და კაცთა შორის დიდ-პატარაობაც.

ამ წერილის მასალებათ მე ვხმარობ ერთ მეტად იშვიათს ხელნაწერ წიგნს, სახელდობრ: „საქართველოს საეკლესიო ისტორიას“, რომელ ისტორიაც მე 1883 წ. მეგონა XVII საუკუნეში დაწერილი და მერე კი იგი აღმოჩნდა 1825 წ. დაწერილი, პეტერბურგში, ცნობილის მწიგნობარის ივანე ხელაშვილისაგან. ამიტომ ამ ივანე ხელაშვილის შესახებ ვიტყვიტ ორიოდე ცნობას, რომ მკითხველმა იცოდეს ამის ვინაობა.

ივანე ხელაშვილი გახლავთ ცნობილი მოღვაწე და გამოჩენილი მწერალი და გადამწერიც კი ქართული ძველი ხელთნაწერი წიგნების, მან გადასწერა 800 ტომზედ მეტი ძველი წიგნები. იგი სწავლობდა პირველად თელავის სემინარიაში, მერე რუსეთში წავიდა და 1812 წ. მოსკოვის აკადემიაში სწავლა დაამთავრა. იგი იმ დროს ბერათ იყო ნაკურთხი, 1813 წ. ივანე ხელაშვილი მოსკოვიდან პეტერბურგში გადასახლდა, იქ იგი დასახლდა და 1824 წ. შეესწრო რუსეთის „დე-

კაბრისტების“ გამოსვლის საქმეებს და ცოტა არ იყოს, ეს კაცი ამ გარემოებამ დიდათ დააფიქრა.

ივანე ხელაშვილი დიდათ გულნატკენი იყო რუსეთის მონარქიულ მთავრობაზე და ნამეტურ ალექსანდრე პირველსა და მეფე გიორგიზედ, რომ 1801 წ. საქართველოს სამეფო ევროპის ერთა დაუკითხავად რუსეთმა მოსპო და მასთან ქართველი ყველა ბატონის-შვილებიც საქართველოდამ რუსეთში გადაასახლა. ეს გარემოება იყო ივანე ხელაშვილის ნალევა, ამიტომაც ეს მიეცა პოლონელების მსგავსად მამულიშვილობას, ანუ პატრიოტობას და მასთან ზრუნვას მასზედ, რომ XIX საუკუნის შემდეგ, რუსეთში მცხოვრებ ქართველებში უსათუოდ დამკვიდრებულ იყოს დიდი პატრიოტობა და მის მერე შესაძლებელი გახდებოდა, რომ საქართველო რუსეთის მონარქიული მონობისგანაც განთავისუფლებულიყო.

ეს იყო ივანე ხელაშვილის მცნება, ამას ელოდა იგი და ამის გზაზედაც იქნა იგი დამდგარი. ამ ივანე ხელაშვილმა გამოზარდა სოლომონ დოდაშვილი, კიკნაძე ბერი, ფილადელფოს ლეჩხუმელი და ბევრიც სხვანი რუსეთის მონარქიის მოძულენი. ამანვე—ივანე ხელაშვილმა—დასწერა „ფარული საზოგადოების გეგმა“. ამისივე დახმარებით გაიხსნა თბილისში ქართული სტამბა 1827 წ. ამისივე ფულით დაიწყო სოლომონ დოდაშვილმა ქართულის გაზეთის „თფილისის უწყების“ გამოცემა 1829 წ. ამისივე თაოსნობით—გეგმით და ფულით იქმნა დაარსებული „ფარული საზოგადოება“ 1830 წ. ამავე ივანე ხელაშვილმა დასწერა 60-ზე მეტი თავის თხზულებები და ამასვე დაუწერია ის „საეკლესიო ისტორია“, რომელიდამაც ეხლა მეც მომყავს აქ სხვა და სხვა ცნობები.

რაკი მოხდა ის საქმე, რომ 1832 წ. უესეი ფალავანდოვმა გასცა „ფარული საზოგადოება“ და ამ საზოგადოების წევრები ყველანი დაიჭირეს, იმავე დროს ივანე ხელაშვილსაც შეუტყეს ხსენებული საზოგადოების წევრობა და მიტომ იგი რუსეთის მთავრობამ რუსეთიდან საქართველოში აღარ გამოუშვა, იგი პეტერბურგში დარჩა და იქ გარდაიცვალა 1855 წ. ამას დარჩა მდიდარი მუზეუმი საქართველოს ძვირფასი ნივთების და დიდი ძალი ხელთნაწერი წიგნები. ყველა ესენი სულ რუსეთში დარჩა და დაილუპა უსამართლოთ. ეს ისტორიაც ამ უდიდესი მამულისშვილის დაწერილი გახლავსთ, ამისი მოღვაწეობა და ცხოვრება ვრცლათ მაქვს აღწერილი „ფარული საზოგადოების“ აღწერაში.

ამ ივანე ხელაშვილს, პროფესორმა შალიკო ბერიძემ სამართ-
ლიანათ უწოდა მეცხრამეტე საუკუნის საქართველოს ერის შოთა
რუსთაველი. ეს დამტკიცდება მაშინ, როცა მოთვლილი იქნება ამ
ივანე ხელაშვილისაგან დაწერილი წიგნების სია და მოღვაწეობის
ცნობები, ამიტომ ამის შესახებ აქ არას ვსწერ.

ეს იშვიათი ისტორია იწყება ქართველი ერის კერპთ-თაყვა-
ნისცემის დროის აღწერით და აქედამ სჩანს, რომ მისი დამწერი
იყო უმაღლესათ განვითარებული ქართველი და კარგათ დამკვირვე-
ბელი ხალხის ცხოვრებაში ისტორიული მწერლობის ღირსების. თუ
ეს რა უმაღლესათ მომზადებული კაცი ყოფილა, სჩანს იქიდან,
რომ მასვე დაუწერია წიგნი „კალმასობა“, რომელიც მიუთვთვებია
ივანე ბატონიშვილს და რომელ „კალმასობაც“ ივანე ბატონიშვილის
სახელით დაიბეჭდა ქართულს მწერლობაში 1860 წ. ეს „კალმასობა“
1891 წ. შე გამოვეცი მეორეთ და ეს შეცდომა ვერც მე მოვსპე და
ვერ აღუდგინე ივანე ხელაშვილისაგან დაწერილს წიგნს „კალმასო-
ბას“ თავის დამწერის სახელი.

ამ კაცის გასაცნობათ ეს ვიკმაროთ ჩვენ, ამიტომ აქედამ გა-
დავდივარ ივანე ხელაშვილისაგან დაწერილის „საქართველოს ერის
საეკლესიო ისტორიის“ ცნობებზედ, ივანე ხელაშვილის სიტყვით და
მოთხრობით.

კერპთ-თაყვნისცემის ხანაში, საქართველოს გლეხ-კაცობაში
ყოფილა დამყარებული სხვა და სხვა საგლეხო წესები და მასთან
მაშინდელ გლეხებში ყოფილა დაარსებული მათი წესებით „პატრონ-
ყმობა“. როგორც სჩანს, ეს „პატრონ-ყმობა“ ყოფილა იმ დროის
ქართველ გლეხკაცების ბატონ-ყმობა, სწორეთ აქედანვე წარმოშო-
ბილა შემდეგ საუკუნოებში საქართველოს გლეხკაცების ბატონ-ყმო-
ბას“ ვრცელი ადგილი აქვს დათმობილი და იგი ამ პატივის ცემას
დიდის თავაზით და მოწინააღმდეგეთ სწერს, რის ცნობებიც მას ამოუკრე-
ბია ერთი ძველის ისტორიული წიგნიდან, რომელ ისტორიაც დაწე-
რილი ყოფილა XVII საუკუნეში. ამ ისტორიის სიტყვით, კერპთ-თაყვა-
ნისცემის ხანაში, საქართველოს ერი არც ისე დაქვეითებული ყო-
ფილა, როგორც ეს ზოგიერთებს ჰგონიათ, ამის საბუთია ის გარე-
მოება, რომ რომაელების მსგავსათ, საქართველოს გლეხ-კაცობაში
არსებობდა „პატრონ-ყმობა“ და არა რომაულათ „ბატონ-ყმობა“ და
მისი მონური წესები. კარგათ სჩანს, ამბობს ივანე ხელაშვილი, რომ

„კერპთ-თაყვანისცემის ხანაში, საქართველოს გლეხ-კაცობაში, ბევრათ უკეთესი და მშვიდი ცხოვრების წესები არსებობდა, ვიდრე შემდეგ დროს, როცა საქართველოში 228 წ. ქრისტიანობა შემოვიდა და დამყარდა.

სწორეთ ამ ქრისტიანურ ხანაში დამყარდა „პატრონ-ყმობის“ მაგიერ ბატონ-ყმობა, რომელმაც თავის არსებობით ჩვენს დრომდისაც მოაღწია თავის სამარცხვინო პირობებით. კერპთ-თაყვანისცემის ხანაში, უნდა ითქვას, ქართველი გლეხ კაცი სრული ყოფილა თავის სულით და გულით, ამის წყალობით მს დაწინაურებული ცხოვრების წესებიც ჰქონია. ეს გარემოება ცხადათ სჩანს იქიდანაც, რომ როდესაც ქართველებმა ქრისტეს სჯული მიიღეს და ამ სჯულის მქადაგებლებიც გაჩნდნენ ქართველ ერში, რომელ მქადაგებლებიც თავიანთ ქადაგებაში სასტიკათ ეხებოდნენ კერპთ-თაყვანისცემის დროის-სჯულს და მას სასტიკათაც ჰკიცხავდნენ.

ეს მათი კიცხვ-აგმობა გადაჭარბებულის ზომის იყო, რადგანაც, ამათ სურდათ, რომ ასეთის მკაცრის კილოთი და ქადაგებით, ახლათ გაქრისტიანებულ ქართველისათვის თავიანთ ძველი კერპთ-თაყვანისცემის დროის სჯული უსათუოდ შეეჯავრებინათ და შეეზაზღებინათ, რომ მათ აღარა გახსენებოდათ ძველი სჯულის რამე წესები და მისი რამე ჩვეულებანი. აქედამ სჩანს, რომ მათ კერპთ-თაყვანისცემის დროის ქართველებზედ მეტათ დიდი ზე გავლენა ჰქონიათ, თორემ უამისოთ, ქრისტეს სჯულის მქადაგებლები არც ისე ადვილად დაიწყებდნენ მსჯელობას და კამათს.

მიუხედავათ ამისა, მაინც არ მოხდა ის, რაც კი ქრისტიანობის მქადაგებელ მამებს ეინტერესებოდათ, ამის მა-აღიითა ის გარემოებაც, რომ მათ, ანუ ქრისტეს სჯულის მქადაგებლებმა ბევრი რამე მოსპეს ახლათ გაქრისტიანებულ ქართველებში, მაგრამ მათ ვერ მოსპეს ის „პატრონ-ყმობა“, რაც ქართველ გლეხებს ადრიდანვე ეპყრათ ხელში. ამ „პატრონ-ყმობის“ არსებობა სჩანს ისე კარგათ ყოფილა მოწყობილი და იგი ისეთი სასარგებლო ყოფილა ხალხისთვის, თუ ყმებისათვის, რომ მისი მცნება ქრისტიანობის ხანაშიაც მკვიდრად დაშთა და ხელშეუხებლათ. ქართველ ერმა ეს „პატრონ ყმობა“ თავის სისრულით გადმოსცა ქრისტიანობის ხანასაც და ამ დღიდან იგი დარჩა მკვიდრათ და მოაღწია უცნებლათ V საუკუნის ნახევრამდისაც.

შემდეგ ამისა, მოხდა ისიც, რომ V საუკუნიდამ დაწყობილი

„პატრონ-ყმობამ“ უწინებლათ მოაღწია X საუკუნემდის და ამის შემდეგ XI, XII და XIII საუკუნემდისაც სჩანდა იგი ხალხში კარგათ და ხელშეუხებლათ. თუ ეს წეს-ჩვეულება ძველ ქართველებში რამდენად ძლიერი ყოფილა და მძლავრი, ესა სჩანს იქიდანაც, რომ XIII საუკუნის შემდეგაც, ამ წყობალების სახეებზე საშუალო საუკუნობამდისაც ადვილად მოახწიეს და ამის შემდეგ XVII და XVIII საუკუნეშიაც იგი კარგად სახელოვნებდა, ვინაიდან ამისი მოგონება კარგად ახსოვდათ ქრისტიანობაში მყოფთ ქართველთაც, რომელნიც ქება-დიდებათ იტყოდენ, რომ საქართველოში ყმას პატრონი ჰყვანდა და არა ბატონიო“. ესევე გადმოცემა თვით ჩვენი დროის მწერლებმაც განიმეორეს XIX საუკუნეში და სთქვეს, რომ საქართველოში ბატონ-ყმობა კი არ იყო, არამედ „პატრონ-ყმობა იყოვო“. ამაში რასაკვირველია არც ჩვენი ძველები სტყუიან, რადგანაც ეს გადმოცემა საქართველოში ძველათგანვე იყო დანერგილი.

საქმე აქ იმაში გახლავთ, რომ ჩვენ უნდა ვიცოდეთ უსათუოდ ის გარემოებაც, თუ ეს პატრონ-ყმობა რა იყო ან იგი რა დროიდან არსებობდა საქართველოში. ვიტყვით, რომ „პატრონ-ყმობა“ არამც თუ ჩვენ დროს, არამედ იგი არ არსებობდა XIII საუკუნეში, არც X, XI და XII საუკ. და შეიძლება ის კი ვსთქვათ, რომ „პატრონ-ყმობის“ მცირეოდენი ხსოვნა იყო დაშთენილი მხოლოდ V საუკუნის ნახევრამდის, ანუ ვახტანგ გორგასლანის მეფობის დრომდის. ხოლო ისიც ცხადათ ითქმის, რომ V საუკუნის ნახევრიდან, ამ „პატრონ-ყმობის“ ყოველივე ცნობაც კი უნდა მოსპობილიყოს და მისი მხოლოდ ხსოვნა უნდა დარჩენილიყო, ისიც სახელის მოქსენებით.

მას შემდეგ კი, როგორც ჩვენი ძველები იტყვიან, საქართველოში „პატრონ-ყმობა“ არსებობდა და არა ბატონ-ყმობაო. ეს არ არის სწორე და მართალი. საქართველოში მონგოლების შემოსევის დროიდან, ანუ XIII საუკუნის ნახევრიდან მკვიდრათ და კარგათ სჩანს, რომ საქართველოში არსებობდა ბატონ-ყმობა, და არა „პატრონ-ყმობა“. ამას გარდა უნდა მოვიყვანოთ სხვა ცნობებიც იმავე ევხელაშვილის ისტორიიდან, რადგანაც ეხლა ამ ისტორიის ხსოვნა და შოვნაც შეუძლებელია, იგი ჩვენთვის სამუდამოთ დაკარგულია.

ერთად ერთი ეს ისტორია არის, რომელიც იძლევა სხვა და სხვა ცნობებს კერპთ-თაყვანისცემის დროის ქართველ ერის სჯულის შესახებ. მაგალითებრ, ხსენებულის წიგნიდან კარგათ სჩანს, რომ ამ „პატრონ-ყმობის“ გარდა ქართველ კერპებს სხვაც ბევრი

რამ სანაქებო წესები ჰქონიათ მიღებული, ამისი ცხადი მომასწავებელი საბუთია ის გარემოება, რომ კერპთ-თაყვანისცემის ხანაში ქართველებს, ყველას—გლეხებსა და მუშებსაც ნება ჰქონდათ ორი ცოლის შერთვის.

კერპთ-თაყვანისცემის დროის მანასახლისებისაგან ამის საჭიროება ქართველის კაცისა და ოჯახისათვის საჭიროთ ყოფილა მიღებული, როგორც სჩანს. კერპთ თაყვანისცემის ხანაში, ქართველ ერს ძლიერ კარგი შეგნება ჰქონია თავის ოჯახის შემადგენლობის ღირსებაზედ. ამგვარად, ქართველებში ეს ორი ცოლის შერთვა თურმე ისე მკვიდრათ არსებობდა, რომ იგი თვით ქრისტიანობის ხანაშიც, III საუკუნიდამ მოყოლებულ V საუკ. ნახევრამდისაც, დაშთენილა. მის მერე კი ეს ჩვეულება ქრისტეს მქადაგებლებს მოუხსპიათ თავიანთ ქადაგების ძალით.

ამ ორი ცოლის შერთვის წესი ასე ყოფილა: მამა-კაცი ცოლს ირთავდა 18 წლიდამ, ორს ცოლს, ერთი ცოლი სახლში მუშაკობდა და უფლიდა სახლის საქმეს და მეორე ცოლი მამა-კაცს თან დასდევდა, მაგალითებრ ყანაში სამუშაოდ, ვენახში, ტყეში და სხვა ასეთ საგარეო საქმეებში. ასეთი გარემოება იმ დროის ქართველთ კაცის ოჯახს დიდათ აძლიერებდა და ამრავლებდა თურმე, როგორც ოჯახის წევრთა რიცხვით, ისევე ოჯახის ქონებით და ნივთიერის სიმდიდრითაც. ამ ორი ცოლის შერთვის უფლება აქვანდა მამა-კაცს 50 წლის მიხწევამდის. მაგალითებრ ამ დრომდის, თუ კაცს ერთი ცოლი მოუკვდებოდა, იგი ერთი წლის შემდეგ ცოლის სიკვდილისა, მეორე ცოლს შეირთავდა.

ასე და ამ გვარათ იგი შეივსებდა თავის ცოლების რიცხვს. 50 წლის შემდეგ მამაკაცს რომ ცოლი მოჰკვდომოდა, მის სანაცვლოთ მეორე ცოლს ვერ შეირთავდა, რადგანაც კერპთა სჯულის წესით 50 წლის კაცისათვის ერთი ცოლიც საკმარისი იყო. ერთი ცოლის მკვდარ ქმარს თურმე „ქვრივს“ არ ეტყოდენ, ქვრივი ეწოდებოდა კაცს მაშინ, როცა 50 წელში მისულს ორივე ცოლი მოუკვდებოდა, მხოლოთ მაშინ აქვანდა ნებართვა ქვრივს, რომ 50 წელს გადასულს მხოლოთ ერთი ცოლი შეერთო. ეს წესები სრულ კარგათ ჰქონიათ მათ მოწყობილი, ამსთანვე კერპთ-თაყვანისცემის ხანაში, ქართველებს აქვანდათ თურმე ასეთი ჩვეულებაც: მაგალითებრ მოკვდა მამა-კაცი, დარჩა მას ცოლები, ეს ცოლები მაშინ გაიყრებოდენ და თავის წაშობს. დედა წაიყვანდა, ქმრის ქონებასაც უთაზუდ გაიყოფდენ და

მის შემდეგ იგინი დათხოვდებოდნენ. მათი მძრახველი და დამშლელი არავინ იყო თურმე. იმავე დროის ქართველებს აქენდათ ასეთი წესები, რომ არამცა და არამც კაცის არ მოკვლა, ამის ჩამდენი ულაპარაკოთ მაშინათვე მოიკვლებოდა, ეს გარემოება სასტიკათ ამცირებდა კაცის კვლას ისე, რომ მთელი წლის განმავლობაში მთელს საქართველოში ერთი კაციც არ მოკვდებოდა.

კერძო ქართველები იტყოდნენ ხოლმე: კაცს ღმერთი აჩენს, ვინც აჩენს, მანვე უნდა მოკლას კაცი, ვისაც გაჩენა შეუძლიან, მასვე აქვს უფლება მოკვლის, ვინც ვერ გააჩენს, ან მოარჩენს კაცს, იმას არც მოკვლის უფლება აქვს, ვინც ამას არ შეასრულებს და ამ წესებს დაარღვევს და კაცს მოჰკლავს, მაშინ უნდა მოიკლას იგივე მკვლელიც იმავე სასიკვდილედ მახვილით და მოკლული და მკვლელი ერთად უნდა იქმნენ დაკრძალულები. ეს წესებიც დიდათ უწყობდა ხელს კაცის კვლის შემცირების საქმეს და მიტომაც ქართველი ხალხის სიმრავლეს დიდათ უწყობდა ხელს ეს პირობები.

ქრისტიანობის იდეის მამანი ძრახვით იტყოდნენ ხოლმე, რომ კერპთ-თაყვისცემის ხანაში ქართველები მკვდრის ხორცს სჭამდნო. მაგალითებრ, როცა კაცი მოკვდებოდა, ვითომც მას ხარშამდენ და სჭამდნო. ამიტომაც ვითომც ქართველები ერთმანეთში მკვდრებსაც-კი თურმე სესხულობდნენ და სჭამდნო. ქრისტიანური მწერალი მამები ამ გარემოებას ხსნიდნენ იმ პირობებისაგან, რომ კერპთ-თაყვისცემის ხანაში, მცხეთის ახლოს მდებარე სოფელ კოდმანელებს-სოფ. კარსნე-ლების ხუთი მკვდარი ემართათო. ეს ცნობა „ქართლის ცხოვრებაშიც“ არის მოყვანილი.

ეს ასე არ გახლავსთ, ამის შესახებ ძველნი მწერალნი ამბობდნენ, რომ საქართველო არის მდიდარი ბუნების ქვეყანა, იგი სავსეა სხვადასხვა მცენარეებით, ხილით და სხვაც ბევრი ასეთებით და შეუძლებელია, რომ ასეთი მდიდარი ქვეყნის კაცს ისეთი მცენარეები დაეტოვებინოს საჭმელათ და მას თავისი მკვდრის ხორცი ეჭამოსო. ეს არის გაწვიადებული ცილი და ჭორი საქრისტიანო მწერალი მამებისაგან მოგონებული, რომ იმ ხერხით მათ თავიანთ ქადაგებით ახლათ გაქრისტიანებულ ქართველთათვის შეეძლებინათ კერპთ-თაყვისცემის დროის სჯულის წესები.

ამიტომაც იყო, რომ ამ გარემოებას, ერთ დროს, 1850 წლებში, აკადემიკოსმა ბროსემ დიდი ყურადღება მიაქცია და ეს ცილი დაარღვია, ესევე გარემოება დაარღვია ისტორიკოსმა ღიმიტრი ბა-

ქრადემ, ნახეთ ამაზედ მისი წიგნი ¹⁾). ამავე გარემოებას ივ. ხელაშვილის ცნობებიც ეხება, თუმც იგი ამაზედ არსად ლაპარაკობს, მაგრამ ცნობები კი ისეა მოყვანილი და მოთავსებული, რომ თითქოს ის ცნობები ამის პასუხათ არის მოყვანილი. საჭიროთ მიმაჩნია, რომ ეს ცნობებიც ზოგიყვანო აქ.

მაგალითებრ კერპთ თაყვანისცემის დროის ქართველებს ძრიელ უყვარდათ ოთხუფხი საქონელი, ნამეტურ მეწველ საქონელს ისე აფასებდენ, რომ ძნელათ იმ დროის ქართველ კაცს დაკლა ცხვარი, ან თხა, ძროხა, ხპო, კამეჩი და ზაქი. იმ დროის ქართველნი ამ ოთხუფხვ საქონლების ნაყოფის რძითა სტკებოდენ და ნოყივრდებოდენ და მიტომ ძნელად, რომ მათ გაეებდნათ და ასეთი ნაყოფიერი საქონელი დაეკლათ და ხორცი ეჭამნათ, ამის მაგალითია ისიც, რომ კაცის მოკვლა კი არა, თვით ცხვრის, თხის, ძროხის და კამეჩის დაკვლა-კი დიდს ცოდვათ მიაჩნდათ და მაშასადამე რა ძალა უნდა სდგომიყოთ ქართველ კერპთ სჯულის ხალხს, რომ მათ თავიანთ ნათესავის, მეგობრის და ნაცნობების ხორცი ეჭამნათ, ეს ცილი გახლავსო და საქრისტიანო მამებისა და მწერლებისაგან მოგონებული.

ამის დასარღვევ ცნობებისთვის ჩვენ შორს არ წავალთ და ვილაპარაკებთ მხოლოდ ერთ გარემოებაზედ, რაც ცხად ჰყოფს იმ მოსაზრებას, რომ კერპთ-თაყვანისცემის დროის ქართველთ სჯული არც ისე ბოროტი და ავი ყოფილა, როგორც ამას ჩვენ საქრისტიანო მამები მოგვითხრობენ.

აქ ერთი საკითხი გახლავსთ ის გარემოება, თუ რატომ და რის მიზეზებით არსებობდა ქართველ კერპებში „პატრონ-ყმობა“ და არა „ბატონ-ყმობა“. საქმე ეს არის რომ ვიცოდეთ უხეირო სჯულის დროს, თურმე ქართველებში არსებობდა „პატრონ-ყმობა“ და რაც ქრისტიანობა იქმნა შემოტანილი და განსწვალდა ქვეყანა, მაშინ კი ამ კირგ სჯულის ქართველებში ბატონ-ყმობა დამკვიდრდა. ეს ორი გმრემოება ერთმანეთს სასტიკათ ეჯახებიან და წინააღმდეგობენ. ამიტომ საჭიროთ ესთვლით, რომ ამაზედაც უნდა ვილაპარაკოთ აქ თუნდ სულ მოკლეთ. კერპთ-თაყვანისცემის ხანაში „პატრონ-ყმობა“ რას უნდა გამოეწვია გლეხ-კაცობაში, ამის გარემოებას ჩვენ ისევ ძველის ისტორიულის ცნობების დახმარებით ავხსნით.

¹⁾ ახალი გამოკვლევა ისტორიის წინა დროებაზედ და ქართველი ტომის დასაწყისზედ, გამოცემა 1881 წ. ტფილისი.

კერპთ-თაყვანისცემის ხანაში, საქართველოში პატრონ-ყმობა ყოფილა და ამის წესები იყო ისეთი, რომ კერპთ დროის ქართველთათვის არ არსებობდა დიდი და მცირე, ყველა ერთი იყო და ტოლნი, მაშინ არც ერისთავები იყვნენ ჯერეთ და არც თავადები, არც აზნაურები, მაშინ იყვნენ მარტოთ მამასახლისები, სოფლის მეთაურნი და მმართველნი, სხვანი ყველანი მთელი საქართველოს ერთი იყო და განუყოფელი, კერპთ-თაყვანისცემა თურმე დიდათ უწყობდა ხელს ქართველ გლეხკაცობას, მაშინ ქართველი ერი თურმე შესდგებოდა ერთი წოდების გლეხებისაგან.

ამიტომაც იყო თურმე მთელი საქართველო სავსე იყო ქართველის გლეხკაცებით; არ იყო სადმე მტკაეელი მიწა დატოვებული, რომ ზედ ბალი, ან ბოტანი და რამე არ ყოფილიყოს გაშენებული, მთელი საქართველო სავსე იყო და მასზედ მჭიდროთ იყო დასახლებული ქართველი ტომი. ეს რომ ცხადია და მართალი ამას ასაბუთებს ივ. ხელაშვილიც თავის გამოკვლევის სტატისტიკურის ცნობებითაც, მაგალითებრ:

1. ქართლში იყო, რომლის საზღვრებსაც შეადგენდა მთლათ ქვემო ქართლის ნაწილი, სულ 2800 სოფელი, აქ ამ სოფლებში სცხოვრობდა სულ 6 მილიონი ქართველი ხალხი, სულ გლეხკაცობა. მათში სულ იქმნებოდა 50 გვარის კაცი, რომელნიც იწოდებოდნენ მამასახლისებათ, იგინი იყვენ პატრონნი ყმათა.

2. კახეთში, ალბაანით, ანუ ნუხის მაზრის საზღვრამდის იყო კახეთი, სცხოვრებდა სულ 1806 სოფელი, მასში მცხოვრებ ქართველთ რიცხვი ყოფილა 4 მილიონი. მათშიაც სულ იქმნებოდა 30 გვარის კაცი, მამასახლისები და პატრონნი ყმათა.

3. სამცხე-საათაბაგოს, ანუ ზემო ქართლში, იყო სულ 2800 სოფელი, იქაც იყო მცხოვრებნი რიცხვით სულ 6 მილიონი, გლეხკაცები, მათში სულ იქმნებოდა 60 გვარი, მამასახლისები და პატრონნი ყმათა. მთელი ეს კუთხე 1580 წ. ოსმალეთმა დაიპყრა, ამას მერე 1625 წ. მათ დამონება დაუწყეს და 1635 წლიდამ ისლამთან დაუკავშირეს. სადღეისოთ აქ ეს 6 მილიონი ქართველი ხალხი სულ გათურქებულია და თურქულათ ლაპარაკობენ. მთელი ეს კუთხე შეიცავს 24 მაზრას, ამ ადგილებში მხოლოთ შეიღმა მაზრის ქართველ მაჰმადიანებმა შეინახეს ქართული ენა, ეს კუთხეები არის: 1. ქობულეთი, 2. ქვედა აჭარა, 3. ზეგანი, 4. მაქსელი, 5. ლაგონის ხევი ანუ მთელი ქასრის ხეობა, 6. მურღულის ხეობა, სადაც სძევს მდიდარი

მადნები და 7. იმერ-ხევი, ეს არის სულ 3600 სოფელი, აქ არის დაცული ქართული ენა. ქართული ენა დაკარგა მაშასადამე 2236 სოფელმა.

4. იმერეთი, ზემო და ქვემო, სამეგრელო, გურია, აფხაზეთი, ლაზისტანი, სვანეთი, რაჭა და იმერეთი, სულ იყო მაშინ 3600 სოფელი. მთლიან იმერეთში იყო 12 მილიონი ქართველი გლეხკაცობა და მათში სულ იქმნებოდა 100 გვარი და კაცი მაშასახლისთა და პატრონთ ყმანი, დანარჩენი იყო სულ გლეხკაცობა. აბა ამათთვის რასაჭირო იყო ბატონი ანუ პატრონი, ანუ ბატონყმობა. ასე იყო საქმე და ამას პირდაპირ არც გლეხთა ცხოვრება და სიმრავლე ითხოვდა—ამ ვერაგ ბატონ-ყმობას და მის წესებს, რასაც აქვს შემდეგ მეტათ მწვავე საისტორიო საფუძველი:

რადგან ჩვენ, ქართველებს, ჩვენი წინაპრების სჯულის კერპთ-თაყვანისცემის შესახებ ბევრი არაფერი ცნობები გვაქვს, ბევრი კი არა და არც მცირე, ამიტომ მოვიყვან აქ კიდევ სხვა ცნობებსაც, რომელიც ბევრს რამ ღირსების ცნობებს გმობს კერპთ-თაყვანისცემისას. ისტორიული ცნობები გვაუწყებენ, რომ კერპთ-თაყვანისცემის დროის ქართველი გლეხნი ყოფილან უმაღლესად მიმდევარნი მიწის მუშაობის. მასთანვე იგინივე ყოფილან მიტომაც ბიზანტიელთაგან „გეორგიანათ“ წოდებულნი, რაც ქართულათ ნიშნავს მიწის მუშაკს.

1. კერპთ-თაყვანისცემის ხანაში ქართველი გლეხ-კაცობა მძლავრათ მისდევდა მეურნეობას—ხენა-თესვას, მრავლათ სთესავდენ ხორბალს, ქერს, ფეტვს და ბრინჯს. იგინი ყველა ამას მრავლათ სთესავდენ, ამიტომაც იყვნენ მაშინდელი ქართველნი სულით ძლიერნი და მაძლარნი, მათი ოჯახი-სავესე იყო ხორბლით, ქერიით, ბრინჯით და სხვით.

2. იგინივე მრავლათ მისდევდენ მევენახეობას, ამიტომაც მთელი საქართველოს ტყე-ღრეებიც კი წარმოადგენდა ვენახებს, ბაღებს, ბოსტნებს, ყანებს და სხვა ასეთებს. ამის ნიშნები დღესაც არის დარჩენილი, რომ უდაბურს ტყეებში ბევრს ალაგას სდგას ვენახის და ბაღის ხილის ხეები.

ამისივე ცხადი დამამტკიცებელი საბუთი გახლავსთ თვით სამეგრელო. ეს სიტყვა წარმომდგარია სიტყვა „მრგველიდან“, ესე იგი დამრგველი, გადამრგველი, ვადმომრგველი და სხვაც ასეთნი, ვინაიდან ბევრი ძველათგანვე მისდევდენ ხეების გადარგ-გადმორგვას და მიტომაც იყო მთელი სამეგრელო სულ ვენახებით, ბაღებით და

ბოსტან-ყანებათ გადაქცეული. უნდა შევნიშნოთ, რომ ძველათ სამეგრელოში ითესებოდა და მოდიოდა ხორბალი, ქერი და ბრინჯიც, თვით ვენახები და ბაღებიც, ნამეტურ ვაზის ვენახებიც იქ ისე შენდებოდა, როგორც ეს ქართლს და კახეთში იყო. ასე რომ თუ ეხლაც სამეგრელოში პურის დათესვას შეუდგნენ, იქაც მრავლათ და ჩინებულათ მოვა პური და ღვინოც მრავლათ გამოვა იქაურის ვენახებიდან.

ასევე, იმ დროის ქართველობა მრავლად მისდევდა ოთხ-ფეხი საქონლის შენახვას და მის გამრავლების ოსტატობაც მათ კარგათ იცოდნენ. მაშინ ძნელათ რომ ქართველ გლეხს გაემეტნა და ოთხ-ფეხი საქონელი და ძროხა, თხა და ცხვარი ადვილათ დაეკლა; ცხვარს იმეტებდნენ დასაკვლელათ და ძროხასაც, ხბოსა და თხას კი ვერ იმეტებდნენ, რადგანაც იგინი მწველელეები იყვნენ და ქართველი კაცის ოჯახს რძეს აძლევდნენ, ამიტომაც იყო, რომ იმ დროის ქართველი კაცის ოჯახი საესე იყო ყველაფრით: პურით, ხილით, ყველით, ერბოთი, კარაქით, ღვინით და ნართით.

საყურადღებოა ის გარეშობაც, რომ ქართველნი კერპთ-თაყვანისცემის ხანაში, ღორების გამრავლებასაც მისდევდნენ, თუმცა იმ დროის ქართველნი ღორის ხორცს არ სჭამდნენ, მაგრამ ღორებს ამრავლებდნენ, რადგანაც მათ ჯაგრისათვის ჰკრეჭავდნენ და ჯაგარს ხმარობდნენ ნართისთვის. ამიტომაც იყო მაშინდელი ბეღელი და მარანი ქართველი კაცისა ყოველთვის საესე იყო ყველასაფრით.

მაშასადამე ასეთის მძლავრის გლეხ-კაცისათვის რა საჭირო უნდა ყოფილიყოს „ბატონყმობის“ შემოღება, რასაკვირველია, რომ არა და სულაც არა, ვინაიდან მაშინ ყველა შრომას მისდევდა, კაცი, ქალი, მოხუცი, ახალგაზრდა და სხვაც ასეთნი, მათში ჯერეთ ცუდათ მოსიარულე არავინ იყო და მასთან არც დიდი არსებობდა, ანუ დიდებული და არც მცირებული, ანუ მცირე და უკეთ რომ ვსთქვათ ბატონი და მონა, ანუ ბატონ-ყმობა და მისი წესები. ეს მაშინ არავისთვის იყო საჭირო და ამიტომ იგი გასაგონათაც არსად იყო მთელს საქართველოში. ეს არავინ იუცხოვოს, რადგანაც მაშინდელი ქართველი ერი იყო გადამეტებულათ მიმდევარი ხენათესვის, მევენახეობის და სხვაც ბევრი რამ საქმეების, რის გამოც, როგორც ზემოთაც ვსთქვით თვით ბიზანტიელებიც მაშინდელ ქართველებს და საქართველოს მიწის მუშას უწოდებდნენ, ანუ „გეორგიანს“.

ასე და ამ გვარათ ყველა აქ მოთვლილი ცნობები უნდა ვიცო-

დეთ, რომ მხოლოდ და მხოლოდ ქართველი ერის კერპთ-
თაყვანისცემის ცხოვრებისაა და არა ქრისტიანულ ცხოვრების ხანისა,
ვინაიდან კარგათ სჩანს, რომ კერპთ თაყვანისცემის ხანის დროის
ქართველი ხალხი ბევრად მალლა მდგარა უკეთესის ცხოვრების პი-
რობებით, ვიდრე შემდეგ დროს, ანუ ქრისტიანულ ხანაში. ამის
ცხადს საბუთებს გვაძლევს შემდეგი ცნობები:

კერპთ-თაყვანისმცემელი ქართველი გლეხი ვერ გაიშეშებდა,
რომ მას დაეკლა ცხვარი, თხა, ძროხა და ხბო. იგი შეუძლებელი
იყო რომ ოდესმე ცუდათ დარჩენილიყო და არ ეშუშაუნა, ქრისტია-
ნობის ხანაში კი ქართველი კაცი საყდარში დღეში სამჯერ დადიო-
და დილის ცისკარზედ, წირვაზედ, საღამოს ლოცვაზე და ამ გვარათ
მთელი დღე იგი ლოცვაზედ სიარულს უნდებოდა და აბა მუშაობის
დრო სადღა ექნებოდა მას. ამას გარდა თვით ოთხფეხი საქონლის
დაკვლა და ღვთისადმი შეწირვა შემოიღეს ქრისტიანურ მამებმა და
ამ ოთხფეხ საქონლის დაკვლა სჯულის წესების გაქიანურებისათვის
მორთეს და ასე და ამგვარად დაამხეს კაცის გონება. ეტყოდნენ:
ილოცეთ, ილოცეთ, ლოცვას ნუ დააკლდებით, ამისთვის სახარების
სიტყვებსაც ხმარობდნენ და ეტყოდნენ ყალბის მორთულობით ასე:

ილოცეთ, ილოცეთ, მუშაობა მეორე საქმეა, პირველი ლოცვა
არის, აგერ შეხედეთ ფრინველებსა, არა სთესავენ, არ მუშაობენ,
მაგრამ ხომ არ იხოცებიან, თქვენც ასე მოიქეცით ფრინველებივით,
ილოცეთ ყოველთვის და მის ძალთ თქვენ ღმერთი არ დაგამშვეთ.
კერპთ-თაყვანისცემის დროს კი ქართველებში ასეთების არასფერი
არსებობდა.

აი რა არის ეს კერპთ-თაყვანისცემა და ნეტა ჩვენ დღეს რაღა
ვართ, რომ ჩვენკან იგი ასე იძრახება, ისინი თუ კერპები იყვნენ,
ჩვენ დღეს რაღა ვართ, ივინი თვით ღმერთს—კერპებს მაინც არ
ჰკოცნიდნენ და ჩვენში კი ყველა ტყუილს და უბრალო ხატებსაც
ვკოცნით. ასე და ამგვარად გამოდის, რომ ჩვენ უფრო მაგარი კერ-
პები ვართ, ვინემც ჩვენი წინაპრების კერპთ-თაყვანისცემის დროის
ქართველნი, მაგრამ ჩვენ ისინი გვძულს და ჩვენს თავზედ კი არას
ვფიქრობთ.

ჩვენ რომ ამაზე არ ვილაპარაკოთ, თვით აქ მოთვლილი
ცნობები აჩენს კარგათ, თუ კერპთ-თაყვანისცემის დროის ქართველთ
როგორი ცხოვრების წესები აქვდათ და ან ქრისტიანულ დროის
ქართველებს როგორი და ან ერთი მეორისაგან რითი განსხვავდებო-

და, ან ერთი მეორეს რითი სჯობდა. სწორედ ეს ბედნიერი პირობე-
ბი გახდა მის მიზეზათ, რომ ქართველ ერს ძველადგანვე ვადაეკიდენ
მთელი აღმოსავლეთის ტომთა ბრბოები, რომელნიც ცხოვრების პი-
რობებით ქართველებზედ ბევრათ დაბლა იდგნენ, ასეთი იყვნენ მრავალნი,
მაგრამ იგინი ქართველების წინააღმდეგ ვერასფერს აწყობ-
დენ, ხოლო როცა არაბები აგვიზღვავდენ VII და VIII საუკუნეებში,
ამათ კი გვაჯობეს ჩვენ ბრძოლაში და ხშირათ გვამარცხებდენ კიდევ
თავიანთი დიდის სიმრავლით.

სწორეთ ამ არაბების შემოსევის დღიდან იწყება ჩვენი უბედუ-
რების დასაწყისი, საქართველოს ერში ითესება ბევრნაირი ბოროტე-
ბა, ჩნდება დიდ-პატარაობა, ჩნდებიან თავადნი, აზნაურნი, ერისთავ-
ნი, გლეხები, ყმები, მონები და სხვაც ასეთნი. იმავე დროს ჩნდება
საქართველოში მუშათა კლასი, ანუ წოდება, რაც იყო არაბთაგან
შემოყვანილ მუშათა, ხელოსანთა, მონების, გლეხების და ყმების მი-
ბადვა. ყველა ესენი თუ როგორ გაჩნდა და გამრავლდა ამასაც
მოგიყვანთ მოკლეთ.

არაბებთან ბრძოლაში ქართველნი ჯგუფ-ჯგუფათ, ანუ დასტა-
დასტა გადიოდნენ, რადგანაც არაბნი სასტიკად იბრძოდნენ და მათ
მეტე მომზადება აქენდათ ბრძოლისა. ამიტომ ქართველნი მათთან
ბრძოლაში მეტად ფრთხილათ გადიოდნენ და მაშინ ყოველ ქართველ
მეომარ ჯგუფს, თუ დასტას ჰყვანდა თავის მეთაური, რომელიც თვალ-
ყურს ადევნებდა მებრძოლთა ჯგუფს და დასტას. ეს იყო ასე მითომ,
რადგანაც არაბნი ისე იბრძოდნენ ქართველებთან, რომ ქართველთ ასე-
თი ბრძოლა იმ დრომდის არ შემთხვევიათ და არც ენახათ, ეს პირ-
ველი მაგალითი იყო და მითომც გახლდათ, რომ ქართველებაც ხმა-
რობდენ ყოველნაირ ოსტატობას.

ამიტომაც ამ ოსტატურ და გმირულს ომებში, ქართველთა ჯგუფ-
თა და დასტების ზედამხედველნი და მეთაურნი შერიქმნენ საჭირო
მეთაური პირები, ანუ მეომართა თავმდებნი, თავმდებნი, სწორედ
ამ სიტყვა თავმდებიდან წარმოსდგა შემდეგ დროში თავადი, თავ-
მდები და სწორედ ამ სიტყვა „თავმდებმა“ გამოიწვია სიტყვა თავა-
დი და მის მცირე ხნის შემდეგ ეს თავმდები, თუ მეთაური, თუ თავ-
ვადი, გახდა ბატონი, ანუ თავადი იმ ჯგუფის და დასტის, რომელ-
საც რგი არაბებთან ბრძოლაში წინამძღობდა, ეს მეთაური ჯერეთ
ამ თავისი ჯგუფის, თუ დასტის მეთაური გახდა, მას მოჰყვა ბატონი

და მის შემდეგ, მან თავის ჯგუფის, თუ დასტის დახმარებით სხვებსაც მოხეია ხელი და იგი გახდა სხვების მეთაური, ბატონ-პატრონიც.

ასე და ამგვარათ VII და VIII საუკუნოებში დამყარდა თავად-აზნაურთა დასაწყისი, მის დამყარებით გაჩნდა ბატონ-ყმური წესები, რასაც პირველ დროს მას ეწოდებოდა პატრონ-ყმობა და არა ბატონ-ყმობა. მაგრამ მის შემდეგ, ანუ IX, X და XI საუკუნოებში იგი ისე გაზვიადდა, რომ მან მიიღო სასტიკი სახე და მძიმე ხასიათი, მაგრამ მაშინ ასეთის სიმძლავრით მეთაური თავიანთ ხელქვეითებს არ აწუხებდენ. ამის მიზეზი ის იყო, რომ მაშინდელი გლეხ-კაცობა იყო ძლიერი, სულით მაღალი, ახლათ გაჩენილი თავად-ბატონთა მძლავრობა მათ ვერ აშინებდა, არც თვით ახლათ გაჩენილი ბატონები აწუხებდენ და არც დიდ ტვირთს ადებდენ გლეხებს.

ყოველ შემთხვევაში, ითქმის ისიც, რომ ახლათ გაქრისტიანებულ ბატონებს უეჭველია კარგი მადა ექნებოდათ გახსნილი, რომ თავის ქვემდგომის, თუ მონისა და ყმისათვის თავის მუქთაყოფნის სამაგიეროთ ხარკი დაედო და აეღოთ კიდევ, მაგრამ პირველ ხანებში ეს ახლათ გაბატონებული მებატონენი ამას ვერ ახერხებდენ. გავიდა დრო და XI საუკუნეში კი ეს თხოვნის ნებაც გაუადვილდათ მათ, მაგრამ ესეც დიდის მოკრძალებით, შიშით და მორიდებით.

ამის მიზეზი ის იყო, რომ მაშინდელი გლეხების გული და გონება დიდის თავმოყვარეობით იყო აღვსილი და იგინი ბატონყმურს წესებს ადვილათ ვერ შეეწყობოდენ და მას ადვილათ ვერ მიიღებდენ, რადგანაც კერპთ-თაყვანისცემის ისტორიით ვიცით, რომ მაშინდელი ქართველი გლეხ-კაცობა იყო სამაგალითოთ თავმოყვარე და თავის პირადი თავისუფლების დამცველი.

ამიტომაც იყო, რომ ქართველი გლეხობა თავიანთ ბატონებს ისე არ ემორჩილებოდენ, როგორც ეს მათ ახლათ გაბატონებულ ბატონებს სურდათ. ამისთვის ხშირათ მათში ბრძოლაც იმართებოდა. ხშირათ ხდებოდა ისიც, რომ ყმები ბატონებს ხოცავდენ და გასაქანგზას არ აძლევდენ, რომ მათთვის ბატონური წესები ევრცელებინათ გლეხებზედ. დიახ, მისთვის ჩვენ ვიტყვით მოკლეთ, რომ ქართველი გლეხ-კაცი გაუტეხავი იყო ყველას წინაშე და ნამეტურ გარეშე მტერთა წინაშე. იგი იყო მკაცრი მეომარი ყველას წინაშე და ნამეტურ ახლათ გაჩენილ და გაბატონებულ მებატონეთა წინაშე.

ამიტომაც იყო, რომ გლეხნი ყოველთვის მტკიცეთ იდგნენ თავიანთ ოჯახის ასპარეზზედ და იგინი ადვილათ არავის ემორჩილებო-

დენ, მათ დასამორჩილებლათ ვინც კი რამეს განიზრახავდა ავს, მის ცნობას თუ შეუტყობდენ, არც მათ აბოგინებდენ და სიკეთეს არ დააყრიდენ. ასე იყო მაშინ ქართველი გლეხი განედიდურებული დამაგარი და მიტომაც იყო, რომ XI საუკუნიდამ მიეცენ იგინი მებატონეთა მორჩილებას, მათს გამოსაკვებ ხარკსაც სიამოვნებით უხდიდენ, ეს იყო მათგან მორჩილება სახელმწიფო მთავრობის წინაშე.

მართალია გლეხი ემორჩილებოდა სამეფოს ძალით თავის ბატონს, მაგრამ იმავე დროს, გლეხ კაცი იყო იმოდენათ მაგარი, რომ იგი ბატონისაგან რამე ავობას ვერ მოითმენდა და ბატონის წინააღმდეგ მეფეს ადვილათ მიმართავდა, რადგანაც მაშინ მეფის კარი ღია იყო საბატონო გლეხ-კაცებისათვის. ამის მაგალითს ვხედავთ თვით საქართველოს სამეფო მთავრობის დამხობის უკანასკნელ წლებსაც.

მაგალითებრ კახეთში, ერთ გლეხ-კაცს, თავის ბატონიშვილმა ერთი გოგო წაართვა, ეს გოგო სახლში ჰყვანდა, იქ ეს დაორსულდა. ორსული ქალი მანას მიუყვანა და დაუტოვა სახლში და მის მაგიერ ახლა მეორე და წაიყვანა, გასათხოვარი ქალი. ამის შესახებ გოგობის მამამ მეფე ერეკლესთან იჩივლა და ამის საჩივარს მეფე ერეკლემ ასეთი მსგეღლობა მისცა:

„კახეთში, ქიზიყის მოურავს მეფე ერეკლემ ასეთი წერილი მისწერა და განაჩენი აუწყა: ამა და ამ თავადის შვილს, იქ სახელი და გვარიც არის მოხსენებული, ეს ჩვენ არ მოგვყას, მოხსენდეს ეს ბრძანება: ორსული გოგო რომ თავის მამისთვის მიუგდია სახლში, მშობთარობის შემდეგ, ის გოგო გაამზითვოს და ბავშვი თითონ იკისროს და გამოზარდოს, მეორე გოგო რომ წამოუყვანია თავის სახლში იმაზედ დაქორწინდეს და ამიერიდამ მაგ ხელობას თავი გაანებოს, თორემ მანდ ამოვალ და მაგ მამაძაღლის ოჯახს და ხსენებას დედა მიწის პირიდამ ავგვი“.

ეს ნამდვილი ამბავია და ამიტომაც იყო, რომ ქართველი გლეხი იყო მაგარი და გაუტეხავი, მაგრამ ჩვენდა სამწუხაროთ იმათ ასეთ ვაჟკაცურს პირობებს დასასრული მიეცა მაშინ, რაც საქართველოს სამეფო დაემხო და მის მაგიერ საქართველოში რუსეთის სახელმწიფო დაარსდა და აღორძინდა. ამის აღორძინება იყო არამც თუ მარტოთ გლეხთა ცხოვრების დაღუპვა და დამდაბლება, არამედ იგი იყო მთლათ ქართველი ერის დამხობა. XVIII საუკუნიდამ რუსეთის მონარქისტები მკაცრათ შეუღდნენ იმის სამზადისს, რომ როგორმე საქართველო დაეჭირათ, ამისი ცდა იწყება პირველათ 1613 წ. მის

მერე ისევ ნელდება, მაგრამ XVIII საუკუნის დამდეგიდან, პეტრე დიდის დახმარებით ეს მათი წადილი ისევ აღორძინებას მიეცა და ამის შესაძლებლობა უფრო გააღრმავეს.

პეტრე დიდის შემდეგ ამ წადილის შესრულებას მიეცნენ ყველა წარმომადგენლები პეტრე დიდის, ყველა იმპერატორები და იმპერატრიცებიც. ბოლოს როგორც იქნა ელირსათ მათ წადილის შესრულება და ნხოლოდ 1801 წ. მოხერხდა ამ წადილის შესრულება და ქართველის უნიჭო და სულელის მეფე გიორგის სიფლიდით და ბოროტებით საქართველოს სამეფო შეუერთდა რუსეთის იმპერიის პატრონს პავლე პირველს და ამის შვილს ალექსანდრე პირველს. ამით აღუსრულდათ მათ ნატვრა, მაგრამ მათ ეს თავისი ნატვრა მარტოთ იმ შესრულებით არ იკმარეს.

მის შემდეგ მათ გულში სხვა საქმეების მადაც გაეხსნათ, ეს იყო მათი წადილის დამატება. აი რა: ქართველი ერი მართმადიდებელი ერია, რუსეთის და საქართველოს ეკლესია ერთი არის, ჩვენი ცდა უნდა იყოს, რომ რაკი რუსების და ქართველების სჯული ერთია, ეკლესიაც ერთი გახლავსთ, ამიტომ საჭირო არის, რომ ჩვენი ენაც ერთი იყოს და ამის გარჩევა ჩვენში აღარ არსებობდეს. ამისი გეგმა და წადილი რუსებს აღრიდანვე ჰქონიათ გაღვიძებული, მაგრამ იგი ჩვენ არ ვაცოდით, იგი ჩვენ შევიტყვეთ მხოლოდ კარგახნის შემდეგ. რაკი მათ ასეთი წადილი აქვდათ, ამიტომ იგინი 1801 წ. ამის სამზადისადაც შეუდგნენ. ამისთვის საჭირო იყო მათთვის, კარგი დამხმარე ძალა, რომ ამ დახმარების ძალით რუსებს საქართველოში ფეხი გაემაგრებინა, რადგანაც მათი საქართველოში შემოსვლის გამო ბევრნი წინააღმდეგნიც იყვნენ. ასეთი ხალხი ზალე აპოვეს რუსებმა. ესენი იყვნენ ქართველი თავად-აზნაურები, რომელთა ცნობა რუსეთის მთავრობას აღრიდანვე აქვდა—მათი კარგი ცნობა და კეთილი განწყობილება, მათ ეს წოდება დაიხლოვეს, მათთან გამართეს მხურვალე კავშირი და მათის დახმარებით დაიწყეს ფეხის გამაგრება საქართველოში. მაგრამ მინამ ეს მოხდებოდა, მინამ მათ მოიწადინეს ჯერუთ ამ ქართველ თავად-აზნაურების პატივისცემა, მათი დასაჩუქრება, დაყვავება და მის მერე მათისავე დახმარებით წადილის შესრულებაც. ამ ეშმაკური პოლიტიკის ასპარეზზედ პირველათ აღმოჩნდა გენერალი ლაზარევი, გენერალი კოვალენსკი, ამათ შემდეგ ციციშვილი პავლე, გარუსებული ქართველი

და ამათ შემდეგ თითქმის ყველანი, ვინც კი საქართველოში შთავარ-
მართებლათ მოსულან ხოლმე.

ეს წოდება იპოვნა რუსეთის მონარქიულმა მთავრობამ. მათში
ზოგს ლენერლობას აძლევდა, ზოგს პოლკოვნიკობას და ზოგს მეტს
და ზოგთაც სხვადასხვა ასეთ ღირსებას და საჩუქრებს. ასე და ამ-
გვარათ მოკლე დროის განმავლობაში მთელს ამ ქართველ თავად-
აზნაურებს მოხვიეს ხელი და მათ არ დარჩა არც ერთი გვარი, არც
ერთი ოჯახი, რომ იმ ოჯახში ორი და სამი ქართველი სამხედრო
პირი არ ყოფილიყო. მართალია, ყველა მათ რუსული ენის არაფე-
რი იცოდენ, მაგრამ ეს არ უშლიდა მათ დალოდიავენას, საქმე თავად-
აზნაურების ერთგულება იყო, თორემ რუსულს ენას მათ წინ
არაფერი მნიშვნელობა აქვდა, საქმე ერთგულება არის, თორემ
რუსულს ენას მალე შეისწავლიან. ასე ელოდიავენოდენ თავად-აზ-
ნაურებს და ამაში არ სცდებოდენ იგინი.

ქართველ თავად-აზნაურთა გაერთაგულების მალამოთ, რუსეთის
მონარქიამ კარგი ოსტატობა იხმარა. რაკი ქართველი თავად-აზნა-
ურობა თავის ერთგული ჰყო და იგინი დააფიცეს თავის ერთგულება-
ზე, მის შემდეგ ამ ახლად გაერთაგულებულებს დალოდიაება დაუწყეს
და მის შერე საჩუქრების მიცემა და ნამეტურ ჩინების და ორდენე-
ბის, სხვადასხვა ფერის ალაგების, ნამეტურ ზიზილ-პიპილა ექაელ-
ბანტების, სხვადასხვა ეპოლეტების და ათასი სხვა ასეთნი, რაც ქარ-
თველ თავად-აზნაურებს სასტიკათ რევდა და ჭკუაზედ შლიდა.

თფილისში 1802 წ. შემდეგ, ძრიელ ბევრ კაცს ნახავდით ქარ-
თულად ჩაცმულ-დახურულს, ქართულის ჩოხათი, ჩერქესკით, ქართუ-
ლის კაბებით, რომელსაც გულზედ აკრული აქვდა გენერლის
ლურჯი ან წითელი ლენტები და მასთან მთელი გულიც სავსე სხვა-
დასხვა ორდენებით, რაც ქართველ კაცს ჭკუაზედ შლიდა. კაცს რომ
ენახა ასეთი ქართველები და შეეხებდნა მათ გულსა და სახეზედ ყვე-
ლა მნახველი გაჰკვირდებოდა.

ქართველი თავად-აზნაურობა გახდა დიდი ბედნიერი, მათ სი-
ხარულს საზღვარი აღარ აქვდა, მათში ადვილათ დაითესა რუსეთის
მონარქის სიყვარული და მისთვის გმირულათ თავის დადება და
სიკვდილი. ამის მსგავსი მაგალითები ქართველ თავად-აზნაურებმა
ბევრს ომებში გამოიჩინეს და რუსეთის ჯართან ერთად მათ ცხარეთ
და სასტიკათ იომეს და სისხლი დაღვარეს დიდი ერთგულებით. ეს
წოდება ასეთის გმირობით რუსეთის ახალ დროის მთავრობას სასტი-

კათ აკვირვებდა და ამიტომ რუსეთის მთავრობაც მათი დიდი მადლოპელი იყო და აღარ იცოდენ რუსებმა როგორ გადაეხადნათ ამ ქართველ თავად აზნაურებისათვის თვისი სამაგიერო პატივისცემა და სიკეთე.

1804—1805 და 1806 წლებში ქართველ თავად-აზნაურებმა აუწყეს რუსეთის იმპერატორს თვისი ერთგულება ასე: ჩვენ ვიქნებით თქვენი ისეთი ერთგულები, რომელთა მკლავითაც თქვენ დაიჭერთ მთელს აღმოსავლეთს, ბაქოს, თავრიზს, მთელს სპარსეთს, ავღანისტანს, თურქეთს, ბუხარეთს, შირვანს, მარგუშეთს და სხვებსაც ბევრს ადგილებს. თქვენ გახდებით მთელი აღმოსავლეთის ბატონ-პატრონი.

მართლაცა და ბაქოს აღების შემდეგ, 1806 წ. რუსეთის მონარქიამ დაიწყო გაცხარებული ბრძოლა აღმოსავლეთის ქვეყნების და ამ ომებში ქართველი თავად-აზნაურობა ყველგან პირველი იყო, იგინი ყველგან თავდადებით იბრძოდენ და იხოცებოდენ კიდევ. ქართველ თავად-აზნაურების განსაცვიფრებელი გმირობა მთელს აღმოსავლეთ-დასავლეთში მოიფინა და საქმე ისე მოეწყო, რომ 1810 წლიდან მთელს რუსეთის ჯარის მთავარსარდლებათ სულ ქართველ თავად-აზნაურები გახდენ. სულ ესენი იყვენ და სულ ამათის მკლავით და ბრძოლით იჭერდენ რუსები მთელ აღმოსავლეთის ადგილებს.

ასეთი გმირი წოდება და თავდადებული მსახურნი რუსეთს ბევრი არ ეგულებოდა. მაშინ, ქართველნი ყველგან პირველნი იყვენ ამით. ქართველნი ყველგან დიდის გმირობით ბრწყინადენ, რუსეთის მთავრობა ამითი გაცვიფრებული იყო და ქართველი თავად-აზნაურობის დიდი მადლოპელი იყო, მაგრამ მას გული ეთანადებოდა და მასზედ დიდათ, რომ ასეთი გმირი ხალხი იყო ქართველი და არა რუსი და გარდა ამისა, რომ ასეთ გმირმა მეომრებმა არც რუსული ენა იცოდა, ბევრი ფიქრების შემდეგ რუსის მონარქიამ ამას გამოუძებნა წამალი და თვისგან დაჯილდოებული ქართველთ შვილებისათვის რუსეთის შუა გუბერნიების სამხედრო სკოლებში დახსნასწავლისათვის თავისუფალი ადგილები. ეს ამბავი ქართველთ მალე ეუწყათ, თქვენი შვილებისათვის სამხედრო სასწავლებლის კარი ღიაა, თუ კი შვილებს გაიმეტებთ და რუსეთში გაგზავნით, გასაგზავნი ფული იქნება მთავრობის, გზის ხარჯი, ჭამა, სმა მთავრობის, სწავლა მუქთი, სწავლის ყველაფერი ხარჯიც მთავრობის. ერთი სიტყვით ყველაფერი იქნება მთავრობის, თქვენი მართო შვილების გაგზავნა არის საჭირო და სწავლის მიღება და რუ-

სული ენის შესწავლა. ესეთი განცხადება ქართველებმა სიხარულით მიიღეს და იქ მალე იწყეს შეილების გაგზავნა, მოკლე დროის განმავლობაში მთელი რუსეთის სამხედრო სასწავლებლები გაივსო ქართველთ შეილებით. იქ ქართველთ შეილებს რუსული ენის უცოდინარობა ძრიელ უჭირვებდა საქმეს, მაგრამ მათ ისე ელოლიავებოდნენ, რომ იგინი ყველაფერს იძენდნენ და სწავლობდნენ იქ. ისიც მართალია, რომ მათში ბევრი კვდებოდა კიდევ, იქაურ ცივ ჰაერს ვერ იტანდა, მაგრამ მის ნაცვლად ბევრიც ბედნიერდებოდა. ვინც იქ ათავებდა სწავლას იგინი იქვე შეჰყვანდათ სამხედრო სამსახურში, მათ ერთობ მალე ეძლეოდათ სამხედრო სამსახურის ხარისხები, ჩინები და ორდენები და ახალგაზრდა ქართველი საქართველოში ბრუნდებოდა სამხედრო სამსახურის ღირსებით და სამხედრო ტანთსაცმელით შემკობილი, რაც ერთობ დიდ ზეგავლენას ახდენდა, როგორც მათს მშობლებსა და ნათესავებზე, ისევ სხვა ყველაზედაც, ვინც კი ნახავდა მათ, ყველა აღტაცებაში მოდიოდა და ლოცავდა მის დღეს, იმან თუ ქართული ენა არ იცოდა და ქართული წერა-კითხვა, ამისი არავის რა აღარდებდა.

ამიტომც იყო რომ ძველათ კაცი ძრიელ მრავლათ შეხედებოდა ისეთ ქართველ სამხედრო პარებს, რომელთაც ქართული წერა-კითხვის კი არა და არც ქართული ენა იცოდნენ. იგინი გარუსებულნი იყვნენ სულით და გულით და მასთან ქართველების მოძულენაც, რაც რუსის მთავრობასაც დიდათ ახარებდა. ქართველების ასე გადაგვარება. ამ სენს დიდი ისტორია აქვს. რაკი რუსეთის ერმა ქართველი ერი ასე შიიბირა და თავისი ერთგული გახად, მის შემდეგ, იგი ქართველ თავად-აზნაურთა პატივისცემისაგან უფრო შორს წავიდა და მას დაუწყო სხვა კილოთი დაყვავება, რადგანც იმ დროს რუსეთის მონარქია ლეკებთან იწყებდა ბრძოლას, რომ ამათ შირვანი უნდა აეღოთ, ამის აღება მათთვის აუცილებელ საქიროებას შეადგენდა, რადგანც რუსეთის მონარქიული მთავრობა აღერბეიჯანის დაპყრობის შემდეგ დაღესტანის დაპყრობაც დაიხატათვალწინ. რუსებისათვის დაღესტანთან ბრძოლა ძნელი იყო, მაგრამ ესენი ქართველებისაგან იმედოვნებდნენ მის დაპყრობას და ამიტომაც იყო რომ ამისთვის იგინი ქართველებსაც დიდათ ულოლიავებდნენ.

ამ გარემოებით რუსეთის მონარქიის უფროსებს საგანი მიეცათ. ქართველებთან ასეთის ლაპარაკის:

რუსეთის იმპერატორი ქართველთ თავად-აზნაურობის დიდი

პატივისმცემელია, იგი ქართველებს უაღრესათ აღიღებს, მიტომაც მას იმედი აქვს ქართველი თავად-აზნაურების, რომ მათის ცლით იგი დაღესტანსაც აიღებს.

იმპერატორი ალექსანდრე რომ დიდათ გაფასებთ თქვენ, ეს უკვე დამტკიცდა მაშინ, როცა იმპერატორმა თქვენ გიბოძათ თქვენი საკუთარი ბაიარდი 1802 წელს და მაშინ თქვენც ცნობილნი იქენით, როგორც უაღრესად კეთილშობილების მქონენი. თქვენი კეთილშობილება უმაღლესი ღირსების არის არამც რუსეთის კეთილშობილებაზე, არამედ მთელი ევროპის კეთილშობილი თავად-აზნაურობაზე, აი ასე გაფასებთ თქვენ ალექსანდრე პირველი.

ქართველი თავად-აზნაურები რომ ღირსნი ხართ დიდის პატივისცემის და თავაზის, ეს ცნობა ჩვენს კეთილ იმპერატორს ალექსანდრე პირველს ბევრჯერ უთქვამს თავისის პირით და უჭია თქვენი წოდება, თქვენი ამაგი და ღირსება.

თქვენი პატივისმცემელია არა მარტო ალექსანდრე პირველი, არამედ მთელი რუსეთის სახელმწიფო, მთელი რუსის თავად-აზნაურობა და მთელი რუსის ერი.

იმედი არის, რომ ქართველი თავად-აზნაურობაც ქებული და დიდებული თავის ისტორიით, თავის წარსულით და ბრწყინვალე მოღვაწეობის ისტორიის უჭკით, ამ დაფასებას არ დაივიწყებს და იგი ყოველთვის მზათ იქმნება, რომ თავისი პატივისმცემელ იმპერატორი ალექსანდრე პირველის სამსახურში ერთგულებით ყოველთვის მზათ იყვნენ და მას ემსახურონ თავ-დადებით.

დანარჩენის თქვენ ნურაფრის ფიქრი და შიში ნუ გექნებათ, თქვენი ხმის გამცემი არავინ იქმნება, რადგანაც თქვენა ხართ ამ ქვეყნის ბატონ-პატრონები, ეს ქვეყანა თქვენ და თქვენი წინაპრებისაგან არის შენახული და სისხლით დაცული, თქვენ პირველნი ხართ აქ, რუსეთში იმპერატორი ალექსანდრე პირველია და აქ საქართველოში თქვენა ხართ, ეს თქვენი ღირსება რუსეთის იმპერატორმა და მთელმა რუსეთის თავად-აზნაურებმა კარგათ იციან.

ამიტომაც ივინი თქვენს ასეთ ისტორიულ ღირსებას პატივსაცემენ, აღიღებენ და აფასებენ და მაშასადამე აქ საქართველოში პირველნი თქვენა ხართ, სხვა თქვენის მეტი აქ ხმის გამცემი არავინ იქმნება რაც ხართ ამ ქვეყნის დიდება, მხოლოთ თქვენა ხართ და თქვენა.

თქვენი ერთი უბედურება ის არის, რომ თქვენი ზსეთი ღირსე-

ბა აქ თქვენს ქვეყანაში კი არავინ იცის და თქვენ ყველა უბრალოს თვალთ გიყურებთ, ეს გარემოება გამოდის თქვენის გულკეთილობისაგან, რადგანაც თქვენ ყველასთან თანასწორაუ იქერთ თავს, ყველას ძმები და მეგობრები ხდებით, მათთან სხდებით და პურსაც სჭამთ და თქვენს პურ-მარილსაც არ აკლებთ მათ, მაგრამ ეს არის თქვენი კეთილ შობილების კეთილი ნაყოფი, ქრისტიანური სიკეთე და ხალხის სიყვარული და პატივისცემა.

ამიტომ ჩვენც ვალდებულნი ვართ და ამას იმპერატორის ალექსანდრე პირველის სიტყვებიც გვიბრძანებს და გვაუწყებს, რომ ჩვენც ვალდებულნი ვართ, რომ თქვენი წოდების პატივისცემა ვასწავლოთ ყველას და ვაცნობოთ მათ თქვენი ღირსების დაფასება. ამის მოვალენი ჩვენა ვართ, ეს თქვენი ღირსება ჩვენ უნდა შევავანებინოთ ხალხს მთავრობის ბრძანებით, თქვენ ერს, ხოლო თქვენც უნდა მხნეობრძანდებოდეთ ამისთვის.

თქვენც ვალდებულნი ხართ, რომ ქართველ თავად-აზნაურთა ღირსება უმაღლესის ღირსებით დაიცვათ ქართველი ერის წინაშე. ქართველი ერიც ვალდებულია, რომ მათ უნდა ახსოვდეთ თქვენი წარსული, თქვენი ამაგი და ის სამსახური, რითაც თქვენი წინაპრები დაჯილდოებულნი იყვნენ მით და რითაც იგინი იცავდნენ საქართველოს მიწა-მამულს.

ამის შეგნების მოვალეა ყველა ქართველი, ყველამ უნდა იცოდეს ეს თქვენი ღირსება, რომ ეს ღირსება თქვენ ვაჭრობით და ფულის აღებით კი არ გიპოვნიათ, არამედ ვაჭკაცობით, ომში ბრძოლის გაწევით, სისხლის დაღვრით და თავის გაწირვით, მოვალე არის ყველა, რომ ეს თქვენი თავდადებული შრომა და ამაგი ყველამ იცოდეს, ყველას ახსოვდეს, რომ ეს ქვეყანა თქვენგან არის დაცული და დღეს თუ აქ ვინმე ცოცხალი არის და სცხოვრობს, ეს არის თქვენის წინაპრების ნაყოფი, მათი ამაგი და თქვენი გმირული სამსახური ქვეყნის წინაშე. ამიტომაც საჭირო არის, რომ თქვენც, თქვენ ღირსებას უნდა დაუცხრომელად აფასებდეთ, პატივს სცემდეთ თქვენს თავს, თქვენს წოდებას და ვალდებული ხართ, რომ თქვენს ქვეყანაში ეს თქვენი ღირსება ყველას აცნობოთ და შეატყობინოთ—ნამეტურ თქვენს გლეხ-კაცობას, რომლებთანაც თქვენ ყოველთვის თქვენ თავს თანაბრად იქერთ.

თქვენ უნდა იცოდეთ, რომ გლეხების წინანე ისე უნდა იქმნეთ ცნობილნი, როგორც ხელშეუხებელი არსებანი, როგორც უაღრესათ

მაღალი ღირსების და წოდების მქონენი, ამის შეგნებას და გავრცელებას თქვენც უნდა პატივს ცემდეთ, აფასებდეთ და აღიღებდეთ თქვენს ღირსებას, ყველას უნდა თამამად აუწყებდეთ თქვენს წარსულს, რომ თქვენი ღირსება არავის ავიწყდებოდეს. ყველანი უნდა აფასებდნენ თქვენს ღირსებას, თქვენს ამაგს და სიკეთეს, ამისი მოვალე არის ყველა ქართველი, ყველა ვაჭარი, ყველა გლეხი და ყველა თქვენი ყმაც, ამიტომ რომ თქვენ ამის ღირსება მოპოვებული გაქვსთ, ამის პატივისცემის ვალდებულია ყველა.

დანარჩენი, რაც შეეხება თქვენს გლეხაკობას, თქვენს ყმებს, მისი ფრჭი ნუ გაქვსთ, თქვენს წინაშე, თქვენს წინააღმდეგ ხმას ვერავინ ამოიღებს. ამისი უფლება არავისა აქვს, თქვენს წინაშე ყველა მოწიწებით უნდა იყოს, ყველას მოკრძალება უნდა აქვდეს, ყველა უნდა დიდის პატივისცემით აფასებდეს თქვენს წარსულს და თქვენს წინაპრების ამაგს და თქვენს სამსახურს.

თქვენი გლეხები და ყმები თუ ამის წინააღმდეგნი გახდებიან, თუ ამას ვინმე დაივიწყებს და არ დააფასებს, თუ ვინმე რამე შეურაცხყოფის მოყენებას გაგიბედავთ, ის შეგიძლიანთ თქვენ დასაჯოთ და ჭკუაზედ მოიყვანოთ.

თქვენ უნდა იცოდეთ, რომ თქვენი ხმის გამცემი აქ არავინ უნდა იყოს. თქვენ უფლება გაქვსთ, რომ თქვენი ყმები მორჩილი ჰყოთ და კრინტი ხმა არასდროს არ ამოაღებინოთ.

თქვენ ამის უფლება მოპოვებული გაქვსთ, თქვენ შეგიძლიანთ, რომ არამც თუ თქვენი ყმები, არამედ თვით სახელმწიფო გლეხებიც კი ვალდებული ჰყოთ, რომ ისინიც უნდა პატივსცემდნენ დიდათ.

რაც შეეხება თქვენს ყმებს, მათზედ ხმის გაცემაც არავის შეუძლიან. ყმა როგორც რუსეთში არის ბატონის საკუთრება, ეს ასევე აქაც უნდა იყოს, ყმა თქვენია და მისი უფლება არავის აქვს, არც თვითომ გლეხებს, რომ თქვენ რამეში წინააღმდეგი გაგიხდნენ და სიტყვა შეგიბრუნონ, ამის უფლება მათ არა აქვსთ.

თქვენ შეგიძლიანთ, რომ ეს თქვენი კეთილშობილური უფლება ყველა გლეხზედ განავრცოთ და გააძლიეროთ, ეს ყველამ უნდა იცოდეს და მით უფრო თქვენმა მონებმა, თქვენმა ყმებმა, გლეხებმა, რომ თქვენს პატივისცემას იგინი ყოველთვის მორჩილებით უნდა უდგნენ, იგინი ამის ვალდებული არიან.

თქვენ შეგიძლიანთ, რომ თქვენი ყმები ყოველთვის მორჩილებაში გყვანდეთ, იგინი უნდა გემორჩილებოდნენ განუსაზღვრელის მო-

ნობით, სიტყვის უთქმელად, რადგანაც მათ ამას ავალბათ თვით იმ-
პერატორის ბრძანებითაც. ყმა გლეხები თქვენი საკუთრება არის და
თქვენ რაც გესურვებათ, ის შეგიძლიანთ უყოთ მას, იგი შეგიძლიათ
გაპყიდოთ თქვენ, დააგირაოთ, გინდ აჩუქოთ სხვას, თუნდ ძალღმედ
გასცვალოთ, გინდ შაშფურზედ შესწვათ და შეჭამოთ, თქვენი დამშ-
ლელი არავინ უნდა იყოს.

თქვენ ისეთი ღირსეულნი ხართ, რომ თქვენ სხვა საქმეების
უფლებაც გაქვთ რომ იქონიოთ, თუნდ რუსეთის თავად-აზნაურთა
მსგავსათ პატარძლის პირველი დამის საქმეც. ამის უფლებაც გაქვთ
თქვენა, ამის დამშლელი არავინ უნდა იყოს თქვენი.

აქ ამის მსგავს წამაქეზებელ ცნობებს ჩვენ აღარ მოვიყვანთ,
ჩვენთვის ესეც კმარა, რომ ვიცოდეთ ქართველ მებატონეთა დამხო-
ბის დასაწყისი, რითაც იგინი დაჯილდოებული იქნენ უხვათ და
მძლავრად.

ბატონყმობა საქართველოში.

ქართველ ყმათა ვაგების ცნობებით დაიწერება ოცდა ოთხი ტომი და არა ერთი და ორი წიგნაკი.

საქართველოში ბევრი თავადი, აზნაური და სხვა ასეთი მებატონენი სცხოვრებდნენ, როგორც მაგალითებრ ყმის მექონე მებატონე გლეხი მოქალაქენიც. მაგრამ ამათხედ იმდენი არა ითქმის რა, რამდენიც მებატონე თავადს, აზნაურზედ და მათ გვარის წევრთა რიცხვზედ, რაც მნიშვნელოვანია ქართველ ყმათა ოჯახის ცხოვრების პირობებისთვის.

1450 წლიდან მოყოლებული, ვიდრე 1867 წლამდე, საქართველოში, თითო გვარის მებატონეთა წევრთაგან იმდენი ბოროტება იქმნებოდა მომხდარი და იმდენი ყმათა დევნა და შევიწროება დათესილი, რომელთა ცნობებიდამაც ჩვენ დრომდის არც მესახს და შეათასდეს მოულწევი. ყმა ყოველს წუთს, წამს, საათს, დღესა, კვირას, თვეს და წელს იტანჯებოდა შეუწყალოდ, შეუბრალებლად. ამის ცხადი საბუთის მომცემია ამ სენის ისტორია.

ძველ საუკუნეებს ჩვენ არ ვახსენებთ, ჩვენ ვიწყებთ მარტოდ საუბარს იმ დღიდან, როცა ერთ სამეფო საქართველო, სამ სამეფოდ განსქდა და ხუთ სამთავროდ. როცა ყოველს ბატონიშვილს, თავადს, თუ აზნაურს მიენიჭა დიდება, ძლიერება, ძალა, უფლება და ბატონობა არა მარტო თავის უძრავ ქონების დაფრვაზედ, მამულების მიჯნების გამაგრებაზედ, საგვარეულო ციხის, თუ კოშკის აშენებისა, შენახვისა და თავის ყმებით მტერთან შებმაზედ.

არა, მათ მიეცათ დიდი უფლება თვით თავიანთ ყმათა სულიერს მხარეებზედაც. ამ დღიდან ყოველი ბატონი თავის ყმისა იყო ბატონიც, კანონიც და პატრონიც, ერთის სიტყვით ყველაფერი. ეს იყო ასე მიტომ, რადგანაც თითო მებატონე თავადი, თუ აზნაური იყო სრული მეფე თავის ხეობის, თავის საბრძანებლის და გამგე არა მარტო თავის საკუთარის საყმო ყმების, არამედ სახასო გლეხთაცა.

ამიტომაც ვახლდათ, რომ ესენი ხშირად ერთი მეორეზედ აღიძვრებოდნენ ერთ უბრალო უსიამოვნების გამო, ხეობა—ხეობას ებრძო-

და, თავადი-თავადს, აზნაური—აზნაურს, ბატონი-ბატონს, ციხე ციხეს, კოშკი—კოშკს და ყველა ამ ბრძოლაში-კი უმეტესად გლეხ-კაცობა წვებოდა ძირს, ამ ძირს დაწოლის მიზეზად ხდებოდა ის გარემოება მებატონეთა, რომ ჩემს სახლის შვილს, სხვის სახლის შვილმა რათ მოსტაცა თვისი სამიჯნური ქალიო და სხვაც მეორე ასეთი და სხვანიც.

აი ამ დროიდან იწყება ქართველთ გლეხ ყმათ დამონების დასაწყისი. ამ დღიდან იგინი მებატონეებს ემონებიან მონურად, ანუ განუსაზღვრელის ყმობით, იგინი ამ დღიდან ხდებიან მათ წინაშე ცარიელ უსულო ჩონჩხად, მკვდარს დამონებულ არსებათ; ამიტომ მებატონენიც დავობენ მათზედ და იწყებენ მათს ხმარებას ყველა ნაირი საქმისთვის.

მინამდის ქართველთ ერთი მეფე ჰყვანდათ, გლეხი მაშინაც იყო ყმა მეფის, თავადის, აზნაურის და საყდრის, იგინი მაშინაც მონურად ცხოვრებდნენ, მორჩილებით, მონობით, ვინაიდან ერთ მეფობას ამის საკანონო წესიც აქვდა. მეფეს თავადი ემონებოდა, თავადს-აზნაური, მასთან სახასონი, ანუ ხელისუფალნი, ოჯახის შვილნი და ყველა ამათაც უნდა დამონებოდნენ გლეხნი. ყმანი-ბატონ თავად-აზნაურების, ყმანი და სახასონი—სამეფოს, საყდრისანი—საყდარს, ბერს და მღვდელს და ბოგანონი, ანუ პროლეტარნიც ყველას და ყველა მბძანებელს.

ასეთი იყო კანონი მონობის, ხოლო ერთი რამ აქვდა მას საუპირატესო ღირსება რაის ძალითაც გლეხნი ცოტათი მაინც სარგებლობდნენ. ეს გარემოება იყო ერთი მეფე, ერთი ძლიერი კაცის ძალა, ხმა, კანონი და სხვანი, ვისაც ემორჩილებოდნენ ყველანი და ვისი მორიდებაც აქვდათ როგორც მონებს და ყმებს, ესევე ამათ მებატონეთა თავად-აზნაურთ. ამ დროს ესენი თვის ყმებს ისე ვერ სდევნიდნენ, ისე ვერ მტანჯავდნენ, როგორც შემდეგ დროიდან, როცა საქართველო ერთი სამათ იქცა და მერე ეს სამიც ხუთ ნაწილათ დაირღვა და სულ სამთავრ-საბატონოთ დაიყო. ამ დღიდან იწყება გლეხთა დამონების და დაყმობის ხანაც; რასაკვირველია ამას გარეშე მტერთა აზვაფებაც აჩენდა ადვილათ და უფრო მეტად.

მინამდის კი, მას თუმცა ჰფლობდნენ შრომის ძალით, ნაყოფის ჩამორთმევით, ერთგულებით, მორჩილებით, დიდ-პატარაობის პატივის ცემით, გარეშე ამის მათზედ ბატონთ არ აქვდათ მეფური მბრძანებლობის მსგავსი უფლება, იგინი ყმათა და მონათა პიროვნების ღირსებას ვერ შეეხებოდნენ, ვინაიდან ბატონს ეკავა ხელში

მხოლოდ ყმის მოვლა-პატრონობა, ყურება, ნაყოფის გამორთმევა, ანუ ადგილების ფასის გადახდა, რადგანაც მაშინაც მიწა ბატონის იყო, საშინაო მსახურის გამორთმევა, ერთი სიტყვით, ყველა იმ სამაცხოვრებო ძალების წართმევა, რითაც-კი მებატონე ირჩენდა თავს და სცხოვრობდა.

ბატონის მთელს კაპიტალურს მიმოხვრას მისი ყმა შეადგენდა. მიწა, მამული სახნავი, სათესი, ტყე, ვენახი, ბაღი, ბოსტანი ბატონის საკუთრება იყო, ყმებიც ამისი იყვნენ, ხოლო ყმებს უნდა ემუშავნათ, მოეყვანათ ყოველივე ნაყოფი, მოეტანათ შეშა, ნახშირი, გაეყვანათ წყალი და სხვაც ამგვარნი. ამათ უნდა ეცხოვრებინათ თვისი მებატონენი და თითონაც უნდა ერჩინათ თავი. ამის გარეშე ზათ ერთად ერთი მხოლოდ სამეფო სამსახური იყო სავალდებულო, მაგალითებრ ლაშქრად წასვლა, „მღევრობა“ და სხვაც ასეთნი. ეს იყო მათი სულიერი ვალიც და ხორციელიც.

ყველა ამათ შრომის, ხარკის გადახდის, ბატონის მორჩილების და სამეფო სამსახურის სანაცვლოდ, მათს ცხოვრების კანონიერს წესებზედ, შინაურს და გარეულს საქმეებზედ, მტერთა თავდასხმისაგან, ნათესაობაში უკმაყოფილობაზედ: სასიძოთა შოგნაზედ, ქალის გათხოვებაზედ, შვილების აღზრდაზედ, ერთის სიტყვით მთელს საოჯახო გლეხის საქმეებზედ, ბატონს უნდა ეზრუნა, მას უნდა სცოდნოდა ყოველი ავი და კარგი თავის ყმისა. ესეთი დამოკიდებულება არსებობდა მათში. ერთნი მეორეს ასე ემსახურებოდნენ და ასე ემორჩილებოდნენ იმ ჟამად, ესეთი მდგომარეობა და დამოკიდებულება იყო ქართველ გლეხთა, ყმა და აზნაურის შორის იმ დრომდის, ვიდრე საქართველო დანაწილდებოდა. ქართველ ზოგ მწერალთ და მეისტორიეთ სწორედ ეს გარემოება აქვსთ სახეში მიღებული და საქართველოს ერის ბატონყმობასა მამაშვილობას უწოდებენ, ანუ ბატონპატრონობას ერთის მეორისაგან და არა მონებას და იმას, რასაც ჩვენ ვხედავთ თვით ჩვენის ცნობებით.

თ. ალექსანდრე ვახტანგის ძე ორბელიანი სწერს, რომ ბატონყმობა მე მონებად მიმაჩნიაო, მაგრამ საქართველოში ეს ასე არ იყო. ვო, ბატონყმობა მამა-შვილობა იყო. ასევე სწერს პოეტი ვახტანგ ორბელიანი, ძმა ალექსანდრესი, რომ საქართველოში ყმის პატრონი, მფარველი, ყმა და ბატონი ერთნი იყვნენ და ერთს ძალას წარმოადგენდნენო. ამავე აზრის არიან სხვანიც ბევრნი. ჩვენ რასაკვირველია ამის წინააღმდეგი ვართ, ხოლო იმას ანუსხვა უნდა, გაცნობა, გაგება

მას თუ მართლაც ეს ასეა თუ არა, და თუ იყო იგი როდის იყო და ან რანაირად. ამაზედ გარკვევა საჭიროა, რადგანაც ზემოხსენებული საპატიო პირნი ასე მოგვითხრობენ, ასე ხატავენ ამ გარემოებას XIX, უკანასკნელ საუკუნოების განმავლობაში. ბატონთაგან ნამოქმედარ საქმეთა ცნობები კი სულ სხვას გვეუბნება, სხვა ისტორიულ მასალებს გვიშლის თვალიწინ. შეიძლება ოდესმე ძველად ისეც იყო, რომ ბატონყმობა „მამა-შვილობა“ იყო, ხოლო იგი მერე შეიცვალა. ვინ იცის, ესეც შეიძლება.

ეს რომ ასეა და სწორე, ამის მაგალითებს ჩვენ ვხედავთ მწერლობითაც დატოვებულს ცნობებით, თვით ჩვენს ძველის სიგელ გუჯრებშიაც მოიპოვება ისეთი ცნობები ბევრს ალაგას, სადაც თუმცა ბატონის განუსაზღვრელი ბძანება და მონობის ძალა ყმაზედ კარგად არა სჩანს, ხოლო ის კი ნათელია, რომ ბატონი მის შრომას ჰფლობს მძლავრად, ართმევს ბევრს მუშაობის დროს, ართმევს ბევრს ნაყოფს ართმევს ხშირად სახლში მოსამსახურედ შვილებს, ერთი სიტყვით ჰფლობს ისე, როგორც სურს, ერთია—მხოლოდ შვილებს არ უყიდის, არც პირველი ღამე სჩანს, არც სხვა ბევრი ამგვარნი, მაგალითებრ გალახვა, ანუ ცემა, ოჯახის მოთხრა, დარბევა და სხვანი.

ამაების შესახებ ცნობები არც იმ სიგელ-გუჯრებში არის, რომელნიც დღემდე აღმოჩნდნენ და დაიბეჭდნენ, არც „ქართლის ცხოვრებაში“, არც ასეთ სხვა ისტორიულს წიგნებში და არც კიდევ სხვა ისტორიულს სამეფო დაფთრებში და ბარათებში. მცირე რამ ცნობები მოიხსენება ბატონთაგან ყმებთა დავის შესახებ მხოლოდ XVIII საუკ. ნახევრიდან. ისიც აქა იქ კანტი-კუნტად, მხოლოდ ალლოთი უნდა ვიცოდეთ კი, რომ ხსენებულ დროს მებატონესა და ყმათა შორის გამწვავებული უნდა ყოფილიყოს ცხოვრების გამო ურთიერთ დამოკიდებულება.

შეიძლება ითქვას, რომ X საუკ. შემდეგ, ვიდრე XV საუკუნის გასვლამდე, მართლაც არ იყო ყმათა დევნა და სულიერად და ხორციელად შევიწროება, როგორც იგი XV საუკ. გასვლიდან დაიწყო. ამის საფუძვლად ჩვენ ვსთვლით X საუკუნიდან დაწყებულ ქართველთა სულიერო წოდების გაძლიერებას, ბერ-მოლოზნების წინსვლას, მონასტერ-ეკლესიათა მშენებლობას და სხვაც მრავალ ამ გვარნი, რაც სასულიერო მოძრაობას დიდათ აწინაურებდა, მის მოძღვრებას მძლავრს სახეს აძლევდა და მონა და უფალს მღვთის წინაშე ერთ არსებათ აღიარებდა. მაშინ რასაკვირველია, რომ ასეთ მამანი არც

პირველ ღამის უკლებას მისცემდნენ უფალო, არც გლეხის დარბევას, ოჯახის მოთხრას, შვილების წართმევას და დასყიდვას, ვინაიდან ეს იქმნებოდა პირდაპირ ქრისტიანობის ღალატი, მისი მოძღვრების გამოება და აბა ეს როგორ იქნებოდა. ამას იმ დროს საეკლესიო განვითარება და მონასტერთა ხელოვნურად შენება და სიმრავლე ვერ აიტანდა.

ქართველთ სამღვდლოება მისდევდა ერთის მხრით ქრისტეს სჯულის ვრცელებას ქართველს ერში, მის მკნების მტკიცედ დანერგვას ყველა კაცში, მათს პატრონობას ჩემობდა როგორც სულიერად ისევე ხორციელად. მეორეს მხრით ესენი მისდევდნენ ისლამის და სხვა ასეთ სჯულთა წინაშე მკაცრად დგომას და არამც და არამც მათკენ არც ერთი ქართველის მიდრეკას, მაშინ რომ ქართველი გათათრებულყო ისე, როგორც ეს XVIII საუკ. პირველ წლებიდან დაიწყო, ეს ყოვლად მოუფიქრებელი იქმნებოდა, ამას ვერავინ გაბედავდა, რადგანაც მაშინ ქართველ სამეფოს ძალა მძლავრად პატრონობდა ქართველ ერს და სასულიერო წოდებაც სჯულის და პიროვნების მხრით მკაცრად ფარგლავდა შშვიდობიანის მყოფობით, ერთსაც და მეორესაც ქართველი ერის სიმრავლე აქვდათ მიზნათ და სახული, ვინაიდან უამისოდ ვერც მეფე იშეფებდა და ვერც ეკლესია იდღესასწაულებდა.

ეს ასე უნდა ყოფილიყო და ამასვე გვისაბუთებენ იმ დროის ნაშთებთ-ნაშენთ ისტორიული ცნობები. შეიძლება ზაშინაც იყო ბოროტება, ვინ იცის, ხოლო ჩვენ მათ ცნობა არ გვაქვს და ამიტომ მასზედ ვერც ვიტყვი რამეს. შემდეგ საუკუნოებში კი ესეთი გარემოება ყმათა იცვლება. დაეცა ერთსამეფო საქართველო, ერთი მეფობა გასქდა სამ სამეფოდ და სამი სამეფო ხუთ სამთავროდ. ამ დროიდან კი დაწვრილმანდა ქართველ გლეხის ყმის პიროვნების ღირსებაც. ამ დღიდან იწყება მისი დამდაბლება, დამონება, ცარცვა, გლეჯა, წართმევა და სხვანი. მაგრამ სამწუხაროდ ჩვენ არც ამ საშუალო საუკუნოების შემდეგ დროის ბატონყმობის ვითარების ცნობების ვიცით რამე. არც ამ დროთა შემდეგ ყმათა გარემოება სჩანს ნათლათ, ჩვენ მათი ცხოვრების არც ავი ვიცით, არც კარგი.

სჩანს მხოლოდ ის, რომ XV საუკუნის დამდეგიდან ყმას ჰყავს პატრონი, ანუ ბატონი, თავადი, აზნაური, ეკლესია, მეფე, ბატონი-შვილები, სახელმწიფო და შეძლებულ მოქალაქენი. გლეხ-ყმანი გაიყოფოდნენ ოთხ ნაწილად: გლეხ ყმანი. სახისონი: ოჯახისშვილნი,

ცოტა შეძლებულნი, გლებ ყმანი, შეუძლო გლებნი, გლებ-ყმანი ხელის უფალნი, მცირე რამის მექონნი და გლებ-ყმანი ეულნი, ბოგანონი. იყვნენ კიდევ საბატონო ყმა გლებნი: ყმანი ოჯახისშვილნი თავად აზნაურთ და ეკლესიისა. გლებ ყმანი მცირედ შეძლებულნი, გლებ ყმანი და ცოტა რამ ქონების პატრონი და გლებ-ყმანი ბოგანონი, ოთხივ მებატონის მონანი იყვნენ. ბატონის ხელში, ბოგანოდ მაშინ ხდებოდა ყმა, როცა მას ამოუწყდებოდა ყველა ნათესავნი, ამ ამოწყვეტის გამო მამულებიც ჩამოერთმეოდა ბატონისაგან, თვით ქერიც კი წაერთმეოდა და ქვრივ-ოხერი კაცი და ქალი დარჩებოდა მარტოდ-მარტო უპატრონო. ამას აღარც ბატონი საჭიროებდა და მის ყბობას ბატონიც თავს ანებებდა. ასეთ ბოგანოს ხელში საცერი ეჭირა და სხვა და სხვა ყანებში დადიოდა, პურის, ქერის და სიმინდის მარცვლებს აგროვებდა და მით ირჩენდა თავს.

ასეთ ბოგანოებს მაშინ კაცი ყველა სოფელში ნახავდა, ჟამისობა არ იყო და ყოველ ეულს, ახტალა ამოსულს, ბოგანობა ელოდა, ჩვენ აქ ბოგანოთა შესახებ არ გვინდა ლაპარაკი. ხოლო ის კი უნდა ითქვას, რომ საქართველოში ბოგანო ყოველთვის სჩანს. ამათი ცხოვრება იმოდენად თვალთ საჩინო ყოფილა, რომ მათ მოიხსენებენ ხშირად თუ არა იშვიათად მაინც ძველს, საშუალო საუკუნოების და ახლო დროის სიგელ-გუჯრებშიც.

როგორც სჩანს, მებატონეებს ძრიელ სწყინდათ თვის ყმებში ბოგანოს გაჩენა. ბოგანო ბატონს აღარ გამოადგებოდა, იგი მას ვერც საბატონო ხარჯს მისცემდა, ვერც ემსახურებოდა. ცოლ-შვილ და ნათესავ ამოწყვეტილი კაცი ძრიელ ადვილად დაბეჩავდებოდა ხოლმე. იგი ეცემოდა სულით, ხორციით, ქონებით და სხვათი. „ახტალა ამოსულ“ კაცს ბატონი უსარგებლოდ სთვლიდა და თუ რამ აქნდა ასეთს კაცს, ამასაც ყოველივეს ბატონი ართმევდა. მერე ეს სრულიად ფუჭდებოდა და ეცემოდა. ბატონს სულ არ ედარდებოდა, თუ მის ყმას ამოუწყდა ყოველივე, ერთათ ერთი იგი ფიქრობდა თვის ხარჯის მიცემის მოსპობაზე ყმათაგან. მეორეს მხრით გულს იჯერებდა მისის დარბევით, მამულს ართმევდა და უკანასკნელ მოახერხებდა იმასაც რომ ამ ბოგანოს ან გაჰყიდდა, დააგირავებდა, ან სხვა გვარ ასეთ საქმით გამოიყენებდა.

როგორც სჩანს, საქართველოს დაუძლურების შემდეგ, როცა მებატონეებმა იწყეს გამძლავრება ყმებზედ და მეფის აღარ ეშინოდათ, მაშინ მათ პირველად განადირება თვის ყმა ბოგანოებზედ იწყეს,

პირველად ამით დაუწყეს დარბევა და დასყიდვა. ამით დასყიდვის ბაზარს ხელი შეუწყო ოსმალთაგან სამცხე-საათაბაგოს დაპყრობამ და ისლამის ვრცელებამ. ქართველი მებატონენი მე-XVII საუკუნის დამდეგიდამ ოსმალეთში ჰყიდდნენ თვის ბოგანო ყმებს, რომელთაც ყიდულობდნენ ოსმალთა ხოჯები, მოლები და თავიანთ სულის საცხონებლად მერე ამ ბოგანოებს ისლამს უკავშირებდნენ და ცხოვრების სახსარს აძლევდნენ. ასევე ყიდულობდნენ ბოგანო ყმებს დალისტინის ლეკებიც და იგინიც მერე ამ ნაყიდებს ისლამს უკავშირებდნენ თვისი სულის გულისთვის. ასევე ყიდულობდნენ სპარსნი, ესენიც ისევე უკავშირებდნენ თვის სჯულს, ყიდულობდნენ ქრისტიანებიც, როგორც სომხები და ამით მერე ეს ნასყიდი გადაჰყვანდათ თვის სჯულზედ და მით იფარავდნენ მას ცხოვრების უკუღმართობისაგან. ასევე ყიდულობდნენ კათოლიკის შოძღვარნიც და ბევრიც სხვანი.

ამის მაგალითებს ჩვენ ვხედავთ ისტორიულს სიგელ-გუჯრებში და მასთან მიხეილ თამარაშვილის წიგნშიაც.

ყმისა და ტყვეს სყიდვა სჩანს XVII საუკუნეში. მაგალითებრ ამ საუკუნის ერთმა მღვდელ-მთავარმა, იმერთ-აფხაზეთის კათოლიკოსმა ევდემოსმა თავის ქადაგებაში შეაჩვენა ის პირნი, რომელნიც ყმებს, ტყვეს და ან მონებს მუსულმანებზედ ჰყიდისო. ქრისტიანებზედ დასყიდვის შესახებ კი მას არა აქვს რა ნათქვამი თვის ქადაგებაში.

ამავ საუკუნის ბოლოს და უკეთ რომ ითქვას, მე-XVIII საუკუნე დამდეგს წლებს, მალაქია კათოლიკოსმა იქადაგა ტყვეს და ყმის დაყიდვის გამო და შეიდთა. მამაკვდინებელთ ცოდვათა შორის კაცის ცხოვრებაში, ტყვესა, ყმისა და მონის გასყიდვა აღიარა.

ამავ საუკუნის (XVII) განმავლობაში, საქართველოში ხშირად ქადაგებდნენ კათოლიკის ბერები და ყოველთვის აფრთხილებდნენ მეფეს ყმების სყიდვის საქმეებში, აუწყებდნენ, რომ მებატონეებს აუკრძალეთ ყმების გასყიდვა, თორემ ეს გარემოება თქვენს ქვეყანას დალუპავსო. მეფენიც რასაკვირველია უშლიდნენ მებატონეებს ყმების საღმე გაყვანას და დასყიდვას.

მებატონენი თუ ვერ დაიშლიდნენ ამას, მაშინ იგინი თავიანთ ყმებს ქურდულად, მოტყვილებით წაიყვანდნენ ოსმალ-სპარსეთის ქვეყნებისაკენ და იქ დაჰყიდდნენ ჩუმად. იქილამ თუ მოვიდოდა ყმა საქართველოში და მეფეს შეატყობინებდა, მაშინ მებატონეს მეფე გააციხავდა, ამაზედ დავაც ატყდებოდა და ხშირადაც ატეხილა ხოლ-

მე, რადგანაც მაშინ ყმას აღვილად შეეძლო მეფესთან მისვლა და ჩივილი.

ამის მაგალითია შემდეგი: კახეთში, ქიზიყის მოურავის ძმისწულმა თავის ყმას ჯერ ერთი გოგო ზოსტაცა და დაუორსულა, მერე ეს ორსული შინ დაუბრუნა და მის მერე მეორე ქალი, ამ გოგოს დაცვაიყვანა და სახლში დაისო. ამაზედ გლეხი ძრიელ დაღონდა, წამოვიდა თფილისში და 1798 წ. მეფე გიორგის შესჩივლა, ყოველის ფერი უამბო. მეფემ მოისმინა საჩივარი და მაშინათვე ქიზიყის მოურავს დიშ. ანდრონიკაშვილს წერილი მისწერა ასე: „შენს ძმისწულს უთხარი, რომ მაგ ხელობას თავი გაანებოს, ამ გლეხ ყმას ჩამოეხსნას, პირველი გოგო თვისგან დაორსულებული ვისმეზედ გაათხოვოს და მეორე, რომელიც შინ ჰყავს ხასათ, იმაზედ ჯვარი დაიწეროს, დღეის შემდეგ ასეთი საქმე აღარ ქმნას, თორემ ამოვად მანდა და მაგ მამაძაღლს დედამიწის პირიღამ ავგვი.“

ასე უმზერდენ მეფენი ყმათა საქმეს, ხოლო მათ ხშირად არც დიდი ძალა აქვანდათ, ზოგი მებატონე არ ეპოებოდა მეფეს, არ ეშინოდა მისი და მიტომ რაც უნდოდა იმას შვრებოდა. ასეთნი იყვნენ ნამეტურ გურჯინის მთავარი, აფხაზეთისა და სამეგრელოსი. ამის მაგალითია შემდეგი: კათოლიკის მოგზაურ მისიონერები მოგვითხრობენ, რომ XVII საუკუნეში, მთავრად ყოფილ ჩიქოვანმა, თავის სანთავროში გამოაცხადა, რომ ამა და ამ დღეს, ამა და ამ ეკლესიაში, წირვა უნდა გადავიხადო და მღვდლებს ვსთხოვ რომ მოვიდნენ საწირათაო. მღვდლები მართლაც მოვიდნენ დანიშნულ დროსაო. ამ მთავარმა ყველა მღვდლები პატიმარჰყო, მერე გაკრიჭა იგინი და ყველა ოსმალეთში გაგზავნა დასაყიდათაო.

ასეთი ცნობები ამ მისიონერებს ხშირად უგზავნიათ რომის ტახტის წინაშე და უცხოებებიათ ვითარება ბედკრულ მონათა და ყმათა ცხოვრების შესახებ. ასეთ ცნობებს ჩვენ ამათში ვხედავთ XVII საუკ. დამდეგიდამ, მაგალითებრ, როგორც ზემოდ მოყვანილი ცნობა სამეგრელოს მთავრის შესახებ აწერილია მისიონერის ლამბერტისაგან „სამეგრელოს აღწერაში“. ჩვენ ასეთის საქციელის შესახებ არას ვიტყვით, თან საკვირველი კია ის გარემოება, რომ ქრისტიან მთავარმა მღვდლებს აკადრა ასეთი საძრახისი საქმე, მიიტყუილა, ჯერედ გააკრეჭინა და მერე ოსმალეთში გარეკა დასაყიდათ. ვინ იცის, შეიძლება მართალიც იყოს, აქ გასაკვირი არაფერია.

ამ მისიონერთა ცნობების შესახებ ჩვენ მკითხველს თავს არ

შევაწყენთ, ამ ვრცელის წიგნიდამ მოვიყვანთ მხოლოდ ოთხიოდ ცნობას, რაც კარგად ხატავს XVII საუკ. ქართველ ყმათა და მონათა მდგომარეობას და პიროვნების ფასს. ასეთი საყურადღებო ცნობები გაფანტულია მთელს წიგნში, ჩვენ მხოლოდ ჩვენი აზრის საბუთად მარტოდ ესენი მოგვყავს, რომელიც შეეხება მხოლოდ XVII საუკუნეს.

წინა დროის ყმათა და მონათა ცნობები ჩვენ არაფერი გვაქვს და მიტომ მასზედ ჩუმადაც ვართ, თითქოს მართლდება ამით ის ჩვენი აზრი, რომ სეპარატივლოში, ქართველ მებატონეთა შესახებ ყმათა და მონათ დარბევის და შევიწროების ხანა XVII საუკ. იწყებაო. ეს სწორედ ასეც უნდა იყოს და სწორედ ამ საუკუნედამ უნდა მივიღოთ სახეში ქართველ ყმათა მონების პირობების გაფართოების საქმე და უფლებანი.

XVII საუკ. ნახევარს, საქართველოში ბატონთაგან ყმების დასყიდვა იმ ზომად გამწვავებული ყოფილა და მასთან ფულის გამსახებელ მევახშეთაგან დიდი სარგებლის აღება, რაისა გამო 1664 წ. პატრმა თფილისიდან რომის ტახტს შეეკითხა და თან ამ საქმეთა შესახებ თვისი მსჯავრი-დადგენილება სთხოვა. კაპეცინების აზრი ის იყო თურმე, რომ თუ მებატონეები მაინცა და მაინც ყმების გასყიდვას არ დაიშლიდენ, მაშინ იგინი ქრისტიანებზედ მაინც დაეყიდნათ.

1665 წ. 20 დეკემბერს, პროპაგანდო სწერს წერილს და ბრძანებას ამ პატრს და თან აუწყებს: „ყმები არც ქრისტიანებს უნდა მიჰყიდონ და არც მაჰმადიანებს, რადგანაც ესეთი ვაჭრობა დიდათ დამამცირებელია კათოლიკის სარწმუნოებისა, ამიტომ ასეთი ვაჭრობა აკრძალულიაო. საცა კი შემთხვევამ მოგცეთ, საქიროა ეცადოთ თქვენის ამხანაგობითურთ მოსპოთ ესრეთი მავნე და ბოროტი ჩვეულება და რა მოსპოთ, უფრთხილდით, ხელმეორედ არ განაგრძონ ასეთი ჩვეულება“.

მცირე ხანს შემდეგ, ესევე პატრი კარლო სწერს რომის ტახტს თავის ვედრებას, რომელიც სხვათა შორის ყმათა საკითხის საქმესაც შეხებია, აი მისი სიტყვები: „იესო ქრისტეს წყლულების პატივისათვის გვედრებით, შეეწიეთ ამ მისიონს (საქართველოში) რადგან თუ არ თქვენი შემწეობით, შეუძლებელია აქ ცხოვრება: სიგლახაკის გამო აქ ყმებს ჰყიდიან და მით სცხოვრებენ. უკეთუ ინებებთ და მოიღებთ თქვენს მოწყალებას ქართველ ერზედ, თავს ვსდებ სამუდამო საცხოვრებლად საქართველოში, რადგან მხოლოდ იმას ვნატრობ აქ ვიმსახურო“.

ვგონებთ ეს სიტყვები უცხო იტალიელის ბერისაგან ჩვენ, ჩვენის ყმათა ისტორიის ცრემლებათ უნდა მივიღოთ. არა მგონია რომ ასეთი გულმხურვალე თანაგრძნობა სხვა ქართველ ეპისკოპოსებს აღმოეჩინოთ, როგორც პატრი კარლო არის. ეს პირი რომის ტახტს საქართველოს ერის შესახებ თითქმის ცრემლით ევედრება.

შორიდან მუდარებას და წერილების წერას არ კმარაულობს და 1667 წ. თვით მიდის თფილისიდან რომში, გზათ გაიარა სამეგრელოს მისიონერებში, მათში დაჰყო რამდენიმე ხანი, თითონელების ძმების მისიონერებმაც გაატანეს თვისი მოხსენება, ეს მივიდა რომში და თვისი მოხსენება კარდინალებს მოახსენა ასე: „მთელი საქართველოს უმთავრესი ქალაქი თფილისია, რომელშიაც 70 ანუ 80 ათასი ქართველი სცხოვრობს. იქაურების ურიგო ჩვეულება ეს არის, რომ თავიანთ ქრისტიან ქვეშევრდომებს თათრებზედ ჰყიდიან. ამის უმთავრესი მიზეზი მათი გლახაკობაა. ამის წამალი არის ნელნელა შევანებისნოთ თავიანთი შეცდომილებათ“. ეს პირი ატყობინებს კარდინალებს რომ ქართველები თათრობასაც უკავშირდებიან, რომ ამით ასიამოვნონ სპარსეთის ყენის და ოსმალეთს და მით თვითონ ისარგებლონ. საქართველოდამ ეს პატრი კარლო ორჯერ წასულა რომში. ამ პატრის თხოვნის ძალით რომის ტახტმა 1669 წ. საქართველოში გამოგზავნა შვიდი ნასწავლი პატრი.

პატრი კარლოს წინედ და შემდეგაც ქართველ ყმათა გარემოების შესახებ ცნობებს გვაძლევენ სხვადასხვა მისიონერები და მათ შორის პატრი ამბროსიო ავგუსტიანელიც, რომელმაც კარლო პატრზე წინედ 1640 წ. გორიდან რომის ტახტს მისწერა ეს: „ქართველებს დიდი სიმძულვარე აქვსთ სომხების სარწმუნოებრივის მხრივ, გარნა როდესაც მათი ყმები ხდებიან, ბევრი მათგანი გადადის სომხის წესზედ. ჩვენი მონოზნები ამ ქრისტიანებში დიდ სიკეთის ქმნას შესძლებდენ რამდენიმე სოფლის სყიდვით“.

აქ ცხადია, რომ პატრი ამბროსიო ამბობს, რომ სომხები ქართველ ბატონთაგან ყმებს ყიდულობენ, მერე ეს ნასყიდნი მათ სჯულზედ გადადიანო. ჩვენც რომ ასე ვიყიდოთ ხოლმე ქართველ მებატონეთაგან მათი ყმანი, მაშინ ჩვენ მათ დავიხსნით ამით და კათოლიკობასაც შეუერთებთო. სომეხთაგან ქართველ ყმათა სყიდვა ნამდვილი ფაქტი უნდა იყოს, ვინაიდან მთელს ქართლსა და კახეთში აუარებელი ქართველ ტომის გლეხნი არიან, რომელთაც ყოველივე სახის ცნობიერებას ქართული აქვსთ, მხოლოდ სარწმუნოება მიუღიათ თა-

ვიანთ მსყიდველის ბატონის და ამ სახით იგინი სჯულის გამო მათს გვარსაც დამორჩილებიან და დღეს თავი სომხის გვარის კაცად მოაქვსთ. ასეა მაგალითებრ ქართლში, ერთ სოფელში მთელი მცხოვრებნი არიან ქართველი გლეხნი გიგაურები. ესენი XVII საუკ. ამ გზით სომხის სჯულს დაკავშირებიან და ამიტომ დღეს თავიც მოდგმით სომხათ მიაჩნიათ.

ასევე სჩანს პატრი სერაფიონის ცნობით, რომ 1674 წ. თფილისში, „ერთ ქართველს ცხვირი მოუჭრია კათოლიკე სარწმუნოების გამო, რათა იგი სპარსეთის ყაენთან აღარ გაეგზავნათ“. ეს წერილი პატრი სერაპიონისაგან დაწერილია 19 ოქტ. 1674 წ. ამ ცნობის ახსნა ჩვენ ასე ვიცით: რადგანაც ხშირად მემატონენი თავიანთ სახიერ ყმაწვილებს სპარს-ოსმალეთში უფრო კაი ფასად ჰყიდდენ, ამიტომაც ხდებოდა ისიც, რადგანაც ყმათა შვილები ამ გაყიდვ-გამოყიდვებზე დიდი უკმაყოფილონი იყვნენ, მიტომ ძრიელ ხშირად და ძრიელ ადვილად სახეს იმახინჯებდენ, რომ მის საშუალებით ეკები ბატონისაგან თავიდამ ასცუნოდა შორს გადაკარგვა და თათრებზე დასყიდვა. ასე დაუსახიჩრებიათ სახე არა მარტო ვაჟებს, არამედ ქალებსაც, რაისა გამო ბატონსა და ყმათა შორის უსიამოვნებაც ჩამოვარდნილა.

ასეთ ლამაზ ქალ-ვაჟთა გასყიდვას აღმოსავლეთის ქვეყნებში ძრიელ კაი ბაზარი ჰქონდა, იგინი ქართველ ლამაზ ქალ-ვაჟთ ერთობ კაი ფასებში ყიდულობდენ და მერე მით ამშვენებდენ თვის მოდგმას. მთელი სპარსეთის შავი, მაიმუნთან ფეხით და ცხვირით ახლო მდგარი ხალხი სულ ასეთ ქართველთ შვილებით არის გამშვენებული და გასუფთავებული. ქართველებთან ერთად ძრიელ ხშირად იყიდებოდნენ აღმოსავლეთის ქვეყნებში ოსთა გოგო-ბიჭებიც, ჩერქეზების და სხვათაც. ამათ ყმებს თვით სპარსთ და აღმოსავლეთის ვაჭრები ადგილობრივ სყიდულობდნენ. იგინი უფრო უარეს მონებაში აყვნენ ჩავარდნილნი, ვიდრე ქართველი ყმანი. ქართველების ბატონების კიდევ იმოდენი შიში აქვანდათ, რომ ამათ ადგილობრივ გაყიდვას ვერ უბედავდენ. მყიდველსაც ეშინოდა, რომ ვაი თუ მერე ნასყიდის ნათესავეები დამეცენ, ნაყიდი წამართონ და მით დაკარგო ყოველივეო.

პატრი სერაფიონი დადათ შეწუხებული ყოფილა ქართველ ყმათა ცხოვრებისაგან და ამას პირველი წერილის შემდეგ მეორე წერილიც გაუგზავნია და რომის ტახტისთვის უცნობებია, რომ მე

დავიარე მთელი აღმოსავლეთის ქვეყნები, ინდოეთი და სხვანი, ვნახე ყველგან ჩვენ მისიონერთა ძმობანი და მათი საქმენიო და ყველაზე უკეთესად ჩვენი მისიის საქმე საქართველოში არის, რადგანაც საქართველო საქრისტიანო სამეფოა, იგი ოსმალეთის და სპარსეთის შუა სძევს, აქ ქრისტიანები ეკლესიებს თავისუფლად აკეთებენ, ზარებსაც რეკავენ, ერთის სიტყვით აქ ყველაფერი ქრისტიანობის სასარგებლოდ არის მიმართული, ხოლო აქაურებს აქვსთ ერთი ცუდი ჩვეულება, ეს ჩვეულება არის ყმათა დასყიდვაო. ამას სწერს 10 დეკ. 1675 წ. აი თვით მისი სიტყვები:

„უმანკო ბავშვებს, თუ ვაჟებს და ქალებს, სავაჭრო მეიდანზედ ჰყიდიან ოხერ ფასად, რათა მით დააკმაყოფილონ ოსმალეების უწმინდური მადა. გვესმის და ვხედავთ მათს ჟღავილს და ტირილს: ამ დროს ზოგი მდინარეში ვარდება, ზოგი თვალებს ითხრის და ზოგიც ცხვირს იჭრის, რათა ურწმუნობებთან აღარ იყიდონ და წმიდა სარწმუნოება არ დაატოვებინონ... ნაყოფის გამოღება ადვილია, შეიძლება ამ მონათგან სულთა შესყიდვა და გაგზავნა იმისთანა ადვილას, საცა შეეძლოთ ქრისტიანურად ცხოვრება და სიკვდილი. რადგან, ვინც უნდა იყოს მყიდველი, ოსმალთ, ბერძენი, სომეხი, თუ ევროპიელი, კმარა, რომ მომეტებული ფასი მისცეს და იმას დარჩეს. თითოს ჩვეულებრივი ფასი არის 25 ან 30 რომაული სკუდი. ეს საზიზღარი ჩვეულება იმიტომ გავრცელდა ასე ადვილად, რომ ბატონები უღმრთონი და მრავლად არიან, რადგან საქართველო საგსეა თავადებით, რომლებსაც ჩვენში ბარონებს ვეტყვით. ამათ განუსაზღვრელი უფლება აქვსთ, რომ თავიანთ ქვეშევრდომებს რაც უნდათ ის უყონ, ასე რომ დამშლელი არავინ ჰყავსთ. ბატონების ხელშია ყმათა ქონება, სიცოცხლე და ნამუსი. ამიტომ ყოვლადის სიადვილით, როგორც უბრალო რამე ნივთს, ოსმალებზედ ჰყიდიან. ქართველები არას დროს არ ყოფილან მოვაჭრენი (ყმათა), აქ უცხო ვაჭრება მოდიან.“

ეს ცნობებიც კმარა, ამაზედ მეტი მოყვანა მისიონერთა წერილებიდან საქირო არ არის, ესენიც ასაბუთებენ, რომ საქართველოში ყმათა გასყიდვა არსებობდა. ხოლო ამის ცნობანი მკაფიოდ სჩანს მხოლოდ XVII საუკუნის დამდეგიდან, მის წინა საუკუნოებში კი ყმათა გასყიდვის ნაცვლად ტყვეს გასყიდვა მოიხსენიება. ასე და ამ გვარად ვიცით, რომ ქართული ისტორიულის წყაროებით, საქართველოში, ქართველთ შორის, მეზატონეთ ტყვეს დასყიდვა იცოდნენ.

საქართველოს ერთ მეფობის განხუტვის და განაწილების შემდეგ დროიდან და ევროპიელთ მისიონერთ ცნობებით კი სჩანს, რომ ქართველთ მებატონეთ ტყვეს გასყიდვაც სცოდნიად და ყმისაცა, რის დასაწყისი ამათში მხოლოდ ხსენებულის XVII საუკ. სჩანს. დიახ, ყოფილა საქართველოში წესად და მებატონე თავადი თუ აზნაური, როცა მოისურვებდა, მაშინ გაჰყიდდა თავის ყმის შვილებს, ამ გასყიდვისთვის მათ აქვენდათ განუსაზღვრელი უფლება, რაც სურდათ, ყმებს მას უზავდენ, როგორც სურდათ ისე დაჰყიდდენ.

თავად-აზნაურ მებატონეთაგან გაჩაღებული იყო ყმათა გასყიდვის ვაჭრობა. ქართველთ შვილებს სპარსეთს, შირვანს და სხვა ქვეყნებში ჩარდახიანის ურმებით მიერეკებოდენ და ჰყიდდენ იქ კაი ფასად. ამათი გასაყალი ბაზრები არსებობდა სპარსეთში თავრიზს, თეირანს, ხოსროვს და სხვა ასეთ უშორეს ადგილებში. ოსმალეთს არსებობდა ბიზანტიის დაპყრობის შემდეგ კონსტანტინეპოლს, ქურთისტანს, დიარბექირს, შამს და სხვა ადგილებში; მის მერე სამცხე-საათაბაგოს ოსმალთაგან დამორჩილების შემდეგ ქართველთ შვილების სავაჭრო ბაზრები დანიართა ტრაპიზონს, ბათუმს, ართვინს, არტანს, ლაზისტანს, ახალციხეს და თვით ასეთ ახლოს მდებარე ქალაქებში, რომელნიც ოსმალთ ეკავათ და იგინი საქართველოს მფარველობის ქვეშ აღარ იყვნენ.

ბათუმში რომ ყმათა დასყიდვის ბაზარი იყო ეს ცხადი საქმეა. თვით ასეთ ყმათა მყიდველთ თავიანთი საკუთარი სახელიც კი ერქვათ, სახელდობრ — „გოთაულები“. გოთაულობა — ყმების გაყიდვ-გამოსყიდვაა. აქ ქართველ ყმათა დასყიდვის გამო აი რასა სწერს საბა ორბელიანი, როცა ეს ევროპიდან დაბრუნდა საქართველოში და 1715 წ. თან რომიდან 12 კათოლიკეს ბერი მოიყვანა. ესენი ბათუმში რომ მოსულან და ხმელეთზედ გადმოსულან, იქ მათ კარგათ გაუგონიათ დიდი გოდების და ტირილის ხმა, რომელიც გამოისმოდა ერთის დატვირთულის გემიდანა. კათოლიკის ბერებს ამ ტირილის ამბავი უკითხავსთ. საბასაც მალე შეუტყვია. სწერს იგი თავის „მოგზაურობაში“: „შვიტყვე, რომ ის მომტირალნი თურმე იყვნენ ყმანი მებატონეთაგან დასყიდულნი, რომელნიც უყიდნიათ ოსმალთა ვაჭრებს და ახლა ამ დასყიდებს მიერეკებიან ოსმალეთში დასაყიდათა, ამიტომ ეს გასყიდულნი რადგანაც შორდებიან და უსალმებიან თავიანთ ქვეყანას, მიტომ ტირიან და მოსთქვამენ გოდებასაო. ამ ამბის შეტყობით საბა ორბელიანს დიდათ შერცხვენია, უცხო მისიონერთათვის

არ უთქვამს სისწორით. სწერს: შემრცხვა, როგორ ვეტყვი, რომ ქართველმა ქართველები დასყიდეს ოსმალებზეო.

აქ ყველაფერი ცხადად სჩანს, რომ ქართველთ ყმათა გასყიდვა წარსულს, ანუ ქართველთ მეფობის დროსაც სცოდნიად. ხოლო ისიც კი უნდა ითქვას, რომ მებატონენი ნავარდობდენ უფრო მაშინ, როცა მათ მეფედ ჰყვანდათ უძლური ვინმე, მათი ზნისა და ხასიათის ამყოლი, მათგან შემონებული, როცა ეს ასე არ იყო, მაშინ იგინი ამას ვერც ბედავდენ. საერთოდ კი ქართველთ ყმათა დასყიდვის ხანა იწყება იმ დღიდან, როცა საქართველოს ერთ სამეფო სამ სამეფოდ და ხუთ სამთავროდ განსქდა. ნამეტურ ეს სენი მათში აღორძინდა უფრო და დაწინაურდა იმ დღიდან, როცა ოსმალეთი გაძლიერდა და როცა მათ სამცხე-საათაბაგოც სრულიად დაიმორჩილეს, ესე იგი XVII საუკუნ. დამდეგიდამ. მაინც ჩვენ ამაზედ არ ავხიბდებით, შეიძლება ეს სენი ქართველებში ძველის ძველიდანვე იყო, ხოლო ამ სენის ისტორიული მასალები კი იწყება ხსენებულის საუკუნიდამ.

ვიტყვი, რომ ყმობა ყველგან იყო, რუსეთს, ევროპას და სხვაგანც. ყმათა დევნა ყველგან იყო. თვით რუსეთში, მაგალითებ არის ისეთი ცნობა, რომელიც მე გერცენის „კოლოკოლში“ წამიკითხავს შემდეგი ამბავი: რუსეთის ერთ რომელიღაც გუბერნიაში, ერთს მებატონეს ლეკვების მყოლი ძუკნა მოკლომია, ლეკვებს კნავილი დაუწყიათ, ამიტომ ბატონს თავის საყმოში ერთი მაწოვარი რუსის გლეხის დედაკაცი მოუძებნია, რომელიც ამ ლეკვებს ძუძუს აწოვებდა. ამის ცნობა გერცენის „კოლოკოლში“ 1857 წ. არის დაბეჭდილი. ამას გარდა მათში ყმების დასყიდვაც იყო, დევნაც, ცემაც და ტყეპაც, ერთის სიტყვით ყოველისფერი ის, რაც კი ჩვენში იყო, ხოლო ჩვენი უარესობით სჭარბობდა მათსას მით, რომ იქ ხშირად ყმებს მებატონე რუსთაგან, მებატონე რუსი გლეხნი ყიდულობდენ, ან ვაჭრები და მით რუსეთს რუსის ხალხი ძუძუებიდამ არ ეგლიჯებოდა, არ უმციოდებოდა ხალხთა რიცხვი. აქ კი უბედურება იყო იმაში, რომ ქართველ მებატონენი თავიანთ ყმებს ჰყიდდენ ოსმალ სჭარსელებზედ, ასევე სხვა უცხოელებზედაც, რომელნიც თავიანთ ნაყიდებს რეკავდენ იქითკენ, საითაც უნდოდათ და ამიტომ ქართველ ყმანიც აკლდებოდენ საქართველოს, ქართველობას, რაის გამო მცირდებოდა საქართველოში ქართველობა და რამაც მართლაც დასცა იგი და შეამცირა დიდათ.

თუმც ჩვენ ვსთქვით, რომ როცა ქართველებს ძლიერი მეფეები ჰყვანდათ, მაშინ მებატონენი ვერ ბედავდნენ ყმათა დარბევა-დაყიდვასო. მაგრამ ამის წინააღმდეგია შემდეგი: ყველამ ვიცით, რომ XVIII საუკუნის გასვლამდის, ქართლსა და კახეთში მეფობდა ძლიერი ერეკლე მეფე, მაგრამ როგორც სჩანს, თვით ამ ძლიერი მეფის დროსაც ყოფილა ყმათა შეწუხება და დასყიდვა, ამის მაგალითია წიგნი „კალმასობა“, სადაც დამწერი ამ წიგნის ერთ ალავას ასე ლაპარაკობს ყმების შესახებ: ივანე ხელაშვილს, „კალმასობის“ გმირს, მგზავრობა მოუხდა საციციანოში, იქ მან ნახა თავადის ციციშვილის სახლში, ერთ ბოსელში დამწყვდეულნი ყმათა შვილები, რომელნიც თურმე სასტიკად ტიროდნენ და ბლავოდნენ.

ეს ამბავი ივანე ხელაშვილმა გამოიკითხა და გაიგო ყოველსტფერი. მერე ვახშამზე ციციშვილის კნეინას შეელაპარაკა ივანე ხელაშვილი, რომ ჩვენ აქ ასე ვლხინობთ და იქ კი ყმანი ისე ტირიან და გოდებენო. ამ სენმა დაგვლუპა და ამიტომ ვითხოვ მათ გათავისუფლებასაო. კნეინამ მოისმინა და პასუხი ასე მისცა:

რას ამბობთ, ეგენი დაისყიდებიან და მაგით დიდ ბედნიერებასაც მიაღწევენ, მისირს და ოსმალეთს მთლად რაც დიდი ფაშები არიან, სულ აქედამ არიან ვაყვანილები და დასყიდულებიო. ეს ბედნიერება არის მათთვისაო. ივ. ხელაშვილმა პასუხი აგო, ეგეთი ბედნიერება რაღა უნდა იყოს—არაფერიო, როცა კაცი თავის სამშობლოს მოშორდებო, უსამშობლოდ კაცის ბედნიერება არაფერი საღირაალიაო. ამაზედ ლაპარაკი მოუხდათ და გამოიკვია, რომ ამ ციციშვილების ყმათა საქმე მინდობილი აქვს თავ. აბაშიძესაო, რომელსაც კარგად სცოდნია ყმათა ვაჭრობის საქმე ოსმალეთში, მათთან მგზავრობა, მაზანდა და სხვანი. ლაპარაკი ისე დამთავრებულა, რომ ივანე ხელაშვილისათვის უთქვამსთ თავ. ციციშვილებს, თქვენ ჩუმით იყავით, თორემ იმ ყმა დასაყიდ ქრისტიანებს თან მღვდელი და დიაკვანიც ეჭირებათ და მიტომ თქვენც თან გაგაყოლებთო. მერე ესენი გაუფრთხილებიათ, ლაპარაკს თავი გაანებეთ, თორემ თქვენც იმ ყმებს მიგაყოლებენ ოსმალოს ახალციხეში დასაყიდათო. ისე გათავებულა საქმე.

მაინც ერეკლეს მეფობის დროის ბარათებიდან კარგათ სჩანს, ამ მეფის მეფობის დროს, საქართველოში მებატონენი თავიანთ ყმებს ამზითვებდნენ კიდევ, მასთან ჰყიდდნენ, ავირაგებდნენ და გაასაჩუქრებდნენ კიდევ. XVII და XVIII საუკუნეები ასეთ საქმეთა მოწამეა

და ამას უარს ვერავენ ჰყოფს, ხოლო სამწუხაროდ ყმათა გასყიდვის შესახებ კი ბევრი ცნობები არ გვაქვს და გამზითვების, შეწირვის, გასაჩუქრების შესახებ კი მასალები ბევრი რამ არის დაშთენილი. XIX საუკუნის დამდეგიდამ კი ამ სენის საქმე უფრო სასტიკდება, იგი უფრო ბოროტებით იმოსება, მებატონეთ ეძლევა განუსაზღვრელი უფლება, იგინი იკრებენ დიდ ძალას და შემძლებლობას და ყოველივე ამას-კი ისე არავის წინააღმდეგ ხმარობენ მართოდ, როგორც თავიანთ ყმების, მონების და სხვანი. ეს რომ ასეა და ნამდვილი, ამას ასაბუთებს თვით ჩვენ მიერ შეკრებილი ცნობებიც, რომელნიც მოგვყავს აქ და რომელნიც შეკრებილნი არიან დიდის ცდით და შრომით. ყველა ესენი დაწერილია თანამედროვე კაცთა ნაამბობის ცნობებით, სხვადასხვა ძველის ბარათებიდამ, სხვადასხვა საჩივრების და სადავო წერილებიდამ.

ბ ა ტ ო ნ ყ მ ო ბ ა

ალ. ორბელიანი სწერს: „საქართველოში ბატონყმობა მამა-შვილობა იყო“. ამ მამა-შვილური ბატონყმობის სიკარგესა და სიკეთეზე ჩვენ აქ მისივე ალ. ორბელიანის სიტყვით არაფერს მოვიყვანთ. მხოლოდ ჩვენი თ კი დავძენთ შექდეგსაც:

კაცი სულ მოუმზადებელი და უსწავლელი უნდა იყოს, რომ სთქვას: საქართველოში მებატონენი სულ ბოროტები იყვნენ, ან სულ კეთილნი. ბატონყმობა ყველგან იყო, მთელ ევროპას და აზიაში. ამ წყობილებას დიდი ისტორია აქვს. მებატონეთა შორის, ყველგან, მთელს დედამიწის ზურგზედ ზოგი ეშმაკი იყო და ბოროტი, ზოგი ანგელოზი და კეთილი. ასევე გახლდათ ჩვენშიაც. ჩვენშიაც ზოგი მებატონე ბოროტი იყო თავის ყმების წინაშე და ზოგი კეთილი. ჩვენ ამის უარს არ ვყოფთ, ხოლო სადაც კეთილი იყო, იქ მათ გვერდით ბოროტებიც გახლდნენ. ჩვენი წიგნი ეხება: მხოლოდ ასეთ ბოროტების ნაწილს, მხოლოდ ასეთ დაწყვეტილ პირებს და არა მთელ თავად-აზნაურობის წოდებას.

ჩვენ წიგნში ეს ასე გახლავსთ მით უფრო, რადგანაც ჩვენ კარგათ ვიცით, რომ ქართველ მებატონეთა შორის იყვნენ ისეთი მებატონე თავად-აზნაურები, რომელნიც მართლაც თავიანთ ყმებს საკმარისად უფრთხილდებოდნენ.

თავად-აზნაურთა შორის იყვნენ ისეთი პირნი, რომელთაც თავიანთ ყმათა უბედურება თვის უბედურებათ მიაჩნდათ. ამიტომაც ყოველ უბედურების დროს, ესენი თავიანთ ყმების დიდი მოსარჩლენი იყვნენ.

თავად-აზნაურთ შორის იყვნენ ისეთი პირნი, რომელთაც თვისი ყმის სიხარული და ბედნიერება თვის ბედნიერებათ მიაჩნდათ, ამიტომ ესენი ყოველ გლეხის სიხარულს თვის სასიხარულო საქმედ სთვლიდნენ.

თავად-აზნაურებში იყვნენ ისეთი პირნი, რომელნიც თავიანთ ყმათა გაჭირვების დროს სახლში მოვიდოდნენ და ნახავდნენ, მაგა-

ლითებრ აყადმყოფობის დროს, ან თუ სხვა რამ ამგვარი შემთხვევები ექნებოდათ.

თავად-აზნაურებში იყვნენ ისეთი პირნი, რომელნიც თავიანთ ყმა ავადმყოფ გლეხს ექიმს მიუყვანდენ, წამლის ფულს მისცემდენ, ექიმს ამკურნალებდენ, სახლში თუ რამ მარაგი აკლდათ, ყოველთვის გაუჩინდენ.

თავად-აზნაურებში იყვნენ ისეთი პირნი, რომელნიც შიმშილობის, ანუ მოუსავლობის დროს, როცა მათ ყმებს ჰური შემოაკლდებოდათ, მაშინ ბატონი უშოგნიდა მას და მისცემდა ან სესხათ ან საჩუქრათ.

თავად-აზნაურებში იყვნენ ისეთი მებატონენი, რომელნიც თავიანთ ყმებს ქალებს გაუთხოვებდენ, თუ ზითევი არ აქუნდა, მაშინ ზითევს მისცემდენ, ზოგჯერ გლეხს თავის მიწა-მამულზე შეიყვანდენ სიძეთ და დაასახლებდენ.

თავად-აზნაურებში იყვნენ ისეთი მებატონენი, რომელნიც თავიანთ ყმებში რომ ტიტლიკანა ან ფეხშიშველი ენახათ ვინმე, იმათ მაშინათვე შემოსავდენ.

თავად-აზნაურებში იყვნენ ისეთი პირნი, რომელნიც თავიანთ ყმებში რამე საქონლის ნაკლი რომ ენახათ, მაგალითებრ ყმას ცხენი მოუყვდა, ან ძროხა არ ჰყვანდა, ან ხარ-კამეჩი და ასეთნი, მაშინ მას ყოველივე ასეთებს ბატონი აძლევდა.

თავად-აზნაურებში იყვნენ ისეთი მებატონენი, რომელნიც თავიანთ ყმებს ყოველ სადავო საქმის დროს ჰპატრონობდენ. ვისთანმე დაფა ექნებოდათ, ან ჩხუბი რამეზედ მოუფილოდათ, ან სხვა ასეთი რამ საქმეების გამო საჩივარი ექნებოდათ, მაშინ ბატონი იყო მისი ვექილი და ყველგან იგი იცავდა ყმასა და ჰპატრონობდა.

თავად-აზნაურებში იყვნენ ისეთი მებატონენი, რომელნიც თავიანთ გლეხებს ყოველ დიდს გასაჭირში გვერდს უდგნენ, მაგალითებრ ცეცხლმა გადასწვა, ან დაისეტყვა, ან მტერმა აიკლო, იგი ამით გაღატაკდა, დაცარიელდა, მაშინ ამას ბატონი ჰპატრონობდა და დაცემულს, დამწვარ-დადაგულს, აღდგენას უხერხებდა და ოჯახის მოწყობას.

თავად-აზნაურებში იყვნენ ისეთი მებატონენი, რომელნიც თავიანთ ყმათ ქორწილშიაც დაესწრებოდნენ, ასევე ნიშნობაში ან სხვა რამ წვეულებაში და ამითი იგინი ყმებს დიდს საპატიო ვალს სდებენ ხალხის წინაშე.

თავად-აზნაურობაში იყვნენ ისეთი მებატონენი, რომელნიც თავიანთ ყმათა დასაფლავებაში და ტირილშიაც დაესწრებოდნენ და მასთან წასაბურავსაც მიუტანდნენ და თუ გლებს აკლდა რამე, ამასაც მისცემდნენ. ასეთ მწუხარების დროს ყმის ოჯახში ბატონის მთელი სახლეულობა დაესწრებოდა.

თავად-აზნაურობაში იყვნენ ისეთი მებატონენი, რომელნიც თავიანთ ყმათა შვილებს ზრდიდნენ, ჰპატრონობდნენ და არავის აჩაგვრინებდნენ, ნამეტურ დედა რომ გათხოვილიყო მეორე ქმარზედ ან კაცს შეერთო მეორე ცოლი, რომ ამათის წყალობით ობლები არ დაჩაგრულყვნენ, მით ხელიდამ არაფერი დაჰკარგოდათ.

თავად-აზნაურობაში იყვნენ ისეთ მებატონენი, რომელნიც თავიანთ ყმათა შვილებს ხელოსნობაზედაც აბარებდნენ შაგირდათ და ხელოსნათ ზრდიდნენ, იგინი ხელოსნებათ გამოჰყვანდათ.

თავად-აზნაურობაში იყვნენ ისეთ პირნი, როგორც კაცნი, ისევე დედაკაცნი, რომელნიც თავიანთ ყმათა შვილებს, გოგო-ბიჭებს ქართულ წერა-კითხვას ასწავლიდნენ და კითხვაში ამზადებდნენ.

თავად-აზნაურთა ოჯახებში იყვნენ ისეთ მებატონეთა ცოლნი და ასულნი, რომელთაც კარგად იცოდნენ ჭრა, კერვა, ქარგვა, ქსოვა და თვით საჭმელების მოხარშვაც. ამიტომ ყოველივე ამეებს იგინი თავიანთ ყმათა გოგოებსაც ასწავლიდნენ და ამზადებდნენ ყოველივე ცოდნით.

თავად-აზნაურობაში იყვნენ ისეთი მებატონენი, რომელნიც თავიანთ გლებებს ყმაწვილებსაც უნათლავდნენ, ყმათა ოჯახში მირონი შეჰქონდათ.

თავად-აზნაურებში იყვნენ ისეთი მებატონენი, რომელნიც ყმას სახლის კეთების დროს, სოფლის ხალხით ეხმარებოდნენ, ამას გარდა მასალითაც დახმარებას აძლევდნენ, ასეთ დახმარების გარდა მათ ყმის დივალანების დროს ვალსაც უხდიდნენ.

თავად-აზნაურობაში იყვნენ ისეთი მებატონენი, რომელნიც ყმათა საოჯახო საქმეს ყურადღებას აქცევდნენ და თუ ოჯახში ვინმე ბოროტი იყო ნათესავთა შორის, ან ლოთი კაცი იყო, მოჩხუბარი, მოურთიგებელი, ურჩი შვილები, ან ცუდი ყოფა-ქცევის, მპარავი, ან სხვა რამ ასეთ ნაკლის მექონი, ყველა ამას მებატონე სპობდა მათში და ყველაფრის დარიგებას აძლევდა, დამშვიდებას, ყოველივე აურზაურს, შურს და მტრობას სპობდა მათში.

თავად-აზნაურობაში იყვნენ ისეთი მებატონენი, რომელნიც გლეხებს დღესასწაულებში სახლობით ესტუმრებოდნენ და დროს ატარებდნენ.

ჩვენ ეს ოცი მხარე დავასახელებთ ქართველ თავად-აზნაურთა კეთილ მოქმედების და თვისების. ესეც კმარა ამის საბუთად, ხოლო ისიც ითქმის, რომ აქ მოთვლილ საქმეთა გარდა სხვებიც ბევრი რამ კეთილი დამოკიდებულება არსებობდა ქართველ თავად-აზნაურთ და გლეხთა შორის.

ამას ითხოვდა თვით ჩვენი შინაური პოლიტიკური ცხოვრებაც, ქრისტიანური სჯული, მაჰმადიანთ მტრობა, აზავება, თავდასხმა და ომები, როცა მტრის წინაშე, ბრძოლის ასპარეზზედ, ბატონი და ყმა ერთ ტაფაზედ იყვნენ, ერთად ომობდნენ, ერთად ღვრიდნენ სრსხლს, მათი უბედურება საერთო იყო, მათი ზარალი, დამარცხებაც საერთო ვაება იყო და საერთოთ ოჯახის ვაებაც. ეს ისტორიულად ცხადი არის და ჭეშმარიტი.

ეს რომ ასე არ ყოფილიყო, მაშინ თქვენი მტერი, ჩვენი საქმე იქნებოდა, მაშინ ქართველთა ერთი მტკაველი მიწაც აღარ დარჩებოდა, საქართველოში ერთი ქართველი კაციც აღარ იქნებოდა დღეს ცოცხალი. გვითქვამს და კიდევაც ვიტყვი, რომ ძველად, ქართველთ შორის, თავადი, აზნაური და გლეხი, ერთ ქართულ, საქართველოს ძალას წარმოადგენდა. ეს ერთობლივობა რომ არ ყოფილიყო, უამისოთ არც ჩვენ ვიქნებოდით დღეს. ასე იყო მოწყობილი ჩვენი ერის საქმე.

I.

გაბონუბთა კრთლუი

მასალუბი.

სოფ. ურბნისის ბატონის აგზავნი.

ამ ამბის მომთხრობმა სახელი არ იცოდა არც ურბნისის მებატონის და არც სხვათა, არც მომხდარი ამბის დრო ახსოვდა, ანუ წელიწადი, ამიტომაც ჩვენც ასე უთარილოთ ვსწერთ ამ ამბავს.

სოფ. ურბნისის მებატონე დაჩვეული იყო პირველ ღამეს. ეს მებატონე ერთხელ ერთ გლეხს ჰკითხავს შემდეგს:

— კაცო, შენი შვილი უკვე 25 წლისა არის და რატომ ცოლს არა ირთამს?

გლეხმა აუწყა ბატონს შემდეგი:

— მე ჩემ შვილს შევეკითხები ამის მიზეზებსაო. ამის მერე გლეხმა კაცმა ჰკითხა თავის შვილს მისი მიზეზები ასე:

— შვილო ჩემო, რატომ შენ ცოლს არ ირთამ, შენი დრო უკვე მოსულია და რასა ფიქრობ ამაზედ!

შვილმა მოისმინა მამის კითხვა და რჩევა და ასეთი პასუხი მისცა:

— მე ცოლს მიტომ არ ვირთამ, რადგანაც მე ჩემს ცოლს პირველ ღამეს ჩემს ბატონს არ დაუთმობ.

გლეხმა მოისმინა შვილის სიტყვა და მიზეზები და მიტომ მას აღარაფერი უთხრა.

ეს ამბავი გლეხმა თავის ბატონს უამბო ისე, როგორც მას შვილმა უამბო, თუ ცოლს რატომ არ ვირთამო.

ბატონმა პირობა მისცა გლეხს კაცს ასე:

— ოღონდ შენმა შვილმა ცოლი შეირთოს და მე პირობას გაძლევთ, რომ პირველ ღამეს მე მას ცოლს არ წავართმევო.

ეს პირობა გლეხმა თავის შვილს უამბო. შვილიც დარწმუნდა პირობაზე და საცოლეთ ქალსაც დაუწყო ძებნა.

რამდენიმე ხნის შემდეგ საქმე მოეწყო, ბიჭმა საცოლეთ ქალი იშოვნა. მალე ცოლიც შეირთო. ამ დროს ბატონმა გლეხს შარი მოუდო და ცოლის თხოვნა გაუძნელა გლეხს, მაგრამ გლეხი მაგრა დაუდგა. ამის გამო ბატონმა ცოლის მოტაცება განიზრახა და ერთ

ლამეს ყმის სახლისაკენაც წავიდა, იქ ბატონს დახვდა გლეხი, ქმარი ქალისა.

გლეხსა და ბატონს ლაპარაკი მოუხდათ, გლეხს თანა ჰქონიყო გატენილი დამბაჩა, ამ ბატონს ესროლა დამბაჩა და აქვე შიშით დასჭრა. დაჭრილი ბატონი არ მოკვდა, მორჩა. იმ დღიდან ბატონმა პირველ ლამის მიწდევრობასაც თავი დაანება, იმასაც ამბობდენ, რომ დაკოდელს ბატონს გლეხმა პირობა ჩამოართვა ასე:

— ბატონო, თქვენ დაჭრილი ხართ და სიტყვა მომეცი, რომ ამიერიდამ პირველ ლამეს თავს დაანებებ, თორემ ეხლავ აქვე მოგკლავ და გაგათავებ.

ბატონმა პირობა მისცა ასე:

— ოღონდ ნუ მომკლავ და პირობას გაძლევ ფიცით, რომ ამიერიდამ მე მაგას აღარ ვიზამ.

მართლაც ბატონმა იმ დღიდან ამ ბოროტებას თავი დაანება და მის შემდეგ მან კიდევ იცოცხლა კარგა ხანს.

სოფ. წვერის მებატონეთა ამბავი.

სოფ. წვერის მებატონენი არიან ავალიშვილები, ამ ბატონის სახელი ამ ამბის მომთხრობს აღარ ახსოვს.

ამ სოფ. წვერის მებატონის ამბავიც, რასაც სიტყვით სიტყვას ვსწერ:

სოფ. წვერის მებატონეს ჩვეულება აქვდა პირველი ლამისა.

ერთმა გლეხმა კაცმა ცოლი შეირთო და ბატონის ბრძანება არ შეასრულა, ამიტომ ამ გლეხს ბატონი გადაეკიდა. ერთ დღეს ბატონმა გლეხს ასეთი წინადადება მისცა:

რადგანაც შენ ჩემს ბრძანებას არ ასრულებ, ამიტომ მე შენ არ რას გეტყვი; მე ეხლა მუშა მყავს, შენ ამ სამ დღეს ჩემს მუშებს პური აჭამე და იყოს შენი ნება, შენგან ამის მეტი არაფერი მინდა.

გლეხმა კაცმა პირობა მისცა და საქმე ასეთის პირობით გადავიდა.

ეს გლეხი იყო გვარად პასანაძე. ეს შეუღდა მუშების გამოკვების სამზადისს, ამასა ჰყვანდა საში ხარი.

დღეში თითო ხარს ჰკლავდა და მუშებს აჭმევდა, მუშები ისე დიდი რიცხვის იყო, რომ მათ დღეში ერთი ხარი არა ჰყოფნიდა.

სამი დღის განმავლობაში გლეხმა პასანაძემ დაკლა თავისი სა-

მი ხარი, ამასთან მას პურიც ბევრი დაეზარჯა, ისე რომ დღეში ორი თონე პური ცხვებოდა მთელ დღეს და ესეც ძლივს ჰყოფნიდა მუშებს. ამას გარდა რაც კი ღვინო ჰქონდა მარანში, ისიც სულ დაუხარჯეს. სამი დღის შემდეგ მორჩა ამ პირების საქმეც და გლეხი პასანაძეც დარჩა ცარიელი და აღარაფრის მქონე სახლში.

ამის მეოხებით გლეხ კაცის ოჯახი ძრიელ დაეცა და გაღარიბდა, ნამეტურ მის ცხოვრებას უჭირვებდა ის გარემოება, რომ მას ხარები აღარა ყვანდა და ამიტომ ხარების მაგიერობა ამ გლეხს უნდა გაეწია თავის ზურგით.

ამიტომ გლეხი ამაზედ დიდათ გაბრაზდა, მაგრამ ამ გაბრაზებით რას იზამდა—არასფერს. მის გაჭირვებას შველა არსაიღამ ეძლეოდა, ღელავდა მით უფრო, რომ ხშირად მთელს დღეებს მშვივრები აღამებდნენ. აღარც ხარები ჰყვანდა, აღარც ღვინო ქვევრებში და აღარც პური აქვანდა. ესეთი გარემოება გლეხს სასტიკად აღონებდა.

ერთ დღეს, ეს გლეხი თავის ბატონს დაეცა კარავში, იმ დროს ბატონს ეძინა, პასანაძემ თავის ბატონს უცბათ ხანჯლით თავი მოსჭრა, მას შემდეგ თითონაც გაიქცა ახალციხეში და იქ შეაფარა თავი.

ეს ამბავი უნდა მომხდარიყოს 1828 წლებზედ წინეთ, რადგანაც ახალციხე 1829 წლამდის ოსმალებს ეკავათ და ქართლიდამ გაქცეულეებიც აქ აფარებდნენ ოსმალოს მფარველობის ქვეშ 1828 წლებამდის. ახალციხე რუსებმა აიღეს 1828 წ. შუა რიცხვებს და მითომ მის შემდეგ იქ ქართველთ გლეხებთა და სხვა დამნაშავეთა რიცხვიც მოისპო მის შემდეგ.

გლეხი პასანაძე ახალციხეში დარჩა, ცოლიც იქ გადიყვანა და მის მერე იგი იქ გათათრდა თურმე. გვარათ მას პასანაოლი უწოდეს.

შამზე ერისთავი და მისი შმა

გლეხი ყაჩაღი მიხა ნუკრაძე

ქართველის მწიროსი, სოფრომ მგალობლიშვილის სიტყვით, გლეხი მიხა ნუკრაძე, ისეთივე ისტორიული პირია, როგორც თავის დროს არსენა ოძელაშვილი. ერთ დროს ეს მიხა ნუკრაძე სხვადასხვა ბოროტ ბატონების წყალობით ყაჩაღათ გავარდა.

ყაჩაღობდა ძრიელ ოსტატურად, იგი სდევნიდა მხოლოდ ავ-კაცებს, ნამეტურ ავ-მებატონეებს. ერთხელ ეს მიხა ნუკრაძე, სოფელ

კვარხითის წყაროზედ მივიდა, იქ იმ დროს ერთი ქალი წყალს იღებდა, ეს ქალი ამ მიხა ნუკრადეს ძრიელ მოეწონა, ამიტომ ამ ქალს ნუკრადემ ვინაობა ჰკითხა, ვისი ქალი ხარო.

ქალმა უამბო თავისი ვინაობა. ამ დროს ქალს თავის დედა ეძახოდა ხმა მალლა:

მალე მოდი და წყალი მოიტანეო.

ამ ქალმა წყალი მალე წაიღო შინისაკენ და თავის მამას ამბავი უმბო, რომ წყაროზედ ნუკრადე ვნახე და ჩემი ვინაობა მკითხაო. ამ ამბავმა გლეხი ძალიან დააფიქრა, ეს მაშინვე ნუკრადესკენ წავიდა, ნუკრადეს სიყვარულით სალამი მისცა.

ნუკრადეც მიესალმა. ამათ ლაპარაკი დაიწყეს და მერე ნუკრადე გლეხმა თავის სახლში მიიწვია. ნუკრადეც წავიდა მასთან სახლში, რადგანაც იცოდა, რომ წყაროზედ მისგან ნახული ქალი ამ გლეხის შვილი იყო. ესენი მალე მივიდნენ სახლში.

გლეხის ცოლმა მალე მოამზადა საჭმელი, ერბო-კვერცხი, ქათამი, ღვინო, ყველი და სხვანიც, მალე გააწყვეს სუფრა. პურის ჭამის დროს, გლეხს სახლში ბატონის კაცები მოუვიდნენ და აუწყეს, რომ ბატონმა შემოგითვალა, რომ შენი ქალი ეხლავ აქ გამოგზავნიო.

გლეხი კაცი და მისი ცოლი ამაზედ ძლიერ შეშინდნენ, მიხანუკრადემ უთხრა ბატონის კაცებს ასეთი სიტყვა:

„წადით და ბატონს უთხარით, რომ ეს ქალი ჩემი ცოლია და ამიტომ ამას მე მას არ ვანებებო. საქმე ისე მოეწყო, რომ ნუკრადე ამ ქალზედ მალე დაქორწინდა. ეს ამბავი შამშე ერისთავმა არ დასთმო და შემდეგ მრახერხა ისიც, რომ ერთ დროს მიხანუკრადეს ცოლი მოსტაცა სახლიდამ.

ეს ბოროტება ნუკრადემ არ დასთმო, ერთ ალაგას ბატონს დაეცა და მოკლა. მის შემდეგ ეს უკვე გახდა აშკარა ყაჩაღი და სახელიც გაუფარდა, რადგანც მან მოჰკლა ბოროტი ბატონი, ამ ბატონისაგან მთელი მისი სოფლის გლეხები შეწუხებულნი იყვნენ. ამავე ნუკრადე მიხამ მოკლა რევაზ ამილახვარიც, რომელიც სასტიკი, ბოროტი და მღვინელი იყო გლეხკაცობისა.

რევაზ ამილახვარის ამბავი.

რევაზ ამილახვარი იყო სოფ. კვარხეთის ბატონი, იგი იყო ბოროტი კაცი, იყო ავხორცი, ბევრის ავობით სავსე გლეხკაცებზედ ამან დიდათ შეაწუხა თავის გლეხები, იყო დიდათ მიმღევარი პირველი ლანის.

ამილახვარს ჰყვანდა ძმებიც: ივანე, ოთარი და კონსტანტინე. ყველა ესენი სცხოვრობდნენ ოთარაშენს და ტინის ხიდში, დიდი ლიახვის პირად, გორიდან ორ ვერსზედ. რევაზის ავ-კაცობამ დიდათ შეაწუხა გლეხ-კაცობა. ამ ბოროტის დროს, მის საყმოში ვერც რძალს მოიყვანდა ვინმე და ვერც ქალს გაათხოვებდა, რომ მისთვის ბატონს არ ევნო პირველის ღამით.

იმ დროს ქართლში ყაჩაღათ გავარდნილი იყო გლეხი მიხა ნუკრადე. ქართველი მწერლის სოფრომ მგალობლიშვილის სიტყვით, ეს გლეხი მიხა ნუკრადე ისეთივე ისტორიული გმირია, როგორც თავის დროს, არსენა ოძელაშვილი. ერთ დროს, ეს მიხა ნუკრადე სოფ. კვარხითის ახლოს იფარავდა თავს. ამის ყაჩაღათ გავარდნის მიზეზი ის იყო, რომ მან მოკლა თავის ბატონი შამშე ერისთავი, ამის მოკვლის მიზეზი. კი ის იყო, რომ ერისთავმა ნუკრადეს ცოლი წაართვა, თავის ყმის ქალი, ეს ერისთავი სცხოვრობდა სოფ. კარალეთში, ძველი ნაჭარმაგევი.

ერთხელ სოფ. კვარხეთელებმა მიმართეს მიხა ნუკრადეს და შესჩივეს თავიანთი მწუხარება და ბატონის ავ-კაცობა, დაავალეს ბატონის მოკვლა. ნუკრადემ შეისმინა გლეხების თხოვნა და დაჰპირდა მათ დავალების აღსრულება.

ამის შემდეგ კვარხეთელებმა ნუკრადეს უჩვენეს ბატონის სახლი. ნუკრადე ჩავიდა სოფ. კვარხეთს, მან ბატონის სახლი ნახა, დაათვალიერა. იმ დროს ზაფხული იყო და ბატონი კარში იძინებდა, აივანში. ნუკრადემ გლეხებს უთხრა:

მე თოფს არ დავაცდენ, ისეთ ალაგს მოვარტყამ, რომ სიკვდილი აუცილებელი იქნება, მაგრამ რევაზ ამილახვარს ვაჟკაცათ აქებენ, თუ ვინიცობაა, ერთი ტყვიით ვერ მოგვკალ, ის ჩემსკენ გამოიწვეს, მანამ მე თოფს მეორედ გავტენ, თქვენ უნდა ცულებით შემოცვივდეთ აივანზე და უნდა დაჩეხოთ.

ამის შემდეგ ნუკრადე შეუდგა საქმის სამზადისს, თოფი გატენა და რომ მომართა, იმ დროს თურმე ნუკრადემ ამილახვარს შესძახა ასე:

— ამილახვარო, ნუკრადე ვარო.

ამის თქმა და სროლა ერთი იყო. ამილახვარი დაიჭრა, არ მოკვდა, იატაკზე დაეცა თურმე, წაჩოქილმა თურმე ხმალს სტაცა ხელი და გამწარებულმა აივანის ბოძებზე იყარა ჯავრი და ეს ბოძე-

ბი სულ დაჩეხა თურმე. ამ დროს, გლეხებიც აცვიდნენ ცულებით და სულმობრძავი ამილახვარი სულ დაჩეხეს ცულებით.

ამის გამო მთავრობამ სოფლის გლეხები დაიქირა და ბევრი მათგანი ციმბირში გადაასახლეს ცოლშვილით. ეს ამბავი 1876 წელს სოფრომ მგალობლიშვილმა სოფ. მეჯვრისხევის სკოლაში გლეხებს მოთხრობასავით წაუკითხა, გლეხები ალტაცებული დარჩენ, იქ თურმე კვარხეთელი გლეხებიც ერივნენ.

ბატონყმობა ქართლში

(ფაქტიური შეწორებანი სოფ. მგალობლიშვილისა).

ჩემი პირველი წიგნის „ბატონყმობის ფაქტიურს მასალებში“ დაბეჭდილი ერთი ეპიზოდის შესახებ ასეთი გასწორება მომცა (ენობილმა მწერალმა, პატივეცემულმა სოფრომ მგალობლიშვილმა, რომელსაც აქ ვათავსებ და მით გასწორებ ჩემს შეცდომას:

პირველი შესწორება: ზაქარია! შენს წიგნის მასალებში შეცდომებია ალბად ეს ცნობა სწორე ვერ გადმოქცეს, გასწორებ ამას და შენც შეასწორე შემდეგ ტომებში.

„რევაზ ერისთავი და მის ყმის ცოლის ამბავი“.

სოფ. კვარხეთის ბატონი იყო არა რევაზ ერისთავი, არამედ რევაზ ამილახვარი, აშორმაზი, ავხორცი, ახოვანი. ამას ჰყავდა ძეები: ივანე, ოთარი და კოსტანტინე, რომლებიც სცხოვრობდნენ სოფ. ოთარაშენს და ტინის ხიდში, დიდი ლიხვის პირად, გორიდან ორს ვერსზედ.

იგი მოჰკლა მიხა ნუკრადემ, ეს ნუკრადე ისეთივე ისტორიული პირია, როგორც არსენა ოძელაშვილი. კვარხეთი საამილახვროს სოფელია, ერისთავთა წილი არა აქვს, კვარხეთელები ვერც რძალს მოიყვანდნენ, ვერც ქალიშვილს გაათხოვებდნენ: პირველი ღამე ბატონი ამილახვრისა იყო.

შესწუხდა ხალხი, ამ დროს ნუკრადე ყაჩაღათ იყო გავარდნილი შალიკა (შამშე) ერისთავის მკვლელობისათვის. ამ შამშემ მას ცოლი მოსტაცა, თვისი ყმის შვილი. ეს ერისთავი სცხოვრებდა სოფ. კარალეთში (ძველი ნაქარბაგევი). აი, ამ კვარხელებმა მიმართეს ამ ნუკრადეს საშველად. ნუკრადე ჩავიდა კვარხეთს, თითონ გვერდისძირელი იყო. გვერდის ძირი ჰქვიან, იკორთიდან დაიწყობილ სოფლებს სოფ. ვანათამდე. (ორტევამდე).

კვარხელებმა აჩვენეს ბატონს სახლი; ზაფხულა, ბატონი აი-
ვანზედ განისვენებს, თავით ტახტთან იარაღი აქენდა ჩამოკიდებუ-
ლი. ნუკრადემ კვარხელებს უთხრა:

— მე თოფს არ ავაცდენ, ისეთ ალაგას მოვირტყამ, რომ სი-
კვდილი აუცილებელი იქმნება, მაგრამ რევაზ ამილახვარს ვაჟკაცათ
აქებენ, თუ ვინცობაა, ერთი ტყვიით ვერ მოვკალ, ის ჩემსკენ გა-
მოიწევს, მანამ მე მეორედ გავტენ თოფს, თქვენ ცულებით შეცვი-
ვლით აივანზედ და დაჩხეთო.

სალამოს ჟამია, ნუკრადე დაუპირდაპირდა ამილახვარს აივანზედ,
გადმოიგდო და თოფი ამილახვარს შესძახა თურმე:

— ამილახვარო, ნუკრადე ვარ.

ამის თქმა და თოფის გავარდნაც ერთი იყო. ამილახვარი ია-
ტაკზედ დაეცა, წამოიჭრა. ეცა ხმალს, წაიქცა, წამოჩოქილმა შემოჭ-
კრა და სულ მისჩება აივანის ბოძები; მეტი ვეღარ შესძლო; აცვი-
ვდენ კვარხელები ცულებით და სულთ მობრძავი ამილახვარი ლუ-
კმა-ლუკმა აჩხეს ცულებითა.

ამ საქმის თავობაზედ რამდენიმე კაცი ციმბირს გაგზავნეს. ეს
ამბავი მე 1876 წ. მეჯვრის ხევის სკოლაში, წარმოდგენის შემდეგ,
მოთხრობისამებრ წაუკითხე გლეხებს, რომელთა რიცხვში კვარხელე-
ბიც იყვნენ, ყველას დიდათ მოეწონათ.

ასე და ამ გვართ, ამილახვრის მკვლელი იყო ნუკრადე მიხა და
არა ნიკრადე, როგორც თქვენა ვაქვსთ. 2. წერილში „თავადი ამი-
ლახვარი“ არის ნათქვამი, ვითომ ეს იყო სოფ. ბელოთელი, სოფ.
ბელოთი საამილახვროში, არც საერისთავოში არ არის. აქ უნდა ვი-
გულისხმით ორი სოფელი: ბელოთი, ან „ბერბუეთი“ ბელოთში არ
იქმნებოდა ეს, ვინაიდან ბელოთი სძევს პატარა ლიახვის ხეობაზედ
და საერისთავო მამულაჲ, ან სოფ. ბერბუეთი. ეს უფრო ნამდვილია,
ვინაიდან ბერბუეთი საამილახვროა, სოფ. კვარხეთზედ ახლოს
მდებარე.

მეორე შესწორება: 164 გვერდზედ, ამბობთ. თქვენ:

რომ მამამზე ერისთავი მოჰკლესო. ეს არ მოუკლავთ, თავის-
დღით მოკვდა. ის მოკლა, ჩემ მიერ დასახელებულ ზალვა ერისთავმა.
მამამზე არ იყო „პირველი ღამის“ მიმდევარი.

იყო კი საშინელი სასტიკი მტანჯველი, გამყიდველი გლეხებისა
ძალღზედ, მახსოვს, 1862 თუ 1863 წ. გაჰკიდა ერთი კომლი ქვე-
შელი გლეხის ოჯახი ორს მწვევარს ძალღში. მე ამაზედ მაქვს მო-
თხრობა:— „მაგრამ შენც მოგივა დრო“.

II.

გაბონუგური ურთიერთობა კარ-
თველ ებრაელებში

მასალა.

ბატონყმობა ქართველ ებრაელებში.

ისტორიით ვიცით, რომ საქართველოს სამეფოს დაუძღურების შემდეგ ქართველ ურიათა გლახ კაცები თითონ ეძებდნენ ქართველ ბატონებს და მათ ყმობას სთხოვდნენ. მიზეზი ის იყო, რომ იგინი ვაჭრობის მიმდევრები იყვნენ, ამიტომ იმედი აქვდათ, რომ ქრისტიანი ბატონები მფარველობას გაგვიწვევენ და მტრები არ აგვიკლებნო.

ისიც უნდა ვსთქვათ, რომ საქართველოში ურიათა ყმა გლეხები მრავალათ ჰყვანდათ ყმებათ ქართველ თავად-აზნაურებს, ნამეტურ ქართლში. მარტო ზაზა'ა და ციცის, ანუ ციციშვილებს ქართლში ჰყოლიათ 6000 ურია ყმა. ასევე ფავლენიშვილებს, ავალიშვილებს, იმერეთში წერეთლებს, დადიანებს და სხვათაც ასეთ მებატონეებს.

რა იქმნენ ყველა ეს ყმანი, ჩვენ მათი კვალის ბევრი არაფერი ვიცით, მხოლოდ ის კი სჩანს, რომ ქართველი მებატონენი, მეფენი და სხვანიც ძრიელ ხშირათ და უხვათ სწირავდნენ სხვადასხვა ეკლესიებს მრავალ ურიათა ყმებს, ასევე იცოდნენ მათ ზითევეში გატანება, გაჩუქება, დაგირავება და დაყიდვაც.

გაყიდვაში ურიებს ერთობ კარგს ფას აძლევდნენ თურმე. 1735 წელს დომენტი კათოლიკოზმა თავის ვალში, რომელიც მას საბერძნეთის პატრიარქის და ფრანგების ვაჭრების ემართა, ამ ვალში მან გაუგზავნა 17 ურია ყმა თვისი და იქ ეს ურიები თურმე თითო კაცი 25 მ. გაიყიდა. ეს ფული თურმე კაი ფასი იყო იქ, სხვა სჯულის ყმანი ასე არ იყიდებოდნენ.

მე ვფიქრობ, რომ სულ ეს კაი ფასი უნდა იყოს იმის მიზეზათ გამხდარი, რომ საქართველოს მებატონეებს ურიათა ყმები ასე შეუმცირდათ, ალბათ იგინი სულ ჰყიდდნენ ამ ურიათა ყმებს, რადგანაც მათ კარგი ფასი აქვდათ; ან რათ აქვდათ ამათ კარგი ფასი, ამისი არასფერი ვიცით.

ქართველ ებრაელთა ყმობა იწყება საქართველოში იმ დროდამ, როცა იგინი მოვიდნენ საქართველოში. ისტორიიდან სჩანს, რომ ბა-

ტონ-ყმობა ებრაელებს ურიასტანშივე ჰქონიათ იმ დროს, როცა ჯერეთ იგინი ისევე ურიასტანში სცხოვრობდნენ. როგორც სჩანს, ურიასტანის ხალხის ბატონ-ყმობა მეტათ მკაცრი და სასტიკი წესებით ყოფილა დამყარებული. მას ცოტათი რომაელების ნიშან-წყალიც სცხია, ამას საქართველოში გადმოსახლებულთ ურიების ყმათა ცხოვრების პირობებიც გვაჩვენებს.

ურიასტანიდამ საქართველოში მესამე წყება ურიებისა მოდის 2100 წლის წინეთ ანუ ქრისტეს დაბადების 70 წლის წინეთ. ამ დროს მოსული ურიები დასახლდნენ ფანასკერტში და მის მიდამო-ადგილებში. ფანასკერტში დასახლდა ურიათა ორი მოწინავე პირი, სახელდობრ მებატონე ურიათა გლეხების ზაზა და ციცი, ამათში თითო ურიასა ჰყავდა 3000 ყმა ურია.

მცირე ხანს შემდეგ ეს ფანასკერტელი ურიები აიყარნენ იქი-დამ, წამოვიდნენ ქართლში და დასახლდნენ იქ, სადაც დღეს არის ქარელი, აქ დასახლდნენ ეს ურიები, ამათი მოწინავე იყო თავადი ურიათა ზაზა და ციცი, რომელთაც თან მოჰყვა თითოს 3000 ურიე-ბი; ესე იგი თავისი ყმანი.

აქ საკვირველი ერთი ის არის, რომ ამათ ურიასტანიდამ გამო-ვლეს იმდენი გზა, ბევრი მგზავრობის შემდეგ იგინი საქართველოში მოვიდნენ და ამ მგზავრობაში რა დიდი მწუხარება და ჭირი ნახეს მათ, მაგრამ ყველა ამითი მათი ბატონ-ყმობა მაინც არ დაირღვა და ქარელში დასახლებული ურიები მაინც იმავე ბატონ-ყმობის წე-სებით აღმოჩნდნენ, როგორც იგინი ურიასტანში სცხოვრობდნენ. ამ ურიათა დანაშთნი არიან დღევანდელი ქარელში მცხოვრები ურიები და მათ ბატონის ზაზა და ციცის შთამომავალნი არიან დღევანდელი ქარელის მებატონე თავადნი ციციშვილები.

ასე და ამგვარათ ჩვენ ვხედავთ, რომ ციცი ურია ბატონი რჩება ქარელში თავის ყმა 3000 ურიებით და ზაზა კი გადმოდის მცხეთისა-კენა. ერთი სიტყვით მოკლეთ ითქმის, რომ საქართველოში მცხოვ-რებ ქართველ ურია გლეხთა და ყმათა რიცხვი ძველათგანვე დიდი არის და აქაც მათ, ქართველთ შორის, არა სცილდება ყმობის მახვილი, ხოლო ის კი ხდება, რომ საქართველოში მათი მებატონენი ისპობიან, ქრებიან, ქრისტიანდებიან თუ არა, ამისი ცხოება არ გვაქვს.

ხოლო ურიათა ბატონობის შემდეგ, ურიათ მებატონეთ ქართ-ველი ქრისტიანი მებატონენი ხდებიან, ამათ ხელშიაც ურიათა გლეხნი რჩებიან მებატონეთა მტკიცე ყმებათ და ხშირათ ამათ რიცხვს.

მებატონენი ცვალიან სხვა და სხვა პირზედ, ხან აგირავებენ მათ, ხან თავიანთ შვილებს მზითვეში ატანენ, ხან ქართულ ეკლესიებს სწირავენ და ხან ვინ იცის რა გარემოების მსხვერპლათ ხდიან საბრალო ურიათა გლეხებს.

ამის ვრცელს ცნობებს მე არ გავყვები, რადგანაც ქართველ ებრაელების ისტორია ცალკე წიგნათ გამოვეცი 1904 წ. და იქ მაქვს ანუსხული. ეხლა აქ მოვიყვან რამდენსამე ცნობას, რაც შეეხება მხოლოდ ურიათ ბატონ-ყმობის ისტორიის დახასიათებას და ესეც საკმარისი იქნება იმის საფუძვლათ, რომ მკითხველმა გაიცნოს ქართველ ებრაელ ყმათა პირობები. საქართველოს სამეფოს დაუძღურების დროდამ, ქართველ ებრაელნი მხურვალეთ ეძებდენ ქართველთ მებატონეთა ყმობას, რადგანაც ვაჭრობაში მას ყოველთვის ბატონი ეყოლებოდა მფარველათ. ასე უმზერდენ ურიები თავის ბატონს და მიტომ ასეთ თავის ბატონს ყოველთვის დიდს პატივს სცემდენ და გადასახადებსაც უხდიდენ უკლებლივ. ესევე გარემოება ხდებოდა მის მიზეზათ, რომ ურიები ქართველთ მებატონეთა წინაშე განუსაზღვრელის მონებით ეძლეოდენ ყმობას და მებატონეთა ბრძანებასა და სურვილს ყოველთვის მოწიწებით ასრულებდენ.

ისიც-კი უნდა ითქვას, რომ ხშირათ ყმა ებრაელი მათ მებატონისაგანაც ხშირათ უწყალოთაც იღვენებოდა. ესეც აი ამ დევნის მაგალითები: 1735 წ. საქართველოდამ საბერძნეთში გაძევებულ იქმნა დომენტი კათოლიკოზი, ამან იცხოვრა ტენდეოსის ქალაქში. იქ ამ კათოლიკოზს ფრანცუზის ვაჭრების და საბერძნეთის პატრიარქის ვალათ დასდებია 5500 ლევი. რამდენიმე ხნის შემდეგ ეს კათოლიკოზი საქართველოში დაბრუნდა და ამ ვალში გააგზავნა თავის 17 ურია და ერთიც ოქროს თასი, ყველა ესენი დაფასდა 4000 ლევად—400 მანეთად. ასე თავის ვალს დაჰკლებია 1500 ლ. იქ თურმე ურიის კაცი 25 მ. გაყიდულა.

მე მიკვირს, რომ 17 ურიამ 400 მ. როგორ ვერ იზოვნეს და თავი ვერ გაითავისუფლეს და მის გამო საქართველოც დაკარგეს, მაგრამ სჩანს, რომ მათაც სურდათ იქით წასვლა. ყველას რომ ეკადრა, დომენტი კათოლიკოზს, რომელიც ძმა იყო ვახტანგ მეექვსესი, ამას არ უნდა ეკადრა თავის ყმა ურიების დასყიდვა, თითო კაცის 25 მანეთში, ისიც საბერძნეთში. მეორე მაგალითი ურიათა ყმობის: იმერეთის მეფე სოლომონ პირველი თავის სიცოცხლეში გელათის მონასტერს

სწირავს თავის ყმა ურიების სამს კომლს, რომ ამის ნაცვლათ მეფე გელათში იქმნეს დასაფლავებული.

1793 წ. სოლომონ შეორის მეუღლე, მარიამ დადიანის ასულმა საეკლესიოთ შესწირა ერთი ოჯახი ურიისა.

1792 წ. ფალავანდიშვილს ყმა ურიები მოუტაცნაით და წაუყვანიათ იმერეთში. XVII საუკ. ბოლოს, ლევან ქართლის მეფემ იერუსალიმის მონასტერს შესწირა 80 კომლი ყმანი გლეხნი ურიებისა.

სხვა მასალებს მე აქ არ მოვიყვან, ხოლო კარგათ კი სჩანს ის გარემოება, რომ XI საუკუნიდამ მოყოლებული ქართველ ურია ყმათა შვილები სულ იაფათ და სულ ადვილათ იპნეოდენ აქეთ-იქით და ვინ იცის საით და სად არ იგზავნებოდენ. არის ცნობები, რომ სულ ხშირათ ქართველ ურიათ დედები თავს იხოცავდენ შვილის წართმევით და უცხო ადგილებში გაგზავნით.

ასეთი ყოფილა საქართველოში ქართველ ურიათ ყმოზის ისტორია, მათ ემტერებოდენ ყველანი: სპარსნი და ოსმალნი, როგორც ვაჭრები, ქართველები, სომხები და სხვანი, როგორც ოსები და ასევეც სხვა ყველანი და მიტომაც იყო რომ ქართველ ურიათ ყმანი სრული დაჩაგრული და დამონებული იყვნენ ყოველთვის. ისიც კი უნდა ითქვას, რომ ქართველ ყმა ურიათა თურმე საქართველოდან უცხო ქვეყანაში წასვლა, გასყიდვა და იქათ გამგზავრება დიდათ აღონებდათ თურმე და აწუხებდათ.

III.

გაბონუმება გურიაში

მასალები.

თავ. მაქსიმეიზმილი.

1864—66 წლებში თავ. გიტო მაქსიმეიზმილის ცოლს შინა-ყმა მოსამსახურედ ჰყვანდა გლეხის გაბრიელ ღონაძის შვილი—ფრიდონი. ამ ყმას, სახლში მსახურების დროს, საქმეს დიდათ უჭირებდენ, ისე რომ მოსვენებას აღარ აძლევდენ, უბრალო დანაშაულობის გულისთვის სცემდნენ, თოკით აბამდნენ, ხან ხეზედ თოკითაც ჰკიდებდნენ. 1866 წ. ეს ბიჭი ფრიდონი რამდენსამე დღეს მებატონეებს ხეზე ჰყოლიათ მიბმული. ყმის მამას გაბრიელს ღონაძეს მიუმართავს და უთხოვნია ბატონისათვის—ბატონო, აპატიეთ ჩემს შვილს და ახსენით ხილამ, მაპატიეთ მე, შენი ჭირიმე, თორემ მოკვდება იგი.

მერე რა იქნა, ახსნეს ეს ბიჭი თუ მოკვდა, ამის არავინ რა იცის, ხოლო 1866 წ. მებატონე ჰკითხავს ყმა გაბრიელ ღონაძეს თავის შვილსა, მასთან სთხოვს შვილის პოვნას და სახლში მიყვანას.

— თუ ამას არ იქმ, მაშინ მე შენ ჩემს მსახურად მეორე შვილს წაგართმევ და ვიდრე ფრიდონს არ მომიყვან, მანანდის ამას არ გამოუშვებ.

გლეხი ყმა ამაზედ დიდათ დაღონდა და ბატონს პასუხი ასე მისცა:

— მე არ ვიცი, ბატონო, სად წავიდა, იქნება მოკვდა კიდევ, ვინ იცის. მოგძებნი და თუ აღმოჩნდა სადმე, მაშინათვე შევიპყრობ და წარმოგიდგენთ.

მამამ შვილი ვერ იპოვნა, ვინ იცის იქნება მოკვდა კიდევაც, ვინაიდან ერთ დღეს ხეზედ თოკით ჩამოკიდულიც ჰყოლოდათ რაღაც დანაშაულობისათვის. ამიტომ თავ. მაქსიმეიზმილი გადაეკიდა ყმას და მეორე შვილს სთხოვდა, მაგრამ ყმა გაუძალიანდა და შვილს არ აძლევდა, ამ საქმის გამო დაეა ამტყდარა, გლეხმა ოზურგეთის სამართველოში იჩილა 16 აგვისტოს 1866 წ. და ითხოვა სამართალი და დაფარვა მეორე შვილის წართმევისაგან და დაკარგულის შვილის მოძებნა.

გამოძიების დროს აღმოჩენილა, რომ ბავშვი თოკით ხეზედ მიბმის გარდა ჩამოკიდულიც ყოფილა, იქნება ხეზედაც დაიხრჩო, მება-

ტონეებმა იგი სადმე ჩაფლეს მიწაში და ეხლა მამას ედავებიან, რომ მით დაფარონ თავიანთი ბოროტებაო. ასე ფიქრობდენ თურმე მიტომ უფრო, ვინაიდგან ბევრი სძებნეს, მაგრამ არსად რა კვალი აღმოჩნდა.

უნდა ითქვას, რომ 1866 წ. ესეთი სასჯელი მებატონისა ყმა-ზედ და ისიც მცირეწლოვანზედ მეტოდით უნდა იყოს. საქართველოში, კაცის თოკით დახრჩობა არ იყო სამეფო კანონისაგან მიღებული. სიკვდილით დასჯა იცოდნენ თავის მოკვეთით, სხვადასხვა ასოების მოჭრით, ცეცხლში დაწვაც იყო მიღებული. თავს სჭრიდენ და ცეცხლში სწვავდენ მხოლოდ მეფეების მოლალატეებს და მკვლელებს, გინდ რომ არ მოეკლათ და თუნდ ამის განძრახვა შეეცყოთ, მაინც მათ სიკვდილით სჯიდენ.

აზნაური თენიეშვილი.

1855 წ. აზნაურ ქაიხოსრო თენიეშვილს ყმები გაექცნენ თავის სოფლიდამ. სხვათა შორის ყმებში ერივნენ გლეხ ყმანი ოთარ და მისი ძმა ლლონტი. ბატონმა ყმების წამქეზებლად გუგუნავას ცოლი კნენა ელისაბედი იცნა. საქმე სადავოდ გადიქცა. მებატონე ყმებს ეძებდა, ამაში მთავრობაც ეხმარებოდა. ყმა გლეხები ვერ დაიჭირა, ამ ძებნაში ის კი მოხდა, რომ ყმა გლეხებმა თავიანთ ბატონის უმცროსი ძმა თენიეშვილი გზაში მოკლეს. მკვლეელი ყოფილა ყმა დათიკო ლლონტი. ეს მალე დაუჭერიათ, ამის შემდეგ ოთარიც და მისი ძმაც მოძებნეს და დაიჭირეს, დააიკა ქუთაისის ციხეში ჩასვეს და ოთარა თავისი ძმით მიაბარეს გურიანთის მცხოვრებ ქვრივს თაყაიშვილისას ასპიროზ გუგუნავას ასულს.

მებატონეთ ამაზე ჩხუბი მოუხდათ, რომ კაცის მკვლელის ძმა მფარველობის ქვეშ რათ მიიღეთო. გარემოება ისე მოაწყვეს მებატონეთა, რომ თენიეშვილის ყმის ლლონტის მოსაკვლელად შეისყიდეს თვით გლეხის შემნახველის ასპიროზ გუგუნავას ყმა მაშლომაძე და ამას მოაკვლევინეს ოთარ ლლონტი. გლეხ-ყმის ერთი ოჯახის წევრი ციხეში იჯდა, მეორე მოაკვლევინეს და ასე და ანგვარად ოჯახი აოხრდა. მის შემდეგ მებატონე თენიეშვილმა დაუწყო ძებნა დანარჩენ ოჯახის წევრთა, რადგანაც ოთარ ლლონტს თან წაეყვანა ერთი დაი, ერთი ძმა და ერთიც ძე. გოგო მებატონე გუგუნავას სახლში უნახავს, გოგოს დაბრუნება სთხოვა მებატონემ, მაგრამ გუ-

გუნაგამ რალაც მიზეზით არ დაუბრუნა. გოგო სხვაგან გააპარა და მიქელაძის ქალს მისცა. ეს გოგო არ დაუბრუნეს, ბატონმა ამაზედაც დაეა ასტეხა, მაგრამ საქმე არ დაბოლოვდა, გოგო სადავო გახდა და მინამდევ თუ მას ერთი ბატონი ჰყავდა, მის შემდეგ სამი ბატონი გაუჩნდა. თენიეშვილი, გუგუნაეა და მიქელაძე.

საქმე ისე აიწეწა და ღლონტების ოჯახი ისე დაიქცა, რომ გლეხების ერთი სახლიც კი 70 მ. ღირებული მ. გუგუნაეამ თავის სახლში გადიტანა. ამ გარემოებამაც დიდი თავზარდამცემი გარემოებებიქონია ბატონზედ და საჩივარი თვით ქუთაისის გუბერნატორს და მთავარმართებელსაც მოახსენა გურიაში მგზავრობის დროს. ამ მებატონეთა დავის გამო რამდენიმე გლეხი დაიჭრა და მოკვდა უწყალოდ. გოგო კი მაინც არ იქმნა მებატონემ ვერ დაიბრუნა დი სალაცა იქმნა გაპარებული. მებატონემ მთავრობას მიმართა უკანასკნელად და სთხოვა მფარველობა და გუგუნავას დასჯა, ვისის წყალობითაც გლეხები გამექცნენ, ამინჯანყდენ, ძმა მომიკლეს და ჩემი ყმის გოგოსაც არ მაძლევენ და საცალა მალავენო. მოტაცებულ გოგოს მებატონე მართებულის წესით ითხოვდა დაბრუნებას. ასე ამგვარად მოიხპო ღლონტების ოჯახი მებატონეთა დავიდარაბის გამო.

დათა გურიელი.

1856 წ. სოფ. შუბუთის მცხოვრებს, საეკლესიო გლეხს გაბრიელ იმნაიშვილს, ცნობილმა დათა გურიელმა დაეა აუტეხა, თქვენ ჩვენი ყმანი ხართო. ამ გვარის გლეხები კი უარს ეუბნებოდენ მას. ერთმა ამ გლეხთაგანმა ცოლი შეირთო. დათა გურიელს ეს ამბავი ძრიელ ეწყინა. დაუბირა ახალ სიძეს დაჭერა და დასჯა, მასზედა თუ ჩემს ნება დაურთველად ცოლი რად შეირთეოა. ლანჩუთის საყდარში მოასწრეს, ახალი სიძე დაიჭირეს დათას კაცებმა და ნაბატონარს მოჰკვარეს და საპატიმროში ჩაადდეს. გლეხი უარს ეუბნებოდა—მე თქვენი ყმა არა ვარო. ნაბატონარმა გლეხი ძლიერ სტანჯა, მაგრამ ვინ რას უზამდა. გამოძიების დროს აღმოჩნდა, რომ ნაბატონარის მამას ეს გლეხი კაცის ოჯახი 1825 წ. ჯუმათისათვის შეეწირა ყმათ. მას შემდეგ ეს გლეხი საეკლესიოდ ირიცხებოდა. მაგრამ მძლავრებით ნაბატონარმა ეს პირობა დაარღვია და გლეხები იყმო ძალით, მერე ამათ რალაც მისცეს და თავი დაიხსნეს. ამაზედ სასულიერო გამგეობამაც მიაქცია ყურადღება.

აზნაური ყენია.

1856 წ. აზნაური ყენია თავის ყმებს ასწავლიდა ქურდობას, ცხენების პარვას და ყველა ნივთებისას, რასაც კი მოახელებდნენ. 1856 წელს ამის მოხერხებით გაძარცულ იქმნენ სოფ. ქვემოხეთის მცხოვრებნი: ხარითონ უმაია, კიკოლა ბოლქვაძე. დავა ატყდა ამ გლეხის გაძარცვაზედ და გლეხმა დაამტკიცა, რომ ყენია თვისის მძლავრობით არამც თუ მარტოდ თავის ყმებს ასწავლის ტაცვას, არამედ სხვათა ყმებსაცაო. ჩემგან მოპარული ცხენი გლეხი ზაქარიაშვილისაგან, მე ყენიასაგან დაეხსენიო 10 მანათადაო. ასევე სჩადის სხვადასხვა ნივთებზეცაო სხვადასხვა პირებთან და აშკარად მტაცებლობსო.

ყარამან თავდგირიძე.

1850 წ. 15 იანვარს, სოფ. აკეთში მცხოვრებმა თავ. ყარამან თავდგირიძემ და მისმა მეუღლემ კნენინა მარიკა დადიანის ასულმა თავდგირიძისამ გაყიდეს თავიანთი ყმის ქალიშვილი თამრო. ეს გოგო იყიდა კნენინა სოფიო თავდგირიძისამ 140 მ. ვერცხლის ფულათ. იმ დროის კვალათ ერთ გოგოში ძრეელ კარგი ფასი გახლავსთ. აქედამ სჩანს, რომ გოგო ძალიან ლამაზი იქნებოდა. თორემ მაშინ გოგოები ბათუმში 7 მ. ფასობდენ, ანუ თათრულ ერთის ოქროთ, რომელიც ლამაზი იყო, ის 5—7 ოქროდ ფასობდა და ძრეელ ლამაზი, მზეთ უნახავის მსგავსი 100—140 მ. აქიდან სჩანს, რომ ეს გოგო კარგა ლამაზი იქნებოდა.

გოგოს გაყიდვის დროს, გამყიდნავთ—მყიდველთ ბარათიც მისცეს მასზედ, რომ მათ მიჰყიდეს თვისი ყმის გოგო და მასში 140 მ. აიღეს. ეს გოგო ამ ახალ ბატონი კნენინას სახლში მცირე ხანს დაშთენილა. მალე ამ კნენინამც ისურვა მისი გასყიდვა, ხოლო რასაკვირველია მეტ ფასათ, მოგებით, ამიტომ ამან ეს გოგო გადასცა თავის ყმის მაიკო (!) დოლიძის ცოლს, აზნაურის ჯაშის ასულს დესპინეს, რომელიც გლეხ დოლიძეზედ ყოფილა გათხოვილი.

ყმის გოგოს ამ გათხოვებ-გამოთხოვების მიზეზები შეუტყვია, მის მახლობლათ გამოჩენილან ვილაც შემბრალე პირნი და აკეთში შეუტყობნებით ამ გოგო თამროს ნათესავებისათვის. მისი დედ-მამა და ძმები ერთი კვირის შემდეგ ამ ახლათ გაჩენილ ბატონის სახლში თამროსთან გაჩენილან. ამათმა ახალ ბატონის სახლში ერთ კვირას დაჰყვეს, მეორე კვირას ამათ მამა ივანე ჩაკირავამ თან მოიყვანა აკეთიდან

თავისი ორი ნათესავი კაცი. ყველა ესენი თამროს მახლობლივ დაშ-
თნენ და მყიდველს დავა აუტეხეს და გაყიდვ-გამოყიდვა ყალბათ
აღიარეს. ჩვენ ამას განვასაჩივრებთ, ერთიც ყალბი გასყიდვა ყოფი-
ლა, მეორეც და მესამეცაო.

თამროს მამა, დისა და სხვათა დახმარებით მოხერხდა ის, რომ
თამრო ახალ ბატონის სახლიდან ერთ ღამეს გააპარეს და თავიანთ
სოფელს აკეთში წაიყვანეს. ეს გაპარება ძრიელ ჩუმათ და ოსტა-
ტურად მომხდარა, იგი ვერავის გაუგია, აკეთში სულ საიდუმლო
გზით უტარებიათ. ეს გოგო თამრო შინისკენ მიმავალი უნახავთ
ასკანელ გლეხებს დათიკო ჯაველაძეს და დიონოსე ჩხეიძეს. ეს მომ-
ხდარა 17 აგვისტოს 1850 წ. სოფელში მიუყვანიათ და ეს ამბავი
ყარამან თავდგირიძესთვისაც უცნობებიათ. ყარამან თავდგირიძეს
გაყიდვაზე უარს უთქვამს, ფული არ ამიღიაო, ამიტომ გოგოს მფარ-
ველობაც დაუწყო.

თამრო კი ნამდვილ გაყიდა და ფულიც აიღო. რა კი თამროს
სოფელში დედ-მამასთან ყოფნის ცნობა კნენია სოფიო თავდგირი-
ძისამ გაიგო, ამან მაშინათვე ოზურგეთის სამაზრო უფროს მიმართა,
აუწყა ყოველისფერი, თუ როგორ იყიდეს მათ ყარამან თავდგირი-
ძისაგან, მერე ვის გადასცეს და ბოლოს საცა თამრო იყო, იქ რო-
გორ მოვიდა თამროს დაი, მერე მამა და ორი კაცი და ან 17 აგ-
ვისტოს თამრო როგორ ჩუმათ გააპარეს თავიანთ სოფლისაკენ. მო-
ახსენა ისიც, რომ ყველა ამ საქმეში ყარამან თავდგირიძეც ურევიაო.
ამიტომ ეს კნენია ითხოვს, რომ მთავრობამ ძალა დაატანოს ყარამან
თავდგირიძეს, რომ ამაზედ დავის გაუგრძელებლად ის ჩემი ნასყიდი
გოგო ჩემსას მოიყვანოსო.

ახალმა ბატონმა აუწყა ყარამან თავდგირიძის აკაცობაც და
თამროს გაპარებაში მონაწილეობის მიღება, ვინაიდან, მის წინეთ,
ყარამან თავდგირიძის ყმის ასათიანის ცოლი ფეფია ჩემი ყმის მარი-
კო დოლიძის დედას, ნინო შავარდენაძის ქალს უთხრა თამამად, თამ-
რო გოგოს უსათუოდ მისი ნათესავები მოიტაცებენ და გარდა ამისა
მსყიდველს ამისთვის ძმასაც დაუკარგამენო. კნენია ევედრება მთავ-
რობას, რომ ყარამან თავდგირიძის ყმამ ივანე ჩაკირავამ ჩემი ყმის
დოლიძის ოჯახი მოთხარა, ყმა გოგო წაართო და ახლა თქვენ გვიშ-
ველეთ და ჩვენი ყმა ჩვენვე დაგვიბრუნეთო.

ამ გარემოებამ დიდი დავა ასტეხა მებატონეთა შორის და გა-
მოირკვა, რომ თამროს მიასწრეს და უპატრონეს, თორემ მას მალე

აზღიდნენ ფარდას. აღარ სჩანს, თუ მერე როგორ გათავდა ამ ორი მებატონის დავა ერთმანეთში. ამათი უკანასკნელი დაუთავებელი დავა 1851 წელსაც სჩანს. გავიუმორებთ, რომ 1850 წ. ერთ გოგოს ფასად 140 მ. მეტად კაი ფასია. კნინა სოფიომ ისიც კი სთქვა, რომ მე ამ გოგოში 140 მ. მივეცი, რომ იგი ნიჭიერი სჩანდა ხელსაქმეში, მერე ხელსაქმეს ისწავლიდა და ჩვენს ოჯახსაც გამოადგებოდა დიდათო. მაგრამ ეს ასე არ აღმოჩნდა. გოგო ლამაზი იყო და ყოველივე ბოროტება ამისაგან სწარმოებდა თურმე.

დათა გურიელი.

1851 წ. ოქტომბრის 9-ს თავ. დათა ვახტანგისძე გურიელმა გასყიდა თავის ყმის შვილი, ფირანა ჯორბინაძე, ეს ყმა იყიდა სამეგრელოს სოფელს ცაისში მცხოვრებ თავადმა მებატონემ 140 მანათად. ეს ფული იმ დროის კვალად კაი ფასი არის. ამ ბიჭის გასყიდვაში უდალალნაათ აზნაურს ბაგრატ ანთაძეს და სამეგრელოს მცხოვრებს გიორგი ქორთუას. ამ ბიჭში მყიდველს გარდა 140 მან. სხვა სამსახურიც გაუწევია.

თვით ეს დალალეები ბაგრატ ანთაძე და გიორგი ქორთუა გამოჩენილი პირნი ყოფილან ყმათა გასყიდვის საქმეებსა და დალალობაში, ესენი თურმე ერთის ბატონის ყმას ჰყიდდენ მეორეზედ, მეორეს მესამეზედ და ასე და ამგვარათ ხშირათ ამათ გურული ბიჭებიც გადაჰყვანდათ სამეგრელოში და იქ ჰყიდდენ, მეგრელები გურიაში გადმოჰყვანდათ და აქ ჰყიდდნენ, ასევე იმერეთში და სხვა კუთხეებშიც გადაჰყვანდათ დასაყიდათ, ამათ გარდა ოსმალეთშიაც რეკავდნენ და ჰყიდდნენ მრავლათ. ასეთ დალალეების რიცხვი მაშინ თურმე დიდი იყო.

გამსყიდავმა ბატონმა დათა ვახტანგისძე გურიელმა მეგრელ მებატონეს თურმე გასყიდვის წერილიც მისცა და მასთან ფულის მიღებისაც. ეს გასყიდვა ისე ოსტატურად და ჩუმათ მომხდარა, რომ გაყიდვის ცნობა არც გასაყიდს შეუტყვია და არც ამის ნათესაებს. მაინც თურმე მაშინ გასყიდვა ისე ჩუმად და ოსტატურად ხდებოდა, რომ მას ვერავინ გაიგებდა.

მაგალითებრ: მყიდავი მებატონე, ან სხვა ვინმე, ვინც იყო, მოვიდოდა გამსყიდავ მებატონესთან სახლში და აქ იგინი გამართავდენ ჩაის დალევას, ან ხილის ჭამას, ღვინის სმას, ამ დროს გასაყიდს

ბიქს, თუ გოგოს ბატონი დაიბარებდა და რაჟე საქმეს დასაქმებდა, რასაც მსყიდავი კარგად ნახავდა და გაიცნობდა. მერე ფასის მორიგებაც მათი საქმე იყო, ბატონი რაც მეტს აიღებდა ის იყო მისი სანატრი.

რამდენიმე ხნის შემდეგ, გაყიდულ ყმის ნათესავეებმა შეიტყვეს, რომ ფირანა ჯობინაძე მის ბატონს გაუსყიდნია და მასში ფული აუღია, ამიტომ 1859 წ. მათ სამეგრელოს სამაზრო სამართველოში უჩივეს მსყიდავ ბატონს და მოსთხოვეს ნაყიდის გათავისუფლება. სამართველომ მსყიდავი მებატონეც დაიბარა და ნაყიდი გლეხიც. ორივე გამოცხადდნენ ესენი სამართველოში. მსყიდავმა, ნასყიდ ყმასთან ერთად წარადგინა დათა გურიელისაგან მიცემული პირობის წერილიც, გამოძიება იქმნა, აღმოსწინდა ბევრ ნაირი ცნობებით გასყიდულის სასარგებლოდ.

მსყიდავს ნასყიდი ჩამოერთავა და დათა გურიელს დაევალა, რომ მას ამ მსყიდავისთვის უნდა უკან დაებრუნებინა 140 მანათი, ამან არ დაუბრუნა ეს ფული, მის მერე მსყიდავმა იჩივლა სამეგრელოს სამაზრო გამგეობაში და მოწმე დაასახელა, რომ ჩემგან სყიდვა მოხდა თავისუფლად და მე 140 მ. მივეცი ვერცხლის ფულით. ეს საქმე და ფულის მიცემა კარგად იცის გურიელის ქვრივმა კნიაქნა (!) და დიანის ასულმაო. ამას გარდა ჰკითხეთ წერილით აზნაურს ბაგრატი ანთაძეს, გიორგი ქორთუას, პირობის დამწერს ბეკო ჭყონიას და მოწამეს მიქია ჭყონიას, ყველა ესენი იტყვიან, რომ მე იმ ბიქში 140 მ. მივართვი დათა გურიელს. თუ საჭიროდ იქმნეს, მაშინ გამოძიება მოხდეს სოფ. ცაიშიცაო.

მსყიდავი სამართველოს ასე მიტომ ავალეხს, რმდგანაც გამსყიდავი თურმე ამას ჰკრავდა, რომ მაგდენი არ ამიღია ფულით. ამის დავამ მეტად დიდხანს გასტანა. მსყიდავი ამოწმებდა, რომ თავდათა გურიელი ასეთ შარებს ჩვეულია, იგი თურმე ასე ხშირად სხადის და ერთს გლეხს ორჯერ სამჯერ ჰყიდის და ხან თვით გაყიდულებსაც იამხანაგებს და ხრიკებს ახერხებსო. მებატონემ ყმა გაანთავისუფლა. თუ საით წავიდა, ამის ცნობა არ არის.

მალაქია გურიელი.

1845 წ. მალაქია გურიელმა თავის ყმის შვილების დასყიდვა ოსმალეთს გარდა ქართლსა და კახეთშიც დაიწყო. მაგალითებრ იგი თფილისშიაც კი გავიდა სხვა და სხვა დროს და თავისაგან ნასყიდ

ყმებს მერე იგი თფილისში ჰყიდდა კაი ფასათ. ამას გარდა მანვე იცო-
და თავის ყმის შვილების გასაჩუქრება სხვა და სხვა რუსის მთავ-
რობის მოხელეებზედ, ბევრის რუსის მოხელე აფიცროსთვის უჩუქებია
მას თავისი ყმის შვილები და მერე ყველა ეს ნაჩუქრები პატრონს
რუსეთისაკენ წაუყვანია და იქიდან ესენი აღარ დაბრუნებულანო.
ასეთ გაყიდვას და გასაჩუქრების გარეშე, მანვე იცოდა თავის ყმათა
შვილების გათავაზება, ამით პატივისცემა, და მიტომ მას ქართლსა და
თფილისშიც სულ ხშირად გამოუგზავნია თავის ყმათა შვილები
თავაზად.

ასე გათავაზება სხვა მებატონეებმაც ხშირათ იცოდნენ და ერ-
თნი მეორეს ხშირათ უთავაზებდნენ თავის ყმათა ლამაზ შვილებს. ასე
და ამ გვარად მალაქია გურიელის და მის ამხანაგებისაგან ძრიელ
ხშირად უყიდნიათ ყმები თფილისელ ვაჭრებს ხან ფულით, ხან ფარ-
თალსა და სხვა ასეთ რამე ნივთებშიაც გაუცვლია. მერე ამ ვაჭრებს
ეს ნაყიდი ყმები იქვე სხვებზედ დაუცვლიათ ან გაუთავისუფლებიათ,
ან თფილისში ჩამოუყვანიათ და აქ გაუთავისუფლებიათ. ასე დაყი-
დულთ, გაცვლილთ, თფილისის ვაჭრებისაგან თფილისში მოყვანილთ
და მერე გათავისუფლებულ ყმებთაკანი მე თვით მინახავს.

აზნაური კობალაძე

1855 წ. ჩონატაურის მკხოვრებ აზნაურ ნიკო კობალაძემ ცო-
ლად შეირთო თავ. ვახუშტი შალვაშვილის ქალი, რომელსაც მზით-
ვად გააყოლეს ყმა ივანიკა გუნდაშვილი, გუნდაშვილი მოსახლეობდა
სოფ. ვანს; იგი მებატონეს აძლევდა წლიურად გარდასახადს. ამ
გლეს სახლში მოსწრებული ქალიშვილიც ჰყვანდა, ამ ქალს მე-
ბატონემ თავის სახლში გაყვანა დაუწყო მოახლედ. ეს ამბავი მის
მამას ძლიერ ეჯავრა, ამიტომ მან თავის ოჯახი მიმალა და ბატონის
წყალობით ყოველივე დაღეწა და გააბნია. ქალი სხვაგან წაიყვანა
და დამალა. ამის გამო ბატონმა მთავრობასთან იჩივლა და გლესის
ურჩობა თავ. მაქსიმე შალიკაშვილს დააბრალა და თავის ყმას შვი-
ლის გაყიდვა—ქალის, ანუ დამალვა; თუ გაყიდული არა ჰყავს, მა-
შინ გამოაჩინოს შვილი თვისიო, რათა ამით ესარკებლა და გოგო
თავის სახლში წაეყვანა მოსამსახურედ. მთავრობას სთხოვეს, რომ
დამეხმარეთ და ყმა მომიძებნეთ და თავის ქალით დამიბრუნეთო.
ჩემი ზარალის სამაგიეროდ თავ. შალიკაშვილს დააკისრეთ, რადგა-
ნაც იმან გამოიორგულა ჩემი ყმა გლესი თავის ცოლშვილითო.

1850 წლებში, ლანჩხუთში კარგათ ცნობილი იყო აზნაური ალექსანდრე კვიციანი. გლეხების დენა და ჩაგვრა მასთვის სასახელო საქმეს შეადგენდა. ზოგი ყმა გლეხი უთმენდა, ზოგი არა. ოჯახი დაუმხო თავის ყმა მაქსიმელა გოგიას ძე ხუბუნაიშვილს. საქმე გაუჭირა, აღარა შეარჩინა რა. დარბეულმა გლეხმა მთავრობას მიმართა და იჩივლა, თან ბატონისაგან ნაძოქქედარი უდიერობა წარადგინა და აუწყა, რომ მე სასულიერო წოდების შთამომავალი ვარ და ადრე გათავისუფლებულიო, ეხლა ნაბატონარი ჩემი მედავების ყმობასა და ამ ყმობის დავასა და ფლობასა ხელს უწყობს ნაბატონარს აზნაურს მისი ბატონი თავადი მიხეილ გუგუნავაო. კვლად შესჩივის მთავრობას: ჩემმა ნაბატონარმა დამარბია და რაც მან დამაკლო და ვერ შეისრულა, ის მისმა ბატონმა თავ. მიხეილ გუგუნავამ მყო დაცემულიო.

ნაბატონარს მთავრობამ ახსნა მოსახოვა, ბატონმა თავი იმართლა და ერთს თხოვნაში უჩასტკის უფროსს ასეთი მოხსენება მისცა:

თანამდებობის აღმასრულებელს უჩასტკოვის ნაჩალნიკისა უფალს კლდიაშვილს.

ლანჩხუთის მცხოვრების აზნაურის ალექსანდრე გიორგის ძის კვიციანისაგან.

პ ა ს უ ხ ი

მოთხოვნასა ზედა თქვენის კეთილშობილებისა მაქვს პატივი პასუხის გებად, რომელ ყმა მაქსიმელა გოგის ძე ხუბუნაიშვილი აწ მყო მოძივანი ჩემზედ, ვითომც დაჭირვისათვის და მიყენებისათვის მისდამი შევაროებისა, არის წინაპირით კუთვნილი გლეხი ჩემი, თუმცა იგი უწოდებს თავსა თვისსა სასულიერო წოდებათ, გარნა მე არ ვპოვებ მას კანონიერად, რადგან მამა მისი გიორგი გარდამავლობის მოქმედებისათვის იყო მოკლებული ეგრეთის წოდებისაგან, ხოლო რაიცა შეეხება დაჭერვას და შევიწროვებასა მისსა, მე მართალია ერთად მებატონისა ჩემისა კნიაზ მიხაილ გუგუნავასა შეცხვდიით მას ხსენებულ მაქსიმე ხუბუნაიშვილს, არა თუ მიმავალს ეხლად ბლალოჩინის სვიმონ ქიქოძესთან, არამედ მხოლოდ მასა, რომელსაც მიჰქონდა საპალნე მღვდლის ბლალოჩინის ქიქოძისა, მართალია, ამისათვის დავაბრუნეთ ის ბიჭი მაშინ, ხოლო ტვირთი იგი წავატანეთ მეორეს მხლებელს მის ბლალოჩინის ბიჭს, ხოლო ის მო-

ვიყვანეთ თავის საცხოვრებელზედ და მივეცი მას დაჩივება, რადგან მაზედ მიწყია მე კანონიერი საჩივარი, მან ვიდრე დაბოლოების გადაწყვეტამდის საქმისათვის ოჯახი არა წაახდინოს და იმყოფებოდეს ოჯახსა შინა თვისა, რადგან მას არა აქვს იმოდენი ცოდნა შეიყვანოს თავი თვის სასულიეროს წოდებასა შინა, სხვა თვინიერ ამისა, არცა მე და არცა ზემო გათამაღებულ მებატონესა ჩემსა არავითარი სამსახურის პირობა არა მოგვეთხოვია მისგან, არცა დაგვიფიცებია და არავითარი შევიწროება მისდა არა მიგვიყენებია, არა-ნედ აწმყო საჩივაო მისი არის სრულიად მოკონებული თანა და ვისმინებ რომელ ხსენებული მაქს იმედია მოყვანისათანვე ჩვენ მიერ მის საცხოვრებელზედ, მაშინვე განტოლვილიყო და იმყოფება რავდენ ჩემ დაუწყებელ არს სამეგრელოს სამთავროის სანავარდოს მცხოვრების აფანასი ჯანელიძის სამსახურშიდ, რომელსამე და პატივი მაქვს მოხსენებად. აზნაური ალექსანდრე კვირკელია.

შემდეგის თხოვნით ყმა აღწერს და მოახსენებს თავის სიმართლეს და იმ უბედურობას, რაც ბატონს და ბატონის ბატონს ამისათვის მოუყენებიათ:—მებატონე ჩემი და მისი ბატონი სტყუიან ჩემთანაო. მე დამცეს მათა და ისე მცემეს რამდენ გზისმე, რომ სადღეისოდ აღარ ვარგივარო, ძალას მატანენ, რომ სთქვი შენი ყმა ვარ, ვიქნები და ხარჯსაც მოგცემო. მამა ჩემმა მათ კაი ფული მისცა ერთ დროს და ეხლა რაჟღას გვემართლება, ეს მე არ ვიცი, ხოლო ის კი სჩანს, რომ მათ მოტაცება უნდათ ჩვენი მამულისა და ქონებისაო. მთავრობის წინაშე თავს მართლულობს პატიოსნებით და აქ კი ძირს მითხრის და სახლეულობით მაწიოკებსო. ყოველივე ტყუილია მისი და არ დასაჯერებელი, ვინაიდან მისი ბოროტება ყველამ კარგად იცის და ისიც უწყის ყველამ, თუ ან მე რა მიყვეს და ან როგორ მჩაგრამენო.

IV.

სსპს ჯ სსპს

მასალები.

საქართველოში ბატონ-ჟმობის გადავარდნის სა- გზადისი და მისი გამოცხადება ქ. თბილისში

(იაკობ პეტრეს ძე ისარლოვის დამოწმებით).

ამ დამოწმების შესახებ სურვილი მაქვს, რომ მკითხველს ჯე-
რეთ იაკობ ისარლოვი გავაცნოთ და მის შერე მისი დამოწმებაც
მოვიყვანოთ. იაკობ პეტრესძე დაიბადა 1838 წ. თბილისში, სწავლა
თფილისის გემნაზიაში დაამთავრა. 1860 წ. იგი უკვე პეტერბურ-
გის უნივერსიტეტში შევიდა.

იმ დროს პეტერბურგში მრავლად სცხოვრობდნ ქართველ
სტუდენტები: ილია ჭავჭავაძე, აკაკი, ნ. ნიკოლაძე, კირ. ლორთქიფა-
ნიძე, ნ. ლოლობერიძე და ბევრიც სხვანი. ყველა ისინი იყვნენ მხუ-
რვალეთ გატაცებულნი იმ დროის რუსეთის 60 წლების იდეური
მწერლების და მათის რევოლუციონურ იდეის, ამათივე წევრი იყო
იაკობ ისარლოვიც.

1867 წ. პეტერბურგის ქართველ სტუდენტების ერთი ჯგუფი
დაპატიმრებულ იქმნა და ამათში მოჰყვა იაკობ ისარლოვიც. ამ
პატიმრთა „ჯგოფის სურათი, ციხეში გადაღებული, დაიბეჭდა გაზ.
„ციხის ფურცელის“ დამატებაში 1905 წ. რამდენიმე ხნის ტყვეობის
შემდეგ ტუსაღები გაათავისუფლეს, მათთან ერთად გაათავისუფლდა
იაკობ ისარლოვი. 1862 წ. უკვე ყველა ესენი საქართველოში დაბ-
რუნდნ და აქ დაიწყეს ცხოვრება, იაკობიც დასახლდა თბილისში
თავის დედასთან.

როგორც რუსეთში მისდევდა იაკობ ისარლოვი (ხერხაძე) მო-
ქმედებას, იგი ისევე დიდის ტრფიალებით იყო საქართველოში და
უფრო მხურვალე თანაგრძნობით ეკიდება ქართველ ერის საქმის კულ-
ტურულად წარმატებას.

1860 წ. ილია ჭავჭავაძისაგან ჟურნალ „საქართველოს მოამბის“
დაარსებას სიხარულით შეხვდა. მის სიხარულს საზღვარი არ აქენ-
და. ასეთივე აღტაცება იყო მისი შემდეგაც. მაგალითებრ 1860 წ.
უკვე დასაბუთებით გაისმა მისი ხმა და მთავრობის საბუთებიცა,

რომ შემოდგომაზედ თუილისში გამოცხადებულ იქმნება ქართველ გლეხკაცების ბატონყმობისაგან განთავისუფლებაო. ამის სიხარულით აივსო იაკობ ისარლოვი.

აგერ მოვიდა 1864 წ. შემოდგომაც და ამ ბატონყმობის გადავარდნის დღეც გამოცხადდა და მთავრობა და ხალხი მის სამხადისსაც შეუდგა. ამ სამხადისს იაკობ ისარლოვი სიხარულით უნზერდა და თითქმის მუდამ დღე ღმერთს ავედრებდა, რომ ეს ბედნიერი განთავისუფლება მალე მომხდარიყოს.

აგერ მოახლოვდა დანიშნული დღეც და ამ დროს თფილისში გაისმა ხმები, რომ გლეხები წინააღმდეგნი არიან და იგინა უბატონოთ ცხოვრებას არ შვრებიანო, ამბობენო, რომ ჩვენ უბატონოთ ვერ ვიცხოვრებთ, მიტომ ბატონყმობის გადავარდნა არ გვინდა ჩვენაო, ყმობის გადავარდნის დღეს გლეხები ბუნტს აპირებენო. ასეთი ხმები დიდათ იყო გავრცელებული, იყვნენ ისეთნიც, რომელთაც ეს ამბები უხაროდათ.

ღვთით, როგორც იქმნა განთავისუფლების დღეც მოახლოვდა, ამისათვის თფილისში მოსული იყვნენ დიდი ძალი გლეხები და სოფლის გლეხთა დეპუტატები. სთქვა იაკობ ისარლოვმა: ჩვენ კი დიდათ გვეშინოდაო, აგერ გათენდა ეს დღეც.

— მე დილით ადრე ავდექი და წავედი ჩვენს შუაბაზრის კათოლიკეთ ეკლესიაში, იქ დილის ლოცვა ვილოცე და ღმერთს ვსთხოვე, რომ იმ დღეს ყმობის განთავისუფლებას მშვიდობით ჩაევლო და გლეხებს ბუნტი არ ექმნათ. ლოცვის შემდეგ კარში გამოვედი, ეკლესიის გალავანში ხალხი იყო და ლაპარაკობდნენ, რომ დღეს გლეხები ბუნტს აპირებენო. მე ნალვლით ავივსე, შევშინდი, აღარავის რავუთხარი და იქიდან კუკიაში გავიქეცი, ილია ქავჭავაძესთან.

ილია ქავჭავაძესთან მალე მივედი. იმასთან დამხვდენ ილია წინამძღვრიშვილი და გიორგი ჩიქოვანი. მე მათ უამბე ჩემი დარდი და ისიც, რომ ქოხებში ხალხი გროვდება და ამაზედ ლაპარაკობენ თქვა. იმათ მოისმინეს, ილია წინამძღვაროვმა თქვა შემდეგი:

— არაფერი იქმნება, მაგას სულ პოლიციის მოხელეები ავრცელებენ, რომ მათ გუბერნატორმა კარგი საჩუქარი მისცეს ამ დღისათვის. გიორგი (გენერალი) ჩიქოვანი სადღაც წავიდა, ერთი საათის შემდეგ მოვიდა და ასეთი ამბავი მოიტანა:

— სულ ტყუილი არის, არასფერი იქმნება, ეს სულ პოლიციის მოხელეთა ეშმაკობა არის.

ჩვენ მაშინათვე სამაი ჩქარა წავედით და იქ მივედით, სადაც გლეხების დეპუტატები იყვნენ ჩამოშტარნი, ჩვენ მათ მივმართეთ ასე:

ძმებო, რადგანაც ღმერთმა დაგვასწრო ამ ღღეს და ღღეს ზღება თქვენი განთავისუფლება, ამიტომ თქვენ ღღეს ყველანი ჩვენი სტუმრები ბრძანდებით, სადილი თქვენთან უნდა ვჭამოთ, დრო გავატაროთ და თან მოგილოცოთ თქვენ თქვენი თავისუფალი ცხოვრება.

გლეხებმა გულახდით მადლობა გვითხრეს და მოგვცეს პირობა, რომ სადილზედ მოვალთო, მათაც დაგვიმოწმეს, რომ სულ ტყუილი არის და ქორებიო. ჩვენში ერთი კაციც არ არის, რომ მაგ უკუღმართი აზრის იყოსო. ჩვენ დავრწმუნდით მის შემდეგ, მათ პირობა ჩამოვართვით სადილზედ დასწრების, მათ ფიცი მოგვცეს, პირობა, ჩვენც დავრწმუნდით მით და გული დაგვიმშვიდდა.

მის შემდეგ ჩვენ წავედათ, ვიყიდეთ ხორაგი, ნაზარბეგოვის ბაღში მოვამზადეთ და მართლაც იმ ღღემ მშვიდათ ჩაიარა და ჩვენც გვეღარსა ქართველ გლეხკაცის განთავისუფლების ნახვა.

ქართველ ყმათა დასყიდვის და დახსნის შესახებ კათოლიკეთ მისიონერების დამოწმებით XVIII და XIX საუკუნეში.

ამ უბედური სენის შესახებ, კათოლიკის, ანუ ლათინის მისიონერები, რომელნიც საქართველოში სცხოვრობდენ და აღმოსავლეთის სხვადასხვა ქვეყნებში, იგინი ბევრ რამ ამბებს გვაცნობებენ ქართველთ ყმათა დასყიდვის შესახებ. ასეთი მისიონერების რიცხვი შესდგება თითქმის ყველა ორდენის მისიონერთაგან, ყველა ესენი სცხოვრობდენ საქართველოში და იგინი მზურვალედ ადევნებდენ თვალყურს ქართველთ ყმათა დასყიდვის საქმეებს.

ასეთ მისიონერთა საქმეებს ვხვდებით ჩვენ 1760 წლიდან 1850 წლამდის, ვიტყვით იმასაც, რომ ამ მისიონერებთა რიცხვი შესდგება სულ ქართველთა ტომის შვილებთაგან, რომელთაც სწავლა ყველა მათ რომში აქვთ დამთავრებული.

ანტონ თუმანიშვილი სწავლობდა ვენეციას და მის მერე რომს, იქ გაათავა სწავლა, იქვე აკურთხეს იგი ლათინის ტიბიკონით, მერე უმღვდლია ვენეციას, კონსტანტინეპოლს, ტრაპიზონს, ბოლოს ბა-

თომში ჩამოსულა, ბათუმიდან ახალციხეს, ყოფილა ყირიმშიაც. ანტონ თუმანიშვილი ყოფილა კარგათ მცოდნე საქართველოს ისტორიის, ქართული მწერლობის და ქართველი ერის ცხოვრების ავ-კარგიანობაც კარგა სცოდნია. ეს გარდაიცვალა 1860 წ. ახალციხეს, ამისი მოღვაწეობის ცნობები, დაწერილი თვით მის დროსვე, გვაუწყებს, რომ ანტონ თუმანიშვილი ყოფილა დიდათ მოყვარე ქართველ ყმათა და შემბრაღე და მას თავის მღვდელმოქმედების დროს, კონსტანტინეპოლს დაუხსნია 60 ქართველი, ყველა ესენი მერე თავის ფულით საქართველოში დაუბრუნებია, ტრაპიზონში ყოფნის დროს, მას უყიდნია და საქართველოში დაუბრუნებია 30 კაცი, ყირიმში ყოფნის დროს დაუხსნია 15 კაცი, ყველა იგინი კათოლიკებს შეერთებინ, სხვაგანაც ბევრი ჰყავს ასე დახსნილები მას.

გრიგოლ მეფისოვი, ანუ მეფისაშვილი, ე. ი. ამათი ძველი მეფისე ყოფილა. გრიგოლ მეფისოვმა სწავლა დაამთავრა ვენეციას და რომს, იკი იქვე რომში იქმნა კურთხეული. ეს გრიგოლ მეფისოვი ყოფილა დიდათ მოყვარე ქართველთ ყმათა დახსნის. ამას უმღვდლია ზეგრ ალაგას, კონსტანტინეპოლს, იქ მას დაუხსნია ასი კაცი ტყვე ქართველი, მათ მებატონეთაგან დასყიდული ოსმალებზედ. ტრაპიზონში ყოფნის დროს, იგი უფრო მრავლათ ყიდულობდა ქართველთაგან დაყიდულ ყმებს და ყველა მათ ანთავისუფლებდა.

ამ გრიგოლ მეფისოვს, ქართველთ ყმების დახსნაში დიდათ ეხმარებოდა კონსტანტინეპოლის ეპისკოპოსი ვიცენჩი ქორეიზესი, ის უგზავნი და თურმე ტრაპიზონში მეფისოვს ფულს და ესეც ამ ფულით იხსნიდა ხოლმე ქართველთაგან დაყიდულ ყმებს.

ამ გვარათ გრ. მეფისოვს ეპისკოპოსი ვიცენჩის დახმარებით ასი კაცი კონსტანტინეპოლს დიუხსნია, ტრაპიზონში 120 კაცი დაუხსნია, ტრაპიზონიდან ბათომს მოსულა, აქაც ჰქონია შემთხვევა ყმების დახსნის. ბათომიდან ახალციხეში გადასულა, აქაც კარგა ხანს უმღვდლია ივანე ნათლისმცემლის ეკლესიაში, აქ თურმე მთელ ახალციხის კათოლიკებს ავედრებდა ქართველთ შვილების დახსნის სიყვარულს და პატივისცემას. ამის ცხოვრების აღმწერი სწერს, რომ ახალციხეში ისე მრავლათ იხსნიდა ქართველთ ტყვეებს, რომ მათი ანუხსვაც კი ძნელი იყოვო. გრიგოლ მეფისოვი გარდაიცვალა 1843 წელს ახალციხეში.

ივანე მამულაშვილი აღიზარდა ვენეციას, მერე რომს, ნაკურთხი იყო სომხურ კათოლიკის ტიბიკონით. ამანვე კარგად იცოდა სა-

ქართველოს ისტორია, ქართული მწიგნობრობა და ქართულ ენაზე-
დაც განსწავლული იყო. ესევე ივანე მამულაშვილს კარგათ იცნობდა
საქართველოს მეისტორიე მარი ბროსე და სენ მარტენიც. სენ მარ-
ტენის დავალებით, ამ ივანე მამულოვმა ქართულს ენაზედ წიგნების
თარგმნაც დაიწყო და ეს თარგმანები შემდეგ. დროს ვენეციის დე-
კონსტანტინეპოლის ქართულ სტამბებშიც დაბეჭდეს, ესევე ივანე მა-
მულოვი ერთ დროს მსახურებდა კონსტანტინეპოლს, პათომს და ბო-
ლოს ახალციხეშიაც, უმღვდლია ოზურგეთს, ქუთაისს და გორშიაც
ყოფილა. სადაც კი ყოფილა ეს ივანე მამულაშვილი, იგი ყოველგან
მრავლათ იხსნიდა ქართველ მებატონეთაგან დასყიდულ თავიანთ ყმა-
გლებთა შვილებს. ახალციხეში ამისი სახლი ყოველთვის სავესე ყოფი-
ლა დასყიდული ქართველებით. ეს ივანე მამულაშვილი ოსმალებზედ
დასყიდულ ყმებსაც კი იხსნიდა ხოლმე.

აბატი პეტრე სარქისაშვილი ცნობილი პირი და გამოჩენილი
მოღვაწე ქართველ ერისა, ქართული სტამბების დამხსნელი ვენეციას,
ფრანციას და კონსტანტინოპოლს, სადაც მან ქართული წიგ-
ნების ბეჭდვაც დაიწყო. ესევე თავის შეძლების და გვარად კონ-
სტანტინეპოლს იხსნიდა ქართველთ დასყიდულ ტყვეებს და ყველა მათ
აბრუნებდა საქართველოში და თან ყმებს იმასაც არიებდა, რომ
თქვენ ბატონებს ოსმალეთში ნუ მისდევთ დასაყიდათაო, წინააღმდეგი
გაუხდით, ნუ დაემორჩილებით და ნურც გამოჰყვებით აქეთაო. ამი-
საგან დახსნილ ყმების რიცხვი მარტო კონსტანტინეპოლს 500 კაცზე
მეტე ყოფილა.

იაკობ საბაშვილი გაზრდილა ვენეციას, მერე რომში დაუშთავ-
რებია სწავლა, იქვე კურთხეულა მღვდლათ, იქიდან იგი დაუდგენიათ
მღვდლად კონსტანტინეპოლს, ლათინის ტიბიკონით. კონსტანტინე-
პოლს ეს კარგა ხანს დაჰჩენილა, ის მისულა 1731 წ. ახალციხეში,—
მას დიდძალი მრევლი ჰყოლია და იმათგან აღებულ ფულებს იგი
თურმე სულ დასყიდულ ყმების დახსნას ანდომებდა. იაკობი ზრეველ-
შიაცია აგროვებდა ფულებს და ამ მოგროვილ ფულს ასახლებდა,
რომ ეს ფული ქართველ სულების დახსნას უნდა მოვანდომოვო, ამი-
ტომაც იგი ასეთის ოსტატობით დიდს ფულებს აგროვებდა და მერე
მით სულ ქართველ მებატონეთაგან დასყიდულ ყმა ტყვეებს ყიდუ-
ლობდა და ანთავისუფლებდა ოსმალთა ხელიდან. იაკობ საბაშვილი
გარდაიცვალა 1773 წ. ახალციხეში, იმ დროს მისი სიკეთე დასყი-
დულ ტყვეთა დახსნის გამო ყველასაგან ქებული იყო და დიდებული
სამარადისოთ.

ანტონ ხუციშვილი, ხიზაბაერელი, ქართველ კათოლიკე. ამათი ძველი გვარი ყოფილა ოსაძე, სწავლობდა ჯერეთ სტამბოლს, მერე ვენეციას, მხითარისტებში და ბოლოს რომშიაც მიიღო სწავლა. გარდაიცვალა 1859 წ. ერთ დროს, ეს ანტონ ხუციშვილი ინდოეთშიც იყო კალკუტასა და მადრასეში და იქ ქართველ კათოლიკებს ემსახურებოდა, იგივე იყო დიდი მწიგნობარი კაცი და ყოველივე ამებთან იყო დიდათ კაცთმოყვარე და უქონელი ხალხის ქომაგი.

1811 წ. ჯავახეთს ოსმალებმა სასტიკათ დაუწყეს დევნა, ამ ქვეყანაში დიდი უბედურება დატრიალდა, ნამეტურ ოსმალთაგან ესენი მრავლათ იტაცავდენ ტყვეებს, ზოგს ფულითაც ყიდულობდენ და ყველას სასტიკათ არბევდენ. სთირის, ანუ ტყვის ტაციობა და ყმების გასყიდვაც კი იმ დროს დიდათ გავრცელდა ჯავახეთსა და მესხეთში. ამგვარე სენის სასტიკი წინააღმდეგი გამხდარა ანტონ ხუციშვილი და მას მრავლათ უთავისუფლებია ოსმალთაგან ქართველთაგან ტყვეთ წაყვანილი ქალნი და ახალგაზრდა ქალები და ვაჟები. ამ გარემოებას ვინმე მესხი ასე მოგვითხრობს ანტონ ხუციშვილის ამავს და ხალხის სიკეთეს:

„ჯავახეთი დიდს უბედურებაში ჩავარდა, ოსმალები სასტიკად სტანჯავდენ ჯავახელებს, იტაცებდენ ქალ-ვაჟთა, ყიდულობდენ მრავალ ტყვეებს და ხალხსაც სასტიკად სტანჯავდენ, ამათ წინააღმდეგ დაირაზმა მღვ. ხუცთაანი ოსაძე ანტონა. ეს თავის საფასით ანთავისუფლებდა ტყვეებს, დახმარებას აძლევდა ქვრივ-ობლებს და მით ყველას უწევდა დიდ ქომაგობას და დახმარებას, მრავლათ ათავისუფლებდა დაყიდულ ყმა ტყვეებსაც“.

ამ ტყვეების, ანუ ყმების დახსნისაგან, ანტონ ხუციშვილს ვალები დასდებია, მერე იგი ლივანაში წასულა, ფულის მოსაგროვებლად, რომ თავის ვალები გადაეხადნა. იქ მართლაც ფულა მოუგროვებია და დაბრუნებულა ართვინიდამ. ლივანაში რომ გამოუვლია, იქ მას მაჭახელები დაეხედრიან და გაუძარცვამთ, გაძარცვის დროს კინალამ მოუკლამთ. ამ გარემოებას ანტონ ხუციშვილი ასე მოიხსენიებს თავის წერილში:

„ლივანაში წავედი ფულის მოსაგროვებლად, რომ ჩემი ვალები გამესტუმრებინა, მოვაგროვე, წამოველ, წამოვიღე, მაგრამ მაჭახელებმა გამძარცვეს, კინალამ მომკლეს, მერე ფსიკაურელებს წავართმევინე“.

სოფ. ფსიკიური შავშეთში სძევს, იქ გასომხებული ქართველი კათოლიკები სცხოვრობენ. ანტონ ხუციშვილი მისულა თავის ქვეყა-

ნაში და მას თავისი კეთილი საქმეები კვალად განუგრძია. ვინმე მესხი სწერს:

„ლივანიდამ დაბრუნების შემდეგ, მაინც დაიწყო ტყვეების დახსნა, ოსმალში მიმავალ ლეკებს გზაში უხვდებოდა და მათგან იხსნიდა ქართველთა ტყვეებს, რომელნიც მათ ზოგი ნასყიდები ჰყოლიათ და ზოგნიც ქართლიდამ გატაცებულნი. ამ ლეკებისაგან ქართველთა ტყვეებს სოფ. ხიზაბავრელების დახმარებით იხსნიდაო. ასე რომ ამ ანტონ ხუციშვილს რამდენიმე ასი სული ჰყავს დახსნილები და სამშობლო საქართველოში დაბრუნებულებიო“.

ივანე გარსევანაშვილი იყო შავშეთის სოფელ ოქრობაგელი, სადაც ცხოვრობენ სულ ქართველი კათოლიკენი, ხოლო ენით დღეს გასომხებულნი. ეს ივანე აღიზარდა ვენეციას, შეისწავლა სომხური ენა და იმავე დროს მას არც ქართული ენა დაავიწყდა, ამ ივანე გარსევანაშვილს უმსახურნია სხვადასხვა სოფლებში და ბოლოს ოქრობაგეშიც ყოფილა. აქ ყოფნის დროს, 1760 წ. შავშეთში ლეკებს გზათ გაუტარებიათ დიდძალი ქართველთა შვილები, რომელნიცა ზოგნი მათ მოტაცებული ჰყოლიათ და ზოგნიც ფულით ნაყიდი. ამ ლეკებს დახვედრია ივანე გარსევანაშვილი და მათგან მოტაცებული ტყვეები გაუნთავისუფლებია და მებატონეთაგან ნასყიდი ყმებიც ფულით გაუნთავისუფლებია. ასეთ საქმეებით ივანე გარსევანაშვილი ქებული ყოფილა, იგი მუდამ იხსნიდა თურმე ქართველთაგან დაყიდულ ყმათა ტყვეებს.

ამ კეთილი საქმის ჩვეულება ივანე გარსევანაშვილს სრულ ჰქონია გაცხოველებული. ამის დროს ქართველთა მებატონეებს ჩვენდა სამარცხვინოთ ქართლიდამ თურმე შავშეთშიაც ჩაჰყავდათ ქართველი ტყვეები დასასყიდათ, ანუ თავიანთი ყმები. ასეთ ქართველებს ხვდებოდა გზაში და მათგან დასაყიდს ყმებს ყიდულობდა და იხსნიდა თავის ფულით და მერე მათ ათავისუფლებდა და უკანვე აბრუნებდა სამშობლოში.

ეს პატიოსანი პირი და მფარველი ქართველთა გლეხთა ტყვეების მოწამვლით მოკლულ იქმნა 5 თებერვალს 1779 წ. ეს მოუწამლავთ იმავე სოფლის სომხის მღვდლებს, რომელთაც დიდი მტრობა ჰქონიათ კათოლიკეების.

ანტონ აღუშოვი არის წარჩინებული, გონიერი კაცი, გაზრდილი ჯერეთ ვენეციას და მერე რომს, იგი იყო დიდათ მოძულე მუსულმანთა წეს-ჩვეულების და ისლამის უკეთურობისაც. იგი მღვდლო

ბით მსახურებდა კოსტანტინეპოლს, ტრაპიზონს, ბათუმს, ახალციხეს, იყო მქერმეტყველი, დიდი მქადაგებელი და მასთან აშკარათ და პირუთენელათ მზრახველი ქართველ მებატონეების, ეკლესიაში ქადაგების დროსაც კი იცოდა ქართველთ მებატონეთა ძრახვა და წყევლა, რომ თქვენ ნუ ჰყიდით თქვენს ძმებსა, ნათესავეებსა და შვილებსაო.

ანტონ აღუშოვი თვის დროის კვალათ იყო უდიდესი მამულის-შვილობით ცნობილი, მზურვალეთ მოსარჩლე ქართველ გლეხების და ყმების, პატრონიც იყო. ეს სახელოვანი ქართველი, ერთის მდიდარის ქართველის კათოლიკის ვაჭრის დახმარებით დიდძალ ქართველ მებატონეთაგან დაყრდულ ტყვე ყმებს იხსნიდა და ათავსუფლებდა, ამასვე თურმე ერთი მდიდარი ფირმაც აძლევდა კოსტანტინეპოლიდამ დიდს უაზმარებას, რომ მით ქართველთ ტყვეები დაეხსნა ოსმალთაგან და სამშობლოში ებრუნებინა ხოლმე. ამ მარად მოსაგონარ კაცის ერთი სიტყვა მე ვნახე 1881 წ. სოფ. ხიზაბავრის ეკლესიის, ქართველ კათოლიკეთ მღვდელ ვინმე მესხთან ივანე გვარამაძესთან. ეს სიტყვა ანტონ აღუშოვს საჯაროთ უთქვამს ქართლის თავად-აზნაურებისთვის. ეს სიტყვა უთქვამს მას 1823 წ როცა მას ქართველთ მებატონესაგან 23 გლეხთა ყმათა შვილის ოჯახები გაუთავისუფლებია, ამ სიტყვიდამ მე მოვიყვან მხოლოდ ერთ ადვილს:

„კეთილშობილნო თავადნო და აზნაურნო, შეიგენით და დააკვირდით თქვენს კეთილშობილს ღირსებას, რომ თქვენ არ შეგვერით თქვენი ყმების ასე დევნა და მათი დასყიდვა ოსმალებზედ და მით გაქრობა მათის ოჯახების, კეთილშობილნო მოდით გონებას, შედით ადამიანის გრძნობასა და ძიებაში და ნუ შვრებით ღვთის სანუკვარ საქმეს და ნუ აჩენთ საქართველოს ისტორიაში მღვრიე და ქუჩკიან ლაფებს, მოერიდეთ ამ ქვეყნის დასალუპს და თქვენის ღირსების შესარცხვენს ლაფს, თორემ ბოლოს დღეს სინანულში ჩავარდებით თქვენა, რადგანც თქვენი გლეხების ოჯახების დალუპვა არ შეგრჩებათ და დაილუპებით, გაუწყებთ და გაფრთხილებთ, რომ ამ საწყყვარ საქმეს თავი გაანებოთ“.

ივანე ოცხელი, ლაზარიანი, სწავლა დაამთავრა პარიზის ლაზარისტების აკადემიაში და მიტომ უწოდეს მას ლაზარიანი. 1881 წ. ეს ლაზარიანი მე მისი გვარი მეგონა და მიტომ მის ბიოგრაფიის აღწერაში შეცდომებიც დაუშვი. მერე კი ყველაფერი შევიტყვე, როცა მისი ცხოვრების ცნობები ახალციხის ივანე ნათლისმცემლის

ეკლესიის ძველს წიგნების არქივში წავიკითხე. ივანე ლაზარიან
ოცხელი გარდაიცვალა 1837 წ. ახალციხეს.

ივანე ოცხელი იყო კარგათ მცოდნე ფრანგული ენის, ლათინურის, იტალიურის, ბერძნულის, ოსმალურის და სომხურის, ქართული ენა ყველაზედ უკეთ იცოდა. იგი ახალციხეში მღვდლათ მივიდა 1780 წ. მას კარგა ბევრი ფული მოჰყვა თანა. თავის მღვდლობის დროს, როცა ამან ახალციხის ბაზარზედ ნახა ქართველთა ტყვეები, რომელნიც მათ მებატონეებს ჩაეყვანათ და ოსმალებზედ ჰყიდდნენ, ნახვის დროს ივანე ოცხელმა ტირილი დაიწყო თურმე, ეს რასა ვხედავ. რომ ქართველი ქრისტიანი თავის ძმა ქრისტიანს ოსმალთა თათრებზედ ჰყიდის ფულისთვისაო. ჯერეთ სცხვენოდა და ქართველ მებატონეებთან ვერ მიდიოდა ქართველთა შვილების სავაჭროთ, მერე მას სიტყვა უთხრა და გააბედვინა თავისუფალი მისვლა ქართველებთან და მათგან დასაყიდ ყმებზედ ვაჭრობა. გაბედა ივანე ოცხელმაც და მივიდა ვაჭრებთან და ჰკითხა კრძალვით ფასები, მათ მალე მისცეს პასუხი ფასების შესახებ, ოცხელს არ ეძვირა, ყმების სყიდვაზედ თანხმობა განუცხადა მყიდველებს და ცოტა დაცდა სთხოვა, წავიდა მაშინვე სახლში, ფული ჩაიტანა—იყიდა ის გლეხები და გაანთავისუფლა.

ეს ამბავი უნდა მომხდარიყოს 1790 წ. ამის შემდეგ ივანე ოცხელს ძრიელ ხშირათ უყიდა ხოლმე ქართველი ტყვეები და უგზავნია უკანვე თავიანთ სამშობლოში. იგივე ყოფილა დიდი მქადაგებელი, მისი ქადაგების ორი ტომი, ხელთნაწერი წიგნების, თავთ მისგან ნაწერი, ინახება ახალციხეში. ამანვე აღწერა ალა მაჰმადხანის მოსვლა თბილისში და თფილისის აოხრება 1795 წ. ეს აღწერა ამას იმავე დროს დაუწერია. ივანე ოცხელი მიიცვალა 30 იანვარს, 1837 წ. ახალციხეს.

სტეფანე მეფისოვი, პავლე მაჭულიანის თანამედროვე, რომში გაზრდილი და თავის დროს გამოჩენილი პროპაგანდისტი ქრისტიანობის იდეის, ეს სტეფანე იყო მდიდარი კაცი, ეს კაცი თურმე თავის შეძლებას სულ ქართველთ დაყიდულ ყმათა დახსნის საქმეებს ანდომებდა. ამ სტეფანე მეფისოვს ბევრი ხალხი ჰყავს ტყვეობიდან დახსნილი და საქართველოში დაბრუნებული. ამ სტეფანე მეფისოვის სიკვდილის შემდეგ, მთელი მისი ქონება მის ძმა ბაღდასარა მეფისოვს დარჩა, ეს კაცი ვენეციის მხითარისტებში ბერათ შევედა და თან შეიტანა ფულათ 45 თუმანი და

მის გარდა სხვაც ბევრი ძვირფასი თვალ-მარგალიტ ნივთებიც ყველა ეს იქ შეტანილი სიმდიდრე ქართველი კაცის მზითარისტებს დარჩათ საკუთრებათ. თქმულება არის, რომ ასეთი სიმდიდრე ქართველ კათოლიკებს ძრიელ მრავლად დარჩენიათ ხოლმე მზითარისტებს, ეს პირველი მაგალითი არ გახლავსთ.

პეტრე ხუციშვილი. მაშასადამე ამათი ძველი გვარი უნდა იყოს ოსადე, როგორც ამას თვით ანტონ ხუციშვილიც სწერს. ეს პეტრე ხუციშვილიც აღიზარდა რომს, საქართველოში ჩამოვიდა 1795 წ. პირველად ეს იდგა ლათინის ტიბიკონზედ, მერე, ანუ 1810 წ. გადავიდა იგი სომხს ტიბიკონზედ, იყო დიდი მქადაგებელი და მასთან მღვდელ მოქმედებით დიდათ საყვარელი პირი თავის მრევლის. მიტომ მას შესავალიც დიდი აქვდა. ამ დიდს შესავალს იგი არასფერს საქმეებს არ ახმარებდა, გარდა ქართველის ტყვეების დახსნისა და იგი ყოველთვის იხსნიდა ქართველთ მებატონებისაგან დაყიდულს ყმებს მათ მებატონეთაგან.

ივანე ხოჯივანაშვილი. იგი ვინმე მესხის სიტყვით გარდაიცვალა 1809 წ. ამან სწავლა მიიღო ჯერეთ კონსტანტინეპოლს, მერე სწავლობდა მზითარისტებში, იქიდან რომში გადავიდა, იქ დაამთავრა სწავლა, იქვე რომში კურთხეულა მღვდლათ ლათინის ტიბიკონზედ. შედეგ დროს იგი საქართველოში დაბრუნდა, ერთ დროს იყო ახალციხეს, მერე ქუთაისს, გორს და თფილისშიაც ყოფილა დროებით, წინეთ ტრაპიზონშიაც ყოფილა ერთ დროს.

ეს ივანე ხოჯივანაშვილი ქართულს მწერლობასა და ისტორიაშიაც მომზადებულა, ქართულს ენაზედ სხვადასხვა ენებიდან წიგნებრიკ უთარგმნია და მასთან მასვე დაუწერია ქართულს ენაზედ მესხეთ ჯავახეთის შესახებ ისტორიული წერილებიც, ვინჟე მესხის სიტყვით მას დაუწერია აი რა გვარი ისტორიული წიგნები: 1, ისტორიული აღწერა მესხეთ ჯავახეთისა 1763-1806 წლებში, ანუ „მისიონერული დღიური“. ეს წლები გახლავსთ ის დრონი, როცა მესხეთ ჯავახეთში და ნამეტურ ახალციხეში ქართველებს თავიანთი შვილები და ძმები მრავლათ გადაჰყვანდათ და იქ ჰყიდდენ ოსმალებზედ. 2, ისტორიული აღწერა მესხეთ-ჯავახეთის და ახალციხის ფაშების მოქმედებისა და ქართველთ ტყვეთა დასაყიდვცს ამბები. 3, აღწერა ახალციხის ვაჭრების, ხელოსნების, მუშების და სხვაც ასეთი აღწერანი. 4, სხვადასხვა ისტორიული წერილები საქართველოს შესახებ. 5, სხვადასხვა ისტორიული წერილები, ქართლისა და იმერეთის მეფეებ-

ზედ და ასევე სხვა წ, სხვადასხვა ცნობები ქართველთაგან თავიანთ ყმების დასყიდვაზედ, ასევე მათს დახსნაზედ, მათს შინ დაბრუნებაზედ.

მოკლეთ უნდა ითქვას, ამ ივანე ხოჯივანაშვილის ნაწერები ყოფილა იმ დროის მესხეთისა და ჯავახეთის კარგი სარკე, მე ეს ხელთნაწერი ვერსად ვნახე, ვნახე მარტოდ მისი „მისიონერული დღიური“, სადაც მოხსენებული არის ის ცნობებიც, თუ ივანე ხოჯივანაშვილი მესხეთსა და ჯავახეთში, ბათუმს და ტრაპიზონშიაც ქართველთაგან დაყიდულ ყმებს როგორ იხსნიდა ხოლმე ოსმალთაგან. ასე რომ ამ გარემოებასაც ივანე ხოჯივანაშვილის ცხოვრებაში კარგი აღდგოლი უკავია და ამიტომ ჩვენც ავსუსხეთ აქ, თუმცა ამისაგან დახსნილ ტყვეთა რიცხვის ცნობა კი ვერსად ვნახეთ, რიცხვი არ არის მოხსენებული, მაგრამ რომ იგი იხსნიდა ტყვეებს, ეს კი მოხსენებულნი გახლავსთ.

ვინმე მესხის სიტყვით ამ ივანე ხოჯივანაშვილის ნაწერები მის სიკვდილის შემდეგ სულ გაბნეულან ახალციხიდან მის ნათესავეებში. 1818 წ. მე ვნახე მხოლოდ ამისი ერთად ერთი „მისიონერული დღიური“. ისიც თვით ვინმე მესხისაგან გადაწერილი.

პატრი ფილიპე, ტომათ იტალიელი, არის მომსწრე და თანამედროვე ქართველ ბატონიშვილებისა. ცხოვრებდა თფილისს, მღვდლობის გარდა იცოდა ექიმობაც, აქვნდა შესწავლილი ქართული ენა, ღარიბ ხალხს უფასოთ მკურნალობდა, ესევე პატრი ფილიპე იყო თფილისში ქართველი დასაყიდ ყმებთა დამხსნელი და მის მერე მათი გამანთავისუფლებელიც, იგი ზოგს მებატონეს მკურნალობაში ფულის მაგიერ ყმებს ართმევდა და მის მერე მათ ანთავისუფლებდა. პატრი ფილიპეს ასეთი საქციელი მთელმა თფილისის ხალხმა იცოდა და ამიტომ მასაც ყველა აქებდა ამისთვის.

მამა გრიგოლ კრუხიჭამიანთ ვიკარი ახალციხისა. ეს იყო ახალციხის თემის ვიკარი და ბაროხი, თავის დროს გამოჩენილი და ცნობილი პირი და სახელოვანი, როგორც ხურასიძე ისარლოვის გვარის წევრი. ამ მღვდლის ნათესავეები იყვნენ ოსმალს მთავრობის ისარლ ალასები, ანუ ახალციხის ქალაქის ციხის კარის მცველას, მიტომ დაერქვათ ისარლი ალასი. ამიტომ ამ გრიგოლ ისარლოვს დიდი გავლენა აქვნდა ოსმალს მთავრობაზედ და მიტომ იგიც ამ თავის გვაროვნულ სახელის და გავლენის დახმარებით ოსმალს მთავრობის ხელიდამაც-კი ხშირად იხსნიდა ხოლმე ქართველთაგან დაყიდულს.

ყმებს. ამის დაყოფილ ტყვეების რიცხვის ცნობა არა სჩანს ჩვენის ძველის წიგნების ცნობებში.

ამიტომაც უნდა ითქვას, ქართველ კათოლიკეებში თითქმის ჩვეულებათ იყო გამზდარი, რომ ყოველ მათს მღვდელს, პატრს, მისიონერს თუ სხვა ვისმეს უსათუოდ უნდა დაეხსნათ ხოლმე მონა ყმები. ამათის მიზადვით, ამისავე ჩვეულება გავრცელებული იყო თვით მოქალაქეებში, ამის მაგალითია შემდეგი:

ფრანცისკე ზუბალაშვილი სცხოვრებდა XVIII საუკუნეში, ამ ფრანცისკე ზუბალაშვილს ჩვეულებათ აქვდა საბატონო ყმების შესყიდვა და განთავისუფლება, ამას უყიდნია მთელი სოფლის გლეხები და გაუნთავისუფლებია ხოლმე თავის ბატონების ყმობისაგან. გორში ამას ოსებიც ბევრი უყიდნია და გაუნთავისუფლებია. ამისაგან განთავისუფლებული ოსები ზოგიერთნი გორის კათოლიკეების ეკლესიის ყმებათაც ჰყვანდათ 1810 წლისათვის, მის მერეკი ეკლესიამ ყველა ყმები განთავისუფლა.

ქართველანისცემა.

ქართველი ერის მონობის ამბავი კარგათ სჩანს იმ დროდამ, რაც რომის იმპერატორი პომპეი საქართველოში შემოვიდა და იგი მცხეთაშიც მოვიდა, სადაც მტკვარზედ ხიდიც გააკეთა, რომელ ხიდის საძირკველზედ დღესაც სდგას მცხეთაში ხიდი და რასაც ხალხი აქამდის ამ ხიდს პომპეის ხიდს უწოდებს.

იმ დროს, როცა პომპეი შემოვიდა, მცხეთაში თურმე იყო ცხრა ათასი მონა. ეს მონები იყო ქართულის მამასახლისობის წეს-წყობილების ნაყოფი. ამათ გარემოებას პომპეიმ ყურადღება მიაქცია და იგინი სულ მოკრიფა საქართველოში, ასე რომ მათგან თურმე ორი მილიონი მონა მოგროვდა, მაშინ თურმე მონა ჩალის ფასათ ღირდა.

პომპეი რომ საქართველოდამ წავიდა, ეს მონებიც მან თან წაიყვანა. ისტორიაში მოხსენებულია, რომ პომპეიმ ერთ დღეს ორი მილიონი ხალხი გაყიდაო.

ეს ორი მილიონი ხალხი, რომელიც პომპეიმ გაყიდა, იგინი იყვნენ ქართველები.

ივანე ხელაშვილის საქართველოს საეკლესიო ისტორია მოწმობს, რომ პომპეიმ 9 ათასი მონა მცხეთას მოკრიფა, ათი ათასი მონა უჯარმას, ასევე სხვაგან და ასეთებისაგან პომპეიმ შეადგინა 2 მილიონ-

ნი ხალხიო. მერე ეს ხალხი თან წაიყვანა და იგინი დაყიდა იქ, სადაც მათ გასავალი აქენდათო.

აქედამ უნდა ვაგულისხმოთ, თუ საქართველოს ერი კერპთაყვანისცემაში, რა ზომის და რიცხვის უნდა ყოფილიყოს, ეს ცხადი საქმე არის და უტყუარი.

ისიც უნდა ითქვას, რომ მონანი ყმებზედ უფრო მწარე მდგომარეობაში უნდა ყოფილიყვნენ და მიტომაც ბრძანებს შოთა რუსთაველი: „ანთავისუფლე მონანიო“.

ბატონყმობის ამბები კერპთაყვანისცემის ხანაში.

საქართველოს უძველესის დროიდან, ანუ კერპთაყვანისცემის ხანაში, ქართველ ერში არსებობდა ექვსი წოდება. მეექვსე წოდება იყო ის ხალხი ანუ ის გლეხნი, რომელთაც პატრონი არ ჰყვანდათ.

მაშინ ასეთი გლეხი ყმა იყო მონა. მაშინ მრავალი იყვნენ, ვინაიდან თურმე მაშინ მრავლათ იყვნენ უპატრონო მონა მოხუცებულნი, უბედურნი, გვემულნი, დაავადებულნი და სნეულნი, ყველა ასეთებს მაშინ თურმე პატრონი არ ჰყვანდათ, ვინაიდან იგინი უკვე დაავადებულნი და დასნეულებულნი, კერპების აზრით მღვთის სამართლიანს გზაზედ იყვნენ დამდგარნი. მოხუცებულის და დაავადებულის ზიცოცხლესთან სიკვდილს აქვანდა ძმობა და კავშირი, იგინი ამხანაგები იყვნენ-ამით.

ამიტომაც საქართველოში, კერპების აზრით, ასეთი გლეხ-მოხუცებულთა, დაავადებულთა და სნეულთათვის არსებობდა ღონობა, იგი იყო მონა ღვთისა და მასთანვე მონა კერპის პატრონისა. ამისი მსგავსი ჩვეულება იმერეთში კარგა ხანს იყო დაშენილი, იგი განაქლებულ იქმნა XV საუკ. შემდეგ იმერეთში. მიტომაც იყო, რომ იმერთ ბატონები და თვით მეფენიც იტყოდენ: „მონა ღვთისა, ყმა ხონტარისაო“.

ისიც უნდა ითქვას, რომ ეს მონები ისე ყოფილა მაშინ გამრავლებული, რომ მარტოთ მცხეთაში ყოფილა ცხრა ათასი მონა. ასე და ამ გვარათ უნდა ვიცოდეთ რომ კერპთაყვანისცემის დროის ქართველებს „ბატონ-ყმობა“ არ აქენდათ. მათში იყო „პატრონ ყმობა“. ვინც იმ დროს უპატრონო იყო, ის თურმე მონა იყო და მონის პატრონობა აღარავის შეეძლო, რადგანაც მონა ნახევარ კაცი იყო და იგი ნახევრათ მღვთის გზაზე იყო დამდგარი.

ქართველთა ყმაფის სოფლების დასაქმება უცხო ტომის ხალხზე.

ამ გარემოებას მეტათ მდიდარი ისტორია აქვს. ეხლა უსათუოთ ამაზედ მე უნდა ვილაპარაკო ვრცლით, რადგანაც ეს კითხვა დღეს ჩვენს ისტორიულს მწერლობაში პირველათ შემოდის. საქმე აი რაშია: ეს გარემოება გვაცნობებს იმას, თუ ქართველი ყმები ისყიდებოდნენ არამც თუ კომლობით, არამედ მთელის სოფლებითაც.

მეორე საყურადღებოა ისიც, რომ ქართველთა ყმათა სოფლის მყიდველები არიან სხვა ტომისანი და ესენი როცა ყიდულობდნენ ქართველთ ყმებს რის მერე იგინი მიჰყვანდათ და ასახლებდნენ იქით საითაც მათ სურდათ. ასე და ამგვარათ, ქართველებს ხელიდამ ეცლებოდა დიდი ძალი ხალხი და მის მერე ეს ხალხიც სრულიათ იკარგებოდა ქართველის ტომისთვის, რაც ხდებოდა ქართველ ტომთა შემცირების უმთავრეს მიზეზათაც.

ამ გარემოებამ ქართველ ტომზედ იმოქმედა დასაღუბათ, ქართველი ერის ოჯახის დასაქცევათ და მოსასპობათ, ეს რომ მართალი არის და ცხადი, ამისი ცნობები ჩვენში მრავალიც არის დაშთენილი, ხოლო მათ გამოქვეყნებას კი არა ეშველა-რა. ეხლა მე ვაქვეყნებ ამ ცნობებს და იმედია, რომ ქართველები ამისთვის თვალებს გაახელენ და ამ გარემოების მიზეზებსაც ღრმათ ჩაუფიქრდებიან, ეს გარემოება სახუმარი საქმე არ არის ჩვენის ტომისათვის.

ქართველების დაბრძალება შეიძლება, მაგრამ ასე კი არა, როგორც ამ საქმეში არიან დაბრძალებულნი. ამის მიზეზები ალბათ ის იყო, რომ იგი შეეხებოდა ქართველთაგან დაყიდულ გლეხთ ყმათა სოფლებს და მათს რიცხვს. ასე ფიქრობთ ჩვენ ამაზედ, თუმც ისიც არ შეიძლება ითქვას, რომ ქართველთ ამ უბედურებას სულ ვერ გრძნობდნენ, ვინ იცის, იქმნება კარგათაც ხედავდნენ და ამ უბედურების შესახებ სწერდნენ კიდევ, მაგრამ მათმა ნაწერებმა ჩვენამდის სულ ვერ მოაღწიეს, ვინ იცის, ესეც შეიძლება, მაგრამ არა გვგონია, ამის შესახებ ჩვენს წინაპრებს რომ ეწერათ რამე, ბევრი თუ არა, ჩვენს დროამდის ცოტა რამ ნაწერები მაინც მოაღწევდა, მაგრამ არა მგონია, უფრო კი არ აქცევდნენ ამ გარემოებას ყურადღების და მიტომაც მოხდა; რომ ჩვენთვის ასეთი ამბებიც სულ დაიკარგა და მისი ცნობებიც ამის მიზეზი უეჭველია ის იყო, რომ იგი შეეხებოდა გლეხებს და ყმებს. ეხლა აქ მოვიყან ერთ ამბავს, რომელიც პატრს მიხეილ თამარა-

შვილს მოჰყავს თავის წიგნში („კათოლიკობის ისტორია საქართველოში“. 1906 წ. თფილისი).

რომის მისიონერთა დამოწმება ქართველთ ყმათა დასყიდვის შესახებ:

გორის პატრი სერაფიონი რომის პაპს წერილს სწერს 1620 წლებში და ატყობინებს შემდეგ ამბავს:

„ქართლსა და კახეთში, ქართველთ გლეხთა და ყმათა ბატონები თავიანთ ყმებს, ხშირათ მთელს სოფლებსაც კი ჰყიდიან ხოლმე, მათ ყიდულობენ მთელის სოფლებით სომხები და მერე მათ ეს ნაყიდი ქართველი ყმები გადაჰყავთ თავიანთ სჯულზედ.

ჩვენს ძმებს რომ აქვნდეთ აქ ამის შეძლება, მაშინ ჩვენც სომხების მსგავსათ ვისყიდდით ქართველთ სოფლებს და მასში მცხოვრებ ქართველ გლეხებს და ყმებს და მის მერე ყველა ამათაც ჩვენს წმინდა სჯულს შეუერთებდით, მაგრამ ჩვენ ამის შეძლება არა გვაქვს და ამიტომაც ჩვენ ამას ვერ ვახერხებთ“.

ამ გარემოების შესახებ პატრის მიხეილ თამარაშვილს წერილები მივწერე და ცნობები შევეკითხე, რამდენიმე ხნის შემდე მან გამოგზავნა წერილი და რომწერა სხვა და სხვა ცნობები ქართველთ ყმების დასყიდვის შესახებ. ეს ცნობები ამოკრებილი არის რომის არქივებიდან. ეხლა მომყავს აქ ერთი წერილის ცნობა. ზოგი ამისი ცნობები დაიბეჭდა 1916 წ. ქუთაისის გაზეთ, „სამშობლოში“. ეხლა მომყავს პირდაპირ ძველი ცნობები, რაც რომის არქივებში არის დატოვებული პატრი სერაფიონის ცნობების დასამტკიცებლათ, რომ რაც მას ცნობები მოჰყავს 1625 წ. რომ იგი ყველაფერში მართალი არის, რომ საქართველოში და ნამეტურ ქართლსა და კახეთში მრავლათ ყიდულობდენ ქართველებს, ამის დასამტკიცებლათ აქ მოვიყვანთ მეორე ასეთ ცნობასაც, რომელიც ამავე ქართველთ დასყიდვის საქმეს შეეხება და რაც ცხად ჰყოფს, რომ პატრი სერაფიონის ცნობა უნდა იყოს მართალი.

ეს მეორე დაწერილი არის 1640 წელს, იგი რომში გაუგზავნია ავგუსტიანელების ორდენის ძმა ამბროზის „კონგრეგაციისათვის“. აფესეც, თვით წერილი ამბროზის:

„ჩვენი მონაზვნები, (ე. ი. ლათინის) ამ ქრისტიან ქართველებში დიდს სიკეთის ქმნას შეიძლებდნენ, რომ მათ შეძლება ჰქონდესთ ქართველთ სოფლების სყიდვის იმ გვარათ, როგორც ამას სომხები ჩაიდიან, თუმცა ქართველებს სომხების დიდი სიმძულვარე აქვსთ,

ნამეტურ სარწმუნოების მხრივ, გარნა როდესაც სომხების ყმები ხდებიან, ბევრი მათგანი გადადის სომხის წესზედ, ქართველები უეჭველია დიდის სიამოვნებით მიიღებენ ლათინის წესსა, თუ ჩვენო ყმები გახდენ“.

ამ ცნობიდან სჩანს, რომ ჯერეთ სომხები ქართველი ყმებს ყიდულობდენ ხოლმე და მის მერე იგინი თავის სჯულზედაც გადაჰყვანდათ. არის ისეთი ცნობებიც, რომ ზოგი ქართველი სომხებს შესყიდვის უმაღვე გადაჰყვანდათ სომხის სჯულში. ამის გარდა არის კიდევ შემდეგი ცნობა სხვა პატრებისაგან დაწერილი, საქართველოდამ რომში 1675 წლებში, სადაც დამწერი რომის ტახტს ატყობინებს სომხებისაგან ქართველი ყმების შესყიდვას და მასთანვე იმასაც წყერს, რომ ამ ქართველთა შესყიდვისთვის ფულებს, ერმიადანი აძლევს მათაო, ესე იგი სომხის მღვდლებიო.

ეს საყურადღებო უნდა იყოს ჩვენთვის, ვინაიდან ერმიადინის სინოდს, როგორც გადაჩაბათ, რომ მათ მთელი ქართლისა და კახეთის ხალხი ვერ შეისყიდეს და ვერ გადაიყვანეს სომხის სჯულში, იგინი უფრო ყველაზედ ადვილათ ქართველთ ყმებს ყიდულობდენ და მის მერე სხვებსაც.

ცნობები არის დატოვებული, რომ ერმიადინს ძველადგანვე ამისთანა საქმეებისათვის დიდი შეძლება ჰქონიათ შეძენილი და ამ ქონებას თურმე იგინი პირდაპირ ქართველის შესყიდვის და გასომხებისათვის ხარჯავდენ.

ეს რომ მართალი და ცხადი უნდა იყოს, ამას მოწმობს კიდევ აი რა პირობები:

ხსენებულს საუკუნეში, ანუ XVIII საუკ. ნახევარს, ერმიადინის დახმარებით აი რა საქმეები მოხდა და ქართველთ ყმათა შესყიდვა.

თელეთის ეკლესიამ შეიძინა 15 სოფელი ბორჩალოს მაზრაში. მერე ყველა ეს ხალხი გადაიყვანეს სომხის სჯულში და ყველანი გაასომხეს.

ფეთხიანმა შეიძინა 28 სოფელი და მის მერე სოფლის ხალხი სულ გაასომხეს, სომხის სჯულზედ გადაიყვანეს.

ჩვენ აქ სჯულზედ გადაყვანას ყურადღებას არ ვაქცევთ, საქმის გახლავსთ, რომ მაშინ იგინი ახერხებდენ ამოდენა ქართველ გლეხთა სოფლების შესყიდვას. საქმე ეს არის და ეს გახლავსთ ჩვენთვის საყურადღებო და საოცარი, რომ ასეთ ოსტატობას სომხები როგორ ახერხებდენ, რომ ამოდენა ქართველთ სოფლებში მცხოვ-

რებ გლეხებს სყიდულობდენ, მაგრამ ცნობილი არის ის, რომ ქართველები ჰყიდდენ თავის სოფლებს და მასში მცხოვრებს თავის ყმა გლეხებსაც სომხები ყიდულობდენ, თავის სჯულზედ გადაჰყვანდათ და მერე მათ აქეთ-იქით აპნევდენ საქართველოს სოფლებში საქადაგებლათ და სომხის სჯულის გასაგრცელებლათ.

ამ გვარათვე ეჩმიაძინის შეძლებით კახეთში იყიდეს 80 სოფელი და ქართლში 100 სოფელი და ყველა ამ სოფლებში სცხოვრობდენ ქართველი ყმანი, გლეხები და ესენიც სულ სომხის სჯულს დაუკავშირეს მათ.

პატრი სერაფიონი თუ ასეთ ცნობებს იწერება 1625 წ. მიტომ მის შემდეგ სხვა პატრები სხვებს იწერებიან მე-XVIII საუკუნეში. სხვათა შორის 1760 წ. პატრი ჯერმანე და ემანუელი სწერენ შემდეგ ცნობასაც თავიანთ წერილებში.

ქართველი გლეხთა ყმებს, რომელთაც კი ყიდულობენ სომხები, მათ ეს საქმე დიდათ უხარისთ, იგინი სიხარულით მისდევენ სომხებს და მათ სჯულსაც სიხარულით უერთდებიან, რადგანაც მის შემდეგ მათ თავიდან ასცდებათ სხვადასხვა დევნა, რომელსაც მათ თავზედ აყენებენ მათი მებატონენი და ხშირათ მათ უსჯულო თათრებზედ და ლეკებზედაც ჰყიდიან, ამიტომაც არის, რომ ქართველთ ყმა გლეხებიც ასე სიხარულით სცილდებიან თავიანთ ძველს ბატონს, მათს მონობის დევნას, დასყიდვას და სხვაც ბევრს ასეთებს, რაც მათში ეს ერთობ ხშირია.

სომხის სჯულში გადასვლის შემდეგ კი ქართველი გლეხთა ყმანი თავისუფლდებიან ყველა ასეთ დევნა-ტანჯვა-წვალებისაგან.

ვაი სირცხვილო და ვაი ნაწუსო, ამას ამბობენ ლათინის მისიონერები, უცხო ტომის მქადაგებელნი და ნეტავი იმ დროს, ქართველი სამღვდელთა რაღას აკეთებდა, მთელი საქართველო საესე იყო ქართველი ეპისკოპოსებით, ქართველი მიტროპოლიტებით, კათალიკოზით, ბერებით, მღვდლებით და ყველა ესენი რაღას აკეთებდენ და რათ აძლევდენ ნებას, რომ ქართველ გლეხთა ყმანი ისე ისყიდებოდენ და ეკარგებოდენ მათს სამშობლო ქვეყანას. მაგრამ როგორცა სჩანს, ყველა ამებისათვის იგინი დაბრმავებულები იყვნენ, რადგანაც ყველა ამ ქართველთ ყმათა გამყიდავ მდევნელნი იყვნენ მათი ნათესავები, ზოგი კათოლიკოზის ნათესავი იყო, ზოგი მიტროპოლიტის, ზოგი ეპისკოპოსის, ზოგი ბერის, ზოგი მღვდლის და აბა ყველა ესენი თავიანთ ნათესავების წინააღმდეგ ხმას როგორ ამოი-

ლებდენ, როგორ რას ეტყოდენ მათ, რომ ეს სამარცხვინო საქმეები არ ჩაედინათ.

ამ სამარცხვინო საქმეების შესახებ, რაც ჩვენი წინაპრების საკუთრება გახლავს, მიხეილ თამარაშვილს ორჯერ შევეკითხე წერილობით და მისი სინამდვილე ვკითხე. მან ყველასფერი სიმართლეთ აღიარა და მოიწერა ასეთი სიტყვებიც:

„მისიონერები ტყუილს არ დასწერდენ, რაც ხდებოდა ჩვენს წინაპრებისაგან, მისიონერებიც ყველა ამებეს თავის თვალთ ხედავდენ და მიტომაც სწერდენ იმას, რასაც მათი თვალი უყურებდა, ტყუილს ამბებს აქ ალაგი არა აქვს, ჩვენი წარსულის შესახებ ჩვენ ცნობები არა გვაქვს, თორემ მაშინ ამაზედ უარესებიც იქნებოდა, მისიონერების ცნობები ეს არის წვეთი ზღვაში, მეც კი მრცხვენთან ამისი, როცა მათი წაკითხვა მიხდება, მაგრამ რას ვიზავთ, არასფერს, უნდა ვეცადოთ და გავიკვთოთ, რომ ესეთი ბოროტება ჩვენს ქვეყანაში, ქართველთ შორის აღარ განმეორდეს. მე ჩემის სირცხვილის წყალობით ჩვენის წინაპრების ბევრს ბოროტ ცნობებს არც კი ვამბობ და ვტოვებ უყურადღებოთ.“

მე დავაკვირდი ამას და მეც ავივსე დიდის მწუხარებით და ჩვენის წინაპრების სირცხვილით. მინდოდა სირცხვილის გაქარვება და ამისთვის წამლის ძებნა, მაგრამ ჩვენდა სამწუხაროთ ჩვენს წარსულში ჩვენის სირცხვილის გასაქარვებლათ ვერაფერი ვპოვე.

მხოლოთ ერთათ ერთი მასალა ვიშოვნე, ესეც დიდის წვალე-ბით და ბევრს ძველის წიგნების კითხვის შემდეგ. ამასაც მოვიყვან აქ.

მე-XVII საუკ. ნახევარს, სცხოვრობდა ერთი მღვდელ-მთავარი, იმერ-აფხაზეთის კათოლიკოზი ევდემოსი, ეს ევდემოსი იყო მქადაგებელიც. ეს მღვდელ-მთავარი თურმე ხშირათ ქადაგებდა და ქადაგებაში იგი ეხებოდა თურმე იმ დროის მებატონეებს და მათ ძრახავდა და სწყველიდა მასზედ, რომ მათ ბევრი ბატკანი და ქრისტეს ზვარაკი გადაუგდეს მგლებს შესაქმელათაო, ესე იგი მათ ბევრი ქრისტიანი ყმა გაპყიდეს თათრებზედაო.

ერთათ ერთი ეს ევდემოს კათოლიკოზი სჩანს მე-XVII საუკ. ნახევარს, რომელიც ასე ძრახავდა ქართველი შვილების გამსყიდავ მებატონებს, დანარჩენი კი სულ არასფერი სჩანს და ყველასფერი ამ ქართველის ტომის უზედურების, მოსპობის და გაქრობის შესახებ არსად არასფერი მოიხსენება, ეს არის ერთათ ერთი ცნობა ევდემოს კათოლიკოზის და ვგონებ ესეც საკმარისი უნდა იყოს ჩვენი ბრწყინვალე წარსულის დროის ცხოვრების წინაპრების შესახებ.

ხანაგას ამბავი.

„ხანაგა“ არის სამათხოვრო სახლი, სადაც საქართველოს მეფეების დროს შეუძლო ხალხთათვის ამ „ხანაგას“ აკეთებდნენ და აქ ათავსებდნენ ღარიბს ხალხს, მასთან ამავე „ხანაგას“ ჰყვანდა თავისი გამგეობა და ზედამხედველნი, რომელნიც ამ ხანაგას თვალყურს ადევნებდნენ და კარგს მფარველობასაც უწევდნენ. ასეთი ხანაგა არსებობდა უსათუოთ ქალაქებში და ზოგს დიდრონ დაბებშიაც.

როგორც სჩანს, ეს „ხანაგა“ უნდა იყოს მეტათ ძველის დროის ქართველი წეს-ჩვეულების, უფრო კერძო-თაყვანისცემის დროის. მიტომ რომ „ხანაგას“ ქრისტიანურ წესების არაფერი აქვნდა, თვით ეს სიტყვა „ხანაგაც“ არის ძველის ძველი სიტყვა. ქრისტიანობის შემოსვლის შემდეგ „ხანაგას“ ხმარება ისპობა და მის მაგიერ ვრცელდება „სამათხოვრო“, „საგლახავო“, „თავშესაფარი“, „გრდომილთა შესაფარი“ და სხვა ასეთი სიტყვები, რაც ნიშნავს ღარიბ-ღატაკთა თავშესაფარ ბინას ანუ სახლს.

„ხანაგას“ შოთა რუსთაველიც ახსენებს „ვეფხისტყაოსანში“. ასეთ ხანაგათა სახლში ინახავდნენ ისეთ ღარიბ-ღატაკებს, რომელთაც დაკარგული აქვდათ შრომის უნარი და მასთან იყვნენ უნათესავონი და შეუძლონი, რომელთაც სულ არასფერი შეძლება აქვდათ, ასეთი შეუძლონი უმეტესათ გლეხებისაგან გამოდიოდნენ და უფრო კი ყმებიდამ; ისიც ისეთები, რომელთაც აღარასფერი შეძლება აქვდათ, ნათესავები არ ჰყვანდა, არც უძრავი და არც მოძრავი ქონება აქვდათ, ასეთი ღარიბ-ღატაკნი უმეტესათ გლეხებთან ჩნდებოდნენ და უმეტესათ ყმათ ყოფილნი და გაღატაკებულნი. ასეთ ღარიბ-ღატაკნი იყვნენ მაშინდელი პროლეტარ ყმა გლეხნი და მათი თავშესაფარი ბინაც „ხანაგა“ იყო. ასე და ამ გვარათ „ხანაგა“ იყო უმთავრესათ გლეხ ყმათა მსაზრდოებელი ბინა, ხანაგათა მთხოვნელნიც ყმანი იყვნენ, სხვა არავინ.

მელიქ აკოფიანის (რავი) მოწოდება ქართველ ყმაების უსახეზე.

რაფი სწერს თავის ისტორიულს მოთხრობებში ასეთ ამბავს: ერთმა ქართველმა თავადისშვილმა კარტის თამაშობაში წააგო თავის ყმების 50 კომლი. ეს ყმები მას მოუგო ერთმა სომეხმა, ამის მე-

რე ამ სომეხმა ეს 50 კომლი ქართველი გლეხები სომხეთში გადაასახლა და თავის საბრძანებელში დაასახლა. ეხლაც ახსოვთ იქ ქართველებს, რომ იგინი მათმა ბატონმა კარტის თამაშობაში წააგო.

მადლობა ღმერთს, რომ ამას რაფი გადმოგვცემს, ეს არის ერთი ამბავი, რომელსაც ვიცნობთ ჩვენ და უეჭველია რამდენი სხვა ასეთები იქნება მომხდარი, ეს ვინ იცის, რიცხვი არ იქნება, მაგრამ სამწუხაროთ ჩვენ მათი ცნობები არა გვაქვს.

რაკი ამაზედ მოვიდა სიტყვა, ამიტომ მოვიყვანთ ერთ ასეთ ცნობასაც. 1840 წლებში, ერთმა თავადისშვილმა კარტის თამაშობაში წააგო რაც აქვდა თითქმის წაღებიც კი, ისე რომ თამაშობის შემდეგ, დილით ფაიტონი მოუყვანეს და ფაიტონში. კალოშებში ჩაადგა ფეხები და ისე უწალო და უშარვალო გაემგზავრა თავის სახლში. ამ ამბავზე არა ნაკლები ამბავი გახლავსთ შემდეგი, რაც ეხლა მოგვყავს: 1840 წლებში ერთმა თავადისშვილმა კარტის თამაშობაში წააგო ფული, ყველასფერი ნივთები, საათი ოქროს, ქამარი, ბეჭდები და სხვაც ბევრი კიდევ ასეთნი და ბოლოს საქმე იმაზედ მივიდა, რომ მან თავის-თავის სამარცხვინოთ თვის ცოლიც კი წააგო იმ თამაშობაში.

ცნობილი ისტორიკოსის, ვინემ მესხის (ივანე გვარამაძე) ნაამბობი 1881 წ. სოფ. ხიზაბავრაში.

ძველის მღვდლელებისაგან დარჩენილია შემდეგი გადმოცემანი: რაკი მესხეთ-ჯავახეთის ქართველ თავადისშვილები ადრევე გაათათრეს ოსმალთა ძალით, მის შემდეგ ფალაგანდიშვილები, ავალიშვილები, ათაბაგნი და ბევრნი სხვანი არ დაადგნენ კარგს გზას.

იგინი ძალით ათათრებდნენ თავიანთ ყმებს, მაგრამ ყმებში იყვნენ ისეთი მტკიცე ქრისტიანებიც, რომელნიც ადვილათ არ თათრდებოდნენ. ასეთ ყმებს გათათრებული ბატონი სასტიკათ ეპყრობოდა და ყოველნაირ ზომებს ხმარობდნენ ყმების დასაჯაბნათ, მაგრამ ხომ მოგეხსენებათ, რომ ჯავახის და მესხის გლეხ-კაცნი იყვნენ მძლავრნი, შეუპოვარნი და გმირნი და ამიტომ არც ეს ყმანი უვარდებოდნენ თავიანთ ბატონებს.

ამიტომაც ასეთი ბატონები, თავიანთ ყმებს ჩუმათ ჰყიდდნენ აქეთ-იქეთ, მაგრამ როგორ? ისე კი არა, როგორც დასაყიდი ყმები ახალციხეში ჩამოერეკათ და გაეყიდნათ, არა მათს, ყმებს ვაჭ-

რებს ადგილობრივ სოფლებში ჰყიდდენ, მაგალითებრ მყიდველი ვაჭარი მებატონესთან მივიდოდა და იქვე ადგილობრივ მოურიგდებოდა ბატონს და იყიდა ყმა გლეხს, ზოგს ალაგას მთელის სოფლის მცხოვრებთ ყიდულობდენ ხოლმე.

არის ცნობები, რომ V XIII საუკუნის ნახევარს, აქეთკენ, ანუ ჯავახეთსა და მესხეთში, ეჩმიადინიდან, ერევნიდან და ასეთს სხვა სომეხთა კუთხეებიდან გადმოდიოდენ სომეხთა მდიდარი ვაჭრები და ქართველ გათათრებულ თავად-აზნაურებისაგან მათს ყმებს ყიდულობდენ და ნაყიდ ყმებს თავიანთ ქვეყნებისკენ მიერეკებოდენ. ამ გარემოების შესახებ მაშინაც უწერია სხვა და სხვა წერილები მისიონერს ივანე ხოჯივანაშვილს, ეს მისიონერი გარდაიცვალა 1809 წ. თვით იყო მომსწრე თურმე, თავის თვალთ ხედავდა ქართველთ ყმათა დასყიდვის საქმეებს.

სამწუხაროთ ამის ნაწერები სულ დაიფანტა და დაიკარგენ ოსმალთა მფლობელობის დროს. ოსმალთა ხელში მაინც ქართული წიგნები და ისიც ხელთნაწერები დიდათ იდევნებოდენ. მაინც ჩვენ ვიცით ამ მისიონერ ივანე ხოჯივანაშვილის ცნობებით, რომ 1760 წ. მესხეთსა და ჯავახეთში სომხის ვაჭრებს ავალიშვილებისა და ფალანდოვებისაგან უყიდნიათ 400 კომლი ქართველი ყმანი და მის მერე ყველა ეს ნაყიდები მათ თავიანთ ქვეყნებისკენ წაუყვანიათ.

1764 წ. ათაბაგისაგან (ჯაყელი გვარათ) 100 კომლი იყიდა მის ქართველის ყმები სომხის ოჰანეს ეპისკოპოსმა და ყველა ეს ნაყიდი წაიყვანა თავის ქვეყნისაკენ.

1765 წ. ერევნელ სომეხთა კარაპეტ ეპისკოპოსმა ჯავახეთში იყიდა 200 კომლი ქართველი ყმა გლეხების და ყველა იგინი გარეკეს თავიანთ ქვეყნისაკენ.

1766 წ. სომხეთიდან მოვიდა ერთი ვართაპეტი, მან თამ მოიტანა ოთხი ურემი პური და ამ პურით მან იყიდა დიდძალი ქართველთ ყმა გლეხნი მათს მებატონე გათათრებულ თავად-აზნაურებისაგან. ასეთი ამბები მაშინ თურმე ყოველთვის ხდებოდა, ყოველ კვირას და ყოველ დღესაც.

1750 წ. ერთს სომხის ვაჭრისაგან ხიზაბავრელებმა დაიხსნეს 20 კომლი ქართველი ყმა გლეხნი, რომელნიც ათაბაგს დაეყიდნა, ამ მყიდველს თურმე საღაც მარცხი მოუხდა და მიტომ ველარ წაიყვანა ეს ნაყიდები სომხეთისკენ, მის მერე მოხდა ის, რომ ეს გათავისუფლებული ქართველი ყმა გლეხნი ართვინს წაიყვანა ერთმა

ფრანგის მღვდელმა და იქ ყველა ესენი კათოლიკობაში გადავიდნენ და იქვე ართვინში დასახლდნენ.

ამის მერე მესხეთ ჯაგახეთში ჩვეულებათ შემოვიდა, რომელი მებატონეც იყო ბოროტი და იგი თავის ყმებს აწუხებდა, ეს შეწუხებულნი ყმანი აქედან მირბოდნენ ართვინს, იქ კათოლიკის სჯულს უერთდებოდნენ და მის შემდეგ იქვე ეძლეოდნენ ცხოვრებას. იმ დროს ართვინი პატარა ქალაქი იყო, მაგრამ იქ ქართველი ქრისტიანი ყმა გლეხები იმდენი წავიდნენ აქედან და ჩასახლდნენ იქ, რომ ართვინი მოშენდა და ქალაქი გახდა.

მცირე ხანს შემდეგ, საქმე ისე მოეწყო, რომ ახალციხეში შემცირდა ყმების დასყიდვის საქმეები და ამის ნაცვლად ქართველ ყმათა „საჯარო ვაჭრობის“ ბაზარი ართვინში მოეწყო და ვისაც კი ქართლიდამ აქ თავისი ყმები გასაყიდათ მოჰყავდა, ეს ყმები ახალციხიდან მათ ართვინში გადაჰყვანდათ და იქა ჰყიდდნენ მათ ოსმალთა ვაჭრებზედ.

ამისთანა ამბებს შეტად დიდი ისტორია აქვს, ჩვენდა სამწუხაროდ ჩვენ კი ამის შესახებ სულ არაფერი ცნობები გვაქვს შეკრებილი, ივანე ხოჯივანაშვილის ცნობებიც სულ დაიფანტნენ აქეთ-იქეთ და დაიკარგნენ სულ.

რვაჯერ გაყიდული ქართველის ამბავი

ამ რვაჯერ გაყიდული ყმა გლეხის ამბავი მოთავსებული არის ერთს ძველს ალაპში, რომელიც მოთავსებული აქვს პატივცემულს პროფესორს ნიკ. იაკობის ძე მარს და რასაც ეწოდება:—„ალაპნი ჯვარის მონასტრისანი იერუსალიმსა შინა“ გვ. XX—XXI.

ეს ცნობა იმდენათ საყურადღებო არის, რომ აქ საჭიროთ ვრაცხ ამისი ცნობება მოვიყვანო თავისის ძველის დედნის სიტყვებით, რომ ეს გარემოება ვისმეს მოგონებულ ჰქონდა არ ეჩვენოს, რომ ყმის გასყიდვა განა შეიძლებოდა რვაჯერ, საკვირველება ეს გახლდათ და სწორედ ეს არის საჭირო, თორემ ყმის გაყიდვა რომ იყო, ეს ჩვენ ვიცით კარგათ და იგი არავისთვის უნდა იყოს გასაკვირველი; ხოლო რვაჯერ გასყიდვა-კი ერთ და იმავე გლეხი-კაცის, წარმოუდგენელი უნდა გახლდეს.

აი ესეც სიტყვები ამ ალაპისა, როგორც დაბეჭდილია:

„ღმერთო: მიხსენ: და შეიწყალე მართლ: მადიდებელნი: კახელნი: მეცა: მონა: ღვთისა: ფრიად: ცოდვილი: თუშაით თუშის შვი-

ლი: მოქცეული: კახეთს: ალავერდის: წმიდის: გიორგის: მონასტერ-
ში: და ფრიადსა: ცოდვისაგან: ცოდვისაგან: და ლეკისაგან
რვაჯერ გასყიდული: ლეკისაგან და თათრისაგან და მერმე მრავალ-
მოწყალისა: ქრისტესაგან და იერუსალიმს მოყვანილი, ექვსა წელსა
მონა რვაჯერ გავისყიდე. ძმანო, ბევრი ქირი: ვნახე: ყმაწვილი ვი-
ყავი: შენდობა ბრძანეთ ჩემს ცოდვილისათვის“.

ცნობა არის, რომ ეს რვაჯერ გასყიდული ლეკთა და თათარ-
თაგან ყოფილა გვართ ენდრონიკაშვილი, კახელი იქნებოდა, თა-
ვადიშვილი. აქ საკვირველი ის არის, რომ ლეკთაგან საღ იქმნა ეს
ქართველი გასყიდული, იერუსალიმს თუ საქართველოში, მისი გამ-
ყიდავი ლეკი მას საღ ჰყიდდა, ამისი ცნობა არ სჩანს, არც ისა
სჩანს, თუ თათრებმა საღლა გაჰყიდეს ეს ქართველი.

იქვე მოხსენებული არის 12 გვერდზედ:— „მიეცა ასი მარჩილი
და ერთი ბიჭი, ჯვარის მონასტრის ყმა ბიჭი“.

გვ. 56:—ქრისტიანი დედაკაცი ტყვე მოკვდა, ელენე ჰქვიან,
უშველოს ღმერთმან შვილთა და თავადთა და ვილოცვიდეთ ვინცა
ვიყავით ჯვარისანი“.

აქ საინტერესო ის არის, რომ ეს ცნობა შეეხება იერუსალიმის
ჯვარის მონასტერს, სადაც ქართველთ შვილები იქაც ისყიდებოდნენ
თურმე, ისიც ექვსჯერ და რვაჯერ.

ბევრი ამბები და ცნობები გამიგონია და ამიწერია და ეს ამ-
ბავი კი მეტად იწვიათია, თუ ნეტა ეს როგორ მოხდა რომ ქარ-
თველი კაცი რვაჯერ გაისყიდა. ეს გასყიდ-გამოსყიდვა ისე ხდებო-
და, რომ გასყიდული ერთ დროს იერუსალიმშიც იქმნა გასყიდულად
და ჩაყვანილი და მის შემდეგ საქართველოში დაბრუნებულა, იგი
კახეთში ჩასულა და ალავერდის ეკლესიას ჰყმობია.

სჩანს, რომ ამ ქართველი კაცის მერვე გამყიდველი ქართველი
ყოფილა ან სხვა ქრისტიანი და იმას ეს მერვეთ გასყიდული ქართვე-
ლი გაუნთავისუფლებია და მიტომ იგიც საქართველოში დაბრუ-
ნებულა.

ისიც კი სჩანს, რომ პირველათ ეს ლეკებს ჰყოლიათ ტყვეთ
შეპყრობილი, თუ ნასყიდი, მის მერე ლეკებს იგი ოსმალოს თათრებ-
ზედ გაუყიდნიათ, მიტომაც ეს წაუყვანიათ ოსმალეთში და მის მერე
იგი იერუსალიმს ჯვარის მონასტრის მხარეშიც ჩავარდნილა.

ჟეიხის მომხრე და გუარგელი მესხეთ-ჯავახეთის სოფლები.

(დაწერილი 1881 წ. ზეპირის ცნობებით ს. ხიზაბავრს)

ასეთი სოფლები მესხეთ-ჯავახეთში იყო რამდენსამე ალაგას, სადაც მცხოვრებთ დიდი სიბრალოლი აქენდათ ქართველ ყმების იმ დროს, როცა ამ ყმებს თავისი ბატონები ოსმალებზედ ჰყიდდენ. ეს გამსყიდავი ბატონები საითაც უნდა წასულაყენენ და რა გზითაც უნდა ევლოთ მათ თავიანთ დასაყიდ მონა ყმებით, იგინი მაინც მესხეთის სოფლებს უდეს, არალს და ვალეს მაინც არ ასცდებოდნენ, აქ უნდა მისულიყენენ და თავიანთ დასაყიდი ყმებიც იქ უნდა მიეყვანათ, რაღგანაც მაშინ ოსმალეთის საზღვარი სოფ. ვალესთან იყო 1828 წლებამდის.

ადრე, ანუ 1880 წლებამდის, ამ სოფლებში სცხოვრობდენ ისეთი მოხუცებული ქართველები, რომელთაც ბევრი რამ ახსოვდათ ქართველ ყმათა ვაებით სავსე ცხოვრების შესახებ. სოფ. ვალეში შიამბეს შემდეგი:

ჩენი სოფლის ხალხი ოსმალებს ადრიდანვე ჩაბარდა, ოსმალოს საზღვარი ვალეს სამხრეთით იყო და საქრისტიანო საქართველოს საზღვარი ვალეს ჩრდილო მხარეს. ქართველი შერცხვენილი და ლაფ-დასხმული კაცები ვისაც კი მოიტაცავდენ თავიანთ ყმებს და ოსმალებზედ გასასყიდათ მოიყვანდენ, ისინი აქ ჩვენთან, ამ სოფელს ვალეს უნდა მოეყვანათ და აქედამ უნდა დაეწყოთ ვაქრობა და ოსმალებზედ დასყიდვა თავიანთ ყმების.

ჩვენ, როგორც ოსმალოს ქვეშევრდომი ქრისტიანები ქართველ გამსყიდავებს აბა წინააღმდეგს რას ვეტყოდით, არაფერს, თორემ პირქუშ ყმათა გამყიდვი ქართველი ბატონები მაშინათვე ოსმალებთან დაგვაბეზობდენ, ამიტომ მათს წინაშე ჩუმათ ვიყავით და დასაყიდ ქართველ ყმებს კი ჩენს დახმარებას არ ვაკლებდით. დამსყიდავი ქართველნი თავის ყმებით მოვიდოდნენ ჩვენს სოფელში, ჩვენს სახლებს იქირავებდენ და ლამე აქ ჩვენთან დარჩებოდენ, დაძინების შემდეგ ზოკი ჩვენთაგანი ჩუმათ მიეპარებოდა გასაყიდ ქართველ ყმა გლეხებს, ჩუმათ მათ თოკებს შეხსნიდენ ხელებიდან, ფეხებიდან, პეილიდან, ჩუმათ გამოიყვანდენ აქეთ და ეტყოდენ:

— აბა ჩქარა თავს უშველეთ, თქვენს გამსყიდავ ბატონებს დალაღვისაგან ღრმათ სძინავთ.

რომელ დასყიდული ყმებიც იყვნენ ბატონისაგან შეშინებულნი, ისინი ვერ ბედავდნენ გაქცევას, ეშინოდათ, ზოგს ისეთი ბოროტი ბატონი ჰყვანდა, რომ ერთის მწრით მას გასყიდვაც უხაროდა, რომ ამ გასყიდვით ჩემი ბატონის სამუდამო ტანჯვას მოვრჩები და მოვიხსენებო. ასეთ ყმებს ჩვენ იქვე ჩვენს სოფელში ვმალავდით.

ზოგნი ვალეს ეკლესიის სამალავებში აგვყვანდა და იქა ვმალავდით, ზოგს იორბლის ორმოებში ვსხავდით და ვმალავდით. ზოგნიც ჩვენებურს მიწის დარნებში შეგვყავდა და იქა ვმალავდით, ზოგსაც სხვა ასეთ ადგილებში.

გათენდებოდა დილა, ბატონი გაიღვიძებდა, ნახავდა, რომ მისი ყმები იქ აღარ იყვნენ, დაიწყებდა ტორტმანს, ლაპარაკს თუ ჩემი ყმანი სად წავიდნენ. ჩვენ ვეტყობით ხოლმე:

ღმერთმა ნუ იცის იმათი თავი სად წავიდნენ, ჩვენც გვეძინა და იგინი არ გვინახავს, როგორ და სად წავიდნენ.

ბატონი იტყოდა გაბრაზებული:

— მათ თოკები ვინ დაუჭრა, ან მათ ამის დასაჭრელი დანა ვინ მისცა, ან ვინ ათხოვა მათ ეს?

— თვენ როცა წამოიყვანეთ სახლიდამ მაშინ იგინი დახას, ან სხვა რამეს ჯიბეში ჩაიღებდნენ და თან წამოიღებდნენ, წაშოყვანის დროს თქვენ მათი ჯიბეები უნდა დაგეშინჯათ.

ასეთის ოსტატობით ვატყუილებდით გამსყიდავ ბატონებს, ამისათვის ჩვენ ტყვილ ფიცსაც ვიღებდით და ყველასფერ შრომას ვკისრულობდით, რომ გამსყიდავ ბატონისაგან მათი დასაყიდი ყმები დაგვეხსნა.

ასეთი მებატონენი ხშირათ დაღონებულები დაბრუნდებოდნენ უკან, თავის სოფლისაკენ წასულან და მის მერე ჩვენც ის გასაყიდი ყმა-გლეხები დაგვიყენებია გზაზე და მათ დაჩივებასაც ვაძლევდით ასე:

ძმებო, თქვენ ათი, ოცი კაცი ხართ თქვენი გამსყიდავი ბატონი კი ერთი, თქვენ რის გეშინიათ მათი წინააღმდეგი გახდეთ, დაემუქრეთ ცემით, მოკვლით და ის შეშინდება, თქვენს გასყიდვას თავს დაანებებს.

სამაგიეროს მიღებას ჩვენ დასაყიდ ყმებთაგან არას ველოდით, არამედ იმედი გვქონდა, რომ მის მაგიერს სიკეთეს ჩვენ მოგვივლენდა ჩვენთვის ჯვარცმული ქრისტე. ამით ვიყავით აღესილნი და ვა-

ხარებულნი, რომ ჩვენის ცდით და მოქმედებით ჩვენს ძმა ქრისტიან ქართველებს ტყვეობისა და გაყიდვისაგან ვიხსნიდით და ამის სამაგიეროს მიღებას ჩვენ მღვთისგან ველოდით.

ასე და ამგვარად ვალელები იტყოდნენ ძველათ, რომ ჩვენს სოფელ ვალეს ერთობ დიდი ამაგი და სიკეთე აქვთ ასეთ ქართველთ ყნებზედ დახარჯულიო. ბევრი ყმები დაგვიხსნია ასეთის ტანჯვისაგანა და გაგვითავისუფლებია იგინი.

სხვა წვრილმან ცნობებს ჩვენ აქ არ მოვიყვანთ, თუმცა ვალელების სიტყვით, ყოველი მათი წვრილმანი ცნობებიც კი საფსეა დიდი ტრალიკის ცნობებით.

სოფელი უღე.

სოფელი უღე ვალეზედ მოშორებულია, მაგრამ ხშირად იმდენი მგზავრები მოდიოდნენ ქართლიდან, რომ მათ მარტო ვალე სოფელი არა ჰყოფნიდათ, ამიტომ იგინი სოფ. უღეშიაც გადადიოდნენ და აქ ეხიზნებოდნენ. უნდა ითქვას, რომ სოფ. უღელებიც არ აკლებდნენ თურმე თავის ქომავობას და ბევრს ყრებს იხსნიდნენ ტყვეობისა და თათრებზედ დასყიდვისაგან.

მოხუცებულებმა სთქვეს შემდეგი:

ჩვენი ძმების ქართველ ქრისტიანების დახსნაზედ ჩვენ ბევრად მწუხარება და შეწუხება გვინახავს, ბევრი გამბედავი მებატონე დაგვმღურებია, ჩვენში უსიამოვნებაც მომხდარა, ჩხუბიც, მაგრამ ჩვენ ყველაფერი დაგვითმენია და მისი სამაგიეროს მიღება ქრისტეს მადლისაგან გვქონია იმედი. რაც ასეთი ყმა გლეხების დახსნაზედ ჩვენ შრომა მიგვიღია რომ ვიამბოთ ყველა, ამ ამბებს ორ დღეში ვერ გავათავებთ. ისკი უნდა ითქვას, რომ ჩვენის სოფლისაგან დიდძალი გლეხოზა არის დახსნილი გასყიდვისა და გათათრებისაგანაც.

ქეშმარიტება არის მოწამე, რომ ქართლის თავად აზნაურთა ყმებიდამ ჩვენ უდილებს ბევრი ტყვენი და დასაყიდი ყმანი გვყავს დახსნილი. ამიტომაც ჩვენგან დახსნილ გლეხთა ყმებს მშვიდობა და კარგათ ყოფნა და ჩვენც, მათ სიკეთის მქნელთ, კარგათ ყოფნა.

სოფელი არალი.

სოფელი არალი ვალესა და სოფ. უღეს შუა სძევს. ამ სოფელს ძველათ გათათრებული ბეგები ფლობდნენ, ამათ მოღავეთა მომხრენი

იყვნენ გათათრებული ფალავანდისშვილები, ავალისშვილები, მთლათ ქვაბლიანის მებატონენი, რომელნიც სულ გათათრებულები იყვნენ. უნდა ითქვას, რომ ეს ქართველი გათათრებულები ისეთი მტკიცე, მაგარი თათრები იყვნენ, რომ იგინი ნამდვილს თათრებს აჭარბებდენ თავიანთის თათრობის ავობით და თათრულის ბოროტებით, ქართველი ქრისტიანები ისე ნამდვილ თათრებს არ სძაგდათ, როგორც ამ გათათრებულ ქართველებს.

ჩვენდა სამწუხაროდ ამ შეჩვენებულ ფალავანდისშვილებმა და ავალისშვილებმა შეიტყეს სოფ. არალელების საქციელი, რომ იგინი ქართველ გლეხთა ყმათა ქრისტიანებს ქომავობას უწევდენ და მათ იხსნიდენ იგინი და ამ გასაყიდ ყმებს ათავისუფლებდენ. ამიტომ ამათ ჯავრი იქონიეს გულში არალელების და იგინი დააბეზღეს ოსმალის მთავრობასთან და მის შემდეგ ოსმალის მთავრობამ დაგვიწყო მზერა და ჩვენც გვეშინოდა მათი.

მებატონეების წყევლა-შეჩვენება XVII საუკუნეში.

იმერეთ-აფხაზეთ კათოლიკოზი იყო იმერი, იგი აფხაზეთში განაგებდა იმ დროდამ, როცა იგი კათოლიკოზის ტახტზედ იქმნა აყვანილი. აფხაზეთში მან კარგათ ნახა, რომ აფხაზეთა მებატონენი და მეგრელები თავიანთ ყმა მონებს ოსმალებზედ 1615 წლიდამ უკვე ათასობით ჰყიდდენ, ასე რომ ამ ნასყიდებისაგან მთელი გემები იგებოდა და ოსმალეთში მიდიოდა. სამეგრელო თუ წლიურათ ოსმალეთს ათას გოგოსა და ათას ბიჭს აძლევდა ხარკათ, მიტომ მის მაგიერ მებატონენი ორ ამდენს კიდევ ოსმალის ვაჭრებზედ ჰყიდდენ, რომელთაც სულ ოსმალის ვაჭრები ყიდულობდენ და თვითონ ამ ვაჭრებს გაჰყვანდათ ეს ნასყიდი ქართველთ შვილები ოსმალეთში.

ვფიქრობ, რომ უეტველია აფხაზეთში უფრო უარესობა იქმნებოდა, რადგანც იქ უფრო მძლავრი იყო ყმათა მონობა და მეგრელები თუ წელიწადში ორი ათას გოგოებსა და ბიჭებს ოსმალის მთავრობას აძლევდენ ხარკათ, მიტომ ოთხს ამოდენას კიდევ მეგრელთ მებატონენი ჰყიდდენ წლიურათ მეგრელთა შვილებს ოსმალის ვაჭრებზედ, ასე რომ სამეგრელოს, ლევან დადიანის დროდამ, უკვე წელიწადში ათი ათასი გოგო და ბიჭები ეკარგებოდა ოსმალეთში. ამაზედ ნაკლები ტვირთი და ყმათა გამსყიდლობა აფხაზეთში არა ნაკლებ იქნებოდა.

ვეფქრობთ, რომ ასეთი უბედური სურათები ეგდემოს კათო-
ლიკოზმა თავის თვალთ ნახა, ნახა ეს ყოველივე მებატონეთა წესე-
ბისაგან, ჩამოდიოდა ყმაწვილ კაცობა, იკარგებოდა და ილუპებოდა.
კათოლიკოზმა ეს გზა ასეთი ბოროტება ვერ დასთმო და კიდევ
მიტომ შეეხო თავის ქადაგებაში ამ უწესო ბოროტებას ასე:

„წყეული და შეჩვენებული იყოს ის ბატონი და ის კაცი, ვინც
თავის ყმა ძმებს ასე ბოროტათ მოექცევა, ვინც ქრისტეს ბატკნებს
ეშმაკის მგლებს მიუვდებს შესაქმელათ. ასეთი ბატონი არ ცხონდება,
ასეთი მტერი ბატონი არის მტერი ქრისტიანობისა და ქრისტეს ვე-
ნახისა, იყავ წყეულ და შეჩვენებულ, იყავ გარისხული ქრისტესაგან
და არ ნახოს სულმან შენმან შვება და მოსვენება. შეგაჩვენოთ ღმე-
რთმა თქვენ, ვინც ამ აკაცობას არ დასტოვებთ და ქრისტეს ვენა-
ხის ბატკნებს არ გაუფრთხილდებით და არ მოუვლით. ასეთი მტერი
და ბოროტნი არ ცხონდით თქვენ და იყავით უკუნითი უკუნისამდე
წყეულ და შეჩვენებულნი“.

ვეფქრობ, რომ ეგდემოს კათოლიკოზს, როგორც იმერს, ალბათ
აფხაზეთში ვინმე ნათესავები არ ჰყვანდა: თავადნი, აზნაურნი და ან
სხვანი, თორემ იგი მაშინ ამისთანა წყევლას ვერ გაბედავდა აფხა-
ზეთში.

საქართველოს რომაელთა მფლობელობის დროს ბატონ-ყმობის და მოწივის ამბავი

რომაელთა კეისრის დროს, საქართველოში გლეხ-კაცობა გაი-
ყოფოდა სამ წყობათ, პირველი იყო ოჯახიშვილი გლეხნი, მეორენი
იყვნენ გლეხნი, რომელნიც იყვნენ ყმანი და მესამენი იყვნენ ყმათა
ყმანი, ანუ მონანი.

ყმას მაშინ პატრონი ჰყვანდა, ასეთ გლეხებს რომაელთა მთავ-
რობა ხელს ვერ ახლებდა, მათ ვერსად წაიყვანდა, ვერც გაიტაცებ-
და, ვერც გასყიდდა მათ, ვერც სხვა რამ დამკირებას მიაყენებდა, ერთი
სიტყვით მაშინ ყმას პატრონი ჰყვანდა და მიტომ მისი ხელის შემხე-
ბელი არავინ იყო.

ყმას ვერავინ გასყიდდა, ვერც მოიტაცებდა, ვერც დააგირავებ-
და, ერთი სიტყვით გლეხი თუმცა გლეხი იყო, მაგრამ მას პატრონი
ჰყვანდა და მიტომაც მისი ხელის ხლება ვერავის შეძლო. ეს ძველი
გარემოება ჩვენის პატრონი-ყმონისა, ქრისტეს სჯულის მიღების შემ-

დგე, ანუ 227 წლიდამ ბატონ-ყმობაზედ შეიცვალა და კერპთა თაყვანისცემის „პატრონ-ყმობა“ დარჩა სამახსოვროთ და სახსოვრათ მის, რომ ვითომც ეს „პატრონ ყმობა“ ქრისტეს სჯულის შემდეგაც არსებულა საქართველოში. ასე და ამ გვარათ ჩვენ უნდა ვიცოდეთ, რომ საქართველოში, ერეკლეს დროს, არსებობდა „პატრონ-ყმობა“.

მონა იყო ის ვისაც პატრონი არა ჰყვანდა.

პატრონიანი გლახას ყმობა, ანუ მონობა არ შეიძლებოდა.

როგორც სჩანს, ქართველებში თურმე მონობა და მონა დიდათ იძრახებოდა, ყმა კი ისე არა და „ყმას“ გაგონებაც არ იყო თურმე შაშინ. მონა კი იძრახებოდა მიტომ, რადგან იგი მონა იყო, მაგრამ ისიც-კი უნდა ვსთქვათ, რომ მონა იძრახებოდა სიბრაღულით და არა გმობით და რისხვა-ჩაგვრით.

ამ სიბრაღულს იწვევდა ის გარემოება, რომ მონა იყო უძლური, უპატრონო და ამას გარდა იგი იყიდებოდა ცხვარზედ უფრო იაფათ, ამას გარდა საბრალო იყო კიდევ მით, რომ როდესაც მათ რომაელები ყიდულობდენ, მის მერე ეს საბრალო გლახთა მონანი თავის ქვეყანაში მიჰყვანდათ და მათ იქა ჰყიდდენ.

ასე და ამ გვარათ, კერპთთაყვანისცემის ხანაში და ნამეტურ რომაელთა მფლობლობის დროს, საქართველოში, ქართველის დიდი ძალი მონები იყიდებოდა თურმე, სამწუხაროთ ცნობები არ არის მათი, თუ ეს გამყიდავები ვილა იყვნენ და ამ მონებს ვინა ჰყიდდა, ის კი უნდა ითქვას, რომ ამ მონათა დაწყიდველნი უნდა ყოფილიყვნენ ის ბატონები, რომელნიც „პატრონათ“ იწოდებოდენ და რომელთაც თავის საკუთარი ყმა გლეხებიც ჰყვანდათ და სწორეთ ეს საპატრონო გლახთა გლახნი, თუ მონანი უნდა ყოფილიყვნენ, რომელნიც მათ მეპატრონე ყმა გლეხებისაგან ისყიდებოდენ.

ქართველთ ასეთ მონებს მრავლათ ყიდულობდენ როგორც რომაელები, ისევე ბიზანტიელებიც. მიტომაც გახლავსთ, რომ ციცერონ ბრძენი ისე მედიდურათ ბრძანებს, რომ ჩემის გამგეობის დროს, ერთ დღეს, კილიკიაში (სომხეთი) რამდენიმე ათასი კაცი გავყიდეთ, რომელ კაცნიც იქვე ერთს ხალხისაგან ჩავიგდეთ ხელშიო.

აქ მარტივათ ვიტყვი, რომ კილიკიის ახლოს ყველაზედ უფრო საქართველოა და მაშასადამე, ეს ხალხიც, რომელიც მათ ჩაუვარდათ ხელში, უეჭველია იყვნენ ქართველები. ისიც-კი უნდა ვიქონიოთ სახეში, რომ ეს ხალხი მათ მუქათ ჩავარდნათ ხელში, ალბათ ომიანობის დროს, ანუ მათზედ დაცემის დროს, ასე უნდა იყოს. როგორც

უნდა ითქვას, ყოველის მხრიდან კარგათ სჩანს, რომ რომაელების და ბიზანტიელების მფლობელობის დროს, საქართველოში გლეხკაცობა და გლეხთა ყმანი და ამ ყმათა ყმანი და უმეტესათ ამათი მონები ისე იტანჯებოდნენ, როგორც ბატონ-ყმობის დაარსებისას და მის შემდეგ საბატონო გლეხნი და ყმანი.

საჭიროა რომ ეს გარემოებაც ვიცოდეთ, თუ რომაელების და ბიზანტიელების დროის ქართველი გლეხ-კაცობა როგორ სცხოვრობდა და მათ ან რა გარემოება საზღვრავდათ და ეკრათ გარს.

ს ა რ ჩ ე ვ ი

მე-5 ტომისა

	83
1. ბატონყმობის ისტორიის შესახებ	269
2. ბატონყმობა საქართველოში	292
3. ბატონყმობა	308
I. ბატონყმობა ქართლში:	
4. სოფ. ურბნისის ბატონის ამბავი	315
5. სოფ. წვერის მებატონეთა ამბავი	316
6. შამშე ერისთავი და მისი ყმა გლეხი ყაჩალი მიხა ნუკრაძე	317
7. რევაზ ამილახვარის ამბავი	318
8. ბატონყმობა ქართლში	320
II. ბატონყმური ურთიერთობა ქართველ ებრაელებში:	
9. ბატონყმობა ქართველ ებრაელებში	325
III. ბატონყმობა გურიაში:	
10. თავ. მაქსიმეიშვილი	331
11. აზნაური თენიეშვილი	332
12. დათა გურიელი	333
13. აზნაური ყენია	334
14. ყარამან თავდგირიძე	—
15. დათა გურიელი	336
16. მალაქია გურიელი	337
17. აზნაური კობალაძე	338
IV. სხვა და სხვა მასალები:	
18. საქართველოში ბატონყმობის გადავარდნის სამზადისი და მისი გამოცხადება ქ. თბილისში	343
19. ქართველ ყმათა დასყიდვის და დახსნის შესახებ კათოლიკეთ მისიონერების დამოწმებით XVIII და XIX საუკ.	345

20. კერპოყვანისცემა	354
21. ბატონყმობის ამბები კერპოყვანისცემის ხანაში	355
22. ქართველ ყმების სოფლების დასყიდვა უცხო ტომის ხალხზე	356
23. ხანაგას ამბავი	361
24. მელიქ-აკოფიანის (რაფი) მოწმობა ქართველ ყმების შესახებ —	
25. ცნობილი ისტორიკოსის ვინე მესხის (გვანე გვარამაძე) ნაამ- ბობი 1881 წ. სოფ. ხაზაბავრაში	362
26. რვაჯერ გაყიდული ქართველის ამბავი	364
27. ყმების მომხრე და მფარველი მესხეთ-ჯავახეთის სოფლები .	366
28. მებატონეების წყევლა-შეზენება XVII საუკუნეში	369
29. საქართველოს რომაელთა მფლობელობის დროს ბატონყმო- ბის და მონების ამბავი	370

საქართველოს გაბთნუბთბის უბბბბბბ ბასალბბ

1. ბეცბრამბბბ საუბუნის ბეორბ ნახბვარში
სამაზრო და საგუბბბბბბ არხბვბბბბბბბბბბ
ბბბბბბბ,
2. ბობსწრბ და ბვბბბ ბნახბვბლ ბბბბბ ნახბბბბბბ,
3. ხალბში ნაბბბბბ საბბბბბბბბბბბბბბბბ

ზაბბბბბ ბბბბბბბბბბ და სხვბბბბ ბბბბ

ს ბბბბ.

საქბრბვბლბს საგამბბბბბბბ კობბბბბბბბბბბ „ბწბბბბბბბბბ“-ს გაბბბბბბ
ბბბ. ხუხუნბბბბბბბბბბბბბბბბბბბბბბბ.

ბზბბბბბბ -- 1925

I.

გაბთნუბთბუ კარტლუი

მასალეგი

თავადი თუ მანიჰვილები.

თავად თუმანიშვილებს თბილისში ძალიან ბევრი ყმები ჰყვანდათ, ამ ყმებთ შორის, ერთი ქვრივი დედა-კაცი ჩვენს უბანში იდგა, მთაწმინდაში. ამ ქვრივ დედაკაცს სამი ობოლი ქალი ჰყვანდა. ბატონმა ჯერ ერთი ქალი წაართო, შემდეგ მეორეს წართმევაც დააპირა, მაგრამ აქ კი მოასწრო დედამა და ორივე ქალი სოფელ ნათლუხს გააპარა დასამალათა. იქ რამდენიმე დღეს დირჩენილან, იქიდან სოფელს წალასყურს წაუყვანიათ, წალასყურიდან თფილისში ჩამოუყვანიათ. ამის შემდეგ ბატონს შეუტყვია მათი ამბავი და ამიტომ კაცები გამოუყენებია. ამ დროს დედას ეს ორივე ქალი წყნეთში გაუპარებია, რამდენიმე ხნის შემდეგ სოფელ ნახშირგორში აუყვანიათ. ბატონს რა შეუტყვია ყველა ეს ამბები, დაუბარებია იმ ქალების დედა და უთქვამს:

შენ, ეი, ქოფაკო! ე მუგუზალივით რომ გაშავებულხარ, წადი, მოიყვანე გოგოები აქ. თორემ მამა არ წამიწყდება ისეთ დღეს დაგაყენებ, რომ გონი ნახშირგორი-კი არა და შენი თავიც აღარ მოგაგონდეს.

დედაკაცს მიუგია:—ქალები დავნიშნეო.

ოჰ ახლა ამაზე ასტეხია ერთი ალიაქოთი, ვაი და ვაგლახი.

— დახედეთ ამ ჯჯიშოებს, მე დავნიშნავ მათა!.. შეუყვირნია ბატონს და სამიოდე სახრეც მიურტყავს. დედაკაცს ტირილი დაუწყია, ტირილზე ბატონი უფრო გაჯავრებულა და ამიტომ ჩაუკეტია კარები და ისე უცემნია, რომ სულ ცხვირპირი-ჩაუმტვრევია, ცემის შემდეგ გამოუგდია კარში.

მეორე დღეს ბატონს თვითონ გაუგზავნია თავის შინა ყმა კაცები სოფელს ნახშირგორში და თავადის ბებუთაშვილის შემწობით უპოვნიათ და წამოუყვანიათ ბატონის სახლში.

ეს ამბავი შეიტყეს თუ არა მისმა ნათესავებმა, მაშინათვე დაქრთამეს ერთი მიკიტანი და მიგზავნეს ბატონთან, რომ ეგები ის ქალები მოგყიდოსო. პატრონებმა მიკიტანს გოგოებში მისაცემი ფასიც დაუნიშნეს, მიკიტანი გამოეცხადა თ. ბ.—ვებს.

— აი ბატონი აღდეკრძელა ღმერთმა, მიესალმა მიკიტანი.
— გაგიმარჯოს ღმერთმა, მიუგო ბატონმა და თანაც დაატანა, უსაქმით არ გაირჯებოდი.
— დიახ საქმე მაქვს, პოლკში მიკიტნის დუქანი გავხსენით და ორიოდ გოგოა საჭირო, რომ იქ ვიყოლიოთ, თუ გყავთ ჭინმე, მოგყიდეთ ბატონო და რასაც თქვენი ბრწყინვალეობა ითხოვს, იმას მოგართმევთ.

— მყავს, მიუგო გაღიმებით ბატონმა.

— როგორ გვიბოძებთ ბატონო, ჰკითხა მიკიტანმა.

— წყვილში თერთმეტს თუ მანს გამოგართმევთ, ბაჯალლო ოქრ.

— კარგი ბატონო, მოგართმევთ, ეს კია რომ წინეთ კი მაჩვენეთ.

— ძალიან პატიოსანი, მიუგო თავადმა და დააბარებინა ქალები.

მიკიტანმა ჯერეთ ქალები სახელებით იცნა, შემდეგ იმ სახის ჩიშნებით, როგორათაც აუწერეს მისმა ნათესაებმა. შემდგომ ამის მიკიტანმა მისცა ფული და ქალები წაიყვანა თავისკენ, რასაკვირველია პატრონს ჩააბარა, მაგრამ საუბედუროთ, არც ერთმა მათგანმა დიდხანს ვერ იცოცხლა და მალე დაიხოცენ, რადგანაც ბატონის დევნისა და შიშისაგან სულ კანკალებდნენო და უკანასკნელ როცა ისიც შეიტყეს, რომ მიკიტანი გყიდულობს ბატონისაგან და თავისს სამიკიტნოში უნდა წაგვიყვანოსო, მაშინ სულ ცოცხლივ დახოცილან.

ასე იცოდა ხოლმე განადირება თავის გლეხებზე ამ პატივცემულმა თავადმაო. მრავალ ქალს დაუმხო ნამუსი და სიცოცხლერო. ამ ბატონზედ იმასაც პრძანებენ, რომ იგი მოლექსეც იყოვო და ხშირად ლექსებსაც სწერდაო. დიახ ეს ასე აღმოჩნდა და იგი ჩვენს ძველს მწერლობაში ცნობილ მელექსეთ ითვლება.

ამ მებატონეს ნაქნარ საქმეთა ცნობებით მთელი ტომი დაიწერებოდა, მაგრამ სად არის ცნობები და ან მის მოგონნი, დღეს აღარავინ არის ამის მცოდნე და როცა იყო, მაშინ კიდევ არც მის ამწერნი იყვნენ და არც არავის მის მოგონება ეპიტნავებოდა. გარდა ამისა ყოველივე ამას ცოდნაც უნდოდა და მოგონებაც. ეს ერთი ამბავი, ვისგანაც ეს დავსწერე, იმან სხვაც ბევრი რამ იცოდა ამ მებატონეზედ, მე კი აღარ მიაბო, ერიდებოდა და სცხვენოდა.

ივრის ხეობაზე, თადია ჩოლოყაშვილმა თავის ყმის ერთ დედაკაცს ფეხის გულები დაუჭრა, ქრილობაზე თაფლი წაუსო.

შემდგომ თმებით ხეზე ჩამოკიდა. ქრილობაზე თაფლი მიტომ წაუსვია, რომ ბუზები მალე დახვეოდა.

დედა-კაცი ხეზედ ორ დღეს ყოფილა ჩამოკიდული და მესამე დღეს მომკვდარა. ვერ შევიტყვე, თუ რა იყო მიზეზი ასე უწყალოთ დასჯისა. ამ ამბის მომგონი დღესაც იქნებიან ივრის ხეობაზედ. ამავე მებატონეს მეტად დიდს უდიერად და ხალხის მტანჯველად ასახელებენ.

დიდი გ. ერისთავი.

დიდმა გ. ერისთავმა დაიკვება, რომ ჩემს სიცოცხლეში (ახალგაზრდობაში) ოცდა ათი მარტო მარაამები მყოლია პირველ ღამესაო. ეს დიდი გ. ერისთავი ის მამულისშვილი გახლავსო, რომელიც ქირთულად ლექსებსაც სწერდა და მისი ერთი ლექსი წოდებით „ახ ივერნო ისპინეთ“ დაბეჭდილია 1832 წ. ქართულს ჟურნალს „თფილისის უწყებაში“. ეს ამბავი უადრომცა მისმა ნაყმევამ მელექსე იოსებ დავითაშვილმა. ამავე პირმა მებატონის უდიერებაზედ ბევრი ამბები იცოდა.

თავ. აგილახვრები.

ქართლში ბარძიმ აგილახვარი დიდი ყმისა და მამულის პატრონი იყო. პირველი ღამე ამანაც იცოდა, ამას გარდა მეტის მეტი ბინძური კაციც იყო. სიბერემდის თან გაჰყვა თავის ახალგაზრდობის სისაძაგლე და სიბერეში რომ ვეღარა შვრებოდა, ყმის გოგოებს დაარჩევდა, რომელიც მოეწონებოდა შეიყვანდა თავის ოთახში, გაატიტვლებდა დედისშობილასა და ჯერეთ ისე უტკეპროდა და შემდგომ ხელებით დაუწყობდა წვალეებსა და შეურაცხყოფასა. ამ ბატონიშვილის სიცოცხლე 1840 წ. ყოფილა. ამას გარდა ამავე ბარძიმ ამ—რმა იცოდა ყმების ტანჯვა, წამება, წვალება და დარბევაც. მისი უდიერობა ისიც იყო, რომ თავის ყმითა შვილებს მარჯვნივ და მარცხნივაც ჰყიდდა. სწორედ ასეთივე იყო ამპირის თანამედროვე, თანამზაძველი და თანანოსახელე ბარძიმ ერისთავი.

1850 წლებში, თ. ამ—რის შვილი გაზაფხულის გასულზე, სანადიროთ გაემგზავრა. სანადიროთ თან რამდენიმე შინა ყმა კაცები გაიყოლა, ამით გარდა მთელი ჯოგი მეძებრებისა, სოფლის ბოლოს რომ ჩაიარა, ერთ ალაგას ვენახიდან გლეხი-კაცი გამოვიდა, გლეხმა ბატონი დაინახა თუ არა, მაშინათვე ქუდი მოუხადა, მიუახლოვდა და სალამი მისცა:

— ბატონი ადღეგრძელა ღმერთმა, მიესალმა მოწიწებით.

— ბიჭო, დღეს, დილით, რატო ბალი ადრე არ ამამიტანე? შე მა-
მაძაღლო შენ, ხომ იცი, რომ მე ბალის ჭამა ადრე მიყვარს.

მოსარწყავი მქონდა ვენახი შენი ჭირიმე და იმაზე დამიგვიან-
და, აი ეხლა შოვიცალე, უნდა დამეკრიფნა და მომერთმია.

— შე წუწუკო, რატომ არ იცი, რომ ბატონის სამსახურისთვის
თავი ქვას უნდა ახალო, ბატონის ვალი-კი უნდა აღასრულო, არ
იცი, რომ მე ბალი ძრიელ ადრე, დილით მიყვარს?!

— როგორ არ ვიცი, შენი ჭირიმე, მიუგო ყმაძე.

— მაშ რათ დავაგვიწყდა?

— მაპატივე შენი ჭირიმე! მომიტევე, დამნაშავე ვარ.

— როგორ თუ დამნაშავე ხარ, შე მამაძაღლო შენა?

გლებ-კაცს ასე უბრალო ლანძღვისაგან ჯავრი მოუვიდა, იმ
წამშივე ისურვა, რომ გაქცეულიყო და ბალი მოეტანა ბატონისთვის.

მამამზე ერისთავი

(მელექსე იოსებ დავითაშვილის ნაამბობი)

მამამზე ერისთავი გლებებს ისე სტანჯავდა და ისე აწეწებდა
რაისა გამო ერთხელ თავის მონა გლებს ასე უთხრა:

ბიჭო! თქვენ ჩვენი ისეთი ყმანი ხართ, რომ ჩვენ, შიმშილის
დროს, თქვენი ნახევარი გვერდიც-კი გვეჭმებო. ამ ძლიერი მება-
ტონის ბოროტების შესახებ მთელი ტომი დაიწერებო, მაგრამ საი-
დან მისი მომგონებელი აღარავინ არისო.

მელიტონ ბარათაშვილი

(ივ. კერესელიძის ნაამბობი)

მელიტონ ბარათაშვილი მეტის მეტი სასტიკი კაცი იყო. მის
წინაშე გლებთა ღირსება ჩალის ფასათ ღირდა, გლებებს ისე უცქე-
როდა, როგორც მეტს ბარგს, ძაღლებს ანუ უკეთ რომ ვსთქვათ უფ-
რო მონებს. თავის დროს გლებებზედ მელიტონს ისეთი გავლენა
ჰქონდა, რომ თბილისში მისის შიშით ვაჭრები და ხელოსნები თავის
ღუქნის წინ სკამზე ჯდომასაც ვერც-კი გაბედავდნენ, როცა კი მე-
ლიტონი თბილისის რომელიმე ქუჩაში გაივლიდა, ისეთი ყოფილა
იგი. ამის სისასტიკე ცნობილი იყო არა მარტო თბილისში, არამედ
მთელს საქართველოში.

ამის სახლში მუდამ დღე ისეთი სადილები იმართებოდა და

იგი ისეთი მჭამელი მებატონე იყო, რაის მეოხებით მას მუდამ დღე ორი ყმა კაცი ჰყვანდა დაბანდებული მარტო თევზის საჭერათ, ესენი ორთაქალისკენ მუდამ დღე დადიოდნენ და ახალ თევზს იჭერდნენ. თქვენი მტერი, როცა-კი ესენი თევზის ჭერას ვერ მოახერხებდნენ, ვაი მაშინ მათს სიცოცხლეს და ცხოვრებას, შიშით სახლში ველარ მოვიდოდნენ, თორემ ცემით მოჰკლავდა. მელიტონი სასტიკი იყო არა მარტოდ თავის მონებში, არამედ თავის სახლობაში და თავისი ამხანაგებშიაც, მეუღლესაც კი სტანჯავდა თურმე, პოეტის დედას.

ერთი იმის ყმის ქალი, ერთმა მდიდარმა სომეხმა შეირთო. მისი ყმის ოჯახი მეტად ღარიბი იყო, გარეთუბანს, ერთს მიწურს ქოხში იდგნენ და სიძე-კი შეძლებული კაცი იყო, მასთან ნასწავლიც, ქორწილში ჩვენც დაგვბატყეს, ჩვენთან იმ დროს ტფილისის ყველა სასწავლებლის მასწავლებლნიც, ზოგიერთი თავადიშვილებიც, სხვათა შორის იმათში ერია ალ. ორბელიანიც (პუპლია) და მისთანანიც სხვანი.

ქორწილის დროს მე ყიყავი მეთაურად. მდიდარმა ქვემო ქვეყნელმა სომეხმა მე დამავალა ქორწილის სამზადისის მოგვარება, რაისთვისაც ფულიც მომცა წინათვე. მე დავიჭირავე მუსიკა, საზანდარი, საქორწილო სახლიც, მაშინდელი კომერციული სკოლა, რომელიც შუაბაზარში იყო. ყველაფერი მოვამზადეთ დიდის დიდებით. საქორწილოთ ქალი თავიანთის ქოხიდან გარეთ უბანს სხვის სახლში ავიყვანეთ, რადგანაც მათს ლატაკ ქოხში საქმროს სტუმრებით მისვლა შეუძლებელი იყო. სხვის სახლში უნდა მოერთოთ პატარძალი და იქიდან უნდა წამოიყვანათ ქალი.

დანიშნულს დროს, მეფე და მისი სტუმრები დროშეებით წავიდნენ ქალის წამოსაყვანად. მივიდნენ თუ არა, ამათ ქალიანთ კარებზედ კომბლებით კაცები დახვდნენ და ყველა ესენი არ აუშვეს ქალიანთ ოთახში. ბევრი საუბრის შემდეგ გამოირკვა, რომ ქალი მელიტონ ბარათაშვილის ყმა არის და ვიდრე ბატონისაგან ნებართვას არ მიიღებთო, მინამ ქორწილი შეუძლებელია, ამის წანააღმდეგი ვინც იქნება, ჩვენ იმათ ამ კომბლებით დავტყუიპავთ და ქალს კი არ მივცემთო.

სახლში დიდი ჩოჩქოლი შეიქნა, ყველა ქართველს სწყინდა, რადგანაც მთელი ტფილისის მოწინავე მასწავლებლები იქ იყვნენ დაპატიებულნი, ამის გარდა ქართველ თავადის შვილების რიცხვიც დიდი იყო მათში, ბევრი წარჩინებული გვარის შვილნიც ერივ-

ნენ, გარდა ამისა სამარცხვინო იყო ეს მით უფრო, რადგანაც ქართველ მებატონის ღატაკ ოჯახის ქალს შეძლებული და მასთან ნასწავლი კაციც ირთავდა. ბევრი ლაპარაკის შემდეგ, ალ. ორბელიანს დაავალეს, რომ იგი წასულიყო მელიტონ ბარათაშვილთან და ქალის ჯვრის წერის ნებართვა აეღო, მაგრამ ალ. ორბელიანმა ასეთი დავალება არ მიიღო. მან სთქვა:—ნუ გამგზავნი, ნუ დამავალეებთ თქვენნი ჭირიბე, თორემ იმ გვარის შემარცხვენელს სისხლს შევამთხვევ, მეცერ წავალო.

ბევრი თათბირის შემდეგ მელიტონთან წასვლა ისევ მე მარგუნეს და მღვდელს მელითაურს, ბატონიშვილების წინამძღვარს*). ამ დროს უკვე 10 საათი იყო. ჩვენ ორნი წავედით. მაშინ მელიტონ ბარათაშვილი ანჩისხატის ეკლესიის პირდაპირ, თავის საკუთარ სალში იდგა, სადაც დაიბადა ნ. ბარათაშვილიც. ამ დროს პოეტი (კოცხალი ალარ იყო. მაშ ეს იქნებოდა 1850 წელში. ჩვენ მალე მივედით ბარათაშვილისას, ჯერეთ მე შეველი, მღვდელი მელითაური აივანზედ მიცდიდა. მელიტონი ჩიბუხის წვეით გამოვიდა დარბაზში, მომესალმა და მისვლის მიზეზები მკითხა, მეც მოვახსენე. მან იუარა და მასთან ისეთი ლანძღვა-გინება დაიწყო, რომ მღვდელმა ველარ მოითმინა და პირდაპირ დარბაზში შემოვიდა და მელიტონს კიცხვა დაუწყო ასე:

— რა ღმერთი გიწყრება, არ გცხვენიან, რას ჩადიხარ შე უღმერთოვ, შენა.

— რათ უნდა მცხვენოდეს, ყმა ჩემია და მე ჩემსას ვთხოვულობ, ასეა ჩემა ბრძანება, მომცემთ ჩემსას—ხომ კაი, არ მომცემთ და ვერც არას ჩემგან მიიღებთ.

— რა მოგართოთ? ვკითხეთ ჩვენ.

— 1000 მანეთი, მოგვიგო მან.

ბევრი ლანძღვა გინების შემდეგ, როგორც იქნა 500 მან. მოვრიგდით. მაშინათვე მღვდელი მელითაური გაექანა საქორწილო სახლში საქმროსთან და საქმე შეატყობინა, საქმროს მაშინათვე მიეცა 500 მან. ეს ფული მალე მოიტანა, ბარათაშვილს ჩავაბარეთ, მხოლოდ ამის შემდეგ მოგვცა მან ნებართვა ჯვრისწერის და ქალის

*) ამ მოხუცებულს მღვდელს მელითაურს, რომელიც ოდესმე ყოფილიყო მეფე გიორგის და მის შვილების დროს მეთაურად და შემდეგ მოძღვრად, მეც მოვესწარ კარგა ხანს. იგი გარდაიცვალა 1876 წ. 94 წლისა

წაყვანის, რაის გამო ბარათიც დაგვიწერა ასე რომ ამ დროს თითქმის შუა ღამე იყო, ქალი და ვაჟი, დიდი ძალი სტუმრებით გამზადებულნი ეკლესიაში უცდიდნენ მელიტონ ბარათაშვილის ბრძანებას. როგორც იქმნა, ჩვენ მიველით ეკლესიაში და ჯვრის წერაც შეასრულეს.

უნდა ითქვას, რომ მღვდელს მელითაურს და ბარათაშვილს დიდი უსიამოვნება და გმობა-კი მოუხდათ ურთიერთშორის. მღვდელი სასტიკათ ჰკიცხავდა და იგი კიდევ მას დიდათ ემუქრებოდა. გამეორება ამ ლანძღვა გმობის მე არ ძალ-მიძს, გავკვირდი მათს სიტყვებზედ. მელიტონ ბარათაშვილმა მეტად ცუდი სიტყვები დახარჯა. სთქვა მანვე—ამბობდნენ მრავალნი, რომ პოეტს ნ. ბარათაშვილს სწორედ ასეთ საქციელისა გამო დიდი უკმაყოფილება ჰქონდა გამართული თავის მამასთან. იგი ისეთ უგვან წესებს ვერ ეთვისებოდა და მიტომ არც ენატრებოდა მამასთან ცხოვრებაო. მიზეზი ეს იყო, რომ მათს ოჯახში ყოველთვის განხეთქილება არსებობდაო. მეტის მეტი ბოროტი იყო მელიტონი, მრისხანე, კინტოური გინების მცოდნე, დესპოტი, გლეხების დამრბევი, გლეხების მცემელი და თვით მცირე წლოვან გლეხთა შვილების მტანჯველი და მჩაგვრელიც იყო. სრული სახე იყო არსენას დამრბევის ზაალ ბარათაშვილის. იგინი ნათესავებიც იყვნენ ერთმანეთის.

ივანე კერესელიძის ნათესავები.

ერთხელ „ცისკრის“ რედაქტორ ივანე კერესელიძესთან საუბარი მომიხდა დ. ჭონქაძის შესახებ. მისგან დაწერილ მოთხრობა „სურამის ციხე“-ზედ საუბარში მე შევეხე ქართველ ბატონყმობის ხანას; დავგმე იგი, როგორც მავნებელი წესწყობილება და საქართველოს ერის შემასუსტებელი, თითქმის დამლუპველი ძალა. გარდა ამისა ვახსენე ზოგიერთი ისეთი ქართველ მამულიშვილ მწერლებიც, რომელნიც თავიანთ ყმებს სასტიკათ სდევნიდნენ და აწვალებდნენ. ივანე კერესელიძეს ჩემი შეჩვენება და ცნობები ეწყინა, ამიტომ შემდეგი მიამბო:

— დრო ისეთი იყო, რომ ქართველთ მოწინავე კაცებს სულ არ ჰქონდათ ყმების ვითარების გაგების შეგნება, თქვენ იმათ თქვენის დროის თვალთ კი ნუ შხერთ და ისე სჯით, არამედ ისე განსაჯეთ, როგორც რიგია და მაშინ შეიძლება, რომ იგინი თქვენ ისე არ გაკიცხოთ, როგორც ჰკიცხავთ.

ჩვენ ამაზედ ცხარე საუბარი მოგვიხდა. მე ჩვენი ზიოგიერთ ქართველ მებატონეების მამულისშვილობა სრულიად უარყავი, ამ უარყოფით მე ბევრის პიროვნებასაც შევეხე და იგინი ყოველნაირის მხრით სულ უმნიშვნელოთ ვალიარე. ი. კერესელიძემ მაინც თავისი არ დაიშალა და კვალად აი რა მიაგბო:

— მოითმინეთ, აი, რას გეტყვი: ალექსანდრე ორბელიანი დიდი ქართველი კაცი იყო, გლეხების შემბრალებ და გლეხების მოწყალეც; ჩემიც კარგი მფარველი იყო და ნამეტურ ჩემი ჟურნალ „ცისკარის“, საქართველოს დიდათ მოყვარე. გზაში რომ მათხოვარს ნახავდა, ჯერე ფულს აჩუქებდა და მერე მისის სიბრალულით იტირებდა. აი ასეთი კაცი იყო ალექსანდრე ორბელიანი, მეფე ერეკლეს ქალის თეკლეს ძე. ყოველგან ქებული იყო ეს კაცი და დიდებული, მაგრამ აი ამანაც რა ჰქნა ერთხელ ქართლში: ერისთავი ცნობილი იყო ვითარცა თავის ყმათა გამსყიდავი. ერთხელ ამ ერისთავისაგან ალ. ორბელიანმა ერთი გლეხის ოჯახი 150 მან. იყიდა; ოჯახი შესდგებოდა ქმარის, ცოლის და ორი შვილით—ქალ-ვაჟით. ყველა ესენი ტფილისში ჩამოიყვანა და სახლში ჰყვანდა დროებით დაკავებული, მერე მოგებით განიზრახა მათი დაყიდვა. გლეხებმა ტარილი შექმნეს და ვედრება დაიწყეს, ალ. ორბელიანს ვედრებოდენ:

— ბატონო, ცალ-ცალკე ნუ გაგვიყიდი. გვიმსახურეთ თქვენს მონათ, თქვენს ფეხის მტვრად და ნუ დაგვაპნევთ.

ეს გლეხები ჩვენც გვეცოდებოდა ძრიელ და ჩვენს ვარდა მთელ უბნის ხალხსაც ძრიელ ებრალებოდა. ალ. ორბელიანი ჩემი ნათლია იყო, მე მაშინ გიმნაზიაში ვსწავლობდი და ერთხელ მეც კი ვსთხოვე და შევხვეწე, რომ ეს გლეხები მას არ დაეყიდნა ცალ-ცალკე, არამედ თვის ყმად დაეტოვებინა და თუ მაინცა და მაინც დაჰყიდდა, მაშინ ერთად დაეყიდნა. ესეთი თხოვნა სხვებმაც დაავალეს, მაგრამ საქმე სულ სხვაფერ დატრიალდა. ქმარი კახეთში გაყიდა, ცოლი სომხეთში, ბიჭი ერევნელ სომეხს მჰყიდა და ქალი კი შინ დაიტოვა გოგოდ და როცა თავისი ქალი დარია გენერალ ქობულოვს მისცა, მაშინ ეს გოგო მის ნებითეგში გააყოლა. შემდეგ ეს მოახლე გოგო ქობულოვას მეუღლემ გაათხოვა, ერთ ქართველ პარტნოვს მისცა. ესლა შვილებიც ჰყავს, ერთი მისი კარგი ვაჟი ტელეგრაფში მსახურობს, კარგი ემაწვილი კაციც არის. ახლა აბა რას იტყვი შენ ალექსანდრე ორბელიანზედ?

— კარგს არათერს, აქამდის მე მასზედ სხვა შეხედულება მქონდა

მას მე ვთვლიდი გულშემატკივარ ქართველ მაძულისშვილათ — დღეის შემდეგ კი მასზედ შეხედულებას შევიცვლი. მისი არც მამულისშვილობა მწამს და არც საქართველოს სიყვარული, როცა თავის გლებთა ოჯახებს ასე ყიდულობდა და ჰყიდდა მოგებით და ამ მოგებისათვის საბრალო ოჯახების ერთობასაც უსამართლოდ არღვევდა და მის წევრთაც აქეთ-იქით აბნევდა.

სწორე მოგახსენოთ, მე ძრიელ მეწყინა კერესელიძისაგან ასეთი ამბების გადმოცემა, რადგანაც ალ. ორბელიანზედ სხვა შეხედულება მქონდა და სწორეთ მისი წყალობა იყო, რომ ღრე ალ. ორბელიანის ნაწერებიც დავბეჭდი — ტრაგედია: „მეფე ერეკლე მეორე“, „ღვით აღმაშენებელი“ და სხვა ისტორიული ნაწერებიც ცალ-ცალკე წიგნათ გამოვეცი. ეს ალ. ორბელიანი ღვიძლი ძმა იყო ვ. ორბელიანისა და ამან უფრო გამაგულისა. ვსთქვი: ჯერეთ, რომ ასეთი კაცი ისეთი თვისებებს ყოფილა და გლებთა მდევნელი, აბა სხვებზედ რაღა უნდა თქმულიყო. მთელი XIX საუკუნის შემდეგი დრო, ქართველ გლებთათვის მე ვიცანი სრულს მონების დროთ. მთელი საუკუნე ერთ უმეცრების დარგათ ვალიარე. ივ. კერესელიძე ამაზე უფრო გაგულისდა და დაიწყო აღექსანდრე ორბელიანის მართლება ასე:

— მართალია, ის კაი ქართველი კაცი იყო, მაგრამ რასაც თქვენ დღეს ფიქრობთ, მის მოფიქრება მაშინ იმას არ ჰქონდა. გინდ რომ ჰქონიყო, მით რას იზამდა, არათერს. აგერ 1860 წ. „სურამის ციხეს“ დამწერი ჭონჭაძე კინალამ კუკიის ხიდიდამ გადააგდეს მტკვარში, აბა რას ლაპარაკობ ჩემო ზაქარია, ეს როგორ შეიძლება, რომ რასაც თქვენ დღეს ჰაზრობთ, ის თქვენ 60 წლის წინად ყოფილ კაცებს მოსთხოვოთ.

სამწუხაროდ, მე ველარ შევიკავე თავი და ალ. ორბელიანი და მის დროის ყველა ქართველი მებატონეები სასტიკად ვკიცხე და ვგმე. ივ. კერესელიძემ რა ნახა ჩემი აღელვება, მან სხვა ამბების აღარა მითხრა რა, თუმცა ესეც კი სთქვა:

— ასეთ ამბებს სხვა მწერლების და თავადისშვილების ცხოვრებიდამაც ვიამბობ, მოითმინე.

მე კი მოვითმინე და დაეწყნარდი, მაგრამ მან აღარათერი მიამბო, ნამეტურ ისეთი ცნობები, რაც ქართველ მწერალთ თავადისშვილთ მამებს მოემოქმედებინათ თავიანთ გლებებზედ.

ახს. კობიაშვილი.

(სოფელ ხაგურამოს მცხოვრების გლეხის ყანდაშვილისაგან ნაამბობი).

აზნაური კობიაშვილი თავის ყმა გლეხს ერთ ხეს აბარებს მოსაელელად და თან ასე ეუბნება:

— ამ ხეს მოუარე კარგად, არ გახმეს, თორემ შენც გაგახმობ.

ყმა უვლის ხეს კარგად, მაგრამ უკანასკნელად ხე რაღაც მანქანებით ხმება. ბატონი ამისთვის ყმას სდევნის სასტიკად. ყმას კისერზედ აჯდებოდა და ისე დადიოდა აქა-იქ. ამ გლეხს ისე აცლიდა ჭანცს, რომ იგი ხშირად ღრიალებდა კიდეც.

ერთი გლეხისთვის ოსტატური უნაგირიც გაუკეთებია, ტანზედ დაუდგამს და ზედ ისე ჯდებოდა თურმე. ასე და ამნაირად სტანჯავდა ყმებს. ყმების ტანჯვამ საქმე იქამდე მიიყვანა, რომ უკანასკნელს აზნაური კობიაშვილი თავის ერთმა ყმათაგანმა შორიდან თოფით მოჰკლა. მკვლელის კვალს ვერაფერს მიაგნო, ვერა შეიტყვეს რა. ყველამ კი იცოდა კარგად, რომ იგი ყმის მოკლული უნდა ყოფილიყო. ეს მებატონე ისეთი სასტიკი ყოფილა, რომ დუშეთის მაზრაში, თავის ყმებს გარეშე, არც სხვის ყმებს აყრიდა კეთილსაო. მიტომ ლოცავდნენ თურმე მებატონის მკვლელს გლეხები საერთოდ.

ესტატე ციციშვილი.

1830 წლებში, საციციანოში, თავად ესტატე ციციშვილმა თავის ერთ ნაყმევთაგანი კალოში შეაბა, თვითონ დაჯდა კევრზე და დაუწყო სახრით ცემა და კალოზე შემორეკა. რამდენიმე ხანი გლეხი მარდათ დადიოდა. დაღლილ-დაქანცული თუ შეჩერდებოდა, ბატონი მაშინათვე საბრეს გადაუშნივლებდა და უყვირებდა, როგორც ცხენს, ან ვირს: „აქე შე მამაძაღლო“. პირველ დღეს, გლეხმა, როგორც იქმნა დააღმა, საღამოზე ბატონმა გლეხი სახლში გაუშო და თანაც ასე დაემუქრა: „შენისთანა მამაძაღლებს ასე მოვარჯულებ“.

მეორე დღეს გლეხი ავით გახდა, რამდენიმე ხანი ლოგინათ ჩავარდა, შემდეგ ცოტა მოკეთდა, კარგად გახდა, კარგათ გახდომის რამოდენიმე ხნის შემდეგ ბატონს ტყეში მიმავალს დახვდა და ხანჯლით აკუწა: ეს შემახვევა ვერაფერს ნახა, მაგრამ ყმას მაინც შინებია და ამიტომ იგი გაქცეულა ახალციხეს, აქიდან ართვინს გასულა

და იქ თავი შეუფარებია. ციციშვილის ნაყვევრ გლეხებისაგან ხშირად გამიგონია ამ ესტატეს შესახებ შემდეგი:

იმ ამოსაწყვეტმა ბატონმა, განა ერთი კაცი შეაბა და მონინარიკლა, არა, თითქმის მთელი სოფლის გლეხ-კაცებსა ასეთივე მწარე და შავ დღეს აყენებდა. ნამეტნავათ ყველაზე უარესად უფრო ისეთ ოჯახს აწიოკებდა, რომელნიც ცოტა შეძლებულნი იყვნენო, მაგრამ მუდმივ აწიოკება და ბატონის დევნა მათ ბოგანოთ ჰხდოდა და ოჯახობით სულ მიწასთან ჰსწორდებოდნენ. სულ რომ მოვყვეთ ჩვენი ბატონიშვილებისაგან ნაქნარ საქმეებს ათს წელიწადს ვერ გავათავებთ.

ესტატე ციციშვილი სხვაც იყო, ერთი იყო მეფე ერეკლეს ქალის ნაშობი. იგი იყო დეისტვატ. სტ. სოვეტნიკი, მოკვდა ნიჟ ნოვგოროდში. ეს იყო ქალაქ თბილისის მოურავი რუსების მოსვლის დროს, იყო დიდი ყმა და მამულის პატრონი. პ. იოსელიანის სიტყვით ეს ესტატე ქართულ მწერლობაში დახელოვნებულიც ყოფილა. ხალხის გადმოცემა ვის ეხება, ამ ესტატეს, თუ სხვა ვინმე ესტატე არის, ამის ჩვენ არაფერი ვიცით. გადმოცემით კი ეს ცნობილი ესტატე ციციშვილიც დიდი დესპოტი და ბოროტი ყოფილა ყმებში. ამავე ესტატე ციციშვილს, თფილისის დღეინდელი დიდი ქარვასლის ადგილი, თფილისის გამგეობის პირდაპირ, თანამშროვისათვის ორ დღის ფასში, კულაში და ორს საკაბეში მიუყიდნია.

თავ. გეგუთაშვილი.

1825 წლებში, თავად ბეგუთაშვილს სწვევია ერთი ვიღაც მიკიტანი, ეს ამბავი ყოფილა სააღდგომოთ თუ საახალწლოთ. მიკიტანი ნაყმევი ყოფილა, მაგრამ ბატონს არ სცოდნია და ვერც უცნია იგი, რადგანაც მიკიტანი გამდიდრებულა. მისულა სახლში და უნახავს ბატონი, რომლისთვისაც მიულოცნია.

— ბატონი აღდგერძელა ღმერთმა! პატივი სცა მოწიწებით.

— აი გადღეგრძელოს ღმერთმა, მიუგო ბატონმა.

— თქვენი პატივი და დიდება, თქვენი პუჯ მარილი ყელში ამომდის, ამის გამო განვიძრახე, რომ გხლებოდით და სადღესასწაულოთ პატივი მეცა, მიტომ გიახელით კიდევ. მე დიდათ მოხარული ვარ, რომ თქვენ მე, ე. ი. თქვენი ყმის შვილი ასე კარგად მიმიღეთ. რაკი თქვენი სიყვარული ასეთი უხვია და გაუზომელი, მე მოგართმევთ შემდეგ ნივთებს:

ამოულაგებია და დაუწყვია ბატონის წინ ოქრო-ვერცხლის ნივთები. ბატონი გაკვირვებულა ნივთების რიცხვისაგანა. ყმას ეს ნივთები იმ აზრით მიუტანია, რომ ეგები გამანთავისუფლოსო. ბატონს მიუღია ნივთები და შემდეგ ამისა გამოუკითხავს დაწვრილებით მისი ცხოვრების ამბები. მიკიტანსაც მოუხსენებია ყველაფერი დაწვრილებით, შემდეგ თავისუფლებაც უთხოვინია, რაისა გამო ერთი თუ ორი ასიგნაციაც მიუერთევიან. ბატონს რასაკვირველია გახარებია ესენი და შემდეგი მიუგია მისთვის:

— მე დიდათ მეწყინა, რომ შენ განთავისუფლების თხოვნა გამიცხადე, განა მე ღირსი არა ვარ, რომ შენისთანა მიკიტანი ბიჭი ყმათმყვანდეს. რიგი არ არის, განთავისუფლება რომელია.

ჩვენ რა ფულებით გვიშოვნია ყმები. ჩვენ სისხლი გვიღვრია მეფეთა სამსახურში და ისე გვიშოვნია. განთავისუფლება რომელია, კაცი მჭამლები ხომ არა ვართ, თავს ხომ არავისა ვჭკრით.

მიკიტანს ჯავრი მოსვლია და გადუწყვეტია, რომ ფულს შევაძლევ და ეგები მაშინ მაინც გამანთავისუფლოსო.

ამის გამო განუშეორებია:

— ბატონის მზემა, რომ აქ საწყენი არაფერია, მე განთავისუფლებას გთხოვ, მაგრამ თქვენ მის შემდეგაც თქვენს ერთგულ ყმათმიგულეთ.

— მაშ რალათა მთხოვ შე კაი კაცო, თუ საქმე ეგრა?

— თქვენი შეილების სადღეგრძელოთ გამანთავისუფლეთ ბატონო, ვითომც ტყვეთ ვყოფილვარ და მოვსულვარ თქვენთან. გეხვეწები შენი ჭირიმე, ნუ მეტყვით უარს, ბატონის სამსახურში მე ყოველთვის მზათ ვიქნები, რომ გემსახუროთ, ემუდარა მიკიტანი. ბატონი განრისხებულა ამაზე და მიუგია:

— ნუ მიბედავ მაგას, თორემ მე მეწყინება.

— ბატონო თქვენი ღვთის გულისთვის ნუ მომკლავთ კაცს.

ამ დროს ამოიღებს ჯიბიდან ოქროს რამოდენიმე ფულებს და დაუწყობს წინ, რომ ეგები ეხლა მაინც მომხედლოსო.

ბატონი ეტყვის:

— ეგ ნივთები და ფული შენი ნებით რომ არ ამოგელო, მე ძალით ამოგაღებინებდი. კიდევ კარგი, რომ შენვე ამოალაგე.

ამ დროს მიკიტანი გაჯავრებულა და დაუწყია ხმა მალღივლაპარაკი. ამ ლაპარაკზე ბატონს ჯავრი მოსვლია დაუბარებია ბიჭები, მიკიტანი გაუყვანიათ ბოსელში, გაუტიტვლებიათ და იმდენი

უცემიათ, რომ ცხვირ პირიღამ სულ სისხლი სდინებია. ცემის შემდეგ სხვა მისი საკუთარი ნივთებიც წაუბრებიათ, გაყიდვასაც დაუჭრებია. მიკიტანისაგან თავის თავის ზვარაკათ შეწირვის მიზეზი შემდეგი გარემოება გამხდარა. იგი თურმე სხვა ქალაქში აღებდა სამიკიტნოს, უნდა წასულიყო, სადაც დარჩებოდა კარგა ხანს. ბატონის კი ძრიელ შინებია ვაი თუ შემიტყოს და მერე ხელ-ფეხ შეკრული მომიყვანოსო. სჯობს წინათვე ვსოხოვ განთავისუფლების ქალაქდსაო, მაგრამ მის წადილს ამოთ ჩაუვლია და თავისუფლების ნაცვლათ თავ-პირის მტერევა მიუღია და უსამართლოდ გაგლეჯ-გაცარცვა. ამ ბატონიშვილზე და მთლათ მათს მეგვარეებზედ ძველად ბევრი ამბებია დაშთენილი. თფილისში მათ ყმები მრავლად ჰყოლიათ, უმეტესი ნაწილი ყმების ვაჭრები და ხელოსნები იყვნენ თურმე, რომელთაც ხშირად სჩაგრავენ და დიდს გადასახადსაც ახდევინებდნენ. ამ ბატონის და მათი მეგვარეთა ქალები შევიდოდნენ ხოლმე თავიანთ ყმა გლეხთა სავაჭროებში და რომელ საქონელსაც მოიწონებდნენ, იმას მაშინათვე აიღებდნენ და წაიღებდნო, მათი დაშლა ან უარის თქმა ყმას არ შეეძლოვო. ასეთის წაღებ-წამოღებით ძრიელ ხშირად სხვადასხვა ახლათ ფეხ-ადგმული ვაჭრები უცებვე ღარიბდებოდნენ ხოლმეო, ყმა ვაჭრები ასეთს გარემოებისაგან დარბეულები იყვნენო.

აზნაური ბაბაშვილი.

1830 წლებში ვიღაცა აზნაურს გაბაშვილს ერთი გოგო შეიდ მანათათ გაუყიდნია. ვერელ მიკიტანს უყიდნია, მიკიტანი ახალ-გაზრდა ყოფილა. გოგო დაუორსულებია, რამდენიმე ხნის შემდეგ, ქალის პატრონებს შეუტყვიათ, რომ გოგო ბატონს აღარ ჰყავს სახლში, ვიღაცა მიკიტანისთვის მიუყიდნია, იმ მიკიტანს დაუორსულებიაო. პატრონებს დაუწყიათ ძებნა და მოუძებნიათ მიკიტანი. მინამდის გოგოს ნახავდნენ და საქმეს გამოიკვლევდნენ, გოგო სადაც მიმალეს, ვეღარა იპოვეს. ჰაი აქეთ, ჰაი იქით, მაგრამ ჩაიყლაპა. ამ ცივს უარზე არც ბატონი წასდავებია და არც მაშინდელი მთავრობა.

გოგო კი უმიზეზოდ, შეუნიშნავად დაკარგულა და დაღუპულა საბრალო. ზოგნი იძახდნენ მოკლესო, ზოგნი იძახდნენ, რომ მიკიტანმა მოკლა და ქურხანების დახურულ ქაში ჩაავდოვო. ამის მიზეზი უფრო ის ყოფილა, რომ გოგოს ცოლათ მომახვევენ თავზეო და

შე სომეხი ვარ და გოგო ქართველიო. პატრონებს ბევრი უჟაფხურებით, მაგრამ ვერას გამხდარან. ბატონისთვისაც უკითხავთ, რომ ჩვენი გოგო რა უყავიო. ბატონს მიუვია, ერთ კარგ კაცს რუსეთში მოახლეთ გავატანეო. ჩიკიტინისთვის მე არ მიმიყიდნიაო და ან როგორ ვიზამდი მაგასო.

მელექსე ზაალ ბარათაშვილი.

მელექსე ზაალ ბარათაშვილი, ძრიელ სტანჯავდა თავის ყმებს. მრავალთ ისე უღმერთოთ და უსინიდისოთ აწვალვდა რომ ვინ იცის, ან ვინ მოიგონებს იმ ტანჯვებს. პირველ ღამეობით, ხომ გარყვნა მთელი სოფელი თავისი საყმო, მრავალი პატიოსანი ოჯახები ისე დასცა ზნეობით, მრავალი შეძლებული ოჯახის ვაჟ-კაცის შვილებიც ისე დაალატაკა, ისე დააწიოკა და დაღუბა, რომ ბოლოს ამ პატივცემულმა მამულიშვილმა მელექსემ ღირსეული სამაგიერო სასჯელი მიიღო.

ეს სასჯელი გახლდათ ის, რომ მის ყმის შვილის ხელით სიკვდილით სიცოცხლის აღსრულება მიიღო. 1810 წ. ღამე, ლოგინში მწოლარ ბატონს დაეცა თავისი ყმა და სულ ლუკმა-ლუკმა აკუწა. ამკუწავი ახალციხეში გადავარდა და შემდეგ ყაჩაღობა დაიწყო, ყაჩაღობდა თრიალეთს, ახალციხისკენ და სამშვილდეს. ეს პირი არსენასაც მოესწრო. არსენას ბატონიც ხომ ზაალ ბარათაშვილი იყო, ხოლო ეს სხვა ბარათაშვილია. როგორც ეტყობათ ორივენი ერთი აზროვნების ყოფილან თავიანთ ყმების დევნაში ერთი გვარისშვილი სახლი კაცებიც.

პარკოს თაქთაქიშვილისაგან ნაამბობი.

სოფ. წვერის მებატონე აბელ კალატოზიშვილმა, 1850 წ. ჩაიღინა შემდეგი საქმენი:

ამისმა ყმა გლეხმა მექვაბეშვილმა შეირთო ცოლი. ჯვრის წვერის დღის, ბატონმა გაუგზავნა კაცი და შეუთვალა:

— ცოლი უჩემოთ არ იხმარო, პირველი ღამე ჩემიაო.

მექვაბეშვილი უარზე დადგა და შეუთვალა:

— ბატონო! მე ამას ვერ ვიზამ. შენ ჩემი ბატონი ხარ და არა ჩემი ცოლისა; რითაც და რაშიაც გნებავთ, საბატონო ყოველივე საქმესა მუშაობაში მე გემსახურები და არა ჩემი ცოლი.

ბატონი ამაზე ძლიერ გაჯავრებულა და შეუთვლია:

— როგორ თუ მიზედავ შენ მაგას? მე შენ გიჩვენებ...

ბატონი ძალაზე დადგა, მაგრამ მექვაბეშვილმა არ მისცა ცოლი, თავის სიტყვა გაიყვანა. ბატონმა ამის გამო აყრა დაუპირა და დარბევა, მაგრამ დროებით თავი დაანება ამას, ყმა ძრიელ მაგრა დაუდგა და შეუთვალა:

— რასაც შენ დამიპირებ, მე უარეს გიხამ, რადგანაც ჩვენ, გლეხნი უფრო მრავალნი ვართ თქვენზედ—თქვენ დაწყნარდით, თორემ სულ ამოგწყვეტავთო.

ცოტა არ იყოს ასეთმა წინადადებამ მებატონე შეაფიქრა. სთქვეს მრავალთა—მართლა გლეხები ჩვენზედ მეტნი არიან და პირი რომ შეკრან, მაშინ თქვენი მტერი, რასაც ეგენი ჩვენ გვიზამნო, მაგრამ არა უშავს რა, კანონი დასჯის მათაო.

თავ. მაჩაბელი.

1855 წ. მაჩაბელი, თამარშენში მცხოვრები, გადაეკიდა ერთ თავის ყმის ცოლს—დამმორჩილდით. ქალმა თავის ქმარს შესჩივლა. ქალი წყალზე წავიდა, ბატონი თან დაედევნა, ქალს წყალზე თხოვნა დაუწყო. ქმარი შორო-ახლოდან უჩხერდა. ქმარმა ესროლა თოფი და იქვე მოკლა ბატონი. ამის შემდეგ გლეხის ოჯახი ამ სოფლად აყარეს ბატონის მეგვარეებმა და მთლათ აიკლეს და დარბიეს, მაგრამ არც თვითონ დაადგათ კარგი დღე. ასეთიან საქმისაგან ხალხი მათ ყოველთვის. სძრახავდა და ერთი წუბაკი თავადის გულისათვის, სხვა მის მეგვარე პატიოსან თავადის შვილებსაც ჰგმობდა ხალხი ყოველთვის. ამ მებატონეს დიდათ მტრობდენ ოსებიც.

ღუშეთში შეკრებილი ამაბავი

ქართლში, ერთმა ვიღაცა ნაოსარ ქართველმა ერთი კაცი მოკლა, მკვლელი ოქროს კარიანი სამეზბისაქენ გაიქცა და იქ იფარავდა თავს. ამ კაცს გზათ შეხვდა ერთი მეცხვარე მთიული, ერთმანეთს დაპარაკი დაუწყეს, უკანასკნელ ნაოსარ ქართველმა უთხრა შემდეგი:

— მე აქეთ თავს ვიფარავ, ამ ეკლესიის გარშემო დავდივარ.

— მიზეზი რა არის? ჰკითხა მთიულმა.

— კაცი შემომაკვდა, მიუგო ნაოსარ ქართველმა.

— ოო, კაცი შემოგაკვდა?! და იძრო სატევარი, მინამ ეს ამას ამოიღებდა, მინამ ნაოსარ ქართველი გაექცა, უკან მთიული გამოუდგა, მაგრამ ვერ დაეწია, უვნებლათ გადაარჩა.

რამდენიმე ხნის შემდეგ, ტყეში მოსიარულე კაცის მკვლელი სხვა ოსტატურს გზას დაადგა. იგი ჩავიდა თფილისში და მეფის სასახლეში რაღაც სამსახურის ალაგი იშოვნა. სამსახურით მეფეს ძრიელ მოეწონა. რამდენიმე ხნის შემდეგ მეფემ ამ მსახურ კაცს უპირატესობა მიანიჭა. საქმე ისე წაუვიდა, რომ ამ კაცს მეფემ აზნაურისშვილობაც მიუბოძა და მასთან დღუშეთის მაზრისკენ მამულებიც აჩუქა. ამ კაცის შთამომავალნი არიან დღეინდელი აზნაურები გვარათ ტერიევი, ანუ ტერიაშვილები.

უკანასკნელ, როცა ამან მეფის ბოძებული მამულები ჩაიბარა, ამ მამულებზედ მთიულნი აღმოსჩნდენ მცხოვრებლებათ და მათთან ის მთიული მეცხვარეც, რომელიც ზემოხსენებულს კაცს დაექადა მოკვლას.

უკანასკნელ, მამულების დასაკუთრების მეოხებით მებატონეთავის საბრძანებელში სრულ მებატონეთ გამოცხადდა და მასთან გლეხებსაც დაპატრონებოდა, თითქმის ყმობა დაუწყო.

ამაზედ გლებ-კაცობა სასტიკათ აეწინააღმდეგა, მამულების დასაკუთრების და ყმობის დიდი უარი განაცხადეს, მებატონე მამულებთან ერთად მათს ყმობასაც ითხოვდა, მაგრამ გლეხნი არ ემორჩილებოდნენ. უკანასკნელ მის წინააღმდეგ რამდენიმე კაცი შეითქვენ. შემთქმელთ მის მოსპობა ეწადათ, მაგრამ ეს ვერ მოახერხეს და იგინი კი დაიჭირეს. ყველას ცემა მიუსაჯეს. ამ ცემის საშუალებით ფიქრობდნენ მათს დამორჩილებას, მაგრამ გლეხნი თვის ცემის დროსაც კი ყვიროდნენ ასე:

— ჩვენ, არც ვყოფილვართ მაგის ყმა და არც ვიქნებითო?

ზოგი-კი თანახმა გამხდარა. მაინც ახალ ბატონმა თურმე ვერ იყმო ვერავინ, ყველა წინააღმდეგი იყო მისი და არც ეყმნენ.

არსენ კალანდაძის მიერ ნაამბობი

არსენ კალანდაძე ქართული წიგნების გამომცემელია, გორში სტამბა და წიგნის მალაზიაც აქვს. ქართლიდგან ამასთან სხვათა შორის ხშირად დაიარებოდა ერთი მოხუცებული მღვდელი, ამ მღვდელს ხშირად უამბნია შემდეგი:

ქართლში, ყოველს ობას, ნამეტურ დიდს დღესასწაულებში, მაგალითებრ უსანეთობას, გერისთობას და სხვა ასეთ ხატობას, ყოველთვის ეკლესიის მახლობლად ბაზრობაც იმართებოდა. სხვათა შორის ქართველ თავად-ახნაურებს აქ მოჰყვანდათ თავიანთი ყმების გოგო-ბიჭები, ყველა ამათ ერთ ალაგას ამწყრივებდნენ და ჰყიდდენ. გასაყიდ გოგო-ბიჭების ფასი ყოველთვის მაზანდასავებ არსებობდა, ვინც რა ხნის იყო, იმას თავის ფასი ედო. ასეთ ვაჭრობაში, ანუ ყმების დასყიდვაში მეტად ცნობილნი იყვნენ ერისთვის შვილები, ყველაზედ მრავლად ამათ გადმოჰყვანდათ თავიანთ ყმის შვილები დაყიდდენ, ნამეტურ ოსის გლეხის შვილებს. გოგო-ბიჭებს ყიდულობდენ ყველანი, გინდ თათრებსაც რომ ეყიდნათ და ნაყიდნი სათათრეთში გადაეკარგათ, მაინც მათი მოდავენი არავინ ექმნებოდა. იყო კიდევაც ასეთი მაგალითები ბევრი. რუსის მთავრობაც არ უშლიდა მათ.

საკვირველი აქ ერთი ის არის, რომ ოსები ძველადგანვე მალაიღებდნენ ყაჩაღობით და ბატონის არ მორჩილებით, მაგრამ გარემოებისაგან ესენიც ისე იყვნენ დაჩაგრულნი, რომ იგინიც კი ემორჩილებოდნენ ბატონის შეუწყალებელს მახვილს. მოთბრობილია, რომ ასეთ გაყიდვ-გამოყიდვის შესახებ 1840 წლებში მეტად ბევრი ამბები მომხდარა მებატონესა და ყმათა შორისო. ყველა ამ ბოროტებას რუსის მთავრობა გულგრილათ უმზერდა.

ივანე მუხრან-ბატონი

ივანე მუხრან-ბატონი მეტად წუწკი, ბოროტი მებატონე იყო, ყოვლათ უკეთური და მურტალიც, მისთვის ყმების დარბევა და დაწიოკება გროშის უასად ღირდა, რაც ამას ბოროტება ჩაუდენია გლეხების წინაშე, ყველა იგინი რომ აინუსხოს, ვგონებთ ერთ ტომში ვერ მოთავსდეს. საუბედუროთ აღარც ასეა ამბავთა მომგონებელნი არიან, იგინიც განვიდნენ ამ სოფლიდამ; დასახატავათ მის, თუ ეს სვაფი ბატონი რა მეხი უნდა ყოფილიყოს თავის ყმა-გლეხების, ამას გამოაჩენს შემდეგი ამბავი.

მუხრან-ბატონს (ივანეს) ჩვეულებად ჰქონდა—რომელ გლეხის შემუშავებულს ბაღს, ვენახს ნახავდა თუ არა, იმას მაშინათვე დავას აუტეხდა და წაართმევდა. ამისთანა ოსტატობით შეადგინა მან თავის მილიონიანი ქონება დილომს, მუხრანს და სხვაგანაც, ხოლო ამის შედგენისთვის მისგან ბევრი ოჯახი დარბეულა და უკანასკნელ

სიღარიბის მეოხებით მოსპობილან კიდევ. ივანესი ერთს გლესს 200 მან. ემართა, ეს გლესი გარდაიცვალა და მის შემდეგ ფულის სარგებელში მიცვალბულის ვაჟი ემსახურებოდა ივანეს სახლში და მის მეოხებით მხოლოდ ფულის სარგებელს აქრობდა, თავნი კი უკვდავთ შთებოდა. ბატონყმობაც გადავარდა, მაგრამ გლესის შვილი ივანეს წინააღმდეგ აბა რას გააწყობდა. ბატონი რასაც უბრძანებდა, ისიც ისე უნდა მოქცეულიყო და ამიტომ გლესის შვილი 200 მანეთის სარგებელში ბატონს უფულოდ ემსახურებოდა.

სწორეთ ამავე დროს, მუხრან-ბატონი ერთს გლესს კაცსაც ეღა-
ვებოდა ვენახს, ამასაც წართმევას უპირებდა. გლესი უარზედ იდგა,
ბატონს არც გაყიდვით აძლევდა და არც სხვაფრივ მამულის გაცე-
ლაში. გლესი მებატონემა რომ ვერ დაიყოლია, მეგრე მისმა ადვო-
კატმა საჩივარი აუტეხა, გლესს აქა იქ სამართველოებში ათრევდნენ,
მაგრამ მაინც ვერ იმორჩილებდნენ, გლესი მახვილ-გონიერი კაცი
იყო და ბატონს ყოველთვის უარს ეუბნებოდა. იგი გადაჰყვა ბატო-
ნის დავას, მაგრამ მაინც ვენახი არ დაანება ბატონს.

ამ დავამ იმდენ ხანს გასტანა, რომ ბატონყმობაც მოიშალა,
გადავარდა, ახლა ბატონმა უფრო სხვა ოსტატური ეშმაკობით და-
იწყო მოქმედება და ადვოკატებსაც მიმართა, გლესის ანიავება უსა-
თუოთ გადასწყვიტა. ამ დროსაც გლესი არ დაუვარდა მას და ასე
ეუბნებოდა:

— ბატონო რას გადამეკიდეთ, არ მოგყიდით, არც გაგიცვლით.
ერთი-გოგოს მეტი სხვა აღარაფინა მყავს. ჩემს სახლსა და ვენახში
ზედ სიძე მინდა შემოვიყვანო, ყოველივე მას მივსცე, რათა ჩემს
ოჯახში სამთელი არ გაქრეს. რას მემართლები, რა გინდა, რას გა-
დამეკიდე შენი ჭირიმე, თქვენი ხომ არაფერი მმართვეს.

ბატონი მაინც ჯიბრზედ იდგა და თავისი გაჰყვანდა. რამდე-
ნიმე ხნის შემდეგ, ბატონის დავისაგან ვალატაკებული გლესი გარ-
დაიცვალა, სახლში მას დარჩა ერთი გასათხოვარი ქალი, მის მეტი
სხვა არაფინ. ბატონმა (ივანემ) გლესის გარდაცვალება მალე შეიტყო,
ახლა კი მას მზე ამოუფიდა და ახლა მიეცა მის ფიქრს თუ როგორ
წაერთმია ვენახი ობოლი ქალისათვის, ამიტომ ამან უკანასკნელ მოი-
გონა ასეთი ოსტატობა: ვინაითგან ბატონყმობაც გადავარდა, მიცვა-
ლებულის გლესის ნათესავებს შორიდან კაცი შეუჩინა, რომ თქვენი
გოგო გაათხოვეთო, ერთ ჩემს მსახურს მიეცითო. გლესებს გაუხარ-

დათ, იფაქრეს, ალბათ ბატონს ჩვენზედ გული მობრუნებიაო. ეს ამბავი ბატონმაც შეიტყო, ამან საჩქაროთ თავის მოურავი დაიბარა და უთხრა ასე:

— მოურავო, მოდი ერთი და ე ბიჭი, (ვინც 200 მ. სარგებელში ენსახურებოდა) ი კაცის ოჯახზედ ზედ სიძეთ შევიყვანოთ, იქმნება ბოლოს როგორმე ჩავიგლო ხელში ის ვენახი!

— ბატონო! ამ ბიქს ქალს ვინ მისცემს, ტანზედ არა აცვია რა და ფეხზედ.

— აი წაიდე ფული, ერთი ჩოხა უყიდე, ერთიც შარვალი, ჩუსტები და შემოსე.

მოურავი წავიდა, ჩოხა უყიდა, შარვალი და ჩუსტები. მესამედღეს ტანისამოსით შემოსილი ეს ბიჭი ბატონმა დაიბარა და უთხრა რომ ცოლი შეირთეო. ბიჭი უარზედ იყო ასე:

— ბატონო! რა მეცოლემა შენი ჭირიმე, რითი ვარჩინო მერე, თქვენი ვალი კისერზედ მაწეგს და აბა ეს როგორ იქმნება. ვერ ვიზავ ამას.

— მიჰქარაე, მე რასაც გეუბნები ის გაიგონე, თორემ დედამიწის პირიდან აგანიავეგ, დაგარბევ, ჩემი დარიგება გაიგონე, მე შენთვის სიკეთე მსურს, რასაც გიბრძანებ, ის შეასრულე, რადგანაც მე შენი სიკეთე მსურს, მე მიინდა რომ დაგასახლო, გაგაბედნიერო, შენ უნდა შეასრულო ჩემი ბრძანება.

ბატონი დაემუქრა კიდევ, გლეხის ბიჭი დაფიქრდა, ბევრის ფიქრების შემდეგ ბატონისათვის, მეტი გზა არ იყო, პასუხი უნდა მიეცა. ძალა უნებურათ თანხმობა განუცხადა. ამის შემდეგ მუხრანსკიმ ქალის ნათესავენს მაჰანკლათ თავის მოურავი გაუგზავნა და სასიძოს ამბავი აცნობა. ქალის პატრონებსაც დიდათ მოეწონათ, თანხმა გახდნენ, მალე ქორწილიც მოახერხეს. ქორწილის შემდეგ ბატონმა უთხრა თავის ყმა-გირაო ბიქს:

— ბიჭო მამის შენის ვექსილის ვადა გათავდა, ეხლა სხვა ახალი ვექსილი უნდა დაიწეროს, აი ახლად ვაწერინებ და ხელი უნდა მოაწერო. კარგს იზავ თუ შენი ცოლიც მოაწერს ხელს.

— კეთილი ბატონო, ორივე მოვაწერთ ხელს, თქვენი ყმები არ განლაგართ, ძალიან კარგი ბატონო.

ეს ბიჭი ნაბატონარის ეშმაკობას ვერ მიხვდა, ვექსილზედ ორივემ მოაწერეს ხელი. ვექსილში 200 მ. მაგიერ სარგებლებით 600 მ. იყო გამხდარი, 300 მ. ნეტსტოიკა და სხვა რაღაც დანა-

ხარჯები. ვექსილის ვადა შოვიდა, საქმე სამართალში გაირჩა, მოვალეებს არაფერა გააგებინეს, ყოველივე გადაწყდა ბატონის სასარგებლოთ ისე ოსტატურათ, რომ პრისტავი და ადვოკატი გლეხის ქონების აწერასაც შეუდგნენ, ბატონმა მოაწყო ისე ეშმაკური ოსტატობით, რომ უცბათ ბიჭის ცოლი საცალა გაგზავნეს, მის შემდეგ ტორვი მოახდინეს და სახლი და ბაღი 1100 მანეთში მუხრანსკის დარჩა, იმ წუთშივე ლობეები გადაკაფეს, გლეხური სახლი დააქციეს და მუხრანსკის დიდს ზეარს შემატეს. გაყიდვის შემდეგ პატრონები აქეთ ეცნენ, იქით ეცნენ, მაგრამ ველარაფერი გააწყეს. მუხრანსკიმ ეს ბიჭი სახლიდგან მაშინათვე გააგდო, მთლათ მოშალა ცხოვრებიდამ, სახლ-კარიდამ და ვენახი დამაცა, იყარა მათი ჯავრი. ამ დროს, ამ გლეხის ცოლს ერთი ქორთა ყმაწვილიც ჰყავდა. გლეხმა ბიჭმა სოფელს თავი გაანება და თფილისში ჩამოვიდა და აქ დასახლდა, ორთაქალისკენ ერთი ოთახი დაიჭირა და იქ მიეცა ცხოვრებას. დიღმიდამ თფილისის ბაყლებს წილს უზიდავდა, მაგრამ დიდს დარღში კი იყო. მცირე ხნის შემდეგ ცოლი მეორე შევიღზედაც მოლოგინდა. მშობიარობის დროს გაცივდა და ამიტომ მცირე ხნის შემდეგ ეს ქალი გარდაიცვალა, მალე მოკვდა მეორე ქორთა ყმაწვილიც. უფროსი ბავშვი ძიძას მისცა, მაგრამ უღედობის გამო ვერც მან გასძლო დიდ ხანს, ძიძის ხელში იგიც მოკვდა, ამდენ ვარამს ველარც ბიჭმა გაუძლო. ზერა-ქვერათ ციება დააწყებინა და რამდენიმე ხნის შემდეგ ესეც მოკვდა ავთამყოფი და სილატაკეში ჩავარდნილი.

ასე და ამგვარად, მუხრანსკის მგობებით ამოწყდა მთელი ოჯახი. რამდენი სხვა ასეთი ოჯახები ამოწყვეტილა მისგან, რამდენი დარბეჭულა, ამას რიცხვი არა აქვს, მისი ანუხხვა ძნელია.

გლეხებს ტყავს აძრობდა, მამულებს ართმევდა, სტაცებდა, არბევდა და ვინ იცის რაებს არ უშვრებოდა. რაც ამას თავის ყმებისთვის ოინები უქნია, მის ანუხხვას ჩვენ ვერ შევსძლებთ. აი ეს ერთი ამბავიც კმარა. ერთ სოფელში ნნ კომლი გლეხის ოჯახი იყო ძალით, მერე ყველა იგინი დაარბია. სოფ. ნაქულბაქევის გლეხებს ისე გაუჭირა საქმე, რომ სოფლიდამ მთლათ აიყარნენ და აქეთ-იქით დაიქსაქსენ.

ამ ცხოველის ნაქმნარი საქმეები მთელს ქართლში კარგად იციან, უბედურება ის არის, რომ ასეთ ამბებს არავინ სწერდა. გლეხებს გარდა ეს პირი არბევდა თვით აზნაურის და თავადის შვილებ-

საც. ამის მიზეზი იყო, რომ ერთხელ თვით სუდებნი პალატაში ერთ-
მა თავადისშვილმა მამულის წართმევის გამო დაშმაჩა დაარტყა.
თუმც ეს ამბავი ბატონყმობის გადავარდნის პირველ წელს მოხდა,
ხოლო ჩვენ აქ მოვათავსეთ მიტომ, რომ იგი ბატონყმობის გადა-
ვარდნის წინეთ არის დაწყობილი და მეორე ეს არის ნიშნუში მის,
თუ მებატონე რა ბოროტი და ეშმაკურის მოხერხების ყოფილა.

ივანეს მამა, კონსტანტინე მუხრანის ბატონიც, დიდი ბოროტი
კაცი იყო. მისგან დარბეულ და დაყიდულ გლეხთა რიცხვი თფილის-
ში ერთ დროს ერთობ დიდი იყო, მისგან ირბევოდა ყველა, გლე-
ხებს მუხრანსკი სულის მეტს მათ სხვას არას არჩენდა. ყოველს სი-
ხარბესთან იყო დიდი ბოროტიც და შეუბრალებლად მცემელი და
მჩაგვრელი თავის გლეხების. ისეთი ბოროტი იყო ეს ცხოველი, რომ
მისის შიშით გლეხ-კაცი ყოველთვის ქუდ-მოხდილი უნდა მდგარიყო.
ბატონს რაც გინდ ეცემნა, ეტანჯნა, იგი ხმას ვერ ამოიღებდა, თო-
რემ იგი უბრალო რამის გამო ახრჩობდა კიდევ. თავის სახლის ეზო-
ში ერთი დიდი კაკლის ხე ედგა და ვისაც კი გადაეკიდებოდა თა-
ვის გლეხებს და უკანასკნელ დასჯასაც გადასწყვეტდა, მაშინ ამ ხე-
ზედ აღრჩობინებდა მათ. ყმას ელოდა დახრჩობა ყოველთვის, რომ
თუნდ ბატონის მცირე ბრძანებაც კი არ შეესრულებინა. მარტოდ
კონსტანტინეს რამდენიმე ასი კაცი ეყოლებოდა დახრჩობილი, აკლე-
ბული, ანიავებული და მამულე ბართმეულნი.

ასეთი დასალუპი საქმეები მისგან ათასობით ხდებოდა, არ ინ-
დობდა თვით მცირე წლოვან ასულთაც. სიბრალულს მის გულში
ადგილი სულ არ ჰქონდა დათმობილი. სცემდა და სტანჯავდა თვით
მოხუცებულ დედაკაცებს და კაცებსაც, ყმის შვილებს სცვლიდა თვით
ძალღებზედაც.

ისეთი ბოროტი იყო ეს კაცი, რომ მას საქართველოში ამით
ბევრი ვერ შეედრებოდა. როგორც თვითონ თადია გახლდათ, მისი
შვილი კიკოც ასეთი ბოროტი იყო, მოურიდებელი, რაც მამამ დააკ-
ლო ხალხს ბოროტება, ის საწყალ ხალხს მისმა შვილმა შეუსრულა.
გლეხებს ისე გაუჭირა საქმე, ისე შეაწუხა, რომ გლეხებმა ვიღარ აი-
ტანეს მისი დევნა და 1864 წ. როცა საქართველოში მთავარმართე-
ბელი მიხეილი რომანოვი მოვიდა, მაშინ კიკოსაგან დარბეული და
დატანჯული გლეხების რამოდენიმენი ერთათ შეიკრიბნენ, თფილის-
ში ჩამოვიდნენ და მთავარმართებელს გზაში ფაიტონის წინ, ცხენე-

ბის ფეხებ ქვეშ ჩაცვინდენ და თან ხელში ქალაღლი ეჭირათ, ბატონის ბოროტებას შესჩივოდნენ, ამიტომ მათ ყურადღება მიაპყრეს, საქმე გამოსაძიებლად გარდაეცა, მაგრამ გამომძიებლებმა მებატონეს მხარე დაიკავეს. ეს ამბავი გადასხვაფერებით თვით კიკო ჩოლოყაშვილსაც აქვს მოქცეული თავის ავტობიოგრაფიაში, რომელი წიგნიც 1904 წ. ცალკეც გამოიცა და ესევე წიგნი ამავე წლის ოქტომბრის თვეში „ცნობის ფურცელშიაც“ იქმნა გარჩეული.

მეტად გულ საკლავია და სამწუხარო ის გარემოება, რომ ჩვენს გლახკაცობაში არ იყვნენ თითო-ოროლა ისეთი პირნი, რომელთაც თავიანთის გაჭირებულის ცხოვრების ამბებისათვის თვალყური ედევნებინათ და ყოველივე საყურადღებო თავ-გადასავალნი კალმით აენუსხათ. ეს რომ ყოფილიყოს, მაშინ ჩვენ აუარებელი მასალები გვექმნებოდა დაშთენილი. დღეს ჩვენ თვალთ წინ ბევრი იქმნებოდა საყურადღებო ცნობებს გაცნობილი და ბევრს კეთილ მოღვაწე პირს საფუძველი აღარ ექმნებოდა იმის ძახილის, რომ საქართველოში ბატონყმობა მამაშვილობა იყო, ანუ იმის თქმა, ეს ტყუილია და ის კი მართალიაო. ეს არის ჩვენის გლახკაცობის უბედურება, რომ მთელს ჩვენს წარსულში ერთი კაციც არ გამოსჩნდა ისეთი, რომელიც მწიგნობარი ყოფილიყოს, თუნდ სულ მცირედ და თვისის ცხოვრებიდანაც საჭირო საყურადღებო ცნობებიც ეწეროს.

სამწუხაროა, სამწუხარო ქეშმარიტად, რომ ჩვენმა გლახკაცობამ ასე მკვდრად განვლო თვისი დღენი, ასე ღარიბათ დასტოვა თავის ტანჯვა-ვაების ისტორიის მასალები და მისი მნიშვნელობა. ეს არაეის შეჭფერის და ნამეტურ ჩვენს წარსულ დროის გლახკაცობას, მაგრამ რასა ვიქმთ, მათ არა გაემტყუნებათ რა, ივინი ისე იყვნენ დაცემულნი და მიწაზედ გასწორებულნი, რომ თვით თავიანთი მონობის და ტანჯვის შეგნებაც კი არ აქენდათ და ყოველ ბოროტ თავად-აზნაურის წინაშე თავს იხრიდენ.

II

გატენუმტა კასეთუი

მასალეზი

თავადი აფხაზი

თავად აფხაზმა დაიჭირა რამდენიმე საეკლესიო უპატრონო გლეხნი და ძალის-ძალათ იყმო. გლეხები ბატონს აუჯანყდნენ ამაზე და არ ემორჩილებოდნენ. ბოლოს საჩივარმა მთავრობამდის მიაღწია მთავრობამ საჩივარი უყურადღებოთ დასტოვა. ამ მიზეზის გამო აფხაზმა განიზრახა გლეხის კევრში შებმა. ბატონმა შეაბა კიდევ და თვითონ კევრზედ დაუჯდა და სახრის ცემით უყვიროდა:

— სთქვი, რომ შენი ყმა ვარო, თორემ მოგკლამო.

ამაზე გლეხი უარს ეუბნეოდა და ყვიროდა:

— მე შეიძლება მოგკვდე და იმას-კი არ ვიტყვი, რომ ჩემი შვილები დავლუპო. ჩვენ არც გყოფილვართ თავადის შვილის ყმათ და არც უნდა ვიყოთ.

ამაზე თავადი უფრო გასჯავრებია და უკანიდამ მიუწნავს და მიუწნავს სახრეები და დაუწყია ყვირილი:

— წადი, შე მამაძაღლო და ნუ გატყდები, რომ ჩემი ყმები ხართ ამ სახრის ქვეშ ამოგახდენ სულსა და ვნახო ვინ გიშველის.

— დე ამოვიდეს სული და ჩემს გვარს კი არ გავხდი შენს მონათ.

აფხაზი გლეხს გაუძალიანდა, ბოლოს პირში და კბილებშიაც კი დაუწყო ცემა, საქმე იქამდის მიიყვანა, რომ საბრალო გლეხს ცხვირ-პირიდან სისხლი წავარდა და დასისხლიანდა, დაეცა ძირსა და იქვე მოკვდა.

თადია ჩოლოყაშვილი

1840 წელს თავადმა თადია ჩოლოყაშვილმა ერთი დედაკაცი თონეში ჩააგდო და სამი დღე და ღამე იქ შეინახა დაბძული უპუროთ და უწყლოთ. მიზეზი ამისა ის იყო, რომ ყმა დედა-კაცი ბატონს შეეწინააღმდეგა და უთხრა—ჩემს ქალებს შინა ყმათ ვერ მოგცემო, ბატონმა უბრძანა:

— აბა თუ ვერ ზომცემ და ვნახავ, ვინ რას იზამს. გლეხ დედას უთქვამს:—ბატონის შვილის სადღეგრძელოდ, ორივე ცოდვის შვილები არიან და გეხვეწებით, უნდა დამითმოდ თქვენის პაპის სულისთვის.

— მე არ ვიცი, წადი წაეთრიე და მორეკე, თორემ სულ თმებით-გათრევენებ შე ქოფაკო.

აქ დედაკაცი ბატონს მუხლებში ჩაუვარდა და დაუწყო ხვეწნა და მუღარა:

— ბატონო თქვენის სიყმის სადღეგრძელოთ, თქვენი შვილებისა, ნუ მიზამ ამას, ჩემი სახლის შვილებიც ისინი არიან, ვაჟი არ გვყავს და სხვა. ვფიქრობდით პირველ გოგოს გავათხოვებდით, ვისმე მარტო ხელს ვიშოვნოდით და ზედ სიძეთ შევიყვანდით. მეორე გოგოსაც შემდეგ გავათხოვებდით.

— გასწი, გაეთრიე აქედამ, პანლური ამოკრა დედა-კაცსა და თანაც გააყოლა ბიჭები, წადით და ი გოგოები მორეკეთ აქა. ბიჭები წავიდნენ და გოგოები გამოირეკეს, დედაც უკანიდამ დაედევნა ღრიალით და დაიწყო მოთქმით ტირილი:

— ვაიმე შვილებო, ცოცხლები მეკარგებით, ახ, ღმერთო, რატომ არ დაიქცევა შენი სამართალი და კანონი! ეს რა უბედურება და რისხვა არის გლეხკაცის თავს.

დედის ტირილზე გოგოებმაც დაიწყეს ქვითინი და მღულრებით ტირილი. ბატონის კარამდის დედა გაჰყვა თანა. ბატონთან რომ მიიყვანეს, გოგოები ბალკონის წინ გააჩერეს და შეატყობინეს, რომ მოვიყვანეთო, დედა ამ გოგოებისა იქვე შორი-ახლოს დამდგარიყო და ტიროდა თავის ქალებს.

ბატონი გამოვიდა კარში და შეხედა გოგოებს, ცოტა შორი ახლოთ მდგომი მათი დედაც დაინახა მტირალი და მაშინათვე მიმართა:

— ი ქოფაკი რისა ტირის?

— შინიდან აქამდის ტირილით წამოეთრია, მიუგეს ბიჭებმა.

— წადით დაიჭირეთ და მოიყვათ აქა, მე უჩვენებ მაგას, თუ როგორ უნდა ტირილი.

ბიჭები გაიქცნენ, დაიჭირეს დედა-კაცი და მიუყვანეს ბატონს. ბატონმა დაუწყო მუქარება, ერთი ორი წიხლიც ჩაკრა და ბოლოს ის განკარგულება გასცა, რომ რაკი თავის გოგოებზე ტირილი დაიწყო, სამი დღე და ღამე თონეში ჩააგდეთო.

დედა-კაცი თონეში ჩააგდეს, ქალებზე კი თითონ ინავარდა, თფილისში წაიყვანა და ვილაც ვაჭრებზედ დაყიდა. ასეთი დევნა ბატონმა უფრო უპატრონო ქვრივ-ობლების იცოდაო. მის დროს, დიდი, პატარა, მოხუცი და ქვრივ-ობლები სულ მის ლანძღვასა და

წყველაში იყვნენ და ყველა ეხვეწებოდა ღმერთს, რომ ეს ბოროტი კაცი დამხოზილიყო.

თვითონ თადია ჩოლოყაშვილი ყოფილა დიდი ყმა და მამულის პატრონი. მასთან მეტათ ბოროტი, უდიერი, ანჩხლი და მოურიგებელი ყველასთან, გლეხებს თურმე სულ დღეს უმწარებდა და მათ სისხლს სწომდა თურმე, ისე ეჯავრებოდა იგინი.

„კ ა ლ მ ა ს ო ბ ი ღ ა ნ“.

ერთი გურამიშვილთაგანი, თადეოზ გურამიშვილის ძმა, რომლის სახელი არ ვიცი, ყოფილა მეტად ბოროტი და ავი სული, ამის სახის მსგავსი თავად-აზნაურებით სავსე იყო ერთ დროს ქართლი.

ქართლის ყმათა ტანჯვა აღემატებოდა საქართველოს ყველა კუთხის ყმათა ტანჯვას და დაწოკებას. თადეოზის და მისის სახლის-კაცებთაგან ყმათა ტანჯვის და წვალების შესახებ მთელი ტომი დაიწერება. კაცი ვერ ანუხხავს ამათგან ჩანადენ ბოროტებას. თადეოზის ხსენება ყოველ მათს ყმათაგანს შიშს ჰგვრიდა და კანკალ-ცახცახს. მისი ბოროტება ყმებზედ იყო უსაზღვრო, ამიტომ მას მტრობდენ არა მარტო მის საკუთარ ყმა გლეხნი, არამედ სხვანიც. იგი მტერი იყო თვით მოქალაქეებისაც კი, ნამეტურ მათი, ვინც მის ყმანი იყვნენ. სიკვდილის შემდეგ, მის ყმანი, მოქალაქე ყმებმა წაახალისეს, გვამი ამოაღებინეს საფლავიდან, ასო მოსჭრეს და პირში ჩაუდეს. ეს ამბავი ბრალდებოდა მოქალაქე მირზაშვილს, მაგრამ ამოდ. ყმა გლეხებს ექმნათ ეს სასჯელი, იგინი თურმე შეწუხებულნი იყვნენ მრავალნაირად და მიტომაც ისურვეს ისე დასჯა მისი.

გურამიშვილებში ბოროტი მებატონენი მრავლად იყვნენ, მაგრამ იგი აჭარბებდა სხვებს. გლეხ ყმებთაგან ამისთვის ღვთის წყალობა ღვთის რისხვას შეადგენდა. გლეხ-კაცის წელში გამართვა და ან ქონის გაკეთება მას არ ახარებდა. იგი კმაყოფილი იყო მაშინ უფრო, როცა გლეხ-კაცი ყოველივეს მას აძლევდა ხარჯათ და თვით კი მშვიერი შთებოდა. ყმის შვილს არ შეეძლო რომ ახალი ჩოხა ეყიდნა და ჩაეცვა. ბატონი დაუნახავდა და ცნობას ჰკითხავდა, რითი იყიდევო.

ამის ყმა შიშით ვერ გაიკეთებდა სახლს და ამიტომ გლეხნი ერთავად სოროებში ეყარნენ. სახლის გაკეთების დროს, თადეოზი ჰკითხავდა: რითი აკეთებთო? მე ჩემსას არ მაძლევთ და თქვენ კი სახლს იკეთებთო. ყმის სახლის კეთება მისი თვალის დაბნელება იყო

და ამიტომ ყოველთვის გლახებიც ერიდებოდნენ ახალი სახლის კეთებას. ერთთავად სოროებში ეყარნენ.

თადეოზის შიშით ყმას არ შეეძლო, რომ ხარი ან კამეჩი ეყიდა, ბატონის ეშინოდა. ყოველივე ამ ჭირს უნდა დაჰკითხებოდა, ვინც ამას, არ იზამდა, იმას დარბევა და წართმევა ელოდა.

ყმის ცოლს, ან ქალს არ შეეძლო რომ ერთი ახალი უბრალო თავშალი ეყიდნა. იგი არაფერ კანონს არ ემორჩილებოდა, კანონიკთვით იყო, დიამბეგიც და აღმსრულებელიც.

ახალგაზრდობაში არც „პირველ ღამის“ გახლდათ ხამი, ისეც უამისოდაც კი ჩადიოდა ბოროტებას და ყმის ქალწულ ქალებს აფუჭებდა და მერე მათ თფილისის ვაჭრებზედ ჰყიდა საკახპოდ. ეს ამბები დღესაც კარგად ახსოვთ საგურაშოს გლახებს, ავჭალელთ და სხვათაც, თუ მის ნაყმევთ თუ სხვებს. ერთის მხრით ეს ბოროტებაც გახლდათ მის ცოდვის მიზეზათ, რომ სიკვდილის შემდეგაც კი, მისი სხეული საულავიდამ ამოიღეს, ასო მოსჭრეს, პირში ჩაუდეს და ისე დააგდეს საულავზედ. ამ გარემოებამ დიდათ აღაშფოთა იმ დროის მებატონენი.

დედაკაცებს ხეზედ ჩამოჰკიდებდა თმებით, დააბამდა თოკით, მიაკრავდა ხეზედ, ცემა იცოდა დაბმულების კეტით, წკეპლით, მათრახით და სხვ. მოხუცებამდის არ მოასვენებდა დედაკაცებს და ყოველთვის სტანჯავდა მათ. ვინც ძრიელ გააჯავრებდა, იმას კევრში, ურმებში აბამდა და ყირამალაც ჰყიდებდა, ამ დროს, თადეოზს პატიობას ვერცინ სთხოვდა. ყველას ეშინოდა. რაც ამას თავის ყმათა ცოდვების, ქალების და თვით მოხუცებულთათვისაც ტანჯვა მიუყენებია, ამას ენა ვერ მოსთვლის.

მამაკაცებს და თვით ბალებსაც გზავნიდა სამუშაოდ თითქმის განუწყვეტლივ, სტაცებდა მათ ყველაფერს: მამულს, დედულს, ოთხფებს, ფრინველს, რაც კი მოეწონებოდა. თვით შვილებსაც კი და ამათ მრავლად ჰყიდა აქეთ-იქით. ვინც გააჯავრებდა იმათი ცემა იცოდა, დამწყვდევა ოთახში, მშიერის შენახვა, კალოში შებმა, საძინე ურემში, ხეზე გაკვრა, ყირამალა ჩამოკიდება, გამათრახება და გაროზგვა. მისი მათრახის ქვეშ ბევრი დაოსებულა, ყირამალა ჩამოკიდვისაგან ბევრს თვალები და სახე დასიებია და კაცი თუ დედაკაცი ხშირად მომკვდარან, ამას ასახელებდნენ მის მიზეზათ, რომ თადეოზს შვილები სულ უხეიროები გამოუვიდნენ, ვაჟები გაუგიჟდნენ და ისე ამოუწყდნენ უცოლშვილოდ, უძეოთო, ზოგი დაუბრმავდა, ზოგი და-

უყრუვდაო. თადეოზი სულ წააგვანდა თადია ჩოლოყაშვილს, ორივე მყოვლად ბოროტები იყვნენ და ყმებზედ უსაზღვროდ ბოროტების თესველნიო. შეძლებაც რასაკვირველია მთლად წანატაცავი აქვნდათ, წანართმევი. გლეხებს გარდა იგინი არბევდენ თვით მემამულე აზნაურიშვილებსაც და მამულებს სტაცავდენო. მთელი სიცოცხლე თადეოზმა ბოროტებით ატარა და ბოროტებითვე მოკვდაო.

გატენუძე იმერეთი

მასალები

ბატონოზობა იმერეთში.

რუსებმა რომ იმერეთი დაიმორჩილეს და აიღეს, ალების შემდეგ რუსეთის ჯარი შევიდა იქ და მოიფინენ აქეთ-იქით. ამ პირველ წლებში იმერეთის მებატონეები დღეში ათობითა და ოცობით ჰყიდდნენ ლამაზ გოგო-ბიჭებსაო. ერთ ფრანკულ მოგზაურს რამდენიმე გოგო-ბიჭები უყიდნია, თითო ოთხას მანეთად და ადესისკენ წაიყვანაო. ამავე დროებში, ერთ თავადისშვილს რამდენიმე მოსამსახურე ბიჭები გაუყიდნია, მიუყიდნია ერთი რუსის აფიცრისათვის. აფიცრის ის ბიჭები რუსეთში წაუყვანია და იქ დაუჭრდია. ერთი იმათგანი დღეს თფილისშია მოსული, მაგრამ გარუსებული. ამ პირმა მიამბო, რომ იმ დროს, მთელს იმერეთში აშკარად იყიდებოდა ყმათა შვილები და მათ ყიდულობდნენ თვით ურიებიც და მერე იგინი თავიანთსულის გულისთვის ათავისუფლებდნო. ქუთაისში ყმათა დასაყიდი ბაზარიც იყოო.

1829 წ. რუსეთის და ოსმალის ომის დროს, როდესაც ახალციხე აიღეს, ყარსი და სხვა ქალაქები, ბრძოლის დროს, ოსმალის რამდენიმე ფაშები რუსებს ტყვეთ ჩაუვარდათ. რუსებმა ფაშები ქუთაისში გამოგზავნეს, ქუთაისის გუბერნატორთან. გუბერნატორმა დიდის პატივით მიიღო და მისცა სადგომი ბინა. ფაშები ქუთაისში უნდა დარჩენილიყვნენ, სანამ სახელმწიფოთა შორის საქმეები გათავადებოდაო.

რამდენიმე დღის შემდეგ ფაშებს გუბერნატორისთვის მოუკითხავთ გურიის ერთი სოფლის მცხოვრებნი, უთხოვნიათ, რომ იმ სოფლის მცხოვრებლებთან ჩვენ საქმე გვაქვს და თუ შეიძლება მთელი სოფლელები დაგვიბარეთო. მაშინათვე გუბერნატორს ხსენებული ხალხი დაუბარებია. მთელი სოფლის ხალხი მალე ჩასულან ქუთაისს, ესენი მალე წამდგარან ფაშებთანა.

ფაშებს სოფლის ხალხთან ქართულად დაუწყიათ ლაპარაკი, ბევრი რამ ძველი ამბები გამოუკითხავთ, სოფლელების ნახევარი ერთ მხარეს დაუყენებიათ—ნახევარი მეორე მხარეს. ერთ მხარეს მდგომთათვის უთქვამთ:

„გასწით, დაიკარგენით აქედამ თქვე კაცის გამყიდანო, გასწით, გასწით“.

ესენი ყოფილან იმ სოფლის თავადის და აზნაურის შვილები. მეორე მხარეს მდგომთ სოფლელებისათვის კი ბევრი რამ ცნობები უკითხავთ. ამათში ბევრნი ისეთი გლეხნიც აღმოჩენილან, რომელნიც ზოგნი იმ ფაშების ბიძაშვილებათ ყოფილან და ზოგნი უფრო ახლო ნათესავებათ. შემდგომ ამის ფაშებს უთქვამთ მათთვის:

„თქვენი სოფლის მებატონეებმა ამა და ამ დროს რომ თავიანთ გლეხის პატარა ბიჭები სტამბოლში გაჰყიდეს, ის ბიჭები ჩვენა ვართ, მაგრამ ჩვენ თათრები ვართ და თქვენ ქრისტიანები. წელან რომ ზოგიერთები გავრეკეთ აქედამ, ისინი ჩვენ ვიცანიტ, რომ აზნაურის და თავადის შვილები იყვნენ და ისიც იმ გვარის, ვინც ჩვენ დაგვყიდეს. მიტომ გავაძევეთ აქედამ“.

ფაშების და გლეხების საუბარი დიდხანს გაგრძელებულა. ფაშებს გლეხები ათათი ოქროთი დაუსაჩუქრებიათ და ისე გაუსტუმრებიათ. ამ ამბის შემდეგ შეუტყვია ხალხს, რომ ეს ფაშები, გურიის გლეხის-კაცის შვილებთაგანი ყოფილან, მაგრამ ამ საუკუნის დასაწყისს, გურიის მებატონეებს სტამბოლში გაურეკიათ და დაუყიდნიათო. ერთი იყო მუშირ-ფაშა და მეორე ქერიმ-ფაშა. ორივემ მშვენივრად იცოდნენ ქართული, გურიის ამბებიც კარგად ახსოვდათ. გურიის თავად-აზნაურებს ესენი ძრიელ ემდურებოდენ, განთავისუფლების შემდეგ ესენი კონსტანტინეპოლს გაემგზავრნენ. ეს ამბავი მიაშრო რუსის პოეტის ლერმონტოვის მსახურმა გურულმა მოხუცმა ქრ. სანიკიძემ.

თვით ეს სანიკიძეც პატარა გაუყიდნია მათ მებატონეს ოზურგეთში. იგი უყიდნია ვილაც რუსის აფიცერს და რუსეთში გადაუყვანია პატარა, იქ გაზდილა და მით გარუსებულა კიდევც. მერე უმაღლეს რუსის ოჯახებში მსახურად ჩავარდნილა, ერთ დროს ლერმონტოვთანაც ყოფილა მსახურად, მოკვლის დროს. მერე მთავარმართებელს ვორონცოვთან უმსახურია. ამ პირმა ძრიელ ბევრი ამბები იკოდა ბატონყმობის შესახებ.

IV

გატონუმტგა სჰანეთუი

მასალეი

ბატონყმობა სვანეთში.

ბატონყმობა სვანეთში ისე იყო, როგორც საქართველოს სხვა კუთხეებში, აქაც ისე იცოდნენ მებატონეებმა ყმის მოპყრობა, ხოლო გაყიდვით კი სვანს უცხო პირზე არ ყიდდენ. გასყიდვა, გაცვლა, გასაჩუქრება, გამზითვება და სხვანი ამგვარნი სულ ერთმანეთში, ადგილობრივ იცოდნენ. უცხოს სვანი გაყიდვით არ გაჰყვებოდა, ამას არც მისი ბატონი იზამდა. ასე იყო წინედ იქ, მერე რა იქმნებოდა ეს არ ვიცი. მეფეების დროსაც ასე იცოდნენ და მათ შემდეგაც, როცა ივინი ჯერ თავისუფალ სვანებად იწოდებოდენ და მერე რუსის მთავრობას დამორჩილდენ.

ყმათა სასჯელიც იცოდნენ სვანეთში, ყმებს აპატიმრებდენ, გზებში აბამდენ რკინებით, რომ გამვლელ-გამომვლელს ენახა და ამათ მით შერცხვენოდათ, რკინით დაბმულს ერთს მჭადს მისცემდნენ და წყალს.

სხვა სასჯელიც იცოდნენ სვანეთში, რასაკვირველია დანაშაულის კვალათ და თანახმად. რაც შეეხება ბატონთაგან ყმათა ქალების დევნას ანუ პირველ ღამეს, ეს ამათში არ იყო გავრცელებული, ამას მათი საჭიროება არ მოითხოვდა, ვინაიდან დაკეტილი ცხოვრება აქენდათ და ბატონის თუ ყმის ცხოვრება და დამოკიდებულება ერთს საოჯახო მსგავს არსებობას წარმოადგენდა.

ვიტყვი იმასაც, რომ მე მაინც ერთობ ცოტა რამ ვიცი სვანთა ბატონყმობის შესახებ და მიტომ აქ არც ვლაპარაკობ მათ კარგს თუ ავს წესებზედ. ყველგან კი ბატონყმობა—ბატონყმობა იყო და აქაც რომ ეს მკვიდრათ იქმნებოდა, ამას ფიქრი არ უნდა, რადგან აქ ყმობის გარეშე, სვანთა სრული მონობაც იყო და მათი მონანიც არსებობდნენ. ასე იყო საქმე.

v

პირველი წიგნი უფლები
სამართლები

მასალევი

პირველი ღამის ამბავი.

პირველი ღამე რუსეთის მეზატონეებსაც სცოდნიათ, ასევე სხვა ქვეყნის ხალხებშიაც. ეს სენი ჩვენშიაც იყო. ყველგან, სადაც კი არსებობდა იგი, საგმობი იყო და საწყენი. არავინ იფიქროს, რომ ეს სენი მარტო საქართველოში იყო.

ამ სენის შესახებ ჩვენ წერილობით არაფერი ცნობები არა გვაქვს. ამის შესახებ ერთი მაგალითიც არ არის სადმე ნაჩვენები. ბევრი რამ კანონები ვშინჯეთ, მაგრამ იქ ამაზედ ვერა ვპოვეთ რა, თვით ქართულ ძველსა და ახალ სიგელ-გუჯრებშიაც ამის შესახებ არაფერი მოიპოვება.

მაგრამ საქართველოში, მეზატონეთა შორის, რომ იყო პირველი ღამის ჩვეულება, ეს მტკიცდება იმ გარემოებით, რომ თვით დღესაც, ამ XIX საუკუნის ბოლოს, თითქმის ყველა ქართველმა გლეხმა კაცმა, ხნიერმა, ახალგაზრდამ, თუ პატარამ კარგად იცის ის ხმები, რომ ქართველმა მეზატონეებმა პირველი ღამე იცოდნენო. დღეს თქვენ ვერ ნახავთ ვერც ერთ ქართველ კაცსა და ქალს, რომ იმან ამ სენის შესახებ რამე ცნობა არ იცოდეს, ამიტომ ვიტყვით, რომ ეს სენი არ ყოფილცყოს მაშინ, უამისოდ მისი ცნობები არც ისე მოიფინებოდა ქართველ ერში საერთოდ, ცოტა რამ სატკივარ და სენის შისახებ ისე არ მოიფინება საერთოდ ხმები ყველგან, როგორც ამ პირველ ღამის შესახებ არის მოფენილი.

ეს რომ მართალია და ჭეშმარიტი, ამას ეჭვი არ უნდა, რადგანაც ჩვენ მოვესწარიით ისეთ მოხუცებულებს, რომელთაც ამ საქმეების ცნობები კარგად იცოდნენ, თვით იყვნენ შნახველნი და მომსწრენი მისი და მაშასადამე მათ ამის შესახებ ყოველივე დაეჯერებათ, თვით თავიანთ თვალით უნახავთ ეს საქმენი და ნახულებს გარდა სხვათაგანაც მოუსმენიათ ამის ცნობები, უფრო ხნიერ, დროულ პირთაგან, რომელთაც ასეთი საქმეების ერთობ ბევრი ამბები სცოდნიათ. ასეთ პირთა ამბების მცნობნი ჩემს გარდა სხვანიც არიან დღეს ცოცხალნი. თუ კი ვინმე ისურვებს და ამის გაცნობას და ანუხვას მოიწადინებს, ის ბევრს რამე მასალებს ჰპოვებს, ვინაიდან

დღესაც, ამ XIX საუკ. დამლევს (1885 წ.) კიდევ სჩანან აქა-იქ თითო-ორიოლა ცოცხალნი პირნი.

მაშ ჩვენ დავიწყებთ ისევ ამ თანამედროვე ცოცხალ მატთანეთა სიტყვით და მოთხრობით, ავსუსხავთ ამ კითხვების მხოლოდ სამს. ცნობას და დანარჩენიც ამ სამმა შავალითმა დაასაბუთოს, რომ როგორც სხვა ტომთა შორის და თვით რუსეთშიაც, ჩვენშიაც იცოდნენ პირველი დამე, რაც მართალია და ნამდვილი და რასაც უნდა მივსცეთ შესაფერი ისტორიული მიმართვა. ამიტომ ამის უარყოფა ვისგანმე შეუძლებელი უნდა იყოს და უადგილო. სიყალბე და სიმტყუნეს აქ ალაგი არ ექმნება, რასაც ვილაპარაკებთ, სულ ნამდვილ ცნობების გარშემო იქმნება შემოვლებული. შეიძლება ბევრისთვის ეს დაუჯერებელიც იყოს, ვინ იცის, ესეც შეიძლება, რადგანაც ისტორიულად ჩვენ ისე ვართ დაქვეითებულნი, რომ ასეთ დროის ამბები კი არა, თვით ისიც არ ვიცით, ჩვენს ცხოვრებისა და მწერლობის ასპარეზზედ ამ 20 წლის წინედ რა მოხდა და აბა ასე შორეულ ამბავთა არ ცოდნაში ვილა უნდა იყოს გასამტყუნი. ნათქვამია:— „არ ცოდნა, არ ცოდვა არისო“.

გსტბოვ მკითხველს, რომ ამ ამბების წლებს უსათუოთ ყურადღება მიაქციოს და სახეში იქონიოს ყოველ ბოროტების დრო და ჟამი, ეს არის უმთავრესი გამამართლებელი საბუთი.

დიდმა გიორგი ერსთავმა 1860 წ. მედიდურად დაიტრაბახა: „ჩემს ახალგაზრდობაში, პირველ დამეებს ჩემი ყმის გოგოები იმდენი მყოლია, რომ მარტო 50 ქალს მარიაში ეჩქვაო. სხვა სახელის ქალები კიდევ სხვა იყოვო“. ეს სიტყვები ნამდვილია, სწორე და მართალი და მოთხრობილია ისეთი პირისაგან, რომელიც თვით ამ თავადის ნაყმევი იყო და მის ხელში დაბერებული. ესევე ცნობა დაასაბუთო 1873 წ. მელექსე იოსებ დავითაშვილმა, რომელმაც ასეთი ცნობები ძრიელ ბევრი იცოდა.

თ. გაორგი ერისთავი მეფე გიორგის მთავრობაში იყო ფლიგელ-ადიუტანტი. რუსეთის მოსვლის დროს, იგი ახალგაზრდა გახლდათ, ახალმა მთავრობამ მას გენერლობა მიუბოძა. მის შემდეგ ორდენებით დაწინაურდა, ქართულ ტანისამოსს იცვამდა. უკანასკნელ ამან მიაღწია სახელმწიფო რჩევის წევრობამდე (членъ гос. совѣта), თვით ამის მეუღლევც კი დაწინაურდა, იგი იყო „დამა კავალერიისა“ ქართველ ქალებში თითქმის ერთად ერთი მაგალითი, პირველი და

უკანასკნელი. არც ქმარმა და არც ცოლმა რუსული ლაპარაკის ცოტათი მტვრევაც კი არ იცოდნენ.

გ. ერისთავი მწიგნობარი კაცი იყო, იგი ლექსებსაც სწერდა ქართულს ენაზედ და თვით სოლომონ დოდაშვილის ჟურნალს „თფილისის უწყებაში“ დაბეჭდილია ამის ერთი ფართო ლექსი, სახელდობრ „ან იგერნო“. ამ ლექსის დამწერი ქართველთ ურჩევს მამულის დაცვას, მის მფარველობას და სხვებსაც ამ გვარებს. ეს პირი მაშინ მეღვქსეობით კარგად იყო ცნობილი მთელს ქართლსა და კახეთში: ახლა უნდა ვსთქვათ საგულისხმოდ მრავალთა, აჟ ასეთი ქართველი მწერალი, ქართველი პატრიოტი და ქართველთაგან მამულისა და ზნე-ხასიათების დაცვის მლაღადებელ-მქადაგებელი პირიც კი ასეთი თვისების იყო, რომ მან თავის სიცოცხლეში იმდენი ქალები იხმარა და ამას არც მალავდა და აშკარად ლაპარაკობდა, აბა რა უნდა ითქვას, თუ სხვა მისი თანამედროვეები რაღა იქნებოდნენ, რომელთაც არც წერა-კითხვა იცოდნენ და ჯარცა-რა მწიგნობრობას მისდევდნენ და მამულისშვილობისაც ხომ გაგება არა ჰქონდათ.

ამავე პირის დროს სცხოვრებდა მეორე ერისთავი, სახელდობრ მამამზე, ხოლო რომელი ერისთავი, რომელი მამის შვილი და რომელი ოჯახის წევრი, ამის ხსენება აღარავის აქვს, ხოლო ამ სახელის მატარებელი ერისთავები ერთსა და იმავე დროს რამდენიმე პირი იყო. ერთი ამათგანი თავის ახალგაზრდობიდან პირველ დამეებს ისე ყოფილა დაჩვეული, რომ მოხუცებაში შესვლის დროს, როცა ჯანით და გონებით დასუსტდა, იგი დიდათ გაბრაზებულიც ყოფილა და მის გამო ვინ იცის რა ბოროტებას არ ჩადიოდა.

უკანასკნელ ამან მიიღო პირველ დამეზედ უფრო ცუდი, საგმობი და მურტალი ჩვეულება. სადაც კი ამას ყმის გოგო მოეწონებოდა, იმას მაშინათვე წაიყვანდა სახლში და ღამე ხელით აწვალვებდა და სტანჯავდა. დასომდა ტახტზედ და ლაჯებში ხელს შეუყოფდა და მით აუპატიურებდა ქალს ასეთის საქმეებით იგი ქალებს დიდათ სტანჯავდა, აწვალვებდა, მაგრამ ვინ რას ეტყოდა. რაკი ხმარებით ვეღარ ხმარობდა და მარტოდ ხელებით ჰბილწავდა, ამიტომ ხშირად ქალებიც მალავდნენ ასეთ შეურაცხყოფას და არავის ეუბნებოდნენ, ხოლო ასეთის საძაგლობისაგან კი დიდათ იყენენ დასჯილ და წვალვებულნი, პირველ დამეზედ უარესად შეურაცხყოფილნი, რადგანაც

ასეთის სასჯელით ბატონი გოგოს ერთხელ და ორჯელ ხომ არ აწვალებდა, არამედ მთელი თვეები და ხან მეტიც.

ერთმა ასეთმა დასჯილმა და გაწვალებულმა ყმის გოგომ ველარ ჭოითმინა და თავის ძმას შესჩივლა ყველაფერი.

— მიშველე რამე, ან შენ მომკალ და ან მიშველე, თორემ მე ბატონის სახლში ველარ შევალ, მტანჯავს, მაწვალებს და მირჩენია მოვკვდე და ასეთ წვალებას კი მოვრჩე.

ეს ამბავი აი როგორ გამოქვეყნებულა. გოგო ბატონის სახლში ყოფილ დაკავებულს. იმ დღიდან, როცა ბატონმა ეს გოგო ასე დასაჯა, მერე, ანუ სასჯელის შემდეგ, გოგო წყალზედ წავიდა წყლის მოსატანად, რომ მის შემდეგ ხელ-პირი დაებანა ბატონს. აი ამ დროს, გოგომ თურმე თავის ძმა წყაროზედ ნახა და იქ შესჩივლა ყოველივე და შესტარა, რასაც თურმე ძმამაც მხურვალეთ მიაქცია. ყურადღება, დის მდგომარეობაში შევიდა და მსთან დაჰპირდა დახსნას.

ერთ ღამეს, როცა გოგოს წვლების შემდეგ ბატონს ჩაეძინა, ამ გოგოს ძმა შევიდა ბატონის ოთახში და ღრმად ჩაძინებულს ბატონს ერთს წუთში, ანახდათ ისე მოსჭრა თავი, რომ ბატონმა ხმის დაძვრაც ველარ მოახერხა. მერე წაიყვანა თავისი და და სადღაც გადაიკარგნენ. თავადის ნათესავებმა მღვევარი გამოუყენეს, მაგრამ ვერსად ნახეს. გლეხები დიდი მადლიერნი დარჩნენ ამ ბიჭის საქციელით, რადგანაც იმ მურტალი თავადის მოკვლით ბევრი ყმის გოგო დაიხსნა საძაგელი ტანჯვა-წვალებისაგან.

ეს ამბავი უნდა მომხდარიყოს არა უკვიანეს 1825 წლისა.

ბარძიმ ამილახვარი პირველ ღამეებს ისე იყო შეჩვეული, რომ ძნელად რომ თავის საყმოში ვინმე საქორწილო გოგო გადარჩენოდა. ამის გამო გლეხებს ძლიერ ეჯავრებოდათ. მისგან ნახმარი გოგოები მეტად დიდი რიცხვი ყოფილა. უკანასკნელ ამასაც გასცლია ჯანის სინსილა და ისე დაუძლურებულა, რომ გოგოების ხმარება ველარ შესძლებია, ხოლო მისი ნდომა კი ძრიელ ჰქონია. ამიტომ იგი უკანასკნელ სხვა გზას დასდგომია. ეს გზა აი რა ყოფილა, რაც ნამდვილი არის და სწორე და რის მნახველი და ასეთ ამბების გამგონე კი არა და თვით მომქმედ პირთა მოთხრობითაც არის დასაბუთებული. აი ასე დახატა ერთმა პირმა, რომელსაც ეს საქმე გადახდენოდა ბატონის სახლში.

ჩვენმა ბატონმა იცოდა ასეთი საქმენი: სოფელში რომ გაიგებდა, რომ ესა და ეს ბიჭი ამა და ამ გოგონად დაინიშნაო, იმათ აღარ დააცლიდა ქორწილს. ჯერეთ გოგოს დაიბარებდა, მერე ბიჭს, ამათ ორივეს ერთად შეჰყრიდა, მის მერე მათ შერეკავდა ერთ ოთახში და ბიჭს დაუყვირებდა:— „ეხლავე, აქვე, ჩემ თვალწინ მიდი შენს საცოლენედ, თორემ დედას გიტირებ, დედა მიწის პირიდან აგგვიო“. მეტი რა გზა აქვდა, ბიჭსაც უნდა შეესრულებინა ეს, თორემ თქვენი მტერი, შეუსრულებლობის შემდეგ ვინ იცის რა დღეს არ დააყრიდაო. ახლა საკითხავია ის თუ ესეთი საქციელი ბატონისათვის რად იყო საჭირო და ამას მით რა ემატებოდაო. თვით ამ საქმეში გამოვლილმა სთქვა:

ბატონი ასეთ საქმეებისაგან სიბერეში ძრიელ დასუსტებულიყო, მას ამისი აღარა შეეძლო რა, ხოლო როგორც ჩვეულს, იმის ხურუში, ანუ წადილი დიდი აქვდა და როცა გოგო და ბიჭი დაიწყებდნენ მოქმედებას, იგი შორიდან სიამოვნებით უყურებდა და სტკებოდაო, თან ბიჭს რაღაც გასამხნევებელს, სიტყვებს უყვიროდაო. თვით ბატონს რომ აღარა შეეძლო, მიტომ სხვების ყურებით სტკებოდაო. ამასვე ისიც აქვდა თურმე ჩვეულებად, რომ გინდ ჩუმიად სადმე დაეწერა ჯვარი, მაინც თუ შეიტყობდა, მაშინათვე დაქორწინებულთაც მიიხმობდა თავის სახლში და ყოველივე იქ უნდა მომხდარიყო პირველადო, რისთვისაც ბატონს უნდა ეყურებინაო. ბატონს თურმე პირველი ღამეების ყურება უყვარდა, თორემ სხვა დროის, ანუ ხანში შესულთ საქმეს ეს ყურადღებას არ აქცევდაო. იტყოდნენ ხოლმე იმასაც, რომ გაბედულ ბიჭს, ანუ რომელიც ბატონის წინაშე თამაშად ასრულებდა მის სიტყვას და გოგოს იმორჩილებდაო, იმას ეს ბატონი საჩუქარსაც აძლევდა და ვინც მძიმე იყო მას კი არაფერს აჩუქებდაო. ასეთის საქმეებით აქეზებდა ეს ბატონი თავის გლეხებს.

მკითხველმა რომ ეს ჩვენი სამი ამბავი არ მიიღონ ვისიმე პიროვნების და წოდების შეურაცხყოფად, ამიტომ აქ მოვიყვანთ მეოთხე ამბავსაც, რომელიც ნაამბობია გიორგი ოქროპირის ძე გორდაძის მიერ, რომელიც ხელობით მებაღე იყო, იგი ემსახურებოდა ვასილ და გრიგოლ ბებუთოეებს. ეს მოხუცი გარდაიცვალა 1883 წ. 75 წელს მიხწეული.

თავ. ბებუთაშვილები არიან მებატონენი სოფ. წყნეთის და სხვა სოფლებისაც. იგინი სცხოვრობდნენ მარტო ს. წყნეთს და თფილისს,

სადაც მათ კარგი ბალებიც ჰქონდათ სოლოლაკზე და განჯის კარის იქით, კრწანისის ველის მახლობლად, სადაც ეს მებაღე ემსახურებოდა მათ. გენერალ-ლეიტენანტი ვასილ იოსების ძე ბებუთოვი და მისი მამა გრიგოლ ძრიელ გაწუწუებული იყვნენ თავის ყმათა შვილების გახრწნაში.

ვასილ და გრიგოლ ბებუთოვებს დიდი ყმა და მამული ჰქონდათ, მათი ყმა გლეხები თფილისშიც მრავლად სცხოვრობდნენ. ამ პირებს ჩვეულება ჰქონდათ—თავიანთ ბალებში მოვიდოდნენ, და იქ მათი მოურავი ყმა გლეხების რჩეულ ქალებს ნობათად მიართმევდა ხოლმე. მებატონენი ჯერ იქეიფებდნენ, კარგა შეზარხოსდებოდნენ და მერე გარყვნილებით იქცევდნენ თავს. ქალებს საჩუქრებს მისცემდნენ და სახლში გაისტუმრებდნენ.

ამ ბატონების წყალობით ბევრი ყმის ოჯახი დაიქცა და გაუბედურდა. ასე და ამგვარად, ყოველ ამ მებატონეთა ბაღში მოსვლას და ქეიფს მოსდევდა სულ ახალ-ახალი ქალების მოყვანა და ლაზღანდარობა. თუ არა ყმის ქალები, მაშინ, 1840 წელში, სხვა ვინმე ბოზებს ანუ კახპებს თფილისში ადვილად ვერ აშოგენიდნენ. თუ კახპა იყო ვინმე, ის იქნებოდა მაშინდელ ჯარისკაცთა კახპები, უზეიროები და მათ კიდევ ეს ბატონიშვილები არ იკადრებდნენ. ასე ამ გვარად ამ ბატონებისა და მათი სტუმრებისათვის ყოველთვის მათივე ყმის ნამუსიანი ქალწული ქალები მოჰყვანდათ და როცა ეს უძნელდებოდათ, მაშინ ლამაზი ქვრივების და ქმრიანი ქალების მოყვანაც იცოდნენ. ასე და ამ გვარად ამ ვასილი და გრიგოლ ბებუთოვებისაგან ძრიელ ბევრ ქალწულ ქალს ახდია ნამუსი, მათის წყალობით ბევრი ქმრიანი ქალიც გაცუღლუტებულა და ბოლოს გაფუჭებულა—ქმრის ჩუმად გაკახპებულა.

ამავე მებატონეებმა გოგოების წაყვანა თეთრი ღუქნისაკენაც იცოდნენ, სადაც ბალები იყო მაშინ. როცა ესენი იქ ქეიფობდნენ, მათთან არავის შეუშვებდა მიკიტანი, მარტოდ მათ უნდა ექეიფნათ, ყმის გოგოებს ესენი სულ ბალახებზედ აგორავებდნენ. ამათთან ხშირად მოსვლა და ქეიფი იცოდნენ ივანე მუხრან-ბატონიშვილმა, ილია ორბელიანმა და სხვათაც, მაგრამ ყველას ვინ მოიგონებს.

1840 წლებში კარგად ცნობილი იყო თ. ილია ორბელიანი, ძმა პოეტი გრიგოლ ორბელიანისა, ბიძა პოეტი ნ. ბარათაშვილის, რომელსაც პოეტი თავის ლექსს „მერანსაჲ უღენის და სწერს თავის წე-

ჩილში, რომ „ილიკოს ლექების ტყვედ ჩავარდნაზედ ისე ავლელდი, რომ ეს ლექსი „მერანი“ მასზედ დავწერეო“. ამ ილიას ერთი მისი ნაყმევიც აქებდა, ვინაიდან მან და პოეტმა გრიგოლმა ვორონცოვის დროს სახრჩობელადან დამიხსნესო.

ილია ორბელიანი მეტად ჩვეული ყოფილა თავის ყმის ქალებთან ქეიფს, მათ ხმარებას და მისი სახლისკაცებიც, ძრიელ ხშირად ეწეოდნენ ამ გემოვნებასა და როგორც ვასილი და გრიგოლის ამხანაგი და მეგობარი, მათთან ხშირად მოდიოდნენ საქეიფოდ და ამ ქეიფისათვის მათს მოურავებსაც მათივე ყმის ქალები მოჰყვანდათ ბაღებში საქეიფოდ და სასუნებლად. ილიას გაფუჭებული გოგოების რიცხვი ერთობ დიდი იყო, შაგრაშ ყველას ვინ მოიგონებესო. მხოლოდ ერთს მაგალითს მოვიყვანთ, რომელიც ცხადს ჰყოფს დანარჩენთა საქმეებსაც. ილია ორბელიანი ორთაქალისაკენ, ბებუთიანთ ბაღში, ერთად სხვა მოქეიფე თავადისშვილებთან, ერთ თავის ყმის გოგოს ნამუსი ახადაო, იმ ღამეს სხვა თავადებმაც სხვებს ახადესო. ილიას ყმის ქალი კოდელი იყოვო, ძრიელ ღამაზიც. ეს ქალი ბაღში რამდენიმე ხანს შეუნახავთ და მას თურმე ილიას გარდა სხვებიც სუნავდნენ ხოლმე.

მერე ეს ქალი საჩუქრით ვაუსტუმრებიათ შინისკენ, შემდეგ ეს გოგო ბატონების დახმარებით თფილისში ერთ მებამბეს, ანუ ბამბის მპენტავს შეურთავს. შერთვის შემდეგაც, როგორც ღამაზ ქალს, თურმე არ ასვენებდნენ და ხშირად ეპატიებოდნენ ბაღში. ეს ვარემოება მისმა ქმარმა—მებამბემ შეიტყო, ამას ძრიელ ჯაფრი მოუვიდა, ცოლი გაუტყდა მასში, რომ პირველ ღამეს მე ილია ბატონთან ვიყავ და იმან მიხმარაო. ესენი მაშინ განჯის კართან მდგარან, ქმარს ახალი შერთულ ცოლისთვის თავი დაუნებებია, ვერაზედ გადასახლებულა, იქ მაშინ თურმე აგურის ქურახანები კეთდებოდა აგურის საწვავად, თავის ხელობის ნაცვლად აგურის მიწის თხრაზედ დაუწყია მუშაობა, ასეთ მუშაობის დროს, ერთ ალაგას ფლატო ჩამოწოლილა და ის მებამბე იქ მომკვდარა. ამით მოშლილა ის ოჯახი. ასე და ამ გვარად ილია ბატონის წყალობით ბევრ ყმის ქალს ახდია ნამუსი და ბევრიც დალუპულა, მით ბოლოს ზოგი ქმარს გაჰყრია, ზოგი ველარ გათხოვილა და მის მეოხებით შემდეგ დროებში გაუბედურებულან—ან გაკახებულანო. ამავე პირმა სთქვა, რომ ილიასთან საქეიფოდ თვით გრიგოლ ბატონიც ხშირად მოსულაო, თვით მისთვისაც ხშირად მოუყვანიათ სხვადასხვა ყმათა ქალებიო. ამ პირის შესახებაც ბევრი რამ

ამბები უამბიათ ჩემთვის, მაგრამ მე აქ ამის შესახებ არას ვლაპარაკობ, ის კი ითქმის, რომ რაც ერთი ძმა იყო, რა თვისებისა და გზასაც ეს ადგა, იმის, უეჭველია, არც მეორე ძმა იქნებოდა ხამი, იგიც ადვილად მიეკედლებოდა ძმის თვისებებს; ნათქვამიც არის: „ფერი ფერსა, მადლი ღმერთსა“-ო. იქნება ამ პირის შესახებ სხვებმა დასწერონ ოდესმე რამ ცნობები.

თავ. ივანე მუხრან-ბატონს დიდი ყმა და მამულები ჰქონდა. მისი მამულების და ყმათა რიცხვი მთელ სამეფოს შეადგენდა. ივანესაც დიდათ ჰქონდა გახსნილი მადა თვის ყმა გოგოების გახრწნისა. ეს ივანეც ხშირად მოდიოდა ვასილი ბებუთოვთან და ქეიფობდა ბაღში თავის ყმის გოგოებით, ხანდისხან ამან თეთრ დუქნისკენაც იცოდა გასეირნება და იქ ბაღებში ქეიფი. ამას ჩვეულება ჰქონდა, რომ, როცა მოურავი გოგოს მოჟყვანდა, მის მერე გოგოს ძალით ღვინოს დააღვინებდა, აბაზებს მისცემდა, ჯერეთ თვით გაეთამაშებოდა, მერე როცა გოგო ეშხზე მოვიდოდა, მაშინ მას გაატიტვლებდა და სულ თვის ირგვლივ ათამაშებდა, ხან მუხლებზედაც დაისომდა და ასე და ამ გვარად ნელ-ნელა ისე მიეპარებოდა და იხმარდა ქალწულ გოგოსო.

ცოლის მოყვანამდის და ცოლის შემდეგაც, ამას ეს ხელობა არ დაუტოვებია და თითქმის თვე არ გავიდოდა, რომ ბატონს თავის ყმის გოგოსთვის ნამუსი არ აეხადნაო. ხშირად ქალწულებს გარდა, თვით ლამაზი ქმრიანი ქალებიც მოჰყვანდათო. ამიტომ სოფლის ხალხი, ნამეტურ დიღმელები და მუხრანელები, სასტიკად სწყყევლიდნენ ივანეს ოჯახს; აგინებდნენ მის დედ-მამას და ხმა მალლა ამბობდნენ: ღმერთმა ამოსწყვიტოს ჩვენი ბატონი კოტეს ოჯახი და მის შვილს ივანეს არ მისცეს სიკეთე და მის შვილებსო. მუხრან-ბატონი შვილ ივანეს მსგავსი მებატონენი სხვანიც იყვნენ თურმე, რომელნიც ამ ხელობას მისდევდნენ. ისიც უნდა შეინიშნოს, რომ ასეთ საქმეთა მიმდევართა თავადი შვილები თითქმის ერთმანეთს კარგად იცნობდნენ და თითქმის მათი ამქარი არსებობდაო. ორთაქალის ბაღებში და აბანოში ლხინები სულ ამათგან იყო გაჩენილი, ასეთ გოგოების ხმარების წყალობითო.

თავად ბებუთაშვილების, ორბელეიანების და მუხრან-ბატონის ამქარს დიდათ ამშვენებდა თურმე დათიკო ბებუთოცი, ძმისწული თუ

ბიძაშვილი ვასილის და გრიგოლ ბებუთოვების, ლოთურად გაზრდი-
ლი, თვით ისეთი არშიყი იყო, რომ თავის საყმოში ერთი ყმის
ლაჩაზი გოგო არ გაუშვია გაუფუჭებელი. მთელი ამისი სიცოცხლე
სულ ასეთ ქეიფებში წაუვიდა და თავის ყმათა გოგოების დევნაში
დაღია სული. სადაც კი ვინმე მოეწონებოდა თავის საყმოში, ძნელად
რომ ის მას დაეტოვებინა მოუტაცავი, ან ნამუა აუხდელი.

ბატონყმობის გადავარდნის დროს, ამას ერთს ყმის ქალხედ-
თვალი სჭერია, მაგრამ ვერ ჩაუვდია ხელში, ვინაიდან დრო გამო-
ცვლილი ყოფილა, ბატონური უფლებაც. საქმე ისე მოხერხებულა,
რომ ეს ლამაზი ქალი ერთს მეზურნეს შეურთავს, თვით დათიკო
ბატონიც კი ამ მეზურნეს მეჯვარედ გაჰყოლია. ეს გაჰყოლა მას
მოუხმარია თავის სასარგებლოდ და იმ ღამესვე, როცა ვანშამზედ
ღვინის სმაში შესულან, მაშინ დათიკო ბატონს ეს პატარძალი სახ-
ლიდან გაუტაცნია და წაუყვანია. მის შემდეგ, პატარძალი მხოლოდ
რამდენიმე დღის შემდეგ აღმოჩენილა და ქმრის სახლში მოუყვანიათ.
ასეთ საქმეებს დათიკო ბატონი ერთობ ხშირად სჩადიოდა, ხან
ახერხებდა იმასაც, რომ იგი თავისაგან ნახმარ გოგოს საქმროს
უმოგნიდა და თავის მზითვით ათხოვებდა.

რაც ამ დათიკო ბატონს ამ გვარად ყმათა ქალები უფუჭებია,
მას ვერავინ დასთვლის. ყმების ქალების გარეშე იგი არც უცხო
ყმათა და მოქალაქეთა ქალებს ერიდებოდა, მათს მოსატაცავათაც
ყოველთვის მზად იყო თავის ამხანაგებით. მასთან იყო დიდი მო-
ქეიფე, დარდიმანდი და მოთამაშე. ამან მთელი თავის სიცოცხლე
ასე გაატარა. უკანასკნელ კი გატყდა, 1877 წ. რუსეთ-ოსმალთა
ომში წავიდა, იქ მოკლეს.

მისგან ნაქნარ ბინძურ საქმეთა მომთხრობნი მათ საყმოში
დღესაც მრავლად იქნებიან ცოცხლები. ყველა მათგანი თავიანთ
ყმის გოგოებს ისე უმზერდენ, როგორც თვის საკუთრებას, თვის
ზვარაკს და შესაქმელს ბატონს ანუ საქნატუნებელს ხრზობს.

ასეთ ბატონთაგან ბევრს ყმის ქალს ახდია ნამუსი და ბევრიც
გასყიდულა ავღაბრის საკახაობებში „გლახის ნაამბობი“-ს თამროს
მსგავსად.

ყველა ამ პირთა საქმენი და ცნობები ცხადათ გვისაბუთებენ,
რომ საქართველოში მებატონეთა შორის, შეურყევლად და ჭეშმა-
რიტად არსებობდა პირველი ღამე. ითქმის ისიც, რომ იმ დროის
ასეთ წუნკალ პირთა შორის, იყვნენ თითო-ოროლა ისეთი თავად-

აზნაურნიც, რომელნიც ასეთ პირქუშ ხელობას არ მისდევდენ და თუ მისდევდა ვინმე, იმასაც ყოველთვის შიში ჰქონდა, ვინაიღვან მას ძლიერ ადვალათ სპობდენ მათი მოყმენი. ასე დახოცილან ხშირად სხვადასხვა ბოროტმოქმედნი, ხოლო სამწუხაროდ ასეთ დახოცილთა ცნობები ჩვენ სრულეზით არა გვაქვს.

ერთის მხრით ზოგს მებატონეს ასეთი მომავალი აშინებდა და ამიტომაც იგი შორს იდგა პირველი ღამისაგან და ამის გარეშე იგი არც თანაუგრძნობდა იმათ, ვინც კი მას მისდევდენ.

როგორც სჩანს, ეს ბოროტება ჩვენში აღორძინდა მის შემდეგ, როცა საქართველოში შემოვიდა რუსეთის მთავრობა.

ყოველივე ბოროტება ამ თავ-აწყვეტის დროს უნდა მომხდარიყოს, თორემ წინედ, ვიდრე სახარების მცნება ქართველთ შორის მტკიცედ იყო დანერგილი, მინემ ეს არ იქნებოდა, ვინაიღვან ეკლესია ითხოვდა ქორწინებას ქალწულთა, რათა ლოგინი მათი ყოფილიყო ქალწულებრივ დაკავშირებული, რაც იქნებოდა სუფთა, წმინდა, რაზედაც შესაძლებელი იქნებოდა, რომ მღვდელს თვით სახარება და ჯვარიც კი დაესვენებია ამ ლოგინზედ, რასაკვირველია ეს თუ საჭირო იქნებოდა სადმე.

რაკი სახარების სწავლის ძალით ქართველთ შორის ქალწულთ ლოგინი ასე იყო დაცული, ასე ამაღლებული, ამიტომ ქართველთ შორის პირველი ღამე არ იქნებოდა მიღებული იმ დრომდე, ვიდრე მათში სახარების მცნებას მკვიდრათ აქენდა ფესვი გამჯდარ-გამაგრებული.

როცა დავარდა ქართველთ შორის სარწმუნოების სისუფთავე, როცა ქართველთ შორის თარეშობამ იწყო აზვირთება, როცა მებატონენი დაირაზმნენ განუსაზღვრელის უფლებით და ბოროტებით არა მარტო ყმებზედ, არამედ ზვით ქალწულ ქალებზედაც, როცა შათ გაუსვავდათ მუცელი და ჯიბე და თავიანთ ყმათა შვილებსაც კი უწყეს მარჯვნივ და მარცხნივ ფანტვა და დასყიდვა (მათ ამის დამშლელიც არავინ ჰყვანდათ), მაშინ კი მათ თავი აიწყვიტეს და უპატრონოდ დამონებულს გლეხთა გოგოებზედ ნავარდობა იწყეს და მისის წყალობით პირველი ღამეც წესად გაიხადეს. ამ სენის გავრცელების და აღორძინების ხანად ჩვენ მიგვაჩნია XIX საუკ. დასაწყისი.

საქართველოში საზოგადოთ და ტფილისში კერძოდ, XIX საუკუნის 1830 წლებამდე საქაზბოები სულ არ იყო. ხოლო ამ წლიდან

კი აქა-იქ გაჩნდა საროსკიპოებში. მაშინდელ საროსკიპოებში თქვენ იშვიათად ნახავდით ქართლელ ან კახელ ქალს. უფრო იმერელი ქალები იყვნენ, ისინიც რასაკვირველთა ბატონთაგან დასყიდულნი.

ქართლელ ანუ კახელ ქალს თუ ნახავდა ვინმე საკახპოში, ის უსათუოდ იქნებოდა ბატონისაგან ნახმარი, პირველ ღამეს ყოფილი ბატონთან, რისა ვაშო ის აღიარაის შეურთავს და უკნასკნელ ბედ-შავი საკახპოშიაც ჩავარდნილა. იყო ისიც, რომ პირველ ღამეს ბატონთან ყოფილ ქალს საქმრონიც თხოულობდენ, მაგრამ ეს ხდებოდა უფრო მაშინ, როცა ქალს კარგი მზითვენი ექნებოდა, თორემ უამისოთ არა იქნებოდა რა, რადგანც ყველა ერიდებოდა ბატონისაგან ნახმარ ქალს.

ცოლ-ქმართა კავშირი დაურღვევლათ მაშინ შეიძლებოდა მხოლოდ, როცა მებატონე თავის ყმა კაცისაგან ჯვარდაწერილს ცოლს წაიყვანდა, მაშინ აღიარა იქნებოდა რა. მაშინ ქმარი ჩუმიდ უნდა ყოფილიყო, თორემ მიუხედავით ცოლის პირველი ღამის სიამოვნებისა, თვით საქმრო ყმასაც დასჯიდა და კაი წკეპლებსაც მიაწნავდა. ამიტომ იგი ჩუმიდ უნდა ყოფილიყო, ხმა ჩაეკმინდა და თავის ცოლის წინააღმდეგ სიტყვა არაფერი ეთქვა.

იყო ისეთი ძავალითებიც, რომ ბატონს თუ ქალწული ქალი მოეწონებოდა და ამას იხმარდა, მერე ამ ქალს საკახპოთ გასყიდდა და ამაში ანადები ფულის ძალით ქალის მშობლებს გაათავისუფლებდა. ასე ქალწულ ქალებს თურმე ძრიელ ადვილად ხმარობდენ ქალაქ თფილისში და მის ახლო-მახლო სოფლებში მცხოვრები მე-ბატონენი, იგინი ყველაზე უფრო ადვილად ახერხებდენ როგორც ყმათა ქალების ხმარებას, ისევე მათ დასყიდვას თფილისის საკახპოების შემნახვე მიკიტნებსა და სხვა ასეთ ვაჭრებზედ და მერე მათის ფასით ათავისუფლებდენ გაკახპებულების ნათესავეებს, მშობლებს და სხვათა ასეთებს.

იცოდნენ ისიც ზოგ მებატონეთა, რომ გასაკახპებლად ჰყიდდენ თვით ქალწულ ქალებსაც, რაშიაც რასაკვირველია მათ უფრო მეტ ფასს აძლევდენ, ვიდრე თვისგან ნახმარებში. ასე და ამ გვარად 1840 წლებამდე, თფილისის და ნამეტურ ავლაბრის საკახპოებში კაცი ძრიელ ხშირად ნახავდა ისეთ კახპებს, რომელნიც მათ მებატონეთაგან ყოფილან დასყიდული. ასე დაღუპულთა რიცხვის ქალებს ძრიელ სცხვენოდათ თფილისში დარჩენა და ამიტომ იგინი თფილისიდან უფრო სხვადასხვა ქალაქებისაკენ მიჰყვანდათ ქალე-

ბისავე ნატვრით, სადაც მათ თავიანთი ნაცნობი არავინ შეხვდებოდათ. მეტად ძნელად და იშვიათად, რომ მაშინ ქართველი ქალი გაკახებულაყოს, ეს არ შეიძლებოდა არას დროს, რადგანაც ეს მეტად სათაკილო იყო და მაშინ არც აქენდა მიზეზი, რომ ჩადრწამოსხმული საქართველოს ქალი გაბოზებულაყოს. მას ამდსთვის არც ქმრის ბოროტება და დევნა აწუხებდა, არც შიმშილი ან სახლის ქირა და სხვა ასეთები, რითაც დღევანდელი ქალი დაჩაგრულია დიდათ. მაშინდელი ქალის გაკახების მიზეზათ ხდებოდა ან პირველი ღამე და ან მძლავრებით გასყიდვა და მით საყოველთაოდ დალუპვა მონა ადამიანის.

ასე და ამგვარად საბატონო ყმის ქალი ერთის მონობიდან იხსნიდა თავს და მის მერე ვარდებოდა უარეს, სხვა საწყევარს მონობაში, სადაც მას ბოლო ეღებოდა ოდესმე ბატონის წყევა-შეჩვენებით.

ყოველივე ეს მე დამაწვრინა „პირველი ღამის“ გახსენების საქმემ. ძველად პირველი ღამე ასე იყო ქებული, რომ მას თავისუფლად ეთვისებოდნენ თვით ქალაქის მოქალაქე ვაჭრებიც, თვით ესენიც კი ხშირად დაბრძანდებოდნენ მაშინდელს ვერისა და ორთაქალის ბაღებისაკენ, იქ იგინი შოულობდნენ სხვადასხვა საბატონო ყმათა გოგოებს ფულით და პირველ ღამესაც ისრულებდნენ, ანუ ქალწულობას ართმევდნენ. ასეთ ქალეს თფილისის ვაჭრები შოულობდნენ ადვილათ მებატონეთა სხვადასხვა მოურავებისაგან. მოურავი რასაკვირველია გოგოს ჰყიდდა ბატონის თანხმობით, გოგოში აღებული ფული მის ბატონისთვის უხდა მიეტანა.

შეიძლება ცოტა თვით მოეპარა, სრულიად კი ბატონს ვერ წაართმევდა, რადგანაც ყოველივე დასყიდვა-გასყიდვა და ისიც ქალწული ქალების ბატონის ნება დაურთველად არ მოხდებოდა, რადგანაც ამას არც ქალის მშობლები დასთანხმდებოდნენ, ამ თანხმობასაც თავისი პირობები აქენდა და გოგოში ანაღებ ფულის სანაცვლოდ, როგორც ვსთქვით ზემოთაც, ბატონი ათავისუფლებდა გოგოს ნათესავებს, ასეთებმა თვით ჩვენს დრომდისაც კი მოახწიეს, ისეთ პირთ, რომელნიც ასეთის საშუალებით ყოფილან დახსნილნი და გათავისუფლებულნი ბატონყმობის მონობისაგან. 1870 წლებამდის თფილისი საესე იყო ასეთის ყმა გლეხთა შთამომავალთა რიცხვით, რომელთაც ბევრი რამ იცოდნენ ამ საყურადღებო საგნეთა ცნობების შესახებ, ნამდვილ-მოძნადარი უწყუარი ამბები. ასეთი პირნი დღესაც სცხოვრობენ თფილისში თითო-ორიოდა.

უნდა ითქვას სისწორით, რომ ასეთ საქმეებში, ანუ პირველ ლამის გემოვნებაში ქალაქის ხალხიც კარგად დახელოვნდნენ და ამათაც გაიხსნეს გემო და მადა საწყალ სოფლის ყმა გლეხთა გოგოებზედ. ქალაქის შეძლებულ ვაჭრებმა რაკი ერთხელ გაიციეს ყმათა გოგოების შესყიდვის ოსტატობა, მის მერე მათ ერთგულად დაიწყეს ამის უკან დევნა, ყოველ კვირა თფილისის ვაჭართა შვილები გაბრძანდებოდნენ ქალაქის განაპირას მდებარე ბალებსა და სოფლებში და იქ ეძებდნენ ყმათა შვილებს სასყიდათ, ეძებდნენ ესენი ასეთ სასყიდელთ და იქ ჰპოვებდნენ კიდევ ადვილად.

ყმათა გოგოების დასყიდვის ასპარეზზედ თფილისის მოქალაქეებს და ნამეტურ მათ ახალგაზრდა შვილებს კაი სამსახური მიუძღვით. ამის წყალობით მათ ბევრი შეჩვენება მიეძღვნებათ. პირველნი იყვნენ მხმარებელნი და მეორენი კი მსყიდველნი. 1830 წლებამდის კიდევ იყო ისეთი ჩვეულება, რომ პირველ ლამის მექონ ქალს ადვილად ათხოვებდნენ, ხსენებულ წლებს აქეთ კი ასეთი გათხოვებაც გაძნელდა, დროსა და გარემოების წყალობით ყველას ეთაკილებოდა ასეთ ქალის შერთვა.

მაშასადამე პირველ ლამიანი ან მოტყუილებით უნდა გაეთხოვებინათ და ან სხვა რამე ღონისძიებით, მაგრამ ერთიც და მეორეც მეტად ძნელი იყო. თუ ვინმე ბატონი ისურვებდა და თავის ნახმარ გოგოს საჩუქარს მისცემდა სამშითვოთ, მაშინ იქნება მომხდარიყოს რამე, როგორმე გათხოვებულყოს საბრალო გოგო, მაგრამ უკანასკნელ აღარც ამ ზითვის სიხარბით ირთავდნენ ასეთ ქალებს.

ასეთ ქალებს მერე ან სხვა და სხვა მოქალაქეთა სახლებში მონებათ აძლეოდნენ, ან შვილების აღმზრდელად მუქთ მოსამსახურედ ან არა და საკახპოთ უნდა გაეყიდნათ თფილისის ვაჭრებზედ. ასე და ამ გვართ, გლეხთა გოგოების რიცხვი იმოდენი იყო პირველ ლამოვანი, რაისა გამო იგინი თფილისის ვაჭრებს საკახპოთაც ჰყოფნიდათ და სახლში მისაღებ მოსამსახურე მონებათაც. ძველად, თფილისში ვერ ნახავდით სადმე მოქალაქის სახლს, რომ იქ ერთი ქალთველი ქალი მუქთ ამღმზრდელ ან მონად არა ჰყოლოდესთ. ასეთ პირობაგან დაშთენილ მოხუცებულთ რიცხვი დღესაც კიდევ არის ზოგს ოჯახებში დაშთენილი.

ადგილობრივ ქართველ ყმათა ქალებს მაშინ უფრო მიეცათ ბაზარი, როცა თფილისში ტრახტირები დაიხსნა, დრომკები გაჩნდა და მასთან საქეიფო და საკახპო ოთანებიც მოაწყეს. ამით გაჩაღდა

ბინა ისეთ გოგოთა საკახპოების, რომელნიც ბატონთაგან ნახმარ ნაწვალეზნი იყვნენ, ასეთ ქალთა საჭაროება თფილისში ნელ-ნელა თავს იჩენდა და მათი გამჩენელნი იყვნენ ჩვენი მებატონენი და მათგან წესად დადგენილი პირველი ღამენი. უნდა შეინიშნოს ისიც, რომ პირველ ღამის ჩვეულებამ 1850 წლიდამ კი ნელ-ნელა იკლო მებატონეთა შორის, ამ კლებას დაეხმარა ქალაქ თფილისის გაფართოება და ცოტათი გლეხთა თვალის გახელაც. რომელნიც პირველ ღამეს ვერ ეწყობოდნენ და მებატონეთ ხმა მალლა ეუბნებოდნენ, რომ თუ ყმანი გახლავართ, მაშინ ყათ გვიმსახურეთო და ცოლის საქმეს კი თავი გაანებეთ, ამის ნებას არ მოგცემთო.

ყმათა უჯაღთებას ხშირად თვისკენ დიდი ყურადღებაც მიუბჟრია და მათ ამის მოზრენი და მფარველნიც გამოსჩენიან, რომელთაც მებატონეთა სიბინძურე ხმა მალლა გმობით უმხილებიათ და მასთან მუჭარებაც მრავალი გამოწვეულა ყმათა გულში. რაც იყო და რაც კი გლეხის გოგოები პირველ ღამეს იხმარებოდნენ, ან მიკიტნებზედ ისყიდებოდნენ, ან აქეთ იქით ვაჭრები ყიდულობდნენ და მერე ესენი ამათ ან ხასებათ ინახავდნენ, ან საკახპოებზედ ჰყიდდნენ, ან სახლში მონებათ და შეილებს აღმზრდელად სტოვებდნენ.

ყოველივე ამის რიცხვის სიმრავლე წინ მიდიოდა 1850 წლამდის, მის მერე კი იკლო ამან. თქმულება არის, რომ 1850 წლამდის ყმათა გოგოების საქმე ისე იყო გაიაფებული და საშოვნელად გამხდარი, რომ თფილისში ვადრე რომელიმე ქვრივი ვაჭარი და ან სხვა ასეთი დაქვრივებული ცოლს შეირთავდა, მინამდის ის ქართველ მებატონისაგან რამდენსამე ჩახმარ გოგოს იყიდდა და იხმარდაო. ეს ჩვეულება ისე ადვილი და იაფი იყო თურმე, რომ მას უხვათ მისდევდნენ თვით თფილისის ქართველთა და სომეხთა მღვდლები და თვით ესენიც კი ყიდულობდნენ მებატონეთაგან მათ მიერ ნახმარ გოგოებს და მერე თვით ხმარობდნენ ჩუმადაო. ზოგს თურმე სახლშიაც შეჰყვანდა აშკარად და ვითომც შეილებს აღმზრდელად ინახავდა, მაგრამ ნამდვილად კი ხასა იყოვო. ასეთი სულის მამები მაშინ თფილისში თურმე თვალსაჩინოდ იყო.

შალვა ერისთავს, სოფ. კარალეთელ მებატონეს, ძალიან უყვარდა პირველი ღამე, უამისოდ მის საყმოში ძნელად, რომ გათხოვილიყო ქალი. ერთმა გლეხმა ცოლი შეირთო, მღვდელი ბატონის ნება დაურთველად ჯვარს არ სწერდა, მღვდელს ძალა დატა-

ნა ამ გლეხმა და მასთან კაი სასყიდელიც მისცა, ამიტომ მღვდელმა ჯვარი დასწერა. ეს ამბავი ბატონმა მალე შაიტყო, მაშინათვე ყმა კაცის შვილი დაიბარა და მუქარება დაუწყო:

— შენ, ჩემს ნება დაუთველად ცოლი შეირთე, მე გიჩვენებ საქმეს შე მამაძაღლო, თუ მე ვინა ვარ და რა ძალა მაქვს.

ასეთი ლანძღვა გინების გარეშე ყმა კარგადაც გალახა წიხლით. ამის შემდეგ მღვდელი დაიბარა და ჰკითხა ჯვარის წერის ნებართვის მიცემის საქმე, მღვდელმა თავის გამართლება დაიწყო:

— რა ვქნა, ღვინოს იყვნენ ნასომი, ძალა დამატანეს, დამემუქრენ, შემეშინდა რომ არ ეცემნათ ან არ მოვეკალი, მთვრალი კაცი ყველას იქმს, ბატონო, და აი ამიტომ მოხდა ეს საქმე.

ბატონმა ეს არ შეისმინა და მღვდელიც დასაჯა ასეთის თვითნებობისათვის, მღვდელს დაემუქრა:

— თუ კიდევ გაგიბედნია ასეთი საქმე, იცოდე, რომ მე შენ აგაწიავებ, მოგსპობ ჩემს საბძანებელში.

მღვდელმა პირობა მისცა ფიცით და ხევწნა შედარებით ასე:

— დღეის შემდეგ, ამომიწყდეს ყველაფერი, თუ თქვენი წინააღმდეგი გავბედო რამე, თქვენმა ყმებმა გინდაც რომ მომკლან, მე მათ მაინც ჯვარს არ დავსწერ.

მღვდლის ასე შეშინების შემდეგ ხელ-ახლა გლეხს მისწვდა და დაუწყო სასტიკად დევნა და ანიავება. ერთხელ ყმამ უთხრა შემდეგი:

— ბატონო რა დაგიშავე, რა ვქენი თქვენი საწყენი, რა წაგიბდინე, რა გაგიფუჭე, რა მოვიტაცე, საქმე და ბრძანება არ შევასრულე? ჩემს ცოლთან რა გესაქმება ბატონო, მე ვარ თქვენი მონა, მე მიმსახურეთ, მიბრძანეთ და ყოველივე დანაშაულის მაგიერს გადაგიხდით.

მაინც გლეხმა ვერ დაადინჯა ბატონის გული, თუმცა კაი ძღვენიც მიართვა, საქორწილოც, მაგრამ მაინც არ მოისვენა და დღე და ღამ სულ იმის ჯაერსა და ფიქრში იყო, რომ ერთ ღამეს ამ მამაძაღლის ლამაზი ცოლი მე უნდა ვიყოლიოო. ეს ამბავი ყმამაც იცოდა და იგი ამაზედ უკმაყოფილო იყო და არ ეთანხმებოდა. ერთხელ ბატონმა ეს ყმა გლეხი ძალიან გალანძღა, სცემა და ზოგი რამ სახლის ნივთებიც წაართვა. მის გამო, რაკი მის ცოლს ველარ ხელთავდა, ვერ ხვდებოდა, საქმე გაჭირდა და ბატონსა და ყმას შორის გამწვავდა. გლეხს ჩარა გაუწყდა, მობეზრდა მასთან ბრძოლა, ამიტომ გადაწყვიტა ბატონის მოკვლა და დაუწყო ამას ყურება და ლოდინი.

ერთ დღეს ბატონი საცალა სოფლად გაემგზავრა, ეს ამბავი ყმა მწინათვე შეიტყო, ამიტომ ეს საჩქაროთ წავიდა იმ გზის ტყისაკენ, საითაც ბატონს უნდა გაეყო. მალე მივიდა ამ ტყეში, ერთ ალაგას ხეებს მოეფარა და თან მომართა თოფი, მალე ბატონმაც გამოიარა, მიმალული ყმა ამან ვერ დაინახა, ყმა მომართა თოფი და ბატონს ესროლა, ტყვია გულში მოხვდა, ცხენიდან გადმოვარდა და იქვე მოკვდა. მკვდარი სოფ. ფლავს ჩაიტანეს და იქაურ ეკლესიაში დამარხეს, მკვლელს კი ვერ მიაგნეს, ვერ იპოვნეს. ამაზედ მთელი იქაური თავადობა გაბრაზებული იყო.

ასე და ამ გვარად, ამ პირველი ღამის გულისთვის ბევრი ბატონი გაფუჭებულა, ბევრი წამხდარა და სიცოცხლეს გამოსალმებია, ასეთ პირთ რიცხვს კაი დღეები კი არ ადგათ, იგინი ყოველთვის ყმების დეჟნისა და ძაგებაში იყვნენ, მაგრამ თავიანთ ხელობას მაინც არ იშლიდნენ, რაც ასეთ საქმეთა გამო იგინი დახოცილან, ამას ვინ ანუხხავს, ან სად რაღა ვის ახსოვს და სად ვილა არის დარჩენილი ამ ამბების მომგონი.

თითო-ოროლა ცნობები თუ არის, ესეც კი უნდა კმაროდეს ჩვენთვის. თუ ზოგიერთებს ასეთ პირებს არა ხოცავდენ და იგინი სიბერემდის მისდევდენ ამ ხელობას და ბოლოს ბუნებრივის სიკვდილით იხოცებოდენ, ეს იყო ყმების დაბრიყვება, ყმების უძლოურება, ისიც კი უნდა ითქვას, რომ მებატონენიც ხშირად ასეთ საქმეების გამო ფრთხილობდენ და ვისაც კირკიტ საქმროთ იცნობდენ, იმის გულს პირველი ღამის შემდეგ რამე ნივთიერ საჩუქრით შეიჯვრიებდენ და მის გამო შთებოდენ უვნებლად, მეორე თვით ყმანიც სასტიკათ ჰყვანდათ დამორჩილებული და შეშინებული. ქართლის და კახეთის გლეხთა შორის ყმობა კი არ არსებობდა, არამედ მონება, დიდი მონება, აქ ყმათ სულის სუნთქვის მნიშვნელობის შეგნებაც არ აქვანდათ, მათი პიროვნება მიწასთან იყო გააწორებული და სული ამოკლილ და გამძვრალი აქვანდათ.

საქართველოს მარს დაუძინებელი მტერი პავლე დიმიტრის-ქე სიცოცხელი

ვიდრე პავლეს ბოროტების ანუხხვას შეუდგებით, მანამ გვინდა, რომ ამ გარუსებულ მოლაღატის ვინაობის ცნობებიც მკითხველს გავაცნოთ. პავლე დიმიტრის ძის ჰაპა იყო ოტია ციციშვილი. ოტია

იყო ვახტანგ მეფის თანამედროვე და ეს ოტია ციციშვილი ვახტანგ მეფეს, როგორც რჩეული თავადის შვილი, რუსეთში გადაჰყვა 1723 წ.

მის მერე ოტია საქართველოში აღარ დაბრუნდა, იქ დარჩა თავის ცოლით და რუსების სამსახურში შევიდა სხვა გადასახლებულ ქართველებთან ერთად. ამ ოტიას რუსეთში დაებადა ერთი შვილი დიმიტრი, რომლის შთაბრძნავალიც გახლავთ ეს პავლე დიმიტრის ძე ციციშვილი.

პავლე ციციშვილი დაიბადა 1754 წ. მოსკოვს. სწავლობდა რუსულის სამხედრო სკოლებში. სწავლის დამთავრების შემდეგ, იგი შესულ იქმნა სამხედრო სამსახურში, წინეთ მსახურობდა პრეობრაჟენსკის პოლკში, მის მერე იგი გადავიდა პეტერბურლის გრენადერის პოლკში.

მონაწილეობა მიიღო რუსთა და ოსმალთა ომში, რომელიც მოხდა 1786 წ. ხოტინთან, ამ ბრძოლაში იგი დიდის გმირობით აღმოჩნდა და მიტომ მისი სახელიც გავარდა დიდათ მთელს რუსეთში, ამის შემდეგ პავლემ მიიღო მონაწილეობა პოლონელების წინააღმდეგ ბრძოლაში, რომელ ბრძოლასაც ეწოდება „ვარშავის დილა“. ამ ცხოველმა ჩააქრო თურმე პოლონელების ბრძოლა.

ამ ბოროტების მოქმედებით ამ ცხოველმა ისეთი სახელი დაიმსახურა პავლე სეავის წინაშე, რომ პავლე სეავი ერთს თავის „ბრძანებაში“ სწერდა ასე:—„იბრძოლეთ ისე, როგორც იბრძვის კნიაზ ციციანოვი“. ეს ბრძანება მერე ასევე, ამ სიტყვებით სუფოროვმაც გამოსცა და მიმართა მით თავის ჯარს.

პოლონელების დამარცხების გამო, პავლე ციციშვილს მისცეს ნიშანი ვლადიმერ 3 ხარისხისა, ყელზედ სატარებელი „გიორგის ძეწვი“, ოქროს შპავი და 1,500 დესეტინა ადგილები. ამ ბედნიერების შემდეგ, პავლე ციციშვილი გრაფ ზუბოვთან ჩნდება სპარსეთისკენ და იბრძვის ბაქოში, აქ ეს თურმე ბაქოს ხანსაც დაუახლოვდა.

ამ გვართ, პავლე ციციშვილმა განვლო რამდენიმე ომს და ბოლოს პავლე იმპერატორის დროს, სამხედრო სამსახურიდან გასულ იქმნა შესაფერისი პენსიით. ამის შემდეგ განვლო დრომ, პავლე სეავი გარდაიცვალა. მის მავიერ გამეფდა მისი შვილი ალექსანდრე დესპოტი. ამ დროს, პავლე ციციშვილი საჭირო ხდება რუსეთის ტახტისთვის, ალექსანდრე პირველი იხმობს თვისკენ ციციშვილს.

11 სექტემბერს 1802 წ. ციციშვილს უცბათ აძლევენ გენერალ ლეიტენანტობას და მას ნიშნავენ საქართველოს პირველ მთავარ მარ-

თებლად, მოკლე დროის შემდეგ ჩვენი მტერ-მოყვარე გადაგვარებული ქართველი ჩამოშავდა საქართველოში, ამის შემდეგ ეს იმყოფებოდა საქართველოში და მოქმედებდა იმ გეგმით, რაც მას მიცემული ჰქონდა ალექსანდრე პირველ სვავისაგან.

1806 წ. 2 ივნის, ბაქოს აღების დროს, იგი მოკლულ იქმნა ბაქოში. სწერენ, რომ ციციშვილს თურმე ბაქოს ხანმა თავი მოსჭრა, მოჭრილი თავი სპარსეთში ყაინს გაუგზავნა, როგორც ისეთის ქართველის, რომელიც მოლაღატე ყოფილა საქართველოსი და მასთან გარუსებულებს არისო. ციციშვილის ტანი კი დაასაფლავეს ბაქოს სომეხთა ეკლესიაში. ექვსი წლის შემდეგ, ანუ 1812 წ. საქართველოს მთავარ მართებელმა მარკოზ პაულიჩმა გვამი ციციშვილისა გადმოიტანა და დაასაფლავა სიონის ტაძარში მარჯვენა მხარეს.

ამის ქვემოთ აღწერსხამთ ახლა პავლე ციციშვილის და მის იმ საქმეებს, თუ იგი როგორ მოქმედებდა საქართველოში. მის საომარს საქმეებს ჩვენ არ შევეხებით და ეს არც ჩვენი საქმეა. ჩვენ გვაქვს სახეში მარტო მისი აღწერა, თუ ეს მოსყიდული ცხოველი როგორი ერთგული იყო თავის ხელმწიფის და მისის ბრძანებით როგორ მტრობდა საქართველოს, ქართველ ერს და საქართველოს საქმეებს. ჩვენთვის მარტოდ ეს არის საჭირო და სხვა მის ავს, ანუ კარგს-კაცობასთან საქმე არა გვაქვს.

საქართველოს პირველი რუსის გენერალ-გუბერნატორი, კნორინგი პავლე ციციშვილს თურმე კარგად იცნობდა იმ დროსაც, როცა პავლე იმპერატორიც იყო და ამ დროს პავლე ციციშვილაც გენერალ-მაიორის ჩინის გახლდათ, სამხედრო სამსახურშიც იმყოფებოდა.

აღბათ კნორინგმა იცოდა ისიც კარგათ, თუ პავლე ციციშვილი გადაგვარებული და ქართველების მოძულე ცხოველიც იყო, ამას ეჭვი და ფიქრი არ უნდა, ვინაიდან პავლე იმპერატორის სიკვდილის შემდეგ, ალექსანდრე პირველს იმპერატორთან კნორინგი მივიდა, კარგათ გააცნო პავლე ციციშვილი და ისიც აუწყა მან თავის პროტექციასთან, რომ მართალია პავლე ციციშვილი ქართველია, მაგრამ იგი დიდი ერთგული იყო თქვენის მამის პავლესიო.

ამიტომ იგი თქვენი ერთგულიც არის და მასთან ისიც ვიცი, რომ იგი ისეთი კაცია, რომ ჩვენს დავალებას ყველასფერს კარგად და ადვილად შეასრულებს, თქვენ ასეთ ერთგულს კაცს არამც ქართველებში, არამედ რუსებშიაც ვერ იპოვით ადვილად. ამიტომ ეს გენერალი უნდა იქმნეს იქ გაგზავნილი, საქართველოს გამგეთ.

ციციშვილი იქ უნდა იქმნეს საქართველოს მთავარ მართებლად დადგენილი და არა გუბერნატორად; მთავარ-მართებლობის ხარისხით იქ იგი ყველაფერს საქმეებს გააკეთებს. მის დროს, მე იქ საჭირო ძლიერ ვიქნები და არა სხვა ვინმე ჩემ გვარ სამხედრო გუბერნატორები.

ასეთი დარიგება მისცა კნორინგმა ალექსანდრე იმპერატორს, ამიტომ ალექსანდრე კნორინგის დიდათ მადრიელიც გახდა, ვინაიდან ციციშვილი თვალთ წინ დაუდგა ალექსანდრე სვავს ისეთ კაცათ, რომელიც ჩვენს სამსახურს მშვენივრად შეასრულებს და მე თუ შევიერთე საქართველო და ამით ქართველებს სამარე გაუთხარეო, ახლა ციციშვილი საქართველოს ამ სამარეში დამარხავს და მით მართლმადიდებელი საქართველო რუსეთი გახდება, ქართველებიც გარუსდებაინო. ასე ფიქრობდა ეს სვავი.

ალექსანდრე სვავმა ასეთი დასკვნა გაუკეთა კნორინგის პროტექციას და მიტომ იგი მის სისრულეში მოყვანასაც მალე შეუდგა. მეორე დღესვე მოსძებნეს გენერალი ციციშვილი და მას აუწყეს ცნობა, რომ ალექსანდრე იმპერატორი გიბარებთო. ციციშვილი ამ ცნობაზე სახტად დარჩა, ხან ეშინოდა, ხან უხაროდა, არ იცოდა თუ საქმე რაში იყო, შეშინებული ციციშვილი დანიშნულ დღეს დიდის შიშით და ცახცახით წავიდა ალექსანდრე პირველ სვავთან.

ამ დღეს ციციშვილი შემთხვევით გზაში შეხვდა გენერალ კნორინგს, ერთმანეთს სალაში მისცეს, მერე ციციშვილმა კნორინგს შესჩივლა ასე:

გენერალო, მე დღეს დიდს ხიფათში ვარ ჩავარდნილი, ჩვენმა იმპერატორმა ალექსანდრე პირველმა დამიბარა, არ ვაცი რისთვის. მივდივარ, მაგრამ ფეხები უკან მრჩება, შიშით გულიც მიცახცახებს, ვაი თუ პენსია უნდა მომისპონ, გენერალო იქნება შენ დამეხმარო რამით, რომ მე უდანაშაულო კაცი არ დავისაჯო.

კნორინგმა მოისმინა ციციშვილის გოდება და მის შემდეგ ციციშვილს უამბო ყოველივე სამზადისი საქმისა და ისიც აუწყა, რომ შენ არჩეინად წადი იმპერატორთან და მეც მალე მოვალ იქაო.

ციციშვილი ამით სახტად დარჩა და კნორინგს კინალამ ფეხებზე აკოცა. ამის შემდეგ ესენი ერთმანეთს გაშორდნენ, ციციშვილი გახარებული გაუდგა თავის გზას, ეს მალე მივიდა ალექსანდრეს სასახლეში და ნახვასაც მალე ეღირსა. კნორინგიც მალე მივიდა. ციციშვილი ამით აღფრთოვანდა.

მალე იმპერატორიც გამოვიდა მათთან, ციციშვილმა თავი დაუკრა, სალამი მისცა. ამის შემდეგ, ციციშვილს ალექსანდრე სვაფი ასე მოექცა—ეს საჩქაროთ გაემართა ციციშვილისაკენ, ხელი მისცა და თან ასეთი სიტყვა უთხრა:

კნიაზო, თქვენ ჩვენთვის საჭირო კაცი ბრძანდებით. აბა გენერალო, თქვენ უამბეთ ყოველივე კნიაზს, რომ შეიტყოს საქმე რაშიც გახლავსით. ყველაფერი გააცნონ კარგად.

ციციშვილი კნორინგმა მეორე ოთახში გაიყვანა და უამბო ყოველივე, რაც ციციშვილს ევალებოდა და რაც ციციშვილს უნდა აესრულებინა. ციციშვილი განარებული დარჩა, კნორინგს ყველა დავალების შესრულებაზე პირობა მისცა, დაჰპირდა, რომ ყველაფერს შეევასრულებ დიდის სიფრთხილით და თავაზითო.

ამის შემდეგ კნორინგმა ალექსანდრე სვაფს აუწყა, რომ მე ყველაფერი გადავეცი კნიაზს და მან თანხმობა განაცხადა, ყველაფერს დიდის ერთგულებით შეევასრულებო. კნორინგის და ალექსანდრეს დარდიც ეს იყო. ამათი ფიქრი მის გარშემო ტრიალებდა, რომ ვაი თუ ციციშვილმა თანამდებობა იკისროს და ჩვენი დავალება კი არ შეასრულოსო. საქმე და ამათი დარდი ამის გარშემო ტრიალებდა.

ეს დარდი იმპერატორს და კნორინგს მალე გაუქარწყლა ციციშვილმა და მათ მისცა პირობა, რომ მე თქვენს დავალებას ისე შეევასრულებ, რომ მას ჩემის მხრით გადავაჭარბებ კიდევო. ამითი განარებული იქმნა კნორინგი, გინაიდგან ამის მაგიერ კარგს სადალალოს აიღებდა ალექსანდრესაგან.

ალექსანდრე სვაფიც ამით დადინჯდა დიდათ და ახლა კი მას საქართველოს შენარჩუნების შიში აღარ ჰქონდა, საქართველო მათ ადვილად შერჩებოდათ, რომელთაც ამ შენარჩუნებისათვის კარგი მკურნალი ციციშვილიც იშოვნეს.

ამიტომაც პირველ დღესვე პავლე ციციშვილს ალექსანდრე სვაფმა გენერალ მაიორობა აღარ აკადრა და მას მიუბოძა გენერალ-ლეიტენანტობა. ამ ბედნიერებამ რასაკვირველია ციციშვილიც დიდათ გაახარა. ამ ცხოველის და საქართველოს ერის მტერს თავისი სამშობლო საქართველოს წყალობით ორი ბედნიერება ერთად ეწვია.

ქართველობის ხსენების წყალობით პირველად იგი გახდა გენერალ-ლეიტენანტი და მის მერე კიდევ საქართველოს მთავარ-მართებელი, ერთი სიტყვით, საქართველოს ხალხის მეფე. ასე გაბედნიერდა პავლე ციციშვილი მის გამო, რომ იგი ქართველი იყო და ვითომაც მან ქართული ენაც იცოდა.

ის კი არა და მან არც ქართული ენა იცოდა, გადაგვარებული იყო სრულიად და რუსოფილობით ბევრს რუსებს აჭარბებდა, ამას გარდა იგი იყო დაუძინებელი მტერი თავის სამშობლო ქვეყნისა და მის დასამცირებლათ და ალექსანდრეს სასიამოვნოთ ყოველ ნაირს ზომებს იხმარდა, რომ საქართველო გამქრალიყო, ქართველი ერიც მოსპობილიყო.

ასე და ამ გვარათ გაიწაღდა პავლე ციციშვილის საქმე და იგი გაბედნიერებულ იქმნა ერთ დღეს ორი დიდებით. უღირსი შვილი გაბედნიერდა საქართველოს წყალობით.

ციციშვილი გახდა გენერალ-ლეიტენანტი და მასთან საქართველოს მთავარ მართებელი, მეორე ალექსანდრე ანუ მეორე იმპერატორი რუსეთისა, რომელსაც უნდა ებოძოს საქართველო. რაკი ეს ბედნიერება ეწვია ციციშვილს, იგი მალე შეუდგა სამზადისს და სულ მოკლე დროში წარუდგა ალექსანდრე სვავს და შეატყობინა, რომ მე მზათა ვარ წასასვლელათო.

ალექსანდრე დესპოტმაც გასცა ბრძანება, რომ გენერალ ციციშვილს მიეცეს ყოველივე და იგი გასტუმრებულ იქნეს საქართველოშიო. ესეც მალე მოხდა, ციციშვილს გაუხსნეს ხაზინა, მისცეს ყოველივე და დიდის დიდებით, მეფურის სახით გამოგისტუმრეს ეს საქართველოს დაუძინებელს მტერი საქართველოში.

1802 წლის გაზაფხულზე ციციშვილი უკვე იმყოფებოდა ტფილისში დამკვიდრებული, მან მალე ჩაიბარა კოვალენსკის და ლაზარევისაგან მართვა-გამგეობა. იგი მალე შეუდგა თავის სამსახურს. ამ ეშმაკმა მართლაც ალექსანდრეს დავალების შესრულება დაიწყო.

ციციშვილმა თავის მინდობილობის შესრულება დაიწყო, თავის იმპერატორის დავალების ასრულება თავანკრათ ისურვა და ეს თავანკრათ შესრულება თუ მისი მშობელი ქვეყნის წინააღმდეგი იქნებოდა და დამამხობელი, ამასთან ციციშვილს საქმე და დავა არ ქონდა.

პავლე ციციშვილი ერთგული კერპი იყო თავის იმპერატორის და უმეცარი აღამიანი, მასთან გადაგვარებული და გარუსებული. მისი მცნება გახლდათ ის, რომ მას უსათუოდ უნდა შეესრულებინა თავისი მთავრობის და ხელმწიფის დავალება და იგი თუ ქართველი ერის წინააღმდეგი იქნებოდა და დამმარხველი, მასთან პავლე ციციშვილის საქმე არ ქონდა, იგი ამ შხამს ანგარიშს არ უწევდა, ეს ნამდვილი და მართალი არის, ვინაიდან ალექსანდრე პირველმა სვავმა

1789 წ. მეფე ერეკლეს ტრაქტატი გააუქმა, საქართველოს სამეფო გააუქმა და რუსეთის საკუთრებათ გამოაცხადა საქართველო და მასთან კნორინგის დარიგებით საქართველოს დაუძინებელი მტერი იყო საქართველოსი.

ამიტომაც იყო, რომ ალექსანდრე სვავისაგან გაბრიყვებულმა პავლე ციციშვილმა, თავის მოშავების დღიდანვე დაიწყო საქართველოს დასაღუპათ მოქმედება. ამ გადაგვარებულმა მტერმა, თავის ბედშავი სამშობლოს წინააღმდეგ დიდი ბოროტება და რისხვა გამოიჩინა და მით რასაკვირველია თავის იმპერატორის კი დიდი ერთგულება.

ამ ბოროტის წადილი ისე იყო გაზვიადებული, ისეთი აშკარა იყო და მძლავრი, რომ მას ყველა შეამჩნევდა თურმე და ამ ჟამათ მოღალატე მტრის მოქმედებას ქართველებმა მალე შეუტყვეს ეშმაკობა და ბოროტების წადილი. უამისობა არც შეიძლებოდა, რადგანაც ეს ცხოველი ნელნელა ქართველების ყოველივეს სპობდა.

ამისი მოწყალეობაც იყო ერთის მხრით რომ თფილისში, ერთ დროს უარყოფილ იქმნა ქართველი კათოლიკეები და იგინი შერაცხილ იქმნენ სომეხ-კათოლიკეებათ.

ამისივე ბოროტი მოქმედება იყო, რომ რუსეთის მთავრობამ საქართველოს კათალიკოზის მოქმედებას მტრულის თვალით დაუწყო ყურება.

პავლე ციციშვილი იყო ისეთი დაუძინებელი მტერი ქართველის ერისა, რომ რასაც იგი ვერ მისწვდებოდა და თავის კბილებს არ ჩაავლებდა, იმას უსათუოდ მტრობას გაუწევდა და ბოლოს თავის იმპერატორის საამებლათ, ამასაც უსათუოდ მოსპობდა.

ქართველის კაცის ბოროტება შეიძლება და ისეთი კი არა, როგორც ეს ცხოველი იყო, ეს იყო დიდათ დაშხამული და აყეფებული ქართველს ერზედ, ეს სამაგალითოა და საყურადღებო ჩვენთვისაც თუ ის წყეული რამ მოშხამა ასე მტრათ თავის სამშობლო საქართველოზედ.

საქართველოში მოზვავებულს ბოროტ საქციელს პირველ ნახვის უმაღლე ალლო აართვა მეფე გიორგის მეჯღლემე, მარიამ დედოფალმა. დედოფალს ძლიერ ესიამოვნა ციციშვილის მისვლა და ნახვა, თუმცა დედოფალმა მაშინათვე შენიშნა ციციშვილს, რომ ეს არ უნდა

ყოს კარგი კაციო, ამას აშკარათ ეტყობაო, რომ იგი ქართველი
კრის ცხოვრებაზედ რუსულის თვალებით უნდა იყოს მაცურებელიო...

დედოფალი ამაში არც მოსტყუვდა, მალე საქმე აღსრულებას
ქიეცა და ციციშვილმა ქართველი ბატონიშვილების რუსეთში გადა-
ახლება აუწყა. ამ განცხადებას ბატონიშვილები ძლიერ მაგრა და-
უხვდნენ, ამიტომ ციციშვილმაც თავისი კბილები უფრო მაგრა ჩას-
ჭიდა მათ და მალე დაუწყო გადასახლება. ამისთვის მან ზოგი ფულით
შეისყიდა, ზოგი დალოლიებით და ზოგიც შიშით, ამიტომაც ზოგი-
ერთები უკვე გადასახლა რუსეთში.

ამ გარემოებას სასტიკათ ეწინააღმდეგა მარიამ დედოფალი და
ამისი დედამთილი, მეფე ერეკლეს ქვრივი მეუღლე, დარეჯან დე-
დოფალი, მალე ესეც დაიყოლიეს შიშით და გადასახლება აუწყეს.
მარიამ დედოფალი კი წინააღმდეგი გახდა და უარი უთხრა, მე ვერ-
აად გადავსახლდებო.

ამის შემდეგ, ვიღაცას დაუბეზლებია დედოფალი, რომ ვითომც
იგი თუშ-ფშავ ხევსურეთში იპარება და მერე მისი იქიდან ჩამოყვანა
ძნელი იქნებაო. ამიტომ ციციშვილმა დედოფლის სახლს გარშემო
რუსის სალდათები შემოაკრა და ასე დააპატიმრა იგი, რომ არსად
გაიპაროსო. ამ დაპატიმრობის შესახებ არის ერთი ცნობა, რომელიც
მომყავს აქ უცვლელად.

ერთს ძველს ხელნაწერ ლექსების კრებულში, რომელიც ინა-
ხება „ქართველთა შორის წერა კითხვის სამკითხველოში“ ერთ ალა-
გას არის მოთავსებული ერთი ლექსი, რომელიც თურმე ეს ლექსი
იმ დროს უთქვამს მარიამ დედოფალს, რადგანაც მას ლექსის წერაც
სცოდნია. ამ ლექსს დაწერილი აქვს შემდეგი ცნობა:

„როცა გარუსებულმა და ქართველი ერის მტერმა, პავლე ცი-
ციშვილმა, მარიამ დედოფლის სახლს გარს რუსის სალდათები დაუ-
ყენა ყარაულათ და მარიამ დედოფალი დაპატიმრებულ იქნა, მწუ-
ხარებით აღვსილმა მარიამ დედოფალმა ეს „გაფი“ მაშინ სთქვა“.

ზამდენიმე ხნის შემდეგ ციციშვილმა დედოფლის სახლს ყარა-
ულები მოხსნა, ამ გვარათ მკირე ხანს დედოფალი თავისუფალ იქნა,
მერე კი ისევ განახლდა გადასახლების საქმე.

ერთ დღეს ციციშვილმა დედოფალს მიუსია გენერალ ლაზარევი
და ნება მასცა მასზედ, რომ თუ დედოფალი თავის ნებით არ გამო-
ვა და არ წავა რუსეთში, მაშინ ძალით გამოათრიეთ კარში, თან
ბარგი-ბარხანაც ჩაუყარეთ და ძალით გაისტუმრეთ რუსეთშიო.

ასე ქნა გენერალ ლაზარევმა. ერთ დღეს შეატყობინა დედოფალს, რომ ხვალ მზად იყავი, დილით მე მოვალ და უსათუოთ რუსეთში გაგაგზავნიო. დედოფალმა ამ ამბავს ყურადღება არ მიაქცია.

მეორე დღეს ლაზარევი მივიდა დედოფალთან და წასვლა აუწყა, დედოფალმა უარი უთხრა, მაშინ გენერალმა ხელი წაავლო დედოფალს და დაუწყო კარში გაყვანა, ეს საქციელი დედოფალმა ვერ აიტანა და იქვე თავის მიმფერბაშს ნიკ. ხიმშიაშვილს სატყვეარი სთხოვა და მით დედოფალმა მოკლა ლაზარევი, უცბათ.

ამის შემდეგ კი დედოფალი მეორედ დააპატიმრეს და ციციშვილის ბრძანებით იგი მალეც გადაგზავნეს რუსეთში თავის წვრილი შვილებით, ამასთანავე ერთად გადაასახლეს მეფე ირაკლის მეუღლე დარეჯან დედოფალი მოხუცებული.

დედოფლის გადასახლების შემდეგ, ქართველ სხვა ბატონიშვილებსაც დაუწყეს მრავლად გადასახლება, მოკლე დროის განმავლობაში ყველანი გადასახლეს ისე, რომ ბაგრატიონების გვარის წევრთაგანი აღარავინ დასტოვეს საქართველოში.

ამ საქმის შესრულებით, პავლე ციციშვილმა შეასრულა თავის იმპერატორის აღექსანდრესაგან მიცემული გეგმის პირველი მუხლი. ეხლა ავსუსხავთ შემდეგ მუხლს, ანუ ხსენებული გეგმის მეორე მუხლს.

პავლე ციციშვილს საქართველოში მოსვლის დროს, ტფილისში დახვდა საქართველოს გამყიდავი გარსევან ჭავჭავაძე, ციციშვილმა გარსევან ჭავჭავაძე დიდის სიხარულით იხახულა და დაუმეგობრდა. ამით შორის მთარგმნელის საშუალებით ლაპარაკი ჩამოვარდა, ციციშვილის ბრძანებით ტფილისში იქმნა დანიშნული ქართლ-კახეთის თავად-აზნაურთა საკრებულო. ეს პირველი მაგალითი გახლდათ.

ამ საკრებულოს მარშლად ციციშვილისაგან დანიშნულ იქმნა გარსევან ჭავჭავაძე. გარსევანს ამის საქმის მართვა გამეგობის ოსტატობა ციციშვილმა ასწავლა, ამ ოსტატობით ციციშვილმა მთელი ქართლისა და კახეთის თავად-აზნაურობა გაიერთგულა. თუქცა თავად-აზნაურებში ციციშვილს მძრახველნიც ბევრი ჰყვანდნენ და ყველა-იგინი ციციშვილს არ უყურებდენ კარგის თვალთ.

ზოგნი იტყოდნენ ასეც: რაც მაგის მამა დიმიტრი იყო, ის ეს შვილი გამოსულა, არც ის იყო საქართველოსთვის გულკეთილი და არც ეს არის. რაც მამა იყო, ის დღეს მისი შვილი გახლავსთ.

ზოგნი ასე იტყოდნენ და გარსევან ჭავჭავაძის დახმარებით კი მაღლობდნენ ბევრი ჰყვანდნენ, გარსევანმა იმეცადინა და პავლე

ციციშვილს მთელს ქართლისა და კახეთის თავად-აზნაურებში სახელი და ღირსება დიდათ გაუქეთა, გარსევან ჭავჭავაძემ მთელ თავად-აზნაურობას ციციშვილის სახელი ღმერთად მიაღებინა, ისე შეაყვარა ეს ცხოველი მტერი მათ. ციციშვილსაც ეს უნდოდა, ციციშვილმა დაავალა გარსევანს, რომ შენ იმეცადინე და თავად-აზნაურებში სახელი გამიკეთე და შეაყვარე მათ ჩემი სახელით, მე მათი სიკეთე დიდათ მენატრებო. გარ. ჭავჭავაძეც ასე ლაპარაკობდა ციციშვილის შესახებ ქართველ თავად-აზნაურებში.

ეს ასე იქნებოდა უსათუოდ, თორემ უამისოდ პავლე ციციშვილი თავის ვალს ვერ შეასრულებდა ალექსანდრეს წინაშე, ანუ უკეთ რომ ვსთქვათ, კნორინგისაგან შედგენილი გეგმის მეორე მუხლის შესრულება ციციშვილს ძრიელ გაუჭირდებოდა. ეს ასე იქნებოდა, რადგანაც ციციშვილს თვისი სიყალბე მალე გაუგეს ქართველებმა.

მაგრამ რაკი გარსევან ჭავჭავაძემ ეს მოახერხა და ქართლ-კახეთის თავად-აზნაურებს ციციშვილი კეთილ კაცად აცნობა, თავად-აზნაურთა მომხრეთ და გულშემატკივრათ, ამის შემდეგ ციციშვილის საქმეც გაიწალდა, ამის კოჭი აღჩუს დაჯდა. ყველა ეს და გარსევან ჭავჭავაძის შრომა ციციშვილის სასარგებლოდ თვით ამანაც შეიტყო და ამის შემდეგ კი ციციშვილიც შეუდგა თავის გეგმის შესრულებას.

აი ესეც ციციშვილის მოქმედების დასაწყისი: მალე მოაწყო საქმე და მთელს ქართლისა და კახეთის თავად-აზნაურებს დაუგზავნა მოწვევის წერილები, წერილი გარსევან ჭავჭავაძემ გაგზავნა და სთხოვა ყველა თავად-აზნაურებს, რომ ისინი დაესწრონ თავად-აზნაურთათვის დაარსებულს საკრებულოში, სადაც იქნება თავმჯდომარეთ, ანუ მარშლად გარსევან ჭავჭავაძე. ამ კრებას დიდის პატივისცემით დაესწრება ქართველის ერის დიდი მომხრე პავლე ციციშვილიცო.

ამიტომაც დიდ ძალ თავ-დ-აზნაურობამ მოიყარა თავი ტფილისში და ყველას უხაროდა, რომ პავლე ციციშვილს ჩვენთვის დიდებული რამ საქმეები დაუარსებიაო. მოხდა ისიც, რომ ცოტა წინეთ თუ ქართველები კიცხავდნენ ციციშვილს, ახლა ქება დაუწყეს და დიდება, და ყოველივე ბრალდების მოხსნა.

ყოველ „სიკეთესთან“ ერთად ციციშვილმა საქართველოში შემოიტანა „პირველი ღამეც“.

ამას ასაბუთებს ის გარემოებაც, რომ თვით ქართველი მეფენი, რომელთაც შეეძლოთ ადვილათ შეენახათ სახელი და თუ კი იყო მათში „პირველი ღამე“ ამათაც ჰქონიყო ესა. მიუხედავად ამისა, ასეთ ბოროტებას სულ არ მისდევდნენ და როცა მეფეს ცოლი უკვდებოდა, მაშინ იგი მეორე ცოლს ირთავდა და ხასას კი არ შეი-

ყვანდა სახლში, ან „პირველი ლამეები“ როგორ შეიძლებაოდა მათში მომხდარყო.

ამის მაგალითს ამტკიცებს შემდეგი პირობები: მეფე ერეკლეს პირველი ცოლი რომ მოუკვდა, მისგან დარჩა ორი შვილი და ამან ამის შემდეგ შეირთო მეორე ცოლი. განვლო მცირე დრომ, ეს მეორე ცოლიც მოკვდა, ამისგანაც დარჩა მას შვილი, ამის შემდეგ მან შეირთო მესამე ცოლი. ასევე იყო ამისი მამა თეიმურაზ მეფე, პირველი ცოლის სიკვდილის შემდეგ შეერთო მეორე ცოლი. ასევე გახლდათ ერეკლე მეფის შვილი გიორგი მეფე. ამას პირველი ცოლისაგან მიეცა შვილი. მეტერთმეტე შვილის შობიარობაზედ ცოლი მოუკვდა.

მერე რა მოხდა, ათი შვილის მამამ და ექვსი თვის ქვრივმა შეირთო მეორე ცოლი, ამ მეორე ცოლისაგან მეფეს მიეცა ათი შვილი, სულ კი ორივე ცოლიდან 21 შვილი ჰყვანდა. ამათში 3 მკვდარი იყო და 18 ცოცხალი. მერე ყველა ამიტომ რა მოხდა ქართველი ერის ოჯახში, კარგი არასფერი, მეორე და მესამე ცოლისაგან გერები ჩნდებოდნენ და ხშირად ყოველთვის სამეფო ოჯახშიც მუდამ არეგდარევისა და შუღლში იყო ჩაყარდნილი.

საქართველოში რომ „პირველი ლამე“ რუსეთის მსგავსად ძველთაგანვე ყოფილიყო მიღებული, მაშინ ქართველი მეფენი მეორე და მესამე ცოლებს არ შეირთავდენ, იგინი „პირველ ლამეს“ გაჰყვებოდნენ, ან ხასების შეყვანას დაიწყებდნენ და მის საშუალებით იგინი თავიანთ ოჯახში არც გერებს გაიჩენდნენ, რომელნიც ბოლოს ქართველ სამეფო ოჯახსაც ღუპავდნენ, რომელთაგანაც ითესებოდა ათას ნაირი ბოროტება.

მაგრამ გვითქვამს და ვიტყვით, რომ საქართველოს ერში არ იყო ეს სენი გავრცელებული და ამიტომ მას არც ქართველი მეფეები მისდევდენ. ამათის ფიქრით ასე იყო დადგენილი საქმე, რომ დაქორწინებული ქალის მოყვანა ოჯახში ყოველად შეუძლებელი გახდათ.

ასეთი იყო ქართველი ერი, თვით ქართველი მეფენი და თავად-აზნაურებიც და ამიტომაც გახლდათ, რომ მათში „პირველი ლამის“, გაგონებაც კი არ იყო და მასთან არც ხასების მიყვანა იცოდნენ ოჯახში. ეს სენი ქართველებმა პირველად რუსეთიდან შემოიტანეს 1809 წ. ამის შემომტანი გახლავსთ პავლე დიმიტრის-ძე ციციშვილი და ასევე ამის შემდეგ დროის მიმდევარ მთავარ მართებლები, რომელნიც საქართველოში განაგებდნენ და მოქმედებდნენ. ამ სენის პირველ მამამთავრად ითვლება გარუსებული ქართველი, რუსეთში

დაბადებული და აღზრდილი, რუსული „პირველი ღამის“ ჩვეულებაში მონათლული. თვით ეს გმირი ეტროფოდა თურმე „პირველი ღამის“ როგორც რუსეთში, ისევე საქართველოშიაც.

ამ წოდებისა და ამ ბოროტების შესახებ ვიკმაროთ ეს და ეს-ლა გადავალთ იმაზედ, თუ ესევე პირი რას ნერგავდა, როგორ ირაზმებოდა ქართველ თავად-აზნაურების წინააღმდეგ, ამისათვის ჩვენ მოვიყვანთ მხოლოდ ერთ ნიმუშს, რაც მოთხრობილია მთარგმნელის ქანანოვისაგან და იგი ასევე შემოწმებულია ალექსანდრე ორბელიანისაგან და ამისივე ხელით გადაწერილიც 1830 წლებში.

აი ესეც ნიმუში ციციშვილის იმ ქადაგების, თუ იგი როგორ რაზმავდა გლეხებს თავად აზნაურების წინააღმდეგ.

— თქვენ ძმანო ქართველ გლეხკაცებო, თქვენა ხართ თქვენი ქვეყნის და თქვენი ბატონების მარჩენელნი. თქვენ ინახავთ და ჰკევათ თქვენს ბატონებს, თქვენის შრომით სცხოვრობენ თქვენი მებატონენი და იგინი მაინც თქვენი მაღლობელნი არ არიან, თქვენ აქმევთ და ასმევთ მათ, თქვენ ინახავთ მათს ოჯახებს, მათ ცოლშვილს, იგინი კი სულ თქვენ მტრობაში არიან და სულ იმას მავალევენ მე, რომ ვსთხოვო ჩვენ ხელმწიფე იმპერატორს, რომ მან ნება მისცეს თქვენზედ დიდის უფლების, მამულების ჩამორთმევის, შვილების წართმევის, თქვენი უძრავი და მოძრავის ყოველივე ქონების, თქვენი შვილების დასყიდვის და თქვენი პატარძლების წაყვანის ქორწინების დღეს ქმრებთაგან, მათ სურვილი აქვთ, რომ თქვენ თქვენს მამულებიდან აგყარონ და გაგრეკონ იქით, სადაც თქვენ გზას მონახავთ და წახვალთ.

თქვენ კი ასეთ თქვენს მტრებს გვერდზედ უსხდებით, მათს ოჯახებში შედიხართ, თქვენს ღარიბს ქონშიაც ჰპატიჟობთ მათ, პურს აქმევთ და აქეიფებთ, ეს თქვენი დამცირება არის, თქვენი უბედურება, რომ თქვენ არც თქვენს მტრებს იცნობთ და არც მოყვარეებს. იგინი თქვენი მტრები არიან და თქვენ კი მათი პატივისმცემლები ხართ. ეს არ შეიძლება.

ეს წინააღმდეგია ჩვენი ხელმწიფე იმპერატორის ბრძანებისა და კანონების, ხელმწიფე იმპერატორი თქვენი მომხრეა. იგი თქვენს ბატონებს ხებას არ აძლევს, რომ მათ დაგჩაგრონ თქვენა და თქვენ კი თქვენს მჩაგვრელებს ვერა სცნობთ და მათ ემორჩილებით ისე, როგორც ადრე ქართველ მეფეს დროს ემორჩილებოდით.

დღეს მაგათი მორჩილება თქვენ აღარ შეგეფერით, რადგანაც

დღეს რუსეთი არის საქართველოს პატრონი, აქ ჩვენი იმპერატორისათვის თავადი, აზნაური და გლეხკაცი სულ ერთია, იგი არავის არჩევს ერთმანეთისაგან, იგი ყველას მამა არის და მფარველი, ხოლო თქვენც უნდა ეცადოთ, რომ ხელმწიფის ასეთი მფარველობა იცოდეთ და მას ჯეროვნათ აფასებდეთ.

თქვენ უნდა იცოდეთ, რომ თქვენის ბატონებისაგან შორს უნდა იდგეთ, მათ აღარ დაგიბრიყვონ, არამედ თქვენ არ უნდა ემორჩილებოდეთ მათ და ხშირათ მათის უსამართლობის წინააღმდეგაც უნდა გახდეთ და ყველასფერში მონურად არ უნდა ემსახურებოდეთ. ამის შიში თქვენ არ უნდა გქონდეთ, რადგანაც ხელმწიფეც თქვენი მომხრეა.

თქვენ ნურავის შიში ნუ გაქვთ, თქვენ იყავით მხოლოდ თქვენი მფარველი რუს ხელმწიფის, რომ ჩვენმა ხელმწიფემ გაიმარჯვოს ყველგან და თქვენ თქვენი მემატონეების შიში ნუ გაქვთ, იგინი თქვენ ბუზსაც ვერ ავიფრენენ, ვერაფერს გიზამენ, თქვენ მხოლოდ მათ მონურად ნულარ ემორჩილებით, გეყოთ მონობა მათიო.

სხვა ნიშუშებს ჩვენ აქ არ მოვიყვანთ, ეს ვიკმაროთ ჩვენი საგნის გასაცნობათ. ასე და ამგვარად, პავლე ციციშვილმა დაშხამა ქართველი თავად-აზნაურობა და მის შემდეგ იგი შეუღდა გლეხების დამხობასაც, ესეც შესძლო მან, ქართველი გლეხების გულიც ასე მოხიბლა და მოწამლა, რომ ამათ ცხოვრებასა და ოჯახშიც ჩასახა თავისი გესლიანი შხამი და მით დაღუპა მთელი ქართველი ერი და დაამხო მთელი ქართველობა—თავადი, აზნაური და გლეხიც, ესენი ერთმანეთს გადაკიდა და მით შეასრულა რუს იმპერატორის დავალება.

ციციშვილმა მიაღწია თავის საწადელს და მან 1805 წ. უკვე ნახა თავის მოქმედების ნიშნები ქართველ ერში, რომ თავად-აზნაურსა და გლეხს შუა უკვე დანგრეული იყო ხიდი მისი ქადაგების მძლავრი შხამით, რაც უეჭველია რამდენადაც ხანი გადიოდა, იმდენად ეს შხამი უფრო გაზვიადდებოდა ქართველ ერში, რადგანაც მისი მომხრე და მფარველი იქნებოდა მთავრობაც.

ამგვარად შეასრულა პავლე ციციშვილმა თავისი დავალება და კნორინგის გეგმით ალექსანდრე პირველსაც დიდათ ასიამოვნა და მოუგო გული.

VI

ს ს ვ ე ჯ ე ს ს ვ ე

მასალები

რუსეთის მესამოცე წლების მოღვაწეთა ღვაწლი საქართველოში ბატონ-ჟმობის გადავარდნაზე.

(დაწერილი 1882 წ.)

რუსეთში ბატონყმობა გადავარდა 1861 წ. და საქართველოში კი 1864 წ. მართალია ის, რომ 1861 და 1864 წლებს შორის დიდი განსხვავება და მანძილი სძევს, მაგრამ მიუხედავად ამისა ის, რაც მოხდა რუსეთის ბატონყმობაში 1861 წ., სწორეთ ამანვე გამოიწვია ის გარემოება და მისი სამზადისი, რომ 1864 წ. საქართველოშიც მოხდა ეს საუკუნოებისაგან დამკვიდრებული წესების მოსპობა.

ამიტომ ჩვენ ქართველები ვალდებულნი ვართ, რომ ამ მონობის გადავარდნის სამზადისის ისტორია თუ არ ვრცლად, მოკლეთ მაინც ვიცოდეთ და მეც ვალათ ვსთვლი, რომ ამისი ისტორია საქართველოს მუშებს და ხელოსნებს, რომელთა უმეტესი ნაწილი ამ მონობისაგან დამონებულნი იყვნენ, რომ მათ მოუთხრა ამ სენის ისტორია და მის მეთაურ მოამაგეთა რუსთა მოღვაწეთა ცნობები.

რუსეთის მწერლობაში, რუსთა გლეხ ყმათა წესების გადავარდნაზედ, ყველაზედ წინეთ ლაპარაკი 1850 წლიდამ დაიწყო ს, მისი წარმომადგენელი იყო მაშინ რუსეთის გამოჩენილი სწავლული მწერალი ნიკოლოზ ვასილისძე ჩერნაშევსკი. ამ კაცმა ამ სენის შესახებ პირველმა ამგვარათ წერა დაიწყო რუსულ ჟურნალ „სოვრემენიკში“, რომელიც მაშინ ერთი საუკეთესო იდეური ჟურნალი იყო მთელს რუსეთის მწერლობაში.

უნდა მოგახსენოთ, რომ ამ სახელოვანი იდეური ჟურნალის რედაქტორი გახლდათ იმ დროს კარგათ ცნობილი და რუსეთის სოციალურ რევოლიუციონერი პანაევი. თავმოწონებით უნდა ვაცნობო ქართველ მუშებს, ხელოსნებს და გლეხებს, რომ რუსთაგან ეს პანაევით წოდებული განათლებული რევოლიუციონერი გახლდათ ქართველი კაცი, იგი იყო გორის მაზრის, ლარიბი აზნაური თანიაშვილი, რომელმაც უმაღლესი სწავლა რუსეთში მიიღო, მის მერე იგი იქვე დარჩა, სამშობლოში აღარ დაბრუნდა და 1855 წ. ნ. ჩერნიშევსკისთან ერთად შრომა დაიწყო რუსულს მწერლობაში და მოკლე

დროში იგი ისე დაწინაურდა, რომ მალე იგი გახდა რუსეთის ერის იმ დროის საუკეთესო იდეური ჟურნალ „სოვრემენიკის“ რედაქტორი.

ვინც რა უნდა სთქვას და მეკი სასახელოთ მიმაჩნია, რომ ერთ დროს, რუსეთის საუკეთესო ჟურნალ „სოვრემენიკის“ რედაქტორათ გახლდათ ქართველი, გორის მაზრის მცხოვრები პ. ფანიაშვილი და არა პანაევი რუსი. სწორეთ ამ გარემოების მიზეზათ ვხსნი იმ წარმატებას, რომ ამ ჟურნალ „სოვრემენიკში“ იმავე დროს დაიბეჭდა ერთი წერილი, ჩვენს ისტორიულს ასპარეზზედ კარგათ ცნობილი, ისტორიკოსის დიმიტრი ბაქრაძის წერილი და ისიც უნდა ვსთქვათ, რომ ეს წერილიც თუ რაზედ იყო დაწერილი, რის შინაარსიც სრულ უახლოვდება „სოვრემენიკის“ იდეურს მიმართვას.

ეს წერილი გახლდათ დაწერილი შესახებ საქართველოში მცხოვრებ მთიულ გლეხებზედ და მათ ყოფა-ცხოვრებაზედ, მაგალითებრ: ფშაველებზედ, ხევსურებზედ, თუშებზედ, მოხვევებზედ, გუდამაყრელებზედ და მთლათ საქართველოს ასეთ მთის ხალხებზედ, სადაც ძველადგანვე მათში ბატონყმობა არ არსებობდა. არ არსებობდა, რადგანაც ამ არსებობის აქ არ ქონებას აქვანდა თავის ისტორიული მიზეზები*). ჟურნალ „სოვრემენიკმა“ რუსეთის ერსა და მთავრობის ნაწილის წინაშეც ძრიელ მალე განითქვა სახელი და მთელს დროის განმავლობაში იგი გახდა ბელადი რუსეთის ერის სოციალურ რევოლუციონურ მიმართულებისა.

აი სწორეთ ეს ჟურნალი გახლდათ უმთავრესი იარაღი იმ გარემოების და წყარო, ვინც დაისახა თავის ბრძოლის დევიზათ ბატონყმობის შესახებ გადავარდნაზედ წერა და შრომა, რათა ამ ცდით რუსეთში მალე მოსპობილიყოს ეს საუკუნოების განმავლობაში არსებული მონების ბატონ-ყმობა. ამ გვარ გმობის ბელადათ ჟურნალ „სოვრემენიკში“ თამამათ გამოვიდა ნიკოლოზ ვასილისძე ჩერნიშევსკი. ნ. ჩერნიშევსკიმ მალე მიიპყრო მთავრობის და ხალხის ყურადღება თავისკენ და მის წერილებს „სოვრემენიკში“ ყველა კითხულობდა დიდის ხალხით და ყურადღების მიპყრობით.

მთავრობის მოხელეებს კი ამის გამო გული უსქდებოდათ და არ იცოდნენ რა ექნათ, ამიტომ რუსეთის მონარქიულმა მთავრობამ

*) ესლა ვალად ვსთვლი, რომ ამ გარემოების შესახებ, საქართველოს მთიულთ ხალხის შესახებ, წერილი დაესწერათ და ავხსნათ იმ გარემოების პირობები თუ რა იყო მისი მიზეზი, რომ მთიულ ხალხში ბატონ-ყმობა არ არსებობდა ძველადგანვე.

იმ დროის ცენზურა გააძლიერა და „სოვრემენიკში“ ბატონყმობის შესახებ წერილის ბეჭდვას თითქმის სპობდა. ამ გარემოებამ ბატონყმობის კითხვებს ისე მოუსპო გზა და კვალი, რომ „სოვრემენიკში“ აღარც ერთი წერილი აღარ იბეჭდებოდა, რომ ის წერილი ცენზორს არ შეეკრიჭა. სწორეთ ამ პირობებმა გამოიწვია ის გარემოება, რომ ნიკ. ჩერნიშევსკი 1859 წ. დაუახლოვდა ლონდონის რუსულ სოციალურ რევოლიუციონურ გაზეთ „კოლოკოლს“, რომელ გაზეთმა ლონდონში იწყო გამოსვლა 1857 წ. დამდეგიდამ იმ დროს კარგად ცნობილის გერცენის რედაქტორობით.

ამიტომ ვიტყვიტ მოკლეთ—გერცენის შრომას აქვს ჩვენთვისაც დიდი მნიშვნელობა, ვინაიდან მისი „კოლოკოლის“ წერილებით როგორც იმუხრებოდა რუსეთის ერის ბატონყმობის წესები, იგი ისევე მუხრავდა საქართველოს ერის ბატონყმობის წესებს და მასთან რუსეთის მონარქიულ მთავრობასაც ეძლეოდა ღისი ცნობები, რომ რუსეთის გარდა საქართველოს ერშიაც არის ბატონყმობა, რომელიც ასევე რუსეთის კვალით ელის მოსპობასაო. სულ ამ გაზეთ „კოლოკოლის“ და ნ. ჩერნიშევსკისთანა კაცების მოღვაწეობა იყო, რომ ბატონყმობის გადავარდნა მოხდა 1861 წ. და საქართველოში კი—1864 წ. „კოლოკოლის“ და ნიკ. ჩერნიშევსკის შრომა რომ არ ყოფილიყო, მაშინ საქართველოს ბატონყმობის გადავარდნა საქართველოში 1864 წ. არ მოხდებოდა.

მოხდა ეს მიტომ, რადგანაც „კოლოკოლი“ მეტათ მძლავრის კილოთი ებრძოდა რუსეთის ხავსმოკიდებულ მონარქიულ მთავრობას და ამ ბრძოლაში, რასაკვირველია, ჰგმობდენ იმ კაცებსაც, რომელიც ამ ბრძოლას აძლიერებდენ. ჯაშუშებმა კარგათ იცოდნენ, რომ ლონდონური „კოლოკოლის“ ბელადი გერცენთან, აგარიოვთან და ბაკუნინთან ერთად, იყო ნიკ. ჩერნიშევსკიც, რომელიც რუსეთში სცხოვრობდა და გერცენ ბაკუნინთან რუსეთიდან არსად მიდიოდა.

ამიტომაც მოხდა, რომ ნიკ. ჩერნიშევსკისაც მოდეს შარი და 1863 წ. იგი დააპატიმრეს და მას მიუსაჯეს 20 წლით დაპატიმრება, რის მიზეზათაც გახლდა ის გარემოება, რომ 1863 წ. იანვრიდან „სოვრემენიკის“ ნომრებში ბეჭდვა იქმნა დაწყებული ნიკ. ჩერნიშევსკის ცნობილი სოციალ რევოლიუციონური რომანის—„ჩტო დელატ“. ეს რომანი იყო მაშინ რუსეთის ერის გაღვიძების და გაფხიზლების ხარის რეკათ. ხოლო ისიც კი უნდა ითქვას, რომ ხავსმოკიდებულ მონარქიამ მიზეზი უპოვნა ნიკ. ჩერნიშევსკის დაპატიმრებას, თორემ

მის დაპატიმრების იმდენი მიზეზი „ჩლო დელატს“ არ აქვდა, რამდენიც იმ გარემოებას, რომ ნიკ. ჩერნიშევსკი რუსეთის მონარქიის წესებს და ბატონყმობის არსებობას სასტიკათ მუსრავდა და მიწასთან ასწორებდა.

სხვათა შორის ეს გამახსენდა ნიკ. ჩერნიშევსკის დაპატიმრების ოქმიდამაც, სადაც მოხსენებულ იყო, რომ ნიკ. ჩერნიშევსკის დაპატიმრების მიზეზათ გახდა ისიც, რომ მისი წერილები ბატონ-ყმობის წინააღმდეგ მრავლათ იბეჭდებოდა გაზ. „კოლოკოლში“. იქ მართალია წერილებს გვარი და სახელი არ აწერია ნიკ. ჩერნიშევსკის, მაგრამ ჩვენ ვიცით ეს გარემოება იმ ცნობებით, რომ რის დაბეჭდვის ნებას ცენზურა „სოვრემენიკში“ არ აძლევდა ნიკ. ჩერნიშევსკის, მის შემდეგ ის წერილებს ბატონყმობის შესახებ გაზ. „კოლოკოლში“ ბეჭდავდაო.

თფილისის ვაჭარ-მოქალაქენი, როგორც უმის გყიდველნი და გაგანთავისუფლებელნი.

ბევრს იქნება ეს ცნობა არც კი გაუგონია, რომ საქართველოში და ნამეტურ ქალაქ თფილისში, შეძლებულ მოქალაქე ვაჭრებს ჰყვანდათ ყმები. ვაჭრების უმეტესი ნაწილი სომხები იყვნენ და მასთანვე შეძლებულნი. ეხლა ჩვენ ავნუსხავთ იმ გარემოებებს, თუ ესენი მებატონეთაგან ყმებს და მათ შვილებს როგორ ყიდულობდენ, როგორ იკირავებდენ და სხვანი.

მოქალაქეთაგან ყმების სყიდვა XVIII საუკ. სჩანს, მასთან დაკრავება და გაჩუქებაც არის მოხსენებული.

XIX საუკუნეში კი მოქალაქეთაგან ყმების შეძენის საქმენი აშკარად სჩანს. იქნება მოქალაქეთ ყმათა შეძენის სურვილი არც კი აქვდათ, ვინ იცის, ხოლო ძოიელ ხშირად მებატონეთა ვალის არ გადახდა, უეჭველია იძულებულს გახდიდა ვაჭარს, რომ მას თავის ნისია-ვალში მებატონისაგან ან მამაული აელო და ან ყმანი. ესენი პირველად მამულებს მისდევდენ და მამულებს უფრო ეტანებოდენ, თუ მებატონეს მოხდენილს, მათთვის სარფიან ალაგას ეს არ აქვდათ, მაშინ მეტი გზა არ იყო, ვალის აუღებლობას, ისევ ყმების გამოართმევას მოანდომებდენ, თუმც ეს ბევრს არც ეპიტნავებოდა თურმე...

ქართველ მებატონეთაგან თფილისში თავიანთ ყმათა შვილების აშკარად სყიდვა იწყება 1810 წლიდამ. 1820 წელს ყმათა დასყიდვის

ვანცხადებასაც კი ბეჭდავდნენ, რომ ამა და ამ დროს, ამა და ამ მე-
ბატონის ვალში გაისყიდებიან მისივე ყმათა ამდენ-ამდენი კომლიო,
რომელნიც დაფასებულნი არიან ამა და ამ ფასადაო. ასე ვალში და-
ყიდვის გარეშე, ზებატონენი თავიანთ ნებითაც ჰყიდდნენ. ამისთვის
მაშინ თურმე დალალებიც იყვნენ, რომელთაც დაახლოვებული კავში-
რი აქვდათ როგორც მებატონესთან, ისე ფულის პატრონ ვაჭრებ-
თან. მაშინდელ თფილისის ხალხში მდიდრებად, ანუ ფულის პატრო-
ნებათ ვაჭრები იყვნენ, სხვა არავინ. თავად-აზნაურებს ფულის მხრივ
ტყავი ჰქონდათ გამძვრალი, რასაკვირველია ცხოვრების არ ცოდნით.
ამათ ფული ტუტუტურის ცხოვრების წყალობით ერთობ ხშირად
სჭირდებოდათ. მარცხნივ და მარჯვნივ ატარებდნენ კაცებს და საქე-
იფოდ ფულს ეძებდნენ სესხად. ოღონდ ემოვნათ, თორემ მანათში მა-
ნათს მისცემდნენ სარგებელს. აი ასეთ პირთ უჩნდებოდნენ ფულის მიმ-
ცემ-მიმსესხებლად ქალაქის ვაჭრები. გუშინ, თუ ამ ვაჭართან მება-
ტონე ლაპარაკს არ იკადრებდა, დღეს მის წინ დაჩოქილი იდგა და
ფულს ევედრებოდა, მამულებს უვირავებდა ოხერ ფასად, დიდის სარ-
გებლით, ისიც ხვეწნით.

ასეთ მებატონეებმა ჯერეთ შეჭამეს და დაყიდეს თავიანთი უძ-
რავი მამულები ქალაქ ალაგას, მერე დაყიდეს თვით თითო თავშესა-
ფარი სახლებიც. საქმე იქამდე მივიდა, რომ მთელს თფილისში ქარ-
თველ მემამულე-მებატონენი სამთლით საძებარნი გახდნენ. ისიც უნდა
ითქვას, რომ ქართლ-კახეთის რუსეთთან დაკავშირების პირველ წლებს
მთელი თფილისი სულ ქართველ მებატონე თავადის-შვილების იყო.
ერთის სიტყვით, მთელი თფილისის მამულების პატრონები ესენი იყ-
ვნენ, მთელი ქალაქის ბალები ამათი იყო, აბანოები და ბევრ ალაგას
დუქნები და ქარვასლებიც. ყოველივე ესენი გაფლანგეს მათ და მერე
1830 წ. თფილისიდან სოფლად იწყეს გადახვეწა და თუ ხანდისხან
თფილისში ცხოვრება მოუხდებოდათ, მაშინ მათ სახლი ქირით უნდა
დაეჭირათ.

ასეთ პირთ სოფლის მამულებიც მისდიოდათ ხელიდამ და რჩე-
ბოდნენ ცარიელნი. მერე ესენი უძრავ ქონებისაგან დაცარიელებულნი
მოდრავ ქონების დასყიდვას იწყებდნენ, ესე იგი ყმების დასყიდვას და
ამათაც იგინი ისეთ ხელსაყრელ ფასად ჰყიდდნენ, რასაც არც ერთი
ვაჭარი უარს არ ეტყოდა, ამ ცოცხალ საქონლის სყიდვაზედ. ერთის
მხრით მოხდა ისიც, რომ 1830 წელს სასახელო იყო, რომ ვინმე მო-
ქალაქეს თავადის, ან აზნაური მებატონეთაგან ყმები ეყიდნა. მომხ-

დარა ისეთი შემთხვევებიც, რომ ყმებს მებატონეს მევალები უყიდ-
დენ, ამ დასაყიდლებს ვაჭრობაშიაც აგდებდენ და საქვეყნოდაც აც-
ხადებდენ. ამის მაგალითებს თვით ამ წიგნში ნახავთ. ჩვენ მაინც
მოვიყვანთ სათითაოდ აქ ყოველ შემთხვევას ყმის გასყიდვაში.

ვაჭრისაგან მებატონე ფულს სესხულობდა, დროზედ ვალს თუ
ვერ მისცემდა, მაშინ მოვალე მას ჯერ უჩივლებდა გადასახადის უფ-
ლებას ჯარიმებით და მერე გაუყიდდა მამულებს და თუ ეს არ აღ-
მოუჩნდებოდა, მაშინ გაუყიდდა თავის ყმებს მათი ოჯახობით, შეი-
ლებით. ერთი სიტყვით ყველაფრით და მით გათავდებოდა საქმე.

მებატონეს უნდოდა ვაჭარ-მეწვრიშალისაგან ჩაი, შაქარი, ყავა,
სანთელი, ზეთი და სხვა ასეთნი, რაც მიჰქონდათ ნისიათ. ნისიის
დაწერა თვით ვაჭარზედ იყო. რამდენიც უნდოდა და როგორც უნ-
დოდა—ვაჭარი ისე სწერდა ამ ნისიას. თვით ქართველ მებატონეთ
არც დაწერის თავი აქვდათ და არც ნისიის დახსომების. ისინი ჭა-
მაში და ნისიაში იყვნენ ყოჩაღები. ასე წვრილად წაღებულ ნისიისა-
გან რამდენიმე ხნის განმავლობაში დასდებია დიდი ვალი, ბოლოს ეს
მას ველარ გადაუხდია ადვილად, ვაჭარს უჩივლია მებატონისათვის და
თუ მამულები არ აღმოჩენია, მაშინ მას დაუსყიდნია მისი ყმები.

წვრილმან სახარჯავ საქონელთ ვარდა ქართველ მებატონეთა-
თვის საჭირო იყო სხვადასხვა ფართალიც—ჩითი, მიტკალი, შოგი,
გლასი და სხვა ასეთნი. ამისთვის მათ შეპირებული ჰყვანდათ ძვე-
ლადგანვე თფილისის ვაჭრები, ბაზაზები და სხვანი, ამათგან მიჰქონ-
დათ მათ ყოველივე ნისიად და შემდგომ ვალის მოგროვებისა, მათ
მოსავლით, მამულით, ან ყმებით გადაუხდიდენ სამაგიეროს.

მებატონეთ აქვდათ ხშირად ისეთი შემთხვევაც, რომ თავიანთ
ვალების გამო თვის ყმებს ჰყიდდენ და მით იესებდენ თვის ნაკლს.
იცოდნენ მათ ყმის დაგირაგებაც. დაგირაგებული ემსახურებოდა იმ
დრომდე, ვიდრე მას ბატონი დაიხსნიდა, თუ თვით მოახერხებდა
და იხსნიდა თავს, მაშინ ესეც შეეძლო მას. ასეთის დაგირაგება და
გასყიდვ-გამოსყიდვის გამო მთელი თფილისის მოქალაქენი აივსნენ
ქართველთ მამულების შეძენით და ქართველთ ყმებით. სოლოლაკზე
არ იყო არც ერთი მდიდარი მოქალაქე, რომ მას ასობით არა ჰყო-
ლოდა ქართველ მებატონეთაგან ყმები ნასყიდი, მე გვარებითაც კი
დავასახელებ ასეთ მოქალაქეებს, მაგრამ ეს რა საჭიროა აქ, როდე-
საც ყოველივე მართალია. ქართველთ მებატონეთაგან მდიდარი ვა-
ჭრები ოხერ ფასებში იძენდენ მათ უზარმაზარ მამულებს, სახლ-კარს

და სხვა ასეთ შეძლებას და ნუ თუ მათ ქართველთ ყმების სყიდვა კბ არ შეეძლებოდათ, ეს შეუძლებელი იყო, თფილისში ქართველ ყმათა შეილებს თფილისის მოქალაქენი სულ ოხერ ფასებში ყიდულობდენ.

ყველამ კარგად ვიცით, რომ 1820 წლიდან თფილისში ძალიან დაწინაურდა ყომარბაზობა. ძველ ქართულ ბითურ ცხრას, ყომარს და ასეთ სათამაშოებს მიემატა ევროპიული ბილიარდები, კარტი და სხვა ასეთნი. ამ სათამაშოების ბუდეთ გაჩდენ მაშინდელი საჩაიეტრახტირები. აქ იკრიბებოდენ თფილისის კეთილშობილთ შეილნი და დღე და ღამ ყომარბაზობაში ატარებდენ თავიანთ დროს. ამ თამაშობაში აგებდენ ყველაფერს, ფულს, ოქრო-ვერცხლის ნივთებს, მამულებს და ბოლოს საქმე იქამდის მიუვიდათ ხოლმე, რომ იგინი კარტში აგებდენ თვით თავიანთ ყმა გლეხას შეილებს. ასეთ წაგებულთა რიცხვი ძველად იზოდენა ყოფილა, რომ 1850 წლებში თფილისი სავსე იყო თურმე ასეთ დაყიდულთა რიცხვით. იყვნენ როგორც კაცნი, ისე ქალნი. ასეთ პირთ მეც მოვესწარ და მქონია მათთან ლაპარაკი და თვისი მებატონე ასეთ გაყიდვის გამო გმობით მოუხსენებია. ასეთ ყმებს ყიდულობდენ არა მარტო თფილისის ვაჭრები და მდიდრები, არამედ მათ ყიდულობდენ მრავლად ერეგნის, განჯის და სხვა ასეთ კუთხის სომეხი ვაჭრები და ამ ნასყიდებს მიერეკებოდენ იქით, საითაც მათ სურდათ.

ასეთ ყმებს მებატონეთაგან იძენდნენ ყველა ტომის ერნი და მერე ესენი ამ ყმებს გზავნიდენ იქით, სადაც მათ სურდათ, თუნდ მოგებით გაყიდდენ, ამის დავა მათთან არავის აქენდა. სომეხთ მწერალ რაფის ერთი ცნობა აქვს ამის შესახებ მოყვანილი. აი ეს ცნობა: ერთა თავადისშვილმა ყომარბაზობაში წააგო 60 კომლი გლეხი. ეს გლეხები მას მოუგო ერთმა სომეხმა, რომელმაც მერე ეს გლეხები სომხეთისაკენ გადაასახლა, სადაც ყმანი სიამოვნებით გაჰყვნენ ახალ მებატონეს, რომ მის საშუალებით თავი ეხსნათ მტარვალ ბატონის შევიწროებისაგანო. რაფის ეს ერთი ცნობა მოჰყავს და ჩვენ ბევრს მოვიყვანდით, მაგრამ ეს არ არის საჭირო, ვინაიდგან მკითხველი ამითაც დაგვერწმუნება, რომ ქართველი მებატონენი თავიანთ ყმათა შეილებს თფილისში მარჯვნივ და მარცხნივ მდიდარ ვაჭრებზედ ოხერ ფასად ჰყიდდენ და გაყიდვის გარეშე ყომარბაზობაშიაც მრავლად აგებდნენ.

ყმათა დასყიდვა კი არა და იყო დრო და იყვნენ ისეთ ქარაფშუტა მეფენი, რომ თვით თავად-აზნაურების წოდებასაც კი ფულ-

ზე და სხვადასხვა ფეშქაშებზედ სცვლიდნენ-ჰყიდდნენ. ასე იყიდეს თავადობა ხოჯი მინასოვებმა, მადათოვებმა, აბმელიქმა, ბებუთა-შვილებმა, ამატუნმა, ზავრიევმა და მრავალთაც სხვებმა. ასევე ნაყიდი აქვსთ ეს ღირსება მრავალთ ქართველთაც, ადრე თუ ამ წოდებას სისხლით შოულობდნენ, უკანასკნელ უგვან მეფეთა წყალობით ფულებით და ნივთებით შოულობდნენ.

ამ გარემოებამ დასცა ქართლ-კახეთის ერი და ამ დაცემის სრული მიზეზი და ნიშან-წყალი ერეკლე მეფე გახლავსთ და მისი პედანტიური მეფობა და მოქმედება: დალოცვილი თავის მეფობას ხმარობდა ბოროტად და აჩენდა ისეთ პირებს, რომელნიც ქვეყანას მტრობდნენ დიდათ, ხოლო თვით მეფეს კი უბრალო რამ სამსახურით და ნივთებით გულს უგებდნენ. ამის ამაგი მიუძღვის ჩვენის ქვეყნის წინაშე ერეკლეს.

თიფლისში ყმათ გასყიდვის ბაზარი ისე ცხადი შეიქმნა 1810 წლიდამ, რომ მისი ცნობა და პირობები ყველამ იცოდა, ვინაიდგან ყმანი მუდამ დღე იყიდებოდნენ აშკარად. თუმცა ეს დრონი შორს არ არის, სეღ ერთი საუკუნე არის მას შემდეგ გასული, რაც თიფლისში ამის ბაზარი გაჩაღდა, ხოლო ამ ბაზრის და ალებ-მიცემის საქმე ჩვენთვის კი იმოდენად მიმქრალია, რომ დღეს მის წარმოდგენაც არ გვაქვს, იქნება ბევრმა ეს არც კი დაიჯეროს, რომ ამ 100 წლის წინედ, თუილისში ქართველთ ყმათა გასასყიდი აშკარა ბაზარიც მოიძარბა.

მეტი გზა არ არის, ჩვენ ისევ ჩვენს ზეპირ ცნობებს უნდა მივმართოდ და მოვაცვანოდ ყოველივე ის, რაც კი ამ ჩვეულების და ვაჭრობის შესახებ რამე ვიცით. ამიტომ მოვიყვან აქ ისევ თანამედროვე მოხუც კაცთაგან თხრობილს, რომელთაც თვით გამოუტლიათ ასეთი საქმენი, თვით ყოფილან ყმანი და გაყიდულ-გამოყიდულან კიდევ ასე. ასეთ მომთხრობნი იყვნენ ხელოსნები, კალატოზი, ღურგალი, ხარაზა და სხვანი, რომელნიც ტყუილს არაფერს იტყოდნენ და ეს მათთვის არც იქნებოდა საჭირო.

ერთის ნაამბობი: (კალატოზი, თავ. ილია ორბელიანის ყმა)

— ჩვენი ბატონი ილ. ორბელიანი ყმებს პატიოსნათ უყურებდა და უვლიდა. მისი ყმისთვის რომ ვისმეს ხელი ეხლო, ეცემათ, ან სხვა ასეთი რამე ექმნათ, ის ამას იწყენდა და იტყოდა, რომ „ჩემი ყმის ცემა ეს ჩემი ცემა არისო“, ასეთი სხვა ბატონებიც იყვნენო. მე 1850 წ. დახრობა მქონდა გადაწყვეტილი კაცის კვლავედ და სახრობელადამ ამ ჩემმა ბატონმა და გრ. ორბელიანმა დამიხსნესო.

იყვნენ ისეთი ბატონებიც, რომელნიც ასეთ მებატონეებს არა ჰგვანდნენ და ესენი თავიანთ ყმებს ცუდათ ექცეოდნენ; ყმის გოგო ბიჭებს ხშირად ჰყიდდნენ, ამათგან ძალიან ხშირად ყიდულობდნენ სხვა და სხვა ვაჭრები და ამ ყმებს თავიანთ სულის გულისთვის მაშინათვე ანთავისუფლებდნენ, ან ხატს შესწირავდნენ, ასეთი ყმების მყიდველები მაშინ ძალიან ხშირი იყო და თურმე ყმის მსყიდვასა და გამანთავისუფლებელზედ ხალხი ქებას ლაპარაკობდა, პატივით ახსენებდნენ ასეთ საქმეს და იტყოდნენ თურმე, რომ ამა და ამ პირმა ესა და ეს ყმა დაიხსნა, იგი გაანთავისუფლა და მით მან თავის სულისთვის უქრობელი სანთელი აინთოვო. იყვნენ თურმე ისეთი კაცნიც, რომელნიც სახალხოდ ფულს აგროვებდნენ და მერე ამ შენაგროვით ყმა ბიჭს, ან გოგოს იხსნიდნენ.

მეორეს ნაამბობი.—ასეთი კაცნი ძრიელ ხშირად იყვნენ მაშინდელ მოქალაქეებში. იცოდნენ თურმე კიდევ იმ დროის სხვა და სხვა ხელობის ხალხში ფულის მოგროვება და მით ხელოსანის განთავისუფლება, ნამეტურ ცოლშვილიანების. ამქარში ეს ჩვეულება ისე იყო გავრცელებული, რომ მის სასარგებლოდ თითქმის ამქარი ყოველთვის სცდილობდა და თავის ხელობის ყმა ხელოსნებს ამქარში მოგროვილის ფულით ათავისუფლებდა. იცოდნენ ისიც, რომ ამქარი ამოიჩივდა ორ სამ საპატიო პირს, ამათ მიუგზავნიდნენ რომელიმე მებატონეს და სთხოვდნენ ყმის გათავისუფლებას, ხანდისხან ასეთი პირნი ბატონს ნობათს, ფეშქაშს რამეს მიაართმევდნენ და ბატონიც ამ თავაზის გამო თავის ყმის ამქარის ხათრით გაანთავისუფლებდა.

ხელოსანს და ნამეტურ ვაჭარს ძრიელ ეთაკილებოდა ბატონის ყმობა. ყმა ხელოსანს და ვაჭარს თფილისის მოქალაქე და ხელოსნები საცოლოდ ქალსაც არ მისცემდნენ თურმე. ხანდისხან ისიც მოხდებოდა, რომ ხელოსანი, ან ვაჭარი თავის ყმობას დამალავდა და ცოლს ისე შეერთავდა. მერე ეს ყმობა გამოუაშქარავდებოდა და მაშინ თქვენი მტერია თუ ქალის პატრონები როგორ შეშინდებოდნენ, იტყოდნენ მაშინათვე:—„ყმა ყოფილა, ბატონი ჰყოლია, მოსვლია კიდევ, აი დაუდგეს თვალი“. ამიტომაც ცოლის შერთვის დროს, სადმე ქალის გასარიგებლად მაჭანკალი რომ გაჩნდებოდა, პირველ ლაპარაკის დაწყებისთანავე იკითხავდა, რომ „ბატონი ხომ არა გყავსო“. მომხდარა თურმე ისიც, რომ ძრიელ ხშირად ქალისა და ვაჭარის გაარიგებული საქმე ამ ყმობის გამო დაშლილა. ხდებოდა თურმე, რომ

ძრიელ ხშირად სასიძო შერთვის დროს ანაღებ ფუღს და ზითეგს ბატონს აძლედა და მით ითავისუფლებდა თავსაო.

ქაგალითებრ მონხდარა თურმე ხშირად ისეც, რომ რაკი ქალსა და ვაჟს ერთმანეთი მოსწონებიათ, მორიგებულან, ხასიათით შესწყობიან და მათი დედმამაც თანახმანი გამხდარან, მაშინ საცოლოსაგან აღებული ზითევი და ფული პირდაპირ ბატონის სახლისაკენ წაუღლიათ და ბატონსაც მით გაუთავისუფლებია თავისი ყმა. ხშირად ბატონი ასეც ურიგდებოდა თავის ყმის შვილს, რომ მე შენ გაგათავისუფლებ, ხოლო ცოლის შერთვის ზითევი და ფული მე მომეციო. ასე რომ ძალიან ხშირად პატარძლის ზითევი და ფული ბატონის სახლში იიჰქონდათ და ცარიელ ქალს ვაჟი წაიყვანდა ჯვარის დასაწერად, ჯვარის წერას მღვდელიც ვერ გაბედავდა, ვიდრე მის ბატონის ნებართვის ბარათი არ ექნებოდა.

ზოგს მებატონეს განთავისუფლებაში მარტოდ ზითეგს აძლევდენ, ზოგს ფუღს, ვინც როგორ მორიგდებოდნენ, მოხდებოდა ისიც რომ ხანდისხან ასეთ ყმის გოგო და ბიჭისაგან ანაღებ ზითვის მოგროვილის ავეჯით თხოვდებოდა მათი აზნაური ბატონის ქალიო. ისიც ხშირი იყო და თითქმის განუწყვეტელი, რომ როგორც ვაჟის ყმობა იყო სათაკილო, ისევე ქალისაო, რადგანაც ყმა ქალს ვაჟიც ერიდებოდა შესართავად და ამიტომ ხდებოდა ისიც, რომ ქალის პატრონები ვაჟს უმაღავდნენ თავიანთ ქალის ყმობას, ან შოულობდნენ რამე ღონისძიებას და ჯერედ ქალს გაანთავისუფლებდნენ ბატონის ყმობის და საჩქმესაგან და მერე გაათხოვებდნენო, ასე უფრო ადვილად ათავისუფლებდენ ბატონები და ყმის გოგოებში ბევრს ფუღს არ იღებდნენო. ზოგნი დიდ ფასად ათავისუფლებდნენ და ზოგნი სულ მცირე ფასადაო—ხან საჩქმის ფასად, ხან ასეთის რამე თავაზითაო. ხან ისიც ხდებოდა, რომ ასეთ ქალებს სხვანი ყიდულობდნენ და გასათხოვრად ათავისუფლებდნენო. ასეთი თავისუფალი ქალნი თურმე უფრო ადვილად თხოვდებოდნენო. ისიც იყო, რომ ხანდისხან თვით ბატონიც გაათხოვებდა თავის ყმის გოგოს და მას ზითეგსაც მისცემდაო. ასეთნი კი ხან ბატონის ყმათაც შთებოდნენ, ზოგთ ათავისუფლებდენ კიდევცო.

იყო ისეთი წესიც, რომ ყმის ქალი გათხოვების დროს გათავისუფლდებოდა მაშინ, თუ მის ბატონს სურვილი ექმნებოდა პირველი ღამისაო. იყვნენ ისეთი მებატონენი, რომელნიც პირველი ღამის გამო ათავისუფლებდნენო, ხოლო ყველა კი ასეთი არ იყო, ზოგს

ეს პირველი ღამე სძულდა კიდევ დიდათაო. ხდებოდა ისეც, რომ ზოგი მებატონის გოგო პირველი ღამით სხვაზედ გაიყიდებოდა. ბატონის თანხმობით, ამის ფულს ბატონი იღებდა, ამით ყმა გოგოს ბატონი ათავასუფლებდა და მერე თხოვდებოდა ქმარზედ თავისუფალიო. რაც უნდა კაი ღამაში ქალი ყოფილიყოს, ის მაინც 50 მან. ზეით არ გაიყიდებოდა, ხშირი იყო 20-ან 30 მან. ხან მეტ-ნაკლები. მსყიდველები ყოველთვის ბევრი იყო, ყიდულობდნენ თფილისის მოქალაქენი, მათი შვილები და სხვა და სხვა უცოლო მოხელენიც. ხან ასეთ გოგოებს ქვრივ სომხის და ქართველის მღვდლებიც ყიდულობდნენ და ზოგი ისეც ახერხებდნენ, რომ ქვრივი მღვდელი საყოველთაოდ თვით ისვამდა ასეთ გოგოს სახლში ხასად, ისე კი რომ მას ვერაფერ შერამჩნევდა ხასობას, მოსამსახურესავებ ჰყვანდათო.

მაინც უნდა ითქვას, რომ მთელი თფილისის მოქალაქენი საესენი იყვნენ ქართველთ ყმებით. ვერ ნახავდით ვერც ერთს მოქალაქეს, რომ მას ქართველი ყმები არა ჰყოლოდა, რასაკვირველია: ნასყიდნი, ზოგნი ასეთ სყიდვით სახელოვნებდნენ კიდევ, ვინაიდგან მათ ჩვეულება აქენდათ ასეთ ნაყიდ ყმების განთავისუფლებისა. ასეთი ყოფილა ადამ ფორაქაშვილი. 1840 წლებს, ერთს მოქალაქეს თფილისელ სომეხს, თავ. ჩოლოყაშვილისაგან მთელი სოფლის ხალხი დაუხსნია და გაუთავისუფლებია ბატონის ყმობისაგან. ამის გათავისუფლების მიზეზი კიდევ ის ყოფილა, რომ ბატონი ყმებს თურმე დიდათ აწუხებდა და სტანჯავდა. მოქალაქეებმა ასე გათავისუფლებაც ხშირად იცოდნენ სხვა და სხვა დევნილ ყმებისო.

ხდებოდა ხშირად ისიც, რომ თფილისის ხელოსანთ და მოქალაქეთ შორის, რომელნიც ყმანი იყვნენ მებატონის, ესენი ზოგიერთ დაბადებულ შვილებს მალავდნენ, სხვის გვარზედ ნათლავდნენ და მით იხსნიდნენ ბავშს მომავლის ყმობისაგან. ეს ხდებოდა უფრო იმ მებატონეთა წინაშე, ვისაც სასტიკი ზედამხედველობა არ აქენდა თავის ყმებზედ და მან არ იცოდა, თუ მის ყმათა ცოლებში ვინ როდისკ ორსულდებოდა.

ასეც იცოდნენ: ზოგიერთ ცოლშვილიან ყმას ბატონი რომ ბინას გაუგებდა და ეწვეოდა სახლში ყმას, მის ცოლშვილის რიცხვის შესატყობათ, თუ ამას ყმა წინედ შეიტყობდა, მაშინ ბატონის სახლში მისვლამდე, თუ სამი ყმაწვილი ჰყვანდათ, მაშინ ერთს დამალავდნენ, თუ ოთხი მაშინ ორს, თუ ხუთი, მაშინაც სამს და ბატონს ყოველთვის ნაკლებს უჩვენებდნენ. ასეთ დამალვისაგან ხშირად საოჯახო წევრთა რიცხვის ცნობები საკმარისად დამახინჯებულა.

ყოველივე ასეთი დამალვა ყმაწვილების უმეტესად ქალაქ ადგილებში ხდებოდა, უფრო ხელოსან, ვაჭართა და მუშათა შორის. ზოგი მებატონე თავის ყმებს შვილების გამო არც კი ედავებოდა, მაგრამ რაკი ყმანი შეშინებული იყვნენ, ამიტომ ყველა გაუბრბოდა ბატონის-შვილს და მალავდა თავის შვილებს. ნამეტურ პატრონები მალავდნენ ლამაზ ყმაწვილებს, რადგანაც ბატონმა რომ ნახოს და მოიწონოს, ვაი თუ ივინი აღვილად წაგვართოსო.

დღესაც სცხოვრობენ თფილისში ისეთი კაცნი და ქალები, რომელნიც ქორწინების დროს გათავისუფლებულან ბატონისაგან და რომელთაც ბევრი რამ ცნობები ახსოვთ ასეთის ამბების, ხოლო ბევრი რამ ცნობები კი დაკარგულ-დავიწყებული არის.

ესეთივე ამბები დედა ჩემმაც ბევრი იცოდა. თვით მამაჩემს რომ შეურთავს ცოლი, მასაც კი დაუმაღავს, რომ მე ბატონი მყავსო. მერე კი, როცა თფილისში ბატონი სწვევია რაქიღამ, მაშინ დიდათ შეწუხებულა დედაჩემი და მისი ნათესავეები და შვილების ჩვენების დროს, ორი ყმაწვილი სარდაფში დაუმაღავსთ. ხშირად მომხდარა, რომ ასეთნი ყმანი თაჟიანთ შვილებს სხვა პირებზედ გაასაჩუქრებდნენ, ნამეტურ ყმობისაგან გათავისუფლებულს ვაჭრებსა და ხელოსნებზედ, მაგრამ ყოველივე ეს ჩუმად უნდა მომხდარიყო, რომ სადმე თუნდ მათ მეზობელ აზნაურს, თავადს არ შეეტყო, თორემ მერე მის ცნობას ერთი მეორეს გადასცემდა.

ქართველის გლეხის ცხოვრება მებატონის ხელში იყო წამება, ტანჯვა, შეურაცხყოფა, დაჩაგვრა, დამდაბლება. გასყიდვა და სომეხთაგან სყიდვა იყო მათი ბედნიერება, თავისუფლად ამოსუნთქვა და ადამიანური ღირსების მოხვეჭა. ქართველ ყმას სომხის ვაჭრის ხელში მონობა უფრო მოსწონდა და ენატრებოდა, ვიდრე ქართველის თავადის ხელში ყოფნა და სამსახური. ასე იყო საქმე დაყენებული, გლეხნი ისე იყვნენ შეწუხებული მებატონეთა მონობისაგან, რომ მათთვის საცხოვრებლად ყველა ტვირთი იქმნებოდა ნატვრით აღებულ და შესრულებულ, ოღონდ მით კი ბატონის მონობისაგან გათავისუფლებულიყვნენ.

აი ამ გარემოებამ შეამცირა საქართველოში ქართველის გლეხის ოჯახი, ამან მოსპო იგი, გააქრო მათი რიცხვი სადღეისოდ, ჩაყლაპა მთელი გვარი, მთელი ნაცია ქართველთა. არ შეიძლება მოიძებნოს ისეთი თავადი და აზნაური, რომელსაც საქართველოს ერის წინაშე აუარებელი ცოდვები არ ექმნეს დადებული. ცნობები არ

არის, რომ ცნობები ძველადგანვე ეწერათ და ენუსხათ, მაშინ ჩვენ დღეს აუარებელი ცნობები გვექნებოდა და ეს ცნობები გამოაჩენდა ერთს თავ-მოდგმულ ჩირქს და წარსულის დროთა უმეცრებას ქართველ მებატონეთა. მართალია, მათში ყველა ცუდი არ იყო, ზოგი კარგიც იყო, მაგრამ ესეთების რიცხვი ცოტა იყო, რაც იყო და სჩანდა, ეს იყო ცუდის რიცხვი და ბოროტება, რასაც დიდი ისტორიაც აქვს.

ამ წოდების ბოროტების დასამტკიცებლად კმარა დავასახელოდ თუნდ მართოდ ის ცნობები, რაც მათ თავისი ოჯახები თფილისის სომეხთ ვაქარზედ აქვნდათ დაყიდული.

თფილისის მოქალაქეებს ყმები მრავლად აქვნდათ ნასყიდი და ზოგთ გათავისუფლებულიც.

შადრნაანთ სოლოლაკელ მდიდრებს აქვნდათ ნასყიდი და გათავისუფლებული ყმანი მრავლად.

ქიშმიშაანთ აქვნდათ ნასყიდი და გასყიდულ გათავისუფლებულნი ქართველთა ყმანი.

მირზოანთ აქვნდათ ნასყიდ და გათავისუფლებული დიდი ძალი გლეხობის, ასეთი ყმათა შვილები დღესაც ემსახურებიან მათ სახლში, როგორც მათი ყმის შთამომავალნი.

არშაკუნმა იყიდა 12,000 მან. მთელი სოფელი და გაათავისუფლა ყველა ესენი გარეთ კახეთისაკენ.

მელქუმოვეებს ნასყიდი და გასყიდული ჰყვანდათ ქართველთა ყმების საქარისი რიცხვი.

ამირალოვეებს ნასყიდი და გათავისუფლებულნი ჰყავდათ ყმანი მრავლად.

ყალამქაროვეებს ნასყიდი და გასყიდული ჰყვანდათ ყმანი მრავლად.

იზმიროვეებს ნასყიდი და გასყიდული ჰყვანდათ მრავლად სხვადასხვა დროს ქართველი გლეხნი და ყმანი.

ბაბანასოვეებს ჰყავდათ ნასყიდი და გასყიდული ყმანი მრავლად.

სურგულოვეებს ჰყვანდათ ნასყიდი და გასყიდული ყმანი მრავლად.

ბალათოვეებს ჰყვანდათ ნასყიდი და გასყიდული დიდი ძალი ყმები, ამათვე აქვნდათ ნასყიდი თვით მეფე გიორგის შვილის ყმები და ბოლოს ყველა ესენი გათავისუფლებულნი იქმნენ მათგან.

წოვიანოვეებს ნასყიდი და გასყიდული აქვნდათ გლეხნი მრავლად.

ანანოვებს ჰყვანდათ ნასყიდი და გასყიდული მრავლად.

მუნთოვებს ნასყიდი და გასყიდული ჰყვანდათ მრავლად.

თამამშოვებს ჰყვანდათ აუარებელი ყმები ნასყიდი, მერე სულ გათავისუფლებულნი ფულით.

ჩვენ აქ ყველა გვარებს ვერ მოვსთვლით. თფილისში შექლებულ ვაჭართ რიცხვი დიდი იყო. აქ მათი რიცხვი ათასობით შესდგებოდა და ჩვენ კი 15-მდე ვახსენეთ. ყველას მოთვლა შორს წავა, ისკი უნდა ითქვას, რომ ამ დიდ რიცხვ გვარის ვაჭართ შორის არ იყო არც ერთი კომლი, რომ მათ ნასყიდი ყმები არა ჰყოლოდათ, მარტოდ ერთ ვაჭარს ფრანგს ზუბალაშვილს რაჭაში 400—500 კომლი ჰყავდა დღემდე ნასყიდი, დღესაც აქვთ მათ იქ მამულები და მოხარკე ყმანი. მეორე ქართველ ფრანგს ისარლოვს ძირულისაკენ აუარებელი მამულები და გლეხები ჰყვანდა. აქ ამასაც შერჩა დღემდე ეს მამულები. ასეთი დიდრონი მემამულე ვაჭართ რიცხვი ვინ იცის სად არ იყო საქართველოში, მარტოდ გორის მაზრის სოფ. ახალქალაქის წვრილ ვაჭრებს ვინ იცის რამდენი რა არ აქვდათ შესყიდული, ასევე დუშეთის მაზრის სოფ. ახალგორის ვაჭრებს, ზოგიერთს პატარა ვაჭარს რამდენიმე სოფელი აქვდა მთლად შესყიდული. თელავს, სიღნაღს და ასეთ ქალაქებსა და დაბებში მცხოვრებთ ვაჭრებს ჩვენ არ ვახსენებთ, რომელნიც ქართველთაგან ერთობ ხშირად ყიდულობდნ მათ ყმებს.

თფილისში საღლა არიან ორბელიანთ ოჯახები და ყმანი, ზარათაანთ, ციციანთ და ვინ იცის რამდენი კიდევ სხვათა, ყველანი გაქრნენ საღლეისოდ, მათი მამულები დღეს სულ თფილისის სომებს ვაჭართ საკუთრებას შეადგენს. ასე ყოფილა ეს სოფელი! აქ მამულები კი არა და საქმე ქართველი ყმებია, ამ მძლავრ მებატონეთაგან ისყიდებოდა არა მარტო თფილისის მამულები—საკუთარი საღგომ სახლ-კარი, არამედ მთელი სოფლები, ტყეები და მასთან თვით ქართველი გლეხები და მერე როგორ?— მთელი სოფლებით, გლეხები თვით თავიანთის ავლა-დიდებით და საყდრებითაც კი. ასეთ დაყიდულ საყდრებს ჩვენ აქ არ მოვთლით მით უფრო, რადგანაც იგი სხვაგან გვაქვს მოთვლილი, აქ მარტოდ ყმა-გლეხთა გასყიდვის დასამტკიცებელ მაგალითებზედ. გვაქვს ლაპარაკი და ისიც გავკვრით და მიტომ ასე ვჭრით.

ქართველ მებატონეს არ აქვდა თავის თავმოყვარეობა, იგი ბეცი იყო ამაში. სყიდდა თვით თავის უკანასკნელ საღგომ-საცხოვ-

რებელ სახლ-კარსაც კი; ვენახებს, ნივთებს და ბოლოს ვინ იცის რას არ აგირავებდა—ბეჭედ-ძეწკვ და სამაჯურებსაც. როცა საქმე ასეთ ნივთებზედ იყო მისული და იგინი არ იშურებდენ მათ დაგირავება-დასყიდვას, აბა ნათ საკუთარ ყმებზედ რალა უნდა ითქვს, ეს ცოცხალი ნივთები ხომ უფრო ადვილად გირავდებოდა და ადვილად იზნეოდა მარჯენივ და მარცხნივ. ამ გლებთა დასყიდვა ნურავის გაუკვირდება. ქართველ თავად-აზნაურებმა შესქამეს თფილისში თვით თავიანთი ოჯახები, თავიანთი თავი, ქონება და გლებებს აბა ესენი რალა კეთილს დააყრიდნენ. მარტოდ გეურქ-ალა არწრუნმა შეისყიდა ნახევარი სოლოლაკი ციციშვილებისაგან.

არწურთნი გეურქ-ალა ქვემო ქვეყნელი კრუა იყო, ღარიბად მოსული თფილისში, მაგრამ ვაჭრობით იმოღენა შეძლება შეიძინა, რომ ბოლოს ძთელი თავადიშვილების მამულებსაც კი ყიდულობდა. ასეთი უცხონი რომ ამას ახერხებდნენ, აბა ძირეულ აქაურ მცხოვრები ვაჭრები რას არ იზამდენ. ამიტომაც არის, რომ დღეს თფილისის შუაგულ ადგილების მამულ-დედულები სულ ასეთ ტომთა ვაჭართ საკუთარებას შეადგენს, აქ ქართველთა სახლი სანთლით არის საძებარი. აიღეთ თუნდ მაგალითი, მთელს სოლოლაკზედ, სადაც რამდენიმე ათასი სომხის მდიდარ ვაჭართ სახლკარი არის, იქ მათ რიცხვში ბეჭენ ქართველისას სულ ოთხ თუ ხუთს კაცის სახლს ნახავთ, ისიც პატარებს. ადრე კი ყველა ეს ადგილები ქართველების საკუთარებას შეადგენდა.

მაგრამ ქართველთა ბედშავმა გარემოებამ ყველა ესენი გასყიდა, შეჭამა და იყიდეს ისეთ სომეხ ვაჭრებმა, რომელთაც გუშინ-გუშინწინ ტყავი ჰქონდათ გამძვრალი, პირში სული ამოხდილი. ნათქვამია: „მხნე იყავ და გაძლიერდიო“. ასე იყვნენ სომეხთ ვაჭარნი, ჩვენ ვისხედით ცუდათ, გჭამდით, ვსომდით და მასთან ვყიდდით ყველაფერს, ყოველივე გასაველი გვჭონდა და შემოსაველი კი არსაიდამა, რასაკვირველია ასე მოგვივლოდა. ასე ვიწმინდებოდით თფილისის ძირეულ სარჩოებადამა და ასე ვქრებოდით. რაც შეეხება სყიდვა-გაყიდვას, ესეც ჩვენი ბრალია, სომეხს რომ არ ეყიდნა, მაშინ, სულ ერთია, ურია, თათარი, რუსი, ან სხვა ვინმე იყიდდა. ჩვენ ვყიდდით, ვსჭამდით და მასთან ცუდათ ვისხედით და სომეხთა ვაჭრები კი მხნენი იყვნენ; დოვლათის შემძენი და ჩვენი ქონების კი არა და თვით ქართველ ყმა-გლებთა მსყიდველნიც.

ამიტომაც გახლავსთ, რომ დღეს თფილისში ასე აწმენდლია.

როგორც ქართველ კეთილშობილთ რიცხვი, ისევე მათ ყმა-გლეხთა რიცხვიც, ყოველივე ერთად აიწმინდნენ თფილისიდან, ერთად აღიგავენენ თფილისის ასპარაზიდან. დღეს თუ რომ ქართველთ ცხოვრების რამე ნიშან-წყალი სჩანს, ეს სულ ამ ახალ დროის ქართველთ მოსახლეთა ძალას შეადგენს, რომელნიც ბოგანოების მყოხებით ეხლა იკრიბებიან თფილისში. აქამდის კი გამქრალი იყო ყოველივე ეს. მაგალითად დავაბოლავებთ ამ წერილს, 1860 წლებამდის, მთელი გარეთ უბანი—ყაბახით, სულ ორბელიანთ უზარმაზარ სახლებით იყო სავსე და მათის ქართველ ყმებით. დღეს კი მთელს ამ კუთხეში თქვენ ქართველთ ხუთის ხსენებასაც ვეღარ ნახავთ, ყოველივე სხვა ტომთა რიცხვს ეკუთვნის, ყოველივე დაისყიდა ქართველთაგან და შეიჭამა, უღვთოდ, ასე დაისყიდა როგორც ქართველთ დიდებულთ მამულები, ისევე მათი ყმანი და ყოველივე ყმათა ქონებანიც.

სასულიერო წოდების ყმათა უვილები და მათი გლვდლები

1859 წ. გლეხ ყმა კაცის უვილები სასულიერო წოდებაში შესგლას ასე მოახერხებდნენ ხოლმე: რომელიმე მონასტერში, ან ვინმე სასულიერო პირი, ან ვინმე ასეთი მოსამსახურეთ ვინმე ყმა კაცის უვილს დაიჭერდა, ან მოხდებოდა ისიც, რომ ბატონი თავის ყმის უვილს რომელიმე საყდარს, მონასტერს, ბერს, ან მღვდელს შესწირავდა, რათა ყმის ბატონის სულის საოხათ ემსახურნა მონასტრისა ან ეკლესიისთვის. ამისთანა შემთხვევით ისარგებლებდა ყმის უვილი და თუ მას ნიჭი ჰქონდა, იგი მაშინ მონასტერს, ან საყდარში სასულიერო პირთაგან წერა-კითხვას ისწავლიდა და ბოლოს იგი ბერობას ან მღვდლობასაც მიაღწევდა. თორემ ბატონის ნება დაურთველად სასულიერო წოდებაში წასვლა კი არა და თვით ქართული ანბანის სწავლების ნებაც არ აქენდათ. ვიდრე ყმას სწავლის ნება-რთვა ბატონისაგან არ ექნებოდა, მინამ მას თვით ქართულ ანბანსაც არავინ ასწავლიდა. აი ასე იყო საქმე და მხოლოდ ასეთ შემთხვევების წყალობით სჩნდებოდნენ გლეხთაგან სასულიერო წოდების პირნი. გლეხთა ყმათაგან სასულიერო პირნი სულ ასე არიან.

1859 წ. სოფ. ბახვის მცხოვრებ გლეხ ანთაძეები იყვნენ თავ-ქაიხოსრო ერისთავის ყმანი. ერთ ამ ყმა ანთაძეთაგანმა მღვდლობასაც მიაღწია, ამიტომ იგი ბატონმა ერისთავმა ყმობისაგან გაათავი-

სუფლა. განვლო დრომ და ამ მღვდლის შვილიც მღვდელი გამოვიდა, ხოლო ამ მეორე მღვდელს კი შვილი ივანია ერის კაცად დაშობა და მღვდლად არ წავიდა.

ბატონმა ქაიხოსრო ერისთავმა ამაზედ დაეა ასტეხა და თავისაგან გათავისუფლებულ მღვდლის ანთაძეს შვილის—მღვდლის შვილს, ივანიკას, ერის კაცათ დაშთენილს, დაეა დაუწყო, დაეაში გაიმარჯვა, ივანია ანთაძე იყმო და მერე ეს ახლად ნაყმევი ყმა მისყიდა გოგია და ქულა ჩხატარეიშვილებს. ამ ახალ მებატონის ხელში ყმა რამდენსამე ხანს დაშობა და მალე ამ ახალმაც გაჰყიდა, იგი მიჰყიდა სახელმწიფო ყმებს გოგია და ლაზარე ქელიძეებს თუ ჩელიძეს. უკანასკნელ მებატონის ხელში ივანია ანთაძე დარჩა რამდენსამე ხანს.

თვით გლებ ანთაძეები ქაიხოსრო ერისთავს მძლავრებით მიეთვისებია და უყვია, თორემ ესენი მის, ერისთავის საკუთნებელი ყმები არ ყოფილან, მაგრამ მძლავრს მებატონეს ასეთი მითვისება თურმე არ გაუჭირდებოდა, თუ კი იგი ისურვებდა ამას. მღვდელს ანთაძეს ივანიკას გარდა სხვა ვაჟიშვილებიც ჰყოლია. ესენი ყოფილან ივანიკას შემდეგი ძმები: გოგია და მეორე—იესე. ანთაძე მღვდელს მარტო ივანიკას გაყიდვა არ აკმარა, მეორე ძმა თავის შვილით მისყიდა აზნაურს ბეკო მესხს და მე-ათე ძმა მიჰყიდა არონიშიძეს. მერე ამათი ძენიც გასყიდა და მიჰყიდა შორაპნის მაზრაში მცხოვრებ აზნაურს ავალიანს.

პირველის დღიდანვე ბატონმა ესენი თავიანთ შვილებით ასე დააპნია და დაქაქსა. ივანე და გოგია ანთაძეს არ აკმარა დასყიდვა და შვილებით დაქაქსვა, 1857 წ. 19 დეკემბერს მუხტა ივანია ანთაძეს და წაართვა ცოლშვილი, თვით ივანია შეკრა ყოკით და სამ დღე და ღამე ისე შეკრული, უჭიელ-უსშელი დააგდო ითახში. ყველა ამანებს ბატონი ჩადიოდა მიტომ, რომ მას და მის ძმებსაც მორჩილება უნდა ერთგულათ გაეცხადებინათ და თავი თვისი ეყმოთ.

ამიტომ ივანია და გოგია ანთაძემ მთავრობას მოახსენეს ოზურგეთს ჩივილით, რომ გვაშველეთ რამე და გვაუწყეთო, თუ ბატონს ნება აქვს, რომ მღვდლის შვილის შვილები დასყიდოს სხვადასხვა პირებზედო, მაშინ არც ჩვენ ამოვიღებდით ხმასო. თუ ბატონს არა აქვს გათავისუფლებული მღვდლის შვილების დასყიდვის ნებაო, მაშინ ნურც ჩვენ ვიქნებით ასე მოთხრილნი და დარბეულნიო.

ამ ახალ-ახალ მებატონეთა ხელში ახალ ნაყმევი ყმებს ხშირად კაი შევიწროებაც გამოუვლიათ, მაგალითებრ 1857 წ. გიორგობის-

თვეში, საღამოთი გოგია და ივანე ჩელიძენი მიუხტნენ სახლში და-
სარბევათ, როგორც ავაზაკები ისე დაეცნენ ამ ახლად ნასყიდის ყმის
ოჯახს და აიკლეს ყველაფრით, ამის ცოლშვილი, თვით ყმაც თავიანთ
ოჯახში გადიყვანეს და იქ გირავოდ დაიტოვეს, თან სამაგიეროს
თხოვნა დაუწყეს და მასთან შევიწროებაც მთელს ოჯახს. თვით ამ
ყმამ იქ გლენ ბატონის სახლში ველარ დადგა და გადინგეწა საცალა,
ბატონს გაეჭკა, თავის ცოლშვილს შორიდან უყურებდა და თან
მათის საცოდავობით იწვოდა, რომ ყმებს მებატონენი ასე აწვალე-
ბდნენ. ამან ოზურგეთის უფროსთან დავაც დაიწყო შორიდან და ისიც
დასძინა, რომ ჩვენ ამათგან ყალბათ ვართ ყმათ შეძენილებიო. ბევ-
რი დავა ატყდა, მაგრამ ყმათა გარემოებას მაინც არა ეშველა-რა.

თუმცა ყმის გასყიდვა მებატონეთათვის ადვილი საქმე იყო,
მაგრამ ამას ზოგი მისდევდა და ზოგი კი არა, ზოგს ეს სენი ჭირი-
ვით სძულდა და ზოგს სიხარულად მიაჩნდა. იყვნენ ისეთი მებატო-
ნენიც, რომელთაც სყიდვაც და გასყიდვაც დიდს ცოდვად მიაჩნდათ.
იყვნენ ისეთი მებატონენი, რომ მათი ყმის შვილი რომ მღვდლობას
ან ბერობამდის მიაღწევდა, მაშინ მათ ბატონი ათავისუფლებდა სია-
მოვნებით, რადგანაც სასულიერო პირის ყმობა ცოდვა არისო. იყვნენ
ისეთი მებატონენიც, რომელნიც მღვდელს თუ ბერს უფრო ბოქავდენ
და იტოვებდენ ყმას მაგარის წესით და არ ათავისუფლებდენ მათ,
რადგანაც მათგან, როგორც სასულიერო პირთაგან, უფრო კაი ხარჯს
აიღებდნენ.

ასე და ამ გვარად მებატონეებში ერთნიც იყვნენ და მეორე-
ნიც. იყვნენ ისეთი პირნიც, რომელთა ხელობასაც შეადგენდა გლენ
ყმათა სყიდვა-გასყიდვა, დარბევა მათი და სხვანი. სწორედ ასეთი
პირნი ყოფილან გოგია და ქულა ჩხატარეიშვილები, აზნაურები, რო-
მელზედაც აქ მოვიყვანეთ ცნობები მის შესახებ, როცა მათ მისყიდა
ბატონმა თავ. ერისთავმა თავის ნაყმევის ნამღვდლარის შვილები და
რომელ ნასყიდთაც პირველად დაუდვეს საფუძველი გაყიდ-გამოკიდ-
ვის. ეხლა მოვიყვან მეორე ცნობას, თუ ეს აზნაურის შვილები რო-
გორ სთხრიდნენ და როგორ იტაცებდენ ხალხს და ჰყიდდენ ოთხსაგ
კუთხივ.

ხსენებულ გლენ ანთაძეების მებატონეს ქაიხოსრო ერისთავს ისე
მოუხერხებია, რომ თვისი ყმა თავის შვილებით გიორგი და ქულია
ჩხატარეიშვილებისათვის ჩუმად მიუყიდნია. ეს გასყიდვა ყმას არც კი
სცოდნია, ბოლოს მსყიდველთ ბატონის ნებართვით დაუტაცნიათ და

წაუყვანიათ თვისკენ: ვიდრე გლახ ანთაძენი ამ მოხერხებას გაიგებდნენ, მინამ მათ ოზურგეთის უფროს ესეთი მოხსენება მისცეს:—მე ვარ მღვდლის შვილი და ესცხოვრებდი გურიაშიდ, სოფელს საქარისთავსა, მე მომიტაცა მცხოვრებმა სოფელს შემოქმედის აზნაურმა ქულა და გიორგი ჩხატარეიშვილებმა და მიმყიდეს აზნაურს ბეკო მესხს სალომინაოს მცხოვრებს უსაბუთოდ. გარნა შვილები მომაცალა და მისყიდა აზნაურმა ჩხატარეიშვილმა სხვადასხვა პირთ უკანონოდ, შვილები—ვაჟები ივანე და იესე და ქალები—მარიამი და ხვარამზე, ამისათვის ცნობასა ამასა მოვაწვდინებ თქვენის აღმატებულებისადმი და ვსთხოვ უმორჩილესად ქმნათ განკარგულება და შეიტკუთ ჩვენი სიმაართლე უბრალოდ მოტაცების და გასყიდვის ჩემისა და ცოლშვილისა ჩემისა და შემდგომ აღმოჩენისამებრ ჩემისა სიმაართლისა ნუ მოვაკლდებით და ვიქმნეთ გათავისუფლებულ ზემორე თქმულის ჩემის შვილებით თქვენის აღმატებულებისაგან, რომელიც მოველი ჯეროვანსა განკარგულებასა“. ხელს აწერენ მთხოვნელი ყმანი და რიცხვი 1858 წ. უზის.

ბოლოს გამოირკვა საქმე, რომ ეს ყმანი ბატონს ჩხატარეიშვილებისათვის ჩუმად მიუყიდნია ისე, რომ გაყიდულთ არც კი სცოდნიათ, თორემ მსყიდველს ბატონისაგან მიცემული ნასყიდობის პირობაც ჰქონია, ახალ მებატონეებს ამ პირობის ცნობა ჰქონიათ ხელში და მიტომ დაუყიდნიათ იგინი სხვადასხვა პირებზედ. რაკი საქმე ასე გამოირკვა ყმათა წინაშე, მაშინ მათ იმეცადინეს და ჩხატარეიშვილებისაგან მისყიდულ მებატონე ჩელიძესაგან თავი დაიხსნეს, ვინაიდან ეს მებატონეც თურმე მათ სულ ძირიან ფესვიანათ სთხრიდა და დღეს უმწარებდა.

ეს ჩელიძე თუ ქელიძე, უფრო კი ქელიძე, კარვად მომზადებული ბოროტი ყოფილა, ხელობათ „გოთაულობა“ ჰქონია და მასთან თავის ნაყმევთ ოჯახები ისე ურბევია, რომ ბევრი მისის წყალობით სრულიათ დამხობილა. ამათვე ჰქონიათ შნო და ოსტატობა მისი, რომ ლამაზ გოგოებს რუსეთისაკენაც მიმავალს ვაჭრებზედ ჰყიდდნენ და მერე ეს ვაჭრები ამ დაყიდულებს რუსეთის გუბერნიის ქალაქების საკახპოებში ასალებდნენ. ნეცხრამეტე საუკუნის დამდევში ქართველი ქალების წაყვანა რუსეთში და რუსულს საკახპოებში დასყიდვა ძრიელ ძნელი იყო, შემდეგ კი, ანუ 1860 წ. ეს ბოროტება ძრიელ გაადვილდა და ქართველი მებატონეთაგან დასყიდული გოგოებიც მრავლათ მიჰყვანდათ მათ მსყიდველებს და ესენი

მათ ჰყიდდნ იქ კარგ ფასათ სხვადასხვა საკაზბოებში. 1860 წლი-
დამ იმერთ ვაჭრებმა ძრიელ მრავლად იწყეს ყმა გოგოების გეზა-
ტონეთაგან სყიდვა და თვით ადესისაკენაც წაყვანა და იქ ური-
ებზე მეტად კაი ფასებში ჰყიდდნ თურმე.

ჰელიძესთანა ოსტატ ვაჭრებით სავსე იყო თურმე 1860 წ. ქუ-
თაისი; ფოთი და სხვა ასეთი ქალაქები, ესენი დიდის მადით იყვნენ
გახსნილი, რომ რაც შეიძლებოდა ბევრი კარგი ლამაზი გოგოები
ეყიდნათ, მასთან რაც შეიძლება იაფათ და თვით კი კაი ფასებში დაე-
ყიდნათ. ასეთ ხელობას მისდევდნენ იგინი თვით ბატონყმობის გო-
დავარდნამდე.

VII

ჩვენი დროის მოქალაქეთა დასტური

გათონებოვის შესახებ

რედაქციისათვის:

ყველა ის წერილები, რომლებიც ამ განყოფილებაში არის მოთავსებული, ეკუთვნის იმთავითვე გლეხებს, რომლებიც ბატონყმობის ეპოქაში თვით ყმებად იყვნენ, ბატონებიც ჰყავდათ და წარმოადგენს ეგრედ წოდებულ მათ თავგადასავალის მოთხოვნას. 1924 წელში შესრულდა 60 წელიწადი, რაც საქართველოში ბატონყმობა გადავარდა, ასე რომ 80 წლის ზედაველ გლეხს თავისუფლად შეუძლიან მოგვცეს ესა თუ ის ცნობა ამ სენის შესახებ. ამით ვხელმძღვანელობდით ჩვენ, როცა ამ განყოფილების შექმნა განვიზრახეთ. მართალია, ამ მხრივ სხვა და სხვა საპატიო მიზეზებს გამო ბევრის გაკეთება ვერ შეესძლებოდა, ყოველ შემთხვევაში, ჩვენ საილუსტრაციო ცნობებს მაინც ვიძლევიით, თუ რამდენად არის ეს საინტერესო, ამის განსჯათვით მკითხველს მივანდობთ.

ჩემი ბოლო სიტყვაობა.

სანამ სტამბას გადავსცემდე „ბატონყმობის მასალების“ ჯეანას-კნელ ტომს, რათა ათასობით გამრავლებული, შეიჭრას ჩვენი ქვეყნის ყოველ კუთხეში და მოუთხრას არც იმდენათ შორიწარსული ჩვენი ქვეყნის ხორცმეტი ხალხის „რაინდობისა“, უნდა ერთხელ კიდევ გადავაგლო თვალი ამ შრომას და მის ზოგად შეცდომებზე, თუ გაუნაღლებელ სურვილებზე ვილაპარაკო.

ვიმედოვნებ, რომ საშუალება და გარემოება ხელს შემიწყობენ ამ რამოდენიმე წლის შემდეგ მაინც, უფრო დინჯათ და საფუძვლიანათ დაუბრუნდე ამ საკითხს და სხვა ამის თანამზგავს მასალებითაც შეიარაღებული, (რომელთა შორის ნაწილი გამოცემულია, ნაწილი მუზეუმებში და არხივებში ინახება, მაგრამ გაცილებით უფრო მეტი სოფლად და ქალაქად არის გაბნეული), შევეცდები უფრო დალაგებული აზრი წარმოუდგინო საზოგადოებას იმ ეპოქის შესახებ, რომელსაც ჩვენში ბატონყმური ხანა ეწოდება.

ვინ იცის, იქნებ ხელმარდი ვინმე, ჩვენი ქვეყნის მოჭირნახულე, უკვე სწერს ამ ეპოქის ისტორიას, რომ ნათელი მოჰფინოს მას, რაც იყო სინამდვილეში და რასაც ხელს აფარებდა ნახევრად გონზე მოსული ბიუროკრატიული აზროვნება...

ყოველ პატიოსან მოქალაქეს, უნდა გაუხარდეს ასეთი შრომის გამოქვეყნება.

მე არ მინდა აქვე შევეხო, თუ რამდენად მიუძღვის ღვაწლი მცხრამეტე საუკუნის დამდეგის (?!) მწერლობას... დეე, ეს ასწონდასწონოს და შეაფასოს მომავალმა ისტორიკოსმა, ჩვენ ერთი რამ მტკიცეთ და ურყევათ შეგვიძლიან განვაცხადოთ: **ბატონყმურ ურთიერთობის განვითარებისა და გაუქმების სფეროში, მათ არაფერი გაუკეთებიათ.**

ეს კეშმარიტებაა... თვით ბატონყმური ურთი-ერთობის ეპოქა, დღემდე საკრძნობლათ გაუცნობელი გახლდათ. იგი ამავე მდგომარეობაში დარჩება თითქმის, თუ ერთგვარი ფხიანობა არ გამოვიჩინეთ.

არ კმარა მარტოოდენ ამ მასალების გამოქვეყნება. მან სასწავლებლის კარებში უნდა შერგას თავი, მაგრამ ვერ მოიტანს ჯეროვან

სარგებლობას, თუ ამ (და სხვა ამ გვარ) მასალებიდან, რაიმე სქემა-
ტიურ სხეულს არ შეეკმნით და ამ სახით არ გადავსცემთ სკოლას.

საჭიროა გარკვეულათ დასაბუთდეს:

ა) პირველი ღამის უფლება და პრაქტიკა,

ბ) ყმების კვერში შებმის საკითხი,

გ) ყმათა ყიდვა-გაყიდვა და დაცვა,

დ) დაროზგვა და მრავალი სხვა შინაგანი ცხოვრების საკითხები.

ამ სენთა გარშემო უამრავი მასალები მოიპოვება. საჭიროა მათი
საფუძვლიანი დახასიათება.

სოფლათ, დღესაც უამრავი მასალები არის, ერთი მხრით მრავ-
ლად ცოცხლობენ ყოფილი ყმები, რომელთა შორის, ზოგიერთ მთ-
განს თავიანთი თავგადასავალიც აქვს ეწერილი. ერთს ასეთს თავ-
გადასავალს აქვე ვათავსებთ. ცოცხალ ობიექტებში თქვენ შეხვდებით
გლახს, რომელსაც გამოუვლია: პირველი ღამის „მშვენიერება“,
კვერში გაბმა, პირუტყვებზე გადაცვა, გაროზგვა და ათასი სხვა
გვარი ვაი-უბედურება.

მე გულწრფელათ მინდოდა ასეთი მასალების საფუძვლიანი გა-
მოკვლევა და ვნანობ, რომ უდროობის და ავადმყოფობის გამო
ბევრი ვერაფერი გავაკეთე.

ამ მასალების დაგროვების დროს, კუროზულ შემთხვევებსაც
ვხვდებოდი: იანვრის შუა რიცხვებში გავიგე, რომ ს. წითელ ქალაქ-
ში ცხოვრობს 150 წლ. მოხუცი ქალი მამასახლისოვისა. ნამქერების
გამო, მხოლოდ ცამეტ თებერვალს მიველ ადგილობრივ და, ჩემდა
სამწუხაროთ, ის საწყალი მოხუცი ქალი, ორი დღით წინ გარდა-
ცვლილიყო.

ეს, რასაკვირველია, შემთხვევაა. ასეთი პირები დღეს დღეობით,
ჩვენს სოფლებში, საკმაოდ ცხოვრობენ და ურიგო არ იქნება, თუ მა-
თი ცნობებით ვისარგებლებდით.

ამას გარდა, პროვინციაში მე აღმოვაჩინე, (რასაკვირველია
ადგილობრივ ამხანაგების დახმარებით, რისთვისაც მათ გულწრფელ
მადლობას უძღვნი) ხუთი ისტორიული საბუთი, მათ შორის ერთი
რვეული, რომლებიც საქართველოს მუზეუმის საკუთრებათ დარჩება.

ამ გზითაც შესაძლებელია. საკმაოდ დიდი საბუთების შექმნა,
თუ ზომები იქნება მიღებული.

და ბოლოს, რომ ერთი და იგივე, სხვა და სხვა ადგილას ჩემ-
ბიერ (შენიშვნებით თუ წერილებით) გამოთქმული აზრი და სურვი-

ლები არ გავიმეორო, მინდა, როგორც რედაქტორმა, ვსთქვა, რომ არც მე ვარ კმაყოფილი ამ წიგნებში მოქცეულ საბუთების და ამბების დაწყობით.

თუ საქართველოში დავჩი და მასთან ამ შრომამ ხელმეორე გამოცემა მოითხოვა, შევეცდები ეს დანაკლისი გამოვასწორო, მასალების დაწყობის თუ სხვა მხრივ, მანამდე კი—უნდა დავკმაყოფილდე იმით, რაც არის.

მირ. ხუხუნაიშვილი

15 თებერვალი 1925 წ.

შაქრო წვერიანღვი

ავტობიოგრაფია

(1902 წელს მარიამობის თვის 1 დღეს)

ვიწყებ და შევთხუხე მე ზაქარ იოსების ძემ, იგივე შაქარა, წვე-
რიანღვი, სიყრმიდგან სასჯელები ჩემი მებატონებისა ჩემისაგან, ესე
იგი, თავადი ესტატისა და ძისა მისი ლუკა თარხან-მოურავებისაგან.

პირველი წაყვანა მოსამსახურეთა

ვიყავით ათას რვაას ოცდა ათიდან დაწყებული დავაში, ოცდა
თორმეტი კომლი თავისუფლების მაძიებელნი და ამ მიზეზებისა
გამო მოიხმარეს ძალა და იძულება უმეტეს ჩემის საცხოვრებლისა.
წახდენა სხვადასხვა მიზეზებითა და ამისათვისა დავწერ ჩემს სასჯე-
ლებსა.

წამიყვანეს მოსამსახურეთა ცამეტის წლისა. დავრჩი ვიდრე
ექვსი თვე. როგორათაც ყმაწვილს შემემთხვა წაქცევითა ჭურჭლის
დამტვრევა და რა გაიგონა ქალბატონმა, სოფიო ციციანოვის ქალმა
ხმა დამტვრევისა, გამოვარდა, გაშფოთდა, დამიჭირეს და ამკიდეს
ერთს დიდს ახმას კაცსა, დამიჭირა მაგრა მკლავები ამ კაცმა და
მომდგა ეს ქალბატონი კარგა რბილის ჯოხითა—დამიწყო ცემა.
შეუბრალებლათა ვტირი, ვყვირი, ვიქნეფ ფეხებსა, მაგრამ სად არის
შეუბრალება. როდესაც გული იჯერა, ჩამამხსნეს და ტირილით მივჯექი
ზვრის კარებთან. როდესაც დასხდნენ სადილზე, გაეძვერი ამ ზვრის
კარებიდგან და მოვკურცხლე შინისაკენ და რა მივედი სახლში და-
ვიწყე ტირილი და უამბე ეს ჩემი შემთხვევა ბებია ჩემსა და იმ
შემთხვევსა გამო უთხრა ბიძა ჩემმა ანდრია მამაჩემსა იოსებსა:
ძმაო ეგ ბიჭი წაიყვანე სადმე, მოაშორე, თორემ ეგენი აღარ მოგვა-
სვენებენ, აქედან მოაშორეო. მაშინ მამაჩემმა წამიყვანა ქალაქში და

ერთ ნაცნობ კონს მიმცა შეგირდათ ხელობაზედ, ოთხი წლობითა. შემდეგ მომიკითხეს ისევ მსახურათა. უპასუხეს—თქვენის გალახვითა. შვილი დავკარგეთ, არ ვიცით თუ საით გაიქცა. ეტყვის ბატონი: ან იპოვნეთ ანუ ათი თუმანი გადიხადეთ. კაცების შეყენებითა მაინც ხუთი თუმანი მისცეს და კიდევ მაინც მეძებდნენ და მეც ძალიან გაფთხილებული ვიყავი, როდესაც შემხვდებოდნენ და თვალს შევასწრობდი იმათ მოსამსახურეებს ქალაქში, ვემაღებოდი.

ამ ოთხ წელიწადში დავრჩი ჭონთანა. ჩვეულება ჰქონდა ჩემი ოსტატის ცოლსა, როდესაც აბანოში წავიდოდა, ბოხჩას წაუღებდა და ვყარაულობდი იმათ ტანისამოსებსა. ერთ დროსაც წამიყვანეს აბანოში და როდესაც გაიხადეს, შევიდნენ და მე როგორც ყარაული ტანისამოსისა, დავრჩი. აბა რას მოვიფიქრებდი, თუ ჩემი ქალბატონი აქ აბანოში ბძანდება. უბანია და გამობძანდა თეთრ-წითლათ გაღვიებული, შევხედე, ეს ჩემი ქალბატონია, თან მოახლე ახლავთ და, რასაკვრელია, ამეშალა ბალანი, მაგრამ მეც კი გამოცვლილი გახლავარ ამ ოთხი წლის განმავლობაში. როდესაც ჩაიცვეს, დამიწყეს ცქერა და ისინი რომ მე მიყურებენ, მე სხვა ბიჭებს ველაპარაკები სომხურათა,—ქართულს სრულგებით არ ვიჩენ. ეს ქალბატონი და მოახლე ერთმანეთს ელაპარაკებიან: რა ვქნა, ეს ბიჭი ჩვენ შაქარასა გავს. მოახლე ეუბნება—ის არ გახლამთო. თუმცა ბიჭებს ველაპარაკები, იმათაც მელიასავით ყურს უგდებდი. მე მეგონა თუ ესენი, რაკი ჩაიცვეს, ჩქარა წავლენ. თურმე რასა ბძანებთ! ჯერ ჩაი შემოუტანეს, მიართვეს, შემდგომ სადილსაც იქ აპირობს. ვნახო, ვიდრე ჩვენები იბანებენ და გამოვლენ, ამ ჩემს ქალბატონს ფურნეში შემწვარიც მოართვეს. ერთი მოსამსახურე ჰყვანდა, ქალაქელი ქულქჩი ზაქარა, იმანაც კარგი ღვინო და სხვა საკმელები მოართვა, სადილი იქ მიირთვეს, როდესაც ეს ჩვენებიც გამოვიდნენ—ჩაიცვეს და წავედით. უამბე, ეს გარემოება ჩემი ოსტატის ცოლსა. ამაზედ მიპასუხეს—რომ ეცნოთ რას გიზამდნენო?—მსახურათ წამიყვანდნენ.—როდი დაგანებებდითო. ამ გვართ გადავრჩი.

მოსვლა ჩემი ქალაქიდგანა.

მეხუთე წელიწადსა გავადე ახალქალაქში, ჩემს საკუთარსა მამულში დიდ სახემწიფო გზაზედა, დუქანი—სამიკიტნო. გავმართე დიდი კანუშნა და ოთახები შგზავრებისათვისა, რომელიცა იყო იმ ჟამათ ჩალვადრების დროება და რა ნახეს ეს ჩემი კარგი ვაჭრობა

მებატონეთა, ჩემს საკუთარ მამულში, მაშინ დამიბარეს და მიბძანეს:— ჩემო წვერიანაშვილო, იცი რისთვის დაგიბარეთ?— გვიბძანეთ ბატონო— შენ უნდა დუქნიდან დაგეასარჯო და ყოველივე დასწერო.— რა მეტი გზა მაქვს. ამათ აუწყეს პირი და რაც კი გვეპოებოდა დუქანში: თევზი, ხიზილალა, შაქარი, ბრინჯი, საპონი და სხვადასხვა, რაც კი გვეპოებოდა, მიჰქონდათ. გამოგზავნე ბატონძაო, გამოგზავნე ქალბატონძაო— ეს „გამოგზავნე“ არ თავდებოდა და მეც ვწერდი, ვიდრე ერთი წელიწადი, იქამდინ ვიდრე შეუღებოდნათ თხუთმეტი თუმანი მეტი. შემდგომ დამიბარებდნენ, დავთარიც თან წამოიღეო. ავიტანდი და უანგარიშებდი. მიბძანებდნენ: აი ჩვენო წვერიანაშვილო, ეხლა ფული გვაქვს გაწერილი და შენ გაწერია ათი თუმანი, რაც დარჩება, იმასაც გაგიბირებთო. ეს ფულის გაწერაც ხშირათ იცოდა— ასე წელიწადში სამჯერ ათ-ათ თუმანს შემაწერდა. გარდა ამისა ორჯერ სარწყავისა, სამკალის ფული, ხაბაზის ფული, აგრეთვე ბეგრის მუშა. უკეთუ ერთს დღეს მუშა არ გამეგზავნა, სადამოზე გამწვანებინდა მსახურს და ან ერთი მანეთი იმ დღისათვისა, ანუ ერთი ლიტრა ქონის სამთელი უნდა წაეღოთ და ეს გამოგზავნაც დუქნიდან არა თავდებოდა, იქამდისინ წელიწადში შემადგებოდა ორმოცდა ათი თუმანი. ესე რამდენიმე წელიწადი ვიყავი ამ ვაებაში. შემდგომ ამისა იწყო სახლების შენება და ერთი კაცი და უღელი ხარით გვამუშავებდა ჩვენის პურითა, ეს დაგვიმატეს— და რა ვნახე იმათი გარემოება, შემდგომ დაწერა რა საჭირო იყო. ამასთანვე ფუტკარი გვყანდა კარგი გაძლიერებული და ნათქვამი გახლავთ: „შიში შექმნის სიყვარულსო“ და ერთხელ ახალწელიწადსა დღესა რაფლი მივართვით და მიულოცა ახალწელიწადი მამაჩემმა იოსებამა. იმ ჟამათ მადლობა უბძანა ამ თაფლისათვის, მეორე წელიწადსა თითონ მოიკითხეს: ჩემო იოსებ, რათ დაგვივიწყე და თაფლით არ მოგვილოცეო. კიდევ გაუგზავნეთ. ფუტკარიც მოგვპარეს და დაგვინელდა. მესამე წელიწადსაც მოიკითხა— ჩემი თაფლი გამოგვიგზავნეო. მოვახსენეთ— ბატონო ფუტკარი მოგვპარეს და სრულეზით დანელდა და თაფლი რისა გახლდებათ, პასუხი მიუტანა ბატონსა მოსამსახურემა. მაშინ უბძანებს მოურავსა, რევაზა ქვიან, ოსსა და გამოგზავნის ერთი სხვა მოსამსახურეთა და უბძანებს:— უკე თუ თაფლი არ მოგცესთ ერთი ლიტრა, დაარბიეთო. როდესაც თაფლი აღარა გვქონდა, ვერ მივართვით და მაშინ დაგვარბიეს, დაგვტაცეს სამი საჭმლისა ქვაბი და შერჩათ.

ამისათვის იყვნენ ამ გვარის წახდენის ფიქრებით, რადგან თავისუფლების მაძიებელნი გახლდით, რომ ყოველი საცხოვრებლადგან დაგვცალონ, იქამდისინ რომ აღარ გვქონდეს ღონის ძიება დავისა.

ამასთანავე ერთს დროსა—გამოელია პური ესტატე თარხანოგსა და რადგანაც ვაჭრობაში გახლდით, გვაიძულებდა პურსა და შეგვაწერა ოცდა ხუთი კოდი პური. რასაკვირელია ვნახეთ და მოვახსენეთ: —ბატონო, ჩვენ, კარგათ მოგეხსენებათ, ხენა-თესვა არა გვაქვს და პური რისა გვექნება. ამაზედ გვიპასუხა:—ეგ ლაპარაკი და თქონა შენთვის შეინახე, ჩემო წვერიანაშვილო, მე გიბძანებთ, გინდა იყიდე და გინდა შენახული პურიდგან მოგვეციო, მე გიპოვნით სადაცა ვაქვსთ შენახულიო. იმასა ჰყანდა ჩვენთან დაახლოებული მეზობელი შპიონათა—კონა ნაზარაშვილი, ამათი დიდი საყვარელი და ყოველთვის მეთვალყურე, სად რა გვეპოებოდა სულ იცოდა. აგრეთვე ჩვენ მოჩივარი, თავისუფლების მაძიებელნი ოცდა თორმეტი კომლთაგანი ბევრჯელ მოვახდენდით ყრილობასა და დავაწყობდით საქმესა, თვით მე და გრიგოლ ფირალოვი ვაკონებდით ჩვენ დამაწმუნებელ ხალხსა სჩივრისა არზებისათვისა და ხარჯებისათვისა.

საჭირო ფულს შეკრეფასა და ამ გვარს საქმეებისათვისა ამაგების დიდი ფზიზლობა ჰქონდა იმათ შპიონსა—კონა ნაზარაშვილსა და ყოველთვის ამ ჩვენს გარემოებას დაუთვლიდა ლუკა თარხანოგსა. ამ პურის შემოწერაზედა დავხიზნეთ პურიცა და ღვინოებიცა ღანბითა სიახლოვესა კაკოლა და გიორკის მარანში. პური საწნახელში და ღვინოები ქვევრებში. მაშინ როდესაც ძალა დავატანეს იასაულებითა, ორმოება და ქვევრები გაჩხრიკეს და ვერა იპოვნეს რა, დიანბევიც იქა ბძანდებოდა ნანუკოვი. მაშინ ეტყვის კონა ნაზაროვი სეკრაჰათა—მანდ ტყვილათ ეძებთო, ანიშნა—აი, იმ მარანში აქვსთ დახიზნულიო. მაშინვე დიანბეგმა ის მარანი დაბეჭდა ლუქითა. პატრონი გიორგი გალუსტოვი იყო ქალაქში წასული სავაჭროთა. რამოვიდა, ნახა თავისი მარნის კარები დაბეჭდილი ლუქითა, ამაზედ დაგვიწყო ჩხუბი—თქვენის მიზეზით ჩემი მარანი დაუბეჭდიათო. მაშინ იყო პურის ძვირობა და კაცების შეყენებით აუტანეთ შვიდი თუმანი ფული და აუხსენით კარები.

ამასთანავე ოთხი თვის განმავლობაში შემაწერა ათი თუმანი ფული, აულია ბძანება ნაჩალიკისაგან და ჩაგვიყენა ორი იასაული ცხენებით, —კუდა მშიერი აზნაურები, ტატო მალალოვი და მერე ოსებს თაზიშვილი და რასაკვირელია დარჩნენ ოთხი დღე და ღამე. იმ

ჟამათა გვეყავდა შვიდი სული საქონელი და ერთი ცხენი, დახიზნული მაცქიანთ ბოსელში განშორებითა და ვართ გაფთხილებულნი. ერთ დილით ჩამოვიდა იმ ბოსლის პატრონის ბიჭი და გვითხრა:—შაქარო, ბიჭი გამოგზავნე, რომ საქონელს დაუყაროსო. ამ დროსა ეს იასაულები დუქანში არიან, ამათ ყური მოჰკრეს და ამ ყმაწვილსა ბიჭსა ტკბილათ დაუწყეს ლაპარაკი და ჰკითხეს:—პატარა ბიჭო, ვისი ხარ?—მაცქიანთი ვარო.—ამათი საქონელი იქ თქვენთან არისო?—იქ არისო, რა იცის ამ უგუნურმა ყმაწვილმა.—აბა გაგვიძეხი და გვაჩვენეო. ჩვენ გადაუსხვაფერეთ, მაგრამა იმათ არ დაიშალეს, გაჰყვნენ ამ ბიჭსა და უთხრეს—აბა რომლები არის იმათი საქონელიო. აჩვენა. გამორეკეს ეს შვიდი სული საქონელი და ერთი ცხენი, დაირეკეს და წაასხეს. დღესაც შერჩათ. კიდევ ვაძლიეთ ათი თუმანი, მაგრამ აღარ დაგვანებეს..

ამაზედ ვადგენ ამ ჩემსა შეწუხებასა და თავგადასავალსა, რადგანაც მოჩივარი გახლდით, ყოველთვის იმ ფიქრებში იყვნენ—თუ რა მიზეზი უპოვნოთ და საცხოვრებლისაგან დაეცალოთო. შემდგომ ამისა ილიკო თარხანოვი ეტყვის ლუკასა: ლუკა, შენ ვერ ჩადიხარ კაცი საქმესა.—თუ როგორ, ბიტონო?—ასე რომა, იცი მე მიჩიოდნენ ეგრე თავისუფლობაზედ—დურგლის შვილებიო, ავდექი, ისინი სულ ავიკლე საქონლიდგან და ყოველი საცხოვრებლისაგან სულ დაეცალო, რომ აღარა შევარჩინე რაო და როდესაც აღარა ჰქონდათ რა, მაშინ დაანებეს დავას თავიო. შე მამაცხოვრებულო, მოჰყოლიხარ და შენ წვერიანაშვილები გაგისუქებიანო და რასაკვირველია ისინი დავას არ მოგიშლიანო. შენც ისე უნდა აიკლო და ყოველი საცხოვრებლისაგან დასცალო და მაშინ ვეღარ იდავებენო, შენც ასე უყავიო.—რასაკვირველია ეს ილიკოს სიტყვა ამას დიდათ მოეწონა და გულში ჩაიდო ლუკამა. ახლა ფიქრობს, თუ რა მიზეზი უპოვო, რომ იმ მიზეზით ისე ავიკლო და უმიზეზოთ ვერა ბედამს. დიდ მარხვის ბოლოს კვირა არის, დაუწერია წიგნი, დაუბეჭდია და ჩამოგზავნა მსახურის ხელითა და გვითხრა:—ეს წიგნი უნდა წაილოთო ხვედურეთში, ივანე ციციშვილთანა და იმისი პასუხიცა ჩქარა ჩამოუტანოთ, ბატონმა ასე გიბძანათო. რა უარის თქმა შეგვეძლო, როცა ვიცოდით ყოველთვის მიზეზს ეძებდა. არა გვექონდა მოცალეობა და ჩვენი მოჩივართაგანი კაცი დავიჭირეთ ქირითა და გავგზავნეთ ეს წიგნი ხვედურეთში. იმ ჟამათ ივანე ციციანოვი შინ არ დახვედროდა, უთხრეს ქარელში არისო და უნდა მოუცადო მოსვლამდის, რომ პა-

სუხის წიგნი გაგატანოსო, მეტი რა შეეძლო, მოუცადა ვიდრე ორი დღე, მობძანდა და პასუხიც დაუწერა და გამოგზავნა. რადგანაც დაიგვიანა ამ კაცმა, აღდგომის შაფათი არის და წირვაც დარეკეს, ამ დროს გამოგზავნის მსახურსა იოსებს—წიგნის პასუხი რათ დაგვიგვიანეთო. მამა ჩემმა უთხრა, ესტატე ხუციშვილის ხელით გაგვზანეთ და ჯერ არა გხლებიათ, გიანლებათ და მოგართმევთო. მაშინ განმეორებით გამოგზავნის მსახურსა-თუ ბატონმა აქ ამოდიო. რა იცის საწყალმა მამა ჩემმა, თუ რა დღეში ჩავარდება. როდესაც წავიდა ერთი ლიტრა ქონის სამთელი შეჯავნული თან წაიღო და მივიდა და მიულოცა. უთხრა განრისხებითა—იოსებ წიგნი რათ დაგვიანდა. კიდევ მოახსენა—ბატონო ესტატე გავგზავნე და ჯერ არა გხლებიათ და მოგართმევთო. მაშინ გაწყრება, შეაგინებს—შე მამაძაღლო, ესტატეს მე ვერ ვიცნობდი, ისიც ჩემი ყმა არ არის, გაუშალა, შემოჰკრა იმ მოხუცებულსა კაცსა, წააქცია, ის ქონის სამთელიც სულ ზედ დაამტვრია, შედგა წიხლით, ისე გახადა, რომ თავპირი სისხლით შეუღება. რომ გული იჯერა, დაუძახა ბიჭებსა: ჩქარა, ორი ურემი შეაბით და ამათ დუქანში რაცაა ჩამოიტანეთო.

ეს საწყალი ნაცემი კაცი წამოხტა, რომ გაიგო ასაკლებად მოდოსო და სხვა გზაზედ გამოიქცა, რომ ეგება დუქნიდგან გადავარჩინო რამეო. რა დანახა ეს ნაცემი კაცი გაჩქარებულში, მაშინ თითონაც გაშფოთებული წინდებით გამოიქცა შუა სოფელზე და რა ნახეს ბაზრის ხალხმა, სთქვეს—ეს რაღაცა ანბავიო და მრავალი ხალხი დაედევნა—და მე იმ ჟამად რა ვიცი, ჩემი დუქნის სიახლოვისა, თომა გალუსტოვის დუქან წინ, მივედი და მიულოცე ამ თომასა ქრისტეს აღდგომა. ვნახოთ ეს გამოქცეული ბატონი მეცა და ერთი გამწარებით შემაძკრა, ისე რომ თვალთ დამიბნელდა, თავი შევიმაგრე, ვეცი გამწარებული, შემოვიგდე მოგვერდზედ, წავაქციე და წაუჭირე ყელში. ახლა რა ვიცი, თუ ამას ასე სწრაფათ ჩამოდენი ხალხი მოსდევს, ახლა ნახეთ ჩემი უბედურობა და წაქცევა ჩემი: დამესიგნენ მოსამსახურეები და თითონ ისე გამხადეს, მამაჩემზედ უარესი დღე დამაყენეს. ურმებიც მოვიდა. შევარდა ამ გამართულს დუქანში კეტითა, შემოჰკრა და რაც შუშეული იყო სულ ღვრიალით ძირს დაუშვა შუშეული, მოუყენეს ორი ურემი, გამოზიდეს სულ, რისაც მქონე გახლდით, დაცალეს ერთი ყუთი, შიგ ფული მქონდა და ვერცხლეული იყო, ესე ვიდრე ოცი თუმნისა, ესეც გაიტანეს, დაუღდეს ამ ორ ურემსა და დუქანსა კლიტე დაადეს, რომელიცა აწვე-

რეთ სულ, წაღებული და წანახდენი, ორმოცდა ხუთი თუმნისა იყო. სხვებს აღდგომის სიხარული ჰქონდათ, ჩვენ კი ვიყავით გალახული და მწუხარენი, ღმერთმან ყოველს ქრისტიანს გაშოროსთ იმისთანა უბედურება. ამაზედ ბევრი იტყვის— ამ შემხვევაში ხალხი არ იქნებოდაო, თუმცა ხალხიც ბევრი იყვნენ და აგრეთვე სხვა თავადებიც ამ აკლებაზედა და ეუბნებოდნენ:— ბატონო ისე რათ გინდა რომ წახდინო შენი გლეხი, რომ ველარ იცხოვროს და შენი სამსახურიც აღარ შეძლოსო, მაგრამ ვისი გაიგონა! იმას ისე სურდა— ილიკოს დარაგება შესრულებინა.

ამ სასჯელის დროს კნიაზ ვარანცოვი ახლათ ერთის წლის მოზდანებული არს და მე თითონ, შაქარამ, გამოაქცხადე გორის ნაჩალიკსა, იყო ორსი სერებრიაკოვი. ბაბა ჩემი და ჩემი ამხანაგი გრიგოლ თირალოვი წაგიდნენ ქალაქში და ეს უბედურობითი შემთხვევა ყოველივე დაუთვალეს თავისუფლების მაძიებლებმა— აღდგომის დღეს აკლება. რა წაიკითხა კურთხევით განსვენებულმა ვარანცოვმა, რომ ქრისტეს აღდგომის დღეს აუკლია მებატონესა თავისუფლების მაძიებელი გლეხო, ეს ჩემი ხელით უნდა განვიქილო და გადავწყვიტოვო. მაშინ მისწერა გორის უეზდის ნაჩალიკსა გაჯავრებით: შენ რის ნაჩალიკი გდიხარ მანდა, რომ აღდგომა დღეს თავისუფლების მაძიებელი კაცი აუკლიათო. მაშინ მისწერა ნაჩალიკმა: მე ველარ შევიძეული, თუმცა კიდევ გამამიცხადეს, მაგრამა მეტათ წანააღმდეგნი არიან თავად თარხანოვნი და უკეთუ ინებებთ წი ათ მაგათი მოურავის კვალათ არის სულისაკან გადაწყვეტილი სამსახურისა, წარმოგიდგენთო. მაშინ მოსწერა ნაჩალიკმა და წარუდგინა ჩემი სიმართლე. რა განიხილა ვარანცოვმა, რომ ჩემი ძველი სამსახურისა მოურავს კვალათ, ასე ხუთი მანეთიდან ათ მანეთამდინ კომლზე, და ამ გვართ გადასწყვიტა ვიდრე სენატიდან დასრულდებოდეს ამათი საქმეო, დღე დროს ჩემი საქმე სენატში წარმოებდა, მაშინ კურთხეულმა ვარანცოვმა გაძოგზავნა გადაწყვეტილობის უქაზი და უბძანა გორის ნაჩალიკსა ამ უქაზის ძალით შეჰყარე ხელის მოწერითა თავადნი და გლეხნი, რომ ხუთი მანეთიდან ვიდრე ათ მანეთამდინ, მეტი შეწუხება ვერ გატეღონ თავად თარხანოვებმა, აგრეთვე ვერ შესძლოს ვენახებიდან კულუხების წართმევაო, ვიდრე ამათი საჩივარი დასრულდებოდესო. მაშინ გამობძანდა ნაჩალიკი, დაიბარა სულ თარხანოვები და აგრეთვე ჩვენ გლეხნი და გამოაცხადა გადაწყვეტილობა და ხელიც მოაწერინა, როგორათაც თავადებსა, აგრეთვე ჩვენცა. ასე ამ კვალათა

ხუთი მანეთიდგან ვიდრე ათ მანეთამდინ ვემსახურებოდით ვიდრე ხუთი წელიწადი, მაგრამ მაინც არ მიხედეს ამ გადაწყვეტილობასა და მძლავრობდნენ, ვენახებიდგან კულუხების წართმევასა.

შემდეგ ამისა ვიდრე დასრულდებოდა სენატიდგან და მოისპობოდა დავა ამ დასრულებამდინ იწყეს კულუხების წართმევა და აღარ მიხედეს გადაწყვეტილობასა. მაშინ ჩვენ, გლეხებმაც დავიწყეთ მძლავრობა იმ გადაწყვეტილობის ძალითა და გავბედეთ ბრძოლა როგორათაც ჩვენი მოჩივარი ხალხის ყრილობითა: ასე რომა, რომელთანაც მივიდოდნენ კულუხების წასართმევად; მრავლობით კეტებით ვიმძლავროთ—და იყო თანხმობა ჩვენი და კიდევ გავბედეთ.

პირველათ მე, შაქარას, მამიხტენ—ესტატე თარხანოვი და ორიც სხვა დავითი და იასონი თარხანოვები თავიანთ მოურავითა და ათი სხვა—გლეხებითა, იმ დროს, როდესაც არის ვენახი მოკრეფილი, საწნახელი სამსე, ხოლოთ მარანი დაკეტილი არის, მაშინ გვიბძანა ესტატემა, კარების გაღება მარნისა და მოვახსენეთ: ბატონო გასაღები აქ არ გახლამთ და აგერ გავგზავნით და მოვატანინებთო, ისინი არხეინათ არიან, იმათ ის ხომ არ იცოდნენ თუ როგორი გასაღები მოუვიდოდათ. არის იმ დროსა შაფათი სალამო, ჩვენი მოჩივარი ხალხიცა შეკრეფილი იყო ეკლესიაში და წინათვე ჰქონდა ცნობა, როდესაც გამოვიდა ლოცვა, ამ გასაღების მომტანმა უთხრა ამ ჩვენს ხალხსა. მაშინ დაერჩივნენ ვიდრე ასი კაცი, ჩამოიარეს ორლობეში, გადაცკინდნენ ვენახებში, დაგლოჯეს მაგარი საარები და გაიმართნენ კარგის კეტებითა და მიადგნენ ამ ესტატე თარხანოვსა მარნის კარებზედა. რა შეუღდა ამ ხალხის შემზადებასა, სთქვა: ეს კარგი გასაღები მოიტანეთო. წავდექით და მაგრა დაუწყეთ ლაპარაკი: ბატონო რათა ხართ წინააღმდეგნი მთავრობისა, ან რათ სწუხდეთ და ანუ რათ გვაწუხებთ, დავემორჩილნეთ მთავრობის ბძანებასა, უკეთუ იმძლავრებთ, იცოდეთ აქიდგან ერთი ვერ წახვალთ ცოცხალი. მაშინ ველარ გაბედეს, მოტანილი რუმბები აიკიდეს და წავიდნენ დიდის მუქარობით და შევიდნენ თავიანთ შპიონი კონანაზაროვის ოთახში იმ განზრახვითა, რომ ამათ ეს ხალხი მოშორდებოდა, მაშინ დავეცემით და წავართმევთო. ის ხომ არ იცოდნენ თუ ჩვენი განზრახვაც როგორი იყო. ამ ხალხსა დაუკალით ერთი კარგი თხა და ერთი კოკა ღვინოცა გამოუტანეთ და გათენებამდისინ სიმღერით დრო გაატარეს, როგორც დღეობას ხალხი და ყურძენიც სიმღერით დავწურეთ.

შემდგომ რა ნახეს ესე ჩვენი განზრახვა პრავლობით, მაშინ მოემზადნენ უფალი ლევან თარხანოვი და აგრეთვე ილიკო, დავით და სხვანიც თავიანთის მოურავებითა და გლეხებითა ვიდრე ორმოცი კაცითა ხანჯლებითა. ჩვენც რასაკვირველია მოვემზადდენით, როგორათაც მეომარნი, ვიდრე ორასი კაცითა, გამართულნი კარგის კეტებითა. მიხტომიან სოსო ერემაშვილსა და კიდევ ამოუწყავთ ოთხი კოკა ჩვენს მოსვლამდინა. ამათ გაუჩნდით სწრაუათ ესოდენი ხალხი ამ სოფლის პირში და რა დაგვინახეს, შემზადდენ, ჩვენ წინ წავდექით და უკან ხალხი სულ გამაროული და ნათქვამიცა გვაქვს ხალხისათვის, ვიდრე თვითონ არ გაბედონ, ხელი არ გამოიღოთ. მაშინ დაუწყეთ ლაპარაკი: ბატონო ნუ ხართ წინააღმდეგნი მთავრობისა და ნუ გვაძლევთ შეწუხებასა. ამისი თქმა და იშიშვლეს ხანჯლები და შემოგვიტიეს, მაგრამ კარგის კეტებით ვერ მოგვიდგნენ, დავიძახეთ—აბა, ბიჭებო! დაერივნენ კეტებითა, შემოჰკრა გრიგოლ ფირალოვმა კეტი ილიკოს მაჯაში და ხანჯალი ბზრიალით გავარდა ხელიდგან, გარდა კეტებისა უკანა ხალხიდგან გადადის ქვა, მოხვდა ლევანს თავში, დაიძახა მოვკვდიო და მიწვა ლობის ძირზედ. რომ უფრო ძალა დავატანეთ—იკადრა წამოხტომა და მაშინ გაგვექცნენ სხვა გზაზედ და მიყვევით ვაქციულთა ვიდრე ხევის პირამდინა და ამოწყული ტკბილიც წავართვით.

აგრეთვე მესამე ომისას მოგახსენებთ. შეუწერია მებატონესა გიორგი ქულოვისათვის თხუთმეტი კოკა ტკბილი და არიან შემზადებულნი, რომ მარანი გაუტეხონ და ამოსწყონ. ამაზე ცნობა მოგვცეს ჩვენ პოვერნიებს, რომ მეორე დღეს აპირებენ მიხტომასა და მარნის გატეხას. ჩვენც, პოვერნიები, მე და გრიგოლ ფირალოვი შევემზადდენით და ავარჩიეთ თხუთმეტი კარგი მამაცი ვაჟკაცი იმ ღამესა და უთხარით, რომ გათენდეს ტერ-ოჰანათ მარანში გადით და მომზადებულნი იყავით კარგი მაგარი კეტებითა. რასაკვირველია, ესენი მოემზადნენ და იმ მარანში არიან შემზადებული, იქავე ქულოვის მარნის სიახლოვესა რომელიცა არის და გრიგოლ ფირალოვის ვენახიც იქვე სიახლოვეს არის. იმ ღამეს მითხრა გიგოლამ, რომ ინათლოს, შენ უნდა გახვიდე გაღმა ქულოვის მარანთან და მეც იქ ჩემს მარანთან ბაღში ვიქნებო. იმ ღამეს სწორედ ძილი არ მომივიდა. გათენდა დილა და აღრიანათ წავედი იმ მარანთან, გადაველსადაც ბიჭები გვეგულება და ისენიც მოვიდნენ. რასაკვირველია იმედიანათ ვართ და ველი ამ მებატონის მობრძანებას. ნახევარი სა-

ათის განმავლობაში მობრძანდა გრიგოლ თარხანოვიც რვა კაცითა, მეკულუხეთი, რუმბებით გამართულნი და რა დამინახეს—მიბრძანა გრიგოლ თარხანოვმა: წვერიანაშვილო, შენ აქ რას აკეთებო. მე მოვახსენე—თქვენ რილასთვის მობრძანებულხართ. შენ რაში გეკითხებაო და აიწიხრა შემოსაკრავათ. თურმე გიგოლასაც ეყურება ეს ჩვენი ლაპარაკი და იმ დროს კიდევ გადავძახე:—გიგოლი!—აქა ვარო, ამოვიდა. ახლა მაგრა დაუწყეთ ლაპარაკი, აჰ დროს ერთი შემოკრა გზოლას და კიდევ გადავძახე ხმა მაღლივ:—ბიჭიბო! სწრაფათ გადმოცვიფრენ მტრედებივით ეს თხუთმეტი კეტიანები, დაერივნენ, მე ვეცი გრიგოლსა და ამოვიდე ქვეშა, ხანჯალი დავაგლიჯე და ვახებში ვისროლე, გიგოლამ დამიძახა: შენ ეგ არ აუშვარო, დავაწეკ მაგრა, ხელზედაც მიკბინა, მაგრამ არ აუშვი, ვიდრე ესენი ომობენ. დასძალეს ჩვენებმა, სულ თავებ დამტვრეულნი გაიქცნენ, ეს გრიგოლიც აუშვი და ამანაც იკადრა გაქცევა. დავიჭირე მეკულუხე, წავარავეით რუმბები, თუნგი, ძაბრი, სხვა და ვენახებში ვისროლეთ. ეს გაქცეულები თემის პირამდინ ცემით ვარბენინეთ. მაშინ, ამ შემთხვევაში პატრონი ქულოვი იქ არ არის თურმე, ასულა ბატონთან და ეხვეწება ბატონსა: თხუთმეტი კოკა სულ არ მომივიდაო და კოტას დამჯერდიო, მებატონესაც არ უქნია, არ შეიძლებაო და იქიდგან დაბრუნდება ეს გიორგი ქულოვი და როგორც ჩამოვა ხევში, ეს ჩვენგნით ნაომარი და დამარცხებული ხალხი შეხვდებიან ამ ხევში, წააქცევენ ამ საწყალს კაცსა, სცემენ და აყვირებენ. ეუბნება—რას შემართლეებითო, ესენიც ეუბნებიან:—შე მამაძალო, თქვენი გულისათვის კინალამ დავგზოცესო. ამ შემთხვევამაც ასე გაიარა. ვიდრე ხუთი წელიწადი ამ გვართ შევიწავრეთ.

როდეს კურთხეული ვარანცოვი წაბრძანდა, შემდგომ მურალოვი მობრძანდა და მოვემიტეს შეწუხება და აღარ მიხედეს ვარანცოვის გადაწყვეტილობასა. მაშინ გავაკეთეთ არზა სეჩვირისა მურალოვთან და მოვემზადენით მე და გრიგოლ მურალოვი ქალაქში წასვლას ცხენებითა. როდესაც მე—შაქარა უნდა შევჯდე ცხენზედა, ამ ცხენმა წიხლები იქნია და არ მაძლევს ნებას შევჯდომისას, მე ჩემი არ დავიშალე—შევჯექი და ნახეთ ღვთის განგებასა და ამ ცხენის მეცნიერებასა, რომ ვერ ვიგობენით თუ ის დღე რა უბედურებას მოასწავებდა. როდესაც გავიარეთ სამი ვერსი, მე სწრაფათ ავით გავხდი, ისე რომ ლამის ცხენიდან გადმოვარდე. უთხარი:—ძაო გიგოლი, დავბრუნდეთ, თორემ გზაში მოგკვდები. ეს იმედს მაძლევს:

რა დაგემართა, კარგათ გახდებო. როგორც შევიძელით, ჩავედით ძეგეში მარქარა სოლოლოვის დუქანში. რა მნახა ესე მძიმე ავთმყოფი, მაშინვე სწრაფათ ნეკში სისხლი გამამიშვა, მაგრამ მაინც აღარა მქონდა ღონისძიება ქალაქში წასვლისა, კიდევ უთხარი: გიგოლი დაებრუნდეთ, თორემ ერთს უბედურებას შევემთხვევით, ანუ გზაში მოეკედები, მიყურებ როგორი ავთმყოფი ვარ, დაებრუნდეთ. ამან არ დაიშელა—მე წაველო და შენ დაებრუნდი, მე მივართმევ არხასაო. წავიდა ეს გიგოლა, ვიდრე ხუთ ვერსსა ვაივლის და როგორც ჩავა წოდებულსა სანგირის ხევში, იმ დროს ზაქათალიდან მოდის ილიკო თარხანოვი და თან ახლავს ერთი მსახური თათარი, სახელათ მურთუხალა, შეიარაღებულნი. ამას ამ ხევში შეხვდებიან. მაშინვე ეს გიგოლი ქუდს მოუხდის—ბატონს გაუმარჯოსო. უბძანა: გიგოლი სად ნიხვალ?—ქალაქს ვიახლებიო.—რისთვის?—შვილი მყავს ავათ და იმის სანახავათ ვიახლებიო.—მოიცადე, ეგ შენი საქმე არ არისო, შენ საჩივლელათ მიდინარო. ამას გადმოაგდებს ცხენიდგანა, მისდგება შეუბრალებლათ, ასე გახდის—სიკვდილზედ მიახწევინებს, აღარ უჩინს სახე-სისხლისაგან, მერე გადაუღებს ყელსა და ამოიღებს ხანჯალსა, ყელი უნდა გამოსჭრას, როგორც საქონელს. მაშინ მივარდა სწრაფათა ეს მურთუხალა თათარი და მკლავი დაუჭირა—რას ჩადიხარ, მე თათარი ვარ და შენ ქრისტიანი და რათა ჰკლამ ამ კაცსა, ეგ ცემა არ ეყოფაო, მაინც ხომ ველარ იცოცხლებსო. მაშინ დაანება ამ ცოცხალ-მკვდარს კაცსა თავი, შესხდნენ-ცხენებზედ და წამოვიდნენ და ეს კაცი ცოცხალ-მკვდარი გდია. ამ ხევში. ამ დროს მოადგებიან ქალაქიდგან მომავალნი მეტეხელები, რომ დაინახეს კაცი გდია, ვერ მკვდარი ეგონათ, ნახეს ცოცხალია, ამას ჩასძახეს—კაცო, ვინა ხარ, ვერ იცნეს სისხლისაგან თავპირ შეღებილი; ხმა ამოიღო:—მე ვარ, გიგოლა ფირალოვი, რასაკვირელია ყველაც იცნობდნენ. ამას მოასულიერებენ. გონებაზედ მოი-ვანენ, თავ-პირს შეუხვევენ, შესვამენ ცხენზე და ყოველივეც უამბო მეტივეებსა, რომ ჩავიდა ქალაქში ეს თავპირ სისხლიანი და შეხვეული, პირდაპირ შევარდა ვასილ ბებუთოვთანა გამწარებული, შეხედა ბებუთოვმა:—ვინა ხარ, კაცო? შოახსენა ყოველივე თითუულათ: მე გახლავართ ახალქალაქელი, გრიგოლ ფირალოვი, ოცდა თორმეტი კომლის თავისუფლების მაძიებელი ხალხის პოვერნიაო და უამბო ილიკოს მოქმედება, სწრაფათ დობტურიც დაიბარა და შეამოწმებანა და უბძანა: შენ წადიო და ჩვენ დავიბარებთო. ეს ილიკო დაიბარეს, სამი თვის განმავლობაში, მანამ

ამას თავი მოურჩა შეუყენა, კაცები ილიკომა და შერიგება მოახდინეს, მაგრამ მაინც ზაქათალიდგან, ნაჩალიკათ იყო, გამოირიცხეს სამსახურიდგანა.

ამაზედ ვიფიქროთ ღვთის განგება, მოწყალება და მუარველობა ჩვენი: პირველი, რომ ის ცხენი იმ დღეს არ მძღვედა ნებასა შეჯდომისასა. მეორე, რომ სწრაფათ გაეხდი ავათა და ველარ შევიძელ წასვლა ქალაქში. მესამე, რომ უკეთუ ორივე ერთად შევემთხვეოდით, ჩვენ გვექონდა თითო ხანჯალი და ისინი თოფ-იარაღით გამართულნი იყვნენ. თუმცა ჩვენც ხელს გამოვიღებდით, მაგრამ ორივეს დაგვბოცდნენ და კიდევ მაღლობა ღმერთსა, თუმცა ჩემს ამხანაგს ის შემთხვევა მიეცა, მაგრამ ბოლოს უფნებლად გადაიჩა და მეც იმ სწრაფი ავათმყოფობისაგან მშვიდობით გადავრჩი.

ერთხელ მე თითონ მამასწრო ლევან თარხანოვმა. ასე რომ საქმე მქონდა აპრესა ტერ-აზაროვთანა და დილით ვიკითხე სახლში, მითხრეს სახლობამა—ავერ აქ ლევანის ბაღში არისო, იქვე სოფლის პირში. წავედი ამ ვენახში, კარებიდგან დაუძახე და ვერ გაიგონა, მერე შევედი ამ ბაღში, თურმე ბოლოში სხლავდნენ და რას მოვიფიქრებ თუ ისე აღრე ლევანი ამ მუშებთან იქნებოდა. რა დამინახა მიბრძანა: წვერიანაშვილო, შენ აქ რა ვინდაო. მოვახსენე: ავერ ამ აპრესასთანა მაქვს საქმე.—ეხლავ-გასწიო. მეც სწრაფათ გამოვბრუნდი. მერე რაღაც იფიქრა, ორი მოსამსახურეც თან ახლდნენ, დაუძახა ამათ, საჩქაროთ დაიჭირეთო. რა გაგიგონე, მეც გამოვიქეცი და ის მოსამსახურეებიცა. ის ოხერი ვენახი მეტათ გძელი იყო. როგორც მოვატანე კარებსა, მაშინ დამიჭირეს, წამაქციეს, ამან-გადიდრო შინელი, უჭირავს ერთი ხელკეტი. წელზევით დამაწვნენ. მომდგა ამ კეტითა და შეუბრალებლათა დამიწყო ცემა. ცვერი, მაგრამ ვის შეუძლიან შემოშველება. ვიდრე გული არ იჯერა და სისხლი არ გადმომსქდა ტანიდგანა, ისე რომ წელ ქვევით ლურჯი ზოლები შეიღება სისხლითა, მაშინ ამიშვეს ცოცხალ-მკვდარი. ამ შემთხვევის გამო ოთხი თვე კენესით გავატარე, თუმცა იმ ყაზათ დობტურსაც შევამოწმებინე, მაგრამ იმან სხვა პასუხები შეიტანა და შერიჩა. ეს მეორეთ გადარჩენა ჩემი სიკვდილისაგან.

მასამეთ გადარჩენა ჩემი სიკვდილისაგან შემდგომ ასეთი შემთხვევისაა: ერთის წლის განმავლობაში ერთს მჭედელსა ემართა ჩემი რვა მანეთი და ვერა გამოვიტანე—რა იმისგნითა. ნათქვამი მქონდა ჩემი ბატონისათვისა ეს მართებულობა და მოვახსენე:—მე ვერა გა-

მოვიტანე—რა ამ დავითა მჭედლისაგან და შენ მაინც გააკეთებინე რამე და ისარგებლე. მხოლოდ იმ დავითა მჭედლისა ერთი პატარა სასწორი მქონდა, ღირებული ერთი მანეთის, წასულა ის დავითა მჭედელი და უჩივლია ლევანასთან:—ჩემი სასწორი აქვს შექარასა და არ მძლევსო. მაშინ გამოგზავნის მსახურსა სოლომანა მანძულაშვილსა, რომ ბატონმა—დავითა მჭედლისა სასწორი გქონია და მიეციო. მე უთხარა ამ სოლომანასა—ბატონისათვის ნათქვამი მაქვს, რომ ჩემი რვა მანეთი მაროებს და შენ მაინც ისარგებლე მეთქი. მაშ ან მძლევო?—ესე მოახსენე მეთქი. გამოვარდა დუქნიდგან ეს სოლომანა, ერთი აქეთ ჩამოიკრა ხელი საყულოდგან, მეორე ხელითაც ისე და საყულო და გულის პირი სულ დაიხია საშაროთა და გაიქცა. რა ვნახეთ ამისი ესე საშაროთ მოქმედება უქახით: მოდი სასწორი წაიღე, მაგრამ აღარ დაბრუნდა, ავიდა ბატონთან, შეხედა ეს ბატონმა ამ კაცსა, გულის პირი სულ ჩამოხეული აქვს, უთხრა:—ბიჭო, რა ამბავია?—რალა ამბავია ბატონო, შენი ჭირიმე, არც სასწორი დამანებეს, ბევრიც მცემეს და ესე ტანისამოსიც დამახიეს. ნათქვამი-გახლადმთ—წინ მაჩივარი ბატონს მართალი ეგონათ, მაშინვე სხვა მოსამსახურე გამოგზავნა, დაჰიბარა, ეხლავ ბატონმა აქ ამოდიო. მეტი რა ძალა მქონდა, ავედი, მოვახსენე: ბატონო, ესე გახლდათ, თავისი ხელით საშაროთ ჩამოიგლიჯა, აგერ სხვანიც გახლავან მნახველი. რას გაგიკონებს, მიყურებს კარგი ტყავი და ჩოხა მაცვია. ხელათ გამხადეს, წამაქციეს. მამდგა ერთი მაგარი კეტითა, თავს ის მანძულაშვილი დამაწვა, დამიშინა ეს კეტი და ყოვლის შეუბრალებით მცემა იქამდინ რომ წელქვევით სულ ლუჯი ზოლები დამასხდა. ამ დროს დაინახა გრუზინსკის მოურავმა ეს ჩემი უბედურობა, რომ უღმერთოთა მცემს და ვყვირი, საჩქაროთ ააშვებინა, ეს გალახული კაცი ამაყენა, ეს ჩემი ტყავი და ჩოხა ამ სოლომანა მანძულაშვილს ჩააცვა და ტანისამოსი გაუახლდა, მე ახალუხა ჩამოველ სახლში. ვიდრე ეს ნაცემიც გასივდა და ღმერთმან ყველას გამოროთ რა დღეშიაც მე ჩავარდი, სამი თვე მეტი ვაგებთ ვავატარე და სოლომონამ ჩემგნით ტანისამოსი გაიხალა, მაგრამ ბოლოს იმ მანძულაშვილსაც მალე ჰკითხა ღმერთმა, მალე მოკვდა უბედურებითა, სამადლოთ დამარხეს ცუდი მოხსენებითა და გინებითა, რომ იყო საშინელი ცუდი და მბებულარი კაცი ბატონთან ხალხისა.

ამ ზემოთ მოხსენებულმა სასჯელებმა გაიარა წინათ, ვიდრე დასრულდებოდა საჩივარი ზენგნის წარმოებული, რომელიცა ამ

დავამ გასტანა ოცდა ათი წელიწადზე მეტი. ასე რომა გორის სუდ-
მა განგვათავისუფლა. სუდის პრავამ ყმათ მიგვცა, გადავიტანეთ სე-
ნატში. სენატმა განგვათავისუფლა და გადაიტანეს გოსუდარსტვენის
სოფეტში და იმ დროსა ბარათინსკიმაც მოუსწროთ და მიეცათ დი-
დი სიხარული და იმედი, ამისათვის რომა კოსტანტინე და ბარათინ-
სკი ყოფილიყვნენ ერთათ აღზრდილნი და დაახლოვებული მეგობარ-
ნი და იმ დროსაც იგი იოსების მეჯვარეც იყო და რასაკვირველია
თავიანთი ყოველივე საქმეებიც ჩააგონეს და მოახსენეს არზითა.
კოსტანტინემ თუმცა დაუშალა და უთხრა: ძმაო ალექსანდრე მაგ-
დენ ხალხის ცოდვას ნუ მადებო, რომელიცა შენი ერთი კომლი
ურევია, მაგდენ ხალხში ერემაშვილიო—და ამისათვის ნუ ინებებ
ამდენი ხალხის ცოდვასო. ალექსანდრემ უპასუხა: თამარს რაღას
ეუბნებიო, რომ იმას ეგოდენი ყმა ჩამოერთვას, ხომ ჩვენი შესანახი
გახდებო, თამარი იყო იმათი და. არზა მიართვეს ამ გვართ: ასე
ბატონო, მამაჩვენი გადაიცვალა ოთხმოცდა ათის წლისაო, აგრეთვე
პაპაჩვენი ასის წლისაო და რომელიცა მავათგანი კიდევ ვაგვიყიდნია
და თავიც ბევრს დავახსნევენითო და ჩვენი დავა არა ყოფილაო
და დღეს ტყვილათ მთავრობას აწუხებენ და ატყუებენო. მაშინ
ჰკითხა ბარათინსკიმა კონსტანტინესა: შენმა ძმა ალექსანდრემ არზა
მომართვაო და შენ უნდა გკითხო და სწორეთ მარწმუნოვო, უბეში
ჰქონდა, ამოუღო და წაუკიანა. ამაზედ კონსტანტინემ უპასუხა:
ბატონო თქვენ მაგისათვის ნუ წუხდებით, ჩვენ ყოვლად მოწყალე
ხემწიფისაგან სრული გახლავართო. და ეგენი დიდი საჭირონი არ
გახლავანო.—არა მაინც გკითხამ, ეგ საქმე როგორ არისო. მაშინ
მოახსენა როგორც არზაში დასწერეს—ჩვენი მამა-პაპათ ყმობა და
მათგნით თავის დახსნა. მაშინ უბძანა ბარათინსკიმ კონსტანტინესა-
მაგისათვის ნუ შესწუხდებით, რახან ეგრე არის საქმე, მე მივწერ
ხემწიფესა, რომ ეგენი ყმათ დაკრჩეთო. მაშინ მისწერა ბარათინსკიმ
ხელმწიფესა:—ასე, რომელიც დავა გახლამთ თავად თარხანოვებისა
და გლეხებისა, ესენი სულ გამოვიკითხეო, რომ ისინი ყოველან მამა
პაპით ყმანიო და ვრაცხამ ხაზინის სასარგებლოთა, რომ ეგენი დარ-
ჩნენ ყმათაო. მაშინ რა შევიტყუეთ ეს იმათი გარემოება, ჩვენც დავწე-
რეთ არზა ჩვენი სიმართლისა და მივართვით ბარათინსკისა. დახედა,
ცოტა წაიკითხა და უკანვე დაგვიბრუნა და გვიბძანა თქვენი საქმე
მე გაეთავეო და ჯერ არ გამოგცხადებიათ, მალე გამოგცხადებათო,
რომ იცოდა ხემწიფე ბარათინსკის თხოვნას შეასრულებდა და რასა-

კვირელია წამოვედით გულ შეწუხებულნი მე და გრიგოლ ფირალოგი და დიდი ხანიც არ გაიარა, მოვიდა უქაზი ყმებათ ჩაბარებისა და ახლა ჩამოვთვალთ ჩვენი უბედურობით ცხოვრება და დიდი მძიმე სასჯელები.

მობძანდა დიანბეგი დავით ვაჩნაძე, რომ შეგვეყარონ ეს მოჩივარი ხალხნი და თავადებიცა, რომ უნდა ჩაგვაბარონ და კიდევ დაგვლაზონ პოვერნიები და რამდენიმე სხვები როზგებითა. მაშინ იმ ჟამათ მე პოვერნია და ერთიც სხვა მოსე ოქრუაშვილი გავიპარენით და დავიმაღენით სოფელსა ქახვრელში და იქაური კაციც გამოვგზავნეთ ამბავისათვის, რაც მოხდებოდა ჩაბარებაზედა. სულ თვითეულათ გვიამბო: გალახეს გრიგოლ ფირალოგი და ოთხი სხვანი გვეკითხულობენ და გვეძებენ ჩვენა, რომ უმეტესათ ჩვენ უნდა გავგვლაზონ, რადგან იქ აღარ ვიპოვებოდით, მაშინ დაავალეს დიანბეგსა, სადაც შეგხედეს უეჭველათ უნდა ძლიერ დალაზოვო. იმანაც დაჰპირდა, უეჭველათ თქვენ თხოვნას შევასრულებო, ისე რომ ტყავებს დავაძროფო, ამაზედ მე და ოქრუაშვილი შევედით დიდს ფიქრებში. ნათქვამი ვახლამთ—ხერხი სჯობია ღონესა, თუ კაცი მოიგონებსაო, მაშინ ვიფიქრე და უთხარი: ძმა მოსე, ჩვენი ასე დამალვა არ შეიძლება, როდემდინ. ამიტომ ჩვენ უნდა კარგი ძღვენი გავაკეთოთ, წავიდეთ და დიანბეგი ვნახოთ, თორემ ცემას ვერ გადავრჩებით, ეს ძალიან შეშინდა. უთხარ მოსე ნუ გეშინიან, თუმცა გვეშინიან, მაგამ რა, მეტი გზა არა გვაქს. იმ ჟამათ ამ ქახვრელში იყო დალაქი ავთანდილა, კარგი მებაღურე. უთხარი, ოსტატო, ჩვენი საქმე ასე ვახლამთ და თუ შეიძლებოდეს ამაღამ უნდა ბადით წახვიდე და რაც ღმერთმა მოგცეს ჩვენს იღბალზედ თევზი მოგვიტანო და ერთი მანეთიც მივეცი. ამ კაცმაც ახსენა სახელი მღვთისა და იმ ღამესა თვრამეტი კარგი კაპუეტები ეშოვნა. გათენდა დილა და მოგვიტანა ამასთანვე ერთი კარგი ტიკჰორა ღვინოცა. ავკიდე ამ მოსიასა და ისევ ღამიანათ წავედით, ვიდრე გათენებამდის, ხიდისთავში მივედით, დიანბეგიც ახლათ ამდგარა, ეს კუხნაში შევიტანეთ, ერთი გამდელი ჰყვანდა, ეს თვრამეტი კაპუეტები და ტიკჰორა შეიტანა დიანბეგთანა. შეხედა დიანბეგმა, უთხრა—ესე აღრიანათ ვინ აგვაშენა, მოახსენა—ორი ახალქალაქელი კაცი ვახლავან და იმათ მოგართვესო. ისინი ისევ კუხნაში შეიტანა და გვითხრა—აქ შემოვიდნენო. ამ ჩემს ამხანაგ მოსიასა შიშისაგან მუხლები აუკანკალდა, ვეუბნები—ნუ გეშინიან, კარი გავალე და შევედით, შემოგვბედა და ერთი შემო-

გვიტია, თქვე მაშენიკებო, სად იყავით, რომ კარგა ტყავები არ და-
გაძვრეთო. მერე მე მოვახსენე: უფალო დიანბეგო, როდეს ერთი
მავნებელი ღრუბელი წამოვიდეს სეტყვისა და იმ დროსა კაცი
შეეფაროს და უვნებლათ გადაჩრეს, ის რა წინააღმდეგი იქნება
ღვთისა და ანუ კაცისა, ვიდრე ის ღრუბელი გადავლიდეს მეთქი.
ამ სიტყვებზედ დაგვიტკბა და გვიბძანა: ჩემო წვერიანაშვილო, რო-
მლებიც დავლახე, ისინიც დიდად მებრალეობდნენ, მაგრამ მოწერი-
ლობაც ისე მქონდაო და თუმცა დამავალეს თქვენი დალახვა, მაინც
ასე სთქვით, რომ დიანბეგი შეგხვდა ხიდისთავში და ორივე დაგვლა-
ხათქო. შემდეგ უბძანა ბიქსა—ესენი კუხნაში შეიყვანე და კარგი
საუხმე აქამეო, ჩვენ მადლობა მოვახსენეთ, კარგი პურიც ვიახელით
და გალახვასაც ასე მშვიდობით გადავრჩით.

როდესაც ვიახელით ქახვრელიდან, დაგვიბარა ბატონმა ლუკამა,
აველი, თავი დაუკარი და იმასთანა ბძანდება კონა ნაზაროვი. მიბძა-
ნა ბატონმა—ახლა ჩემო წვერიანაშვილო, რომ ჩამივარდით რასა
ბძანებთ?—მე ამას მოგახსენებთ—თავისუფალი როდის გახლდით და
ანუ რა სამსახური დამიკლია თქვენთვისა. ბატონმა—ის წინანდელი
სამსახური არაფერიო და იცი თქვენს დავაზედ რამოდენი მაქვს
დანახარჯიო და მე ასე გიბძანებ, ბევრს ნუ ილაპარაკებო. გადმოი-
ლო ქალაქი და საწერელი—შენის ნებით ეხლავე უკანასკნელი ოცდა
ათ-თუმანზედ ნაკლები არ გაბედო ხელის მოწერაო. მე ფიქრისაგან
ფერმა გადამკრა და გულმა წუხილი დამიწყო და ვსთქვი ჩემს გულში,
ღმერთო, ამ სატანჯველათ რათ გამაჩინე, ოცდა ათი წელიწადი და-
ვაში ვიყავი და ამათ ვაიარა და დღეს, ამ უბედურობაშიაც ჩავარ-
დი, მე ამ ფიქრებში ვარ და მიბძანა კიდევ: რას უყურებ, კალამი
აიღე და შენის ხელით მოაწერეო, წყრომით მიბძანებს და ამ
კონა ნაზაროვმა ერთი კიდევ ჩაიციანა. უყურებ, რომ არ მეშვება,
ავიღე კალამი და ხელის კანკალით ათი თუმანი მოვაწერე და ამაზედ
დიდათ ვამიწყრა და კონამ მიპასუხა—შაქარო, შენ რომ ათ თუმან-
ზედ ხელს აწერო, თათანაშვილები ოროლ თუმანზედ მოაწერენ. უთ-
ხარი,—ძჳაო კონავ, მე რა ვარ სხვაზედ მეტი, ჯერ შენი გემართებს
ორმოცი თუმანი და რამდენი სხვის და რატომ შებრალება არა გა-
ქვს ჩვენი.—ნეტავ სულაც გაჩუქოს. ეს ბატონი კიდევ გაჯავრებით
მიბძანებს, ჩქარა გაათავეო. ავდექი და თხუთმეტი თუმანი გავუხადე
და ტირილიც მამივიდა და ცრემლებით თვალები ამევსო და ქალა-
ღზედაც დაეცა ცრემლები. რა დანახა, მაშინ დამჯერდა თხუთმეტი

თუმანსა და მივართვი დიდის მადლობით. ახლა ამ ჩვენმა ბატონმა ორი თვის განმავლობაში უნდა კიდევ გააწეროს და რაც დავაში დაუხარჯავს, ისევ ამ ყმებისაგან შეისრულოს და იმას არ კითხულობს, რომ არც იმათი სამსახური დაგვიკლია და დავაშიაც რამდენი იმაზედ მეტი გვქონდა დახარჯული და მაინც კიდევ გასწერა ძთელს საყმოზედა. მე კიდევ ათი თუმანი დამაწერა და ამაზედ ერთათ ყრილობით ხალხმა უთხარით: ბატონო ასე ხშირათ ფულის გადახდა არ შეგვიძლიან, ჩვენ ფულის მომჭრელნი ხომ არ გახლავართ, ამ გვართ ერთხმათ მოვასხენეთ და უარი ვყავით. იმან თავისი არ დაიშალა, წავიდა და დიანბეგი გამოიყვანა იასაულებითა, დაგვიბარა საყმო ამ დიანბეგმა, გვკითხა ვისაც რა გვაწერია, ჩვენც მოვასხენეთ ჩვენი ესოდენი სამსახური და შეწუხება. ამაზედ გვიბძანა დიანბეგმა, რომ ბატონის წინააღმდეგობა არ შეიძლებაო, იცით სული მღვთისა არის და სულს შემდგომა მებატონისაო და მე რავექნა, თითონ არ გიბრილებსო და მეტი ღონე არა გაქვსთ უნდა მისცეთო. ვნახოთ ამ ხალხმა ძლევა დაუწყაო. მე დიდი უარი ვყავი, რადგან აღარცა მაქვს ღონისძიება მიცემისა და ვარ იმ ჟამათ ყოველი ცხოვრებისაგან მოკლებული, ვალით სამსე და არ არის მათგანით შებრალება. ამაზედ ვფიქრობ იქამდინ, რომ უმეტესათ ერთს უბედურებას უნდა შევემთხვიო რასმე. ამ უარყოფობისათვის მოვიდნენ ივანე ბესარიონის შვილი და ერთი გლეხიცა და იმ ჩემი ბატონის განძრახვას მელაპარაკნენ. ასე რომა—ეგ სხვა ხალხსაც ამიბუნტებსო და უნდა აქედან გადავკარგოვო და ამისათვის წარვადგენ ოცდა ხუთ მანეთს კარმოვონი ფულსა და შამახიაში გავგზავნიო, ასე გიპირობსო. მე ამაზედ უპასუხე: უმჯობესი იქნება ჩემთვისა, რომ გავგზავნის და მე მაგისი ხმას და ესოდენი შეწუხებას მოვშორდე მეთქი. მიუტანეს ეს პასუხი და მაშინ წარუდგინა დიანბეგსა ოცდა ხუთი მანეთი და უნდა გამიკრან ხელები და თავისი ნება შეასრულოს. ეს დიანბეგიც მზათ ბძანდება და მიბრძანებს: ნუ ხარ უარის მყოფელი, თორემ ამ ქვეყნიდან გკარგამსო. არც იმან დაიშალა თავისი და არც მე დავიშალე ჩემი. მაშინ მოიტანეს თოკი და სამი კაციც შეამზადეს. უთხარი, ერთი ჩემ სახლში მივალ, ცოლშვილს გამოვესალმები და მე თითონ მსურს ამ ქვეყნიდან გაშორება და უეჭველია იქაც მზე ამოდის და უმჯობესი იქნება მეთქი. წავედი სახლში და უამბე და გამოვესალმე სახლსა და ერთი ყმაწვილიც აკვანში იწვა, ვაჟი გერასიმა, ამას პირს გადავხადე, დავკოცნე და უთხარი, ვინძლო ამ ყმაწვილს გაუუთხილდეო და კარ-

გათ გამიზარდოთ და დაიწყეს ყველამ ტირილი. შემდეგ მივედი ისევ დიანბეგთან, სამი კაციც თან მყვანდა, როგორც ტუსალს, გამიკრეს ხელები და ამ სამ კაცს უბძანა დიანბეგმა ხიდისთავში მიიყვანეთო. როდესაც გამამგზავრეს, დიანბეგიც გზაზედ მოგვეწია და კიდევ უთხრა, ამოღამ იქ მოიყვანეთო. როდეს მიმიყვანეს, იმ ღამესა დიანბეგმა ნაცვალს ჩამაბარა. ის დღე გახლამთ, რომ მეორე დღეს შობა თენდება. უბძანა ნაცვალსა—ეს კაცი სამი დღე უნდა შეინახოთ და ნერე ნაჩალიკთან უნდა წარუადგინოვო. მაშინ წამიყვანა ამ ნაცვალმა და ერთ ჩემს კარგს მეგობარის ბოსელში მიმიყვანა, ანდრია ლაშქარაშვილთანა. რა დამინახა ანდრიამა გაეხარდა და მითხრა: კაცო, რა ქარმა მოგიყვანაო.—მე უთხარი, ძმაო ანდრი, ამისთანა ქარისაგან ღმერთმან დაქიჟაროს. მკითხა და უთხარი ესე ჩემი ვარემოქბა. დღათ შეწუხდა, მაგრამ მაინც იმედი მომცა და იმ ღამეს კარგი პატივით, ქვეშაგებით შემინახა. მეორე დღეს შობა გათენდა და დიანბეგი უბძანებს ნაცვალსა: ის კაცი რომ ჩაგაბარე, მშიერი არ შეინახოთო. მოახსენა—ბატონო კარგათ ვიცნობთ ჩვენ შაქარა წვერიანოვსაო. მაშინ ეს ნაცვალიც თავის გზირს უბძანებს—წავიდეს კარგს ოჯახებში და უთხრას, ესა და ეს კაცი პრის ტუსალათაო და იმისათვის გთხოვთ ძღვენი მოგვიტანეთო. რა შეიტყეს, კარგი სამი ძღვენი შემოიტანა, მერე თითონაც მოვიდნენ. სანახავათა, რომ მიცნობდნენ, გაშალეს სუფრა ამ შობა დღესა, რა გნებავს: ინდოურის ხორცი, გოჭის, კარგი პურები, თეთრი თუ წითელი ღვინოები, თითონაც გვერდზე მომისხდნენ, მაგრამ რომ უყურებ ამ ჩემი თავის უბედურებასა ყელში არ ჩადის საჭმელი, ხოლოთ როგორც დარდიანი კაცი, ღვინოც კი დავლიე. ამასთანავე ზემოთ ვერ მოვიხსენიე, როდესაც თოკით ხელები შემიკრეს, მაშინ იქ შეგვესწრო რევაზ თარხანოვი და იმ ჟამათ იყო კჳუაზედ შემცდარი და იმ გიჟმა დაუქაზა ლუკასა: შე უბედურო, ლუკა თარხანისშვილო, ორმოცი კომლი მეტი გყავსო და აბა ჩამოსთვალე, რომელი კაცი გყავს შაქარა წვერიანაშვილისთანა, რომ შენ ამასა ჰკარგამო. გიჟს მე მიძახიან და შენ უფრო ჩემზედ გიჟი ხარო. იქნება შაქარა წვერიანაშვილი აქ იყოსო და შენ საუკუნო საპყრობილში წახვიდვო.

ამასთანავე, ამ დროს, როგორც ეშობელი, მამა ჩემი იოსები, როგორც იქნება იშოვის ათ თუჟანს ფულსა ამ შობა დღესა და თან წაიყვანს ჩვენს ახლო ნათესავსა ავთანდილ ხალინოვსა, ბატონიდან იმ ჟამათ ბძანდება სიძე ჩემი ბატონისა, მიხეილ ყაზბეგი. ამასა სთხოვენ

და შეუყენებენ ამ ჩემს ბატონსა და დიდის თხოვნით მამაჩემი და-
იჩოქებს და ბატონსა მუხლზედ ემთხვევა, ამ გვარის დიდის თხოვ-
ნითა მაპატიებს და ამ ათ თუმანს ფულსა მიიღებს და მისწერს
დიანბეგსა ასე—რომელი კაცი ჩაგაბარე, წვერიანაშვილი—ნაჩალიკთან
წასაყვანათა, გთხოვთ დააბრუნოთ, რადგან ვაპატიე და ხელიც მოა-
წვრინე ამ გვართ:—რომ ამიერიდგან აღარ გაჲედოს უარყოფლობა
სამსახურისა და არც ჩემი სისხლის ამღვრევისაო, ამ მოწერილობას
მოიტანს დიანბეგთან. ეს ავთანდილ ზალინოვი იკითხავს სადაც ვი-
ყავი დატუსაღებული და ამიყვანეს დიანბეგთან, ამან ხელი მამაწე-
რინა, როგორც ჰქონდა დიანბეგსა ცნობა, რომ აღარ შემეძლოს უარ-
ყოფლობა და ამ გვართ დამიხსნეს.

შემდგომ ამისა ვიფიქრე, კაცები შეუყენე, რომ სამზღვარი და-
მიძღოს სამსახურისა. მაშინ თავისი სურვილითა, როგორც ნებამდა
დამიდო სამზღვარი სამსახურის—წელიწადში ოცდა ათი თუმანი ფუ-
ლათ, სამ ნაწილად, ოთხ თვეში ათი თუმანი, ესეც ამ კვალათ: ათი
თუმანი დედა მის-სოფიოს უნდა ვაძლიო და ოცი თუმანიც თავის-
თვისა. ეს ფულის შეწერა. გარდა ამისა წელიწადში ორჯელ სარწ-
ყავისა, ხაბაზისა და სამკალის ფული სხვა გახლდათ და აგრეთვე ბე-
გარის მუშაც სხვა. ამ დაწესებულისა რიცხვიდგან განვლო
შვიდი წელიწადი, ვიდრე საზოგადო თავისუფლებამდინა. ამ
შვიდი წლის განმავლობაშიაც დედა ჰყვანდა ჭკუაზედ შემ-
ცდარი და ნათქვამი გახლავს—ყვავსა შვილი მოუკვდა და ბუს
მიუგდეს, დიდი თავი გაქვს და შენ უნდა იტიროვო. თითონ რომ
ველარ შეიძღეს ამ გიჟის შენახვა, ვნახოთ, ერთს დღესა ერთი მოახ-
ლით სახლში შემოგვირეკეს. უთხარით—ბატონო, ჩვენ როგორ შე-
ვიძლებთ ამ გიჟის შენახვასა.—ასე შეიძლებ, ცალკე სახლში დააყე-
ნეო, ეგ დაწესებული ათი თუმანიც წვრილათ დაახარჯეო და მეც
შეშით მოგცემ შემწეობასაო, აღარ მოგვეშვა. მაშინ ცალკე სახლში
დავაყენე, ის ათი თუმანი წელიწადში სად ეყოფოდა, სხვაფრივ შემ-
წეობა არ მოგვცა, ხოლოთ შეშით მოგვცა შემწეობა და სამი წე-
ლიწადი ეს ჭკუაზედ შემცდარი დედაც შეგვანახვინა და ღმერთმან
ყველას გაშოროსთ, რა მწარე ღლები ჩვენ გაგვატარებინა ამ სამ
წელიწადში.

შემდგომ რა მოხდა საზოგადოთ თავისუფლება, კურთხევით გან-
სვენებულისა, დიდის იმპერატორის ალექსანდრე ნიკოლაევიჩისაგან,
მაშინ განვიშორეთ სახლიდგანა ქალბატონი, ხოლოთ როგორათაც იყო

თავისუფლების პრაცილებში, ვისაც მოსამსახურები ჰყვანდათ, სამი წელიწადი კიდევ ამსახურეს და აგრეთვე, ვისაც ამ გვართ ფული ჰქონდათ დაწესებული-მიაცემინეს და ამ სამი წლის განმავლობაშიაც ოცდა ათი თუმანი კიდევ მიმაცემინეს ქალბატონისათვის და სხვა სამსახურიდგან დავრჩით თავისუფალნი.

ამასთანავე რაც მამულების მქონენი გახლდით, ჩვენის წინაპართაგან კეთილ შეძენილი ნასყიდობითა, ესენიც სულ სანადელოთ უსტავნის დრამატით შეგვიდგინა და არც თავისი მამული მოგვცა სანადელოთა, რომელიცა მთელი სათარხნოს მონახევრე იყო და მრავალი მამულის-პატრონი, მაგრამ მან მაინც იქონია ინტერესი ამ ჩვენის ნასყიდის მამულების წართმევისა. მოვახსენეთ—ბატონო, თქვენ კარგათ მოგეხსენებათ, რაც მამულს გვაქვს—სულ ნასყიდი გახლავთ და ამისათვის გთხოვთ, რომა ეს ჩვენი საკუთრება დაგვიმტკიცოთ. ამაზედ გვიპასუხა:—ვიცი ნასყიდი გექვს, მაგრამა მაგნაირი ძველი სიგელებით ნასყიდობა ჩვენ დავგრჩებო და თუ გინდათ საქმის გათავება, რუშუას მიწა და მისაქციელს ვენახი მე მამეცითო, დანარჩენ მამულებს თქვენ დაგიმტკიცებთო. მაშინ მეც გაჯავრებული უპასუხე:—მე გახლდი შენი ყმა, თუ შენ-იყავი ჩვენი ყმა და ნადელსა პიროქით ჩვენგნით თხოულობ, რომელიცა შენ ხარ ვალდებული ნადელისა და არა ჩვენ. მაინც არ მიხედა ღმერთსა და თავის სინილისსა და არ იქონია სიბრალული ჩვენი და არ წარმოიდგინა წინათ მისგნით ჩვენი სასჯელები. როგორათაც მათგნით დაჩაგრული და გულშეწუხებულ კაცს მსურს წმინდათ მათგნით თავისუფლება ამ ჩემის სიცოცხლითა, მაგრამ ჩაჰკიდა ხელი ამ ორ ნაქერს მამულებსა და მეც ვავემზადე ამ ჩემის დოკუმენტებითა სადაოთა, მაგრამ ვფიქრობ, ვაი თუ ბოლო როგორი იყოს სამართლისა და ამაზედ ვაძლიერეთი ნაქერი, თითო ღირს ასი თუმანი და ორადე ორასი თუმანი, მაგრამ არ გაგვიხდა თანახმა და რადგან წინათ დავისაგან ვიყავი შეწუხებული, მაშინ ორივე ნაქერი მამულები მივეცი და დანარჩენი დავიმტკიცე. იმ დღიდგან დავრჩით თავისუფალნი ისე რომ, როგორათაც კაცსა ჰყვანდეს ერთი ფრინველი, ის ფრინველი გატყვენას, ფრთებიც დაგლიჯოს და ისე გაუშვას, იმ გვართ მოგვექცა, მაგრამა თუ მივხედამთ ღვთის განგებასა, არც ამათ შერჩათ ესოდენი უსამართლობა. ამასთანავე, როგორათაც ჩვენ გახლდით ამ ვაებით სასჯელში და უბედურებით ცხოვრებაში, აგრეთვე ჩვენი დამარწმუნებელნი ოცდათორმეტი კომლი, თავის უფლების მაძიებელნიც, ამ გვარს შეწუხებაში იყვნენ.

და ამა მივხედოთ მსაჯულებასა და მოწყალებასა მღვთისასა, რომლებიც იყვნენ გაჭირვებულნი, უსამართლოთ დასჯილნი—დღეს სრულებით არიან აღსრულებულნი და მე ამისათვის შეგწირამ მადლობას ღმერთსა, რადგანაც ვიხილე მე ჩემის სიცოცხლით თავისუფლება და დღეს მე ცოცხალ ვარ—ოთხმოცდა სამის წლის კაცი, როგორათაც შეეფერება მოხუცებულობასა, სრულის მგზსირებითა და კვალადვე ვთხოვ ყოვლად მოწყალე ღმერთსა გაჭირვებულთა, უსამართლობით მსაჯველთა ჩვენთა მიუტეოს ღმერთმა და სული მათი ახსნილ ჰყოს ღმერთმა *).

ამასთანავე კვალადვე დავწერ—ამ ქვეყნის უმცირებით დატყვევებულის ჟამსა იყო სხვადასხვა საბატონოში, სხვა თვისებები და ჰქონდათ თავიანთ საყმოში ჩვეულება: პირველი—ფულის შეწერა შეძლების გვართ, აგრეთვე პურის შეწერა, ბევრის მუშა, რამდენიც სურდათ, ხარით თუ კაცითა, ვენახებიდგან კულუხის შეწერა და რომელი სახლიდგანაც სურდათ და იპოვებოდა კარგი მამაცი ვაჟკაცი, გაიყვანდნენ მოსამსახურეთა, აგრეთვე ქალსაც მოახლეთა, თუ საყმოში დაქვრივდებოდა ვინმე, იმასაც მოახლეთ წაიყვანდნენ, თუ ამ ქვრივისა და ქალწულისა ნიხივნი ელემი აღმოჩნდებოდნენ, ჰქონდათ ჩვეულება საჩუქმისა, რომ ნიხივნი უნდა მიეცა მებატონისათვისა ასე ათი მანეთიდგან ვიდრე სამოც მანეთამდინა, რომელიც კარგი და ლამაზი იქნებოდა. ვიდრე ამ გვართ არ დააკმაყოფილებდა ნიხივნი მებატონესა და ბარათს არ მისცემდა—ისე ღვდელი ვერ დაწერდა ჯვარს. აგრეთვე წელიწადში ორჯელ კარგი ძღვნები—შობასა და აღდგომასა, აგრეთვე საყვედნიეროთ ერბო, კომლხედ სამი გირვანქა. აგრეთვე მებატონეებსა ჰქონდათ თავიანთის საკუთრება—ხოდაბუნები და ზვრები, ესენი სულ თავიანთ საყმოს უნდა მოეზნათ და დაეთესნა, ხოლო ბატონის პურით: რწყვა, მომკა, ვალეწა—ესე-

*) ამ ადგილას რვეულის გვერდებს აზის 31—32 №, ამათში № 31—ნახევარიდან ვიდრე № 33 ცარიელია. უეჭველათ ავტორს სურვილი ჰქონდა რაიმე დავწერა და ჩვენთვის უცნობ მიზეზებისა გამო, არაფერი დაუწერია: თვით ვაგრძელებულ წვრილის შინაარსი, მისი ტონი და მორიდებული მიკიბული მხილება იმ ხივერაგის და ავკაცობის, რომლის წაუშლელი ბეჭედი შეუღლებია ბატონყმურ ურთიერთობის ეპოქას, გვაძლევს საბაბს ვიფიქროთ, რომ ავტორმა შიშის გამო დასთმო ამის მხილება, ეს წვრილი დაუწერია მას 1902 წელში. ამ რვეულის გადმოცემულუბა, თვით ავტორის შესახებ ვერავითარი ცნობა. მომცეს. შესაძლებელია. ეს ცოცხალიც იყოს, მაგრამ ჩვენთვის უცნობია.

რედ.

ნი სულ გლეხებისაგან კეთდებოდა, აგრეთვე ზვრის მუშაობაც, ქვევრების დარეცხა და ვენახის დაკრეფა.

აგრეთვე იმ შემთხვევაში, უკეთუ რომელიმე გლეხსა არ შეეძლო ესოდენი სამსახური, მაშინ მებატონისგანაც არ იყო გაკითხვა ამ საწყალის გლეხისა და არცა სამართალი. მაშინ იყო დიანბეგობა, როდეს ეს დიანბეგი მიბძანდებოდა სოფელში, გამოუცხადებდა ეს მებატონე და სთხოვდა: უფალო დიანბეგო, ჩემი ესა და ეს გლეხები არ მემორჩილებიან და გთხოვთ კარგათ გალახოთ, რომ სისხლი არ ამიმღვრიონ და ერთგულად მემსახურნენ. რასაკერეღია ეს დიანბეგიც დაიბარებდა გლეხებსა და უბძანებდა: ბიჭო, ბატონი გიჩივის თქვენა, რომ არ ემსახურებით. ესენიც უპასუხებდნენ: ბატონო, როგორ არ ვემსახურებით, ჩვენ მაგისტვის სამსახური არ დაგვიკლია ბატონო.—მაშ რაღას გიჩივით. ახლა წადგება ეს მებატონე:—აი ბატონო დიანბეგო, ამ დროს ეს შეუკვეთე, ამ დროს ეს გამაჯავრეს და სისხლი ამიმღვრიეს და გთხოვთ გალახოთო. მაშინ შეუტევს ეს დიანბეგიც გაჯავრებით, უბრძანებს თავის იასაულებსა:—წაქციეთო, მისდგებიან როზგით და კარგათ გალახავენ შეუბრალებლივ. წაქცეული ყვირის—ბატონო, კარგათ გემსახურებითო. ამ გვარსა ვაებაში იყვნენ საწყალი გლეხები. აგრეთვე თუ საწყალი გლეხი უჩივლებდა მებატონესა, რომ—ბატონო დიანბეგო, ბატონისაგან ამ გვართ დიდს შეწუხებაში გახლავართ და გთხოვთ ამ შეწუხებისგან დაგვიფაროთო, მაშინ დიანბეგი უპასუხებს—ბიჭო ვისი ყმა ხარ?—აჰა და ამ თავადისაო.—წადი შვილო და ისევ შენ მებატონეს შეეხვეწეო. ესეთი უსამართლო დროებაში იყვნენ საწყალი გლეხები.

ამასთანვე ამ უბედურს დროებაში ერთს მებატონესა ჰქონდა ჩვეულება თავის საყმროში, როდესაც იმისი გლეხი დაქორწინდებოდა, ცოლი პირველათ უნდა მიეყვანა მებატონესთან და იმ ღამეს ის უნდა დაწოლილიყო დედოფალთანა. ამ ჩვეულების ჟამსა ყვანდა იმ მებატონესა შინა ერთგული მოსამსახურე, კარგი მამაცი ვაჟკაცი და ეს დაინიშნა—სხვა მებატონის ყმის ქალზედა. რასაკვირველია ამ ბიჭმა იმ ქალის მებატონე საჩექმით დააკმაყოფილა და შემდგომ ჯვარი დაიწერა და ამ ბიჭის მებატონეც მზათ არის, რომ გვირგვინის აღების პირველ ღამეს, ჩვეულებისამებრ, დედოფალსა მიელის იმ ღამესა, ამ გლეხმა იფიქრა—საჩექმე მე გადავიხადე და ქორწილიც ჩემის ხარჯითა და პირველათ ბატონს უნდა მივგვაროვო, მაშინ რაღა კაცი უნდა ვიყოვო და გახდა ამ ბატონის ჩვეულობისა წინააღმდეგი და

ამაზედ ეს მებატონე ამ ბიჭზედა არის ძალიან გულ ამღვრეული, მაგრამ ეს ბიჭიც უმეტესათ არის მებატონეზედ გულ ამღვრეული. ის დრო არის, ყანებია მოსამკალი და ამ მებატონეს აქვს დიდი ხოლადბუნნი მოსამკალი და არის მომზადებაში ეს მებატონე კარგის ხარჯითა და რასაკვირველია, ერთ დღეს შეჰყარა თავის საყმოში ქუღზედ კაცი და აგრეთვე სხვა შეწვენილი მუშა ვიდრე ასი კაცი მეტი ამ ხოლადბუნში და მოურავიც ზონტიკიც თავს ადგია ამ მუშასა და ამხნევებს სიმღერით ამ ხალხსა და ბატონსაც აქვს კარავი დადგმული, იქა ბძანდება და იქიდგან გაჰყურებს მუშებსა. ამ კარავთან აქვე შემოდგმულია სადილისათვის ქვებები, ეს ბიჭი არის მზარეული და აქვს სადილის მომზადება.

ამ დროს ამ უბედურმა მებატონემ დაუძახა ბიჭსა ამ კარავში და უთხრა:—ბიჭო, შენ როგორ გაბედე, რომ ჩემი ჩვეულობის წინააღმდეგი გახდიო—თუ როგორ, ბატონო?—ასე რომ, ის შენი ცოლი, არ იცოდი რომ პირველ ღამეს ჩემთან უნდა მოგეყვანაო.—ბატონო, შენთვის რათ უნდა მომეყვანა, ჯერ ერთი რომ სხვა მებატონის ყმისაგან შევისყიდე და სამი თუმანი საჩექმე მივუცი, მეორე რომ ჩემის ხარჯით დავექორწილდიო და შენ რა ამაგი გქონდა, რომ პირველათ შენთვის მომეყვანა. ამაზედ ძრიელ გაუწყრა ამ კარავში და ერთიც შემოჰკრა. ამ დროს იძრო ხანჯალი ამ ბიჭმა, მისდგა და აჩეხა ეს თავისი ბატონი და რაკი არავინ იყო, გამოვიდა ეს ბიჭი, აუშვა ბატონის ცხენი, არხენიათ ავეცა საბელი, შეჯდა და ჩაურბინა ამ მუშებსა და მოურავსა და უთხრა. აბა მუშაკნო, კარგათ, ერთგულათ გაისარჯენით, დღეს იმისთანა კარგი საკლავი დაგიკალით, რომ თავის დღეში ამ ხოლადბუნში ამაზედ კარგი საკლავი არ დაკლულაო და მე ეხლა მივდივარ კიდევ თქვენთვის მოსამატისათვისაო. ამ ხალხმაც უფრო მხნეობასა და სიმღერას მოუმატეს და როდესაც დაგვიანდა ძრიელ, მაშინ უთხრეს მოურავსა—ბატონთან წადი კარავში, მოახსენე რომ მუშას ძრიელ მოშივდა, სადილს ნულარ დაგვიგვიანებთო. წაბძანდა ეს მოურავი ამ კარავში და ნახა ეს ბატონი ხუთ ნაჭრათჰყარა და კარავშიც სიხლის მორვეო დგას. რასაკვირველია იმას ველარავინ. ვაცოცხლებდა, ამოვიდნენ ესოდენი მუშა, გაშალეს სუფრა, კარგი დროება გაატარეს და ისევ დაუწყეს მკა სიმღერითა, იმათ თავიანთი წრე არ მოშალეს და სალამოზედ ეს დაჩეხილი ბატონიც წაიღეს. მომკვლელმა-კი ამ ბატონის ცხენით ოსმალოში თავი ამოყო ეს ის მებატონე ბძანდებოდა, რომ ერთს დროს, ერთს ცმას გაუწყრა და

კალოში ხარს შეუბა და თითონ კევრზედ დაუჯდა და კარგი სახრით დაუწყო ცემა, როგორც ხარსა იმ კაცსა. ამ გვარი უსამართლობა ბევრგან მოხდა და კიდევ დახოცეს მებატონეები*).

ბერო ზაქარიას ქე შათირიშვილის თამ- ბადასავალი**).

ეხლა 95 წლისა ვიქნები. ვცხოვრობ დაბადებიდან ს. კურდ-
ლელაურში.

ოცი წლისა ვიყავი, როცა ჩვენმა ბატონმა ალექსანდრე რუსი-
ევმა მიბძანა მას თან წავყოლოდი.

*) ამ წერილს ხელუხლებლათ ვბეჭდავთ. არც კომენტარიები, არც ახსნა განმარტებები არ არის აქ საჭირო. ამ რეჟულში მოთხოვნილი ყველა ამბები არის ღირსი, რომ ამ ეპოქას უფრო საფუძვლიანად გავეცნოთ. ვინც არ უნდა იყოს ამ ამბავის მომთხრობი და რა მიზნითაც არ უნდა ასწერდეს ის ამ ამბებს. ე-თს შედეგს ის სავსებით იძლევა: გვაწვდის ისტორიულ ფაქტებს და ჩვენ ავტორს, ამ ამბავისთვის გულწრფელათ უმადლით.

**) ვბეჭდავთ შეუსწორებლათ.

რედ.

ნეტა რა დაუშავე, რათ მომიტაცა იმ უღმერთომ!.. (ამ სიტყვებთან მოხუცი ცხარე ცრემლებით ატირდა).

ბატონის სახლში რომ მიველი, ბატონმა მითხრა:—შენ ღმერთ-ძალლო, შენ მამა-ძალლო, რასაც შენ გიბრძანებ, ის უნდა აღასრულოვო.

რაც შემეძლო დავბოდი წალმა და უკუღმა, ჩვენი ბატონის საქმეს დღე და ღამ ვერთგულებდი, ის კი გინებითა და მუქარით მიმასპინძლდებოდა.

შვილო, ძნელია ყველაფრის მოგონება, ის შავი დღეები ღმერთმა ჩემს მოსისხლე მტერს ნუ მოასწროს.

ეხლა მოხუცებამ დამაძაბუნა, გონებაც კარგად არ მიჭრის, მაგრამ რაც შემეძლება მაინც მოგახსენებთ.

მახსოვს ერთ ახალ წლის დღეს, ჩვენს ბატონს ეახლა ყმა მაჩუაშვილი და საგსე ხურჯინი ძღვნათ მიართვა ბატონს. მაგრამ ჩვენი ბატონი ამ ძღვენმა ვერ დააკმაყოფილა, იგი გამოედევნა მაჩუაშვილს და მრისხანებით დაუწყუო ყვირილი:

— შენ ვირის შვილო, რატომ მსუქანი ღორი და ხოხობი არ მომიტანეო.. წადი, თვალიდგან დამეკარგე და ვაი შენს დღეს, თუ ხვალვე არ მოგიერთმევიანო.

შვილო, ყველა უბედურებას ვინ მოიგონებს, კინალამ დამავწყდა, ჩვენს მეზობლათ სოფ. რუისპირში, თავადმა მაყაშვილმა, გლეხები კვერში გააბა და აწამა. ვინც მათს შავს კბილს გაეკრებოდა, ცოცხალი ვერ გადაარჩებოდა.

ამა ჩვენს სოფელში, ხომ ჩვეულებათ იყო, როცა გლეხი ქალს მოიყვანდა, იგი პირველ ღამეს ბატონს უნდა ეხმარა: ერთს ღამეს იქ გაათენებდა და შემდეგ ქმარი წაიყვანდა სახლში, უბედურობა ის იყო, რომ პირველი ღამე ბატონისა იყო.

გლეხს სიმწარისაგან რომ გაეცინებია და ეს ბატონს არ ექაშნიკებოდა, წამოაქცევდა ბატონი—ხალხში, ჩახდიდა საცვლებს და წკეპელ როზგით სისხლს ადენდა, ბატონები კი შორი-ახლო ბრძანდებოდნენ და ხარხარებდნენ.

ბატონს რომ რომელიმე სოფლის ქალი მოსწონებოდა, წაატანდა ხელს, წაიყვანდა ან წაათრევდა სახლში, იხმარდა და გინებით უკან გამოავდებდა.

ს. რუისპირის მებატონე ტატო მაყაშვილი გლენს გაატიტვლებდა, თავის წაუსომდა და დათოკვილს გზაში დააგდებდა. აბა ვინ რას გაბედავდა!.. ბატონი ისეთი უღმერთო რამე იყო, რომ ყველას კუდიტ ქვას ასროლინებდა.

ბატონყმობის გადავარდნა ჩვენ თელავში გამოგვიცხადეს, სადაც ეხლა „პამიატნიკები“ და „ბულვარია“.

ბატონყმობის გადავარდნამ ყველა ალტაცებაში მოგვიყვანა, ვიფიქრეთ, რომ ეს არის დაადგა საშველი ჩვენს უბედურებასო, მაგრამ ძლიერ მოგტყუვდით. ჩვენ ხელცარიელი გაგვანთავისუფლეს, ბატონებმა შემდეგ უფრო მაგრა ჩავვიჭირეს ხელში და გააჯილაგეს ჩვენი ყოფა ცხოვრება.

ჰაი, ჰაი რაც მათი ავკაცობა გვახსოვს, ისინი სულ ცოცხლი-თავე ცეცხლში დასაწვავი არიან..

ბატონისთვის რომ ერთი ვერსიდან ქუდი არ მოგებდა, წამხთარი იყო შენი საქმე, ამ ქვეყნად ცხოვრებაზე ხელი უნდა აგელო.

ვანო თევდორეს-ძე მუმლაშრის თავ- ბადასავალი *).

ჩემი ბატონი ვახვანოვი გახლდათ. მეც სოფ. კურდღელაურის მცხოვრები ვახლავართ. ეხლა 85—90 წლისა ვიქმნები. მე და ბერი (შათირიშვილი) თითქმის ტოლები ვართ. რაც მან მოგახსენათ, იმაზედ თითქმის არაფერი მაქვს დასამატებელი. ყველა ბატონები ერთი-მეორეს უარესები იყვნენ. სახალხო საქმის გაკეთება ძრიელ სძაგდათ. ყმებს შესაქმელათ გვიყურებდენ. ჩვენთვის მათ მხოლოდ როზგი და სასჯელი ემეტებოდათ. ეხლა პირუტყვს არ მეეპყრობით ისე უღმერთოდ, როგორც მაშინ გლენს-ყმებს და საერთოდ გლენობას ეპყრობოდენ, ძაღლები მაშინ ყმებზე გაცილებით წარჩინებული იყვნენ. ერთს ძაღლში რამოდენიმე გლენიც კი მიუტიათ. ასეთი შემთხვევა მრავალი იყო.

გლენს რომ კარგათ ჩაეცვა და ეს ბატონს დაენახა, ჯერ ხომ ტანზე ყველაფერს გახდიდა და წაართმევდა, მერმედ და ცემით მოკლამდა, როგორ გაბედე ჩემზე უკეთესათ ჩაცმაო.

*) ვბეჭდავთ უცვლელათ.

აბა მღვდლები თავად-აზნაურებს ხომ გვერდში ედგნენ და მკლავს უმაგრებდნენ—რასაც ბატონი იტყოდა, იმაზედ მღვდელი დასტურს ადებდა.

მღვდელი, თავადი და შკითხავი ძველათაც და ეხლაც სოფლის ხორცმეტებია. მუშა ხალხიც მათ ასე უყურებს.

აბა შვილო, ჩვენ იმდენი ჭკუა და „სტავლა“ სად გვაქვს, რომ ყველაფერი რიგზედ და კარგად გაგაცნოთ, გულში ბევრი ამბები გვიტრიალებს, მაგრამ ენა და გონება ვერ ძლებულობს მის სისწორით გადმოცემას. გლეხი კაცი მუნჯი არის, მას უჭირს ყველაფრის თქმა, რაც რომ გითხარით და გავაკვლიეთ, იგიც ბევრი შევსძელით.

ღმერთმა ნურავინ მოასწროს იმ შავი ღლეების გამეორებას, ის რაც იყო გაქრა და მისი აღდგენა ყოვლად შეუძლებელია.

ს. ყარაჯალა (ს. წითელი ქალაქი), გორის მაზრა.

ბიორგბი ანდრიას ძე გულისაშვილი.

(ჩემი მოგონებები).

მე დაფიზადე, გავიზარდე და დავცოლმვილდი ს. ყარაჯალაში. ეხლა 100 წლის ვიქნები. ჩემი ბატონი თარხნიშვილი იყო.

რაც ბატონყმობის დროს თავს გადამწყდა, მისი მოგონება მეტად ძნელია.

იმ წყეული დროის გახსენება ციებ-ცხელებას მგვრის.

თქვენ „ნასტავლი“ ხალხს, რომ გეხერხებათ, ჩვენ „უსტავ-ლელებს“ არ შეგვიძლიან, დაწყობილათ ვერაფერს მოგახსენებთ, ხან ერთს წამოვიწყებთ და ხან მეორეს, ცოლნა რომ მოგვცა ჩემი თავ-გადასავალი ცას და დედამიწას აატირებს.

ვინ გვთვლიდა რამეთ, პირუტყვი რომ პირუტყვია, ჩვენ, ყმები, კი მათზე უარეს პირობებში ვიყავით.

პირველი ღამე.

პირველი ღამე რას მიქვიან, სულით და ხორციტ ბატონის საკუთრებანი ვიყავით, რასაც ბატონი მოინდომებდა, იმას იზამდა, პირველი ღამეც მისი იყო და მეასეც, ოღონდ ბატონს გლეხის ქალი მოსწონებოდა და თვალში ამოელო.

გლეხის კევრში გაბმა.

ასეთი შემთხვევები ბევრი იყო. ბატონი თუ უგუნებოთ იყო, ის მხეცის უარესი გახლდათ. კევრში გაბმა ერთია, მაგრამ ზოგიერთი ბატონი მეტსაც შვრებოდა და იყო შემთხვევა, როცა ბატონს კევრს ქვეშ გაუსრესია ათეული ძუძუ-მწოვარა ბავშვები. გაბრაზებული ბატონი დასტაცებდა გლეხის ქალებს ძუძუ-მწოვარა ბავშვებს, დაჰყრიდა და ზედ კევრს გადაატარებდა, თვითონ კი კევრზედ იჯდა და ხარებს ერეკებოდა.

გლეხების პირუტყვებზე დაცვლა.

აქ უჩვეულო არაფერია. გლეხი მადლიერიც კი იყო, თუ მხეცი ბატონი, ვინმე პატიოსანს კაცზე გაჰყიდდა მას, მაგრამ სავალალო ის იყო, რომ ხშირად ერთი მხეცი ბატონის ხელიდან, გლეხი უარესის ხელში ვარდებოდა და ტანჯვა ერთი ორად ემატებოდა.

ცემა-გაროზგვა.

ცემა და გაროზგვა, ეს ბატონისთვის გასართობ რაიმეს წარმოადგენდა. მოხუცი, ახალგაზრდა, ძუძუ-მწოვარა ბავშვი და ვაჟკაცი, ყველა ერთს ტაფაში იწოდა, ბატონის მრისხანება, ყველას თანაბრად ელოდა. არ იყო მათში პატიოსნება, სინიდისი, მხეცური ჟინი და გზა-აბნეული ვნება ბუდობდა მათს სვავს სხეულში. ძნელია ყველაფრის გადმოცემა, ძნელია აწერა და დახასიათება იმ დროსი, როცა კაცი კაცს არ გავდა და კანონი-კი მხოლოდ ჩვენისთანა ბედ-შავ ხალხის დასამონავეებლათ იწერებოდა.

გ ა ნ მ ა რ ტ ე ბ ა.

პირველი ტომის მეორე გვერდზე მოხსენებული იყო:

„თვითეულ ტომში მოთავსებული იქნება ათამდე ისტორიული სურათი“.

უნდა იყოს:

თვითეულ კომპლექტში მოთავსებული იქნება ათამდე ისტორიული სურათი.

რედაქცია.

ს ა რ ჩ ე ვ ი

მე-6 ტომისა.

I. ბატონყმობა ქართლში:

1. თავადი თუმანიშვილი	379
2. დიდი გ. ერისთავი	381
3. თავ. ამილახვარები	—
4. მამამზე ერისთავი	382
5. მელიტონ ბარათაშვილი	—
6. ივანე კერესელიძის ნაამბობი	385
7. აზნ. კობიაშვილი	388
8. ესტატე ციციშვილი	—
9. თავ. ბებუთაშვილი	389
10. აზნ. გაბაშვილი	391
11. მელექსე ზაალ ბარათაშვილი	392
12. კარპოს თაქთაქიშვილისაგან ნაამბობი	—
13. თავ. მაჩაბელი	393
14. დუშეთში შეკრებილი ამბავი	—
15. არსენ კალანდაძის მიერ ნაამბობი	394
16. ივანე მუხრან-ბატონი	395

II. ბატონყმობა კახეთში:

17. თავ. აფხაზი	403
18. თადია ჩოლოყაშვილი	—
19. „კალმასობიდან“	405

III. ბატონყმობა იმერეთში:

20. ბატონყმობა იმერეთში	411
-----------------------------------	-----

IV. ბატონყმობა სვანეთში:

21. ბატონყმობა სვანეთში	415
-----------------------------------	-----

V. პირველი ღამის უფლება საქართველოში:

22. პირველი ღამის ამბავი 418
23. საქართველოს ერის დაუძინებელი მტერი პავლე დიმიტრის-
ძე ციციშვილი 434

VI. სხვა და სხვა მასალები:

24. რუსეთის მესამოცე წლების მოღვაწეთა ღვაწლი საქართვე-
ლოში ბატონყმობის გადავარდნაზე 449
25. თფილისის ვაჟარ-მიქალაქენი, როგორც ყმის მყიდველნი და
გამანთავისუფლებელნი 452
26. სასულიერო წოდების ყმათა შვილები და მათი მღვდლები 464

VII. ჩვენი დროის მოქალაქეთა დასტური ბატონყმობის
შესახებ:

27. ჩემი ბოლოსიტყვაობა 471
28. შაქრო წვერიანოვის ავტობიოგრაფია 474
29. ბესო ზაქარიას-ძე შითირიშვილის თავგადასავალი 497
30. ვანო თედორეს-ძე მუმლაურის თავგადასავალი 499
31. გიორგი ანდრიას ძე გულისაშვილი 501

კახელ მევენახეთა
კთხაპრაბიული საზოგადოება

„კახეთი“

არსებობს 1895 წლიდან.

გამგეობა, მთავარი სარდაფი და კანტორა
ტფილისში—გოგოლის ქუჩა № 63—ელსმენი 4-65.

გ ა ნ ყ რ უ ი ლ ე ნ ე ბ ი :

მოსკოვში, ბაქოში, როსტოვში და ტაშკენტში
ბიუროები და ღვინის შესაქრავი პუნქტები:

კარდანახში, თელავში და ყვარელში.

საუკეთესო ხარისხის კახური
ღვინოები

კარდანახი, ყვარელი, ბჰელ-მინდორი, წარაფი,
— მუკაუზანი —

სპილი ღვინოები—კორტვეინი და გაღურა
საკუთარი ნაწარმოები

კონიაკი—არაყი—სპირტი.

გ ა ყ ი ღ ვ ა

სახელმწიფო, კოოპერატიულ დაწესებ-ებს და კერძო პირებს.

ლითონის განუთჳილება

მანქანათ-საშენი-ბრუნარობის ქარხანა

წყლის სხვა და სხვა სისტემის ბრუნარობები

სასოფლო სამეურნეო იარაღები: სახნისები, ყურძნის საჯყლე-ტები, სათესები, სანიაგებლები, რკინისა და ფოლადის ქურჭ-ლები, სხვა და სხვა ნაირი ჩამოსხმა.

სპილენძის სატკეპში ქარხანა

სპილენძი ფურცლებათ და მორგვებათ

ქარხნები და სახელოსნოები

ყოველგვარი ნივთები ქალაქისა და სოფლის საჭიროებისათვის, მონტაჟი, დადგმა, სხვა და სხვა საწარმოო ერთეულების ყო-ველნაირი მოწყობა, ავტომობილების საფუძვლიანი შეკეთება.

ინჟლისური საწოლები: სასტუმროებისათვის, საბავშო სახლე-ბისათვის და საავადმყოფოებისათვის.

სასწორები: ახალის, ძველის შეკეთება და გადაკეთება. იყი-დება და მზადდება ყოველნაირი ლითონი: რკინა, ლურსმანი, მავთული, საღმშენებლო მასალები.

დაკვეთა სრულდება სწრაფად და კარგათ

ფასები ხელმისაწვდომია.

სახელმწიფო ორგანოებს და კოოპერატივებს ეძლევა შეღავათიან

— ფ ა ს ე ბ შ ი —

ჩათახის თუჯის სადნობი ღ მილები ჩამომსხმელი ქარხანა „მაღაქ-ტორიშელიძის“ სახელ. ხარისხი მაღალი. თუჯი მალნეული, ნატეხე-ბით. ვიძლევით ანალიზის გარანტიას.

მილები საშენდი და წყალსადენის ყოველნაირი ზომის ღ სიმსხოსი. საბჭოთა ქ. (ყოფ. ჩერქეზიშვილის) № 115—ტელ. 20-53 ღ 19-54.

ტენნიკური კანტორა პლენანოვის ღ კიროჩნი ქ. კუთხე—ტელ. 8-94.

„უკრსილიკატრესტი“-ს გენერალური წარმომადგენლობა ღ სამხრეთის ლითონური ქარხ-სა. ლითონის განყოფილების განყ. ქ. ბაქოში

ჯაფარიძის ქ. № 4. ტელეფონი № 2-37.

4-5-6 ԵՄՁՈ

